

HEINRICH BÖLL STIFTUNG
DEMOKRASİ

RAPOR

Göçmen Mahallelerinde Yaşam:

Türkiye’de 2010
Sonrası Göçler
ve Göçmenlerin
Toplumsal Katılımı

DENİZ YÜKSEKER, HATİCE KURTULUŞ,
UĞUR TEKİN, ESRA KAYA ERDOĞAN

Kasım – 2023

Göçmen Mahallelerinde Yaşam:

Türkiye'de 2010
Sonrası Göçler
ve Göçmenlerin
Toplumsal Katılımı

**DENİZ YÜKSEKER, HATİCE KURTULUŞ,
UĞUR TEKİN, ESRA KAYA ERDOĞAN**

Kasım – 2023

Göçmen Mahallelerinde Yaşam: Türkiye’de 2010 Sonrası Göçler ve Göçmenlerin Toplumsal Katılımı

Heinrich Böll Stiftung Derneği Türkiye Temsilciliği

Kuloğlu Mah. İstiklal Cad. Turnacıbaşı Sok. No: 9/6
34433 Beyoğlu-İstanbul
+90-212-249 15 54
www.tr.boell.org
info@tr.boell.org

Birinci baskı

İstanbul, Kasım 2023

Yayın sorumlusu

Dawid D. Bartelt

Proje koordinatörü

Cem Bico

Yazarlar

Deniz Yüksekler
Hatice Kurtuluş
Uğur Tekin
Esra Kaya Erdoğan

Proje asistanları

Başak Kocadost
Deniz Kocabağlı

Düzeltili

Bilge Ceren Şekerciler

Grafik uygulama

Myra

Baskı

...

ISBN ...

Bu kitapta yer alan görüşler yazarlara aittir ve bir kurum olarak Heinrich Böll Stiftung Derneği Türkiye Temsilciliği’nin görüşleriyle birebir örtüşmeyebilir.

Yazarlar Hakkında

Prof. Dr. Deniz Yüksek 2000 yılında sosyoloji alanındaki doktorasını Binghamton Üniversitesi'nde (ABD) almıştır. Halen Kadir Has Üniversitesi Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümünde ve İzmir Ekonomi Üniversitesi Sosyoloji Bölümünde ders vermektedir ve *New Perspectives on Turkey* dergisinin baş editörüdür. Geçmişte, Bilkent Üniversitesi, Johns Hopkins Üniversitesi (ABD), Koç Üniversitesi, İstanbul Aydın Üniversitesi ve İstanbul Kent Üniversitesi'nin sosyoloji ve siyaset bilimi bölümlerinde çalışmıştır. Türkiye ile eski Sovyet cumhuriyetleri arasındaki mekik ticareti, kadın emeği, İstanbul'da Afrikalı göçmenler ve sığınmacılar, Kürtlerin zorla yerinden edilmesi, kadınların mesleki eğitimi, fındık değer zincirinde üretim ve tarım işçiliği, Suriyeli ve Türkiyeli gençler ve mültecilere hizmet veren uzmanların çalışma koşulları gibi farklı alanlarda araştırmaları ve İngilizce ve Türkçe yayınları vardır.

Prof. Dr. Hatice Kurtuluş İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesinde öğretim üyesi ve Kent Sosyolojisi alanında uzmanlaşmış bir sosyal bilimcidir. Lisans derecesini Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi alanında, doktora derecesini Şehir Planlama alanında almıştır. Doktora sürecinden itibaren Kent Sosyolojisi alanında akademik çalışmalarını sürdüren Kurtuluş'un, Türkiye'nin kentleşme deneyimi, İstanbul'un mekânsal tarihi ve kentleşme deneyimi, mimarlığın sosyolojisi, kentsel ayrışma, kentsel sınıfsal coğrafya, göç ve göçmenliğin mekânsallığı, konularında araştırmaları ve yayınları bulunmaktadır. Yurt içinde kent sosyolojisi ve göç sosyolojisi alanlarında sürdürdüğü araştırmalara dayalı yayınlarının yanı sıra yurt dışında "Kuzey Kıbrıs'ta Türkiyeli Göçmenlerin Sosyo-Mekânsal Bütünleşmesi" başlıklı proje ile KKTC'de ve "Kuzey Ren-Vestfalya Sanayi Havzasının Sanayisizleşme Sürecinde Türkiyeli Göçmenlerin Mekânda Tutunma Stratejileri" başlıklı proje ile Almanya Bielefeld Üniversitesi Sosyoloji Bölümü'nde TÜBİTAK destekli araştırmalar gerçekleştirmiş ve yayınlar yapmıştır.

Dr. Uğur Tekin, SRH Heidelberg Uygulamalı Bilimler Üniversitesi'nde (Almanya) öğretim üyesidir. 2019-2022 yılları arasında İstanbul Kent Üniversitesi Sosyal Hizmet Bölüm Başkanlığı görevini yürütmüştür. Aynı üniversitede 2019-2021 yılları arasında İktisadi, İdari ve Sosyal Bilimler Fakültesi Dekanı olarak görev yapmıştır. Daha önce 2015-2019 yılları arasında İstanbul Aydın Üniversitesi'nde Sosyal Hizmet Bölümü'nü kurmuş ve bölüm başkanlığını yürütmüştür. Doktorasını Almanya'da Köln Üniversitesi'nde tamamlayan Tekin, 2000-2010 yılları arasında Köln Üniversitesi, Klagenfurt Üniversitesi ve Düsseldorf Uygulamalı Bilimler Üniversitesi'nde çalışmıştır. Araştırma alanları sosyal hizmet, sosyal pedagoji, göç çalışmaları, gençlik çalışmaları ve suç çalışmalarını kapsamaktadır. Türkiye'deki Suriyeli mülteciler, mültecilerle sosyal hizmet, COVID-19 pandemisinde İstanbul'da yaşlıların dayanıklılığı, ulusötesi sosyal hizmet, gençlik ve suç, sokak çocuklarıyla sosyal hizmet ve eğitim konularında kitap, makale ve raporlar yayımlamıştır.

Dr. Esra Kaya Erdoğan, Lisans eğitimini İstanbul Üniversitesi Sosyoloji ve doktorasını MS-GSÜ Sosyoloji Bölümü'nde tamamladı. Doktora tez çalışması *Bayağı Kalabalığımız: Üniversiteli İşsizliği* (2021) ismiyle kitaplaştı. Lisansüstü eğitim yıllarından itibaren ulusal ve uluslararası kurumlar tarafından desteklenen çok sayıda araştırma projesinde yer aldı. Akademik üretiminin dayandığı bu araştırmalar İstanbul'daki kentsel dönüşüm ve mekânsal tarih araştırmaları, göç ve mekân ilişkisi, yerel yönetimler ve politikalar, gençlik ve güvencesizlik gibi konularda yoğunlaşmaktadır. Maltepe, Okan ve Yeni Yüzyıl Üniversitelerinde kentleşme ve siyaset, kentleşme politikaları, yerel yönetimler, araştırma yöntemleri ve sosyoloji gibi dersler verdi. *İstanbul'un Festivalleri; Mülk, Mahal, İnsan; Kentleri Savunmak; Toplumsal Hafızada, Zamanda ve Mekânda: Maltepe; Otoriter Neoliberalizmin Gölgesinde; Türkiye'de Gençlik Araştırmaları; Güncel Sosyolojik Tartışmalar; Bakım Merceğinden Yeni Sosyal; Cumhuriyetin 100. Yılında: Kentleşme ve Kentsel Toplum; Çoklu Krizler Çağında Yoksulluk: Sosyal Politika ve Sosyal Hizmete Eleştirel Yaklaşımlar* gibi kitap çalışmalarında yer aldı. Hala üniversitelerde çeşitli dersler vermekte ve araştırma çalışmalarını sürdürmektedir.

İçindekiler

Şekiller Listesi	9
Tablolar Listesi	12
Kısaltmalar Listesi	14
Teşekkür	15
Önsöz	17
Özet	19
Giriş	22
Göç ülkesi olarak Türkiye	22
Göçmenler ve mültecilere ilişkin sayısal veriler	23
Araştırmanın gerekçesi	25
Kavramsal arka plan	25
Çalışmanın planı	30
NİCEL ARAŞTIRMA	32
Yöntem	33
Nicel araştırmanın örneklem tespiti ve illere dağılımı	33
<i>Suriyeli göçmen örneklem çerçevesi ve illere dağılımı</i>	33
<i>Suriyeliler dışında kalan göçmenlere yönelik örneklem çerçevesi ve illere dağılımı</i>	36
<i>Türkiyeliler (yerliler) örnekleme ve toplam örneklemin illere dağılımı</i>	37
Tam yapılandırılmış soru kağıtlarının tasarımı, veri toplama ve analiz tekniği	41
Nicel araştırmanın kısıtları	42
Katılımcıların Profili	43
Katılımcıların yaş ve cinsiyete göre dağılımı	43
Vatandaşlık, doğum yeri ve hanede kullanılan dil	45
Eğitim	48
Türkiye’de ve mahallede yaşanan süre	50
Çalışma hayatına katılım	52
Hane büyüklüğü ve barınma koşulları	57
Ekonomik Durum	63
Hane halkı geliri	63
Gelir kaynakları	69
Kişisel gelir	70
Ekonomik durum	73

Türkiye’de Yaşamdan Memnuniyet ve Ayrımcılık Algısı	76
Türkiye’de ve mahallede yaşamdan memnuniyet, yaşanan yerde kendini güvende hissetme	76
Türkiye’de yaşamaya devam etme isteği	83
Haksızlığa uğrama deneyimi ve algısı	86
Göçmenlerin Türkçe dil becerileri ve anadillerini gündelik hayatta kullanma düzeyleri	90
<i>Göçmenlerin Türkçe dil becerileri</i>	90
<i>Göçmenlerin anadillerini gündelik yaşamda kullanma düzeyleri</i>	93
Toplumsal Katılım	95
Kendi uyruğundan olmayanlarla ev ziyaretleri ve dijital iletişim	95
Sosyal etkinliklere katılma	97
Yardımlaşma	101
Türkiye’nin Siyasi Gündemine İlgi	103
Gündelik Hayatta Bağımsız Hareket Edebilme Durumu	106
Temel ve sosyal gereksinimleri karşılayabilmenin zorluğu-kolaylığı	107
Toplumsal yaşama dair bilgi düzeyi	112
Hane Halkı Profili	114
Hane halkı üyelerinin cinsiyeti, yaşı, doğum yeri ve vatandaşlık	114
Hane halkı ve eğitim	117
Hane halkının işgücüne katılımı	120
İllere Göre Farklılaşmalar	123
Suriyeli ve diğer göçmenlere anketin uygulandığı dillerin illere göre dağılımı	123
Göçmen ve yerli katılımcıların Türkiye’de yaşamaktan memnuniyetinin illere göre dağılımı	124
Göçmen ve yerli katılımcıların Türkiye’de haksızlığa uğrama durumlarının illere göre dağılımı	127
Hane halkı gelir düzeyinin illere dağılımı	128
Ekonomik durumdan memnun olma	130
NİTEL ARAŞTIRMA	131
Giriş	132
Nitel araştırmanın yöntemi, veri toplama ve verilerin analizi	132
Nitel araştırmanın kısıtları	136
Dört kente dair kısa arka plan	137
<i>Gaziantep</i>	137
<i>Mardin</i>	140
<i>Konya</i>	141
<i>İzmir</i>	144

Göçmenlerin ve Mültecilerin Çalışma Hayatına Katılımı ve İstihdam İlişkileri	146
Göç etme nedenleri ve ikamet statüleri çalışma koşullarını ve istihdamı doğrudan etkiliyor	146
Göçmenlerin sahip oldukları farklı sermayelerin çalışma yaşamına katılmalarındaki etkisi	149
Göçmenlerin sermaye birikimine katkısı	157
Göçmenlerin çalışma yaşamına katılım biçimleri, yolları ve stratejileri	161
<i>Vasıfsız/yarı vasıflı göçmenler, kayıt dışı çalışma ve "Kızılaykart"</i>	161
<i>Tarımda kayıt dışı çalışma ve mevsimlik işçilik</i>	165
<i>Uzman meslek sahibi ve vasıflı göçmenlerin çalışma yaşamına katılımı</i>	168
<i>Esnaf, zanaatkar ve sermaye sahibi göçmenlerin çalışma yaşamına katılımı</i>	169
Çalışma yaşamında toplumsal cinsiyet ve çocuk işçiler	172
Barınma ve Mekânda "Var"lığın İnşası	175
Göçmenlerin varış alanlarında tutunması: Mekânsal/sosyal/ekonomik olumsuzluklar	175
Varış alanında bir sınıfsal-mekânsal tutunma stratejisi olarak küçük evlerde büyük haneler	183
Mekânda yerleşme ve güçlenme	184
Göçmen ikamet kaydına kapanan mahallelerde barınma/yerleşme	184
Kentsel dönüşüm ve göçmenler	186
Göçmen ve Mülteci Çocukların Eğitime Katılımı: Kurumsal, Yapısal ve Sosyo-Ekonomik Koşullar	189
Yabancıların eğitimi konusunda kurumsal düzenlemeler	189
Okula devam sorunları ve okul terki	190
<i>Farklı ilde ikamet kaydı veya sınır dışı kararı nedeniyle okula gidememe</i>	194
<i>Türkçe dil öğrenimi ve okulda iletişim</i>	195
Akran zorbalığı ve ayrımcılık	200
PIKTES uygulamalarında sorun alanları	207
Göçmen ve Mültecilerin Sağlık Hizmetlerine Erişimi	212
Sağlık sisteminden kaynaklanan sorunlar	213
<i>Sağlık hizmetlerine erişimde göçmenlerin Türkçe bilgisinin önemi</i>	213
<i>Aile sağlık merkezlerinde durum</i>	214
<i>Göçmen sağlığı merkezlerinde durum</i>	217
<i>Birinci basamakta ikili bir sistem oluşması</i>	218
<i>Kamu hastanelerine erişim</i>	220
<i>Kaydı başka ilde olan mültecilerin ve düzensiz göçmenlerin sağlığa erişimi</i>	221
<i>SIHHAT projesine yönelik eleştiriler</i>	223
Göçmenlerin sağlık sorunları	223
<i>Düzensiz/transit göçmenler ve mevsimlik tarım işçileri</i>	224
<i>Travma ve psikolojik sorunlar</i>	225
<i>Çocuk sağlığı</i>	226
<i>Kadınların sağlık sorunları</i>	227

Sivil Toplumun ve Yerel Yönetimlerin Göçmenler ve Mültecilere Yönelik Hizmetleri ve Faaliyetleri	228
Gönüllü dernekler ve inisiyatifler	228
Proje temelli çalışan STK'lar	232
Mülteciler tarafından kurulan dernekler	241
Yerel yönetimlerin sunduğu hizmetler	243
Göçmenlere ve Mültecilere Yönelik Önyargılar ve Ayrımcılık	247
Ekonomik kriz ve yoksullar arasındaki rekabetin artmasıyla yükselen ayrımcılık	247
Göçmen karşıtı söylemin siyasi inşası	252
<i>Geçiciliğe dayanan politikaların yarattığı sorunlar</i>	253
<i>2023 seçimlerine giderken siyasetin ayrımcılığı inşa etmesi</i>	255
Kentsel mekânda ve ortak kamusal alanlarda göçmenlerin marjinalleştirilmesi	258
SONUÇ VE POLİTİKA ÖNERİLERİ	264
Sonuç	265
Araştırmanın temel bulguları	266
Hane yapısı, barınma ve mekânda tutunma	269
Eğitim sistemine katılım	271
Sağlık sistemine katılım	272
Göçmen sahasındaki STK ve yerel yönetimlerin durumu	273
Haksızlığa uğrama algısı ve ayrımcılık	273
Politika Önerileri	276
Hukuki statü	276
Göçmenler ve mültecilere ilişkin verilerin şeffaflığı	276
Çalışma yaşamına katılım ve istihdam	276
Barınma hakkı ve koşulları	277
Eğitime erişim	277
Sağlık hizmetlerine erişim	278
Sivil toplum kuruluşlarının faaliyetleri	279
Yerel yönetimler	279
Ayrımcılığın önlenmesi	280
Kaynakça	281

Şekiller Listesi

Şekil 1. Örneklemin illere göre dağılımı	38
Şekil 2. Türkiyeli örneklemin illere göre dağılımı	39
Şekil 3. Suriyeli örneklemin illere göre dağılımı	39
Şekil 4. Diğer göçmen örnekleminin illere göre dağılımı	39
Şekil 5. Cinsiyet dağılımı (%)	44
Şekil 6. Yaş dağılımı (%)	44
Şekil 7. Sahip olunan vatandaşlık (%)	46
Şekil 8. Katılımcıların doğum yeri (%)	47
Şekil 9. Suriyeli hanelerde konuşulan dil/diller (%)	47
Şekil 10. Diğer göçmen hanelerde konuşulan dil/diller (%)	48
Şekil 11. Eğitim durumu (%)	48
Şekil 12. Türkiye’de yaşanan süre (%)	50
Şekil 13. Türkiye’de yaşanan süre (%)	51
Şekil 14. Mahallede yaşanan süre (%)	52
Şekil 15. Çalışma durumu (%)	53
Şekil 16. Çalışanların ücretli ve kendi hesabına çalışma durumu (%)	54
Şekil 17. Başkası için çalışanların mesleki dağılımı (%)	54
Şekil 18. Kendi hesabına çalışanların mesleki dağılımları (%)	55
Şekil 19. Çalışmadığını belirten katılımcıların çalışmama nedenleri (%)	56
Şekil 20. Hanede yaşayan kişi sayısı (%)	58
Şekil 21. İkamet edilen evdeki oda sayısı (%)	58
Şekil 22. Yerli halkın konutta temel ihtiyaçlara erişme düzeyi (çoklu yanıt) (%)	59
Şekil 23. Suriyelilerin konutta temel ihtiyaçlara erişme düzeyi (çoklu yanıt) (%)	59
Şekil 24. Diğer göçmenlerin konutta temel ihtiyaçlara erişme düzeyi (çoklu yanıt) (%)	60
Şekil 25. Hanedeki eşya sahipliği (%)	60
Şekil 26. Konuta sahiplik durumu (%)	61
Şekil 27. Hane halkı geliri (%)	63
Şekil 28. Hane halkı geliri (gelirini belirtmeyen katılımcılar hariç) (%)	64
Şekil 29. Hanenin aylık gelir kaynağı (%)	70
Şekil 30. Kişisel aylık gelir (%)	71
Şekil 31. Kişisel aylık gelir (gelirini belirtmeyen katılımcı hariç) (%)	71
Şekil 32. Beklenmedik zorunlu bir masrafı karşılayabilme durumu (%)	73
Şekil 33. Ekonomik durumdan memnuniyet (%)	74
Şekil 34. Türkiye’de yaşamaktan duyulan memnuniyet (%)	77
Şekil 35. Yaşanılan semte aidiyet (%)	79
Şekil 36. Yaşanılan mahallede kendini güvende hissetme durumu (%)	80
Şekil 37. Yaşanılan mahallede kendini güvende hissetme durumu (%)	81

Şekil 38. Türkiye’de yaşamaya devam etme isteği (%)	83
Şekil 39. Türkiye’de haksızlığa uğrama durumu (%)	86
Şekil 40. Cinsiyet ve Türkiye’de haksızlığa uğrama durumu dağılımı (%)	86
Şekil 41. Türkiye’de haksızlığa uğradığını belirtenlerin gerekçeleri (%)	88
Şekil 42. Türkiye’de haksızlığa uğranılan mecralar (%)	90
Şekil 43. Suriyelilerin Türkçeyi kullanma becerileri (%)	91
Şekil 44. Diğer göçmenlerin Türkçeyi kullanma becerileri (%)	91
Şekil 45. Suriyelilerin gündelik yaşamlarında anadillerini kullanabilme imkânları (%)	93
Şekil 46. Diğer göçmenlerin gündelik yaşamlarında anadillerini kullanabilme imkânları (%)	94
Şekil 47. Kendisiyle aynı uyruktan olmayan komşu ve tanıdıkların evlerine gitme sıklığı (%)	95
Şekil 48. Kendisiyle aynı uyruktan olmayan komşu ve tanıdıklarını evine davet etme sıklığı (%)	96
Şekil 49. Kendisiyle aynı uyruktan olmayan komşu ve tanıdıklarıyla telefon ve dijital kanallar üzerinden haberleşme/sohbet etme sıklığı (%)	97
Şekil 50. Türkiyelilerin sosyal etkinliklere katılma sıklığı (%)	98
Şekil 51. Suriyelilerin sosyal etkinliklere katılma sıklığı (%)	98
Şekil 52. Diğer göçmenlerin sosyal etkinliklere katılma sıklığı (%)	99
Şekil 53. Türkiyelilerin katıldıkları sosyal etkinliklerde farklı uyruktan katılımcı seviyesi (%)	99
Şekil 54. Suriyelilerin katıldıkları sosyal etkinliklerde kendilerinden farklı uyruktan katılımcı seviyesi (%)	100
Şekil 55. Diğer göçmenlerin katıldıkları sosyal etkinliklerde kendilerinden farklı uyruktan katılımcı seviyesi (%)	100
Şekil 56. Kendi uyruğu dışındaki tanıdık çevreden yardım alma düzeyi (%)	101
Şekil 57. Türkiye’de ikamet süresi ve diğer uyruklardan yardım alma durumunun dağılımı (%)	102
Şekil 58. Saldırı ve taciz gibi durumlardaki tutum (%)	102
Şekil 59. Türkiye’deki siyasi gelişmeleri takip etme sıklığı (%)	103
Şekil 60. “Türkiye’nin başkenti İstanbul’dur” ifadesine verilen yanıtların dağılımı (%)	104
Şekil 61. “Türkiye’de Cumhurbaşkanlığı Seçimleri 2024 yılında yapılacaktır” ifadesine verilen yanıtların dağılımı (%)	105
Şekil 62. Yaşanılan şehrin belediye başkanının siyasi partisinin bilinirliği (%)	106
Şekil 63. Türkiyeli katılımcıların temel ve sosyal gereksinimleri karşılama durumu (%)	107
Şekil 64. Suriyelilerin temel ve sosyal gereksinimleri karşılama durumu (%)	108
Şekil 65. Diğer göçmenlerin temel ve sosyal gereksinimleri karşılama durumu (%)	108
Şekil 66. “Türkiye’de Ramazan ayında alkollü içki içmek yasak mıdır?” sorusuna verilen yanıtlar (%)	113
Şekil 67. Hane halkının cinsiyet dağılımı (%)	114
Şekil 68. Hane halkının yaş dağılımı (%)	115

Şekil 69. Hane halkı doğum yeri (%)	115
Şekil 70. Hane halkının sahip oldukları vatandaşlıklar (%)	116
Şekil 71. Hane halkı eğitim durumu (%)	117
Şekil 72. Eğitime devam eden hane halkının eğitim durumu (%)	119
Şekil 73. Hane halkının işgücüne katılımı (%)	120
Şekil 74. Hane halkının cinsiyete göre işgücüne katılımının dağılımı (%)	121
Şekil 75. Hane halkının ücretli ve kendi adına çalışma durumu (%)	122
Şekil 76. Hane halkında işgücüne katılmayanların nedenleri (%)	122
Şekil 77. Suriyeli örnekleme anketin uygulandığı dilin illere göre dağılımı (%)	123
Şekil 78. Diğer göçmenler örnekleminde anketin uygulandığı dilin illere göre dağılımı (%)	124
Şekil 79. İllere göre ekonomik durumdan memnun olma düzeyinin dağılımı (%)	130

Tablolar Listesi

Tablo 1. Örneklemin illere göre dağılımı	38
Tablo 2. Örneklemin mahallelere göre dağılımı	40
Tablo 3. Cinsiyet ve yaş dağılımı (%)	45
Tablo 4. Yaş ve eğitim dağılımı (%)	49
Tablo 5. Cinsiyet ve çalışma durumu dağılımı (%)	53
Tablo 6. Çalışmama nedeni ve cinsiyet dağılımı (%)	57
Tablo 7. Türkiye’de bulunma süresi ve yaşanan konutta mülkiyet sahipliği durumunun dağılımı (%)	62
Tablo 8. Hane halkı geliri ve sahip olunan vatandaşlık dağılımı (%)	64
Tablo 9. Eğitim durumu ve hane halkı geliri dağılımı (%)	66
Tablo 10. Hane geliri ve hanede yaşayan kişi sayısı dağılımı (%)	67
Tablo 11. Hane geliri ve konuttaki temel ihtiyaçlara sahiplik durumu dağılımı (%)	68
Tablo 12. Eğitim durumu ve kişisel aylık gelir dağılımı (%)	72
Tablo 13. Hane geliri ve ekonomik durumdan memnuniyet dağılımı (%)	75
Tablo 14. Kişisel aylık gelir-ekonomik durumdan memnuniyet ilişkisi (%)	75
Tablo 15. Cinsiyet ve Türkiye’de yaşamaktan duyulan memnuniyet düzeyi dağılımı (%)	77
Tablo 16. Yaş ve Türkiye’de yaşamaktan duyulan memnuniyet düzeyi dağılımı (%)	78
Tablo 17. Eğitim durumu ve Türkiye’de yaşamaktan duyulan memnuniyet düzeyi dağılımı (%)	78
Tablo 18. Türkiye’de yaşanan süre ve Türkiye’de yaşamaktan duyulan memnuniyet düzeyi dağılımı (%)	79
Tablo 19. Cinsiyet ve yaşanan semte aidiyet düzeyi dağılımı (%)	80
Tablo 20. Eğitim durumu ve yaşanan mahallede kendini güvende hissetme düzeyi dağılımı (%)	82
Tablo 21. Türkiye’de yaşanan süre ve yaşanan mahallede kendini güvende hissetme düzeyi dağılımı (%)	82
Tablo 22. Mahallede ikamet edilen süresi ve yaşanan mahallede kendini güvende düzeyi dağılımı (%)	82
Tablo 23. Yaşanan mahallede kendini güvende hissetme ve yaşanan semte aidiyet düzeyi dağılımı (%)	83
Tablo 24. Yaş ve Türkiye’de yaşamaya devam etme isteği (%)	84
Tablo 25. Türkiye’de yaşamaktan duyulan memnuniyet düzeyi ve Türkiye’de yaşamaya devam etme isteği dağılımı (%)	85
Tablo 26. Kişisel aylık gelir ve Türkiye’de haksızlığa uğrama durumu düzeyi dağılımı (%)	87
Tablo 27. Türkiye’de haksızlığa uğrama durumu ve Türkiye’de yaşamaya devam etme isteği dağılımı (%)	88
Tablo 28. Cinsiyet ve Türkçeyi kullanma yeterliliği dağılımı (Suriyeliler) (%)	92
Tablo 29. Cinsiyet ve Türkçeyi kullanma yeterliliği dağılımı (diğer göçmenler) (%)	92

Tablo 30. Türkiye’de yaşanan süre ve siyasi gündeme ilgi düzeyi (%)	103
Tablo 31. Eğitim durumu ve “Türkiye’nin başkenti İstanbul’dur” ifadesine verilen yanıtların dağılımı (%)	104
Tablo 32. Hane geliri ve yerlilerin temel ve sosyal gereksinimleri karşılama yeterliliğinin dağılımı (%)	109
Tablo 33. Hane geliri - Suriyelilerin temel ve sosyal gereksinimleri karşılama yeterliliğinin dağılımı (%)	110
Tablo 34. Hane geliri - Diğer göçmenlerin temel ve sosyal gereksinimleri karşılama yeterliliğinin dağılımı (%)	111
Tablo 35. Türkiye’de yaşanan süre - Suriyelilerin temel ve sosyal gereksinimleri karşılama yeterliliğinin dağılımı (%)	111
Tablo 36. Türkiye’de yaşanan süre - Diğer göçmenlerin temel ve sosyal gereksinimleri karşılama yeterliliği ilişkisi (%)	112
Tablo 37. Eğitim durumu ve “Türkiye’de Ramazan ayında alkollü içki içmek yasak mıdır?” sorusuna verilen cevaplar (%)	113
Tablo 38. Hane halkı yaşı ve eğitim durumu dağılımı (%)	118
Tablo 39. Hane halkı cinsiyeti ve eğitim durumu dağılımı (%)	119
Tablo 40. Hane halkı yaş gruplarının işgücüne katılıma göre dağılımı (%)	121
Tablo 41. İllere göre Türkiye’de yaşamaktan memnuniyet düzeyinin dağılımı (%)	124
Tablo 42. İllere göre Türkiye’de haksızlığa uğrama durumunun dağılımı (%)	127
Tablo 43. İllere göre hane halkı gelir düzeyinin dağılımı (%)	128
Tablo 44. Nitel araştırma mülakat tablosu (%)	133

Kısaltmalar

AB	Avrupa Birliği
ADNKS	Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi
ASM	Aile Sağlığı Merkezleri
BM	Birleşmiş Milletler
CAPI	Bilgisayar destekli kişisel görüşme (Computer Assisted Personal Interviewing)
ÇSGB	Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı
EBRD	Avrupa İmar ve Kalkınma Bankası (European Bank of Reconstruction and Development)
ECHO	Avrupa Birliği Sivil Koruma ve İnsani Yardım Ofisi (European Civil Protection and Humanitarian Aid Operations)
FRIT	Türkiye'deki Mülteciler için Yardım Programı (Facility for Refugees in Turkey)
GK	Geçici koruma
GEM	Geçici Eğitim Merkezleri
GİB	Göç İdaresi Başkanlığı
GSM	Göçmen Sağlığı Merkezleri
GSS	Genel Sağlık Sigortası
HBSD	Heinrich Böll Stiftung Derneği
HÜNEE	Hacettepe Nüfus Etütleri Enstitüsü
ILO	Uluslararası Çalışma Örgütü (International Labour Organization)
IOM	Uluslararası Göç Örgütü (International Organization for Migration)
ICMPD	Uluslararası Göç Politikaları Geliştirme Merkezi (International Center for Migration Policy Development)
KİGEP	Kayıtlı İstihdama Geçiş Programı
MEB	Millî Eğitim Bakanlığı
PIKTES	+ Türk Eğitim Sisteminde Çocuklar için Kapsayıcı Eğitimin Desteklenmesi Projesi (Promoting Inclusive Education for Kids in the Turkish Education System)
SGK	Sosyal Güvenlik Kurumu
SPARK	Büyüme Odaklı KOBİ'lere Şirkete Özel Eğitim ve Danışmanlık Desteği
SPSS	Statistical Package for the Social Sciences
STK	Sivil toplum kuruluşu
SUY	Sosyal Uyum Yardımı
T.C.	Türkiye Cumhuriyeti
TNSA	Türkiye Nüfus ve Sağlık Araştırması
TÜİK	Türkiye İstatistik Kurumu
UK	Uluslararası Koruma
UNFPA	Birleşmiş Milletler Nüfus Fonu (United Nations Population Fund)
UNHCR	Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği (United Nations High Commissioner for Refugees)
YÖK	Yükseköğretim Kurumu
YÖS	Yabancı Öğrenci Sınavı
YUKK	Yabancılar ve Uluslararası Koruma Kanunu

Teşekkür

Türkiye Göç ve Toplumsal Katılım projesi, ilk fikrin ortaya atılmasından araştırmanın tasarlanmasına, saha çalışmasının yürütülmesine ve bulguların yazılmasına kadar farklı aşamalardan geçti. Bu uzun süreçte araştırma ekibi olarak birçok kurum ve kişi bizi cesaretlendirdi ve destekledi. Onların desteği ve katkısı olmadan bu proje gerçekleşemezdi. Burada şükran duygularımızı dile getirmek istiyoruz.

Öncelikle bu projeyi yapmayı bize öneren, Heinrich Böll Stiftung Derneği (HBSD) Türkiye Temsilciliği'nin önceki direktörü Kristian Brakel'e teşekkür etmek istiyoruz. Almanya'da yapılan entegrasyon izleme raporlarına (Integrationsmonitor) benzer bir çalışmayı Türkiye'de de yapma fikrinden ilk kez 2021'de bize söz ettiğinde bu konuda düşünmeye başladık. Sonuçta entegrasyon monitörlerinden farklı bir tasarımla gerçekleştirilen bu araştırmanın bulgularının yazımını maalesef Kristian'ın İstanbul'daki görev süresi 2023 Şubat ayında sona ermeden tamamlayamadık. Kendisine bütün süreçteki desteği için müteşekkirimiz. Ayrıca, projeyi takip eden, araştırma süresince hep desteğini hissettiğimiz HBSD Proje Koordinatörü Cem Bico'ya büyük bir teşekkür borçluyuz. Cem HBSD ile araştırma ekibi arasındaki iletişimi mükemmel şekilde yürütmekle kalmadı, sanırız araştırma konusunda bizim kadar heyecan duydu. Araştırmanın yöntemsel tasarımından saha çalışmasına, toplanan verinin analizinden, yazma sürecine kadar projenin her aşamasında verdiği destekle işimizi çok kolaylaştırdı. HBSD'nin şimdiki direktörü Dawid Bartelt'e de projeye devam eden desteği ve yazım sürecindeki gecikmeye gösterdiği anlayış için teşekkür ederiz.

Araştırma 17 ilde nicel veri ve beş ilde ise nitel veri toplanmasını içeriyordu. Nicel veri, araştırma ekibi tarafından belirlenen örneklem kapsamında ve yine araştırma ekibi tarafından hazırlanan tam yapılandırılmış soru kâğıdıyla Akademetre Araştırma ve Stratejik Planlama firması tarafından toplandı. Saha çalışması sırasında ve sonrasında kurulan işbirliği ve iletişim, toplanan verinin kalitesi açısından çok önemliydi. Bu konudaki titizliği için Akademetre firması yetkililerine ve çalışanlarına teşekkür ederiz.

İki boyutu olan ve 17 ilde nicel ve beş ilde nitel veri toplanmasını gerektiren böylesine büyük bir araştırma sahada destek olmadan gerçekleştirilemezdi. Proje araştırma asistanları Başak Kocadost ve Deniz Kocabağlı'nın veri toplama, derleme ve transkripsiyon konusundaki katkıları için müteşekkirimiz. Emrah Cengiz tüm titizliği ve özeniyle verinin sağlıklı şekilde transkripsiyonuna katkı sundu. Sırasıyla Gaziantep'te ve Mardin'de nitel verinin toplanmasında araştırma asistanı olarak sahada bizimle çalışan Fatma Coşkun ve Kardelen Kösen olmasaydı bu iki kentte planladığımız görüşmeleri planladığımız zamanda yapabilmemiz mümkün olmazdı. Fatma ve Kardelen'e emekleri ve içtenlikleri için teşekkür ederiz.

Nitel bir saha çalışmasına başlarken en önemli şeylerden birisi, alanda çalışan kişilerle iletişim kurmak ve onların güvenini kazanmak oluyor. Bu konuda çok şanslıydık. İzmir'deki nitel saha çalışması öncesinde, göç araştırmacısı Dr. Cansu Akbaş Demirel mültecilerle çalışan kurumlar, dernekler ve gönüllülerle bağlantı kurmamıza çok yardımcı oldu. Konya'da bazı

kurumlara Yasin Durak'ın yönlendirmeleri ve Adnan Teke'nin doğrudan sağladığı irtibatlar sayesinde ulaştık. Cansu Akbaş Demirel, Yasin Durak ve Adnan Teke'ye destekleri için ayrı ayrı teşekkür etmek isteriz.

Bu kadar kapsamlı bir araştırma metninin dikkatlice elden geçirilmesi ve gerekli düzeltelerin yapılması gerekiyordu. Bilge Ceren Şekerciler'e, titiz editörlüğü için müteşekkirimiz. Çalışma İngilizceye de çevrildi. Veysel Eşsiz'e tablolar, şekiller ve kavramların arasında yolunu bularak yaptığı dikkatli çeviri için ve Simon Charles Popay'a da İngilizce metnin editörlüğü için teşekkür ediyoruz.

Nitel bir saha çalışmasının bulguları araştırma hedefleri, öne çıkan temalar ve kullanılan kavramlar çerçevesinde aktarılır. Ancak hangi süzgeçten geçerse geçsin, sahada görüşlerine ve bilgilerine başvuru ve faaliyetleri gözlemlenen kişilerin paylaştıkları dışında bir veri kaynağı yoktur. Sonuçta nitel araştırmanın bulgularını katılımcılar şekillendirir. Bu projenin nitel boyutu kapsamında 72 mülakat gerçekleştirdik. Araştırmada kullanılan yöntem ve gizlilik ilkesi gereği, derlenen nitel veriyi kişilerin isimlerini kullanmadan aktarmayı tercih ettik. Bu nedenle isimlerini burada saymasak da beş ilde görüştüğümüz mülteci hakları savunucularına, mültecilere ve göçmenlere hizmet veren sivil toplum kuruluşlarının çalışanlarına, işçi, işveren ve meslek örgütlerinin temsilcilerine, öğretmenlere, sağlıkçılara, sosyal hizmet uzmanlarına, hukukçulara, yerel yöneticilere ve mahalle muhtarlarına en büyük teşekkürü borçluyuz. Onların katkıları olmadan bu araştırma tamamlanamazdı.

Deniz Yüksek

Hatice Kurtuluş

Uğur Tekin

Esra Kaya Erdoğan

Önsöz

Paralellikler hayli çarpıcı: Almanya'daki Hessen eyaletinin bu çalışmaya ilham kaynağı oluşturan son entegrasyon araştırmasına göre, Almanya'daki göçmenler ve mülteciler açısından en çok sıkıntı yaratan konular istihdam, eğitim, barınma ve ayrımcılık olarak sıralanıyor. İlerleyen sayfalarda göreceğiniz üzere, yapısal olarak Türkiye'de de tablo oldukça benzer. Dil bariyeri yaygın bir sorun, yerel nüfusun göçmenlerle toplumsal etkileşimde bulunma isteği de pek yüksek değil. Almanya ve Türkiye'de devletin göçmen ve mültecilere sağladığı hizmetler arasında büyük farklılıklar bulunmakla birlikte – çalışmada ayrıntılı biçimde konu edilen sağlığa erişim konusu buna dair can alıcı bir örnek oluşturuyor – yapısal olarak bakıldığında çeşitli ülkelerdeki göçmenlerin durumu birbirine çok benzer görünüyor.

Yürütülen çalışmanın temel dayanaklarından biri, göçmenlerin toplumsal katılımını incelemek suretiyle bu insanların çalışma *hakkının*, eğitime eşit erişim *hakkının*, geçinebilme *hakkının* ve ayrımcılık içermeyen bir yaşam sürme *hakkının* ne denli karşılandığını analiz etmenin mümkün olabileceği önermesidir. Dünya çapında göçmen ve mültecilerin bir sorun ve hatta gitgide tehdit olarak görüldüğü bir bağlamda, kamuoyu ve hükümetler bu insanların nerede olurlarsa olsunlar insan haklarına sahip olduğu gerçeğini göz ardı etme eğiliminde. Oysa şu kadim sloganı hiç unutmamak gerekiyor: Hiçbir insan yasadışı değildir, "kayıtdışı" olsun veya olmasın.

Avrupa Birliği'nin diğer her yerinde olduğu gibi, Almanya'da da göç olgusunun yarattığı sıkıntı ve zorluklara karşı geliştirilmesi gereken politikalara dair göçmen entegrasyonu konusunda uzun zamandır bir tartışma yürütülüyor. Siyasetçiler göçmenlerin entegre edilmesi gerektiği konusunda ısrar ederken, bu rapor "entegrasyon" kavramını ve bu kavramla bağlantılı metodolojileri sorgulayıp Almanya (ve dolayısıyla AB) menşeli bir vakıf olarak bizlere, göç politikalarımıza daha net bir mercekten bakabilmemiz için faydalı bir araç sağlıyor. Bu terim artık kullanılmıyor olsa da, Avrupa'daki pek çok ülkenin göçmenlere yönelik yaklaşımında ne yazık ki asimilasyon kavramı hâlâ egemen: Sonradan gelenlerin değişmesi ve statükoya uyum sağlaması şart. Bu rapordaysa "entegrasyon" kavramı hem göçmenlere hem de ev sahibi toplumlara yönelik bir kavram olarak ele alınarak, ekonomik, siyasi ve kültürel pek çok boyuta uygulanıyor. Ne var ki, yazarların öne sürdüğü gibi, AB'nin "entegrasyon" politikaları ev sahibi toplum ile göçmenleri birer homojen grup ve doğal analitik kategori olarak tahayyül etmeyi sürdürdüğünden, göçmenlerin büyük oranda değişmeden kaldığı ve başarılı bir entegrasyon için referans noktası oluşturduğu varsayılan ev sahibi toplum içerisine "dahil olması" gerektiğini savunuyor.

İşte tam da bu nedenle raporda "toplumsal katılım" kavramı tercih edildi: Göçmen mahallelerine odaklanılarak, buralarda yaşayan göçmen, mülteci ve yerliler ele alınırken, yerel halk da dahil olmak üzere bu üç grubun emek piyasası, barınma, eğitim ve sağlık gibi diğer kamu hizmetlerine katılımı incelendi. Göçmenlerin yaşadığı yoksunluklar yerli komşuları tarafından da büyük oranda yaşanıyor. Yürütülen çalışma bu açıdan Türkiye'deki yerli toplumun sorunlarına da ışık tutuyor.

Çalışma sonucunda varılan temel tespit "göçmenlerin ve mültecilerin Türkiye toplumunun bir parçası haline gelmiş olduğu"dur. Göçmenler karşılaştıkları güçlüklerle rağmen, topluma etkin bir şekilde katılım gösteriyorlar. Türkiye ekonomisine katkı sağlamanın yanı sıra, genel

anlamda ülkede toplum ve kültürün çeşitlenmesine de yardımcı oluyorlar. Kulağa basit gelse de, bu tespitin üzerinde önemle durulması gerek. Göç olgusu insanlık tarihi kadar eski. Hele ki Almanlar son birkaç yüzyılda, belki de Avrupa'daki diğer etnik gruplara kıyasla çok daha geniş kitleler halinde, başka ülkelere ve bölgelere göç etti. Buna karşın, AB'de göçmenler ve mülteciler hakkında yürütülen tartışma a) göç olgusunun Avrupa toplumlarına yönelik bir tehdit oluşturduğu ve b) yönetilemez hale geldiği varsayımına dayandırılarak, mülteci ve göçmen karşıtı bir tartışma biçimini almış durumda. Bu da ister istemez bazı sonuçlar doğuruyor: Avrupa'ya göç etmek – özellikle de deniz yoluyla – gitgide daha riskli ve ölümcül hale geliyor. Ancak aynı zamanda, mülteci karşıtı politikalar ve uygulamalar temel sığınma ve koruma haklarını da ihlal etmeye başlamış durumda.

Bu ortamda giderek netlik kazanan bir şey varsa şayet, o da gözümüzün önünde artan hareketlilik talebini ve buna yönelik toplumsal tepkileri genel anlamda yönetebilmek için devletlerin, uluslararası örgütlerin ve hatta toplumların elinde hazır bir formül bulunmuyor oluşudur. Yaşanan siyasi çalkantıların ardında, bu alanda çalışan uzmanlar, akademisyenler, STK'lar, uluslararası kuruluşlar, yerel yönetimler, meslek odaları, sendikalar ve bambaşka siyasi geleneklerden gelen kanaat önderleri ile gönüllülerden oluşan çok geniş bir topluluğun göç olgusunun toplumsal sonuçlarıyla başa çıkmak ve gerçek insanların gündelik yaşamdaki gerçek dertlerine daha etkin bir şekilde çözüm bulmak için canla başla çalıştığını vurgulamak gerek. Biz de Heinrich Böll Stiftung Derneği olarak yıllardan beridir göç konusunda söz konusu aktörlerle dayanışma içerisinde çalışmalar yürütmekteyiz. Bu araştırma projesi de hem onlardan ilham aldı, hem de onların çalışmaları sonucu oluşan birikim sayesinde mümkün kılındı.

Bu çalışmanın bahsedilen çabalara önemli bir katkı sunmasını ve varılan tespitler kadar, Türkiye'deki göçmen ve göç alan topluluklar tarafından tecrübe edilen insani durumları yansıtmaya yönelik metodolojik girişimi açısından da fayda sağlamasını umuyoruz.

Göç konusunu ve buna yönelik toplumsal yanıtları ele alırken bilimsel verilere dayalı tartışmalar yürütülebilmesi yönünde bir ihtiyaç hissediliyor. Bu çalışma, göç olgusundan bahsederken çok ihtiyaç duyulan verilere dayalı bir temel sağlamayı hedefliyor. Hem göçmenleri hem de Türkiyeli vatandaşları kapsayan geniş bir nicel araştırma ile sivil toplum aktörlerinin bakış açılarını ortaya koyan nitel incelemeyi beraber işleyen rapor, toplumsal katılım konusuna toplumun tamamını kucaklayan bir perspektiften bakmayı amaçlıyor. Bu çalışmanın göçmenler ile yerel halkın yan yana yaşadığı toplulukların yaşam koşullarına dair açık yürekli bir tartışmaya kapı aralamasını umuyoruz.

Öncelikle, Şubat 2023'e dek Heinrich Böll Stiftung Derneği'nin direktörlüğünü yürüten Kristian Brakel'e bu çalışmanın başlatılmasındaki katkısından ötürü şükranlarımızı sunmak istiyoruz. Elbette yazarlarımız Deniz Yüksek, Hatice Kurtuluş, Uğur Tekin ve Esra Kaya Erdoğan'a ve kendilerine bu çalışmada yardımcı olan asistanlara ve katkı sunan diğer kişilere de içtenlikle teşekkür ederiz. Heinrich Böll Stiftung Derneği olarak bizler, Cumhuriyetin 100. yılında Türkiye'de ve dünyada büyük önem arz eden bir konuda yapılan bu kapsamlı bilimsel araştırmaya katkı sunabilmekten ötürü çok mutluyuz. Bu çalışmanın ve sonucunda varılan tavsiye niteliğindeki önerilerin Türkiye'nin yanı sıra AB ülkelerinde de insan haklarını daha çok gözetilen bir göç politikasını teşvik etmesini umut ediyoruz. Zira bu son derece acil bir ihtiyaç.

İstanbul, Kasım 2023

Cem Bico, Dawid Bartelt

Özet

Günümüzde Türkiye, dünyada en yüksek sayıda mülteciye ev sahipliği yapan ülke. 3,3 milyondan fazla Suriyelinin yanı sıra, başka ülkelerden 300.000'den fazla mülteci ve sığınmacı, ayrıca 1,3 milyondan fazla ikamet izanlı yabancı ve bilemediğimiz sayıda düzensiz göçmen Türkiye'de yaşıyor. Ancak göçmenler ve mültecilerin sayıları, yaşadıkları toplumsal koşullar, kamu ve özel sektör hizmetlerine erişimleri hakkında resmi veriler sınırlı. Bu konuda yapılan önemli akademik araştırmalar olmakla birlikte, onların da bazı kısıtları var.

Elinizdeki çalışma, Türkiye'de göçmenlerin sosyal uyumu veya entegrasyonu hakkında bütüncül bir veri oluşturma ihtiyacından ortaya çıktı. Uyum ve entegrasyon konusunda yıllardır devam eden akademik tartışmalardan beslenmekle birlikte bu kavramlara eleştirel bir bakış açımız olduğu için, bu çalışmada toplumsal katılım kavramını tercih ettik. Ancak göçmenlerin ve mültecilerin katılımı hakkında veri toplanacaksa, bunun T.C. vatandaşlarının (diğer bir deyişle Türkiyelilerin veya yerlilerin) deneyimledikleri benzer süreçlerden bağımsız düşünülmemesi gerekiyordu. Bununla birlikte göçmenleri ve yerlileri ülke düzeyinde istatistiki ortalamalara göre değil, içinde yaşadıkları sosyo-ekonomik bağlamlar içinde karşılaştırmak da önemliydi. İşte bu önceliklerden ve ilkelerden hareketle, Türkiye Göç ve Toplumsal Katılım Projesi, 2022 yılında gerçekleştirildi. Heinrich Böll Stiftung Derneği (HBSD) Türkiye Temsilciliğinin desteğiyle yürütülen proje, karma yöntemli bir araştırmanın bulgularını sunuyor.

Nicel araştırma, Suriyelilerin yoğun olarak yaşadığı 16 il ile Van'da, 18-49 yaş arasında kadın ve erkek Türkiyeli, Suriyeli ve diğer göçmenler örneklemine uygulanan tam yapılandırılmış bir soru kâğıdı aracılığıyla gerçekleştirildi. Örneklem tasarımı çerçevesinde, saha çalışmasının yapılacağı illerde Suriyelilerin yoğun olarak yaşadığı mahalleler belirlenerek üç örneklem de bu mahallelerden çekildi. Bu sayede göçmenlerin ve yerlilerin sosyo-ekonomik olarak karşılaştırılabilir gruplar olması sağlandı. Aynı zamanda, araştırma emekçi mahallelerine odaklanmış oldu. Türkiyeli örnekleme 1.933 kişi, Suriyeli örnekleme 1.427, diğer göçmenler örnekleme ise 506 kişiydi.

Nitel araştırmadaysa, bu 17 ilden beşi olan İzmir, Gaziantep, Konya, Mardin ve İstanbul'da, göçmen ve mülteci alanında çalışan sivil toplum kuruluşlarının (STK) çalışanları/gönüllüleri, yerel yöneticiler, muhtarlar, göçmenler ve yerlilere hizmet sunan sağlıkçılar, öğretmenler, işçileri temsil eden kurumların temsilcileri, işveren ve meslek örgütlerinin temsilcileri gibi yetkililer ve uzmanlarla toplam 72 mülakat yapıldı.

Elinizdeki çalışmada, nicel araştırma ve nitel araştırma için birbirini takip eden bölümlerde elde edilen bulgular ayrıntılarıyla tartışılıyor. Nicel araştırma sonuçlarının yer aldığı bölümde katılımcı profili, barınma durumu, eğitim düzeyi, işgücüne katılım ve ekonomik durum, göçmenlerin Türkçe dil becerileri, toplumsal katılım, yaşanan yerden memnuniyet, haksızlığa uğrama algısı ve gündelik hayatta bağımsız hareket edebilme imkânları Suriyeliler, Türkiyeliler ve diğer göçmenler için karşılaştırmalı olarak inceleniyor. Anket kapsamında katılımcılardan hanelerinde yaşayan kişiler hakkında da bilgi toplandığından, hane halklarının sosyo-ekonomik profili de çalışmanın bu bölümünde irdeleniyor. Ayrıca saha çalışması

yapılan illere göre farklılaşan veriler de tartışılıyor. Nitel araştırma sonuçlarının yer aldığı bölümde ise göçmen ve mültecilerin istihdama, barınmaya, eğitim ve sağlık hizmetlerine ulaşmaları, sivil toplumun ve belediyelerin onlara yönelik hizmetleri ve son olarak önyargılar ve ayrımcılık konuları işleniyor.

Bu çalışmanın en temel bulgusu, mülteci ve göçmen topluluklarının bir hayli olumsuz koşullarda yaşıyor olmakla birlikte Türkiye toplumunun bir parçası haline geldikleri gerçeği. Bu temel bulguyu açıklamak için nicel ve nitel araştırma bulgularını daha yakından incelemek gerekli.

Nicel araştırmanın bulgularını kısaca özetlemek gerekirse, Suriyelilerin ve diğer göçmenlerin yüksek oranlarda işgücüne katıldıkları görülüyor. Türkiyeliler için olduğu gibi, Suriyeliler ve diğer göçmenler için de ücretler en önemli gelir kalemi. Ancak Suriyelilerin ve diğer göçmenlerin kişisel ve hane halkı gelirlerinin, Türkiyelilerden kayda değer şekilde düşük olduğu görülüyor. Nicel araştırma, Suriyeli hane halklarında çocukların eğitime katıldıklarını gösteriyor; bununla birlikte özellikle Suriyelilerin eğitim seviyeleri Türkiyeli katılımcılardan düşük. Barınma koşullarına bakıldığında da Suriyelilerin ve diğer göçmenlerin Türkiyelilerden daha kötü koşullarda, az odalı ve temel ihtiyaçların sağlanmadığı evlerde yaşadıkları gözleniyor. Suriyelilerin haneleri ortalamada Türkiyeli katılımcılardan büyükken, diğer göçmen haneleri – muhtemelen çalışmak için Türkiye'ye bekar gelen katılımcıları yansıtarak – daha küçük.

Yaşanılan mahalleye duyulan aidiyet, Türkiye'de yaşamaya devam etme isteği gibi hayat memnuniyetiyle ilgili soruların bazılarında yerli katılımcıların daha olumsuz yanıtlar verdiği görülüyor. Öte yandan yerlilerin, Suriyelilerin ve göçmenlerin bir kısmı haksızlığa uğradıkları konular olduğu algısına sahip. Bununla birlikte Türkiyelilerin ve göçmenlerin haksızlığa uğradıklarını beyan ettikleri alanlar farklılaşıyor. Gündelik hayatta bağımsız hareket edebilmekle ilgili sorulara verilen yanıtlar hem yerlilerin hem de Suriyeliler ve diğer göçmenlerin iş bulmak, kiralık ev aramak, doktora görünmek gibi konularda zorluk çektiklerini gösteriyor.

Nitel araştırmanın odağında ise, göçmenler ve mülteciler vardı. Gaziantep, İzmir, Mardin ve Konya ile nitel bulguları güçlendirmek amacıyla en çok göçmen ve mülteci barındıran kent olan İstanbul'da çeşitli kurumların temsilcileriyle yapılan mülakatlar, bir yandan nicel araştırmanın bulgularını doğrularken, diğer yandan altta yatan bazı ilişkiselliklere ve dinamiklere işaret ediyor. Eğitim ve sağlık hizmetlerine eşitsiz erişimde, sistemden kaynaklanan sorunların yanı sıra, göçmenlere ve mültecilere yönelik önyargılar ve ayrımcılığın etkili olduğu önemli bulgulardan biri. Çalışma hayatındaysa, Suriyeliler, Afganlar ve diğer göçmenlerin işverenlerce "ucuz işçi" olarak görüldükleri ortaya çıkıyor. Göçmenlerin çoğu ücretli ve kayıt dışı çalışırken, bir kısmı da Türkiye'de yatırım yapmış durumda ve imalat ve toptancılık gibi alanlarda faaller. Ayrıca küçük perakende işletmeler çalıştıranlar da var. Barınma koşullarına bakıldığında, göçmenler ve mültecilerin beş kentte de çöküntü alanlarında veya düşük kiralara ev bulabildikleri, işyerlerine yakın işçi mahallelerinde oturdukları gözlemleniyor.

Bu alanların hepsinde, göçmenlerin ve mültecilerin yasal statüsü – yani ikamet izinleri ya da geçici koruma statüsü veya uluslararası koruma başvuruları olup olmadığı – hizmetlere erişimlerini, istihdam ve barınma koşullarını etkiliyor. Göçmenlerin toplumsal hayata katılımlarında önemli bir aktör grubu, sivil toplum kuruluşları. Göçmenler ve mültecilere yönelik çalışan STK'ların faaliyet alanları ve kapasiteleri, bulabildikleri mali desteklerin niteliğiyle yakından ilişkili. Göçmenlerin toplumsal katılımında diğer önemli bir aktör, yerel yönetimler. Ancak onların faaliyetlerini de yasal mevzuat ve kaynak bulabilmeleri etkiliyor. Hem STK'ların hem de yerel yönetimlerin göçmenlere yönelik hizmet sunumu, göçmenlerin hukuki statüsüyle de yakından ilişkili.

Nitel araştırmanın ortaya koyduğu çok önemli başka bir bulguysa, bütün diğer alanların kesişiminde yer alan ve kimi zaman kurumsal bir görünüm alan ayrımcılık. Ayrımcılık, göçmenlerin toplumsal katılımının niteliğini ve seviyesini olumsuz etkileyen bir olgu olarak, toplumsal uyumun önündeki belki de en önemli engel olmaya devam ediyor.

Giriş

Bu çalışma, 2022 yılında karma bir yöntemle gerçekleştirilen “Türkiye Göç ve Toplumsal Katılım Araştırması”nın bulgularını içeriyor. Çalışmanın içeriği hakkında bilgi vermeden önce, böyle bir araştırmaya neden ihtiyaç duyulduğunu açıklamak gerek. Günümüzde Türkiye dünyada en çok sayıda mülteciye ev sahipliği yapıyor ve ülkede toplamda muhtemelen altı milyona yakın mülteci ve göçmen yaşıyor. Ancak bu haliyle bir göç ülkesi olan Türkiye’de göçmenler ve mültecilere¹ ilişkin sayısal veriler çok yetersiz. Dolayısıyla göçmenlerin ve mültecilerin toplumsal süreçlere ne derece katılabilirdiği konusunda kamu söylemlerine bilimsel verilerden çok kalıp yargılar hâkim oluyor. Ancak sosyo-ekonomik eşitsizliklerin giderek arttığı, göçmen karşıtı siyasi söylemlerin yükseldiği bir ortamda, toplumsal katılımın sadece göçmenleri ilgilendiren bir şey değil, göçmen veya Türkiyeli (yerli),² toplumdaki herkese dair bir konu olduğunu da vurgulamak gerekiyor.

Göç ülkesi olarak Türkiye

Türkiye’de 3,35 milyon geçici koruma (GK) statüsünde Suriyeli; kısa süreli ikamet izni, öğrenci veya aile ikamet iznine sahip yaklaşık 1,3 milyon yabancı (GİB, 2023a); 300.000’den fazla uluslararası koruma (UK) başvurusu (sığınmacı) ve uluslararası koruma statüsü almış olan kişi (mülteci) (UNHCR, 2023) yaşıyor. Ayrıca sayıları tam olarak bilinmeyen ama birkaç yüz bin kişi oldukları tahmin edilen, çalışmak amacıyla Türkiye’ye gelen veya Avrupa Birliği (AB) ülkelerine geçebilmek için Türkiye’yi kullanan düzensiz göçmenler var. Bunların dışında T.C. vatandaşlığı almış olan en az 224.000 Suriyeli de mevcut (İçişleri Bakanlığı, 2022). Özetle Türkiye’de aşağı yukarı 5,5-6 milyon civarında göçmen ve mülteci yaşıyor. 2022 sonu itibarıyla 85,28 milyon olan Türkiye nüfusunun tahminen %6,5-7’sini, son 20 yılda Türkiye’ye gelen göçmenler ve mülteciler oluşturuyor. Diğer bir deyişle Türkiye bir göç ülkesi, özellikle de bir zorunlu göç ülkesi niteliği taşıyor. Cumhuriyet’in kurulması öncesinde ve sonrasında büyük ve zorunlu nüfus hareketlerine sahne olan Türkiye aslında göçlerle şekillenmiş bir ülke (Erder, 2018).³ İkinci Dünya Savaşı’ndan sonraki dönemi düşünürsek, Balkan ülkelerinden 1950’lerde gelen Müslüman göçmenler, 1989-90’da Bulgaristan’da siyasi baskıdan kaçan Türkler, 1950’lerde başlayan kırdan kente göç, 1990’larda Kürtlerin çatışmalı dönemde köylerinden kentlere ve ülkenin batısına zorunlu göçü, bu göç hikayesinin farklı aşamalarını oluşturdu.⁴

- 1 Bu çalışmada, Türkiye’de yaşayan yabancı uyruklu kişilerden göçmenler ve mülteciler olarak söz edilecek. Mültecilik, uluslararası hukukta tanımlanan bir statü. Ancak yaşadıkları ülkelerden zulüm tehdidi ve/veya can güvenliği kalmadığı için kaçan, ancak mültecilik statüsüne başvuramayan veya alamayan milyonlarca insan da var. Türkiye Cumhuriyeti Devleti, tarafı olduğu Mültecilerin Statüsüne ilişkin 1951 Cenevre Sözleşmesi uyarınca zulümden kaçarak Türkiye’ye gelen grupların uluslararası koruma başvurularını değerlendiriyor, ancak sözleşmeye ve sözleşmenin 1967 Protokolü’ne koyduğu coğrafi sınırlama nedeniyle Avrupa sınırları dışından gelen mülteciler uluslararası korumaya başvursalar ve statü alsalar bile bu kişiler üçüncü ülkelere yerleştirilmeyi beklemek zorunda. Savaşta kaçan Suriyelilere ise 2014’ten beri geçici koruma statüsü veriliyor. Bununla birlikte Suriyeli bazılarının T.C. vatandaşlığına geçmiş durumda, bazılarıysa ikamet izniyle Türkiye’de yaşıyor. Öte yandan uluslararası koruma başvurusu reddedilmesine rağmen Türkiye’de kalan veya uluslararası korumaya hiç başvuramamış olan, farklı ülkelerden pek çok insan Türkiye’de düzensiz göçmen olarak bulunuyor. Dolayısıyla bu çalışmada bireylerin ne şekilde Türkiye’ye geldiğine ve statülerine bakılmaksızın göçmenler ve mülteciler kelimeleri bir arada veya dönüşümlü olarak kullanılacaktır. Diğer bir deyişle, mülteci kavramı sınırlı hukuki tanımla değil geniş sosyolojik anlamıyla kullanılmaktadır.
- 2 Bu çalışmada, T.C. vatandaşı olanlardan Türkiyeli, T.C. vatandaşı veya yerli olarak söz edilecektir. Yerli kelimesi her ne kadar bir yerin yerlisi olma durumunu ima etse de bu kelimeyi Türkiyeli ifadesiyle dönüşümlü olarak kullanırken niyetimiz aidiyet belirtmek değil.
- 3 Osmanlı İmparatorluğu’nun toprak kayıpları sürecinde Anadolu’ya Müslüman toplulukların göçleri yaşanırken, 20. yüzyılın başından itibaren Hıristiyan topluluklar Anadolu’yu terk etmek zorunda bırakıldı. Ayrıca Türkiye ile Yunanistan arasındaki 1923 Nüfus Mübadelesiyle yüz binlerce Ortodoks ve Müslüman sırasıyla Yunanistan’a ve Türkiye’ye gönderildi.
- 4 Öte yandan 1960’larda başlayan Avrupa’ya emek göçüyle 1980’den sonra siyasi sığınma amacıyla Avrupa’ya gidişler de hiç durmadı.

1980'lerden itibaren İran Devrimi, İran-Irak Savaşı, Afganistan'ın işgali, Sovyetler Birliği'nin yıkılması, ABD'nin Irak'ı işgali, bazı Sahra-altı Afrika ülkelerinde iç savaş ve yoksulluk, Türkiye'yi hem düzensiz emek göçünün, hem transit göçmenlerin, hem de sığınmacıların varış veya uğrak noktasına dönüştürdü. Ancak 2011'de Suriye'de iç savaş çıkmasından sonra başlayan kitlesel göç, daha önce görülmemiş boyutta bir mülteci nüfusu oluşturdu.

2000'li yıllarda adaylık ve üyelik müzakereleri çerçevesinde şekillenen Türkiye-AB ilişkileri, göç yönetimi alanını derinden etkiledi. 2013'te kabul edilen Yabancılar ve Uluslararası Koruma Kanunu (YUKK) göç yönetimi hakkındaki mevzuatı biçimlendirdi (HBSD, 2019). 2014'te "Türkiye-Avrupa Birliği Geri Kabul Anlaşması" imzalandı. 2016 yılında AB ile Türkiye arasında düzensiz göçmenlerin ve mültecilerin durumu konusunda varılan mutabakat (Avrupa Birliği-Türkiye Mutabakatı), o dönemden sonra göç yönetimine damgasını vuran bir belge oldu. 2016 yılı hem Suriye iç savaşının beşinci senesine denk gelmesi dolayısıyla Suriyeli mülteci olgusunun kalıcı hale geldiğinin kabullenildiği, hem de Türkiye'nin Suriyelileri ve diğer mültecileri ve düzensiz göçmenleri sınırları içinde tutma sözü vermesi karşılığında Avrupa Birliği'nin bir dizi mali yardım vaadini uygulamaya koyduğu sene olduğu için önemli bir dönüm noktasıydı (GAR, 2021). O yıldan itibaren göçmen ve mültecilerin Türkiye'ye uyumu (ya da entegrasyonu) hakkında farklı alanlarda programlar ve projeler başlatılırken bu konuda istatistiki ve bilimsel veri toplama çabası da hız kazandı. Böylece Türkiye aslında hep bir göç ülkesi olmuşken, son on yılda göçmenlerin toplumsal uyumundan söz etmeye başladık (bkz. Erder, 2020). Ancak göçmenlerin ve mültecilerin uyumuna ilişkin kapsamlı ve sürdürülebilir bir politikalar bütünü oluşturulduğu söylenemez. Buna rağmen fiilen bir entegrasyon politikasının varlığından (Rottmann, 2020) ve göçmenlerin kısmen topluma entegre olduğundan söz eden araştırmacılar var (Şahin Mencütek vd., 2023).

Göçmenler ve mültecilere ilişkin sayısal veriler

2016'dan bu yana göçmenler ve mültecilerin özellikle de Suriyelilerin sosyal uyumu konusunda önemli araştırmalar yapıldı. Bunların bir kısmı nitel yöntemlerle toplanmış verilere dayanan bulgular sunuyor ve/veya uyum konusundaki kamu politikalarını inceliyor (örneğin Akçin vd., 2020; Danış ve Dikmen, 2022; Özçürümez ve İçduygu, 2020; Rottmann, 2020; Şahin Mencütek vd., 2023; Şimşek ve Çorabatır, 2016; Şimşek, 2018, 2021). Ancak toplumsal uyum konusunda sayısal verilerle analiz yapılmak istenildiğinde araştırmacılar bir sorunla karşılaşmaktalar. Türkiye'deki mültecilerin ve göçmenlerin sayıları, yaşadıkları iller ve ilçeler, demografik ve sosyo-ekonomik özellikleri hakkında yeterli ve güvenilir veriler mevcut değil. Bu alandaki en önemli resmi veri kaynağı Göç İdaresi Başkanlığı'nın (GİB) her ay güncellediği, geçici koruma statüsündeki Suriyeliler, uluslararası koruma başvuruları ve ikamet izniyle yaşayan yabancılar hakkında internet sitesinde açıkladığı rakamlardır. GİB, yakalanan düzensiz göçmenlerin sayılarını aylık ve yıllık olarak açıklıyor, ancak illere veya sınırlara göre bir ayrıştırma yapmıyor. Diğer önemli resmi veri kaynağıysa, Türkiye İstatistik Kurumu'nun (TÜİK), Türkiye'de yaşayan yabancı uyruklulara ilişkin, Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi'nden (ADNKS) derleyerek sunduğu tablolar. TÜİK'in verileri yıl bazında ikamet izni olanlarla uluslararası koruma kimliği olanların toplam sayılarını gösteriyor, ama GK statüsündeki Suriyelileri göstermiyor. Ayrıca TÜİK rakamları ikamet izinleriyle UK baş-

vurularını ayırtmıyor. TÜİK'in 2022'de yayınladığı en güncel veriler 2021 rakamlarını gösteriyor. Bunların dışında Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı'nın yayınladığı, çalışma iznine sahip yabancıların sayısını ve uyruklarını gösteren yıllık istatistikler var. Görüldüğü gibi resmi verilerde önemli eksiklikler bulunuyor; ayrıca kurumların kullandıkları veriler birbirini tutmayabiliyor. Örneğin TÜİK'in verileri UK kimliği olanları da kapsadığı için GİB'in verdiği toplam ikamet izni sayısı ile uyum sağlamıyor; GİB her yıl yapılan UK başvurusu sayılarını veriyor, ama toplamda kaç kişinin UK başvurusu veya statü sahibi olduğunu açıklamıyor.

TÜİK göçmenler ve mültecilere ilişkin sosyo-ekonomik konularda doğrudan veri toplamıyor. Hanehalkı İşgücü Araştırması, Gelir ve Yaşam Koşulları Araştırması ve Hanehalkı Bütçe Araştırması'nda ADNKS'ye kayıtlı yabancılara veya GK statüsündeki kişilere ilişkin veri toplanıyor olsa bile açıklanan verilerde göç statüsü kırımında veri sunulmuyor.⁵

Resmi verilere ulaşamayan diğer bir husus da T.C. vatandaşlığına sonradan geçenlerin sayısı ve ülke içindeki dağılımlarıyla ilgili. Özellikle genel seçimler öncesinde büyük tartışma konusu olabilen bu konuda, TÜİK'in "ikamet edilen illere göre doğum yerleri" verisi kullanılarak tahmin yürütülen bir araştırma dışında elimizde somut veri mevcut değil (Dündar, 2023).

Resmî kurumların yeterli veri toplamaması veya ellerindeki veriyi açıklamamalarına rağmen, Türkiye'deki tüm Suriyelileri istatistiki olarak temsil etme kabiliyeti olan iki önemli araştırma var. Bunlardan birisi Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği'nin (UNHCR) desteğiyle yapılan, Prof. Dr. Murat Erdoğan'ın yürüttüğü Suriyeliler Barometreleri (Erdoğan, 2020; 2021; 2022). Bu araştırmaların bulguları, T.C. vatandaşları ve GK statüsündeki Suriyelileri temsil eden örneklerle yapılmış anketlerin yanı sıra, Türkiyeliler ve Suriyelilerle yapılan odak grubu toplantılarına dayanıyor. T.C. vatandaşları örneklemine, Suriyelilere ve diğer mültecilere ilişkin tutumları ve algıları hakkında sorular sorulurken, Suriyelilereyse hem Türkiye'ye ilişkin düşünceleri ve Türkiyelilere karşı tutumları hakkında hem de sosyo-ekonomik durumları hakkında sorular yöneltiliyor.

Diğer önemli bir nicel araştırma, 2018'de Türkiye Nüfus ve Sağlık Araştırması'nın (TNSA) GK statüsündeki Suriyelileri temsil eden bir örneklem üzerindeki uygulaması (HÜNEE, 2019). Beş yılda bir Hacettepe Nüfus Etütleri Enstitüsü (HÜNEE) tarafından gerçekleştirilen TNSA ilk kez 2018'de Suriyeliler için de yapıldı. Söz konusu çalışma Suriyelilerin demografik özellikleri, istihdam, eğitim ve sağlık durumları hakkında çok önemli veriler içeriyor ve T.C. vatandaşlarıyla yapılan TNSA ile karşılaştırma olanağı da sağlıyor. Suriyeliler Barometresi ile TNSA Suriyeli Göçmen Örneklemine ortak özelliği, başka göçmen gruplarını dahil etmemeleri ve Suriyelilerin ilçe ve mahalle düzeyinde dağılımını gösteren veriyi resmî kurumlardan edinerek örneklemelerini kurmuş olmaları. Diğer araştırmacılarınsa bu verilere erişimi yok.

5 Bununla birlikte, Uluslararası Çalışma Örgütü'nün (ILO) bir araştırmasında, işgücüne katılan Suriyelilerin sayıları ve istihdam statüleri, TÜİK'in Hanehalkı İşgücü Araştırması'nın mikro verilerine dayanarak tahmin edilmektedir. Söz konusu çalışmada, TÜİK verisinde 2011 sonrasında Türkiye'ye gelen ve yurtdışında doğmuş olan kişilerin Suriyelileri de kapsadığı belirtilerek, Suriyelilerin çalışma statüsü hakkında çıkarımlar yapılmıştır (Pinedo Caro, 2020; aktaran Karadeniz, 2023). TÜİK'in Hanehalkı İşgücü Araştırması örneklemine 2017'den beri Suriyelileri kapsadığı belirtilmektedir.

Araştırmanın gerekçesi

Türkiye Göç ve Toplumsal Katılım Projesi göçmenler ve mültecilerin uyumuna ilişkin sayısal verilerin yetersiz olduğu noktasından hareketle, bu konuda Türkiye’de göçmen ve mültecilerin entegrasyonu konusunda nicel bir araştırma yapma fikrinden ortaya çıktı. Fikrin somut bir hal alması ve bir araştırma tasarımına dönüşmesiyle, 2021 yılında araştırma ekibinin üyeleri, Heinrich Böll Stiftung Derneği (HBSD) Türkiye Temsilciliği yöneticileri ve başka araştırmacılarla bir görüş alışverişi süreci sonrasında gerçekleşti.

Göçmen entegrasyonuna veya Türkçede kullanıldığı şekliyle uyuma ilişkin bir araştırma yapmadan önce bir kavramsal tanımlama gerekiyordu. Halbuki entegrasyon, üzerinde çok tartışılan ve eleştirilen bir kavram. Uyum veya sosyal uyum kavramının İngilizceden alınan göçmen entegrasyonu (*migrant integration*) kavramını ne derecede karşıladığı da bir soru işaretiydi. Öte yandan göçmen entegrasyonu ile kastedilen, sosyolojide temel bir kavram olan toplumsal bütünleşme (*social integration*) ile aynı şey değildi. Dolayısıyla öncelikle bir kavramsal tarama yapma ve tartışma ihtiyacı doğdu.

Bu amaçla HBSD tarafından 2021 Haziran ayında Türkiye’den ve Almanya’dan bir grup göç araştırmacısının bir araya geldiği çevrimiçi bir çalıştay düzenlendi. Bu çalıştaydaki tartışmalar, daha sonra araştırmada tercih edilecek kavramsallaştırma ve örneklem tasarımına bir ölçüde yön verdi. Varılan iki noktayı özetlemek gerekirse, öncelikle entegrasyonun sadece bir grubu değil, bütün göçmenleri ve yerlileri kapsayan bir kavram olması gerektiğine karar verildi. Çünkü çağdaş toplumlar, “uyumla” değil farklılıklarla, hatta çatışmayla ve kutuplaşmayla karakterize olan toplumlar. İkincisi, nicel araştırma yaparken, örneklemin nasıl oluşturulacağı, yani hangi yerlilerin hangi göçmenlerle karşılaştırılacağını da belirlemek gerekiyordu. Bu çalışmada sosyo-ekonomik koşullarının benzer olduğu varsayımıyla, yerliler ile göçmenler ve mültecilerin bir arada yaşadıkları ilçeler ve mahalleler çerçevesinde örneklemelerin oluşturulmasına karar verildi. Örneklemin bu şekilde kurulması, nicel araştırmanın alt ve orta gelir gruplarını barındıran emekçi mahallelerine odaklanması sonucunu doğurdu. Dolayısıyla, araştırma daha üst sosyo-ekonomik grupları kapsamıyor. Bu kararların nasıl alındığını açıklamak üzere bir kavramsal tur yapmak gerekli.

Kavramsal arka plan

Göçmen entegrasyonu, Kuzey Amerika’da ve Batı Avrupa’da onlarca yıldır üzerinde tartışılan ve bilgi üretilen bir sosyal bilim ve politika (*policy*) kavramı. Göçmen entegrasyonu kısaca “göçmenlerin toplumun kabul edilen üyeleri olma süreci” diye tanımlanabilir. Penninx ve Garces-Mascarenas’a göre bu süreç yeni gelenlerin bir topluma yerleşmeleri, ev sahibi toplumla etkileşimleri ve göçü takip eden toplumsal değişimi içerir. Farklı tasnifler olmakla birlikte, bu sürecin hukuki-siyasi, sosyo-ekonomik ve kültürel olmak üzere üç boyutu olduğu söylenebilir (2016). Aynı zamanda bu süreç çift yönlüdür, yani hem göçmenleri hem ev sahibi toplumu etkiler. Bu kavramsallaştırmaya göre göçmenlerin tek yönlü ve lineer bir şekilde uyum sağlayacaklarını öngören asimilasyon teorisinin varsayımının aksine yeknesak bir ev sahibi toplum yoktur; ev sahibi toplumun kendisi yapısal eşitsizlikler ve kültürel farklılıklar içerir (Penninx ve Garces-Mascarenas, 2016).

Ancak bu tanım kulağa hoş gelse de çift yönlü ve çok boyutlu bir süreç olarak entegrasyon kavramını operasyonelleştirmek kolay değil. Dolayısıyla göçmen entegrasyonu üzerine kavramsal tartışma hala sürüyor. Entegrasyon kavramıyla ilgili bir eleştiri, çift yönlü bir süreç olduğunun benimsenmiş olmasına rağmen, bazı araştırmaların tek yönlü lineer bir süreci varsayan asimilasyon fikrinden hala çok uzaklaşmamış olmasıdır. Entegrasyon asimilasyona benzer şekilde ele alınırsa, göçmenlerin ana akım topluma giderek benzemeleri ve hatta onun içinde erimeleri bekleniyor. ABD’de 20. yüzyılın başında sosyoloji araştırmalarında kullanılmaya başlanan asimilasyon teorisi iki açıdan sorunluydu. Birincisi sadece göçmenlerin “uyum” göstermeleri bekleniyordu; ev sahibi toplumun olduğu gibi kalacağı varsayılıyordu. İkincisi, uyulması beklenen topluluk, sosyal bilimcilerin ve politika yapımcıların belirledikleri bir ana akım toplumdur. ABD’de bu öteden beri beyaz orta sınıf Amerikalılara tekabül ediyordu. Günümüzde hala göçmen entegrasyonu kavramının bu şekilde kullanılmaya devam ettiğine dair eleştiriler var (Favell, 2019).

Bir başka önemli eleştiriye entegrasyon çalışmalarında kullanılan toplum kavramının kendisiyle ilgiliydi. Toplumsal entegrasyon ya da toplumsal bütünleşme; göç çalışmalarından çok önce var olan, kökeni Emile Durkheim sosyolojisine giden bir kavram (Favell, 2019). Durkheim’in temelini oluşturduğu yapısal işlevselci sosyoloji teorisi, toplumu organik bir bütün olarak görüyor ve bu bütünü oluşturan “organların” uyumlu şekilde bir arada işlemesi gerektiğini öngörüyordu. Niklas Luhmann (2001) ise yapısal işlevselci teorik yaklaşımdan hareketle, kültürel özelliklerden arınmış “sistem entegrasyonu” kavramını ortaya attı. Onun işlevsel yapısal sistem kuramı, sistemlerin bireyleri belirli özellikleri üzerinden içerdiğini (*Inklusion*) veya dışladığını göstererek, göçmen entegrasyonu tartışmalarına önemli bir perspektif getirmekteydi.

Toplumsal entegrasyon veya göçmen entegrasyonu kavramının şeceresine bakılırsa, ulus-devletlerin kendilerinden olanı, yani yurttaşlarını tanımladıkları andan itibaren dışarıda kalanların da tanımlandığı görülür. Bu dışta bırakılanların tanımlanması aynı zamanda içerinin homojenleştirilmesinde bir dinamik oluşturmaktadır. Dolayısıyla göçmen entegrasyonu, bütünün parçalarının birbiriyle entegrasyonundan değil, göçmen *bireylerin* yeniden tanımlanan “topluma” entegrasyonundan söz etmektedir (Schinkel, 2018). Bu durumda entegrasyonun nesnesi olanlarla (göçmenler, etnik azınlıklar, vb.) entegrasyon kendileri için bir mesele olmayanlar (ana akım yerli toplum) arasında bir ayırım yapılmaktadır. Bu eleştirel yaklaşıma göre, “toplum” sorunu olmayan bir bütün gibi ele alınırken, göçmenler ve etnik gruplar “sorunlu” nüfus grupları olarak görülmektedir.

Entegrasyon çalışmalarına yönelik bir başka eleştiri, “yerli” toplumun ve göçmenlerin homojen gruplar olduklarının varsayılmasıdır. Oysa hem göçmen topluluklar hem de yerli toplum içinde, farklı sosyolojik kavramlarla ifade edilebilecek başka katmanlar vardır (Dahinden, 2016). Bu tabakalaşma eksenlerinin belli başlıları arasında toplumsal sınıf, toplumsal cinsiyet, kır-kent ayrımı, etnisite, vb. yer alıyor.

Yerli toplumun ve göçmen toplulukların homojen gruplar ve doğal analitik kategoriler olarak kabul edilmesi, bir ölçüye kadar entegrasyonun bir politika kavramı ve aracı olmasıyla ilgili. Avrupa Birliği’nde kamu kurumlarının sipariş ettiği çalışmaların bir örneği, bir ülkedeki göç-

menlerin entegrasyon düzeyini "ölçmeyi" hedefleyen raporlar. Bu raporlarda çeşitli sosyo-ekonomik veya sosyo-kültürel değişkenler açısından yerli toplumla göçmen topluluk arasındaki ayrışma veya yakınlaşma eğilimleri inceleniyor (Favell, 2019). Bunlara örnek olarak Almanya'da eyaletler düzeyinde belirli aralıklarla yapılan "entegrasyon monitörleri" (Integrationsmonitor) gösterilebilir. Bu araştırmaların çıkış noktasını AB'nin 2004'te ortaya koyduğu ve daha sonra çeşitli politika belgelerinde ayrıntılandırdığı "göçmen entegrasyon politikası için ortak temel ilkeler" oluşturuyor (Avrupa Birliği Konseyi, 2004). Daha sonra belirlenen entegrasyon için politika öncelikleri, eğitim, işgücü piyasasına entegrasyon, temel hizmetlere erişim (barınma ve sağlık dahil) ile aktif katılım ve sosyal içermeden oluşuyor (Avrupa Komisyonu, 2016). 2010 yılında başlatılan entegrasyon konusundaki "temel göstergeler," istihdam, eğitim, sosyal içerme ve aktif vatandaşlık olmak üzere dört ana alanı kapsıyor.

Bu entegrasyon monitörlerinden birisi Hessen Eyaleti tarafından yayınlanan rapor (HMSAI, 2020). Hessen Entegrasyon Monitörü "göçmen kökenli" kişilerle "göçmen kökenli olmayan" kişileri eğitim ve istihdam; yaşam düzenlemeleri, sağlık, aktif vatandaşlık, suç işleme; dil ve aidiyet duygusu gibi alanlarda karşılaştıran istatistiki verileri analiz ediyor (HMSAI, 2020). Hessen Entegrasyon Monitöründe tutumlar (örneğin aidiyet hissi, algılanan ayrımcılık, dini çeşitliliğe ilişkin tutum, siyasete ilgi, vb.) ve davranışlar (örneğin Almanca kullanımı, gönüllü hizmet, hükümlü ve şüpheliler, kadın başına düşen çocuk sayısı, kişisel temaslar, vb.) hakkında veriler de karşılaştırılıyor.

Ancak Hessen Entegrasyon Monitörü gibi raporlamalar, hem göçmenleri ve göçmen olmayanları ortalamalar üzerinden karşılaştırdıkları için, hem de normatif konulara ilişkin tutum soruları içerdikleri için eleştiriliyor.

Peki Türkiye'de göçmen entegrasyonu nasıl tanımlanıyor? YUKK'un 96. maddesi⁶ "uyum" konusunu ele alıyor. Göç İdaresi Başkanlığı Uyum Strateji ve Eylem Planı'nda (GİB, 2018) da yine aynı terim kullanılıyor. GİB'in web sitesinde uyum, "*Hem yabancının hem de ev sahibi toplumun sosyo-kültürel ve ekonomik gelişmesine katkıda bulunmayı hedefleyen, asimilasyoncu olmayan, ev sahibi toplumun da göçmenlere uyum sağlamasını ve yabancıların kendi yeteneklerini ekonomik, sosyal ve kültürel alanlar dahil olmak üzere yaşamın tüm alanlarında gerçekleştirmesini amaçlayan, gönüllülük esaslı politikadır*" şeklinde tanımlanarak, bu konuda 96. maddenin Göç İdaresi Başkanlığına görevler yüklediği belirtiliyor (GİB, 2023b). "Asimilasyoncu olmayan" ve "gönüllü" ifadeleri, Avrupa'da göçmen entegrasyonunun asimilasyoncu olduğu ve Türkiyeli göçmenlere dayatıldığı şeklindeki resmi görüşün bir yansıması (Şahin Mencütek vd., 2023). Nitekim GİB'in koordinasyonu ve kimi zaman UNHCR'in desteğiyle, bazen doğrudan il göç idareleri tarafından, bazen de ulusal veya yerel sivil toplum kuruluşları (STK) tarafından geçici koruma statüsündeki Suriyelilere yönelik, gönüllü katılıma dayalı uyum eğitimleri düzenleniyor.⁷

6 Yasanın 96. maddesinin (YUKK, 2013) birinci fıkrasında uyumun bir tanımı yapılmadan, Göç İdaresi Başkanlığı'nın ilgili birimlerine bazı yükümlülükler veriliyor, ikinci ve üçüncü fıkralarda göçmenlerin katılabileceği uyum kurslarından söz ediliyor. "(1) Genel Müdürlük, ülkenin ekonomik ve mali imkânları ölçüsünde, yabancı ile başvuru sahibinin veya uluslararası koruma statüsü sahibi kişilerin ülkemizde toplumla olan karşılıklı uyumlarını kolaylaştırmak ve ülkemizde, yeniden yerleştirildikleri ülkede veya geri döndüklerinde ülkelerinde sosyal hayatın tüm alanlarında üçüncü kişilerin aracılığı olmadan bağımsız hareket edebilmelerini kolaylaştıracak bilgi ve beceriler kazandırmak amacıyla, kamu kurum ve kuruluşları, yerel yönetimler, sivil toplum kuruluşları, üniversitelerle uluslararası kuruluşların öneri ve katkılarından da faydalanarak uyum faaliyetleri planlayabilir."

7 Örneğin bkz. GİB, 2023c, "Uyum Faaliyetleri," <https://www.goc.gov.tr/uyum-faaliyetleri> (Erişim tarihi: 03.07.2023)

Mevzuata ilişkin metinlerde uyum kavramı İngilizceye *harmonisation* olarak çevrilirken, UNHCR'in belgelerinde ve UNHCR desteğiyle yapılan Suriye Barometrelerinin İngilizce baskılarında *social cohesion* terimi kullanılıyor. Her halükârda Türkçe ve İngilizce çağrışımları da göz önünde bulundurulduğunda, bu kavramın "toplumsal uyumun" erişilebilir olduğu kabulünden yola çıktığını, yani hem yerli hem de göçmen topluluklarının kendi içlerinde ve birbirleriyle benzeşebileceğini varsaydığını söyleyebiliriz.

Özetle, Avrupa Birliği'nde göçmen entegrasyonu konusunda kullanılan politika kavramlaştırması tartışılmaya devam edilirken, Türkiye'de mevzuatta geçen uyum kavramı yeterince açık değil. Bu araştırma için yola çıkıldığında güdülen amaçsa, bir yandan Türkiye'de göçe ilişkin sayısal veri eksikliğini gidermeye yönelik bir katkı sunmak, bir yandan da entegrasyon ve uyum kavramlarına yönelik mevcut eleştirileri göz önünde bulundurarak onları aşmaya çalışmaktır.

Dolayısıyla araştırma tasarlanırken şu ilkelere yola çıkıldı:

- Türkiye toplumu da Türkiye'de yaşayan göçmenler ve mülteciler de homojen topluluklardan oluşmamaktadır. Yerliler de göçmenler ve mülteciler de sınıflı ve farklı kültürel/etnik özellikleri haiz topluluklardan oluşur.
- Entegrasyon, uyum veya sosyal içermeye; ne şekilde adlandırırırsak adlandıralım, bir grubun diğerine eklenmesi, asimile olması veya normatif değerler üzerinden "bir potada erimesi" şeklinde nitelendirilmemelidir.
- Çok karmaşık farklılıkların (*diversity*), eşitsizliklerin ve çatışmaların karakterize ettiği çağdaş toplumda, entegrasyon veya uyum, herkesin haklardan, kamu hizmetlerinden ve fırsatlardan tam olarak yararlanabilmesi hedefine odaklanmalıdır.
- Entegrasyon veya uyum hakkında yapılacak bir araştırma hak temelli bir yaklaşıma sahip olmalıdır.

Bu temel ilkelere hareketle araştırma aşağıda sunulan çerçevede tasarlandı.

- *Toplumsal katılım*: Öncelikle kavramlar üzerindeki tartışmaları bir kenara bırakmak amacıyla, çalışmanın başlığı "Türkiye Göç ve Toplumsal Katılım Araştırması" olarak belirlendi. Çünkü amaç, bir grubun diğerine veya farz edilen bir toplumsal bütüne "uyum"unu ölçmek değil, bireylerin ve grupların eğitim, barınma, istihdam gibi alanlarda haklardan, kamu hizmetlerinden ve piyasa düzenlemelerinden ne kadar "pay" aldıkları ve bunlara ne ölçüde katılabildikleri hakkında veri toplamaktır.

Bu çalışmada yerlilerin, göçmenlerin ve mültecilerin toplumsal katılımından söz ediliyor. Uluslararası belgelerde mülteci sorunları için ortaya konulan üç kalıcı çözüm, entegrasyon, güvenlik içinde ve onurlu gönüllü geri dönüş ve başka bir ülkeye yerleşmedir. Bazı araştırmalarda göçmenlerin ve mültecilerin entegrasyonu ya da uyumu ayrı konular gibi ele alınsa da bu eserde öyle bir yaklaşım benimsenmiyor. Zorunlu göç ve emek göçü kavramsal ve analitik olarak birbirinden ayrı olmakla birlikte ampirik olarak bu ayrıştırmayı yapmak çoğu zaman zordur. Dolayısıyla bu çalışmada kullanılmak üzere bütüncül bir kavramsal çerçeve tercih edilmiştir.

- *Örneklem tasarımı:* Nicel araştırma kapsamında yerliler, Suriyeliler ve diğer göçmenler şeklinde üç örneklem tasarlandı. Türkiye’de göçmenlere ilişkin yapılan bazı nicel araştırmalardan farklı olarak, Suriyeliler dışındaki göçmenler ve mülteciler de sorgulamaya dahil edildi. Bu çalışmanın birçok bölümünde vurgulandığı gibi, Avrupa Birliği desteğiyle yapılan birçok uyum programı ve projesi, özellikle Suriyelileri (ya da kimi zaman ayrıca uluslararası koruma başvurusu veya statüsü olanları) hedefliyor. Halbuki Türkiye’de en az 1,3 milyon yabancı ikamet izniyle, birkaç yüz bin kişi de düzensiz göçmen olarak yaşıyor. Bu insanların bir kısmı senelerdir Türkiye’de bulunuyor veya Türkiye’de kalabilmeyi arzu ediyor. Dolayısıyla toplumsal katılım onları da kapsamı gereken bir kavram. Ancak ikamet izniyle yaşayanları, uluslararası koruma kimliği olanları ve düzensiz göçmenleri içeren “diğer göçmenlere” ilişkin sayılar uyruklarına göre yaşadıkları iller bazında yetersiz olduğundan, aslında çok farklı grupların yer aldığı bu kategori örneklem tasarımında daha fazla ayrıştırılmadı. Bu grup içindeki çeşitlilik hakkındaki verinin, anket soruları aracılığıyla yakalanması hedeflendi. Ayrıca Suriyeliler ve diğer göçmenler örneklemi belirlenirken, 2010 yılı öncesi Türkiye’ye gelmiş olan göçmenler ve mülteciler örneklem dışında bırakıldı. Bu konulardaki detaylı bilgi, çalışmanın bundan sonraki bölümünde Yöntem başlığı altında yer alıyor.

Öte yandan yapılan üçlü kümeleme, bu şekildeki bir ayrıştırmanın yukarıdaki kavramsal tartışmada eleştirilmiş olmasına rağmen bu çalışmada da yerlilerin ve göçmenlerin birbirinden ayrıldığı şeklinde yorumlanabilir. Ancak örneklem tasarımında sınıflı ve tabakalaşmış bir toplumda yaşadığımız gerçeğinden hareket ederek, üç örneklem sosyo-mekânsal olarak karşılaştırılabilir nitelikte seçildi. Şöyle ki üç örneklem de Suriyelilerin yoğun olarak yaşadığı mahallelerden alındı. Bunun tek istisnası, kayda değer bir Suriyeli nüfusun yaşamadığı ve sadece yerliler ve diğer göçmenlere anket uygulanan Van iliydi. Böylece toplumsal sınıf veya sosyo-ekonomik statü açısından yerliler, Suriyeliler ve diğer göçmenler örneklemi birbirleriyle karşılaştırılabilir nitelikteydi. Diğer bir deyişle literatürde eleştirildiği şekilde yerli toplumun “ortalaması” göçmenlerin “ortalaması” ile karşılaştırılmadı.

Ancak yine de elinizdeki çalışmada nicel araştırmanın bulguları, Türkiyeliler (yerliler), Suriyeliler ve diğer göçmenler olarak tasnif edilmiş şekilde sunuluyor. Bununla birlikte, toplanan nicel veri, farklı bağımsız değişkenler kullanılarak analiz edilebilecek bir veri seti oluşturdu. Dolayısıyla, verinin betimsel ve ileri istatistiki analizlerinde sosyo-ekonomik statü, eğitim veya sosyo-mekânsal nitelikler bağımsız değişkenler olarak kullanılabilir. Bu sayede, gelecekte bu veri setiyle yapılacak analizler, farklı araştırma sorularının yanıtlanabilmesine olanak sağlayabilir. Örneğin yaşanan kent, cinsiyet, eğitim veya gelir gibi bağımsız değişkenler kullanılarak, hizmetlere ve haklara erişimdeki eşitsizliklerin göç statüsü dışındaki belirleyicileri hakkında sorgulamalar yapılabilir.

- *Nicel soru formunun tasarımı:* Nicel araştırma için tam yapılandırılmış soru formu hazırlanırken, Suriye Barometreleri, TNSA Suriyeli Göçmen Örneklemi gibi araştırmalar incelendi. Bunun dışında, yukarıda sözü edilen Hessen Eyaleti Entegrasyon Monitörü ile başka Avrupa ülkelerinde ve ABD’de entegrasyon konusunda yapılan araştırmaların soru formları gözden geçirildi. Araştırmanın “toplumsal katılım” hakkında olması kararlaştırıldığı için, normatif değerlere ilişkin olduğu düşünülen tutumlara dair soruların sayısı

sınırlı tutuldu. Çünkü “ev sahibi ülkeye duyulan aidiyet hissi” gibi sorular, değer yargısı yüklü oldukları gibi uyum göstermesi gereken tek grubun göçmenler olduğunu varsayıyor. Soru formunda yerlilerin ve göçmenlerin birbirlerine yönelik algı ve tutumlarına ilişkin soru da sorulmadı. Bu konuda Suriyeliler Barometresi yanı sıra başka araştırmalar mevcut (örneğin Morgül vd., 2021). Soru formuna dahil edilen tutum sorularıyla, daha çok yaşanan mekânla ilgili görüşler, gelecek planları ve haksızlığa uğrama algısına ilişkin.

Nicel araştırmanın önemli bir özelliği de Türkiyeliler, Suriyeliler ve diğer göçmenlerin toplumsal katılımının aynı tam yapılandırılmış soru formuyla sorgulanması. Bunun tek istisnası, Türkçe dil becerilerine ilişkin soruların sadece göçmenlere sorulmuş olması. Bu tercihin nedeni de yine yukarıda belirtildiği gibi, araştırma ekibinin toplumsal katılımın bütün topluma ilişkin olması gerektiği yönündeki ısrarıdır. Sosyo-ekonomik eşitsizliğin arttığı, sosyal adalet hissini azaldığı ve toplumsal kutuplaşmanın yoğunlaştığı bir toplumda, bu çalışmada ele alınan konular herkesi ilgilendiriyor, sadece göçmenleri veya sadece yerlileri değil.

- *Nitel araştırmanın tasarımı:* Nicel araştırmada elde edilen verileri bir bağlama oturtabilmek, bulguların arkasında yatan gerekçeleri belirlemeye çalışmak amacıyla, araştırmanın bir nitel boyutu da var. Bu kapsamda beş ilde eğitim, istihdam, sağlık, haklara ve hizmetlere erişim gibi konularda faaliyet gösteren kurumların temsilcileri ve buralarda çalışan uzmanlarla görüşmeler yapıldı. Bu görüşmelerde temel olarak göçmenlerin ve mültecilerin durumu, haklara ve hizmetlere erişimi sorgulandı. Bazı görüşmelerde o bölgedeki Türkiyelilerin koşulları hakkında bilgi toplanmış olmasına karşın, nitel araştırma esasen göçmenlere ve mültecilere yönelik olarak tasarlandı. Bu durum bir yandan bir araştırma kısıtı oluştursa da araştırma kapsamında ele alınan konular hakkında zengin bir veri toplanmasını mümkün kıldı.

Çalışmanın planı

Elinizdeki çalışma, “Türkiye Göç ve Toplumsal Katılım Araştırması”nın bulgularını içeriyor. Araştırma yaygın verinin toplandığı bir nicel boyutla, yoğun verinin elde edildiği bir nitel boyuttan oluşuyor. HBSD Türkiye Temsilciliği’nin yaptırdığı araştırmanın saha çalışması 2022 yılının Haziran-Ekim ayları arasında gerçekleşti.

Nicel araştırmada, 17 ilde toplam 3.866 hanede 18-49 yaş arasında birer kişiyle tam yapılandırılmış bir soru formu kullanılarak anket yapıldı. Örneklemde 1.933 kişi Türkiyeli, 1.427 kişi Suriyeli, 506 kişiye diğer ülkelerden gelen göçmenlerdi. Anket yoluyla hem katılımcılar hem de onlarla yaşayan hane halkları hakkında veri toplandı. 63 sorudan oluşan soru formu, 17 ildeki toplam 39 mahallede uygulandı. Bu iller, geçici koruma statüsündeki Suriyelilerin il nüfusundaki oranları açısından farklı aralıklar oluşturan üç kümede yer alan 16 il ile Van’dı. Nicel araştırmanın örneklem tasarımı ve örneklemin demografik özellikleri bir sonraki bölümde ayrıntılarıyla tartışılıyor.

Çalışmanın nicel araştırmanın bulgularının yer aldığı bölümünde, ankete katılanların profili, işgücüne katılımları ve ekonomik durumları, eğitimleri, sosyal hayata katılımları, temel

ihtiyaçlara erişimleri, siyasi yaşama ilgileri ve gündelik hayatta bağımsız olarak hareket edebilme imkânlarına ilişkin analizler yer alıyor.

Nitel araştırma kapsamındaysa, Suriyeli nüfus oranı açısından üç kümeye ayrılan 16 ilden dördü seçildi. İlk kümede Gaziantep ve Mardin, ikinci kümede Konya ve üçüncü kümede İzmir’de, kentlerdeki ekonomik ve toplumsal yaşama dair bilgi, deneyim ve gözlemlere sahip kurumların temsilcileriyle yapılan mülakatlar aracılığıyla göçmenlerin ve mültecilerin istihdam, barınma, eğitim, sağlık, kentsel ve kamu hizmetlerine erişim ve gündelik yaşamda yaşadıkları ayrımcılık hakkında veri toplandı. Bu dört kentin yanı sıra nitel veriyi güçlendirmek amacıyla İstanbul’da bazı kurumların temsilcileriyle yapılan görüşmelerle birlikte, yarı yapılandırılmış soru kağıtlarının kullanıldığı toplam 72 mülakat gerçekleştirildi.

Çalışmanın nitel araştırma verilerinin yer aldığı bir sonraki bölümünde, göçmenler ve mültecilerin çalışma hayatına katılımları, barınma durumları, eğitim ve sağlığa erişimleri, sivil toplum kuruluşlarının ve yerel yönetimlerin onlara sunduğu hizmetler ve son olarak ayrımcılık başlıkları çerçevesinde bulgular tartışıldı. Sonuç bölümünde, nicel ve nitel araştırmaların temel bulguları birlikte sunulurken, toplumsal katılım konusunda bir dizi politika önerisine de yer verildi.

NİCEL ARAŞTIRMA

Yöntem

Nicel araştırmanın örneklem tespiti ve illere dağılımı

Türkiye’de gerek geçici koruma (GK) statüsündeki Suriyeliler, gerek uluslararası koruma (UK) statüsüne başvurmuş veya statüyü almış mülteciler, gerekse düzenli ve düzensiz göçmenler üzerine bir sayısal araştırmanın tasarlanması için gerekli olan örneklem çerçevesinin belirlenmesinde bazı zorluklar vardır. Bunların en önemlisi Türkiye’deki en kalabalık göçmen grubu olan Suriyelilerin sayısının Göç İdaresi Başkanlığı (GİB) tarafından geçici koruma statüsü ile kayıt altına alınanların sayısından yüksek olması ve ayrıca Suriyelilerin il altı ölçeklerdeki mekânsal dağılımına dair sayısal verinin resmi kaynaklardan sağlanamıyor olmasıdır.⁸ GİB’in elindeki sayı geçici koruma statüsüne alınmış Suriyelileri gösterirken, *Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemindeki* (ADNKS) ikamet verileri de bir nüfus müdürlüğünden belirli bir adrese ikamet kaydını yaptırmış olan ikamet iznine sahip göçmenlere veya UK başvuru sahipleri ile statü sahiplerine ilişkindir. Üstelik ADNKS verisi çeşitli güvenlik gerekçeleri nedeniyle gösterildiğinden kamuya ve araştırmacılara açık değildir. Nitekim Uluslararası Göç Örgütü (IOM), 2019’da İstanbul ölçeğinde yaptığı araştırmada İstanbul’daki Suriyelilerin sayısına dair resmi verilerin yanında ilçelerde yapılan saha çalışmasına dayanarak, daha yüksek bir sayı ileri sürmüştür. IOM, 2019 yaz ayları itibarıyla İstanbul’da GK statüsünde 621.320 Suriyelinin kayıtlı olduğunu, ama saha çalışması tahminlerine göre o dönemde 963.536 Suriyelinin İstanbul’da yaşadığını tahmin etmiştir (IOM, 2019). Diğer yandan düzensiz göçmenlerin sayıları ve ikametlerinin mekânsal dağılımına dair veriler de son derecede yetersizdir. Bu nedenle Türkiye ölçeğinde göçmenlerle ve mültecilerle ilgili sayısal araştırmada en önemli zorluk bir örneklem çerçevesinin yokluğudur.

Suriyeli göçmen örneklem çerçevesi ve illere dağılımı

Yukarıda sözü edilen örneklem çerçevesi sorunu Hacettepe Üniversitesi Nüfus Etütleri Enstitüsü’nün (HÜNEE) yaptığı *Türkiye Nüfusu Sağlık Araştırması (TNSA) 2018 Suriye Örnekleme* çalışmasında dile getirilmiş ve örneklem çerçevesinin yokluğu nedeniyle kabul edilebilir bir örneklem çerçevesinin belirlenmesi için bir yaklaşım geliştirilmiştir (HÜNEE, 2019). Türkiye’deki Suriyeli nüfusa dair GİB tarafından tutulan verinin gizliliğinin korunması açısından Türkiye’deki Suriyeli kişilerin bireysel adresleri örneklem oluşturmak için kullanılmadığından, TNSA 2018 araştırmasında Suriyeli hane halklarına ilişkin örneklem çerçevesi Türkiye’deki en küçük idari birim olan mahallelerdeki Suriyeli nüfus büyüklüklerine dayandırılarak tasarlanmıştır (HÜNEE, 2019). Tasarım için gereken geçici koruma (GK) statüsündeki Suriyelilerin yaşadıkları mahallelerdeki sayıların GİB tarafından sağlanmıştır. Bu veriye göre 23 Ekim 2018’de Türkiye’deki resmi rakamı 3.578.820 olan GK statüsündeki Suriyelilerin mahalle, ilçe ve il kayıtları olmayanlar dışarıda tutulduğunda 2.077.346 rakamına ulaşılmıştır. (Bu rakam elinizdeki bu araştırmanın tasarlandığı 2022 Ocak ayındaki

⁸ Bu çalışmada, geçici koruma (GK) statüsündeki Suriyeliler, Suriyeliler, Suriyeli göçmenler ve Suriyeli mülteciler terimlerinin hepsi de kullanılmaktadır. Türkiye’de yaşayan bütün Suriyelilerin GK statüsünde olmaması, bazılarının hiçbir statüsü bulunmaması, bazılarının ikamet izniyle yaşıyor olması, öte yandan bazılarının T.C. vatandaşlığı almış olmaları, farklı terminolojileri bir arada kullanma gereğine yol almıştır. Bununla birlikte ülkelerinden savaş nedeniyle kaçtıklarından, Türkiye’deki Suriyeliler asıl olarak mültecidir.

toplam GK statüsündeki Suriyeli nüfus olan 3.736.091'e oranlandığında 2.168.634 olarak hesaplanmaktadır.) Söz konusu rakamlar içinde geçici barınma merkezlerinde (kamp) kalan Suriyeliler ayrı bir tabaka olarak alınmıştır.

HÜNEE araştırmasının yapılacağı illerdeki mahallelerin seçiminde ikinci bir yaklaşım kullanılmıştır. Buna göre her mahalledeki Suriyeli nüfusun yirmi hane halkından oluşan bir kümeye denk gelecek büyüklükte bir nüfus olması ve ADNKS'de kayıtlı yüz hane halkına karşılık beş Suriyeli hane halkının bulunduğu bir yoğunluk aranmıştır. Diğer yandan bazı eşik değerler tanımlanmıştır. Beş yüzden az Suriyeli kişi içeren mahallelerle, Suriyeli kişi sayısının ADNKS'de kayıtlı kişi sayısına oranının %5'in altında olduğu mahalleler ana çerçevenin dışında tutulmuştur. Böylece örneklem çerçevesi 1.110.339'a düşmüştür. Bu metodolojik yaklaşımla TNSA 2018 Suriyeli örneğinde Türkiye'de Suriyeli hane halklarının ikamet ettiği 759 mahalleyle 13 geçici barınma merkezi kalmıştır. 2018 yılında, 500'den fazla Suriyeli hane halkı barındıran en az bir mahalleye sahip olan 24 il vardır (HÜNEE, 2019, s. 162, Tablo A1 ve Tablo A2). Beş yüz kişi üzerinde Suriyeli hane halkının yaşadığı ve bu sayının mahalle hane halkının %5'inden az olmadığı en az bir mahalle barındıran 24 ilde, 759 mahalle örneklem çerçevesi olarak benimsenmiştir.

GİB verisine göre Türkiye genelinde 23 Ekim 2018'de 3.578.820 olan GK statüsündeki Suriyeli sayısı 2022 yılının Ocak ayında 3.736.091'e yükselmiştir. Artış %4 civarındadır. Söz konusu artış 2018 TNSA örneğinde yer alan iller ve mahallelerde yaşayan Suriyeli hane halkı sayısında bir miktar artışa neden olmakla birlikte, 2022'de yapılacak bir sayısal araştırma için kabul edilebilir bir hata payı olarak ele alınmıştır. Dolayısıyla 2022'de yaptığımız "Türkiye'de Göç ve Toplumsal Katılım" araştırma projesinin nicel saha araştırmasının örneklem çerçevesinin dayanaklarından biri TNSA 2018'in kullandığı Suriyeli nüfusu barındıran 759 mahalle olmuştur. Diğer yandan illerin 2022 Ocak ayında (geçici barınma merkezi dışında) barındırdıkları Suriyeli nüfusa bağlı olarak yoğunluk kümelenmesi ve her kümedeki coğrafi temsil hesaba katılarak araştırmanın yapılacağı illerin seçimi örneklem çerçevesi için bir diğer dayanak olarak benimsenmiştir. Böylece seçilen illerde TNSA 2018'de benimsenen mahalle sayıları üzerinden bir örneklem ölçeği oluşturulmuştur.

Bu çerçevede "Türkiye'de Göç ve Toplumsal Katılım Projesi" kapsamında yapılan nicel araştırmanın örnekleme *beş aşamada* oluşturulmuştur.

1. Aşama: İllerin barındırdıkları Suriyeli nüfus oranına göre kümelenmesi

GİB verisine göre 2022 Ocak ayında GK statüsündeki Suriyeli nüfusun bulunduğu kentler üç grupta kümelenmiştir.

Birinci küme barındırdığı göçmen sayısı il nüfusunun %10'u ve üzerindeki illerdir. Burada 7 il kümelenmiştir. Nüfusları içindeki Suriyeli oranlarıyla bu iller şunlardır: Kilis (%75,5), Hatay (%26,2), Gaziantep (%22,0), Şanlıurfa (%20,2), Mersin (%13,5), Adana (%11,4) ve Mardin (%10,7).

İkinci kümede barındırdığı GK statüsündeki Suriyeli sayısı il nüfusunun %5-9,99'u olan iller yer alır. Burada beş il kümelenmiştir. Nüfusları içindeki Suriyeli oranlarıyla bu iller şunlar-

dır: Kahramanmaraş (%8,2), Osmaniye (%7,8), Bursa (%6,0), Kayseri (%5,9) ve Konya (%5,5).

Üçüncü kümede barındırdığı göçmen sayısı nüfusunun %1-4,99'u olan iller yer alır. Burada 24 il kümelenmiştir. Nüfusları içindeki Suriyeli göçmen oranlarıyla bu iller şunlardır: Nevşehir (%4,4), Adıyaman (%3,6), Malatya (%3,9), İstanbul (%3,5), İzmir (%3,4), Burdur (%3,2), Kocaeli (%2,8), Şırnak (%2,7), Batman (%2,5), Elazığ (%2,2), Niğde (%1,9), Isparta (%1,8), Hakkari (%1,8), Afyon (%1,7), Yalova (%1,5), Bolu (%1,4), Siirt (%1,4), Muğla (%1,3), Denizli (%1,3), Diyarbakır (%1,3), Ankara (%1,3), Sakarya (%1,3), Yozgat (%1,3) ve Tekirdağ (%1,1).

2. Aşama: Kümelenmiş illerin TNSA 2018 örnekleme ile ilişkilendirilmesi

TNSA 2018'de belirlenen geçici barınma merkezleri dışında yaşayan ve bir adrese kayıtlı olan Suriyeli sayıları GİB tarafından sağlanmıştır. Bu veriye göre 23 Ekim 2018'de Türkiye'deki resmi rakamı 3.578.820 olan GK statüsündeki Suriyelilerin mahalle, ilçe ve il kayıtları olmayanlar dışarıda tutularak 2.077.346 rakamına ulaşılmıştır. Söz konusu rakam 2022 yılı Ocak ayındaki toplam 3.736.091 Suriyeli nüfusa oranlandığında mahalle, ilçe ve il kayıtları olmayan Suriyeli sayısı 2.168.684 olarak belirlenmiştir. Bu oranlama üç grupta kümelenen illere uygulandığında aşağıdaki sayılar ortaya çıkmıştır.

Birinci kümedeki yedi ilde, 2022 Ocak ayında toplam GK statüsündeki Suriyeli sayısı 2.015.934'tür. Bunu 3.736.091 toplam nüfus içinde illerde ikamet kaydı olan 2.168.684 Suriyeli sayısı ile oranladığımızda, 1. kümedeki yedi ilde toplam 2.015.934 Suriyeli içinde bir adreste ikamet kaydı olan Suriyeli sayısı 1.170.159 kişi olarak belirlenmektedir. Bu sayı ortalama TNSA 2018 araştırmasında (HÜNEE, 2019) tespit edilen, Suriyeli hane halklarının ortalama büyüklüğü olan altıya bölündüğünde:

Birinci kümedeki yedi ilde örneklem çerçevesi 195.026 hanedir.

İkinci kümedeki beş ilde yukarıdaki hesaplama yöntemine göre GK statüsündeki Suriyeli sayısı 306.452 kişi ve örneklem çerçevesi 51.075 hanedir.

Üçüncü kümedeki 24 ilde yukarıdaki hesaplama yöntemine göre GK statüsündeki Suriyeli sayısı 632.680 kişi ve örneklem çerçevesi 105.446 hanedir.

Sayısal örnekleme için ikinci aşamada bir adreste kayıtlı Suriyeli nüfusun toplam nüfus içindeki oranının %1'in altında olduğu illerin dışarıda bırakılmasıyla elde edilen hane sayısı üç kümede toplam 351.547'dir. Bu aşamada örneklem çerçevesi sayısal olarak tespit edilmiş TNSA 2018'in örneklemindeki 24 kent içindeki, üç kümedeki illerden, mahalle sayısı ve bölgesel temsil dikkate alınarak bu çerçevede bir örneklem ölçeği oluşturulmuştur.

Örnekleme TNSA 2018'den farklı olarak iller Suriyeli nüfusun il nüfusuna oranlanarak kümelendiğinden, TNSA 2018'in 500'den az hane halkı olduğu için dışarıda bıraktığı illerden bazıları da bölgesel temsili ve Suriyelilerin il nüfusu içindeki oranına ilişkin aşağıda ayrıntıyla açıklanan kümeler bazında temsiliyi sağlamak amacıyla örnekleme dahil edilmiştir.

3. Aşama: Suriyeli göçmen örnekleminin illere dağılımı

Üçüncü aşamada, kümelenmiş iller arasından Suriyeli nüfusun yaşadığı mahalle sayıları ve bölgesel temsil dikkate alınarak tam yapılandırılmış soru kağıtlarının uygulanacağı iller ve örneklem sayısı belirlenmiştir. Ancak birinci kümedeki iller olan Kilis, Hatay, Gaziantep, Şanlıurfa, Mersin, Adana ve Mardin Suriye'ye sınırdaş ya da sınır illere komşu Adana ve Mersin gibi iller olduğundan, burada bölgesel temsilde Güney ve Güneydoğu Anadolu sınırlarında kalınmıştır. Bu çerçevede Suriyeli örnekleme⁹ şöyle belirlenmiştir:

Birinci kümedeki yedi il olan Kilis, Hatay, Gaziantep, Şanlıurfa, Mersin, Adana ve Mardin içinden yukarıda belirtilen kriterlere göre belirlenen örneklem dahilinde seçilen dört ilde (Gaziantep, Hatay, Mardin, Mersin,) 527 anket; *ikinci kümedeki beş il olan Bursa, Kahramanmaraş, Kayseri, Konya ve Osmaniye* içinden seçilen üç kentte (Bursa, Kahramanmaraş ve Konya) 256 anket yüz yüze görüşme tekniğiyle uygulanmıştır. *Üçüncü kümede* nüfuslarının %1-5'i arasında Suriyeli göçmen barındıran 24 il vardır. Bu iller içinde TNSA 2018 örnekleminde yer almayan iller de bulunmaktadır. TNSA 2018 örnekleminde 500'den az Suriyeli hane halkı barındıran mahalleler örneklem dışında tutulmuştur. Bu nedenle üçüncü kümede yer alan dokuz il arasında TNSA 2018 örnekleminde yer almayan, ancak %1-5 arasında Suriyeli nüfus barındıran dört il de (Muğla, Nevşehir, Tekirdağ, Yalova) örnekleme dahil edilerek bölgesel temsil güçlendirilmiştir. Üçüncü kümede seçilen dokuz ilde 644 anket yüz yüze görüşme tekniğiyle uygulanmıştır.

Her üç kümede uygulanan anketler hanede yaşayan 18-49 yaş aralığındaki bir Suriyeliye, toplumsal cinsiyet temsili dikkate alınarak uygulanmıştır. Böylece nicel araştırmanın Suriyelilerle ilgili bölümü üç kümeden toplam 16 ilde örnekleme göre seçilmiş 38 mahallede, 1.427 hanede yüz yüze görüşme tekniğiyle uygulanan anket ile gerçekleştirilmiştir.

Suriyeliler dışında kalan göçmenlere yönelik örneklem çerçevesi ve illere dağılımı

Örneklemin 4. aşaması, Suriyeliler dışında kalan göçmenlere ilişkin örneklemin oluşturulmasıdır. Araştırma tasarımı hazırlandığında erişilen verilere göre, Türkiye'de Suriyeliler dışında kısa dönem ya da tekrarlanan ikamet izinleriyle kalan farklı uyruklardan 1,3 milyon göçmen, 300.000 civarında uluslararası koruma statüsü başvurusu veya sahibi ve sayıları tam olarak hesaplanamamakla birlikte tahminen birkaç yüz bin düzensiz göçmen bulunmaktaydı. Türkiye'de kısa dönem ikamet izniyle kalan göçmenlerle düzensiz göçmenlere ilişkin sayısal bir araştırma yapmak için bir örneklem çerçevesi belirlemek çok daha zordur. GİB düzensiz göçmenlere dair veriyi yakalananlar üzerinden oluşturmaktadır. Yakalanmış düzensiz göçmenlerin sayısı, yıllara dağılımı ve uyruk bilgileri dışında resmi bir sayısal veriye ulaşmak mümkün değildir. Bu nedenle düzensiz göçmenler üzerine yapılmış akademik araştırmalar ve IOM'un çalışmaları bu göçmenlerin temel olarak iki amaçla Türkiye'de olduğunu ve her iki amacın da onların belli kentlerde yığılmalarına neden olduğunu göstermektedir. Suriyeliler dışında, ikamet izni olan ve olmayan göçmenlere ilişkin örneklemin oluşturulmasında bu iki göç amacı kriter olarak benimsenmiştir. Bu göçmenlerin büyük çoğunluğu ya

⁹ Elimizdeki tek veri kaynağı GİB'in verdiği GK statüsündeki Suriyelilere ilişkin olmakla birlikte, nicel soru formunun uygulandığı Suriyeli örnekleme, ikamet izniyle Türkiye'de bulunan veya hiçbir hukuki statüsü bulunmayan Suriyelileri içermektedir.

çalışmak ya da başka bir ülkeye geçmek amacıyla Türkiye'ye gelmektedir. Başka bir ülkeye geçmek için gelenler de geçene kadar çalışmak zorunda kalmaktadırlar. Bu nedenle düzensiz göçmenler emek pazarının elverişli olduğu illerde yoğunlaşmaktadır. Diğer yandan sınır illeri düzensiz göçmenlerin girişleri ve yakalandıklarında geri gönderilmeleriyle öne çıkmaktadır. Bu veriler ışığında düzensiz göçmenlerin örnekleminde Suriyeli göçmenlerin örnekleminde yer alan emek pazarının geniş olduğu ve bölgesel temsil sağlayan İstanbul, İzmir, Ankara, Bursa, Mersin, Gaziantep, Muğla ve Konya'nın yanı sıra Suriyeli göçmenlerin örnekleminde olmayan bir diğer sınır ili olan Van yer almıştır. Bu illerde Suriyelilere ve Türkiyelilere anket uygulanan mahallelerde yaşayan düzensiz göçmenlere de aynı soru kâğıdı verilmiştir.

Araştırma tasarımının ve örnekleminin hazırlandığı dönemde erişilen resmi verilere göre, Türkiye'de göçmen nüfusun yaklaşık %67'sini sayıları 2022 yılı için 3.737.000 olarak beyan edilen geçici koruma statüsündeki Suriyeliler ve %33'ünü de 1.315.181 olarak beyan edilen ikamet izniyle yaşayan yabancılar oluşturuyordu ¹⁰. Diğer göçmenlerin içinde düzensiz göçmenlere dair veri olmamakla birlikte sayılarının yukarıda belirtildiği gibi birkaç yüz bin olduğu tahmin edilmektedir. Bu nedenle diğer göçmenlerin Suriyelilere oranı %35,5 tahminle örnekleme dahil edilmiştir. Suriyeli ve diğer göçmen tam yapılandırılmış soru kağıtları Suriyelilere 16 ilde, diğer göçmenlereyse 8+1 ilde uygulanmıştır. 16 ildeki Suriyeli örneklem miktarı dikkate alınarak ve Suriyelilerin örnekleme katılmadığı Van, diğer göçmenler kategorisinde örnekleme dahil edilerek, diğer göçmenler örneklemini Suriyeli örneklem miktarının %35,5'ine denk gelecek biçimde 506 olarak belirlenmiştir.¹¹ Bu sayının illere dağılımında illerin emek pazarının büyüklüğünü ifade eden bir gösterge olarak illerin nüfus büyüklükleri üzerinden örneklemin illere dağılımı gerçekleştirilmiştir. Dokuz ilin toplam nüfusu 2022 Ocak ayında 37.620.582'dir. Bu sayı kentlerin nüfuslarına oranlandığında İstanbul %42, Ankara %16, İzmir %12, Bursa %0,8, Konya %0,6, Gaziantep %0,6, Mersin %0,5, Van %0,3 ve Muğla %0,3 oranında temsil edilmektedir. Bu oranlar doğrultusunda Suriyeliler dışındaki göçmenlere uygulanacak soru formunun illere dağılımı yapılmıştır.

Türkiyeliler (yerliler) örneklemini ve toplam örneklemin illere dağılımı

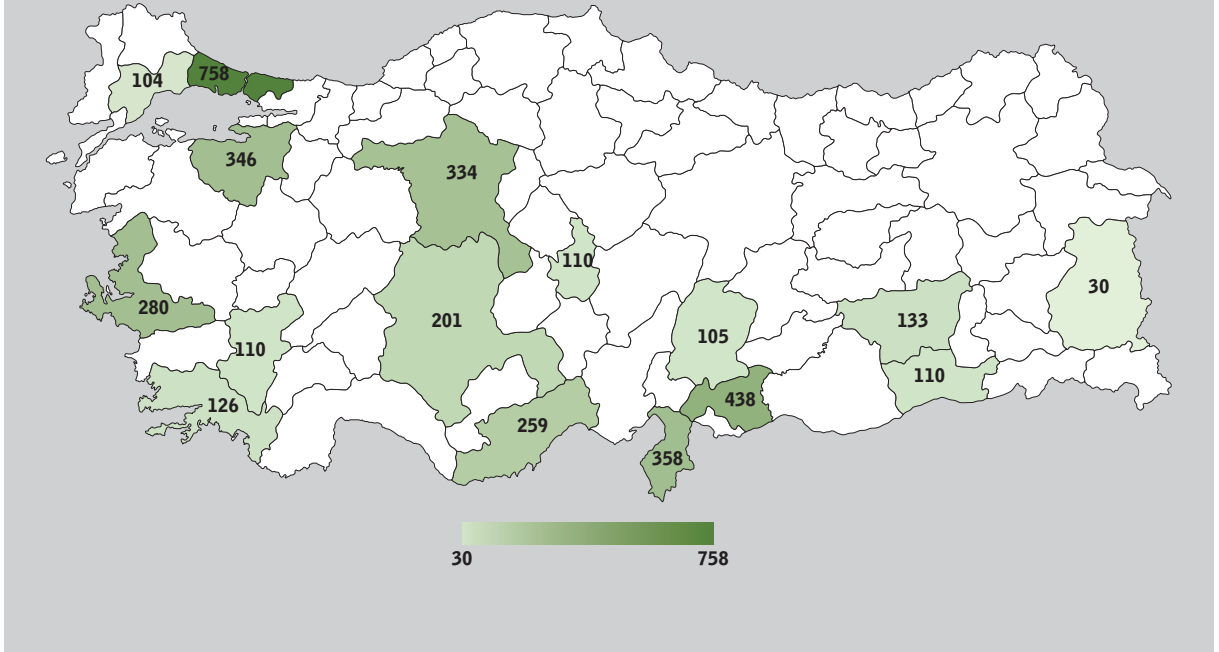
Böylece Suriyelilere 1.427 ve düzensiz göçmenlere 506 olmak üzere toplamda 1.933 anket uygulanmıştır. Örnekleminin 5. aşamasıysa Türkiyeliler (ya da yerliler) için bir örneklem belirlenmesidir. Projede, göçmenlerin toplumsal katılımının aynı mahallelerde ikamet eden yerli halkla kıyaslanan analizi, giriş bölümünde aktarılan kavramsal çerçeve nedeniyle benimsendiğinden, yerli nüfusa da Suriyeli ve düzensiz göçmen örnekleminin toplamı kadar (1.933) anket 17 kentte ve 39 mahallede uygulanmıştır (Şekil 1-4). Bu çerçevede araştırma evreni olarak belirlenen 17 ilin (Gaziantep, Hatay, Mardin ve Mersin; Bursa, Kahramanmaraş ve Konya; Ankara, Denizli, Diyarbakır, İstanbul, İzmir, Bursa, Nevşehir, Tekirdağ ve Yalova; Van) 39 mahallesinde (Tablo 1-2) ikamet eden göçmen ve yerli nüfus içinde örneklem miktarı toplam 3.866 olarak gerçekleşmiştir.

¹⁰ Sayılar, GİB'in internet sitesindeki istatistiklerden alınmıştır. Bkz. <https://www.goc.gov.tr/ikamet-iznleri#>; <https://www.goc.gov.tr/gecici-koruma5638>. Bu oranlama yapılırken GİB'in uluslararası koruma başvurularına dair verdiği bilgiler hesaba dahil edilmemiştir. Çünkü GİB toplam uluslararası koruma başvurusu ve statü sahibinin sayılarını değil sadece yıllara göre başvuru sayılarını vermektedir.

¹¹ Diğer göçmenler örneklemini, uluslararası koruma statüsüne başvuran veya alan mültecilerle kısa süreli ikamet izniyle yaşayan göçmenleri veya hiçbir hukuki statüsü bulunmayan (düzensiz) göçmenleri kapsamaktadır. İkamet izniyle Türkiye'de bulunan göçmenlere düzenli göçmen demekten genel olarak imtina edilmiştir. Çünkü kısa süreli ikametlerinin süresi dolduğunda veya izinleri yenilenmediğinde bu gruptaki göçmenler kolaylıkla düzensiz göçmen haline gelebilmektedir.

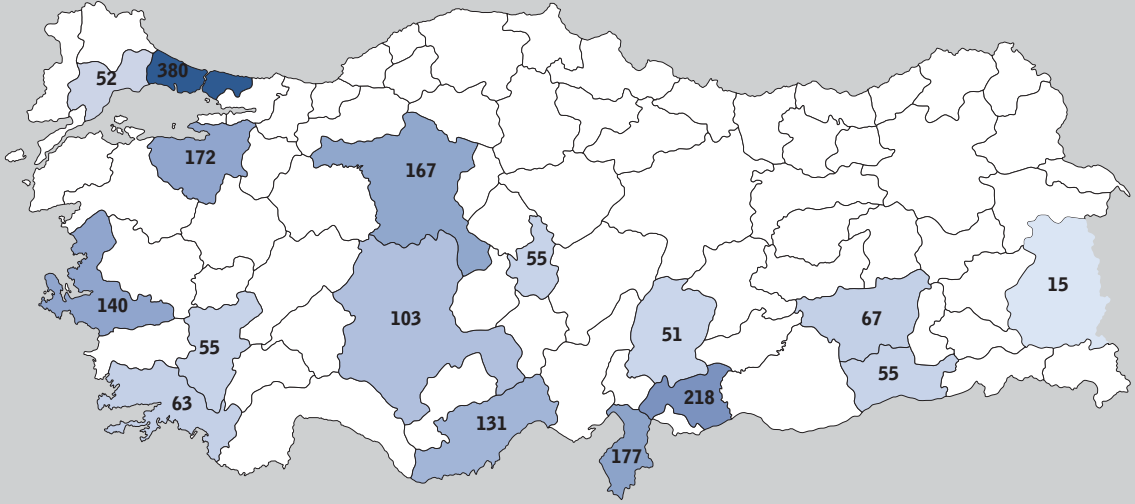
Tablo 1. Örneklemin illere göre dağılımı

İller	Frekans	Yüzde
Ankara	334	8,6
Bursa	346	8,9
Tekirdağ	104	2,7
İstanbul	758	19,6
İzmir	280	7,2
Hatay	358	9,3
Gaziantep	438	11,3
Mardin	110	2,8
Mersin	259	6,7
Kahramanmaraş	105	2,7
Konya	201	5,2
Denizli	110	2,8
Diyarbakır	133	3,4
Nevşehir	110	2,8
Yalova	64	1,7
Van	30	0,8
Muğla	126	3,3

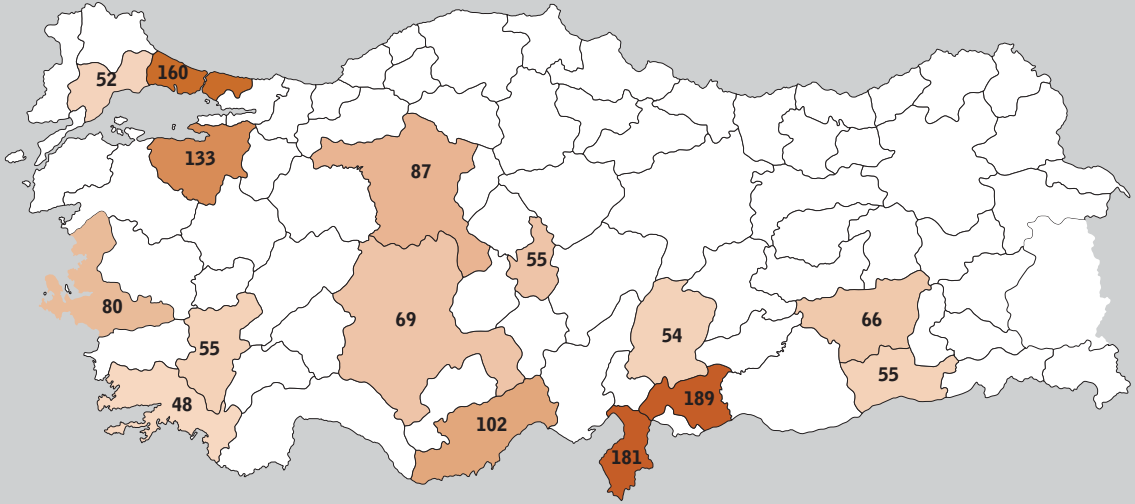
Şekil 1. Örneklemin illere göre dağılımı

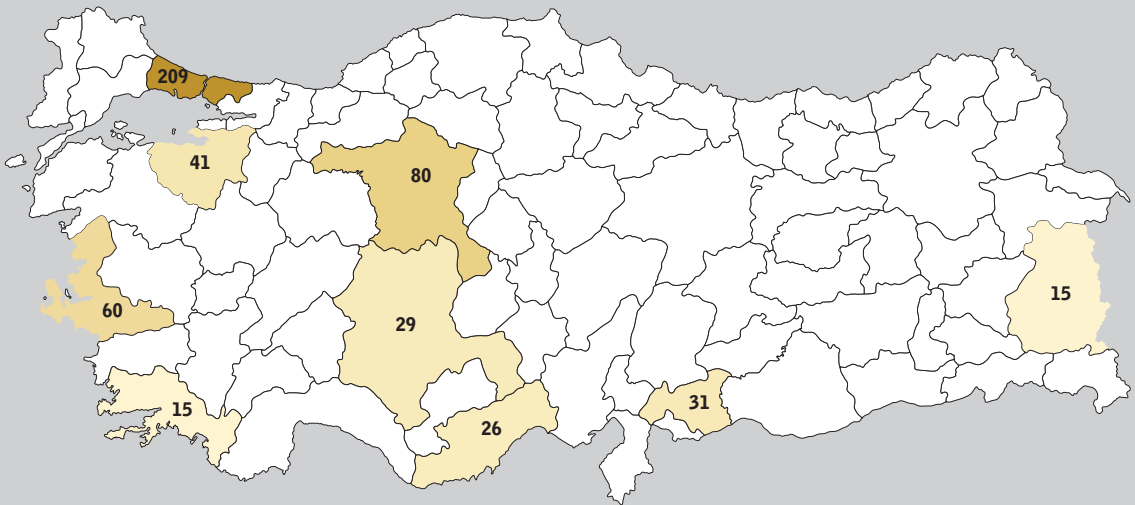
Şekil 2. Türkiyeli örneklerin illere göre dağılımı

Şekil 3. Suriyeli örneklerin illere göre dağılımı

Şekil 4. Diğer göçmen örneklerinin illere göre dağılımı

Tablo 2. Örneklemin mahallelere göre dağılımı

İl	İlçe	Mahalle	Frekans
Ankara	Altındağ	Ulubey	37
Ankara	Altındağ	Battalgazi	297
Bursa	Yıldırım	Yavuz Selim	143
Bursa	Nilüfer	Fethiye	203
Denizli	Pamukkale	Karşıyaka	110
Diyarbakır	Bağlar	Beş Nisan (5 Nisan)	133
Gaziantep	Şahinbey	Cumhuriyet	23
Gaziantep	Şehitkamil	Değirmişem	42
Gaziantep	Şahinbey	Beydilli	44
Gaziantep	Şahinbey	İstiklal	63
Gaziantep	Şahinbey	Vatan	68
Gaziantep	Şahinbey	Bülbülzade	96
Gaziantep	Şahinbey	Güneş	102
Hatay	Reyhanlı	Yenişehir	21
Hatay	Kırıkhan	Barbaros	41
Hatay	Reyhanlı	Kurtuluş	43
Hatay	Antakya	Narlıca	97
Hatay	Antakya	Akasya	156
İstanbul	Fatih	Molla Gürani	70
İstanbul	Fatih	Akşemsettin	105
İstanbul	Sultanbeyli	Mecidiye	112
İstanbul	Esenyurt	Yeşilkent	191
İstanbul	Küçükçekmece	Mehmet Akif	280
İzmir	Konak	Birinci Kadriye	59
İzmir	Bornova	Mevlana	221
Kahramanmaraş	Dulkadiroğlu	Dulkadiroğlu	39
Kahramanmaraş	Onikişubat	Necip Fazıl	66
Konya	Karatay	Şemsitebrizi	73
Konya	Meram	Sahibiata	128
Mardin	Kızıltepe	Sevimli	110
Mersin	Akdeniz	Siteler	39
Mersin	Toroslar	Alsancak	51
Mersin	Mezitli	Fatih	64
Mersin	Akdeniz	Yenimahalle	105
Muğla	Seydikemer	Kumluova	126
Nevşehir	Merkez	350 evler	110
Tekirdağ	Çerkezköy	Bağlık	104
Van	İpekyolu	Şerefiye	30
Yalova	Gaziosmanpaşa	Bahçelievler	64

Tam yapılandırılmış soru kağıtlarının tasarımı, veri toplama ve analiz tekniği

Saha araştırmasında sekiz soru paketi içinde 63 adet kapalı uçlu sorudan oluşan tam yapılandırılmış soru formu 17 ilde 39 mahallede bilgisayar destekli yüz yüze/kişisel görüşme tekniğiyle (*CAPI-Computer Assisted Personal Interviewing*) 3.866 hanede 18-49 yaş aralığındaki bir kişiye kadın ve erkeklerin eşit sayıda olmasına çalışılarak uygulanmıştır. Suriyeliler ve diğer göçmenler örneklemi için yaş yanı sıra ankete katılma kriteri olarak, Türkiye'ye 2010 yılından sonra gelmiş olma şartı aranmış ve bu şekilde 2010 öncesi göç hareketleri nicel araştırmanın kapsamı dışında bırakılmıştır. Ayrıca soru formundaki hane halkı profili sorgulayan soru paketi aracılığıyla 3866 hanede yaşayan; 5.514 Suriyeli göçmen, 1179 diğer göçmen ve 5.471 T.C. vatandaşı olmak üzere toplamda 12.164 kişiyi kapsayan bir veri seti elde edilmiştir.

Soru formunda yer alan sekiz paketin konuları şöyledir: katılımcı profili, yaşam memnuniyeti ve haksızlığa uğrama algısı, Türkçeyi kullanma becerisi (sadece Suriyeliler ve diğer göçmenler için), ekonomik durum, siyasete ilgi, toplumsal katılım, gündelik hayatta bağımsız hareket edebilme durumu ve hane halkı profili.

Soru formu araştırma ekibi tarafından Türkçe olarak hazırlanmıştır. Soru formu hazırlanırken Avrupa'da göçmen entegrasyonuna ilişkin nicel araştırmalar, Almanya'da uygulanan Entegrasyon Monitörleri (örneğin HMSAI, 2020) incelenmiş ve ayrıca bu alandaki eleştirel yazın dikkate alınmıştır. Türkiye için, özellikle TNSA Suriye Örneklemi (HÜNEE, 2019) ve Suriye Barometreleri (Erdoğan, 2022) incelenmiştir. Soru formu, nicel araştırmayı uygulayan Akademetre Araştırma ve Stratejik Planlama firması tarafından Arapça ve Farsçaya çevrilmiştir. Araştırmacılar tarafından Türkçe form kullanılarak pilot görüşmeler yapılmış, anadili Arapça olan bir doktora öğrencisi ve anadili Farsça olan bir sosyal bilimci, sırasıyla Arapça ve Farsça soru formlarını anlaşılabilirlik ve dil açısından birkaç kez kontrol etmişlerdir. Daha sonra üç dildeki soru formlarına son şekilleri verilmiş ve uygulamaya hazır hale getirilmiştir. Nicel araştırmayı sahada uygulayan Akademetre firması, örneklem illerindeki anketörlerine soru formu ve sahada dikkat edilmesi gereken hususlar hakkında eğitim vermiştir. Pilot uygulamanın ardından 17 Haziran-10 Ağustos 2022 tarihleri arasında veri toplama süresi tamamlanmıştır. Arapça ve Farsça soru formları, o dilleri bilen anketörler tarafından uygulanmıştır. Ankara, Bursa, İstanbul, İzmir, Nevşehir, Yalova gibi illerde göçmenlerin genelde Türkçe bildikleri ve anketlerin Türkçe uygulandığı saha ekibi tarafından aktarılmıştır. Hatay, Gaziantep, Mersin, Mardin, Konya ve Gaziantep gibi illerde göçmen örneklemelerindeki birçok anket Arapça veya Farsça bilen anketörler tarafından (ya da tercüman eşliğinde) bu dillerde uygulanmıştır. Özellikle Suriyeli örneklemi için saha ekibinde kadın anketörler de yer almış ve kadın katılımcılarla kadın anketörler konuşmuştur. Araştırmanın etik kurul onayı, İstanbul Kent Üniversitesi Etik Kurulu'nun 2.6.2022 tarihli 6 numaralı kararıyla verilmiştir.

Soru formu göçmen ve yerli nüfusun toplumsal katılımını ölçmek üzere katılımcı profillerine yönelik sorular, işgücüne katılım ve ekonomik durum, sosyal güvence, sosyal hayata katılım,

eğitim, siyasete ilgi, gündelik yaşamda bağımsız hareket edebilme durumu ve barınmaya ilişkin soru paketleri içermektedir. En son soru paketindeyse hane halkının temel profilini çıkarmak üzere hane halkının doğum yeri, vatandaşlığı/uyruğu, cinsiyeti, yaşı, eğitimi, işgücüne katılımı ve sosyal güvence sahipliği sorgulanmıştır.

Örneklem %95 güven düzeyinde olup bu $\pm 1,42$ hata payına karşılık gelmektedir. Veriler SPSS v. 25 (*Statistical Package for the Social Sciences*) paket programı kullanılarak analiz edilmiştir. Soru formlarının geçerli kabul edilmesinde soru formundaki tüm sorulara eksiksiz yanıt verilmesi ön koşulu getirilmiştir. Aynı mahallede yaşayan yerli ve göçmen nüfusun toplumsal katılımlarındaki durumu gösteren veriler betimsel analizlerle (frekans dağılımı, ortalamalar) tablo ve grafikler aracılığıyla karşılaştırmalı olarak ele alınmıştır. Değişkenler arasındaki ilişkiler çapraz tablolarla analiz edilmiştir. Bu aşamada tabloların daha iyi okunabilmesi için bazı sorular yeniden kodlama işlemine tabi tutulmuştur. Yeniden kodlama yapılırken frekans dağılımındaki yığılmalar ve sosyal bilimlerde genel geçerliliği kabul edilen kırılımlar baz alınmıştır. Soru formunda çoklu yanıt verilebilen sorularda yanıtların yüzdesinin analizi ağırlıklı olarak tercih edilmiştir. Birden çok yanıtın verilebildiği, çoklu yanıt alınan verilerin analizinde vakalara ve yanıtlara göre frekans ve yüzdelerin gösterildiği tablolar üretilebilir. Analiz katılımcılara/vakalara göre yapıldığında, en az bir kişi birden fazla yanıt vermişse, toplam yüzde %100'den fazla olacaktır. Yanıtların yüzdesinin analizindeyse, dağılım toplam %100 olacak şekilde ele alınır. İkinci yol, yani yanıtların yüzdesinin analiz edilmesi, tablolaştırma ve yorumlamada daha açık ve kolay bir okunuş sunduğundan, bu analizlerde yanıtların (responses) yüzdesi esas alınmıştır.

Nicel araştırmanın kısıtları

Nicel araştırma, Türkiye'de göçmen karşıtı söylemlerin yoğunlaştığı ve buna bağlı olarak düzensiz göçmenlere ve geçici koruma statüsündeki Suriyelilere yönelik gözaltına alma, idari gözetim, geri gönderme merkezlerine gönderme ve hatta sınır dışı uygulamalarının arttığı bir döneme denk gelmiştir. Yerel topluluklara kıyasla göçmenlerle nicel yöntemlere dayalı araştırmalar yapmanın zorlukları olduğu bilinmektedir. Bu araştırmanın yapıldığı dönemdeki idari uygulamalar ve artan ırkçı söylemler de araştırmanın yapıldığı ortamı etkileyen unsurlar olmuştur.

Akademetre firması nicel araştırmanın uygulaması tamamlandıktan sonra, saha çalışmasına ilişkin gözlemlerini araştırma ekibiyle paylaşmıştır. Araştırmacılar ayrıca, örneklem illerindeki anketörlerin temsilcileriyle çevrimiçi olarak saha çalışmasına ilişkin izlenimlerini dinlemek üzere bir toplantı yapmıştır. Bu gözlemlere göre, anket bütün örneklem illerinde büyük ölçüde sorunsuz olarak gerçekleşmiştir. Sadece Bursa'da bir mahallede bazı Suriyeliler araştırmanın yapılmasına direnç göstermişler, ancak güven sağlandıktan sonra anket bu mahallede de tamamlanmıştır. Ancak saha çalışanları, geçici koruma statüsü veya ikamet izni olmayan bazı göçmenlerin ankete cevap vermek istemediklerini, cevap verseler bile telefon numarası beyan etmekten kaçındıklarını belirtmişlerdir. Bu durumda, iletişim bilgisi verilmeyen veya yarıda bırakılan anketler geçersiz sayılmıştır. Buna rağmen, üç örneklem için de planlanan anket sayılarına ulaşılmıştır. Öte yandan, kimi örneklem illerinde, bazı Su-

riyeli kadınlar eşleri izin vermez diye ankete katılmak istememişlerdir. Aşağıda örneklemin demografik özelliklerinin tartışıldığı bölümde görüleceği gibi, bu nedenle Suriyeli örnekleminde kadın katılımcı oranı erkeklere göre bir miktar düşüktür. Kadın katılımcı oranı diğer göçmenler içinde de düşüktür, ancak bunun nedeni çalışmak üzere tek başına Türkiye'ye gelen erkek göçmenlerin sayısının daha yüksek olmasından kaynaklanabilir.

Saha çalışanları ayrıca, katılımcılar arasında düzensiz göçmen olanların ve/veya kayıt dışı çalışanların bazılarının bu durumlarını beyan etmek istemediklerini aktarmıştır. Nitekim soru formuna verilen cevapların analizi sırasında Suriyeli ve diğer göçmen örneklemlerinde sahip olunan hukuki statü (geçici koruma, ikamet izni, uluslararası koruma başvurusu veya statü sahipliği gibi) ile sosyal güvenceye ilişkin iki soruya yüksek oranlarda Türkiye'deki mevzuatla uyumlu olmayan cevaplar verildiği araştırmacılar tarafından tespit edilmiştir. Bu nedenle bu iki soruya verilen cevaplar analiz dışı bırakılmıştır. Dolayısıyla elinizdeki çalışmada göçmenlerin hukuki statüsü ve sosyal güvence sahipliği hakkında veri ve analiz yer almamaktadır. Bunların yanı sıra, hem yerli hem de göçmen örneklemlerinde gelirini beyan etmeyenler vardır. Genel olarak ankete dayalı araştırmalarda gelire ilişkin sorulara cevap vermeyenler olmaktadır. Bu bilindiği için, soru formunun tasarımında gelir düzeyi hakkında çıkarsama yapabilmek amacıyla farklı biçimlerde sorular da oluşturulmuş ve hane ve kişisel gelire ilişkin yanıtların yanı sıra bu sorulara verilen cevaplar da analiz edilmiştir.

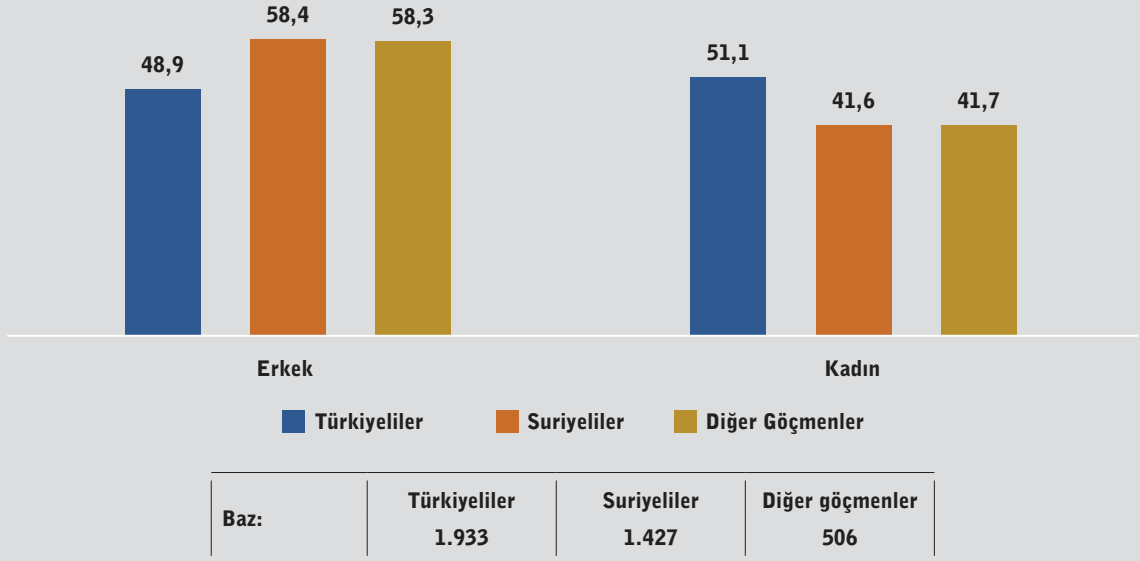
Katılımcıların Profili

Çalışmanın bu bölümünde, birinci soru paketi kapsamında bütün katılımcılara sorulan profil sorularına verilen yanıtlar incelenmektedir. Katılımcıların yaş, cinsiyete göre dağılımı, vatandaşlık, doğum yeri ve hanede kullanılan dil, eğitim düzeyi ve istihdam durumu, Türkiye'de ve mahallede yaşanan süre, hane büyüklüğü ve barınma koşulları, bu bölümde analiz edilen konulardır.

Katılımcıların yaş ve cinsiyete göre dağılımı

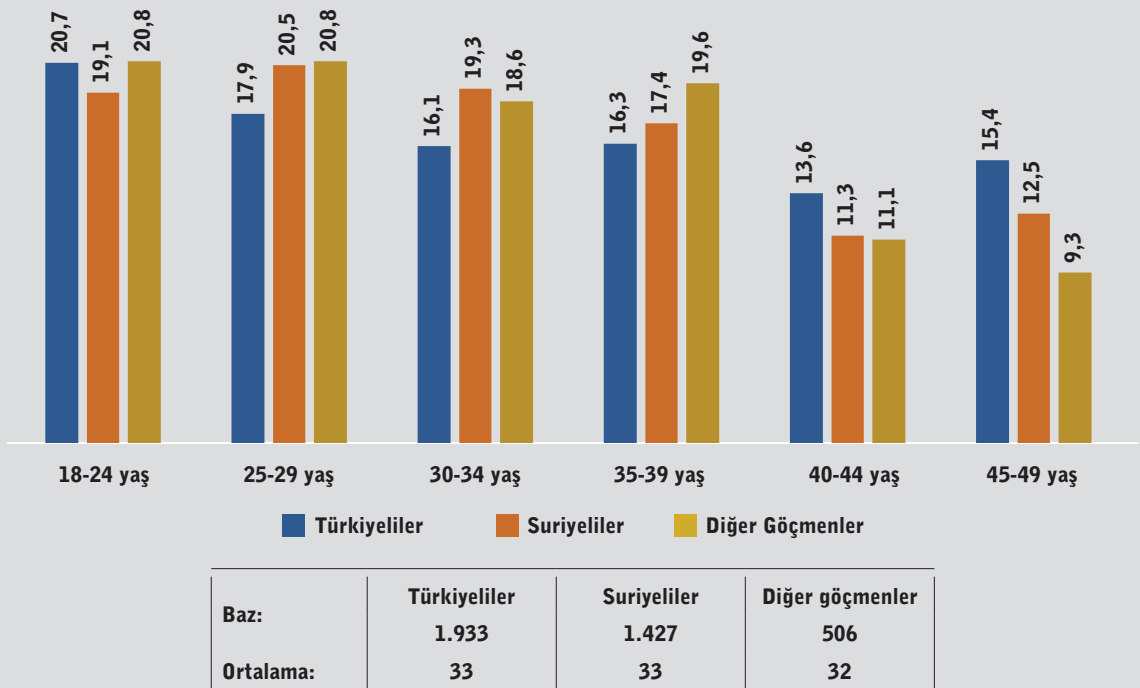
Türkiye'de Göç ve Toplumsal Katılım Araştırması'nın sayısal verisinin toplandığı 17 il ve 39 mahallede bilgisayar destekli yüz yüze/kişisel görüşme tekniği ile uygulanan ankette 3.866 katılımcının genel profili Türkiyeli, Suriyeli ve diğer göçmenler olmak üzere üç kategoride sorgulanmış ve toplumsal katılım düzeyleri bu profiller üzerinden karşılaştırmalı olarak analiz edilmiştir. Bu çerçevede ankete katılan 3.866 kişinin cinsiyet dağılımı, Türkiyeli 1.933 kişide %48,9 erkek ve %51,1 kadın; Suriyeli 1.427 kişide %58,4 erkek ve %41,6 kadın; diğer göçmenler grubunda %58,3 erkek ve %41,7 kadın olarak gerçekleşmiştir. Türkiyeliler örnekleminde kadın oranının göçmenlere göre %10 kadar yüksek olması, soru formunun hane içinde 18-49 yaş aralığında bir hane bireyine uygulanması nedeniyle göçmen gruplarda kadınların ankete katılım konusunda Türkiyeli kadınlardan daha çekingen davranmaları ve bazı göçmen hanelerinin sadece erkeklerden oluşan göçmen işçi evleri olması ile ilişkilendirilmiştir.

Şekil 5. Cinsiyet dağılımı (%)

Ankete katılan 3.866 kişinin üç gruptaki yaş dağılımı ve yaş aralıkları birbirine yakın seyretmektedir. Bütün gruplar için ortama yaş 32-33 aralığında dengeli olarak dağılmıştır. Ancak ankete cevap verenler arasında aktif çalışma çağındaki göçmen grupların oranının Türkiyeli gruptan yüksek olduğu, 40 yaşından sonra ise eğilimin tersine döndüğü görülmüştür. Aktif çalışma yaşı olan 18-39 yaş aralığından sonra göçmen sayısı Türkiyelilere oranla düşmektedir. 40-49 yaş aralığındaki Türkiyeli sayısı göçmen örneklemelerine göre daha yüksektir (Şekil 6).

Şekil 6. Yaş dağılımı (%)

Suriyeli katılımcıların yaş aralığı dağılımları, GİB'in güncel verilerindeki GK statüsündeki Suriyelilerin yaş aralığı dağılımlarıyla büyük ölçüde uyumludur. GİB verilerine göre, 18-24, 25-29, 30-34, 35-39 ve 40-44, 45-49 yaşları arasındaki Suriyelilerin 18-49 yaş arasındaki toplam GK statüsündeki Suriyeli sayısına oranları sırasıyla %26, %23, %17, %15, %11 ve %8'dir. Nicel araştırmaya katılan benzer yaş aralıklarındaki Suriyelilerin toplam Suriyeli katılımcı sayısına oranları ise sırasıyla %19,1, %20,5, %19,3, %17,4, %11,3 ve %12,5'tir (Şekil 6).

Yaş ve cinsiyet dağılımının sorgulandığı çapraz tablo analizindeyse kadınlar ve erkeklerde ankete katılım oranının yaşa göre değiştiği görülmektedir (Tablo 3). Türkiyeli kadınlarla erkekler arasındaki bu fark daha azken, Suriyeli ve diğer göçmenler örneklemelerinde biraz daha fazladır. Ancak Suriyeli kadınlarda 30-34, diğer göçmelerdeyse 35-39 yaş grubunda ankete katılım oranının erkeklere göre arttığı biçimde görülmektedir. (Tablo 3).

Tablo 3. Cinsiyet ve yaş dağılımı (%)

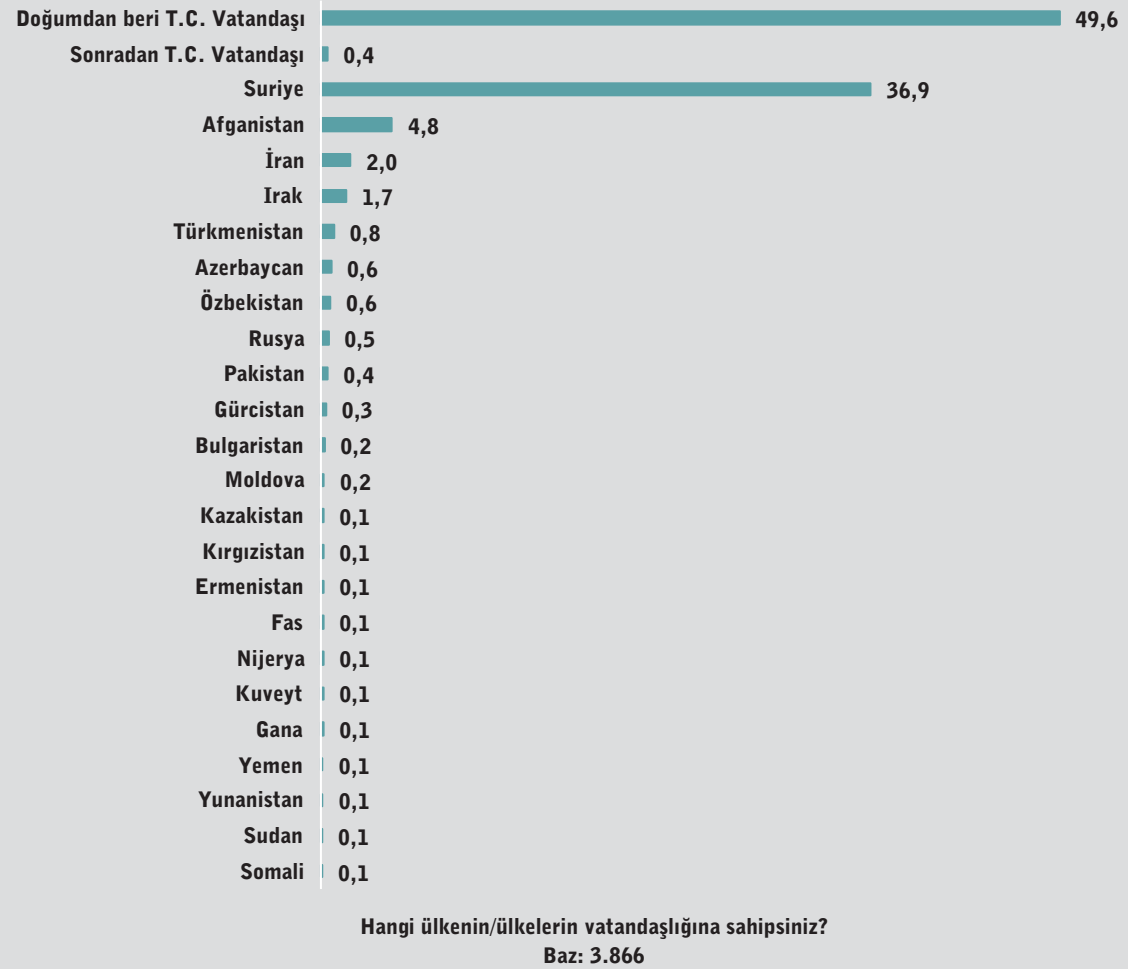
Türkiyeliler						
Cinsiyet	18-24 Yaş	25-29 Yaş	30-34 Yaş	35-39 Yaş	40-44 Yaş	45-49 Yaş
Erkek	20,1	18,2	17,9	14,1	13,9	15,9
Kadın	21,3	17,6	14,5	18,4	13,4	14,9
Suriyeliler						
Cinsiyet	18-24 Yaş	25-29 Yaş	30-34 Yaş	35-39 Yaş	40-44 Yaş	45-49 Yaş
Erkek	20,4	21,5	17,9	18,7	11,5	10,1
Kadın	17,2	19,2	21,2	15,5	11,0	15,9
Diğer Göçmenler						
Cinsiyet	18-24 Yaş	25-29 Yaş	30-34 Yaş	35-39 Yaş	40-44 Yaş	45-49 Yaş
Erkek	22,4	23,1	20,7	16,6	9,2	8,1
Kadın	18,5	17,5	15,6	23,7	13,7	10,9

Vatandaşlık, doğum yeri ve hanede kullanılan dil

Ankete katılan 3866 kişinin %49,6'sı Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı olarak doğmuştur. Türkiye Cumhuriyeti vatandaşlığını sonradan hukuki olarak edinenlerin oranıysa yüzde 0,4'tür.¹² Ankete katılanların %36,9'u Suriye vatandaşı ve %13,1'i son 12 yıl içinde diğer ülkelerden gelen göçmenlerdir. Diğer göçmenler arasındaysa en büyük grubu %4,8 ile Afganlar oluşturmaktadır. Afganları İranlılar (%2) ve Iraklılar (%1,7) izlemektedir (Şekil 7). Örneklem tasarımında anketin yapılacağı göçmen hanesinde ankete katılacak kişinin yeni göç dalgaları

¹² Sonradan T.C. vatandaşlığı elde ettiklerini beyan edenlerin oranı, Türkiye'de vatandaşlık alan Suriyelilerin sayısı göz önünde bulundurulduğunda düşüktür. Türkiye'de İçişleri Bakanlığının yaptığı açıklamalara göre, 2023 yılı başı itibarıyla T.C. vatandaşlığı alan 223.000'den fazla Suriyeli vardır. Öte yandan, yukarıda Yöntem bölümünde açıklanan örneklem tasarımı, Suriyelilerin yoğun olarak bulunduğu ve çoğunlukla dar gelirli emekçi kesimlerin yaşadığı mahalleler hedeflenerek tasarlandığından, yüksek fiyatlı konut satın alma yoluyla vatandaşlık edinen yabancılar örneklem mekânsal tasarımı nedeniyle büyük ölçüde araştırma dışında bırakılmıştır. İlerleyen bölümlerde tartışacağımız gibi, katılımcıların gelir düzeylerine bakıldığında da emlak satın alma yoluyla vatandaşlık edinme pek ihtimal dahilinde değildir.

Şekil 7. Sahip olunan vatandaşlık (%)

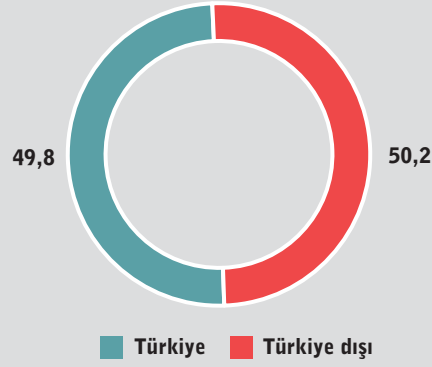

olarak tanımlanan dönemde gelmiş göçmen gruplardan olmasını sağlamak için soru formunun uygulanmasında "2010" tarihinden sonra Türkiye'ye gelmiş olma koşulu konulmuş, böylelikle daha önceki göç dalgaları (1989-90'da Bulgaristan'dan göç gibi) araştırma kapsamı dışında tutulmuştur.

Ankete katılanların doğum yerleri sorgulandığında yüzde 49,8'inin Türkiye doğumlu olduğu görülmektedir. Bu oran örneklemdaki yerli nüfus ve toplam göçmen nüfus oranlarıyla uyumludur. Ankete 18-49 yaş aralığındaki bireylerin katılması ve anketlerin son 12 yılda Türkiye'ye giriş yapmış olan göçmenleri kapsamaması nedeniyle bu sorudan Türkiye'de doğmuş göçmen çocuklarına dair bir veri üretilmemiştir. Hane halkı profilinin yer aldığı 8. bölümde yaştan bağımsız olarak hane halkı üyelerinin doğum yerlerinin dağılımı (Şekil 69) yer almaktadır.

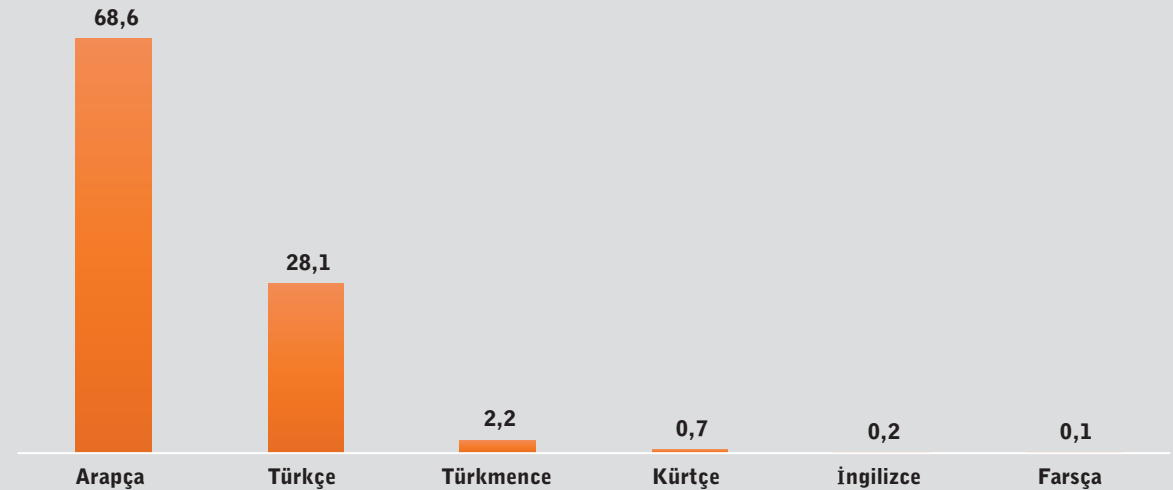
Şekil 8. Katılımcıların doğum yeri (%)

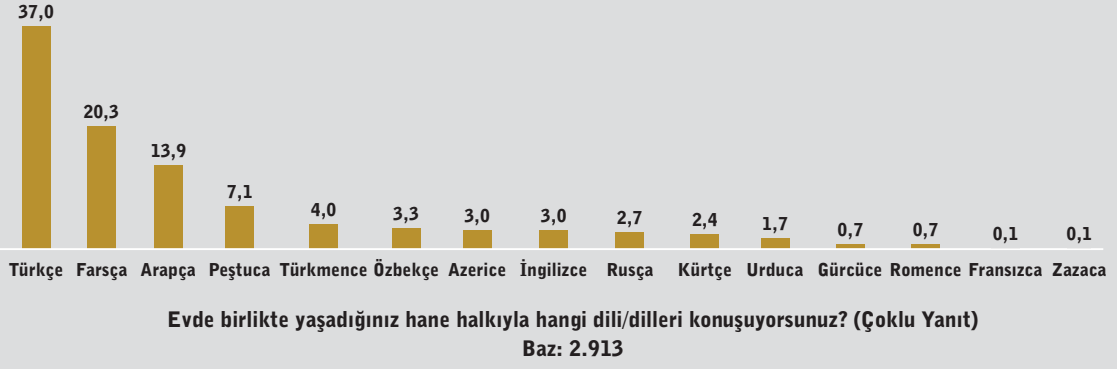
Türkiye'de mi yoksa Türkiye dışında mı doğdunuz?
Baz: 3.866

Suriyeli göçmenler ve diğer göçmenler grubunda ankete katılan kişilere hane içinde hangi dil ya da dilleri konuştukları sorusu birden çok yanıtın verilebileceği şekilde yöneltilmiştir. Suriyelilerin verdikleri yanıtların %68,6'sı Arapça, %28,1'i Türkçe, %2,2'si Türkmençe ve %0,7'si Kürtçeden oluşmaktadır. Diğer göçmenlerde verilen yanıtlar, yani kullanılan diller bu grubun farklı köken ülkelere sahip katılımcılardan oluşması nedeniyle çeşitlenmektedir. Diğer göçmenlerin verdikleri yanıtların %37'sini Türkçe, %20,3'ünü Farsça, %13,9'unu Arapça, %7,1'ini Peştuca, %4'ünü Türkmençe oluşturmaktadır. Bunları Özbekçe, Azerice, İngilizce, Rusça ve Kürtçe gibi diller takip etmektedir. Her iki grupta da dikkat çekici olan Türkçenin yüksek oranlarla kullanıldığının belirtilmesidir. Bu sonuçlar göçmenlerin toplumsal katılımı için önemli bir unsur olan ev sahibi ülke dilini bilme durumunun kayda değer düzeyde olduğunu düşündürmektedir.

Şekil 9. Suriyeli hanelerde konuşulan dil/diller (%)

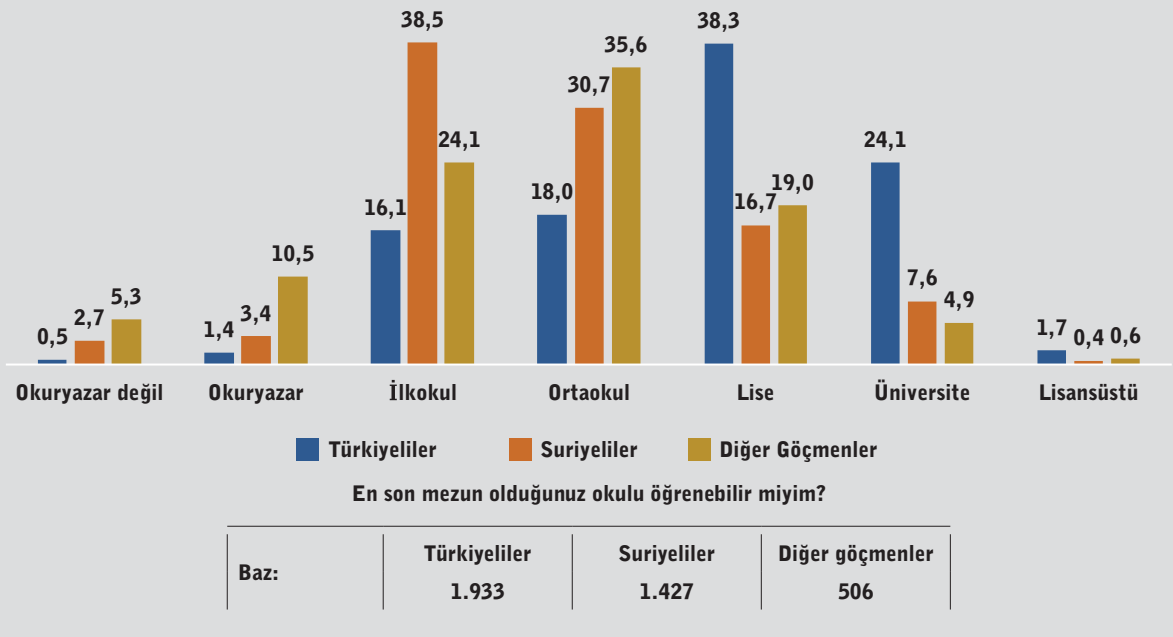
Şekil 10. Diğer göçmen hanelerde konuşulan dil/diller (%)

Eğitim

Ankete katılan 3.866 kişinin en son mezun olduğu okulun sorgulandığı soruda aynı mahallede yaşayan göçmen nüfusla yerli nüfus arasında önemli farklılıklar ortaya çıkmıştır. Suriyeli göçmenlerin %38,5'i ilkokul ve yüzde %30,7'si ortaokul mezunudur. Toplamda Suriyeli katılımcıların %75,3'ü liseye gitmemiştir. Bu oranlara yerli nüfus için bakıldığında ilkokul mezunu olanlar %16,1 ve ortaokul mezunları %18 düzeyindedir. Yerli nüfus içinde liseye gitmeyenlerin oranı toplam %36'dır. Yükseköğrenim ve üzerindeki kademelerde yerli ve göçmen nüfus arasındaki fark daha da açılmaktadır. Suriyeli göçmenlerin %8'i, diğer göçmenlerin %5,5'i yükseköğrenim mezunu (ya da yükseköğrenime devam etmekteyken) aynı mahallelerde yaşayan yerli nüfusta bu oran %25,8'e yükselmektedir. Bir başka ifadeyle ankete katılan yerli nüfusta 10 katılımcıdan en az 6'sı lise ve üzerindeki öğrenim kurumlarından mezunken, Suriyeli 10 katılımcıdan en az 7'si lise altındaki eğitim kurumlarından mezundur – ya da hiçbir kurumdan mezun olamamıştır. Diğer yandan aynı mahallede yaşayan Suriyeli ve

Şekil 11. Eğitim durumu (%)

diğer göçmenler arasında da mezun olunan okul düzeyinde farklılıklar görülmüştür. Suriyeli 10 katılımcıdan 4'ü ilkokul mezunuyken, diğer göçmenler arasında 10 katılımcıdan yaklaşık 4'ü ortaokul mezunudur. Yerliler ile göçmenler arasında eğitim düzeyi açısından oluşan farklılığın bu grupların eğitim hakkına erişiminde ekonomik, kültürel ve toplumsal cinsiyete bağlı olarak karşılaşılan engellerin yanı sıra farklı ülkelerdeki zorunlu temel eğitim sistemiy-le de ilişkili olduğu düşünülebilir.

Aynı mahallede yaşayan yerli nüfus ile göçmen nüfusun eğitim düzeylerindeki fark yaşa göre de büyük farklılık göstermektedir. Yerli nüfusta 18-24 yaş grubunda olanların %61,5'i lise ve %25'i yükseköğrenim ve üstündeki öğrenim kurumlarından mezundur (ya da bu kurumlara devam etmektedir). Bir başka deyişle 18-24 yaş arasındaki yerli grubun %86,5'i lise ve üstü eğitim almış durumdadır. Aynı yaş grubundaki göçmen nüfus için Suriyelilerde lise ve üstündeki öğrenim kurumlarından mezun olanların oranı %29,5, diğer göçmen gruplarında %21'dir. 45-49 yaş grubundaysa lise ve üzerindeki öğrenim kurumlarından mezun olanların oranı yerlilerde %36, Suriyelilerde %21,4 ve diğer göçmen gruplarında %19,2'dir. Örneklemenin en üst yaş grubunu oluşturan bu yaş dilimdeki farkın 18-24 yaş grubundaki kadar yüksek olmaması dikkat çekmektedir. Ekonomik olarak benzer gelir gruplarının yaşadığı mahallelerde yerli nüfus ile göçmen nüfusun eğitim seviyeleri arasında yaş ile ters yönde bir fark oluşmakta, özellikle gençler açısından büyük farklılıklar olduğu görülmektedir. Bu durum göçmen gençlerin eğitime katılımında karşılaştıkları bariyerleri ve dezavantajları da ortaya koymaktadır. Öte yandan bu durum, yerliler örneklemini için, Türkiye'de son yirmi yılda yükselen okullaşma oranlarından da kaynaklanmaktadır.

Tablo 4. Yaş ve eğitim dağılımı (%)

Türkiyeliler						
Yaş	Okuryazar değil	Okuryazar	İlkokul	Ortaokul	Lise	Yükseköğrenim ve üzeri
18 – 24 Yaş	0,0	1,0	2,3	10,3	61,5	25,0
25 – 29 Yaş	0,3	0,0	4,6	12,1	37,3	45,7
30 – 34 Yaş	0,6	0,6	10,3	18,3	34,0	36,2
35 – 39 Yaş	0,3	1,3	20,0	21,6	30,8	26,0
40 – 44 Yaş	0,8	1,5	34,2	25,1	28,9	9,5
45 – 49 Yaş	1,0	4,4	34,0	24,6	29,3	6,7

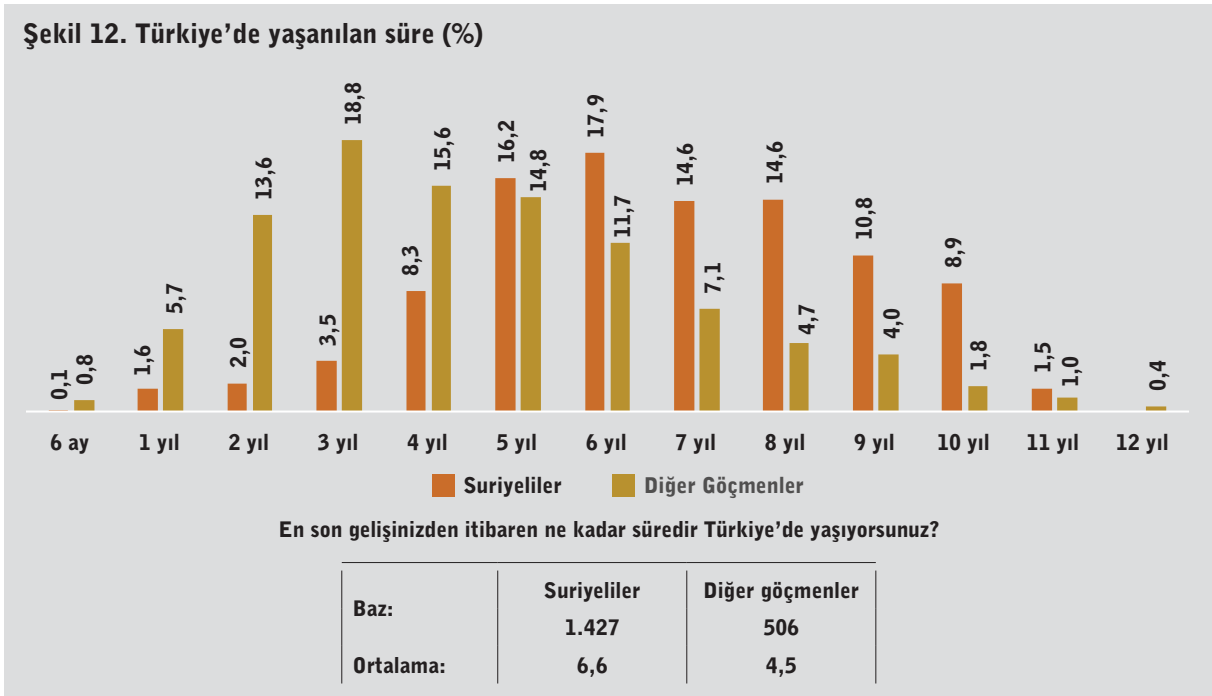

Suriyeliler						
Yaş	Okuryazar değil	Okuryazar	İlkokul	Ortaokul	Lise	Yükseköğrenim ve üzeri
18 – 24 Yaş	3,7	4,8	32,4	30,1	18,4	11,0
25 – 29 Yaş	1,0	3,1	36,5	31,4	19,1	9,6
30 – 34 Yaş	2,5	2,9	38,5	29,5	17,5	9,1
35 – 39 Yaş	3,2	3,6	37,9	35,5	13,3	6,9
40 – 44 Yaş	1,2	2,5	44,1	29,2	19,9	3,1
45 – 49 Yaş	5,1	3,4	47,2	27,0	10,7	7,3

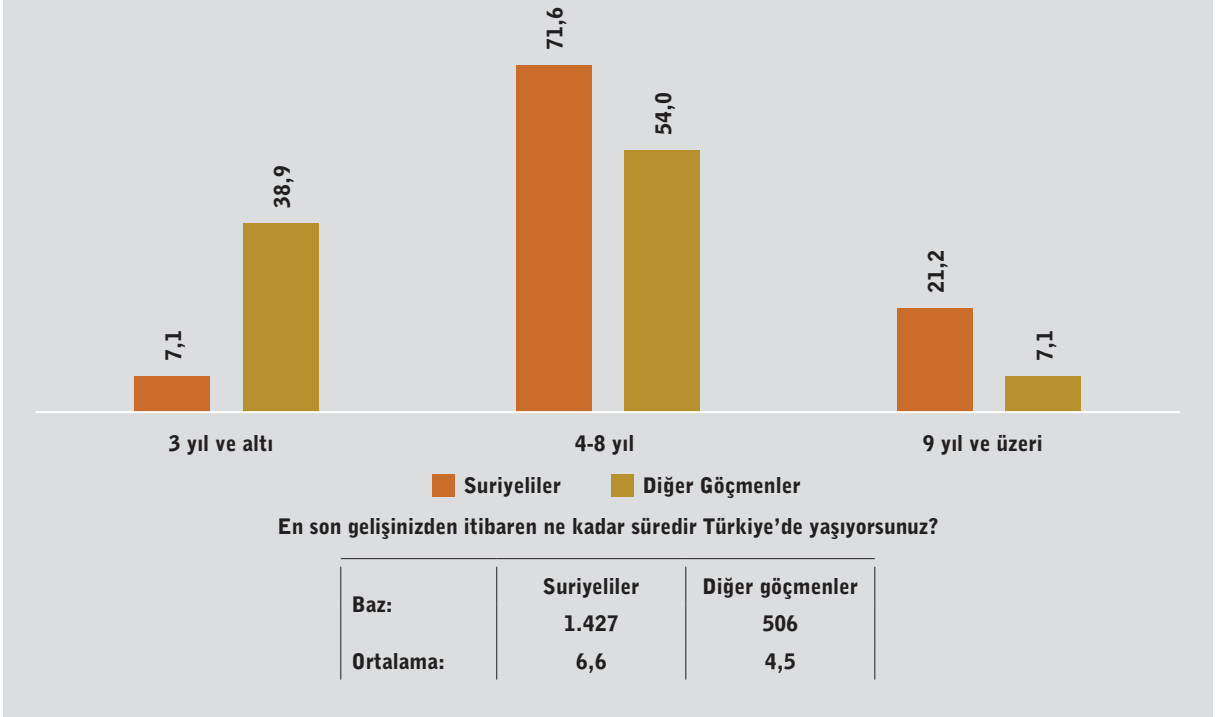
Diğer göçmenler						
Yaş	Okuryazar değil	Okuryazar	İlkokul	Ortaokul	Lise	Yükseköğrenim ve üzeri
18 – 24 Yaş	1,9	15,2	26,7	35,2	13,3	7,6
25 – 29 Yaş	7,6	10,5	22,9	32,4	21,0	5,7
30 – 34 Yaş	5,3	5,3	26,6	39,4	21,3	2,1
35 – 39 Yaş	4,0	8,1	23,2	39,4	17,2	8,1
40 – 44 Yaş	5,4	3,6	16,1	42,9	28,6	3,6
45 – 49 Yaş	10,6	23,4	27,7	19,1	14,9	4,3

Türkiye’de ve mahallede yaşanan süre

Araştırmanın kurgusu kapsamında 2010 yılından itibaren Türkiye’ye yönelen göç dalgalarının örnekleme dahil edildiği belirtilmişti. Bu kapsamda Suriyelilerin ve diğer göçmen gruplarının Türkiye’de yaşadıkları süre ankette sorgulanmıştır. Suriyelilerin %71,6’sının 4-8 yıldır ve %7,1’inin üç yıl veya daha az bir süredir Türkiye’de yaşadığı görülmektedir. Dokuz yıldan uzun süredir Türkiye’de yaşayan Suriyelilerin oranı ise %21,2’dir. Bu oranlar Suriye’den Türkiye’ye gelişlerin en yoğun olduğu yılların 2014-2018 dönemi olduğunu ve 2019’dan itibaren göç hızının düştüğünü göstermektedir (Şekil 13). Diğer göçmen gruplarında göçmenlerin Türkiye’de yaşama sürelerinin beş yıl ve daha az seçeneğinde yoğunlaştığı görülmektedir. Diğer göçmenler arasında beş yıl ve daha kısa süredir Türkiye’de yaşayanların oranı %69,3’tür. Suriyelilerin ve diğer göçmen gruplarının Türkiye’de yaşama sürelerini gösteren grafik çubukları bu göçlerin niteliğindeki farklılığı göstermektedir. Suriye göçü 2011 yılından 2018 yılına kadar yükseldikten sonra düşme eğilimine girmiştir. Diğer göçmenlerin Türkiye’de kalma süreleri ise 2-5 yıl gibi nispeten kısa süreler arasında yoğunlaşmaktadır (Şekil 12).

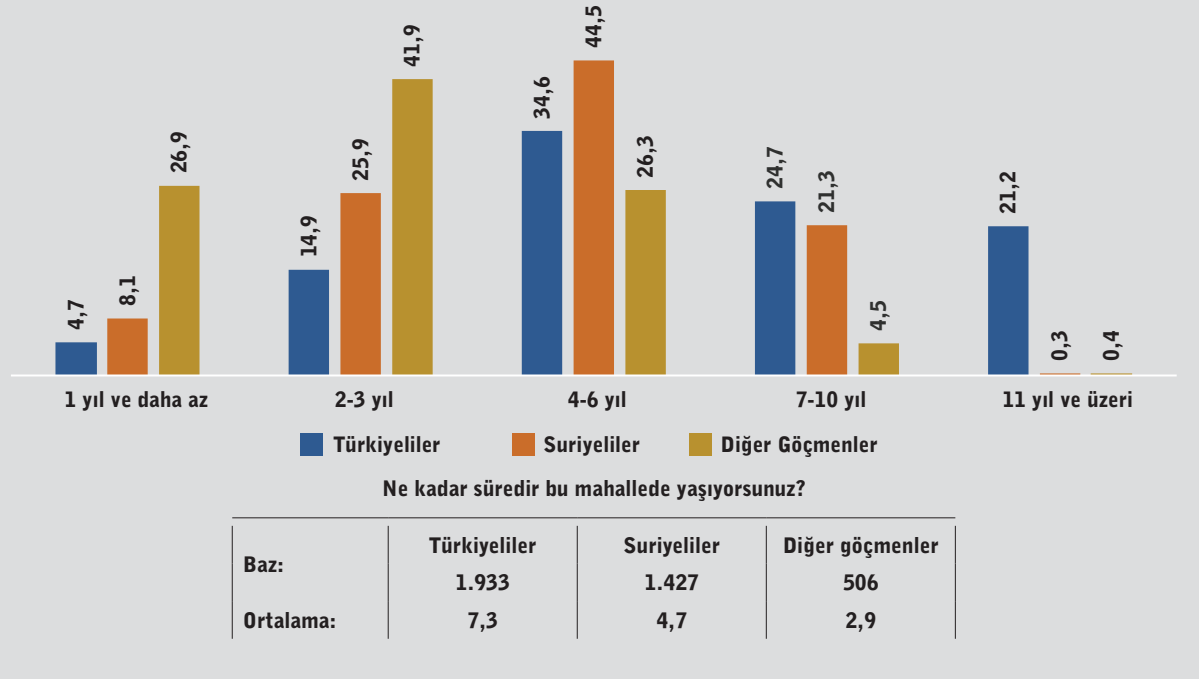
Şekil 13. Türkiye’de yaşanan süre (%)

Bu grupta, muhtemelen hukuki statü sahibi olmama, başka bir ülkeye göç etme hedefi ve kısa süreli ikamet iznine sahip olma gibi nedenlerle Türkiye’de yaşama sürelerinin Suriyelilere göre daha kısa olduğu görülmektedir.

Ankete katılan yerli ve göçmen nüfusun o mahallede ikamet etme süreleri de birbirinden farklıdır. Yerli nüfusun anketin gerçekleştirildiği mahallede yaşama süresinin ortalaması yedi yılken, Suriyelilerin ortalaması yaklaşık beş yıl, diğer göçmenlerin ortalamasıysa yaklaşık üç yıldır. Suriyeliler arasında 4-6 yıldır aynı mahallede oturanların oranı %44,5’ken, bu oran diğer göçmenler için %26,3’e düşmektedir. Diğer göçmenlerin %41,9’u 2-3 yıldır, %26,9’u ise bir yıl ve daha kısa süredir aynı mahallede oturmaktadır. Bu oranlar diğer göçmenlerin Suriyelilere göre mekânsal hareketliliklerinin daha yüksek olduğunu ve Türkiye’deki ikamet statülerinin Suriyelilere göre daha güvencesiz olduğunu göstermektedir. Ayrıca yerli nüfusun mahallede yaşadığı süre sorgulandığında yerli nüfusun içinde mekânsal hareketliliğin yüksek olduğu görülmüştür. Yerli nüfusun mahallede ikamet süresinin ortalamasının yedi yıl olmasının yanı sıra, mahallelerde 11 yıldan uzun süredir ikamet eden yerli nüfusun oranı da %21,2’dir. Bu veriler göçmen nüfus yoğunluğu olan mahallelerde uzun süreli ikamet yerli nüfus için de nispeten düşük olduğunu göstermektedir.

Şekil 14. Mahallede yaşanan süre (%)

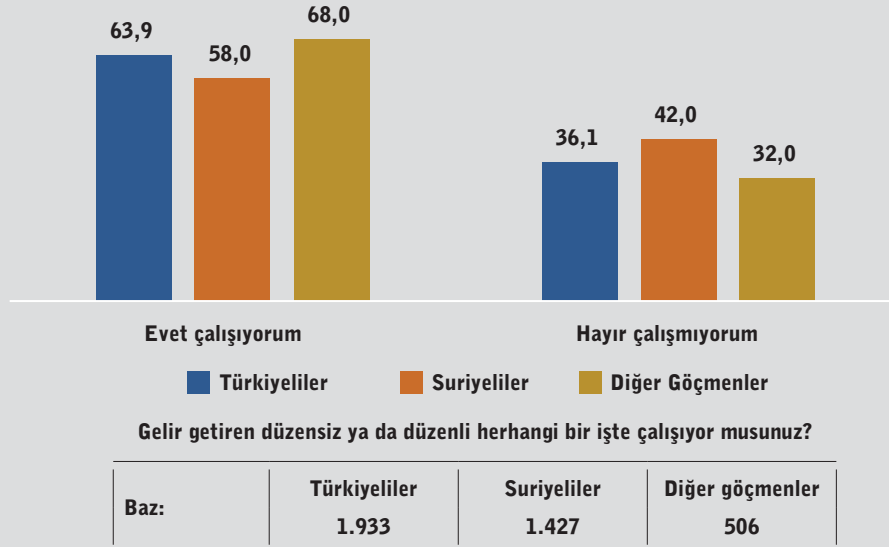

Çalışma hayatına katılım

Katılımcıların çalışma durumlarının sorgulandığı soruda yerli (%63,9) ve göçmen nüfusun (Suriyeliler %58 ve diğer göçmenler %68) genel olarak çalışma oranları birbirine yakın olmakla birlikte, en yüksek oranın diğer göçmenler içinde olduğu anlaşılmaktadır. Diğer göçmenler kategorisinin genelde çalışmak ya da başka bir ülkeye geçmek amacıyla Türkiye'ye gelenlerden oluştuğu düşünüldüğünde bu verinin mevcut durumla uyumlu olduğu görülmektedir (Şekil 15).

Ayrıca yerli ve göçmen nüfusun çalışma durumu ile cinsiyete bağlı dağılımı irdelendiğinde önemli bir ayrım ortaya çıkmaktadır. Türkiyeli erkek katılımcıların %85'i, kadın katılımcıların %43,7'si çalışmaktadır. Suriyeli erkek katılımcıların %87,3'ü çalışırken, kadın katılımcıların sadece %16,7'si çalışmaktadır. Diğer göçmenlerdeyse kadınların çalışma oranı Suriyeli kadınlara göre daha yüksektir. Ankete katılan diğer göçmenlerde erkekler %89,5 ile oldukça yüksek bir oranda çalışma hayatının içinde, kadınlar ise %37,9 oranıyla yerli nüfustaki kadınların çalışma oranına daha fazla yaklaşmaktadır. Suriyeli kadınların çalışma yaşamına katılmalarındaki bu düşük seviye bir yandan Suriyeli ailelerde toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin Türkiyeli ailelere göre daha derin olması; diğer yandan da yukarıda bahsettiğimiz gibi daha kalabalık ailelerden oluşan Suriyeli hanelerde çocukların, yaşlıların ve engellilerin bakımının kadınların omuzlarına binmesinden kaynaklandığı düşünülebilir. Göçmenlerin sosyal hizmetlerden, özellikle kreş, yaşlı ve engelli bakımı için hizmetlerden yararlanma imkânları oldukça sınırlı olduğundan, hane içi bakım faaliyetleri tamamen kadınlar tarafından üstlenilmektedir.

Şekil 15. Çalışma durumu (%)

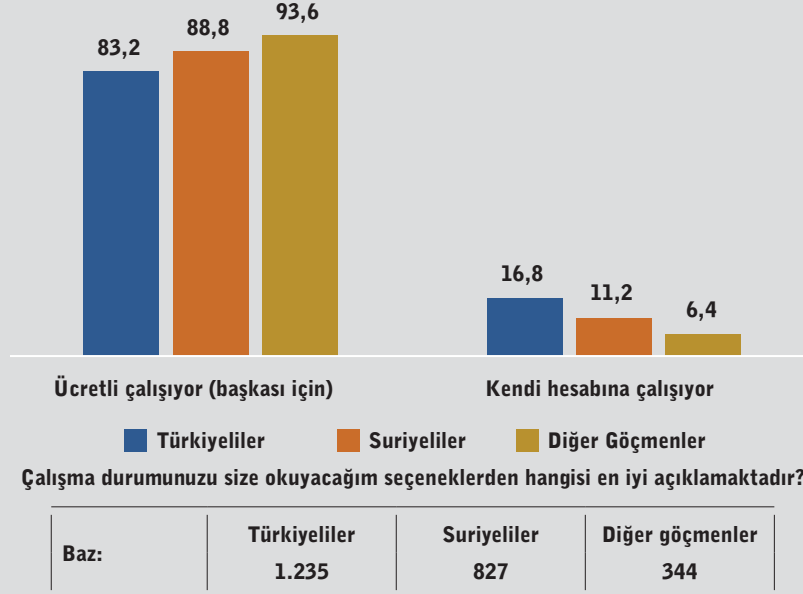

Tablo 5. Cinsiyet ve çalışma durumu dağılımı (%)

Cinsiyet	Türkiyeliler		Suriyeliler		Diğer Göçmenler	
	Evet çalışıyorum	Hayır çalışmıyorum	Evet çalışıyorum	Hayır çalışmıyorum	Evet çalışıyorum	Hayır çalışmıyorum
Erkek	85,0	15,0	87,3	12,7	89,5	10,5
Kadın	43,7	56,3	16,7	83,3	37,9	62,1

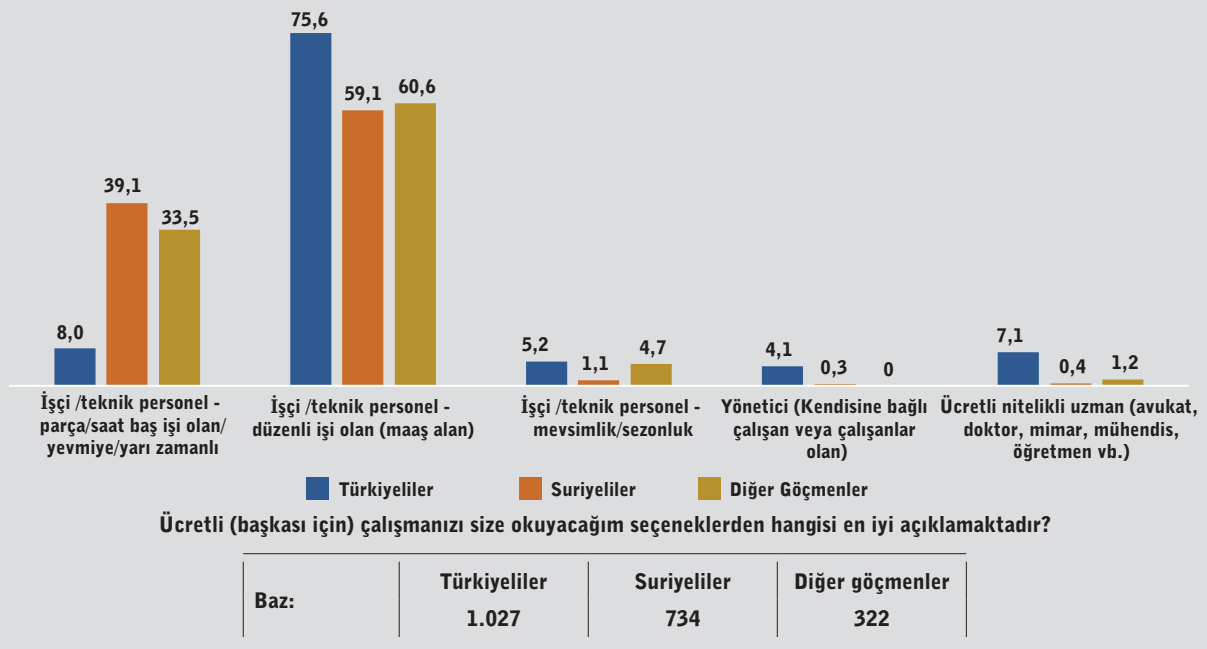
Yerli ve göçmen katılımcıların içinde çalışanların ücretli ya da kendi hesaplarına çalışma durumu sorgulandığında bütün gruplarda ücretli çalışma biçimi baskın olmakla birlikte en yüksek oran %93,6 ile diğer göçmenler arasındadır. Suriyeliler arasında ücretli çalışanların oranı %88,8 ve Türkiyelilerde %83,2'dir (Şekil 16). Yöntem bölümünde açıklandığı gibi araştırmanın örnekleme oluşturulurken mahallelerin tespitinde Suriyeli göçmenlerin nüfus yoğunluğu baz alınmıştır. Araştırmanın yapıldığı 39 mahalle, kiraların görece düşük olduğu, emek yoğun sektörlerde çalışan emekçilerin yaşadığı mahallelerdir. Dolayısıyla katılımcılar arasında kendi hesabına çalışanların oranlarının, yerli nüfusta %16,8, Suriyelilerde %11,2 ve diğer göçmenlerde %6,4 olması bu mahallelerin sosyo-ekonomik yapısıyla doğrudan ilişkilidir. Proje kapsamında hayata geçirilen nitel araştırma, bu mahallelerde kendi hesabına çalışanların büyük bir bölümünü küçük esnafın ve zanaatkarların oluşturduğunu göstermektedir. Suriyeli esnaf genelde mahallede yaşayan Suriyeli nüfusa yönelik mal ve hizmet sağlayan küçük işyerleri işletmektedir.

Şekil 16. Çalışanların ücretli ve kendi hesabına çalışma durumu (%)

Başkası için ücretli olarak çalışan yerli ve göçmen nüfus içinde düzenli, tam zamanlı ücretli işe sahip olanların oranı yerli nüfusta %75,7'ye, Suriyelilerde %59,1 ve diğer göçmenlerde %60,6'dır. Ankete katılan yerli nüfus içinde yarı zamanlı ya da yevmiye usulü ücretli çalışanlar %8 gibi düşük bir oranla temsil edilirken, göçmenlerde bu oran %35-40 aralığına yükselmektedir (Şekil 17). Öte yandan yönetici konuma sahip ücretliler ve uzman meslek sahibi ücretlilerin göçmen gruplarında %1 ve altına düştüğü görülmektedir. Bu oranlar aynı mahallede yaşayan yerli ve göçmen nüfus arasında güvenceli, sürekli iş sahibi olma açısından göçmenler aleyhinde önemli bir farklılık olduğunu ve ayrıca göçmenlerin yönetici olarak ya da uzman mesleklerde çalışma imkânlarının son derece sınırlı olduğunu göstermektedir.

Şekil 17. Başkası için çalışanların mesleki dağılımı (%)

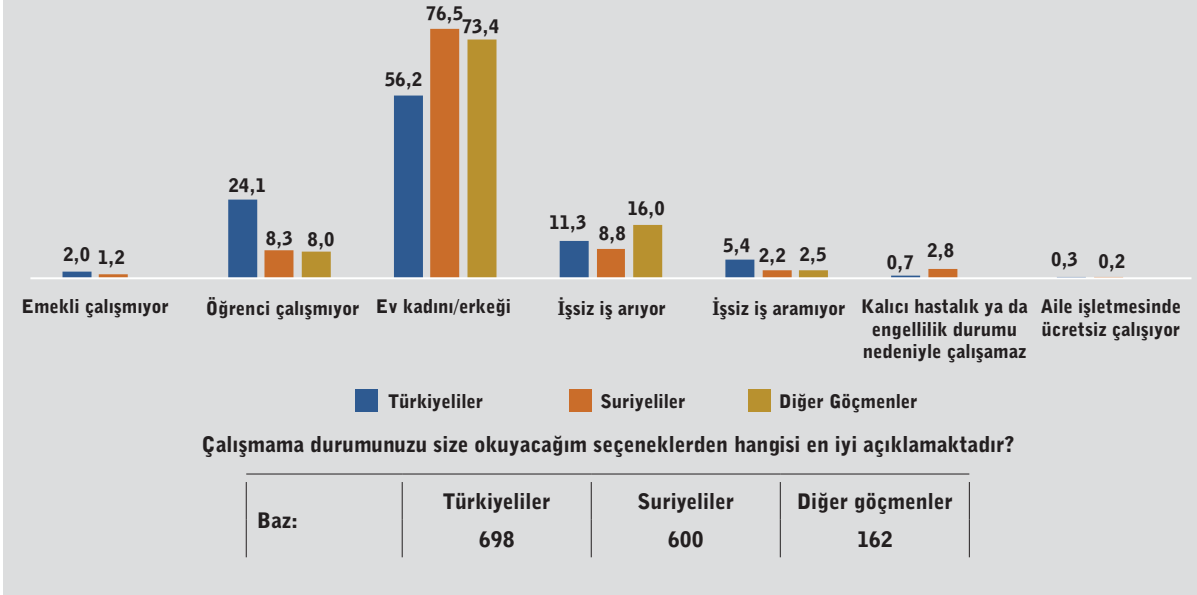

Ankete katılan yerli ve göçmen nüfus içinde kendi hesabına çalışanların mesleki dağılımı sorgulandığında yerli nüfusta yoğunluğun tek başına çalışan esnaf-zanaatkar ve 1-10 kişi arasında çalışanı olan küçük üreticilerden (%53,4 ve %24,5), Suriyeli göçmenlerde tek başına çalışan esnaf-zanaatkarlardan (%67,7), diğer göçmenlerdeyse seyyar işlerle tek başına çalışan esnaf-zanaatkarlardan (%36,4 ve %36,4) oluştuğu görülmektedir (Şekil 18). Bu oranlar nitel araştırmada ortaya çıkan bulgularla örtüşmektedir. Suriyelilerin yoğun olduğu mahallelerde Suriyeliler tarafından işletilen bakkal, manav, tatlıcı, lokanta, berber, tamirci, telefoncu, giyim mağazası işletme, atık toplayıcısı ve hurdacı gibi tek kişi ya da aile işçiliğiyle sürdürülen işler yaygınlaşmaktadır.

Ankete katılan yerli ve göçmen nüfus içinde herhangi bir işte çalışmadığını ifade edenlerin çalışmama nedenleri sorgulandığında, çalışmama nedeni olarak yerli nüfusta %56,2, Suriyeli göçmenlerde %76,5 ve diğer göçmenlerde %73,5 oranlarıyla ev kadını/ev erkeği olmak gerekçe olarak gösterilmiştir. Her üç grupta da çalışma hayatının toplumsal cinsiyet temelli eşitsizliklerle yapıldığı anlaşılmaktadır. Ancak özellikle, daha önce belirttiğimiz gibi, yükseköğrenim çağındaki gençlerin eğitim-çalışma yaşamına dahil olma durumundaki gruplar arası fark bu veride de ortaya çıkmaktadır. Yerli nüfusta öğrenci olduğu için çalışmayanların oranı %24,1'ken, bu oran Suriyeliler ve diğer göçmenlerde %8,3'tür. İş aramasına rağmen iş bulamadığı için çalışmayanların oranıysa %16 ile diğer göçmenlerde, yerli nüfus (%11,3) ve Suriyeli göçmenlerden (%8,8) çok daha yüksektir (Şekil 19).

Şekil 19. Çalışmadığını belirten katılımcıların çalışmama nedenleri (%)

Yerli ve göçmen nüfusun çalışmama nedenleri toplumsal cinsiyete göre farklılaşmaktadır. Yerli nüfusta çalışmama nedeni olarak erkeklerde öğrenci olmak (%54,2) ve iş bulamamak (%24,6) öne çıkarken, kadınlarda ev kadını olmak %69,2 oranında çalışmıyor olmanın temel nedeni olarak belirtilmiştir. Yerli nüfustan kadınlarda öğrenci olduğu için çalışmayanların oranı %16,4'tür. Bu oranlar Suriyelilerde dikkat çekici düzeyde değişmektedir. Suriyeli erkeklerin çalışmama nedenleri arasında birinci sırada (%40,6) iş bulamamak ve ikinci sırada (%29,2) öğrenci olmak yer almaktadır. Suriyeli kadınların çalışmama nedenleri %92,3 gibi büyük bir oranda ev kadını olmalarından kaynaklanmaktadır. Öğrenci olduğu için çalışmadığını ifade eden Suriyeli kadın katılımcıların oranı sadece %3,8'dir. Diğer göçmenler grubunda kadınların pozisyonu Suriyeli göçmenlere benzetilmektedir. Diğer göçmenler grubunda erkeklerde iş bulamadığı için çalışmayanların oranı %70'lere yükselmekte, öğrenci olduğu için çalışmayan erkekler ise %19,4 oranında kalmaktadır. Bu sonuçlar yerli ve göçmen katılımcıların çalışmama nedenlerinin cinsiyet temelinde ayrıştığını tekrar ortaya koyarken, iki önemli sonuç daha çıkar. Bunlardan ilki öğrenimine devam ettiği için çalışma hayatına dahil olmayan Türkiyeli kadın katılımcılarla göçmen kadın katılımcılar arasında yaklaşık dört kat fark vardır. Bu durum Türkiyeli örneğinde kadın istihdamının göçmenlerden daha yüksek olmasının yanında yerli katılımcılar arasında çalışma çağındaki kadınların eğitime erişim oranlarının da daha yüksek olduğunu göstermektedir. İkinci olarak işsizlik bariyerinin üç gruba üye erkekler arasında farklılaştığı görülmektedir. Türkiyeli katılımcılar arasında erkekler için iş hayatına dahil olamamanın temel nedeni eğitimlerine devam ediyor olmalarıdır, bu gerekçe göçmen erkekler için ikincil olarak geçerlidir. Bu kısma kadar olan verilerden göçmen erkeklerin büyük bir kısmının ya ücretli bir işte çalıştığı ya da iş aradığı anlaşılmaktadır.

Tablo 6. Çalışmama nedeni ve cinsiyet dağılımı (%)

Türkiyeliler							
Cinsiyet	Emekli çalışmıyor	Öğrenci çalışmıyor	Ev kadını / erkeği	İşsiz iş arıyor	İşsiz iş aramıyor	Kalıcı hastalık/ engellilik durumu nedeniyle	Aile işletmesinde ücretsiz çalışıyor
Erkek	4,9	54,2	4,9	24,6	7,7	2,1	1,4
Kadın	1,3	16,4	69,2	7,9	4,9	0,4	0,0

Suriyeliler							
Cinsiyet	Emekli çalışmıyor	Öğrenci çalışmıyor	Ev kadını / erkeği	İşsiz iş arıyor	İşsiz iş aramıyor	Kalıcı hastalık/ engellilik durumu nedeniyle	Aile işletmesinde ücretsiz çalışıyor
Erkek	6,6	29,2	2,8	40,6	7,5	13,2	0,0
Kadın	0,0	3,8	92,3	2,0	1,0	0,6	0,2

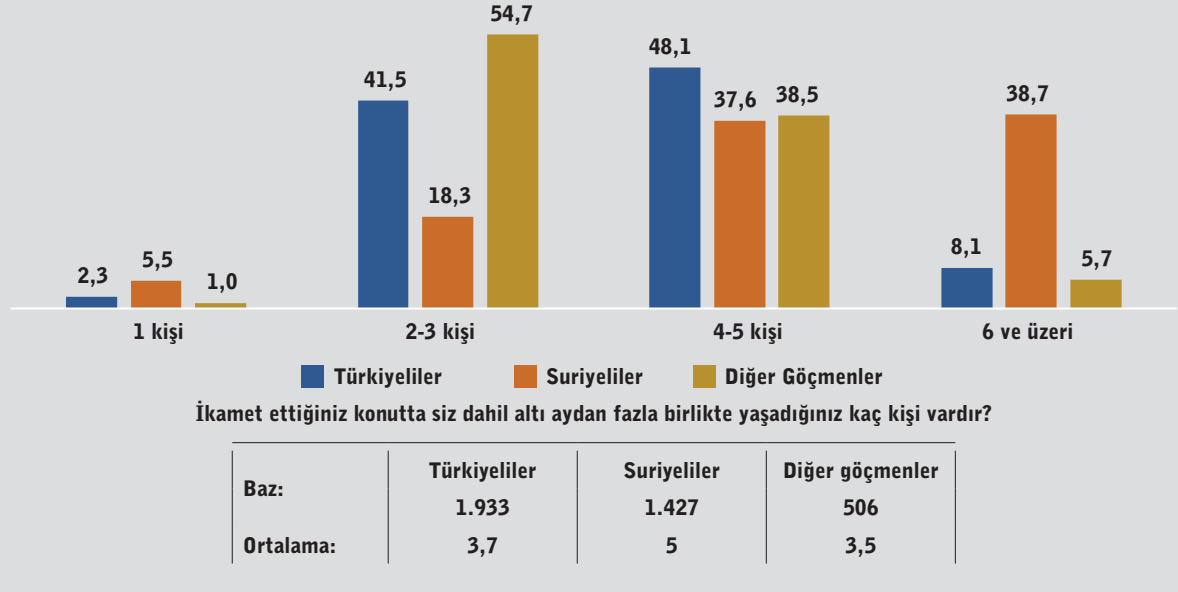
Diğer göçmenler							
Cinsiyet	Emekli çalışmıyor	Öğrenci çalışmıyor	Ev kadını / erkeği	İşsiz iş arıyor	İşsiz iş aramıyor	Kalıcı hastalık/ engellilik durumu nedeniyle	Aile işletmesinde ücretsiz çalışıyor
Erkek	0,0	19,4	0,0	71,0	9,7	0,0	0,0
Kadın	0,0	5,3	90,8	3,1	0,8	0,0	0,0

Hane büyüklüğü ve barınma koşulları

Ankete katılanların hane büyüklüğü sorgulandığında yerli ve göçmen örneklemelerinin hane büyüklüklerinde farklılıklar ortaya çıkmıştır. Türkiyeli haneler yaklaşık olarak ortalama dört kişiden oluşurken, Suriyeli haneler ortalama beş ve diğer göçmenlerin ait olduğu haneler ortalama 3,5 kişiden oluşmaktadır. Yerli hanelerin %41,5'i 2-3 kişiden oluşurken, bu oran Suriyeli hanelerde %18,3'e düşmekte, diğer göçmen hanelerdeyse %54,7'ye yükselmektedir. Yerli katılımcıların yarıya yakınıysa (%48,1) 4-5 kişilik hane büyüklüğüne sahiptir. Bu oran Türkiye'nin hane büyüklüğü ortalamasıyla paraleldir. 4-5 kişiden oluşan hane büyüklüğü oranı Suriyeliler arasında %37,6'yken, diğer göçmenlerde çok yakın bir oranda %38,5'tir. Altı ve üzerindeki hane büyüklüğü yerli katılımcılarda %8,1 ile oldukça düşük, Suriyelilerde %38,7 ve diğer göçmenlerde sadece %5,7 oranında çıkmıştır. Suriyeli göçmenlerin hane büyüklüğü diğer araştırmalarda da ortaya çıktığı gibi¹³ yerli hanelerden ve diğer göçmenlerden daha büyüktür. Suriyeli göçmen hane büyüklüğüyle diğer göçmen gruplarının hane büyüklüklerindeki bu fark anlamlı olarak hanenin niteliğinden kaynaklanmaktadır. Suriyeli haneler ağırlıklı geçici koruma statüsü altında aynı hanede ikamet eden bir ya da birden fazla aileden oluşurken, diğer göçmenlerin haneleri çalışmak ya da başka ülkeye geçmek üzere Türkiye'de ikamet eden aynı aileden olmayan bireylerden oluşmaktadır.

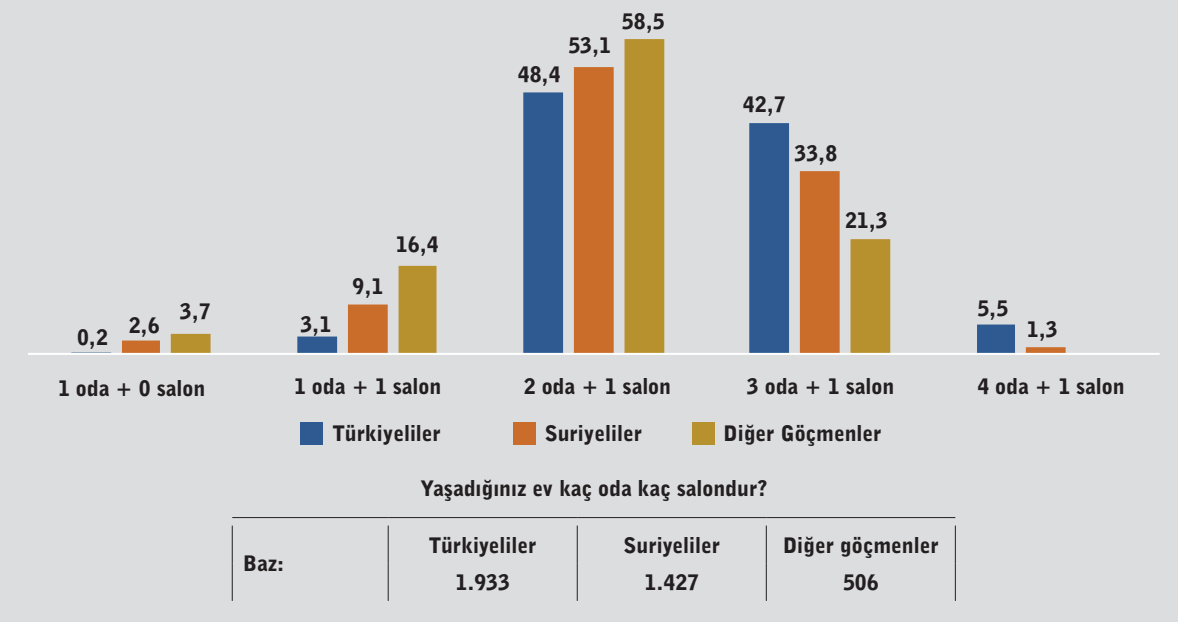
13 TNSA Suriyeli Örneklemesinde hane büyüklüğü altı olarak bulunmuştur (HÜNEE, 2019). Suriyeliler Barometresinde de aynı rakam kullanılmıştır (Erdoğan, 2022).

Şekil 20. Hanede yaşayan kişi sayısı (%)

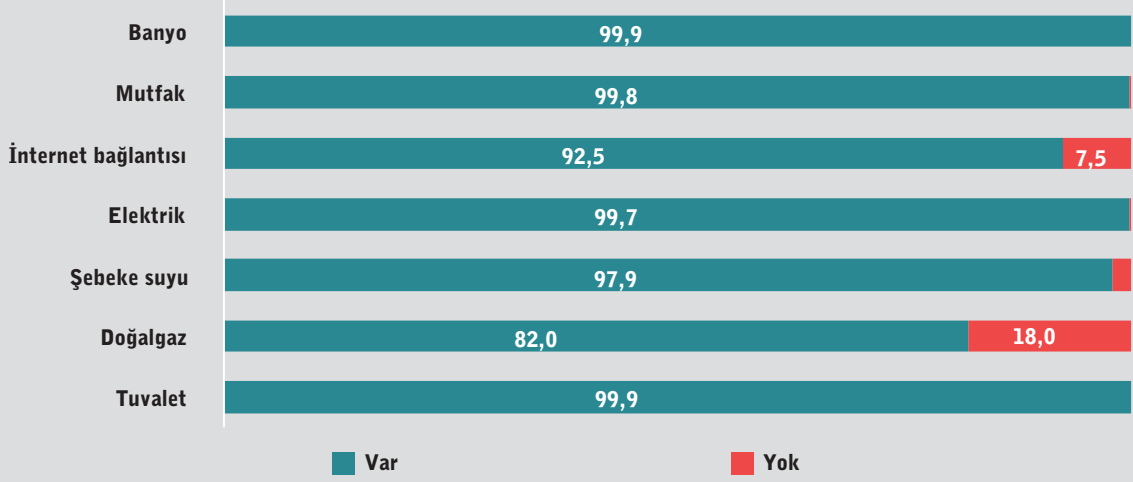

Yerli ve göçmen katılımcıların barınma koşulları sorgulandığında, katılımcıların yaygın olarak oda sayısının "2+1" ve "3+1" olduğu evlerde ikamet ettiği görülmektedir. Türkiyeli katılımcıların %48,4'ü 2+1 evde yaşarken, %42,7'si 3+1 evde yaşamaktadır. Buna karşılık Suriyeli katılımcıların %53,1'i 2+1 evde yaşarken, %33,8'i 3+1 evlerde yaşamaktadır. Suriyeli katılımcıların ortalama hane büyüklüğünün (beş kişi) yerli örneklemininkinden yüksek olduğu düşünüldüğünde göçmenlerin ikamet ettikleri konutlarda, barındırdığı nüfusa göre yetersiz oda sayısında yaşadığı görülmektedir. Diğer göçmen katılımcılar arasında da %58,5 ile 2+1 konutta ikamet yoğunlaşmaktadır. 3+1 konutta oturan diğer göçmenlerin oranı %21,3'tür. 1+1 konutta oturan diğer göçmen oranı %16,4 ile Suriyelilerden (%9,1) daha fazladır. (Şekil 21).

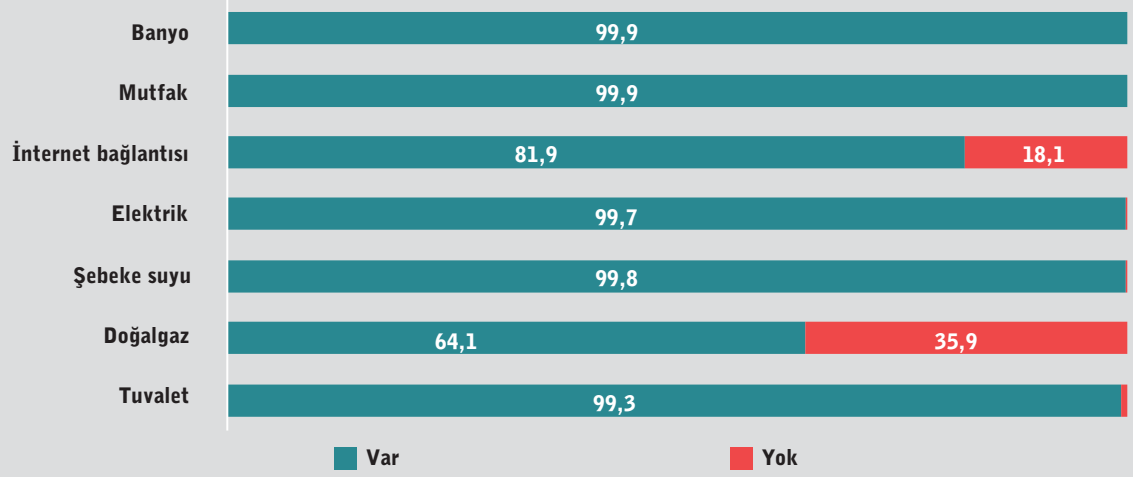
Şekil 21. İkamet edilen evdeki oda sayısı (%)

Şekil 22. Yerli halkın konutta temel ihtiyaçlara erişme düzeyi (çoklu yanıt) (%)

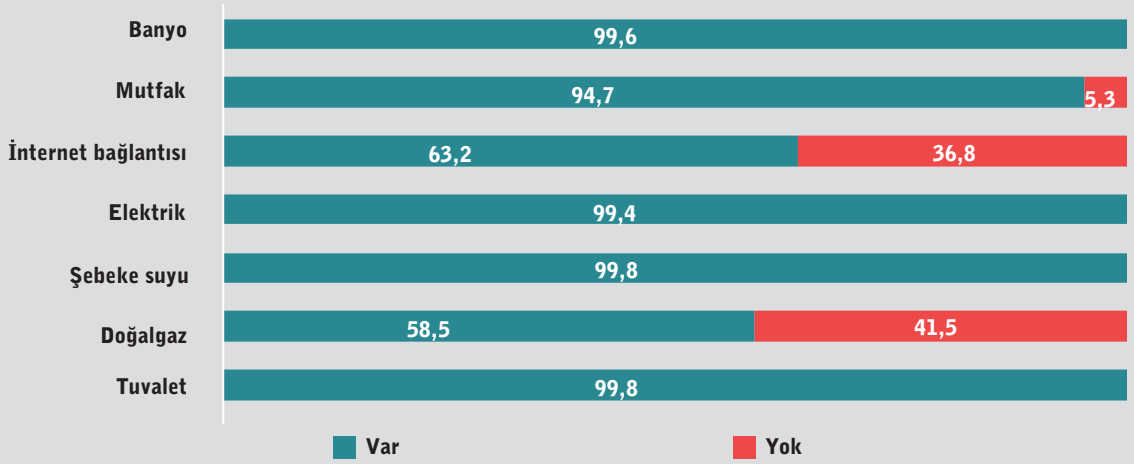

Şekil 23. Suriyelilerin konutta temel ihtiyaçlara erişme düzeyi (çoklu yanıt) (%)

İkamet edilen konuttaki temel ihtiyaçların karşılanma düzeyi sorgulandığında Türkiyeli katılımcıların %18'inin oturduğu konutta doğalgaza erişimi yoktur. Bu oran Suriyelilerin ikamet ettikleri konutlarda %35,9'a, diğer göçmenlerdeyse %41,5'e yükselmektedir. Saha çalışmasının yapıldığı 39 mahallede Türkiyeli katılımcıların oturduğu konutların %7,5'inde internet erişimi yokken, internet bağlantısına sahip olmama Suriyelilerin konutlarında %18,1'e ve diğer göçmenlerin konutlarında %36,8'e yükselmektedir. Evde internete erişim imkânının diğer göçmenler grubunda, Suriyeli ve yerli örneklemelerine göre daha düşük olmasının önemli nedenlerinden biri diğer göçmenlerde mekânsal hareketliliğin ve düzensiz göçmen olmanın (hukuki statü sahibi olmamanın) daha yüksek olmasıdır. Tuvalet, banyo, mutfak gibi konutun temel bölümlerinin olmadığı konutlarda oturan yerli ve Suriyeli göçmen katılımcıların oranı genel olarak %1'in altında kalmakla beraber, mutfağı olmayan konutlarda oturan diğer göçmenlerin oranı %5,3 gibi yüksek bir düzeydedir.

Şekil 24. Diğer göçmenlerin konutta temel ihtiyaçlara erişme düzeyi (çoklu yanıt) (%)

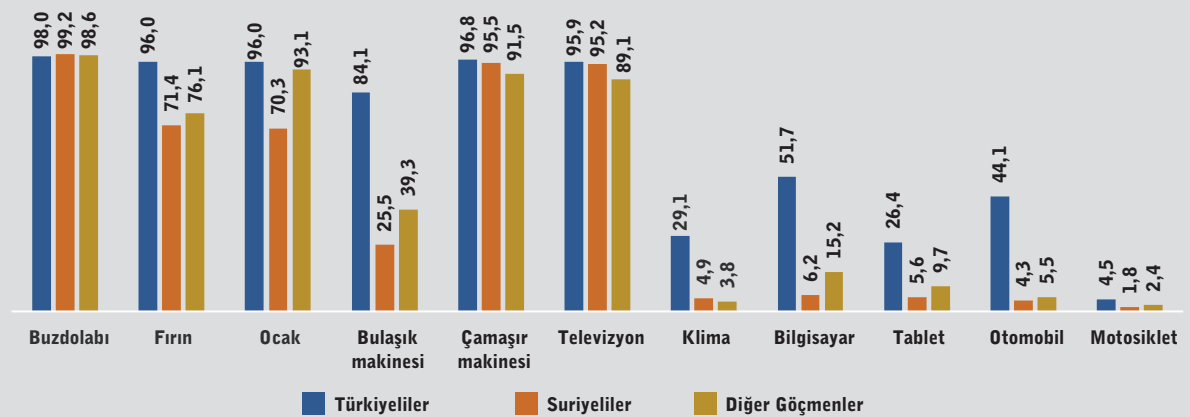

Yaşadığınız konutta size okuyacaklarımdan hangilerinin olduğunu söyler misiniz?

Baz:	Türkiyeliler	Suriyeliler	Diğer göçmenler
	1.933	1.427	506

Türkiyeli ve göçmen katılımcıların konutlarındaki sahip oldukları temel ev eşyalarına dair sorgulamada ankete katılan yerlilerin ve göçmenlerin neredeyse tamamı evlerinde (%98-99) buzdolabının olduğunu ifade etmişlerdir. Evde fırını ve ocağı olan Türkiyeli katılımcıların oranı %96'yken göçmen gruplarda fırın sahipliği Suriyeliler ve diğer göçmen katılımcılar için sırasıyla %71,4 ve %76,1 düzeyine düşmektedir. Suriyeli katılımcılar arasında evinde ocak bulunanların oranı da görece düşüktür (%70,3). Diğer göçmenlerde bu oran %93,1'dir. Suriyelilerin ocak sahipliğinin düşük olmasının bir nedeni de örneklem illerinin bazılarında en yoksul hanelerin yaşadığı kırsal mahallelerdeki yoksunluk durumu olabilir. Ev eşyalarına

Şekil 25. Hanedeki eşya sahipliği (%)

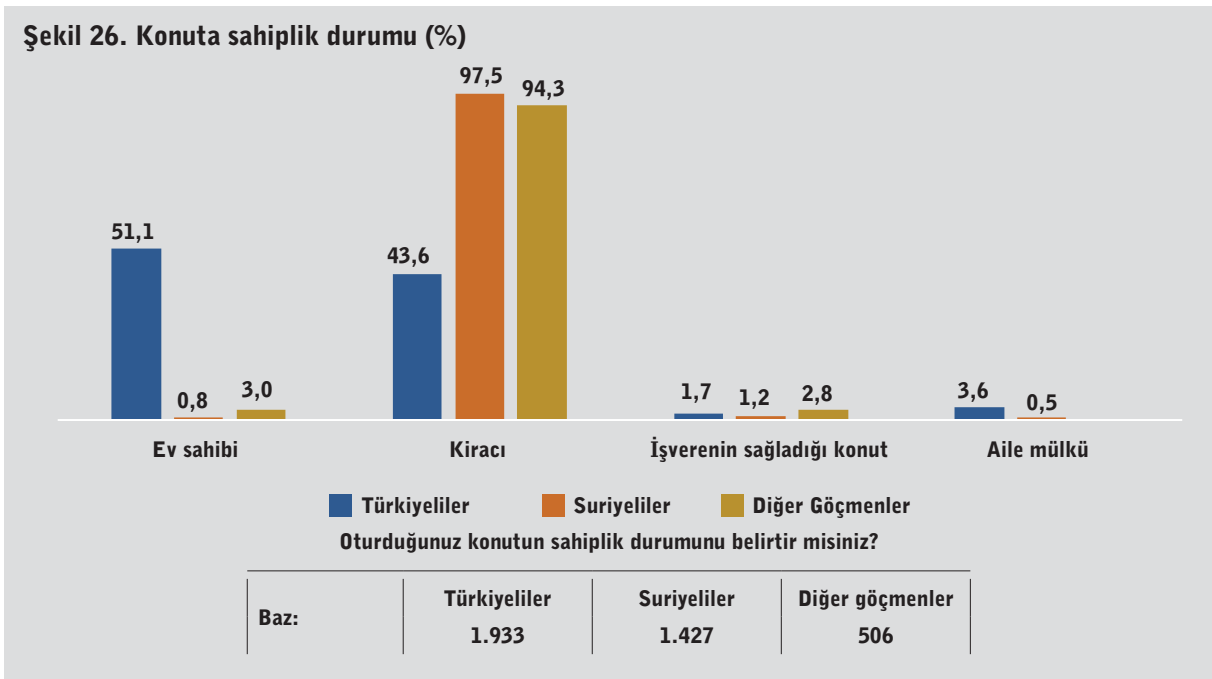

Hanenizde aşağıdakilerden hangilerine sahipsiniz?

Baz:	Türkiyeliler	Suriyeliler	Diğer göçmenler
	1.933	1.427	506

sahiplik açısından yerli katılımcılarla göçmenler arasındaki daha büyük farklılıkta bulaşık makinesi, klima ve bilgisayar/tablet gibi eşyalarda ortaya çıkmaktadır. Ankete katılan Türkiyelilerin %84,1'inin evinde bulaşık makinesi varken, bu oran Suriyelilerde %25,5'e, diğer göçmenlerde %39,3'e düşmektedir. Aynı şekilde yerli katılımcılar içinde evinde klima olanların oranı %29,1, Suriyelilerde %4,9 ve diğer göçmenlerde %3,8'dir. Otomobil sahipliği ise yerli haneler içinde %44,1, Suriyelilerde %4,3 ve diğer göçmenlerde %5,5 oranlarındadır. Türkiyeli ve göçmen katılımcılar kıyaslandığında ev eşyaları açısından yerlilerin görece lüks olarak değerlendirilebilecek klima, bilgisayar/tablet ve bulaşık makinesi gibi eşya sahipliğinde göçmenlere göre avantajlı olduğu ve bu eşyalara daha fazla sahip olduğu görülmektedir.

Ankete katılan Türkiyelilerin ve göçmenlerin yaşadığı konutların mülkiyeti sorgulandığında yerliler içinde, yaşadığı evin mülkiyetine sahip olanların oranı %51,1, kiracı olanların oranıysa %43,6'dır. Yaşanılan evin mülkiyetine sahiplik Suriyeli göçmenlerde %0,8 (11 kişi), diğer göçmenlerde ise %3'tür (15 kişi).¹⁴ Diğer göçmen grubundaki katılımcılarda ev sahipliği, az sayıda kişinin Türkiye'de uzman mesleklerde çalışarak veya kendi ülkelerindeki birikimlerini Türkiye'ye aktararak ev edinmiş olabileceklerini düşündürmektedir. Yerli katılımcılara kıyasla göçmen katılımcıların kiracılık oranları bir hayli yüksektir. Bu oran Suriyelilerde %97,5, diğer göçmenlerde %94,3'tür.

14 Mevcut mevzuata göre Türkiye'de Suriyelilere emlak satışı yapılamamaktadır. Suriyelilerin ancak T.C. vatandaşlarıyla ortak şirket kurma yoluyla konut alabildikleri belirtilmektedir. Tapu Kanunu'nun 35. Maddesinde 2012'de yapılan değişiklikle, birçok ülke vatandaşının Türkiye'de taşınmaz edinmesi için daha önce geçerli olan mütekalip şartı kaldırılmıştır. Ancak Suriye'de Türkiye vatandaşlarının mülklerine 1958'de getirilen tahdit nedeniyle Türkiye, çeşitli kararname yoluyla Suriyelilerin Türkiye'de emlak edinmesine mütekalip esas çerçevesinde hala izin vermemektedir. Bu konuda 1967 tarihli "Suriye Uyrukluların Özel ve Tüzel Kişilerin Hazinece El Konulan Mallarının İdaresi Hakkında Yönetmelik" geçerli olmaya devam etmektedir. Dolayısıyla Suriyelilerin emlak satın almak yoluyla T.C. vatandaşlığı edinmesi de mümkün değildir. Bkz. Indyturk (2022).

Araştırmaya katılan göçmenlerin yaşadıkları konutlardaki mülkiyet sahiplikleriyle Türkiye’de bulunma süreleri arasındaki dağılım irdelendiğinde, ev sahibi olan Suriyelilerin (11 kişi) en az dört yıldır Türkiye’de olduğu görülmektedir. Türkiye’de bulunma süresinin konuta sahiplik durumu dışında işveren tarafından sağlanan konut ve aile mülkiyeti olan evde kira vermeden yaşama gibi barınma ihtiyacını destekleyen koşullarda da olumlu bir etki yarattığı düşünülebilir. Bir başka deyişle üç yıl ve daha az bir süredir Türkiye’de bulunan Suriyelilerin tamamı yaşadıkları evde kiracı konumundadır. Yine yaşama süresi açısından diğer göçmen katılımcıların konut sahipliğine bakıldığında, üç yıldan az süredir Türkiye’de olanların tamamı kiracıdır. Ev sahipliği (toplam 15 kişi), işveren tarafından sağlanan konutlarda ikamet etme ve aile mülkünde ikamet etme, dört yıl ve daha uzun süredir Türkiye’de bulunan diğer göçmenlerde karşımıza çıkmaktadır. Diğer göçmenlerde ev sahipliği, kendi ülkelerindeki birikimlerini Türkiye’ye getirip ev sahibi olarak burada yerleşenler olduğunu düşündürürken, işveren konutunda yaşama, tarım işçiliğini ve uzman mesleklerde çalışmayı çağrıştırmaktadır. Burada belirtilmesi gereken diğer bir husus, Yöntem bölümünde açıklandığı üzere örneklemelerin dar gelirli, ücretli çalışanların yoğunlaştığı mahalleler temelinde oluşturulması nedeniyle de göçmenlerin ev sahipliğinin düşük çıkmış olmasıdır.

Tablo 7. Türkiye’de bulunma süresi ve yaşanan konutta mülkiyet sahipliği durumunun dağılımı (%)

Suriyeliler				
Türkiye’de Bulunma Süresi	Ev sahibi	Kiracı	İşveren tarafından sağlanan konut	Aile mülkü
3 yıl ve altı	0,0	7,3	0,0	0,0
4-8 yıl	63,6	71,6	76,5	86,0
9 yıl ve üzeri	36,4	21,1	23,5	14,0

Diğer göçmenler			
Türkiye’de Bulunma Süresi	Ev sahibi	Kiracı	İşveren tarafından sağlanan konut
3 yıl ve altı	20,0	39,0	50,0
4-8 yıl	67,0	24,0	43,0
9 yıl ve üzeri	13,0	7,0	7,0

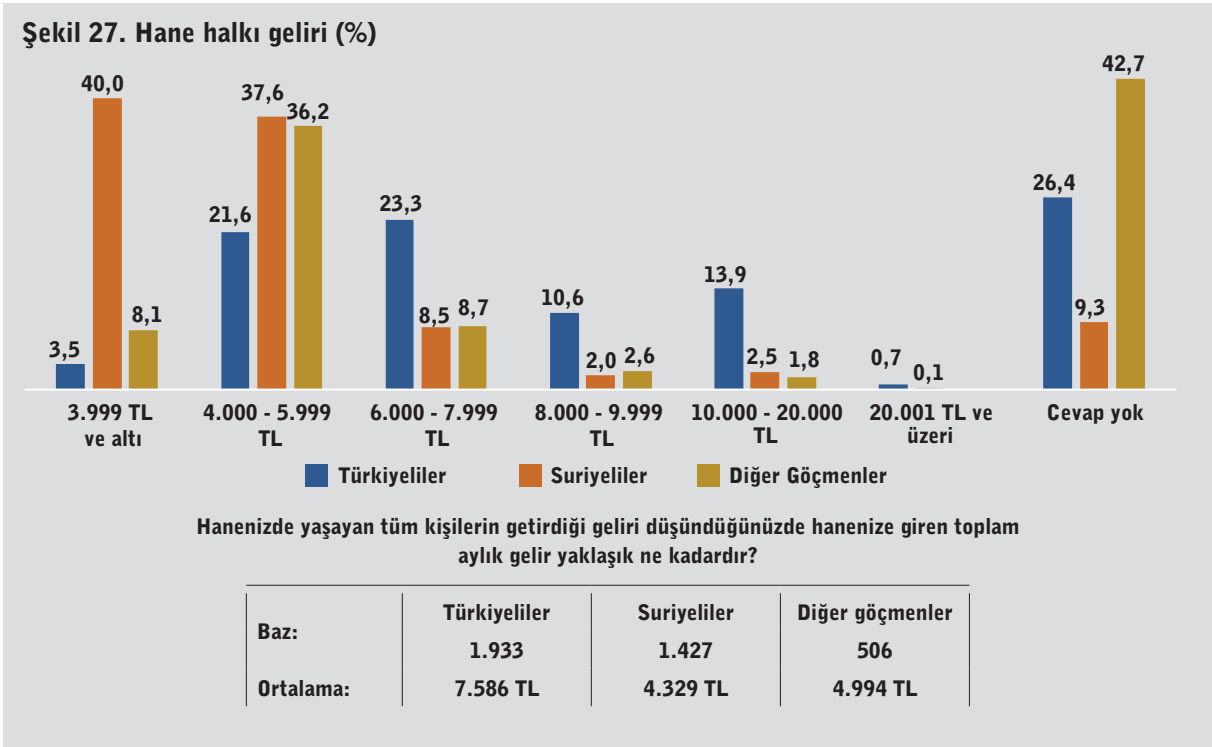

Ekonomik Durum

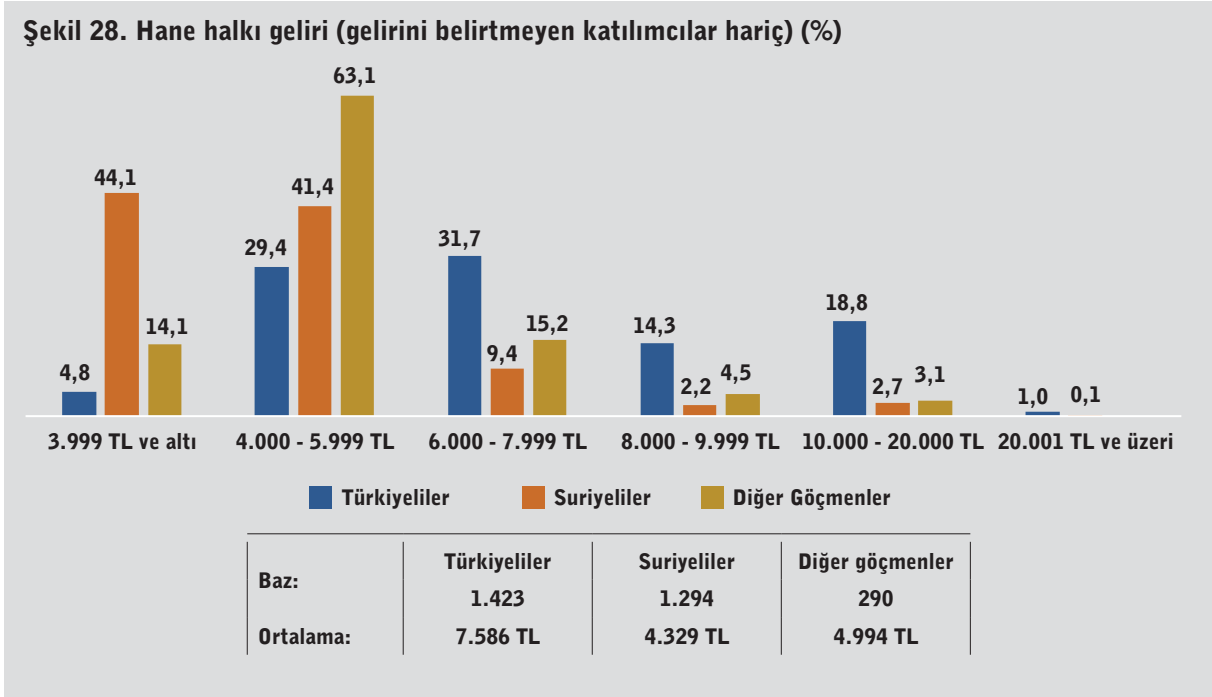
Katılımcılara, hane halkı ve kişisel gelirleri, gelir kaynakları, zorunlu masrafları karşılama imkânları ve ekonomik durumları hakkında bir dizi soru sorulmuştur. Aylık hane halkı geliri ve kişisel geliri irdeleyen sorulara yanıt vermek istemeyen katılımcı sayısı yüksek olmasıyla birlikte, soruya yanıt vermek istemeyen katılımcılar dışarda tutularak yapılan analizde göçmenlerin ortalama hane halkı gelirleriyle Türkiyelilerin ortalama gelirleri arasındaki fark iki kata yakındır.

Hane halkı geliri

Hane halkının aylık gelir düzeyine yönelik soruya Türkiyelilerin %26,4'ü, Suriyelilerin %9,3'ü, diğer göçmenlerin ise %42,7'si yanıt vermek istememiştir (Şekil 27). Bu soruyu yanıtlayan katılımcıların verdikleri bilgilere göre, bütün göçmenlerin ezici çoğunluğunun gelirlerinin 6.000 TL altında olduğu, Türkiyelilerin ise üçte birinin bu gelir grubunda yer aldığı görülmektedir. Suriyelilerin %85,5'inin hane halkı geliri 6.000 TL'nin altındadır. Benzer şekilde diğer göçmenlerin %77,2'si de hane halkı gelirini 6.000 TL'nin altı olarak beyan etmiştir. Suriyelilerin %44,1'inin hane halkı gelirleri 4.000 TL'nin altındadır, diğer göçmenlerin ise %14,1'i bu gelir dilimindedir. Türkiyelilerin beyan ettikleri hane halkı geliriye daha geniş bir yelpazede dağılım göstermektedir. 6.000 TL altında gelir bildirenlerin oranı %34,2'de kalırken, 6.000-7.999 TL arası gelir beyan edenlerin oranı %31,7, 8.000-9.999 TL arası hane halkı geliri olanların oranı %14,3 ve 10.000 TL ve üzeri hane halkı bildirenlerin oranı %19,8'dir. Hane halkı gelirlerinin 4.000 TL altında olduğunu söyleyen Türkiyelilerin oranı sadece %4,8'dir.

Üç grubun aylık ortalama hane halkı gelirleri ise, Türkiyeliler 7.586 TL, Suriyeliler 4.329 TL, diğer göçmenler 4.994 TL olarak sıralanmaktadır. Nicel verinin toplanması için saha çalışmasının 17 Haziran-10 Ağustos 2022 tarihleri arasında yapıldığı hatırlanırsa, katılımcıların beyanlarının büyük kısmının net asgari ücretin 4.253 TL olduğu döneme denk geldiği düşünülebilir. Ağustos ayındaki beyanlar 1 Temmuz'da net asgari ücretin 5.500 TL'ye yükseltilmesinden sonraki döneme rastlamaktadır. Bu anlamda Suriyeli ve diğer göçmenlerin hane gelir ortalamalarının asgari ücretin biraz altında ya da asgari ücret bandında olduğu vurgulanmalıdır.

Hane halkı geliriyle katılımcıların vatandaşlık durumları arasındaki ilişkiye bakıldığında, 4.000 TL altında hane geliri olanların %84'ü Suriyeli, %10'u Türkiyeli ve %3,8'i de Afgan'dır. Ayda 10.000 TL ve üzerinde hane geliri olduğunu bildirenlerin %86'sı Türkiyeli, %11'i Suriyeli ve diğer göçmenler arasında %0,9'u İranlı ve %0,6'sı Iraklı, yine %0,6'sı Özbekistanlı ve %0,3'ü Türkmenistanlıdır.

Tablo 8. Hane halkı geliri ve sahip olunan vatandaşlık dağılımı (%)

Gelir	T.C. Vatandaşı	Suriye	Afganistan	İran	Irak	Türkmenistan	Azerbaycan	Özbekistan	Rusya	Moldova	Nijerya	Fas	Kuveyt	Diğer
3.999 TL ve altı	10,0	84,0	3,8	0,1	1,3	0,0	0,0	0,1	0,0	0,0	0,0	0,0	0,1	0,4
4.000 - 5.999 TL	36,8	47,1	9,3	2,1	2,6	0,2	0,1	0,2	0,0	0,0	0,1	0,2	0,3	1,1
6.000 - 7.999 TL	73,1	19,8	1,9	2,6	0,6	0,2	0,0	0,6	0,0	0,0	0,0	0,2	0,2	0,8
8.000 - 9.999 TL	82,9	11,8	2,0	0,4	1,2	0,4	0,0	0,4	0,0	0,0	0,0	0,4	0,0	0,4
10.000 TL ve üzeri	86,2	11,0	0,0	0,9	0,6	0,3	0,0	0,6	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,3

Türkiyeli hanelerde hane geliri ile eğitim düzeyi arasında bir örüntü gözlemlenmektedir. Örneğin okuryazar olmayanların %42,9'u 4.000 TL ve altında geliri sahipken aynı grupta hane geliri 10.000 TL ve üzerinde olan hiçbir katılımcı yoktur. Yükseköğrenim ve üzerindeki mezuniyet derecelerine sahip katılımcıların ise %5,8'i 4.000 TL ve altındaki gelire sahipken aynı grubun üçte birinin (%35,6) hane geliri 10.000 TL ve üzerindedir. Bu örüntü, diğer mezuniyet derecelerinde ve gelir kırımlarında da, katılımcıların eğitim düzeyleri arttıkça hane gelirlerinin de arttığı yönünde işlemektedir.

Eğitim derecesi arttıkça hane gelirlerinin de artacağı beklentisi Türkiyeli katılımcılarda geçerlidir. Ancak bu durum Suriyeli katılımcılar açısından belirgin ve kayda değer düzeyde geçerli değildir. Suriyeli Okuryazar olmayan katılımcıların %53,1'i 4.000 TL ve altında gelire sahipken aynı grupta hane geliri 10.000 TL ve üzerinde olan hiçbir katılımcı yoktur. Yükseköğrenim ve üzerindeki mezuniyet derecelerine sahip katılımcıların ise %47,6'sı 4.000 TL ve altındaki gelire sahipken aynı grubun ihmal edilebilir düzeyde küçük bir bölümünün (%3,9) hane geliri 10.000 TL ve üzerindedir.

Diğer göçmen grubunda her eğitim kademesinden katılımcıların hane gelirlerinin 4000-5.999 TL aralığında yoğunlaşması dikkat çekmektedir. Eğitim durumu ile hane geliri arasındaki dağılımda ise eğitim düzeyi arttıkça hane gelirinin küçük oranlarla arttığı görülmektedir.

Sonuç olarak, Suriyelilerin eğitim düzeylerinin hane halkı gelirlerini arttıran bir faktör olmadığı ve eğitim düzeyi yüksek katılımcıların da hane gelirlerinin yerli ve diğer göçmenlerdeki aynı diploma derecesine sahip kişilere göre düşük olduğu ortaya çıkmıştır. Bu veri, Türkiye'de yaşayan Suriyeliler açısından, çalışma izni alma koşullarının zor olması ve çalışma izni alabilenlerin sayısının oldukça düşük olmasıyla¹⁵ da tezahür eden, göçmen işgücü için sık rastlanan bir durum olan vasıfsızlaşmaya (*skill de-qualification*) (Sert, 2016; Karadeniz, 2023) işaret etmektedir. Bu gözlemin diğer göçmenler için aynı açıklıkla geçerli olmaması, bu grupta Türkiye'deki konumları farklılaşan birçok farklı milliyetten katılımcının yer almasıyla ilişkili olabilir. Yukarıdaki bölümde ev sahipliği bahsinde de söz ettiğimiz gibi, bu durum diğer göçmenlerin bir kısmının Türkiye'de uzman mesleklerde çalışıyor olmasıyla alakalı olabilir.

15 Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı verilerine göre, 2021 yılı sonunda süreli çalışma izni olan Suriyeli sayısı 91.500, 2020 yılında 62.369, 2019 yılında 63.789 ve 2018 yılında 34.573'tü (Bkz. <https://www.csgb.gov.tr/istatistikler/calisma-hayati-istatistikleri/resmi-istatistik-programi/yabancilarin-calisma-izinleri>. Erişim tarihi: 18.05.2023). Halbuki Türkiye'de pandemi öncesinde 800.000'den fazla Suriyelinin çalışmakta olduğu tahmin ediliyordu (Pinedo Caro, 2020).

Tablo 9. Eğitim durumu ve hane halkı geliri dağılımı (%)

Türkiyeliler					
Eğitim	3.999 TL ve altı	4.000 - 5.999 TL	6.000 - 7.999 TL	8.000 - 9.999 TL	10.000 TL ve üzeri
Okuryazar değil	42,9	14,3	28,6	14,3	0,0
Okuryazar	21,4	7,1	50,0	21,4	0,0
İlkokul	6,6	33,2	39,4	9,3	11,6
Ortaokul	4,5	30,6	41,4	10,4	13,1
Lise	2,3	36,1	29,2	15,2	17,2
Yükseköğrenim ve üzeri	5,8	17,4	21,8	19,3	35,6

Suriyeliler					
Eğitim	3.999 TL ve altı	4.000 - 5.999 TL	6.000 - 7.999 TL	8.000 - 9.999 TL	10.000 TL ve üzeri
Okuryazar değil	53,1	37,5	9,4	0,0	0,0
Okuryazar	33,3	50,0	13,9	2,8	0,0
İlkokul	49,1	40,5	6,9	1,6	2,0
Ortaokul	39,5	45,2	9,9	2,0	3,5
Lise	39,7	40,7	12,0	3,8	3,8
Yükseköğrenim ve üzeri	47,6	31,1	13,6	3,9	3,9

Diğer göçmenler					
Eğitim	3.999 TL ve altı	4.000 - 5.999 TL	6.000 - 7.999 TL	8.000 - 9.999 TL	10.000 TL ve üzeri
Okuryazar değil	40,7	51,9	3,7	3,7	0,0
Okuryazar	10,9	78,3	4,3	4,3	2,2
İlkokul	12,0	58,7	22,7	5,3	1,3
Ortaokul	12,5	62,5	19,3	2,3	3,4
Lise	11,1	66,7	11,1	2,8	8,3
Yükseköğrenim ve üzeri	5,6	55,6	16,7	16,7	5,6

Hane halkı geliri ile hanede yaşayan kişi sayısı arasındaki ilişkiye bakıldığında, en dikkat çekici olgu 4.000 TL'nin altında hane geliri olan Suriyeli katılımcıların yaklaşık yarısının (%48,5) altı veya daha fazla kişiden oluşan hanelerde yaşamasıdır. Bu da aylık kişi başına gelirin 670 TL'nin altında olduğunu göstermektedir. Türkiyeli ve diğer göçmen katılımcıların 4.000 TL altında hane geliri olanlarınsa yaklaşık onda biri (sırasıyla %11,8 ve %9,8) altı veya daha fazla kişiden oluşan hanelerde yaşamaktadır. 4.000 TL altında hane geliri beyan eden diğer göçmen katılımcıların yaklaşık yarısı (%48,8) 4-5 kişilik hanelerde yaşamaktadır. Aynı gelir grubundaki Suriyelilerin ise yaklaşık üçte biri (%35) 4-5 kişiden oluşan hane-

lerde yaşamaktadır. Bu iki hane büyüklüğü bir arada değerlendirildiğinde, aylık hane geliri 4.000 TL'nin altında olan Suriyelilerin %83,5'i, diğer göçmenlerinse %58,6'sı en az dört kişiden oluşan hanelerde yaşamaktadır. Türkiyeliler için bu oran %51,5'tir. Hane geliriyle hanede yaşayan kişi sayısı arasındaki bu ilişki, Suriyeli hanelerin kişi başına düşen gelirinin çok daha düşük olduğunu gözler önüne sermektedir.

Tablo 10. Hane geliri ve hanede yaşayan kişi sayısı dağılımı (%)

Gelir	Türkiyeliler				Suriyeliler				Diğer Göçmenler			
	1 kişi	2-3 kişi	4-5 kişi	6 ve üzeri	1 kişi	2-3 kişi	4-5 kişi	6 ve üzeri	1 kişi	2-3 kişi	4-5 kişi	6 ve üzeri
3.999 TL ve altı	1,5	47,1	39,7	11,8	5,1	11,4	35,0	48,5	0,0	41,5	48,8	9,8
4.000 - 5.999 TL	1,7	43,1	51,7	3,6	7,6	28,0	37,5	26,9	1,6	47,0	45,9	5,5
6.000 - 7.999 TL	2,0	35,0	54,5	8,4	0,0	18,0	45,1	36,9	0,0	29,5	54,5	15,9
8.000 - 9.999 TL	2,5	36,8	45,6	15,2	6,9	27,6	27,6	37,9	0,0	38,5	46,2	15,4
10.000 TL ve üzeri	0,4	33,0	53,5	13,1	0,0	16,7	44,4	38,9	0,0	55,6	33,3	11,1

Hane halkı geliri ile oturulan konutta temel ihtiyaçlara sahiplik arasındaki ilişkiye bakıldığında, en düşük gelir diliminde yer alan (4.000 TL altı) Türkiyeli katılımcıların soruda belirtilen temel ihtiyaçlara sahiplik oranının Suriyeliler ve diğer göçmenlere kıyasla daha yüksek olduğu görülmektedir. Bunun en dikkat çekici istisnası, en düşük hane halkı gelir seviyesindeki Suriyelilerin internet bağlantısı sahipliğinin daha yüksek olmasıdır. Bu durum, başka ülkelerdeki akrabalarıyla görüşmek için internete daha fazla ihtiyaç duymalarından kaynaklanabilir. Öte yandan diğer göçmenlerin beyan ettikleri bütün gelir gruplarında internet bağlantısı sahipliği oranı daha düşüktür. Bu durum diğer göçmen grubundaki bazı katılımcıların aile evlerinde değil, daha çok yatakhane gibi kullanılan bekar evlerinde yaşamalarıyla ilgili olabilir. Belki yine bu nedenle, diğer göçmenlerin bütün hane gelir dilimlerinde doğalgaz sahipliği oranı da düşüktür. Suriyeli katılımcılardan düşük hane geliri olanlarda evlerinde doğalgaz olanların oranı düşükken, gelir grubu yükseldikçe bu oran da yükselmektedir. Bu analizin bütününe bakıldığında, Türkiyeli katılımcıların çoğunluğunun evlerinde temel ihtiyaçlara sahiplik oranının yüksek olduğu, Suriyeliler ve bilhassa diğer göçmenler için doğalgaz ve internet bağlantısı sahipliğinin (ağırlıklı olarak daha dar gelirli hanelerde) çok düşük olduğu görülmektedir.

Tablo 11. Hane geliri ve konuttaki temel ihtiyaçlara sahiplik durumu dağılımı (%)

Türkiyeliler														
Gelir	Banyo		Mutfak		İnternet Bağlantısı		Elektrik		Şebeke suyu		Doğalgaz		Tuvalet	
	Var	Yok	Var	Yok	Var	Yok	Var	Yok	Var	Yok	Var	Yok	Var	Yok
3.999 TL ve altı	100,0	0,0	97,1	2,9	72,1	27,9	100,0	0,0	82,4	17,6	75,0	25,0	100,0	0,0
4.000 - 5.999 TL	99,8	0,2	99,5	0,5	90,4	9,6	99,3	0,7	98,3	1,7	74,9	25,1	99,5	0,5
6.000 - 7.999 TL	100,0	0,0	100,0	0,0	93,8	6,2	100,0	0,0	99,1	0,9	68,7	31,3	100,0	0,0
8.000 - 9.999 TL	100,0	0,0	100,0	0,0	97,1	2,9	100,0	0,0	96,1	3,9	87,7	12,3	100,0	0,0
10.000 TL ve üzeri	100,0	0,0	100,0	0,0	97,9	2,1	99,6	0,4	99,3	0,7	95,4	4,6	100,0	0,0

Suriyeliler														
Gelir	Banyo		Mutfak		İnternet Bağlantısı		Elektrik		Şebeke suyu		Doğalgaz		Tuvalet	
	Var	Yok	Var	Yok	Var	Yok	Var	Yok	Var	Yok	Var	Yok	Var	Yok
3.999 TL ve altı	99,8	0,2	100,0	0,0	90,4	9,6	99,5	0,5	99,5	0,5	56,0	44,0	99,3	0,7
4.000 - 5.999 TL	100,0	0,0	99,8	0,2	73,7	26,3	99,8	0,2	100,0	0,0	68,3	31,7	99,1	0,9
6.000 - 7.999 TL	100,0	0,0	100,0	0,0	77,9	22,1	100,0	0,0	100,0	0,0	67,2	32,8	100,0	0,0
8.000 - 9.999 TL	100,0	0,0	100,0	0,0	96,6	3,4	100,0	0,0	100,0	0,0	89,7	10,3	100,0	0,0
10.000 TL ve üzeri	100,0	0,0	100,0	0,0	94,4	5,6	100,0	0,0	100,0	0,0	100,0	0,0	100,0	0,0

Diğer göçmenler														
Gelir	Banyo		Mutfak		İnternet Bağlantısı		Elektrik		Şebeke suyu		Doğalgaz		Tuvalet	
	Var	Yok	Var	Yok	Var	Yok	Var	Yok	Var	Yok	Var	Yok	Var	Yok
3.999 TL ve altı	100,0	0,0	92,7	7,3	58,5	41,5	95,1	4,9	100,0	0,0	39,0	61,0	100,0	0,0
4.000 - 5.999 TL	99,5	0,5	88,5	11,5	66,1	33,9	99,5	0,5	99,5	0,5	45,4	54,6	99,5	0,5
6.000 - 7.999 TL	100,0	0,0	100,0	0,0	45,5	54,5	100,0	0,0	100,0	0,0	43,2	56,8	100,0	0,0
8.000 - 9.999 TL	100,0	0,0	100,0	0,0	46,2	53,8	100,0	0,0	100,0	0,0	46,2	53,8	100,0	0,0
10.000 TL ve üzeri	100,0	0,0	100,0	0,0	66,7	33,3	100,0	0,0	100,0	0,0	66,7	33,3	100,0	0,0

Gelir kaynakları

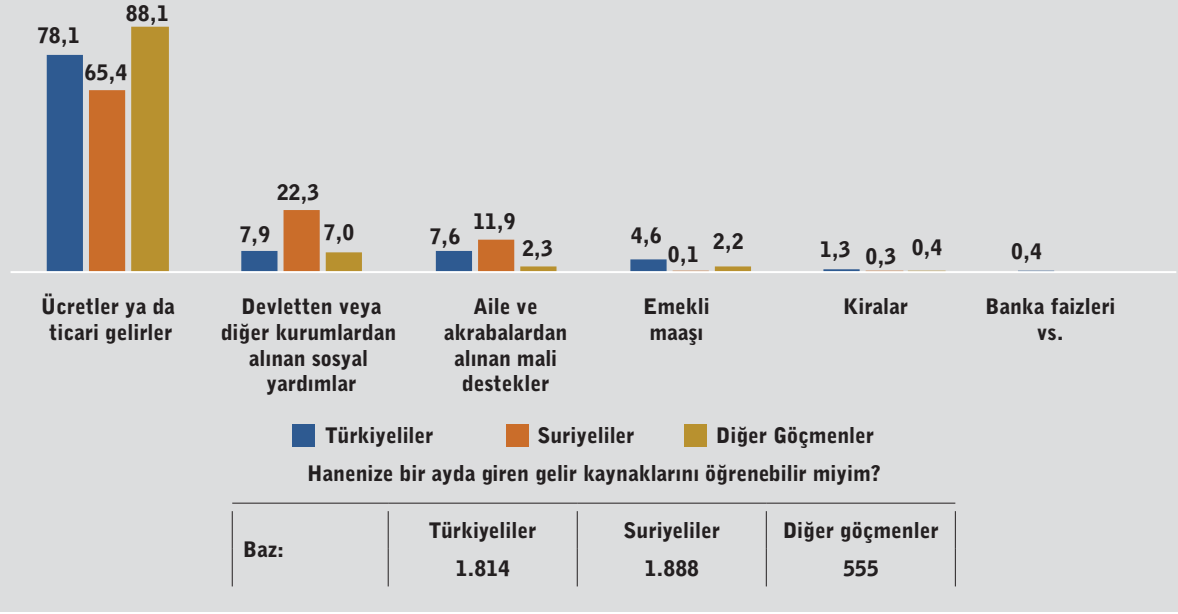
Araştırma kapsamında katılımcılara hanelerine giren aylık gelirlerin kaynaklarına ilişkin bir soru yöneltilmiştir. Bu soruya verilen cevaplardan, Türkiyeliler (%78,2), Suriyeliler (%65,4) ve diğer göçmenler (%88,1) için hane içindeki en büyük gelir kaynağının ücretler veya ticari gelirler olduğu görülmektedir. Öte yandan hane olarak devletten veya başka kurumlardan sosyal yardım aldıklarını belirten en büyük grup %22,3 oranı ile Suriyelilerdir. Aile ve akrabalarından haneye giren mali destekler %11,9 ile en çok Suriyeliler tarafından beyan edilmiştir. Türkiyelilerin %7,9'u, diğer göçmenlerinse %7'si hane gelirleri arasında sosyal yardımdan söz ederken, aile ve akrabalarından mali destek alan Türkiyeli katılımcıların oranı %7,6, diğer göçmenlerin oranıysa %2,3'tür. Hanelerine emekli maaşı girdiğini beyan eden kayda değer tek grup Türkiyeli katılımcılardır (%4,6). Bununla birlikte diğer göçmenlerin %2,2'sinin emekli maaşı beyan etmeleri, İran ve Irak gibi geldikleri ülkelerde emekli olmuş hane üyelerinin varlığına işaret etmektedir.

Bu soruya verilen cevaplardan şu sonuç çıkmaktadır. Katılımcıların ezici çoğunluğunun haneleri için en önemli gelir kaynağı ücretlerdir (ve aynı seçenekte beyan edilen ticari gelirler, yani kârlar). Avrupa Birliği Sivil Koruma ve İnsani Yardım Ofisi (ECHO) tarafından fonlanan Türkiye'deki Mülteciler için Yardım Programı (FRIT) kapsamında belirli koşulları sağlayan Suriyelilere ve diğer mültecilere sosyal yardım verilmektedir. Türk Kızılay'ın (Mart) 2023 verilerine göre, temel ihtiyaçların sağlanması hedefi taşıyan Yabancılar Yönelik Sosyal Uyum Yardımı (SUY) halihazırda 1.541.829 kişi ve 278.691 haneye ulaşmaktadır. Kızılaykart'lara yüklenen güncel SUY yardımı kişi başına 300 TL'dir.¹⁶ FRIT kapsamında okullaşma ve anne-çocuk sağlığına ilişkin başka yardımlar da vardır. Dolayısıyla Suriyeli katılımcıların beşte birinden fazlasının hanelerine sosyal yardım girdiğini beyan etmelerinin nedeni, FRIT kapsamındaki yardımlardır. Dört veya daha fazla çocuğu olan ailelere ve yetişkinlerin bakmakla yükümlü oldukları bireylerin oranının yüksek olduğu ailelere de SUY verildiğinden, hane halkı sayısı büyüdükçe bu yardımların hane geliri içindeki oranının yükseldiği düşünülebilir. Diğer göçmenlerin %2,2'sinin hane gelirleri içinde sosyal yardımları saymasının nedeni de SUY'dan uluslararası koruma başvurusu/statüsü olan mültecilerin (özellikle Iraklılar ve Afganlar) de yararlanabilmesi olmalıdır.

SUY ve FRIT kapsamındaki diğer yardımlara rağmen, Suriyeli hanelerin de en büyük gelir kaleminin ücretler ve ticari gelirler olduğu, haneler için bir ölçüde gelir güvencesi yaratan emekli maaşlarının sadece Türkiyeli katılımcılar için kayda değer düzeyde olduğu söylenmelidir. Ancak anımsatmak gerekirse, örneklemin 18-49 yaş arası bireylerden oluşması, hanelerde emekli maaş geliri olanların oranının düşük olmasının bir diğer önemli nedenidir.

¹⁶ Kızılaykart Programları Aylık SUY Programı İnfografiği, https://platform.kizilaykart.org/tr/Doc/rapor/SUY_%C4%B0nfografik_Mart_2023.pdf (Erişim tarihi: 10.05.2023)

Şekil 29. Hanenin aylık gelir kaynağı (%)

Kişisel gelir

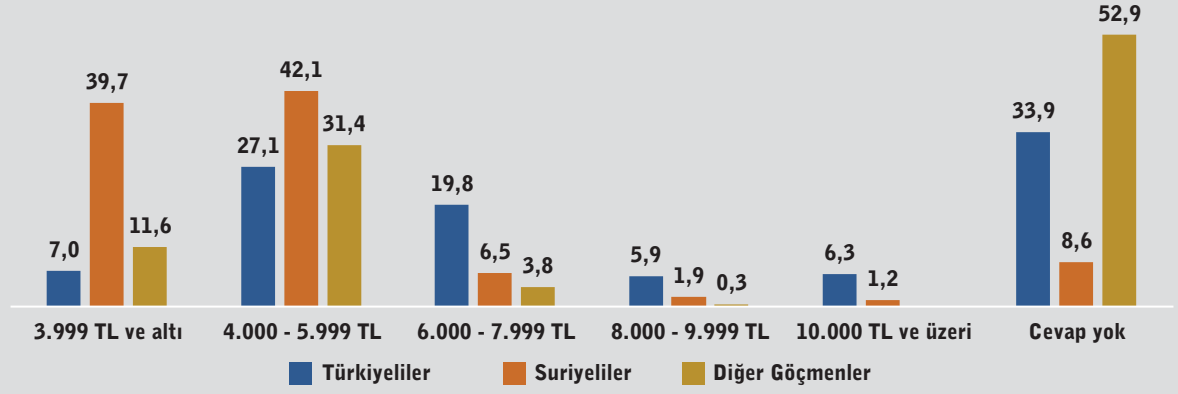
Hane gelirine ilişkin soruda olduğu gibi, "Kişisel aylık geliriniz nedir?" sorusuna da Türkiyeliler katılımcıların %33,9'u, diğer göçmenlerin %52,9'u, Suriyelilerin ise %8,6'sı yanıt vermek istememiştir. Suriyeli katılımcıların hem hane hem de kişisel aylık gelir sorusuna yanıt verme eğilimlerinin biraz daha yüksek olmasının hanelerine giren sosyal yardım gelirleriyle ilgisi olabilir.

Bu soruya yanıt vermek istemeyen katılımcıları analiz dışında tuttuğumuzda, katılımcıların kişisel aylık gelir beyanları ile hane halkı gelirlerine verilen yanıtlar arasında paralel bir tablo ortaya çıkmaktadır. Suriyeli katılımcıların (%89,4) ve diğer göçmenlerin (%91,4) tamamına yakınının kişisel geliri 6.000 TL altındadır. Bununla birlikte, diğer göçmenler arasında kişisel geliri 4.000 TL altında olanların oranı %24,7'yken, Suriyeliler için bu oran %43,4'tür. Türkiyeliler içinse kişisel aylık geliri 6.000 TL'nin altında olanlar (%51,6) ile 6.000 TL'nin üzerinde olanlar (%48,4) arasında görece dengeli bir dağılım vardır. Kişisel gelirle ilgili soruya cevap verenlerin tamamı, üç grupta da çalışanlardan oluşmaktadır.

Hane halkı gelirleri ve kişisel gelirlere ilişkin sorulara verilen cevaplara göre, üç grubun ortalama gelirleri şöyledir: Türkiyeliler katılımcıların beyan ettikleri aylık ortalama hane halkı geliri 7.586 TL, Suriyelilerinki 4.329 TL, diğer göçmenlerinkiyse 4.994 TL'dir (Şekil 28). Türkiyeliler katılımcıların bildirdikleri ortalama aylık kişisel gelir 6.162 TL, Suriyelilerinki 4.205 TL ve diğer göçmenlerinkiyse 4.175 TL'dir (Şekil 30).

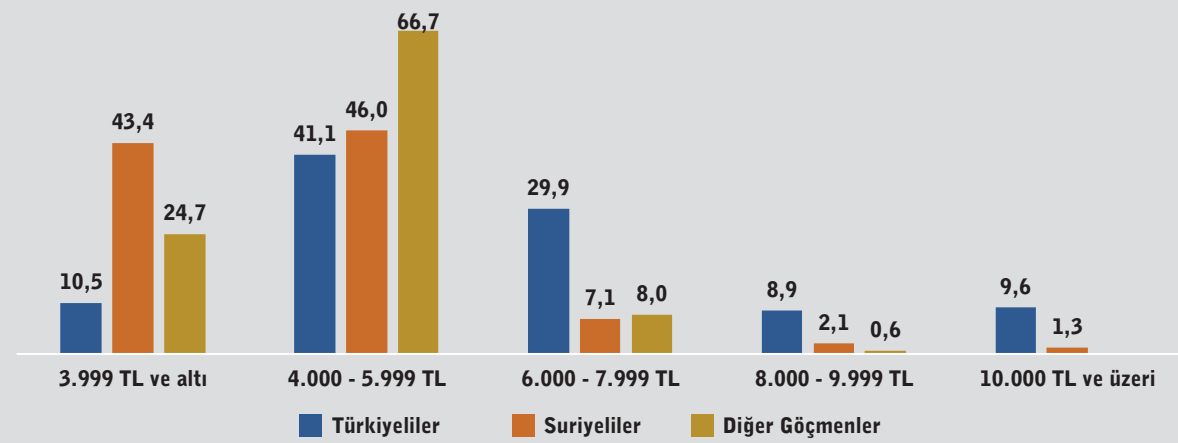
Şekil 30. Kişisel aylık gelir (%)

Sizin kişisel aylık gelirin ne kadardır?

Baz:	Türkiyeliler	Suriyeliler	Diğer göçmenler
Ortalama:	1.235	827	344
	6.162 TL	4.205 TL	4.175 TL

Şekil 31. Kişisel aylık gelir (gelirini belirtmeyen katılımcı hariç) (%)

Baz:	Türkiyeliler	Suriyeliler	Diğer göçmenler
Ortalama:	816	756	162
	6.162 TL	4.205 TL	4.175 TL

Yukarıda sözü edilen hane gelirleri ile Türkiyeli katılımcıların eğitim düzeyi arasındaki örüntüye benzer şekilde, eğitim düzeyi ile kişisel aylık gelir düzeyi arasında da bir örüntü olduğu söylenebilir. Örneğin, Türkiyeli katılımcılardan okuryazar olmayanların %33,3'nün kişisel gelirleri 4.000 TL altında; %66,7'sinin kişisel gelirleri 4.000-5.999 TL arasındadır. Diğer bir deyişle, okuryazar olmayanlar arasında kişisel geliri 6.000 TL ve üzerinde olan yoktur. Yüksek öğrenimi olan Türkiyeli katılımcıların yarıdan fazlasının (%57) ise gelirleri 6.000 TL ve üzerindedir. Ancak Suriyeli ve diğer göçmen katılımcıların kişisel gelirleri ile eğitim durumları arasında benzer bir örüntü yoktur. İki grup için de bütün eğitim düzeylerinde beyan edilen kişisel gelirler 4.000 TL altı ve 4.000-6.000 TL arasında yığılmıştır.

Genel bir tespit olarak en düşük eğitim düzeyi ile en yüksek eğitim seviyesine sahip katılımcıların aylık kişisel gelirlerinin açıkça farklılaştığı tek grubun Türkiyeliler olduğu söylenebilir. Bir başka deyişle eğitim sermayesi ile ekonomik sermaye arasında beklenen ilişki Suriyeliler ve diğer göçmen gruplar için geçerli değildir. Bu durum aynı zamanda araştırmanın yapıldığı mahallelerde yaşayan nitelikli göçmen emeğinin de düşük ücretlerle çalıştığını göstermektedir. Bu bulgu, ILO'nun yaptığı, Suriyelilerin sosyal güvence durumu ve kayıt dışı çalışma durumuna ilişkin incelemeyle de benzerdir. Söz konusu araştırmada eğitim düzeyi yüksek Suriyelilerin de kayıt dışı istihdam edildikleri belirtilmektedir (Karadeniz, 2023).

Tablo 12. Eğitim durumu ve kişisel aylık gelir dağılımı (%)

Türkiyeliler					
Eğitim	3.999 TL ve altı	4.000 - 5.999 TL	6.000 - 7.999 TL	8.000 - 9.999 TL	10.000 TL ve üzeri
Okuryazar değil	33,3	66,7	0,0	0,0	0,0
Okuryazar	0,0	0,0	0,0	100,0	0,0
İlkokul	21,5	29,2	33,8	6,2	9,2
Ortaokul	12,7	36,1	34,2	9,5	7,6
Lise	6,7	53,0	29,2	5,0	6,0
Yükseköğrenim ve üzeri	7,5	35,4	26,1	15,0	15,9

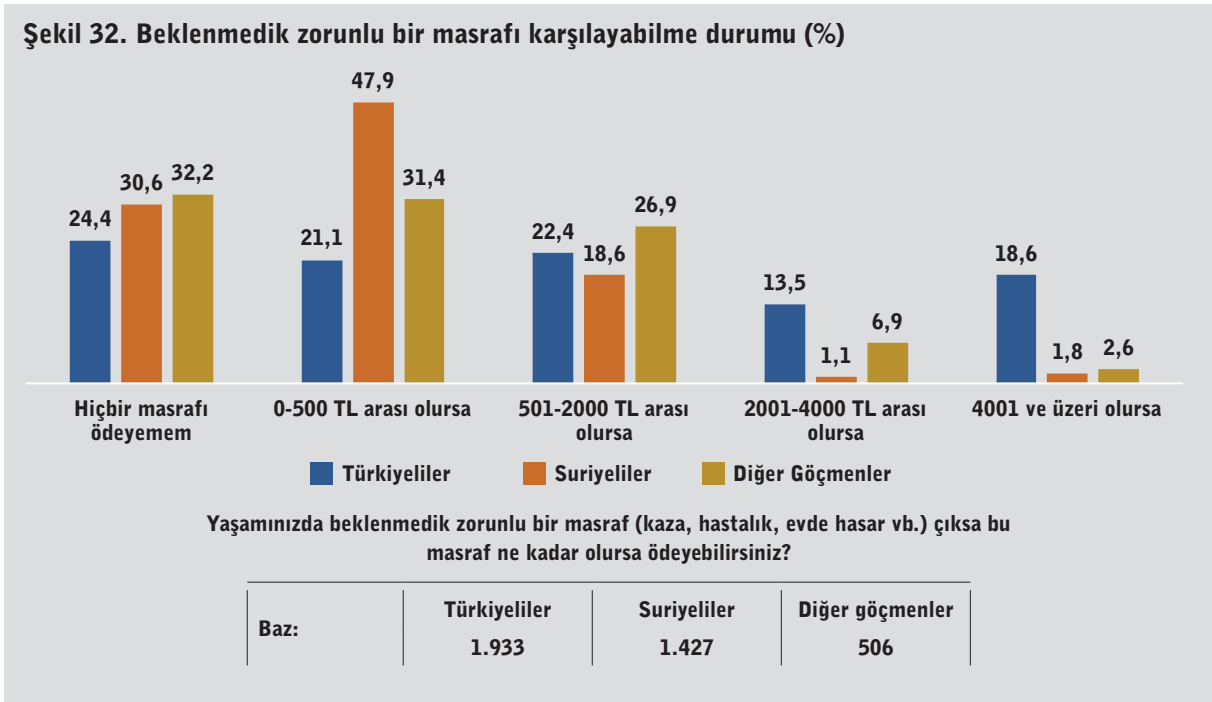
Suriyeliler					
Eğitim	3.999 TL ve altı	4.000 - 5.999 TL	6.000 - 7.999 TL	8.000 - 9.999 TL	10.000 TL ve üzeri
Okuryazar değil	55,6	38,9	5,6	0,0	0,0
Okuryazar	50,0	42,9	7,1	0,0	0,0
İlkokul	44,8	46,4	6,4	2,0	0,4
Ortaokul	41,7	48,9	5,7	2,3	1,5
Lise	37,3	46,0	10,7	3,3	2,7
Yükseköğrenim ve üzeri	55,0	35,0	8,3	0,0	1,7

Diğer göçmenler					
Eğitim	3.999 TL ve altı	4.000 - 5.999 TL	6.000 - 7.999 TL	8.000 - 9.999 TL	10.000 TL ve üzeri
Okuryazar değil	43,8	56,3	0,0	0,0	0,0
Okuryazar	31,0	69,0	0,0	0,0	0,0
İlkokul	24,3	62,2	13,5	0,0	0,0
Ortaokul	20,0	71,1	8,9	0,0	0,0
Lise	14,3	71,4	10,7	3,6	0,0
Yükseköğrenim ve üzeri	28,6	57,1	14,3	0,0	0,0

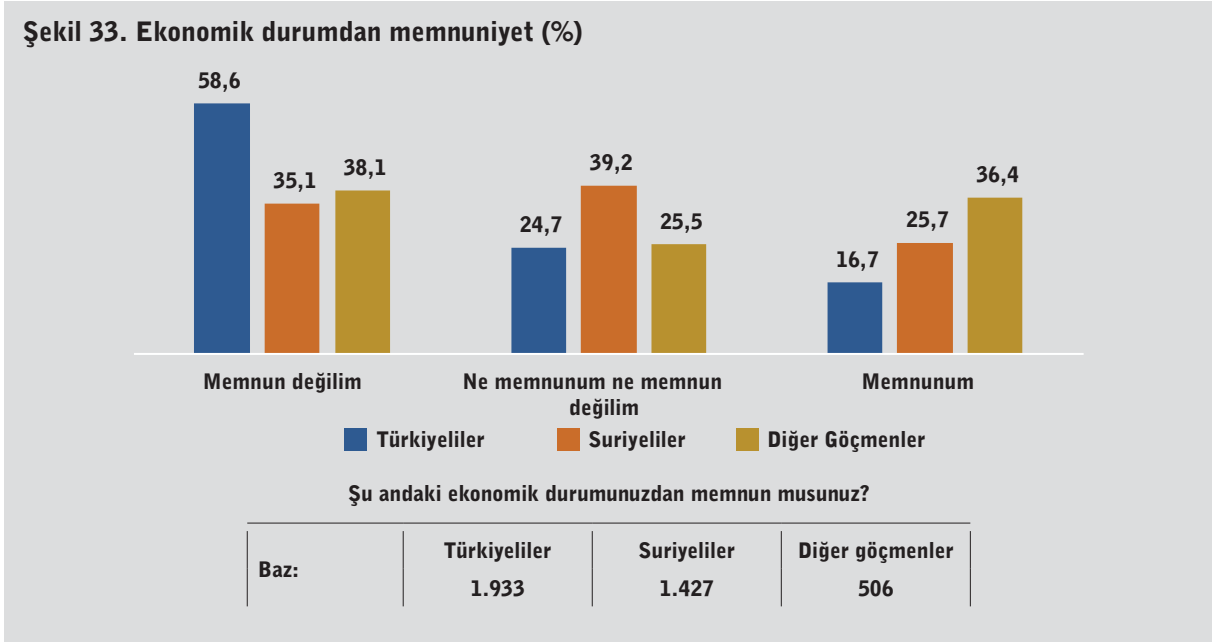
Ekonomik durum

Katılımcılara, “Yaşamınızda beklenmedik zorunlu bir masraf (kaza, hastalık, evde hasar vb. gibi) çıksa bu masraf ne kadar olursa ödeyebilirsiniz?” sorusu yöneltilmiştir. Hane halkı geliri ve kişisel gelirleriyle ilgili bilgi istemeyenlerin oranı yüksek olduğundan, böyle bir soru katılımcıların ekonomik durumu hakkında önemli bir ipucu verebilir. Ayrıca katılımcıların özellikle tasarruf yapıp yapamadıkları ve aylık gelir-gider dengeleri gibi konularda da fikir verebilir. Aşağıdaki grafikte (Şekil 32) görüldüğü gibi, Türkiyeliler katılımcıların dörtte biri, Suriyelilerin ve diğer göçmenlerin de yaklaşık üçte biri, beklenmedik bir masrafla karşılaşmaları durumunda ödeyemeyeceklerini belirtmişlerdir. Başka bir biçimde değerlendirirsek, Türkiyelilerin yaklaşık yarısı (%45,5) ya hiçbir zorunlu masrafı ödeyemeyeceklerini ya da ancak 500 TL’ye kadar olan bir masrafı ödeyebileceklerini söylemişlerdir. Suriyeliler için bu iki yanıtın toplamı %78,5, yani katılımcıların yaklaşık dörtte üçüdür. Diğer göçmenler içinse bu iki seçeneği belirtenlerin toplamı %63,6 oranına, yani katılımcıların yaklaşık üçte ikisine denk gelmektedir. Özetle, örneklemdaki üç grubun büyük çoğunluğu için beklenmedik zorunlu masrafları karşılama imkânları çok sınırlıdır ve gelirlerinden tasarruf etme imkânları yoktur. 2.000 TL üzerindeki beklenmedik bir masrafı karşılayabilecek olanlar arasında sadece Türkiyeliler kayda değer bir grup olarak yer almaktadır (%32,1).

Hane halkı ve kişisel gelire ilişkin sorulara kayda değer bir katılımcı grubu cevap vermediğinden, “Şu andaki ekonomik durumunuzdan memnun musunuz?” sorusuna verilen yanıtlar da katılımcıların ekonomik durumlarını kavramak açısından önem taşımaktadır. Türkiyeliler katılımcıların yarısından fazlası (%58,6) ekonomik durumlarından memnun olmadıklarını bildirirken, Suriyeliler için bu oran %35,1, diğer göçmenler içinse %38,1’dir. Bununla birlikte Suriyelilerin %39,2’si “Ne memnunum ne de memnun değilim” derken, Türkiyeliler katılımcıların (%24,7) ve diğer göçmenlerin (%25,5) yaklaşık dörtte biri bu yanıtı vermiştir.

Diğer göçmenlerin, Suriyeli ve yerli örneklem grubuna kıyasla daha büyük bir oranı (%36,4) ekonomik durumundan memnuniyet duyduğunu söylemiştir. Bu yanıtları değerlendirirken, başka ülkelerde yapılan araştırmalarda kimi zaman ortaya çıktığı gibi göçmenlerin ve mültecilerin böyle bir soruya daha yüksek oranda olumlu cevap verdikleri düşünülebilir.¹⁷ Buna karşın Türkiyelilerin, kendi ülkelerinden daha yüksek ekonomik beklentileri olduğu için bu soruya daha yüksek oranda olumsuz cevap verdikleri söylenebilir.

Ekonomik durumdan memnuniyet sorusuna verilen yanıtlar hane halkı geliri kırılımlarına göre değerlendirildiğinde daha ayrıntılı bir tablo ortaya çıkmaktadır. Türkiyeli katılımcılardan en düşük hane geliri (4.000 TL altı) beyan edenler arasında ekonomik durumundan memnuniyetsiz olanlar üçte ikiyi geçerken (%67,6), en düşük hane geliri olan Suriyeli katılımcıların yarıya yakını (%45,9) "Ne memnunum ne de memnun değilim" yanıtını vermiş, bu gruptaki diğer göçmenler de en yüksek oranla (%70,7) memnun olmadığını bildirmiştir. Analizin bütününe bakıldığında, beyan edilen gelir dilimi yükseldikçe üç grupta da "Memnun değilim" diyenlerin oranı düşmektedir. Bununla birlikte, Türkiyeli katılımcıların hane geliri dilimi arttıkça ekonomik durumundan memnun olmadıklarını söyleyenlerin oranındaki düşüş Suriyeliler ve diğer göçmenler kadar belirgin değildir.

Kişisel gelirle ekonomik durumdan memnun olma arasındaki ilişkide de benzer bir örüntü görülmektedir. Kırılımlar incelendiğinde, kişisel gelirinin en yüksek dilimde olduğunu beyan eden Türkiyeli katılımcıların üçte birinden fazlası (%35,9) hala memnuniyetsiz olduklarını söylerken, en üst gelir dilimdeki Suriyeliler ve diğer göçmenler arasında "Memnuniyetsiz olduğunu belirten" katılımcı olmamıştır.

17 Örneğin Almanya'daki durum için bkz. Lareiro, Rother ve Siegert (2020).

Tablo 13. Hane geliri ve ekonomik durumdan memnuniyet dağılımı (%)

Gelir	Türkiyeliler			Suriyeliler			Diğer Göçmenler		
	Memnun değilim	Ne memnunun ne memnun değilim	Memnunun	Memnun değilim	Ne memnunun ne memnun değilim	Memnunun	Memnun değilim	Ne memnunun ne memnun değilim	Memnunun
3.999 TL ve altı	67,6	23,5	8,8	37,1	45,9	17,0	70,7	17,1	12,2
4.000 - 5.999 TL	59,8	17,2	23,0	33,2	36,8	30,0	57,4	16,9	25,7
6.000 - 7.999 TL	72,3	18,0	9,8	41,8	34,4	23,8	43,2	25,0	31,8
8.000 - 9.999 TL	59,8	25,5	14,7	20,7	20,7	58,6	38,5	30,8	30,8
10.000 TL ve üzeri	53,5	26,6	19,9	13,9	13,9	72,2	44,4	0,0	55,6

Tablo 14. Kişisel aylık gelir-ekonomik durumdan memnuniyet ilişkisi (%)

Gelir	Türkiyeliler			Suriyeliler			Diğer Göçmenler		
	Memnun değilim	Ne memnunun ne memnun değilim	Memnunun	Memnun değilim	Ne memnunun ne memnun değilim	Memnunun	Memnun değilim	Ne memnunun ne memnun değilim	Memnunun
3.999 TL ve altı	75,6	17,4	7,0	36,3	47,9	15,9	57,5	20,0	22,5
4.000 - 5.999 TL	60,0	20,0	20,0	25,9	40,2	33,9	71,3	12,0	16,7
6.000 - 7.999 TL	71,7	16,0	12,3	50,0	27,8	22,2	38,5	30,8	30,8
8.000 - 9.999 TL	49,3	32,9	17,8	18,8	12,5	68,8	100,0	0,0	0,0
10.000 TL ve üzeri	35,9	34,6	29,5	0,0	0,0	100,0	0,0	0,0	0,0

Türkiye’de Yaşamdan Memnuniyet ve Ayrımcılık Algısı

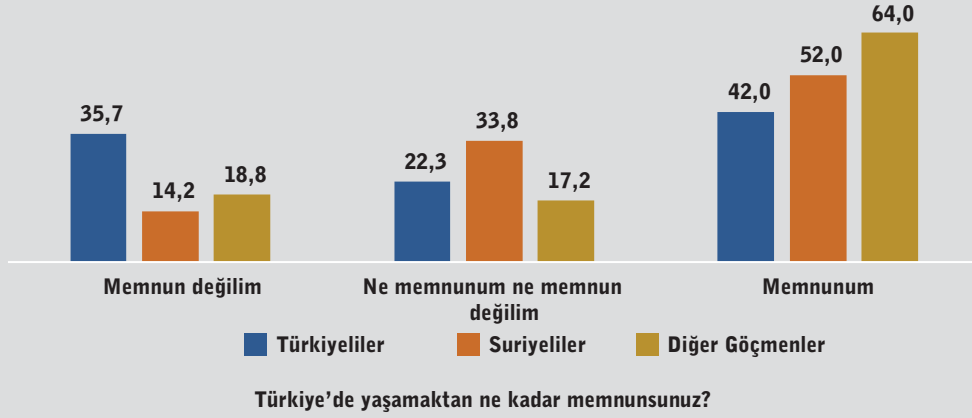
Nicel araştırma kapsamında katılımcılara yaşamdan duyulan memnuniyet ve yaşanılan yerde kendini güvende hissetme hissi hakkında birkaç soru sorulmuştur. Araştırma tasarımı çerçevesinde, toplumsal entegrasyonun “yumuşak” yönleri sayılan bu konulardaki soruların sayısının sınırlı olması tercih edilmiştir. Bir yandan, tutum ve algılara ilişkin bu sorular, farklı toplumsal konumlardaki kişiler ve grupların karşılaştırılması açısından çok uygun değildir. Diğer yandan, elinizdeki araştırma bir sosyal uyum (*social cohesion*) çalışması da değildir. Aksine proje, sosyo-mekânsal olarak birbirine benzer konumda yaşayan farklı hukuki ve göç statüsündeki bireylerin ve hanelerin toplumsal katılımına ilişkin bir araştırma olarak tasarlanmıştır. Bununla birlikte katılımcıların yaşam memnuniyetine ilişkin verdikleri cevapları incelemek, araştırmanın hedefleri açısından önemli ve dikkat çekici bulgular sunmaktadır. Bunların yanı sıra, bütün katılımcılara hayatın farklı alanlarında haksızlığa uğrama konusundaki algıları ve deneyimleri hakkında da sorular yöneltilerek, ayrımcılık konusunda veri elde edilmeye çalışılmıştır.

Türkiye’de ve mahallede yaşamdan memnuniyet, yaşanılan yerde kendini güvende hissetme

“Türkiye’de yaşamaktan ne kadar memnunsunuz?” şeklindeki soruya cevaben, “Memnun değilim” yanıtı veren en büyük grup, üçte biri aşan bir oranla, Türkiyeli katılımcılardır (%35,7). Memnuniyetsizlik beyanı, Suriyelilerde %14,2, diğer göçmenlerdeyse %18,8 seviyesindedir. Bununla birlikte her üç grubun kendi içindeki dağılımında katılımcıların büyük bölümünün Türkiye’de yaşamaktan memnun olduğunu beyan ettikleri görülmektedir. Diğer göçmen katılımcılar için memnuniyet oranı üçte ikiye (%64) yaklaşırken, Suriyelilerin yarıdan fazlası (%52), Türkiyeli katılımcılarına %42’si bu soruda “Memnunum” yanıtını vermiştir. Türkiye’de Suriyelilerle yapılan anket çalışmalarında ev sahibi ülke hakkında olumlu yanıt verme yönünde bir eğilim olduğu görülmektedir.¹⁸ Öte yandan Türkiye’de yaşamaktan “Memnun değilim” veya “Ne memnunum ne memnun değilim” diyen Türkiyeli katılımcıların oranının diğer gruplara göre daha yüksek olması (%58) da kayda değer bir veridir. Bu oranın yüksekliği, Türkiye’deki vatandaşların ülkedeki yaşamla ilgili karşılanmamış beklentilerine işaret ediyor olabilir. Ayrıca bu sonuçlar, (*social cohesion* anlamındaki) sosyal uyumun çoklu toplumsal çelişkilerin ve farklı eksenlerde sosyal dışlanmanın yaygın olduğu çağdaş toplumları anlamak için uygun bir kavramsal çerçeve olmadığını da yeniden hatırlatmaktadır.

¹⁸ Erdoğan, Murat (2022). Suriyeliler Barometresi-2020. Suriyelilerle Uyum içinde Yaşamın Çerçevesi. Eğiten Kitap Yayıncılık. Ankara.

Şekil 34. Türkiye’de yaşamaktan duyulan memnuniyet (%)

Baz:	Türkiyeliler	Suriyeliler	Diğer göçmenler
	1.933	1.427	506

Türkiye’de yaşamaktan duyulan memnuniyet sorusuna verilen yanıtların, farklı değişkenlerdeki dağılımı ve bağlantısı sorgulanmıştır. Türkiyeli ve diğer göçmen kadın katılımcıların “Memnunum” yanıtı verme oranı (%43,9) erkeklere göre (%39,9) daha yüksek çıkarken, Suriyeli kadınların “Memnunum” yanıtını verme oranı (%48,7) Suriyeli erkeklere (%54,3) göre düşüktür. Yine benzer biçimde, “Memnun değilim” diyen Suriyeli kadınların oranı (%16,7), Suriyeli erkeklere (%12,5) göre yüksektir. Bu yanıtların ardındaki unsur büyük ihtimalle Suriyeli kadınların hem kadın hem de mülteci olmaktan kaynaklanan zorlukları kesişimsel olarak daha ağır yaşamaları ve yine ortalama beş kişilik kalabalık hanelerden oluşan Suriyeli hanelerdeki ev-bakım yüklerinin kamusal destek olmaksızın onların sorumluluğunda olmasıdır.

Tablo 15. Cinsiyet ve Türkiye’de yaşamaktan duyulan memnuniyet düzeyi dağılımı (%)

Cinsiyet	Türkiyeliler			Suriyeliler			Diğer Göçmenler		
	Memnun değilim	Ne memnunum ne memnun değilim	Memnunum	Memnun değilim	Ne memnunum ne memnun değilim	Memnunum	Memnun değilim	Ne memnunum ne memnun değilim	Memnunum
Erkek	36,1	24,0	39,9	12,5	33,2	54,3	27,5	18,6	53,9
Kadın	35,3	20,7	43,9	16,7	34,6	48,7	6,6	15,2	78,2

Yaş grupları ile Türkiye’de yaşamaktan duyulan memnuniyet arasındaki dağılıma bakıldığında Türkiyeli katılımcılar açısından ilginç bir tablo ortaya çıkmaktadır. “Memnun değilim” diyenler arasında en büyük grubu 18-24 yaş arasındaki genç katılımcılar oluşturmaktadır. Bu yaş aralığındaki Türkiyeli gençlerin yarıya yakını (%48,8) ülkede yaşamaktan memnun değildir. Buna karşın en çok “Memnunum” diyen yaş grubu 45-49 yaş arasında yer almaktadır (%53,9). Farklı araştırmalarda ortaya çıkan, Türkiyeli gençlerin geleceğe dair hissettikleri belirsizlik, kaygı ve umutsuzluk halinin dağılımı şekillendirdiği söylenebilir. Öte yandan hem Suriyeli hem de diğer göçmenler içindeki 18-24 yaş aralığında yer alan gençler, kendi

grupları içinde en yüksek oranla “Memnunum” yanıtı veren yaş grubu (sırasıyla %62,5 ve %72,4) olmuştur. Genç mültecilerin ve göçmenlerin Türkiye’deki yaşama kendilerinden önceki kuşaklara göre daha olumlu baktıkları ve Türkiye’de olmaktan memnun oldukları söylenebilir.

Tablo 16. Yaş ve Türkiye’de yaşamaktan duyulan memnuniyet düzeyi dağılımı (%)

Yaş	Türkiyeliler			Suriyeliler			Diğer Göçmenler		
	Memnun değilim	Ne memnunum ne memnun değilim	Memnunum	Memnun değilim	Ne memnunum ne memnun değilim	Memnunum	Memnun değilim	Ne memnunum ne memnun değilim	Memnunum
18 – 24 Yaş	48,8	19,0	32,3	11,8	25,7	62,5	17,1	10,5	72,4
25 – 29 Yaş	32,9	26,3	40,8	16,7	32,4	50,9	20,0	15,2	64,8
30 – 34 Yaş	31,7	30,4	37,8	16,7	33,8	49,5	26,6	21,3	52,1
35 – 39 Yaş	33,3	20,0	46,7	12,9	40,7	46,4	18,2	18,2	63,6
40 – 44 Yaş	37,6	18,3	44,1	14,9	34,8	50,3	7,1	21,4	71,4
45 – 49 Yaş	26,3	19,9	53,9	11,2	37,6	51,1	19,1	21,3	59,6

Türkiye’de yaşamaktan duyulan memnuniyet ile katılımcıların eğitim düzeyi arasındaki dağılıma genel olarak bakıldığında, Türkiyeli katılımcılarda eğitim düzeyi yükseldikçe “Memnun değilim” diyenlerin oranı düşmekte, “Memnunum” diyenlerin oranı da bir miktar yükselmektedir. Diğer gruplar için eğitim düzeyi ile memnuniyet arasında açık bir bağlantı görülmemektedir.

Tablo 17. Eğitim durumu ve Türkiye’de yaşamaktan duyulan memnuniyet düzeyi dağılımı (%)

Eğitim	Türkiyeliler			Suriyeliler			Diğer Göçmenler		
	Memnun değilim	Ne memnunum ne memnun değilim	Memnunum	Memnun değilim	Ne memnunum ne memnun değilim	Memnunum	Memnun değilim	Ne memnunum ne memnun değilim	Memnunum
Okuryazar değil	66,7	11,1	22,2	20,5	15,4	64,1	11,1	11,1	77,8
Okuryazar	44,4	33,3	22,2	6,1	38,8	55,1	34,0	7,5	58,5
İlkokul	39,9	13,5	46,6	20,0	30,2	49,8	10,7	15,6	73,8
Ortaokul	31,1	17,3	51,6	8,9	39,3	51,8	18,9	21,7	59,4
Lise	36,6	20,4	43,0	15,1	37,8	47,1	22,9	20,8	56,3
Yükseköğrenim ve üzeri	33,9	33,9	32,1	6,2	25,7	68,1	17,9	7,1	75,0

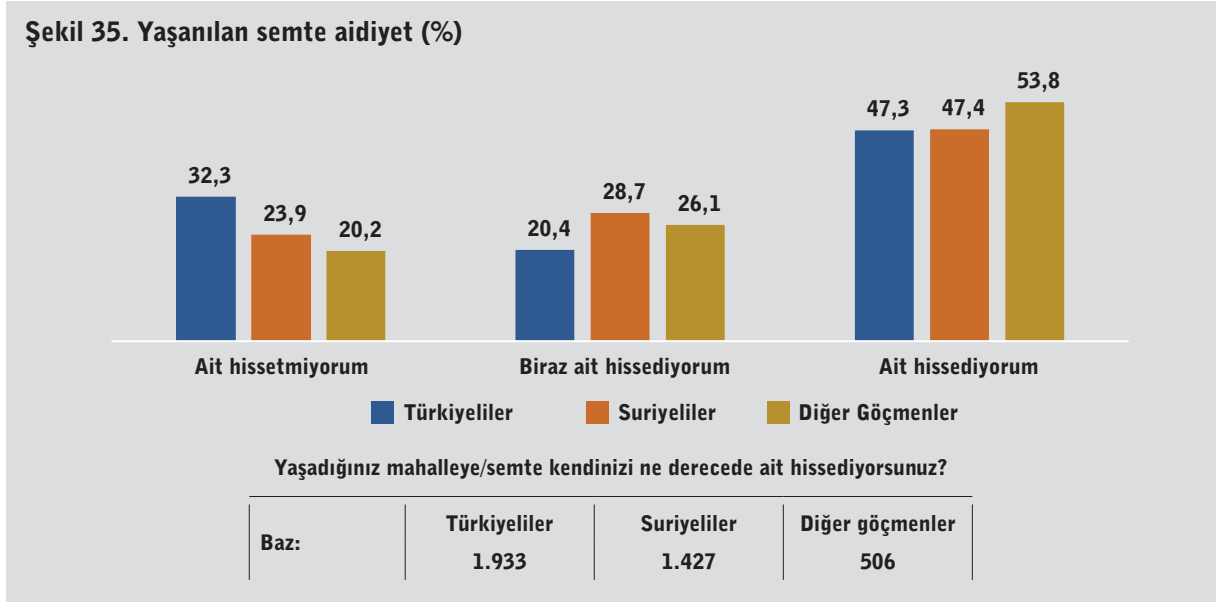
Göçmenlerin Türkiye’de yaşadıkları süre ile bu ülkede yaşamaktan duydukları memnuniyet arasındaki dağılımda, hem Suriyeliler hem de diğer göçmenlerde Türkiye’de yaşama süresi arttıkça “Memnun değilim” yanıtı verenlerin oranlarının yükselmesi dikkat çekicidir.

Tablo 18. Türkiye’de yaşanan süre ve Türkiye’de yaşamaktan duyulan memnuniyet düzeyi dağılımı (%)

Süre	Suriyeliler			Diğer Göçmenler		
	Memnun değilim	Ne memnunum ne memnun değilim	Memnunum	Memnun değilim	Ne memnunum ne memnun değilim	Memnunum
3 yıl ve altı	9,8	32,4	57,8	19,3	16,2	64,5
4-8 yıl	14,1	35,4	50,5	15,4	19,0	65,6
9 yıl ve üzeri	16,2	28,7	55,1	41,7	8,3	50,0

Araştırma tasarımı uyarınca, “Kendini Türkiye’ye ait hissetme” gibi çok farklı belirleyeni olan ve katılımcıların algılarını ve duygularını sorgulayan sorulardan büyük oranda kaçınıldı. Bunun yerine gündelik yaşamın deneyimlendiği, toplumsal ilişkilerin kurulduğu mekânsal birim olan, yaşanan semte duyulan aidiyet duygusunun sorgulanması daha uygun bulunmuştur. Bu soruya cevaben de Türkiyeli katılımcıların yaklaşık üçte biri (%32,3) yaşadıkları mahalleye veya semte aidiyet hissetmediklerini söylemiştir ve olumsuz cevap veren en büyük grubu dikkat çekici biçimde yerlilerin oluşturduğu görülmektedir. Türkiyeli katılımcıların bu yanıtı, yukarıda incelediğimiz Türkiye’de yaşamaktan memnuniyetsiz olma durumunu güçlendiren bir bulgudur. Buna karşın Türkiyelilerin ve Suriyelilerin yarıya yakını (sırasıyla %47,3 ve %47,4), diğer göçmenlerin de yarısından fazlası (%53,8) yaşadığı semte ait hissettiğini belirtmiştir. Bu bulguyu, üç grubun da temel olarak yaşadıkları toplumsal mekânla güçlü bağlar kurdukları şeklinde yorumlamak mümkündür.

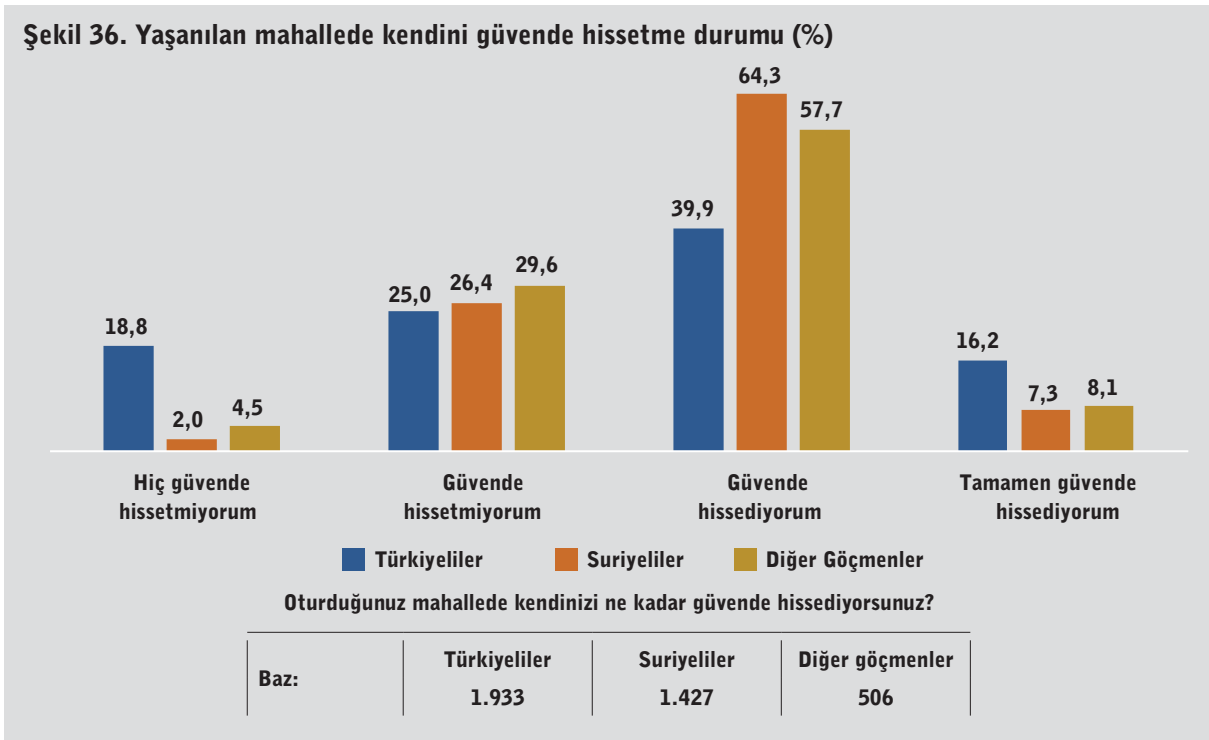
Yaşanılan mahalleye/semte ait hissetme durumunu kadınlar ve erkekler bazında incelediğimizde, sadece diğer göçmenler örnekleme açısından bir farklılığın var olduğu görülmektedir. Türkiyeli ve Suriyeli katılımcıların yaşadıkları semte ait hissetme düzeyleri kadınlar ve erkekler cephesinde değişmemektedir. Diğer göçmen grubundaki kadınlardan bu soruya “Ait hissediyorum” diye cevap verenlerin oranı %65,4’ken, erkeklerde bu oran %45,4’tür.

Benzer şekilde "Ait hissetmiyorum" diyen diğer göçmen kadınların oranı sadece %9'ken, erkeklerin oranı %28,1'dir. Diğer göçmen gruplara üye erkeklerin aidiyet düzeyleri kadınlara göre daha düşüktür. Bunun bir nedeni, geçici veya mevsimlik işlerde çalışan, bekar evlerinde yaşayan göçmen erkeklerin yaşadıkları çevreyle ilişkilenmemeleri ihtimali olabilir.

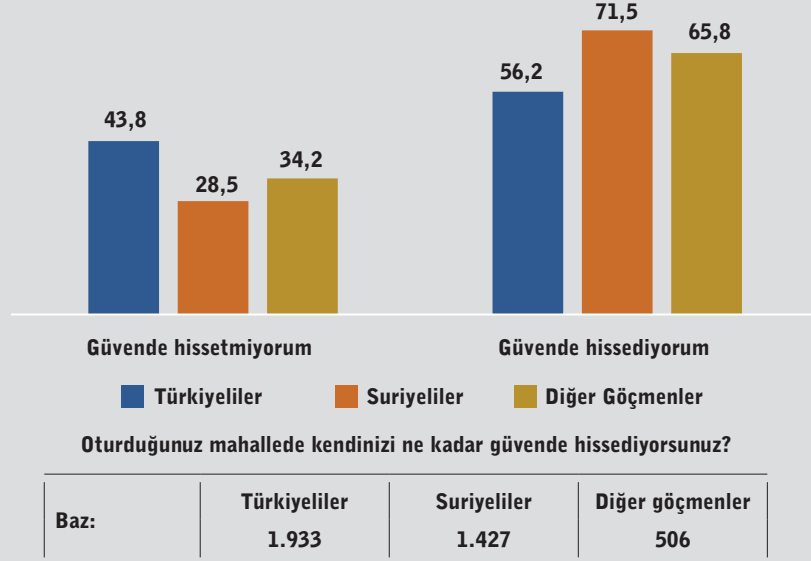
Tablo 19. Cinsiyet ve yaşanılan semte aidiyet düzeyi dağılımı (%)

Cinsiyet	Türkiyeliler			Suriyeliler			Diğer Göçmenler		
	Ait hissetmiyorum	Biraz ait hissetmiyorum	Ait hissediyorum	Ait hissetmiyorum	Biraz ait hissetmiyorum	Ait hissediyorum	Ait hissetmiyorum	Biraz ait hissetmiyorum	Ait hissediyorum
Erkek	32,0	18,8	49,2	22,4	30,3	47,2	28,1	26,4	45,4
Kadın	32,6	22,0	45,4	26,0	26,3	47,7	9,0	25,6	65,4

Yaşanılan mekânla ilişki hakkındaki bir başka sorgulama da, "Oturduğunuz mahallede kendinizi ne kadar güvende hissediyorsunuz?" sorusu aracılığıyla sağlanmıştır. Bu soruya verilen cevaplardaki dikkat çekici unsur, Türkiyeli katılımcılardan güvende hissetmediklerini söyleyenlerin oranı (%43,8) ile kendilerini güvende hissedenenlerin oranının (%56,2) birbirine yakın olmasıdır. Hem Suriyeli katılımcılar hem de diğer göçmen katılımcıların yaklaşık üçte biri bu soruya cevaben yeterince güvende hissetmediklerini (sırasıyla %28,4 ve %34,1), yaklaşık üçte ikisi de kendilerini güvende hissettiklerini (sırasıyla %71,6 ve %65,8) belirtmiştir. Suriyeli katılımcılar için mahallelerinde kendilerini görece güvende hissetmelerinin bir nedeni, bu mahallelerde başka Suriyelilerle birlikte yaşıyor olmaları olabilir. Bu soruya verilen yanıtların bir diğer dikkat çekici unsuru, Türkiyeli katılımcıların diğer iki gruba göre daha büyük oranlarının iki uçtaki yanıtları vermiş olmasıdır. Suriyelilerin ve diğer göçmenlerin yanıtlarıysa ara düzeylerdeki seçeneklerde toplanmıştır.

Şekil 37. Yaşanılan mahallede kendini güvende hissetme durumu (%)

Eğitim durumu ile yaşanılan mahallede kendini güvende hissetme arasındaki ilişkiye genel olarak bakıldığında, Türkiyeli katılımcılar için eğitim seviyesi yükseldikçe yaşanılan mahallede kendini güvende hissetme oranı ve muhtemelen yaşanılan mahallenin sosyo-ekonomik statüsü artmaktadır. Suriyeli katılımcılarda tersine, eğitim düzeyinin yükselmesiyle yaşanılan mahallede kendini güvende hissetmeyenlerin oranının arttığı görülmektedir. Diğer göçmenlerde de aynı belirginlikte olmasa bile eğitim düzeyi arttıkça güvensiz hissetme oranının yine yükseldiği gözlenmektedir. Bu sonuçla daha yüksek eğitilmiş olan göçmenlerin içinde yaşadıkları topluluğu daha iyi gözdedikleri ve göçmenlere yönelik olumsuz eğilimlere ilişkin farkındalıklarının daha yüksek olduğu iddia edilebilir.¹⁹ Bunun bir başka nedeni, geldikleri ülkede daha iyi sosyo-ekonomik koşullarda yaşayan göçmenlerin Türkiye’de yaşadıkları mekânlarla ilgili kaygıları olabilir. Nitekim, İstanbul’un Beyoğlu ilçesinde yapılan bir araştırmada orta sınıf Suriyeli katılımcılar bu doğrultuda kaygılar beyan etmişlerdi (Kurtuluş, Yüksekler ve Kaya Erdoğan, 2022). Son yıllarda yükselen yabancı düşmanlığı ve ırkçılığın mahallelerdeki yansımalarını eğitilmiş göçmen ve mültecilerin daha yakından takip etmeleri, bu soruya verilen cevapları şekillendirmiş olabilir.

¹⁹ Almanya’da yapılan bazı araştırmalar, göçmenlerin eğitim seviyesi yükseldikçe, ırkçılık dahil yaşadıkları ortamdaki olumsuzluklara karşı duyarlıklarının arttığını göstermektedir (örneğin Riegel, 2007; Terkessidis, 2004; Gomolla, 2017).

Tablo 20. Eğitim durumu ve yaşanılan mahallede kendini güvende hissetme düzeyi dağılımı (%)

Yaş	Türkiyeliler		Suriyeliler		Diğer Göçmenler	
	Güvende hissetmiyorum	Güvende hissediyorum	Güvende hissetmiyorum	Güvende hissediyorum	Güvende hissetmiyorum	Güvende hissediyorum
Okuryazar değil	66,7	33,3	12,8	87,2	22,2	77,8
Okuryazar	70,4	29,6	28,6	71,4	35,8	64,2
İlkokul	46,9	53,1	19,3	80,7	22,1	77,9
Ortaokul	37,2	62,8	35,8	64,2	40,6	59,4
Lise	41,7	58,3	37,0	63,0	41,7	58,3
Yükseköğrenim ve üzeri	47,8	52,2	31,9	68,1	28,6	71,4

Bu soruya ilişkin kayda değer bir başka bulgu, Türkiye’de yaşanılan süre arttıkça Suriyelilerin yaşadıkları mahallede kendini güvende hissetme oranının artıyor olmasıdır. Bu durumun diğer göçmenlerde gözlenmemesi, muhtemelen dokuz yıl ve daha uzun süredir Türkiye’de yaşayan diğer göçmen katılımcı sayısının düşük olmasından (Şekil 13: %7,1) kaynaklanmaktadır.

Tablo 21. Türkiye’de yaşanılan süre ve yaşanılan mahallede kendini güvende hissetme düzeyi dağılımı (%)

Süre	Suriyeliler		Diğer Göçmenler	
	Güvende hissetmiyorum	Güvende hissediyorum	Güvende hissetmiyorum	Güvende hissediyorum
3 yıl ve altı	40,2	59,8	38,6	61,4
4-8 yıl	30,9	69,1	29,3	70,7
9 yıl ve üzeri	16,2	83,8	47,2	52,8

Mahallede ikamet etme süresi arttıkça Türkiyeli, Suriyeli ve diğer göçmen katılımcılar arasında yaşadığı mahallede kendini güvende hissettiğini söyleyen katılımcıların oranı da artmaktadır. Buradaki tek istisna, 7-10 yıl arasında (%37,8) ve özellikle 11 yıl ve üzerinde (%75,0) aynı mahallede yaşayan Suriyelilerin verdikleri yanıtlardır. Ancak 11 yıl ve üzeri süredir aynı mahallede ve Türkiye’de yaşayan Suriyelilerin çok küçük bir grup olduğu vurgulanmalıdır.

Tablo 22. Mahallede ikamet edilen süresi ve yaşanılan mahallede kendini güvende düzeyi dağılımı (%)

Süre	Türkiyeliler		Suriyeliler		Diğer Göçmenler	
	Güvende hissetmiyorum	Güvende hissediyorum	Güvende hissetmiyorum	Güvende hissediyorum	Güvende hissetmiyorum	Güvende hissediyorum
1 yıl ve daha az	61,1	38,9	40,9	59,1	41,2	58,8
2-3 yıl	57,3	42,7	20,6	79,4	34,0	66,0
4-6 yıl	45,0	55,0	26,0	74,0	30,1	69,9
7-10 yıl	37,3	62,7	37,8	62,2	21,7	78,3
11 yıl ve üzeri	36,2	63,8	75,0	25,0	0,0	100,0

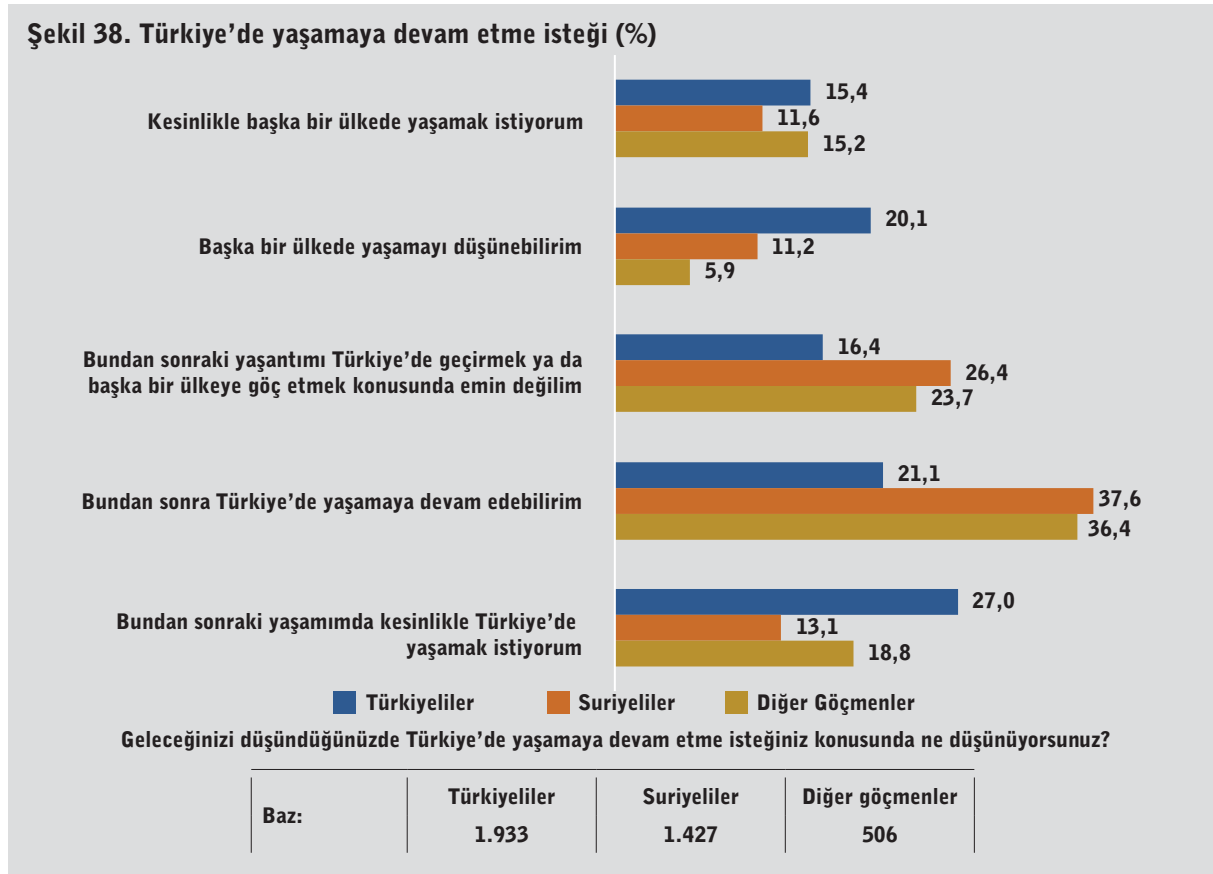
Yaşadıkları mahallede kendilerini güvende hissettiklerini beyan eden Türkiyelilerin üçte ikisinden fazlası (%71,5), Suriyeliler ve diğer göçmenlerinse yaklaşık üçte ikisi (sırasıyla %61,4 ve %63,1) yaşadıkları semte kendilerini ait hissettiklerini söylemişlerdir.

Tablo 23. Yaşanılan mahallede kendini güvende hissetme ve yaşanılan semte aidiyet düzeyi dağılımı (%)

Durum	Türkiyeliler			Suriyeliler			Diğer Göçmenler		
	Ait hissetmiyorum	Biraz ait hissediyorum	Ait hissediyorum	Ait hissetmiyorum	Biraz ait hissediyorum	Ait hissediyorum	Ait hissetmiyorum	Biraz ait hissediyorum	Ait hissediyorum
Güvende hissetmiyorum	58,6	25,1	16,3	43,8	43,8	12,3	43,9	20,2	35,8
Güvende hissediyorum	11,8	16,8	71,5	16,0	22,6	61,4	7,8	29,1	63,1

Türkiye’de yaşamaya devam etme isteği

Katılımcılara gelecekte Türkiye’de yaşamaya devam etmeyi isteyip istemedikleri sorulmuştur. Bu soruya, her üç örneklem grubunda da katılımcıların yarısının olumlu yanıtlar verdiği, yani “Türkiye’de yaşamaya devam edebilirim” ya da “Türkiye’de kesinlikle yaşamak istiyorum” cevaplarını verdiği görülmektedir (Şekil 38). Katılımcıların diğer yarısını da gelecekte Türkiye’de veya başka bir ülkede yaşamak istediğinden emin olmayan ya da başka bir ülkede yaşamayı düşünenler oluşturmaktadır. Bu soruya verilen olumsuz cevaplar ayrıntıyla incelendiğinde “Kesinlikle başka bir ülkede yaşamak istiyorum” ya da “Başka bir ülkede yaşa-

mayı düşünebilirim” cevabı veren Türkiyelilerin oranının (%35,5) Suriyelilerden (%22,8) ve diğer göçmenlerden (%21,1) daha fazla olması dikkat çekicidir. Bununla birlikte, “Bundan sonraki yaşamımda kesinlikle Türkiye’de yaşamak istiyorum” diyen Türkiyeli katılımcıların oranı (%27) Suriyeli ve diğer göçmen katılımcılardan (sırasıyla %13,1 ve %18,8) daha yüksektir. Gelecekte Türkiye’de yaşamak veya başka bir ülkeye göç etmek konusunda emin olmayanlar arasında en büyük grubu Suriyeliler (%26,4) oluşturmaktadır. Bunu diğer göçmenler (%23,7) ve Türkiyeliler (%16,4) takip etmektedir.

Tablo 24. Yaş ve Türkiye’de yaşamaya devam etme isteği (%)

Türkiyeliler					
Yaş	Kesinlikle başka bir ülkede yaşamak istiyorum	Başka bir ülkede yaşamayı düşünebilirim	Bundan sonraki yaşantımı Türkiye’de geçirmek konusunda emin değilim	Bundan sonra Türkiye’de yaşamaya devam edebilirim	Bundan sonraki yaşamımda kesinlikle Türkiye’de yaşamak istiyorum
18 – 24 Yaş	20,5	23,3	18,5	12,3	25,5
25 – 29 Yaş	15,0	23,7	14,2	20,2	26,9
30 – 34 Yaş	13,5	23,1	19,2	19,6	24,7
35 – 39 Yaş	16,8	15,6	15,2	20,3	32,1
40 – 44 Yaş	14,8	17,5	17,9	22,1	27,8
45 – 49 Yaş	10,1	15,8	13,1	35,7	25,3

Suriyeliler					
Yaş	Kesinlikle başka bir ülkede yaşamak istiyorum	Başka bir ülkede yaşamayı düşünebilirim	Bundan sonraki yaşantımı Türkiye’de geçirmek konusunda emin değilim	Bundan sonra Türkiye’de yaşamaya devam edebilirim	Bundan sonraki yaşamımda kesinlikle Türkiye’de yaşamak istiyorum
18 – 24 Yaş	10,3	7,0	21,3	41,2	20,2
25 – 29 Yaş	13,3	13,3	24,2	35,5	13,7
30 – 34 Yaş	10,2	12,0	28,0	40,0	9,8
35 – 39 Yaş	12,1	12,1	26,2	35,9	13,7
40 – 44 Yaş	13,7	17,4	29,8	30,4	8,7
45 – 49 Yaş	10,7	6,2	32,6	41,0	9,6

Diğer göçmenler					
Yaş	Kesinlikle başka bir ülkede yaşamak istiyorum	Başka bir ülkede yaşamayı düşünebilirim	Bundan sonraki yaşantımı Türkiye’de geçirmek konusunda emin değilim	Bundan sonra Türkiye’de yaşamaya devam edebilirim	Bundan sonraki yaşamımda kesinlikle Türkiye’de yaşamak istiyorum
18 – 24 Yaş	16,2	3,8	19,0	36,2	24,8
25 – 29 Yaş	19,0	4,8	21,0	34,3	21,0
30 – 34 Yaş	21,3	6,4	25,5	35,1	11,7
35 – 39 Yaş	11,1	9,1	26,3	35,4	18,2
40 – 44 Yaş	3,6	5,4	37,5	46,4	7,1
45 – 49 Yaş	14,9	6,4	14,9	34,0	29,8

Türkiye’de yaşamaya devam etme isteği katılımcıların yaşları kırılımında incelendiğinde, Türkiye’de 18-24 yaş aralığındaki gençlerin %43,8’i başka bir ülkede yaşama isteği duyduğunu belirtmiştir. Yine en yüksek yaş kırılımı olan 45-49 yaş aralığındaki Türkiyeliler arasında da başka ülkede yaşama isteğinin %25,9 oranıyla dikkate değer olduğu görülmektedir. Suriyeliler içindeki yaş grupları açısından, kayda değer en önemli sonuç, 18-24 yaş aralığındaki gençlerin Türkiye’de yaşamaya devam etme isteğinin yüksek olmasıdır. “Kesinlikle Türkiye’de yaşamak istiyorum” (%20,2) veya “Türkiye’de yaşamaya devam edebilirim” (%41,2) diyen 18-24 yaş grubundaki Suriyeli katılımcıların toplam oranı %61,3’tür. Diğer göçmenlerin aynı soruya verdikleri cevapların yaş gruplarına dağılımı açısından belirgin bir örüntü göze çarpmamaktadır.

Türkiye’de yaşamaya devam etme isteği ile Türkiye’de yaşamaktan duyulan memnuniyet arasındaki bağ sorgulandığında; Türkiye’de yaşamaktan memnuniyetsiz olma haliyle başka bir ülkede yaşama isteği veya düşüncesi arasında bir paralellik olduğu üç örneklem grubunda da net olarak görülmektedir.

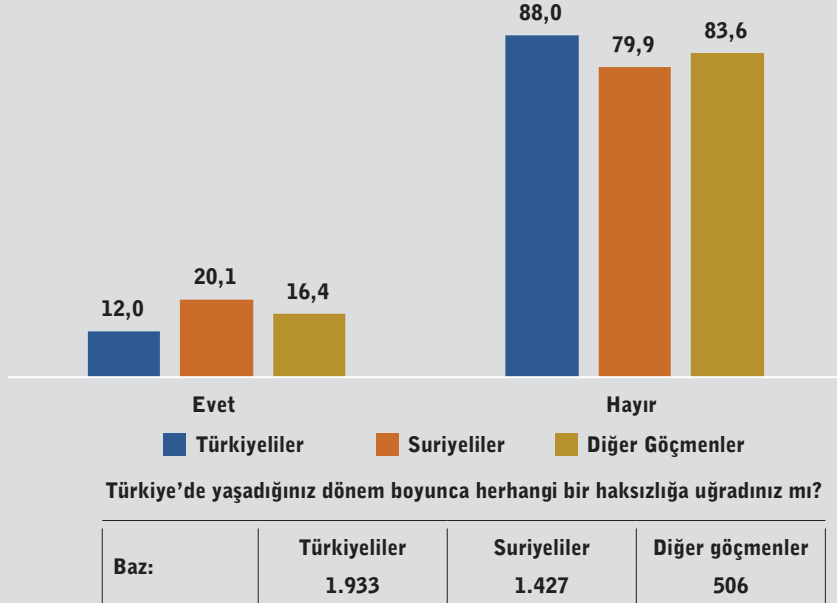
Tablo 25. Türkiye’de yaşamaktan duyulan memnuniyet düzeyi ve Türkiye’de yaşamaya devam etme isteği dağılımı (%)

Türkiyeliler					
Durum	Kesinlikle başka bir ülkede yaşamak istiyorum	Başka bir ülkede yaşamayı düşünebilirim	Bundan sonraki yaşantımı Türkiye’de geçirmek konusunda emin değilim	Bundan sonra Türkiye’de yaşamaya devam edebilirim	Bundan sonraki yaşamımda kesinlikle Türkiye’de yaşamak istiyorum
Memnun değilim	35,8	37,4	19,3	3,8	3,8
Ne memnunum ne memnun değilim	8,3	25,0	32,6	18,1	16,0
Memnunum	1,8	2,8	5,3	37,5	52,5
Suriyeliler					
Durum	Kesinlikle başka bir ülkede yaşamak istiyorum	Başka bir ülkede yaşamayı düşünebilirim	Bundan sonraki yaşantımı Türkiye’de geçirmek konusunda emin değilim	Bundan sonra Türkiye’de yaşamaya devam edebilirim	Bundan sonraki yaşamımda kesinlikle Türkiye’de yaşamak istiyorum
Memnun değilim	46,8	28,6	15,8	7,4	1,5
Ne memnunum ne memnun değilim	8,3	10,8	58,5	19,5	2,9
Memnunum	4,2	6,7	8,5	57,7	22,9
Diğer göçmenler					
Durum	Kesinlikle başka bir ülkede yaşamak istiyorum	Başka bir ülkede yaşamayı düşünebilirim	Bundan sonraki yaşantımı Türkiye’de geçirmek konusunda emin değilim	Bundan sonra Türkiye’de yaşamaya devam edebilirim	Bundan sonraki yaşamımda kesinlikle Türkiye’de yaşamak istiyorum
Memnun değilim	76,8	4,2	14,7	3,2	1,1
Ne memnunum ne memnun değilim	3,4	10,3	67,8	17,2	1,1
Memnunum	0,3	5,2	14,5	51,2	28,7

Haksızlığa uğrama deneyimi ve algısı

Uluslararası literatüre bakıldığında, göçmenlerin toplumsal entegrasyonu ve sosyal içerme konusunda yapılan araştırmalardaki önemli bir boyut ayrımcılığa maruz kalma durumudur. Araştırma tasarımı uyarınca, bu konudaki soruların sosyo-mekânsal olarak benzer pozisyonlarda yer alan Türkiyelilere ve göçmenlere sorulması hedeflenmiştir. Ayrımcılık, haksızlığa uğrama deneyimlerine ilişkin üç ayrı soruyla sorgulanmıştır. “Türkiye’de yaşadığınız dönem boyunca herhangi bir haksızlığa uğradınız mı?” şeklindeki ilk soruya, katılımcıların beşte dördü “Hayır” cevabını vermiştir. Türkiyeli katılımcılarda bu oran %88,0’ken, Suriyelilerde %79,9, diğer göçmenlerdeyse %83,6 şeklindedir. Haksızlığa uğradığını en yüksek oranda beyan edenler, Suriyeliler (%20,1) ve ardından diğer göçmenlerdir (%16,4). Haksızlığa uğrama durumunda, verilen cevaplarda cinsiyete göre bir farklılaşma olmadığı gözlemlenmiştir.

Şekil 39. Türkiye’de haksızlığa uğrama durumu (%)

Şekil 40. Cinsiyet ve Türkiye’de haksızlığa uğrama durumu dağılımı (%)

Cinsiyet	Türkiyeliler		Suriyeliler		Diğer Göçmenler	
	Evet	Hayır	Evet	Hayır	Evet	Hayır
Erkek	12,0	88,0	20,3	79,7	20,3	79,7
Kadın	11,9	88,1	19,9	80,1	10,9	89,1

Haksızlığa uğrama durumuna ilişkin soru, katılımcıların beyan ettikleri kişisel gelirleri açısından incelenmiştir. Türkiyeli katılımcılarda kişisel geliri düştükçe haksızlığa uğradığını söyleyenlerin oranının belirgin olarak artması dikkat çekmektedir. Suriyeliler ve diğer göçmenlerde gelir düzeyinin değişimi paralelinde bir farklılaşma gözlenmemektedir.

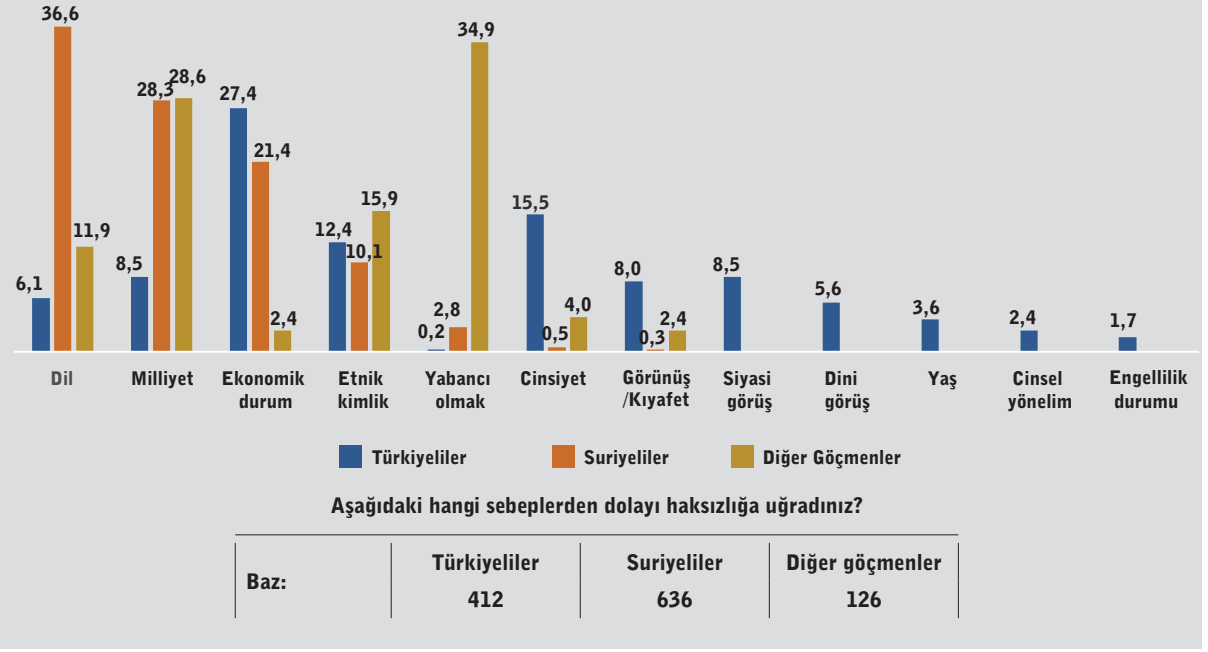
Tablo 26. Kişisel aylık gelir ve Türkiye’de haksızlığa uğrama durumu düzeyi dağılımı (%)

Gelir	Türkiyeliler		Suriyeliler		Diğer Göçmenler	
	Evet	Hayır	Evet	Hayır	Evet	Hayır
3.999 TL ve altı	20,9	79,1	33,2	66,8	15,0	85,0
4.000 - 5.999 TL	14,9	85,1	14,9	85,1	38,0	62,0
6.000 - 7.999 TL	9,8	90,2	0,0	100,0	7,7	92,3
8.000 - 9.999 TL	2,7	97,3	0,0	100,0	0,0	100,0
10.000 TL ve üzeri	5,1	94,9	20,0	80,0	0,0	0,0

Haksızlığa uğradığını belirten katılımcılara, “Hangi sebeplerden dolayı haksızlığa uğradıkları” sorularak bu durum irdelenmiştir. Seçenekler arasında dil, milliyet, ekonomik durum, etnik kimlik, yabancı olmak, cinsiyet, görünüş/kıyafet, siyasi görüş, dini görüş, yaş, cinsel yönelim, engellilik durumu yer almıştır. Bu soru çoklu yanıt verilebilen bir soru olarak tasarlanarak katılımcılara yöneltilmiştir. Haksızlığa uğradığını bir önceki soruda beyan eden Türkiyeli katılımcılar, belirli oranlarda sunulan bütün bu gerekçelerle haksızlığa uğradıklarını ifade etmişlerdir (Şekil 41). Katılımcıların belirttiği seçenekler arasında en yüksek orana sahip üç neden Türkiyeliler için %27,4’le ekonomik durum, %15,5’le cinsiyet ve %12,4’le etnik kimliktir. Suriyelilerin verdikleri yanıtlar sırasıyla, üçte birinden fazlası dil (%36,6), %28,3’ü milliyet, %21,4’ü de ekonomik durum şıklarını içermektedir. Diğer göçmenlerin verdiği yanıtlar da yine sırasıyla üçte biri yabancı olmak (%34,9), %28,6’sı milliyet, %15,9’u etnik kimlik şeklindedir. Ayrıca diğer göçmenlerin verdikleri yanıtların %11,9’unu dil şıkkı oluşturmakta, bu oran diğer göçmenlerin dil nedeniyle haksızlığa uğradığını göstermektedir.

Suriyelilerin beyan ettikleri diğer gerekçeler etnik kimlik ve yabancı olmakla beraber, çok küçük oranlarda cinsiyet ve görünüş/kıyafet olmuştur. Diğer göçmenlerin gösterdikleri diğer gerekçelerse cinsiyet, ekonomik durum, görünüş/kıyafettir. Bu soruya göçmenlerin verdiği cevaplara baktığımızda kendi statüleriyle ilgili konularda (dil, milliyet, yabancı olmak, etnik kimlik) haksızlığa uğradıklarını düşündükleri söylenebilir. Türkiyeli katılımcılarsa soruda belirtilen – bazılarının oranı çok düşük olmakla birlikte – yanıtlarda yer alan hemen her konuda haksızlığa uğradıklarını belirtmişlerdir.

Şekil 41. Türkiye’de haksızlığa uğradığını belirtenlerin gerekçeleri (%)

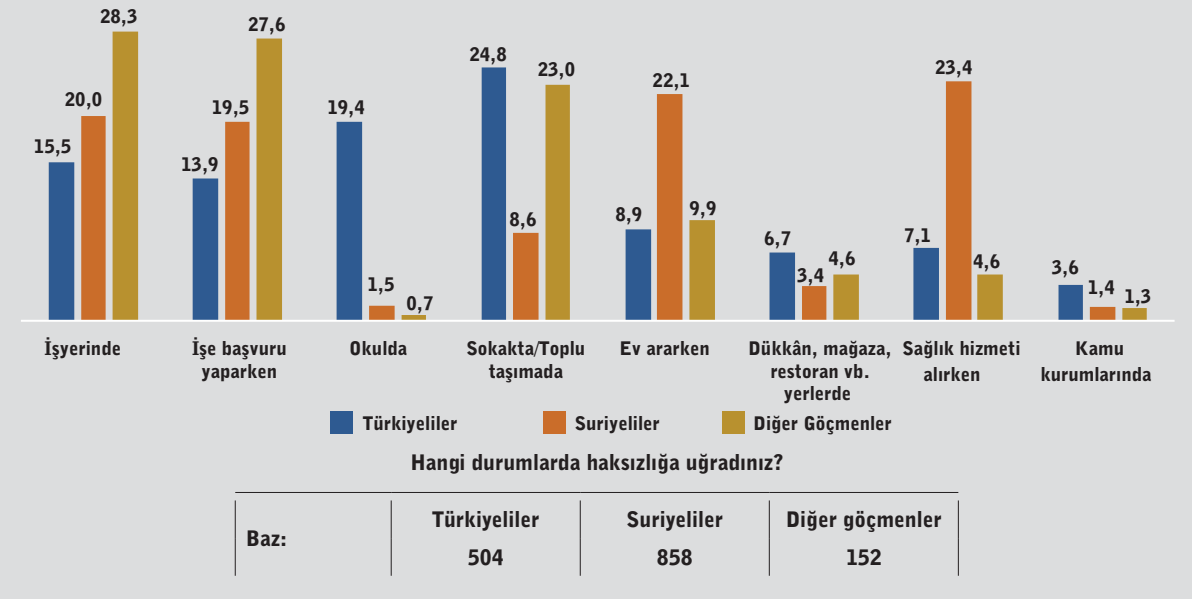
Tablo 27. Türkiye’de haksızlığa uğrama durumu ve Türkiye’de yaşamaya devam etme isteği dağılımı (%)

Türkiyeliler					
Durum	Kesinlikle başka bir ülkede yaşamak istiyorum	Başka bir ülkede yaşamayı düşünebilirim	Bundan sonraki yaşantımı Türkiye’de geçirmek konusunda emin değilim	Bundan sonra Türkiye’de yaşamaya devam edebilirim	Bundan sonraki yaşamımda kesinlikle Türkiye’de yaşamak istiyorum
Evet	27,7	37,7	10,4	18,6	5,6
Hayır	13,7	17,7	17,2	21,4	29,8
Suriyeliler					
Durum	Kesinlikle başka bir ülkede yaşamak istiyorum	Başka bir ülkede yaşamayı düşünebilirim	Bundan sonraki yaşantımı Türkiye’de geçirmek konusunda emin değilim	Bundan sonra Türkiye’de yaşamaya devam edebilirim	Bundan sonraki yaşamımda kesinlikle Türkiye’de yaşamak istiyorum
Evet	8,0	2,8	72,1	11,8	5,2
Hayır	12,5	13,3	14,9	44,1	15,1
Diğer göçmenler					
Durum	Kesinlikle başka bir ülkede yaşamak istiyorum	Başka bir ülkede yaşamayı düşünebilirim	Bundan sonraki yaşantımı Türkiye’de geçirmek konusunda emin değilim	Bundan sonra Türkiye’de yaşamaya devam edebilirim	Bundan sonraki yaşamımda kesinlikle Türkiye’de yaşamak istiyorum
Evet	45,8	9,6	20,5	18,1	6,0
Hayır	9,2	5,2	24,3	40,0	21,3

Türkiye’de haksızlığa uğrama durumunun, örneklemdaki üç ana grup için de Türkiye’de yaşamaya devam etme isteğini etkilediği yapılan analizle düşünülebilir. Haksızlığa uğradığını söyleyen Türkiyeli katılımcıların toplamda %65,4’ü, “Kesinlikle başka bir ülkede yaşamak istiyorum” ve “Başka bir ülkede yaşamayı düşünebilirim” diyenlerdir. Suriyeli katılımcılara bakıldığında haksızlığa uğramadığını söyleyenler, daha büyük oranla “Türkiye’de yaşam etmeye devam edebilirim” (%44,1) veya “Kesinlikle Türkiye’de yaşamak istiyorum” (%15,1) diyenlerdir. Dikkat çekici bir nokta, Suriyelilerde haksızlığa uğradığını söyleyenlerin yaklaşık dörtte üçünün (%72,1) kesin bir eğilim belirtmemiş olması, yani “Bundan sonraki yaşantımı Türkiye’de geçirmek veya başka ülkeye göç etmek konusunda emin değilim” seçeneğini belirtmiş olmalarıdır. Haksızlığa uğradığını belirten diğer göçmenlerinse %45,8’i “Kesinlikle başka bir ülkede yaşamak istiyorum” ve %9,6’sı da “Başka bir ülkede yaşamayı düşünebilirim” demiştir.

Ankette, haksızlığa uğradığını söyleyen katılımcılara, “Hangi durumlarda haksızlığa uğradınız?” sorusu da yöneltilmiştir. Bu soruya verilen çoklu yanıtları değerlendirirken ilk üç sıradaki yanıtlara baktığımızda, Türkiyeli katılımcılar için birinci sırada “sokakta/toplu taşımada” (%24,8), ikinci sırada okulda (%19,4) ve üçüncü sırada işyerinde (%15,5) yer almaktadır. Suriyelilerin en çok belirttiği seçenekler arasında ilk üç sırada sağlık hizmeti alırken (%23,4), ev ararken (%22,1) ve işyerinde (%20) yer almıştır. Diğer göçmenler içinse bu sıralama işyerinde (%28,3), işe başvuru yaparken (%27,6) ve sokakta/toplu taşımada (%23) olmuştur. En fazla haksızlığa uğranılan ilk üç alan ele alındığında, katılımcıların en çok beyan ettikleri ortak seçenek “işyerinde haksızlığa uğramak” (her üç grup için %15 ve üzerinde) olmuştur (Şekil 42). Suriyeli katılımcıların en çok sağlık hizmeti alırken haksızlığa uğradıklarını beyan etmiş olmaları, öte yandan diğer göçmenlerin aynı seçeneği çok az bildirmiş olmaları Suriyelilerin sağlık hizmetlerinden yararlanma hakkı bulunması, diğer göçmenlerin sağlık hizmetlerine erişiminin çok sınırlı olmasından kaynaklanmaktadır. Bu alandaki sorunlar, çalışmanın başka bir bölümünde tartışılmaktadır. Diğer göçmenlerin en yüksek oranda beyan ettikleri iki seçenek olan işyerinde ve işe başvuru yaparken haksızlığa uğrama, çalışma izni alma şartlarının çok daha zor olmasıyla ilişkili olabilir. Türkiyeli katılımcıların okulda haksızlığa uğrama seçeneğini çok daha yüksek oranda belirtmiş olmalarının nedeni muhtemelen diğer iki grubun bir kurum olarak okulla ilişkilerinin zayıf olmasından kaynaklanmaktadır. Yine Suriyeli katılımcıların haksızlığa uğranan durumlar arasında ikinci olarak “ev ararken”i beyan etmesi, %97,5’i kiracı olan (Şekil 26) ve hane halkı üye sayısının (ortalama beş kişi) diğer gruplara göre daha yüksek olduğu Suriyeli hanelerin ev kiralarken yaşadıkları zorlukların yansımaları olarak yorumlanabilir.

Şekil 42. Türkiye’de haksızlığa uğranılan mecralar (%)

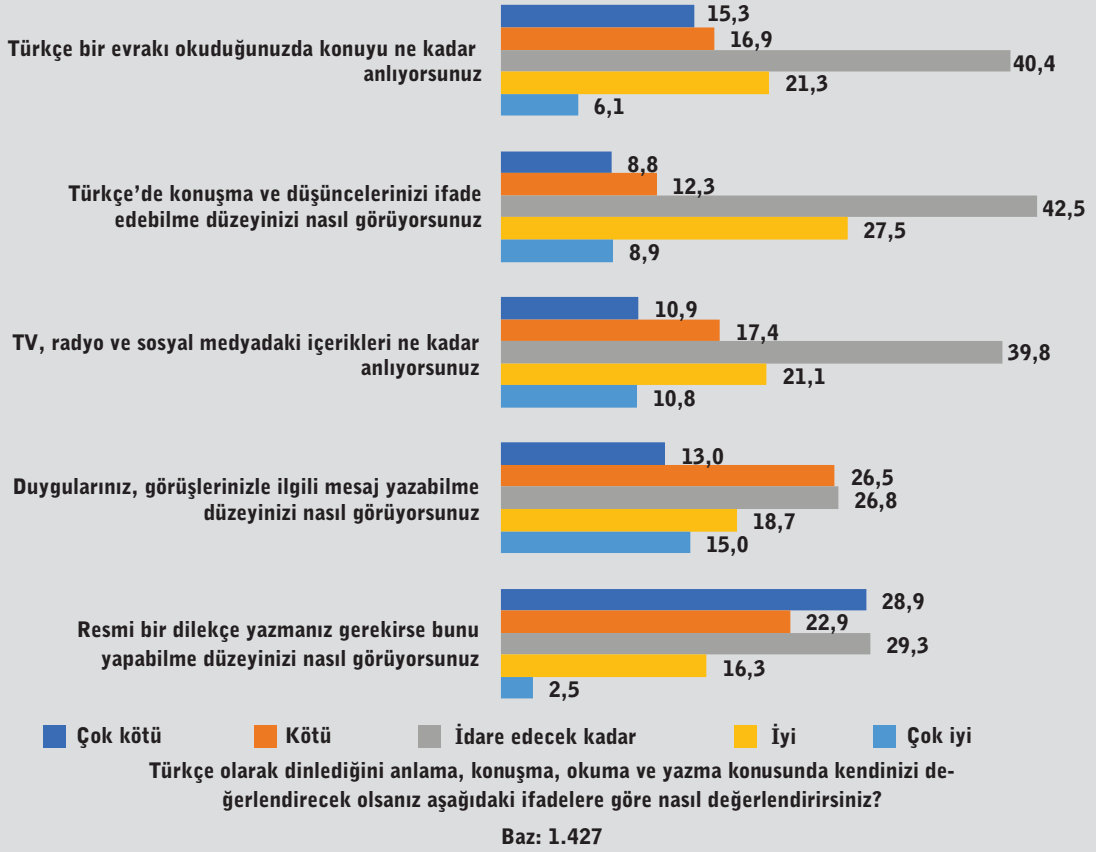
Göçmenlerin Türkçe dil becerileri ve ana dillerini gündelik hayatta kullanma düzeyleri

Araştırmada hem Suriyelilerin hem de diğer göçmenlerin Türkçe dilinde konuşma, okuma ve yazma becerileri sorgulanmıştır. Ayrıca kendi ana dillerini gündelik hayatın çeşitli alanlarında ne dereceye kadar kullanabildiklerine ilişkin sorular da sorulmuştur.

Göçmenlerin Türkçe dil becerileri

Araştırmada Türkiye’ye 2010 yılından itibaren çeşitli biçimlerde ve statülerde giriş yapmış, bir konutta ikamet eden 1.427 Suriyelinin ve 506 diğer göçmenin Türkçeyi kullanma becerileri sorgulanmıştır. Suriyelilerin yaklaşık %40’ı Türkçe bir evrakı okuyup içeriğini anlama, konuşma ve medya içeriklerini anlama konularında, Türkçe kullanma becerisi açısından, idare edecek düzeyde olduklarını ifade etmişlerdir. Türkçe metin yazarak duygu ve düşüncelerini ifade etme ya da resmi bir dilekçe yazma yeterliliği sorgulandığında idare eder düzeyde olanların oranı %30’ların altına düşmektedir. Anlama, konuşma, okuma ve yazmada Türkçeyi kullanma becerilerinin iyi düzeyde olduğunu ifade edenlerin oranıysa %20’ler civarındadır. Türkçeyi her düzeyde kullanma yeterliliğini çok iyi olarak ifade edenlerin ortalama oranıysa %8,6’dır. Ancak resmi yazışmaları yapabilmek gibi daha sofistike olarak Türkçeyi kullanma yeterliliği sorgulandığında çok iyi düzeyde olduğunu ifade edenlerin oranı %2,5’e kadar düşmektedir. Diğer göçmenlerinse %30,8’i Türkçe bir evrakı okuyup içeriğini anlama açısından iyi, konuşma ve medya içeriklerini anlama konularındaysa %41-44 düzeyinde idare edecek seviyede görmektedirler. Türkçe metin yazarak duygu ve düşüncelerini ifade etme ya da resmi bir dilekçe yazma yeterliliği sorgulandığında idare eder düzeyde olanların oranı %38,7’dir. Anlama, konuşma, okuma ve yazmada Türkçeyi kullanma becerilerinin iyi düzeyde olduğunu ifade edenlerin oranıysa %20’ler civarındadır. Türkçeyi her düzeyde kullanma yeterliliğini çok iyi olarak ifade edenlerin ortalama oranı %6-7 bandındadır. Ancak resmi yazışmaları yapabilmek gibi daha üst düzeyde Türkçeyi kullanma yeterliliği sorgulandığında çok iyi düzeyde olduğunu ifade edenlerin oranı %4,9’a kadar düşmektedir (Şekil 44).

Şekil 43. Suriyelilerin Türkçeyi kullanma becerileri (%)

Şekil 44. Diğer göçmenlerin Türkçeyi kullanma becerileri (%)

Suriyeli ve diğer göçmen gruplarında Türkçeyi kullanma yeterliliği cinsiyete göre farklılaşmaktadır. Suriyeli erkek katılımcılar Türkçeyi kullanma yeterliliği açısından bütün kategorilerde kadınlardan daha yüksek oranda yeterli olduklarını ifade etmişlerdir (Tablo 28). Bu farklılık Türkiye'deki Suriyeli kadınların araştırma bulgularımızdaki en az %80'lerin (Tablo 5) üstünde bir oranla ev kadını olarak vakitlerinin büyük bir kısmını evde geçirmelerinden ve Türkçeyi kullanma yeterliliğini geliştirecek olan sosyal ilişkilerin yaşandığı kamusal alana dahil olamamalarından kaynaklanmaktadır. Özellikle okuma ve yazma yeterliliğini edinecek biçimde bir dili öğrenmede anadilde alınmış eğitim seviyesinin önemli olduğu kabul edildiğinde, kadınların kendi anadillerinde aldıkları eğitimin erkeklere göre düşük olması da dil öğrenme yeterliliğini zayıflatan bir unsur olarak düşünülebilir. Diğer göçmenlerde de Türkçeyi kullanma yeterliliği genel anlamda erkeklerden daha düşük olmakla birlikte, Türkçe bir evraki okuyup içeriği anlamak bakımından kendilerinin iyi düzeyde olduğunu ifade eden kadın oranı (%41,2) erkeklerden (%39,7) bir miktar yüksektir (Tablo 29).

Tablo 28. Cinsiyet ve Türkçeyi kullanma yeterliliği dağılımı (Suriyeliler) (%)

Yeterlilikler	Erkek			Kadın		
	Kötü	İdare edecek kadar	İyi	Kötü	İdare edecek kadar	İyi
Türkçe bir evraki okuduğunuzda konuyu ne kadar anlıyorsunuz	24,1	42,7	33,2	43,7	37,1	19,2
Türkçe'de konuşma ve düşüncelerinizi ifade edebilme düzeyinizi nasıl görüyorsunuz	13,3	45,3	41,4	32,0	38,6	29,3
TV, radyo ve sosyal medyadaki içerikleri ne kadar anlıyorsunuz	19,3	46,4	34,3	41,0	30,5	28,5
Duyularınız, görüşlerinizle ilgili mesaj yazabilme düzeyinizi nasıl görüyorsunuz	33,3	28,8	37,9	48,2	23,9	27,8
Resmi bir dilekçe yazmanız gerekirse bunu yapabilme düzeyinizi nasıl görüyorsunuz	46,5	30,8	22,7	59,4	27,2	13,5

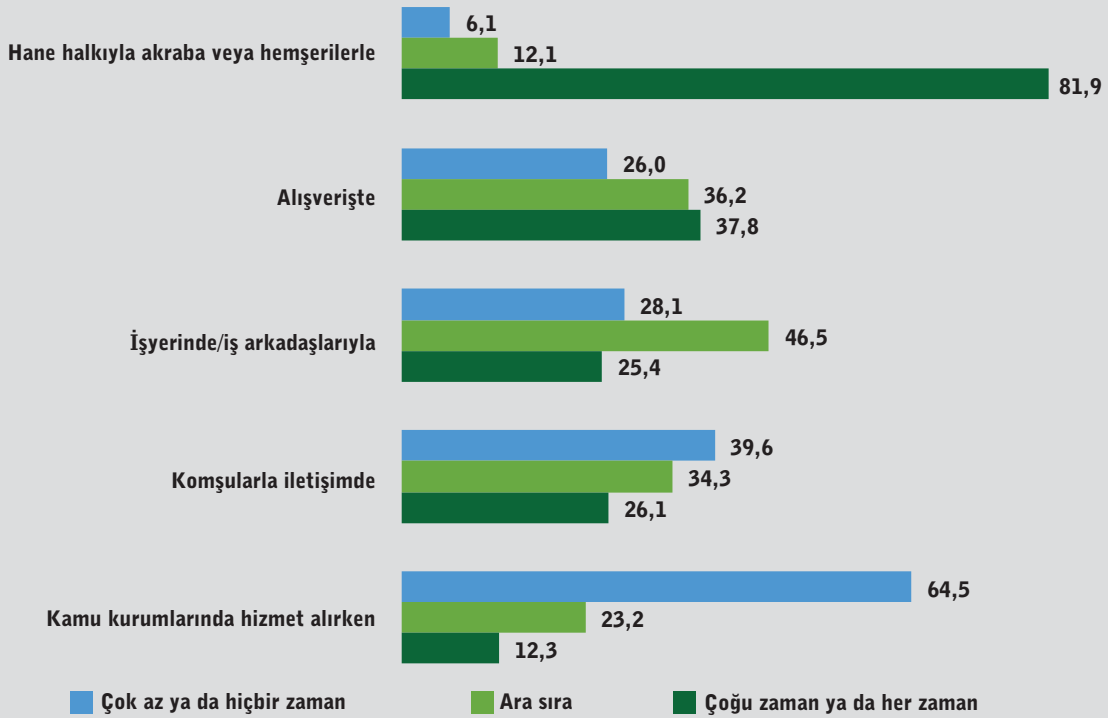
Tablo 29. Cinsiyet ve Türkçeyi kullanma yeterliliği dağılımı (Diğer göçmenler) (%)

Yeterlilikler	Erkek			Kadın		
	Kötü	İdare edecek kadar	İyi	Kötü	İdare edecek kadar	İyi
Türkçe bir evraki okuduğunuzda konuyu ne kadar anlıyorsunuz	29,5	30,8	39,7	38,4	20,4	41,2
Türkçe'de konuşma ve düşüncelerinizi ifade edebilme düzeyinizi nasıl görüyorsunuz	22,7	45,1	32,2	37,9	35,5	26,5
TV, radyo ve sosyal medyadaki içerikleri ne kadar anlıyorsunuz	30,8	47,8	21,4	46,4	38,4	15,2
Duyularınız, görüşlerinizle ilgili mesaj yazabilme düzeyinizi nasıl görüyorsunuz	38,0	43,7	18,3	52,6	31,8	15,6
Resmi bir dilekçe yazmanız gerekirse bunu yapabilme düzeyinizi nasıl görüyorsunuz	56,6	28,5	14,9	63,0	24,6	12,3

Göçmenlerin ana dillerini gündelik yaşamda kullanma düzeyleri

Suriyelilerin ve diğer göçmenlerin ana dillerini Türkiye'deki gündelik yaşamlarında ne düzeyde kullanabildikleri sorgulandığında Suriyeli göçmenlerin ana dillerini %81,9 oranında hane halkı, akraba ve hemşerileriyle iletişimde kullandıkları görülmüştür. Alışveriş yaparken ana dillerinde iletişim kuran Suriyelilerin oranı da %37,8'le azımsanmayacak bir orandadır. Suriyelilerin yoğun olarak yaşadığı illerde ve mahallelerde alışveriş mekânlarında Arapça bilen satış elemanlarının çalıştırılmasının yanı sıra Suriyelilerin yoğun olarak yaşadığı bölgelerde yine Suriyeli esnafın işlettikleri dükkânlar da yoğunlaşmakta ve göçmenler çoğunlukla bu dükkânlardan alışveriş etmektedirler. Suriyelilerin çalıştıkları işyerlerinde iş arkadaşları ve işverenleriyle ana dilleriyle iletişim kurma oranıysa %25,4'tür. Ankete katılan her dört Suriyeliden birinin çalıştığı işyerinde ana dilini iletişim aracı olarak kullanıyor olmasının nedenleri arasında da Suriyelilerin çalıştıkları işyerlerinde çok sayıda Suriyelinin çalışması ya da sahibi Suriyeli olan bir işletmede çalışmak gibi ana dil avantajı yaratan unsurlar olduğu düşünülebilir. Aynı şekilde Suriyelilerin komşularıyla iletişimde de %26,1 oranında ana dillerini kullanmaları yaşadıkları mahallelerde göçmenlik ağlarıyla oluşmuş Suriyeli nüfusun yoğunluğuyla ilgilidir. Ayrıca Suriyeli Kürtler ve Domların yerleştikleri mahallelerdeki yerli Kürt nüfusla Kürtçe konuşma imkânları da ana dille sosyal iletişim olanaklarını artırmaktadır. Öte yandan Suriyeliler ana dillerini en az resmi/kamu kurumlarından hizmet alırken kullanabilmektedirler. Ancak Suriye göçünün yakın geçmişin bir olgusu olduğu düşünüldüğünde göçmenlerin resmî kurumlarda ana dillerinde iletişim kurabilme oranı olan %12,3 azımsanmayacak bir orandır (Şekil 45). Bu oran kısmen belediyeler ve sosyal hizmet kurumlarında

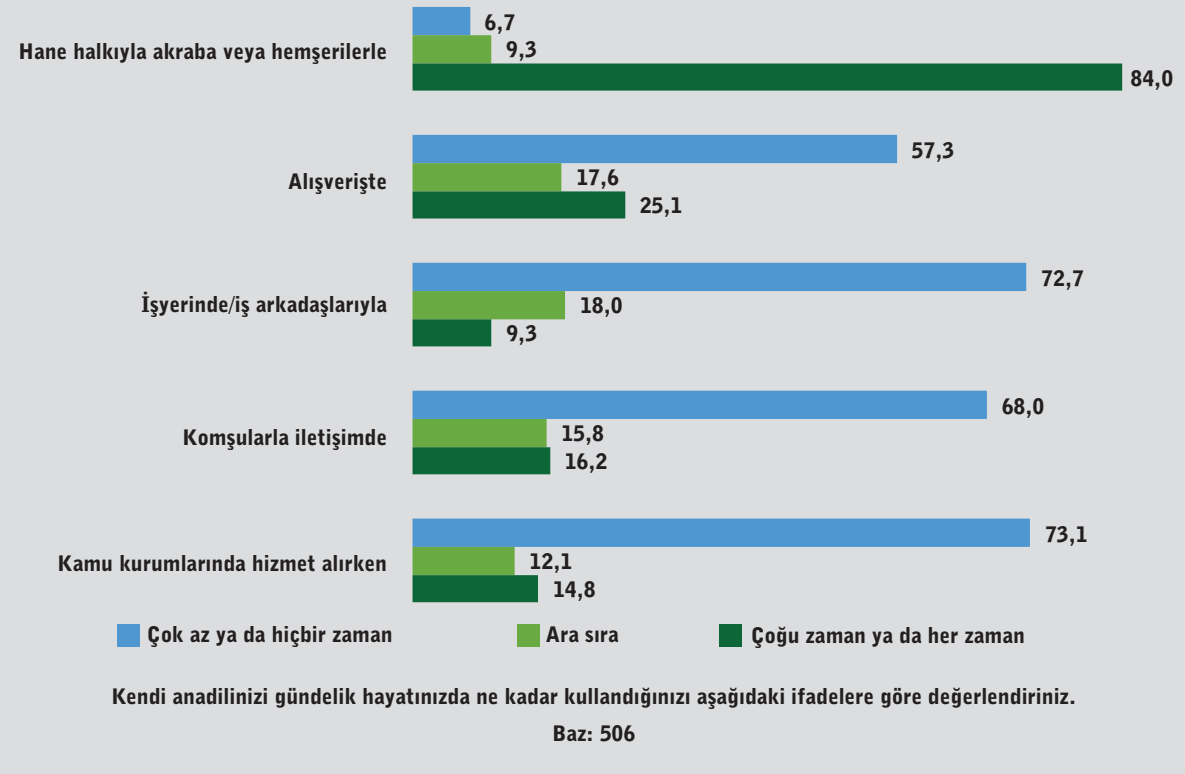
Şekil 45. Suriyelilerin gündelik yaşamlarında ana dillerini kullanabilme imkânları (%)

Kendi ana dilinizi gündelik hayatınızda ne kadar kullandığınızı aşağıdaki ifadelerle değerlendiriniz.

Baz: 1.427

Şekil 46. Diğer göçmenlerin gündelik yaşamlarında ana dillerini kullanabilme imkânları (%)

tercüman bulundurulmasından kaynaklanıyor olabilir. Batı Avrupa'nın 2. Dünya Savaşından sonra aldığı emek göçünün üzerinden altmış yıldan fazla bir zaman geçmesine karşın Avrupa Birliği ülkelerinde kamu kurumlarında resmi dil(ler) dışında hizmet verilmesi çok sınırlıdır; bununla birlikte bazı kamu kuruluşlarında göçmenlerin dillerinde çevirmenlik hizmeti verilmesi söz konusu olabilmektedir.

Diğer göçmenlerin gündelik yaşamlarında ana dillerini kullanabilme imkânları Suriyelilere göre daha sınırlıdır. Tıpkı Suriyeliler gibi diğer göçmenler de ana dillerini %84'le en yoğun biçimde hane içinde ve akraba/hemşerilerle iletişimde kullanmaktadırlar. Diğer göçmen grupları içinde yer alan Afrikalıların ve Güney Asyalıların bir kısmı eski Britanya ve Fransa sömürgesi ülkelerden geldiklerinden, İngilizce ya da Fransızca konuşmaktadırlar. Bu gruplar alışveriş yaparken İngilizceyi ana dilleri gibi kullanmaktadırlar. O nedenle alışverişlerinde ana dilinde iletişim kurabildiğini ifade edenlerin oranı %25,1'e kadar çıkmaktadır. Ancak işyerinde ana dilini ne kadar kullanabildiği sorgulandığında Suriyelilere kıyasla oldukça düşük bir oranla (%9,3) karşılaşmaktayız. Benzer şekilde komşularla iletişimde de ana dilini kullanma oranı %16,2'yle diğer göçmenlerde Suriyelilere göre daha düşüktür. Buna karşın kamu kurumlarında ana dilleriyle iletişim kurma oranları %14,8'le Suriyelilerden biraz daha yüksektir (Şekil 46). Burada yine diğer göçmenlerin bir kısmının İngilizce konuşmasının bu küçük farkı yarattığı düşünülebilir.

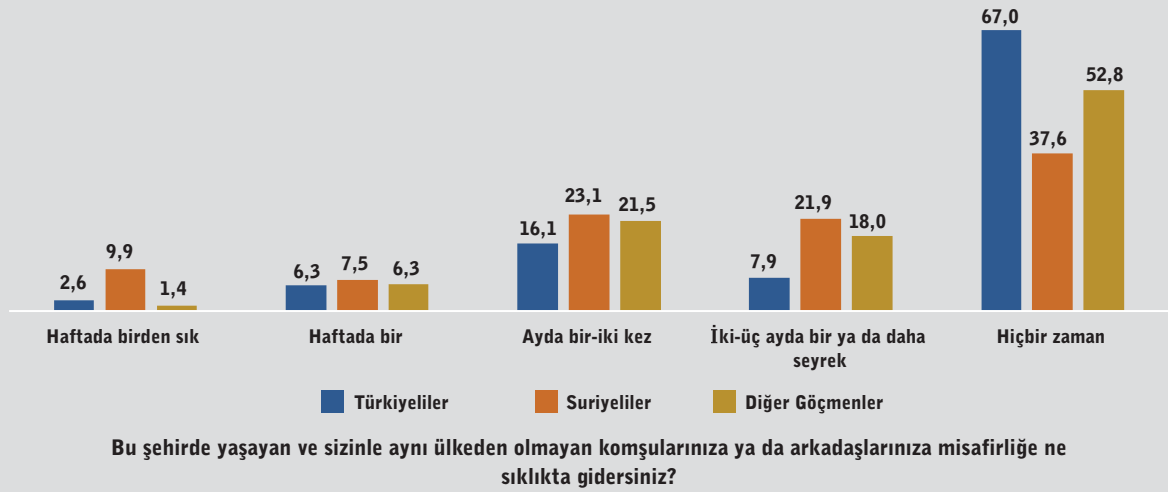
Toplumsal Katılım

Nicel araştırma kapsamında hem yerli hem de bütün göçmen katılımcılara, kendi uyruklarından olmayanlarla sosyalleşme, telefon ve sosyal medya aracılığıyla iletişim kurma sıklıkları hakkında sorular yöneltilmiştir. Ayrıca bütün katılımcılara farklı türdeki sosyal etkinliklere katılıp katılmadıkları ve katılma sıklıkları sorulmuş ve bu etkinliklerde kendi uyruklarından olmayanların ne ölçüde yer aldığı belirlenmeye çalışılmıştır. Bu soru paketinde son olarak, yerliler ve göçmenler arasında yardımlaşma pratikleri de sorgulanmıştır.

Kendi uyruğundan olmayanlarla ev ziyaretleri ve dijital iletişim

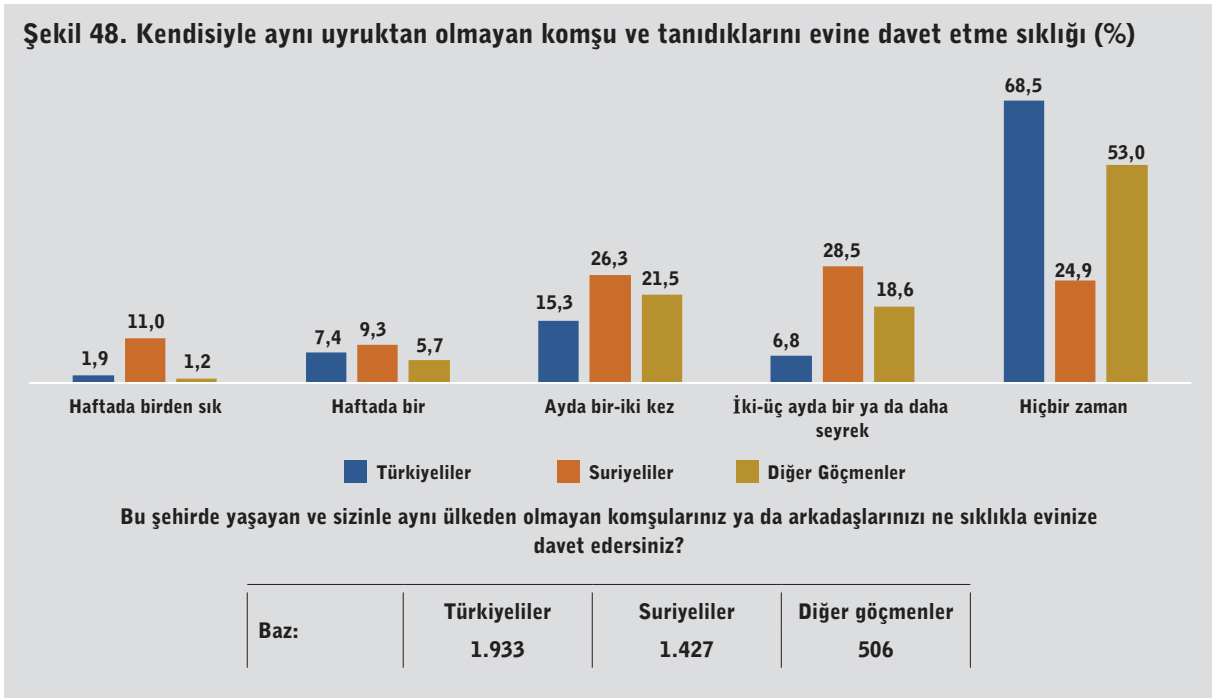
Saha araştırması kapsamında Türkiyeli ve göçmen katılımcıların sosyal yaşama katılımları ve birbirleriyle etkileşim düzeyleri sorgulanmıştır. Yerli, Suriyeli ve diğer göçmen katılımcıların kendileriyle aynı uyruktan olmayan komşuları ya da tanıdıklarının evine gitme sıklıkları son derecede düşük oranlarda seyretmektedir. Yerli katılımcıların %67,0'si, Suriyeli göçmenlerin %37,6'sı ve diğer göçmenlerin %52,8'i hiçbir zaman kendisiyle aynı uyruktan olmayan komşu ya da tanıdıklarının evlerine gitmemiştir. Türkiyeliler ve diğer göçmenlere göre Suriyelilerin kendi uyruklarından olmayan komşu ya da tanıdıklarının evlerine gitme oranları daha yüksektir (Şekil 47). Bu yanıtlar Suriyeli katılımcıların başka uyruktan hanelere misafirlığe gitme oranlarının yerli katılımcıların göçmenlere misafirlığe gitme oranlarından daha yüksek olduğunu göstermektedir.

Şekil 47. Kendisiyle aynı uyruktan olmayan komşu ve tanıdıkların evlerine gitme sıklığı (%)

Baz:	Türkiyeliler	Suriyeliler	Diğer göçmenler
	1.933	1.427	506

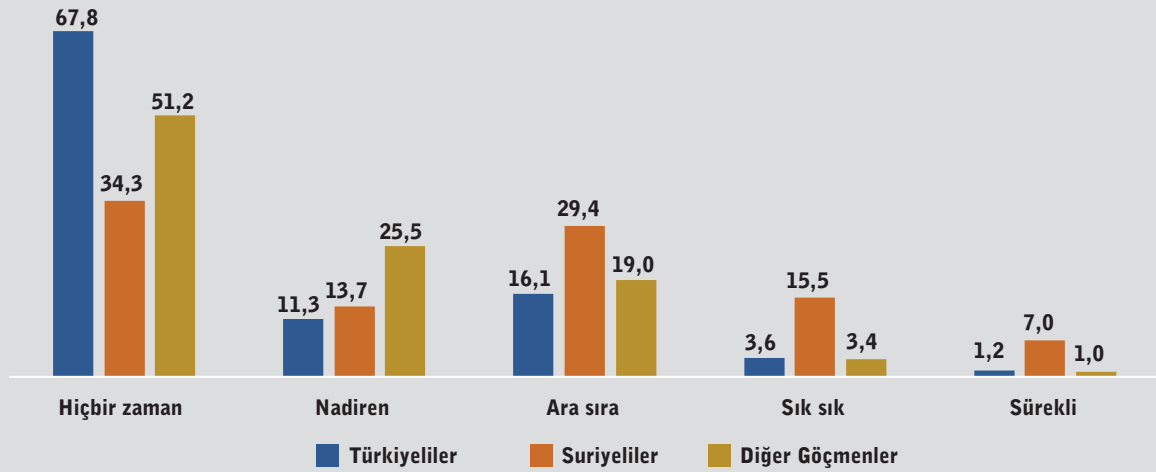
Yerli ve göçmen katılımcıların kendi uyruklarından olmayan komşu ve tanıdıklarını kendi evlerine davet etme sıklığı sorgulandığında da yukarıdaki tabloya benzer bir sonuç elde edilmiştir. Türkiyeli katılımcılar içinde kendisiyle aynı uyruktan olmayan komşu ve tanıdıklarını evlerine davet etmeyenlerin oranı %68,5'tir. Bu oran diğer göçmenlerde %53, Suriyelilerdeyse %24,9'dur (Şekil 48). Kendisiyle aynı uyruktan olmayanları evine davet etme sıklığı Suriyeli katılımcılarda diğer göçmenlerden ve Türkiyeli katılımcılardan daha yüksektir. Bu oranlar Suriyelilerin yaşadıkları toplumla sosyal ilişkiler geliştirmek konusunda diğer göçmenlerden daha aktif olduğuna işaret etmektedir. Hem çoğu Suriyelinin daha uzun süredir Türkiye'de bulunması, hem de eğitim ve sağlık gibi kurumlar aracılığıyla daha çok toplumsal temasları olması, bu durumda etkili olmuş olabilir. Diğer yandan Türkiyelilerin farklı uyruktan göçmenlerle sosyal ilişkiler geliştirme çabası içinde olmadığı görülmektedir.

Araştırmanın yapıldığı 2022 yılı iki yıllık pandemi koşulları sonrasına denk gelmektedir. Pandemi süreci sosyal ilişkileri mekânsal olarak sınırladığı için yerli ve göçmen katılımcıların kendi uyruklarından komşu ve tanıdıklarıyla misafirlik ilişkileri de çok kısıtlıydı. Ancak bu süreçte telefonla haberleşme ve Whatsapp, Facebook, Instagram vb. dijital kanallar üzerinden toplumsal katılım düzeyleri sorgulandığında da yukarıdaki tabloya paralel bir eğilim ortaya çıkmaktadır. Kendi uyruğundan olmayan komşu ve tanıdıklarıyla telefon ve dijital kanallar üzerinden haberleşme ve sohbet etme sıklığı sorulduğunda yerli katılımcıların %67,8'i kendi uyruğundan olmayanlarla hiç haberleşmediğini belirtmiştir. Aynı oran Suriyeli göçmenlerde %34,3 ve diğer göçmenlerde %51,2'dir. Burada da Suriyelilerin kendi uyruklarından olmayanlarla iletişim kurmak konusunda daha aktif olduğu görülmektedir. Kendi uyruğundan olmayan komşu ve tanıdıklarıyla telefonla ya da dijital kanallar üzerinden sık sık haberleştiğini ifade eden yerli katılımcıların oranı %3,6'yken, bu oran Suriyeli katılımcılarda %15,5'e yükselmektedir (Şekil 49). Kendi uyruğundan olmayanlarla nadiren ya da ara sıra haberleştiğini, mesajlaştığını ifade edenlerin oranı yerli katılımcılarda toplamda %27,4'ken, Suriyelilerde %43,1 ve diğer göçmenlerde %44,5'tir.

Göçmenlerin yerlilerle ya da kendi uyruğundan olmayan diğer göçmen gruplarla sosyal ilişki kurma isteğinin yerli katılımcılardan daha yüksek olması göçmenliğin doğasıyla ilişkilidir. Göçmen gittiği ülkede yeni bir yaşam inşa ederken temel ihtiyaçlarını karşılamak ve gündelik yaşamını idame ettirebilmek açısından bir zorunluluk olarak sosyal ilişkiye gereksinim duyar. Kendi ülkesinde sahip olduğu sosyal ilişkileri ve tüm kamusal-sosyal destek mekanizmalarını kaybetmiş olduğundan bunları yeniden oluşturma çabası içindedir. Bu çabanın derecesi göçmenin gittiği ülkeye kalıcı olarak yerleşme arzusuyla ilişkilidir. Dolayısıyla geçici koruma statüsüyle Türkiye’de bulunan Suriyelilerin bu çabası ile, yarısından fazlasının da olumlu yönde görüş bildirdiği gibi (Şekil 38), Türkiye’de yaşamaya devam etme istekleri arasında bir bağ kurulabilir. Diğer göçmenlerin Türkiye’ye gelme nedenleri ağırlıklı çalışma ya da başka bir ülkeye geçmek amaçlı olduğu için yerlilerle ya da kendisiyle aynı uyruktan olmayan göçmenlerle sosyal temas çabaları daha düşük düzeyde kalmaktadır.

Şekil 49. Kendisiyle aynı uyruktan olmayan komşu ve tanıdıklarıyla telefon ve dijital kanallar üzerinden haberleşme/sohbet etme sıklığı (%)

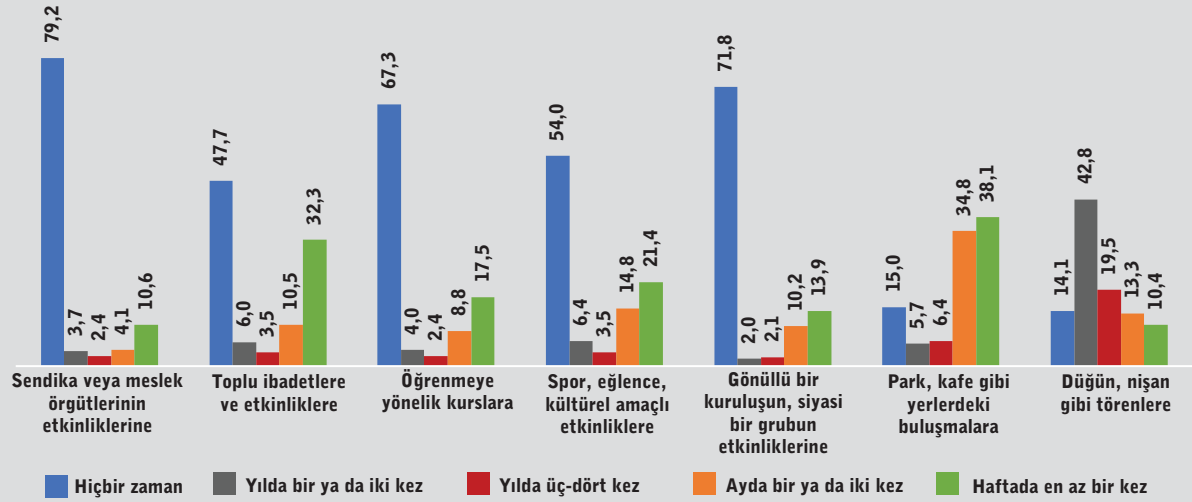
Sizinle aynı ülkeden olmayan kişilerle telefonla, mesajlaşmayla ya da sosyal medya aracılığıyla ne sıklıkla iletişim kuruyorsunuz?

Baz:	Türkiyeliler	Suriyeliler	Diğer göçmenler
	1.933	1.427	506

Sosyal etkinliklere katılma

Yerli ve göçmen katılımcılara farklı türdeki sosyal etkinliklere katılıp katılmadıkları ve ne sıklıkla katıldıkları sorulmuştur. Üç grubun da en az katıldığı etkinliklerin sendika ya da meslek örgütlerinin etkinlikleri olduğu görülmektedir. Göçmenlerin sendika ya da mesleki örgütlenmelerle ilişkilenebildikleri düşük oranın yasal ve kurumsal engellerden kaynaklandığı düşünülebilir. Ancak yerli katılımcıların da sendikal ve mesleki örgütlenmelerle son derecede düşük ilişkisi bunun bir erişim sorunu olmanın ötesinde yerliler ve göçmenlerin ortaklaştığı, emekçi sınıfların örgütlenme düzeyindeki eksiklik, sendikal çalışmalar açısından da emek ve meslek odaklı ilişkilerde bir zayıflık olduğunu akla getirmektedir.

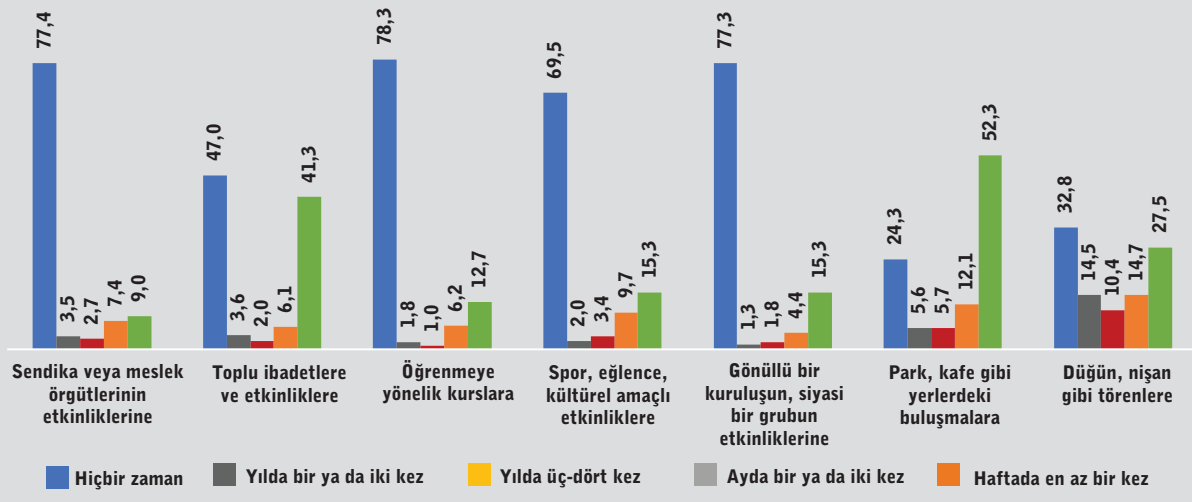
Şekil 50. Türkiyelilerin sosyal etkinliklere katılma sıklığı (%)

Aşağıda yer alan etkinliklere ne sıklıkta katıldığınızı belirtir misiniz?

Baz: 1.933

Şekil 51. Suriyelilerin sosyal etkinliklere katılma sıklığı (%)

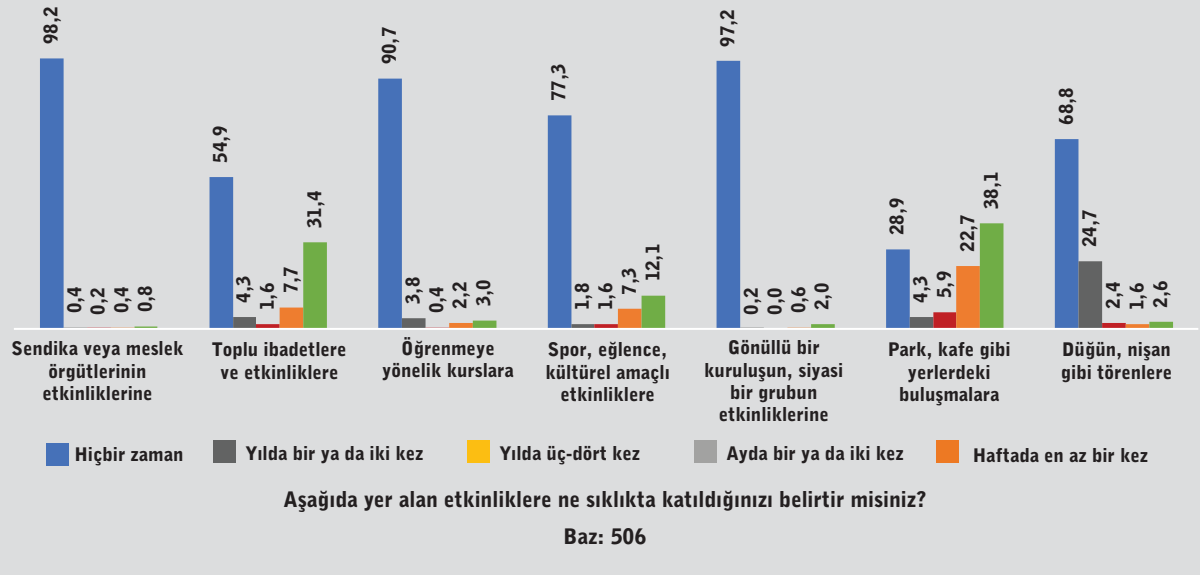

Aşağıda yer alan etkinliklere ne sıklıkta katıldığınızı belirtir misiniz?

Baz: 1.427

Diğer yandan gerek yerli gerekse göçmen katılımcıların haftada en az bir kez katıldıkları etkinliklerse ibadet için gidilen ortak mekânlar ve park/bahçe/kahve gibi kamusal buluşma mekânlarında bir araya gelmek olduğu görülmektedir. Anketeye katılan Türkiyelilerin haftada en az bir kez katıldığı etkinlikler %32,3 oranında toplu ibadet ve benzeri törenler, %38,1 oranında da park, bahçe, kafe gibi yerlerde tanıdıklarla buluşma gibi etkinliklerdir (Şekil 50). Suriyeliler de haftada en az bir kere katıldıkları etkinlik olarak %41,3 oranında ibadet ve benzeri törenleri, %52,3 park, bahçe ve kahvelerde tanıdıklarla buluşmayı ifade etmişlerdir (Şekil 51). Yine diğer göçmenler de haftada en az bir kez katıldıkları etkinlik olarak %31,4 oranında ibadet ve %38,1 oranında da arkadaşlarla park, bahçe, kahve gibi yerlerde buluşmayı belirtmişlerdir (Şekil 52). Anketeye katılan göçmenlerin yaşadıkları kentte haftada en az bir kere katıldıkları etkinliğin, bir ibadethaneye (cami, kilise, vd.) gitmek ya da ibadetle ilgili sivil toplum örgütlerinin düzenledikleri bir etkinliğe gitmek olması, Türkiye'nin son göç dalgasının kültürel niteliğine dair bir göstere olarak düşünülebilir.

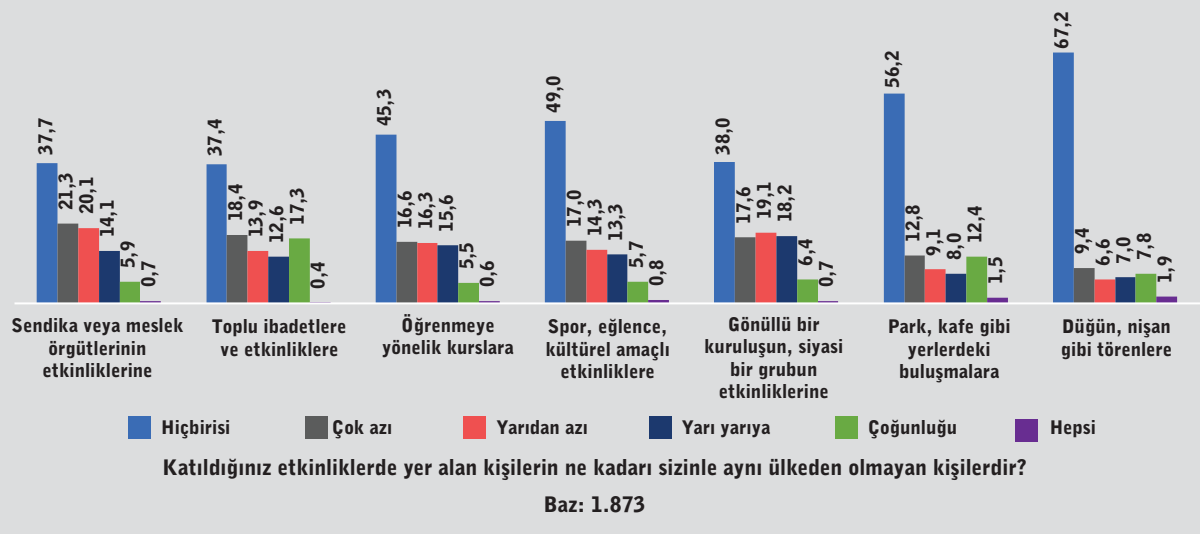
Şekil 52. Diğer göçmenlerin sosyal etkinliklere katılma sıklığı (%)

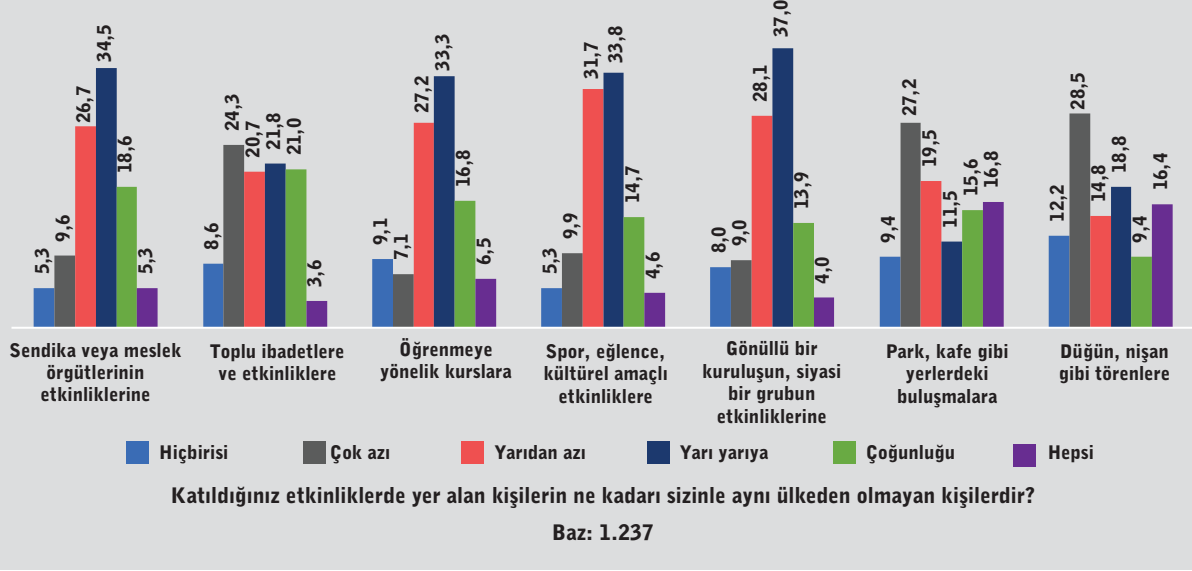
Türkiyelilerin ve göçmenlerin katıldıkları sosyal etkinliklerde kendi uyrukları dışındaki uyruklardan olanlarla karşılaşma seviyeleri de sorgulanmıştır. Ankete katılan yerlilerin katıldıkları sosyal etkinliklerde farklı uyruktan insanların katılımının en sınırlı olduğu etkinlik türü %67,2'yle düğün ve nişan gibi aile ve akraba çevresinde yapılan etkinliklerdir. Ardından %56,2'yle park, bahçe ve kafe gibi alanlarda gerçekleşen yakın sosyal çevre etkinlikleri gelmektedir (Şekil 53). Yerlilerin katıldığı sosyal etkinliklerdeki katılımcıların çoğunun farklı uyruklardan olduğunu söyledikleri en kayda değer faaliyet ise %17,3'le ibadetleriyle ilişkili etkinlikler olduğu görülmektedir.

Suriyelilerin katıldıkları etkinliklerde kendi uyrukları dışında katılımcıların seviyesi sorgulandıysa tablo farklılaşmaktadır. Suriyeli göçmenlerin katıldığı özellikle kurslar, spor, eğlence ve kültürel etkinlikler ile gönüllü kuruluşların etkinliklerinde diğer uyruklardan

Şekil 53. Türkiyelilerin katıldıkları sosyal etkinliklerde farklı uyruktan katılımcı seviyesi (%)

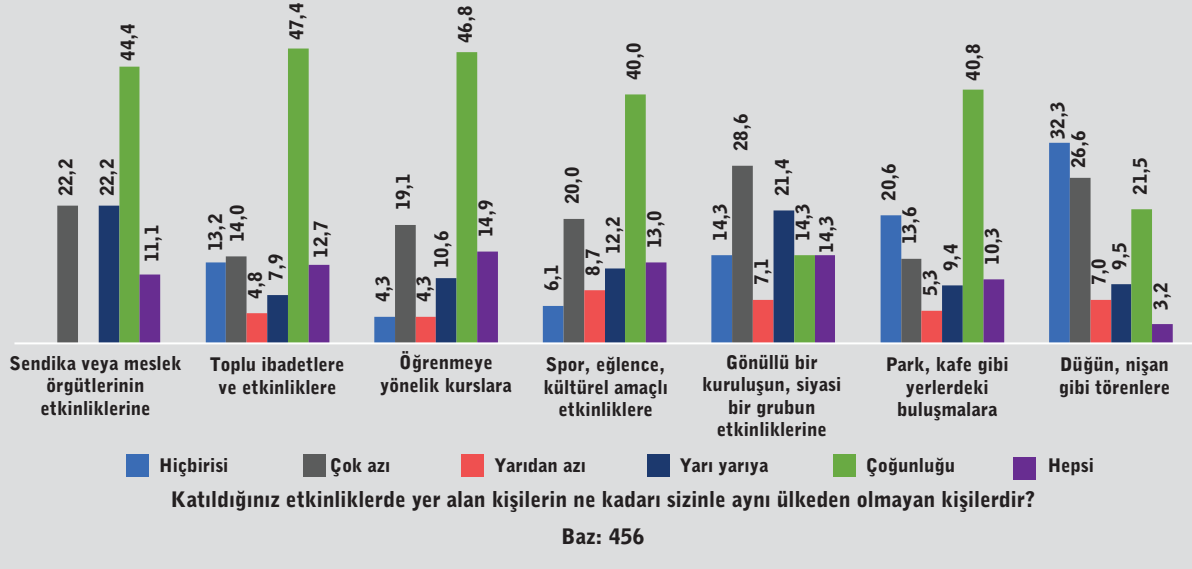

Şekil 54. Suriyelilerin katıldıkları sosyal etkinliklerde kendilerinden farklı uyruktan katılımcı seviyesi (%)

katılımcıların sayısı yarıya yakın ya da yarı yarıya seviyesine yükselmekte,²⁰ düğün, nişan gibi aile ve yakın sosyal çevreye dair etkinliklerde diğer uyruklardan katılımcıların oranı düşmektedir (Şekil 54). Suriyelilerin katıldığı etkinliklere başka uyruklu kişilerin katılım seviyeleri yerlilerin katıldığı etkinliklere diğer uyruklardan katılanların seviyesine göre her tür etkinlikte açık bir biçimde yükselmekte ama yine de hiçbir kategoride çoğunluğu oluşturmamaktadır. Suriyeli göçmenlerin katıldığı etkinlikler arasında diğer uyrukların yarıdan yüksek olduğu tek etkinliğin ibadetle ilgili olması da (Şekil 54) Türkiyeli ile Suriyeli katılımcılar arasında en güçlü ortak-toplumsal katılım alanının dinsel faaliyetler ve ibadethaneler olduğunu göstermesi açısından anlamlıdır.

Şekil 55. Diğer göçmenlerin katıldıkları sosyal etkinliklerde kendilerinden farklı uyruktan katılımcı seviyesi (%)

²⁰ Mültecilere hizmet sunan sivil toplum kuruluşlarının toplumsal uyuma dönük etkinliklerinde genelde hem yerli hem de Suriyelilerin katılımı hedefleniyor. Araştırmadaki bu bulgu, sivil toplumun toplumsal uyuma ilişkin projelerinin ne kadar önemli olduğunu gösteriyor.

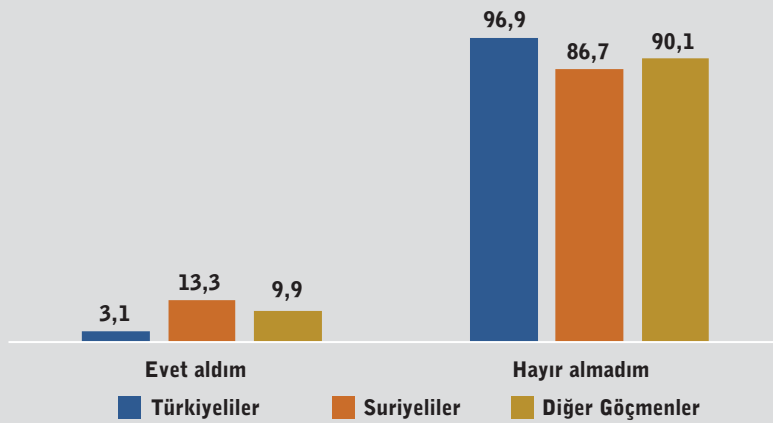
Diğer göçmenlerin katıldıkları sosyal etkinliklerde kendilerinden farklı uyrukluların, nişan, düğün gibi ailesel etkinlikler dışında bütün kategorilerde çoğunluğu oluşturduğu görülmektedir (Şekil 55). Suriyeliler örnekleminde farklı olarak diğer göçmenler örneklemini çeşitli uyruklardan çok sayıda göçmen grubunu içermektedir. Diğer göçmenler grubunun kendi uyrukları içinde sosyalleşme imkânları, yerlilere ve kitlesel olarak Türkiye'ye gelmiş olan Suriyelilere göre çok daha zayıftır. Bu nedenle bütün etkinlik kategorilerinde diğer göçmenler grubu farklı uyruktan kişilerle daha fazla temas etmektedirler.

Yardımlaşma

Ankete katılan yerliler ve göçmenlerin ihtiyaç duydukları durumlarda (borç istemek, veresiye almak, arabayla bir yere gitmek, çocukların, yaşlıların bakımı, ev tamirati, eşya gereksinimi vb. konularda) kendinden farklı uyruklara sahip komşuları, mahalle esnafı, iş arkadaşları ve diğer tanıdıklarından yardım alma düzeyleri sorgulanmıştır. Bu sorgulamada yerli katılımcıların farklı uyruklu tanıdıklarından yardım alma düzeyinin %3,1'le oldukça düşük bir oranda olduğu görülmüştür. Farklı uyruklardan yardım alma oranı diğer göçmenlerde %9,9'a, Suriyelilerdeyse %13,3'e yükselmektedir (Şekil 56). Bu veriler yerlilerle göçmenler arasında ve göçmen gruplarının kendi aralarında gündelik yaşamdaki yardımlaşma pratiğinin son derece düşük olduğunu göstermektedir.

Suriyeli ve diğer göçmenler grubunun yaşadıkları çevrede kendi uyrukları dışındaki çevreden yardım alma düzeyleri, Türkiye'de ikamet ettikleri süre uzadıkça artmaktadır. Türkiye'de üç yıldan daha az zamandır ikamet eden Suriyelilerin kendi uyrukları dışındaki çevreden yardım alma oranı %7,8'ken, 4-8 yıl arasında %9,2'e ve dokuz yılın üzerinde %15,2'ya yükselmektedir. Diğer göçmenlerde sekiz yıla kadar %10 civarında olan yardım alma oranı dokuz

Şekil 56. Kendi uyruğu dışındaki tanıdık çevreden yardım alma düzeyi (%)

Bugüne kadar yaşantınızda yardıma ihtiyaç duyduğunuzda (borç almak, veresiye almak, arabayla bir yere gitmek, çocukların, yaşlıların bakımı, ev tamirati, eşya gereksinimi vb. konularda) aileniz ve sizinle aynı ülkeden olmayan komşularınızdan, tanıdıklarınızdan veya mahalle esnafından hiç yardım aldınız mı?

Baz:	Türkiyeliler	Suriyeliler	Diğer göçmenler
	1.933	1.427	506

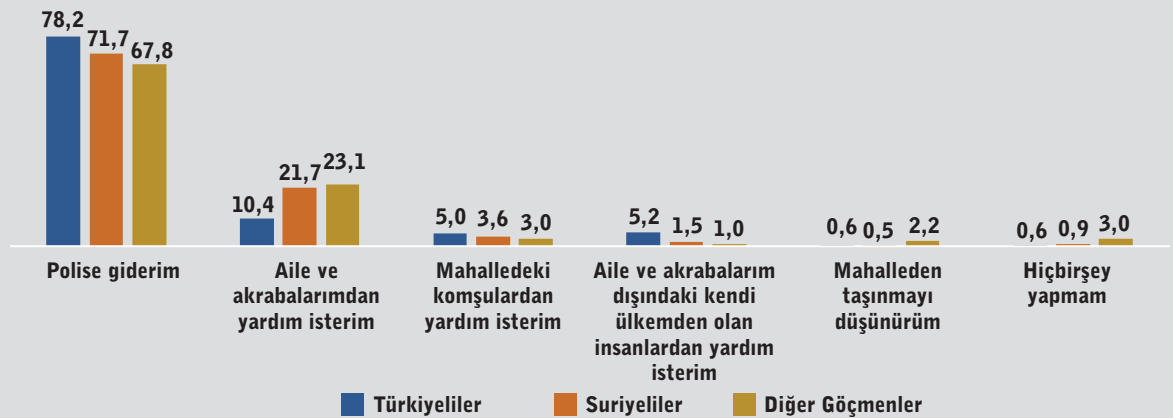
Şekil 57. Türkiye’de ikamet süresi ve diğer uyruklardan yardım alma durumunun dağılımı (%)

Süre	Suriyeliler		Diğer Göçmenler	
	Evet aldım	Hayır almadım	Evet aldım	Hayır almadım
3 yıl ve altı	7,8	92,2	10,2	89,8
4-8 yıl	13,3	86,7	9,2	90,8
9 yıl ve üzeri	15,2	84,8	13,9	86,1

yıldan daha uzun süreli ikamette %13,9’a yükselmektedir (Şekil 57). İkamet edilen süre uzadıkça yaşanan çevreye uyum ve sosyal temasın artması göçmenlerin yaşadıkları çevrede kendi uyrukları dışından yardım alma olasılığını ve olanağını artırmaktadır.

Ankete katılan yerliler ve göçmenlerin karşılaşabilecekleri bir saldırı ya da taciz gibi durumlarda nasıl bir tutum alacaklarına dair sorgulamada yerli katılımcıların %78,2 gibi ezici bir çoğunluğu polise gideceğini ifade ederken, bu oran Suriyelilerde %71,7, diğer göçmenlerde %67,8 olarak ifade edilmiştir. Göçmenlerin aile ve akrabalarından (kendi uyruğundaki yakınlarından) yardım isteme oranı Suriyeliler ve diğer göçmenler için sırasıyla %21 ve %23 iken, bu oran yerli katılımcılar arasında %10'lara düşmektedir. Mahalle komşularından yardım isteme oranları da hem yerli katılımcılarda %5 gibi düşük bir oranda, hem de göçmen katılımcılarda %3'lerde daha da düşük bir orandadır. Böyle bir durumla karşılaştıklarında mahalleden taşınmayı düşünen ya da hiçbir şey yapmayacağını ifade eden katılımcılar içinde diğer göçmenler öne çıkmaktadır. Diğer göçmenlerin bu tür saldırı ve taciz durumlarında Suriyelilere göre kendilerini daha güvencesiz hissetmeleri, diğer göçmenler arasında hukuki statü sahibi olmamanın Suriyelilere göre daha yüksek olmasıyla ilişkilendirilebilir.

Şekil 58. Saldırı ve taciz gibi durumlardaki tutum (%)

Yaşadığınız mahallede saldırı, taciz, darp, hırsızlık gibi bir durumla karşılaşırsanız öncelikle ne yaparsınız?

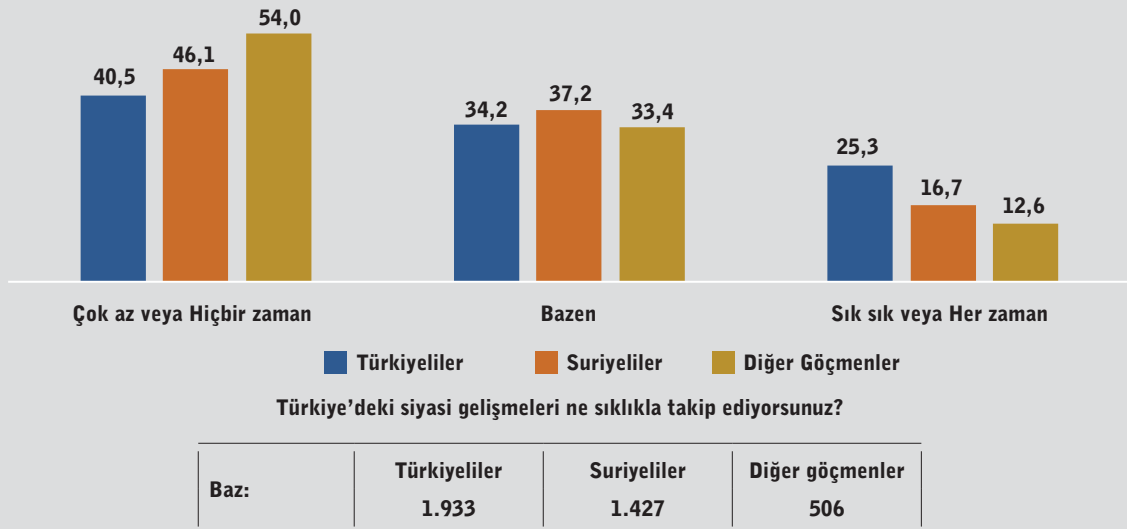
Baz:	Türkiyeliler	Suriyeliler	Diğer göçmenler
	1.933	1.427	506

Türkiye'nin Siyasi Gündemine İlgisi

Nicel araştırmada, Türkiyeli ve göçmen katılımcıların Türkiye'nin siyasi gündemine olan ilgileri de sorgulanmıştır. Ankete katılan yerlilerin %40,5'i, Suriyeli göçmenlerin %46,1'i ve diğer göçmenlerin %54'ü Türkiye'deki siyasi gündemi çok az ya da hiç takip etmediklerini belirtmektedirler. Anketlerin yapıldığı mahallelerin göçmen nüfus barındıran dar gelirli, ücretli çalışanların yaşadığı mahalleler olduğu dikkate alındığında, özellikle yerli katılımcıların siyasi gelişmelere ilgisizliğiyle göçmenlerin ilgisizliğinin yakın oranlarda olması dikkat çekicidir. Siyasi gelişmelerle yakından ilgili olanların oranıysa Türkiyelilerde %25,3'ken, Suriyelilerde %16,7 ve diğer göçmenlerde %12,6'ya kadar düşmektedir.

Şekil 59. Türkiye'deki siyasi gelişmeleri takip etme sıklığı (%)

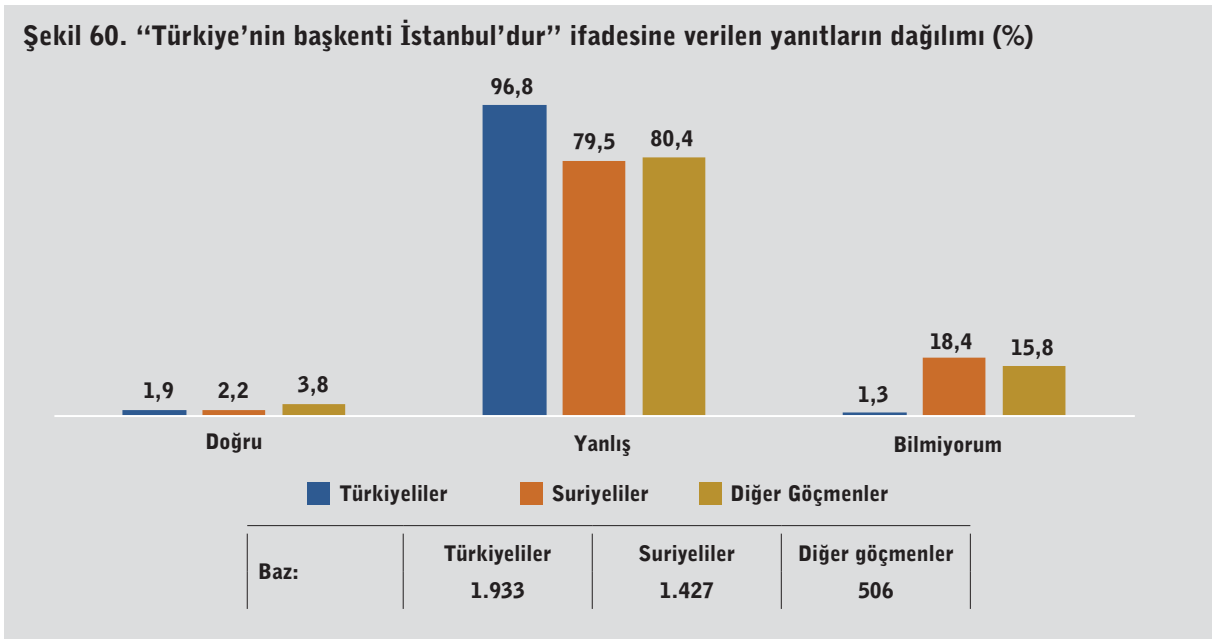
Göçmenlerin Türkiye'nin siyasi gündemiyle ilgilenmesiyle Türkiye'de yaşanan süre arasındaki ilişki sorgulandığında göçmenlerin Türkiye'de yaşadıkları süre arttıkça siyasi gündeme olan ilgilerinin de arttığı görülmektedir. Türkiye'de üç yıl ve daha az yaşamış olan Suriyelilerin siyasi gündeme ilgisi %8,8 oranındayken, 4-8 yıl yaşamış olanlarda %15,7'ye, dokuz yıl ve daha fazla yaşayanlardaysa %22,8'e yükselmektedir. Benzer bir eğilim diğer göçmenler grubunda da izlenmiştir. Türkiye'de yaşama süresine göre siyasete yoğun ilgi gösterenlerin oranları sırasıyla şöyledir: %10,2; 13,6; 19,4 (Tablo 30). Ülkede yaşanan sürenin artması

Tablo 30. Türkiye'de yaşanan süre ve siyasi gündeme ilgi düzeyi (%)

Süre	Suriyeliler			Diğer Göçmenler		
	Çok az veya Hiçbir zaman	Bazen	Sık sık veya Her Zaman	Çok az veya Hiçbir zaman	Bazen	Sık sık veya Her Zaman
3 yıl ve altı	56,9	34,3	8,8	59,9	29,9	10,2
4-8 yıl	44,8	39,5	15,7	49,1	37,4	13,6
9 yıl ve üzeri	46,9	30,4	22,8	58,3	22,2	19,4

dilin öğrenilmesinin yanı sıra çalışma yaşamı ve sosyal yaşama toplumsal katılımı beraberinde getirdiğinden, Türkiye'nin gündelik yaşamındaki siyasi konulara da ilgiyi artırmaktadır.

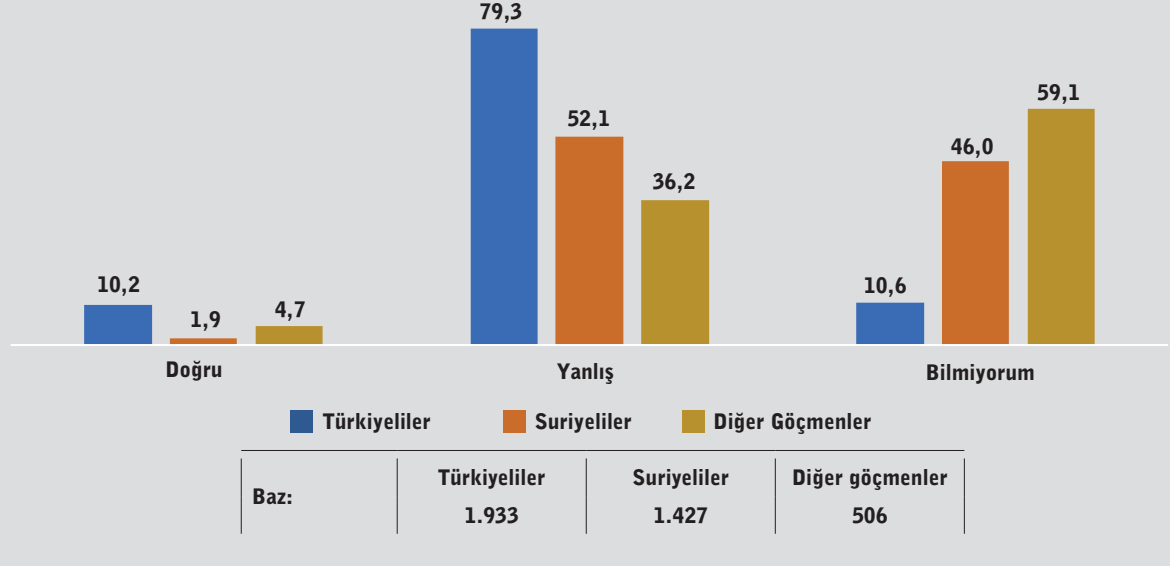
Göçmenlerin Türkiye'nin idari yapısı konusundaki temel bilgileri Türkiye'nin başkentinin hangi kent olduğuna dair bir soruyla sorgulanmıştır. Bu soruda yerli katılımcıların %1,9'u, Suriyelilerin %2,2'si ve diğer göçmenlerin %3,8'i Türkiye'nin başkentinin İstanbul olduğuna dair yanlış olarak sunulan bilgiyi "doğru yanıt" olarak cevaplamışlardır. Suriyeli göçmenlerin %79,5'i Türkiye'nin başkentinin İstanbul olmadığını belirtmiş, %18,4'ü ise Türkiye'nin başkentinin hangi kent olduğunu bilmediklerini belirtmişlerdir. Bu oranlar diğer göçmenler grubunda da Suriyelilere yakın çıkmıştır (Şekil 60). Beklenebileceği gibi, eğitim düzeyi arttıkça genel olarak Türkiye'nin İstanbul'un başkenti olmadığını ifade eden kişi sayısı artmaktadır (Tablo 31).

Tablo 31. Eğitim durumu ve "Türkiye'nin başkenti İstanbul'dur" ifadesine verilen yanıtların dağılımı (%)

Eğitim	Türkiyeliler			Suriyeliler			Diğer Göçmenler		
	Doğru	Yanlış	Bilmiyorum	Doğru	Yanlış	Bilmiyorum	Doğru	Yanlış	Bilmiyorum
Okuryazar değil	22,2	66,7	11,1	15,4	48,7	35,9	18,5	51,9	29,6
Okuryazar	3,7	96,3	0,0	2,0	81,6	16,3	3,8	86,8	9,4
İlkokul	1,6	97,7	0,6	2,0	74,5	23,5	1,6	68,9	29,5
Ortaokul	2,3	97,1	0,6	2,3	82,9	14,8	2,8	85,0	12,2
Lise	1,9	97,0	1,1	1,3	83,6	15,1	2,1	94,8	3,1
Yükseköğrenim ve üzeri	1,2	96,4	2,4	0,0	91,2	8,8	10,7	67,9	21,4

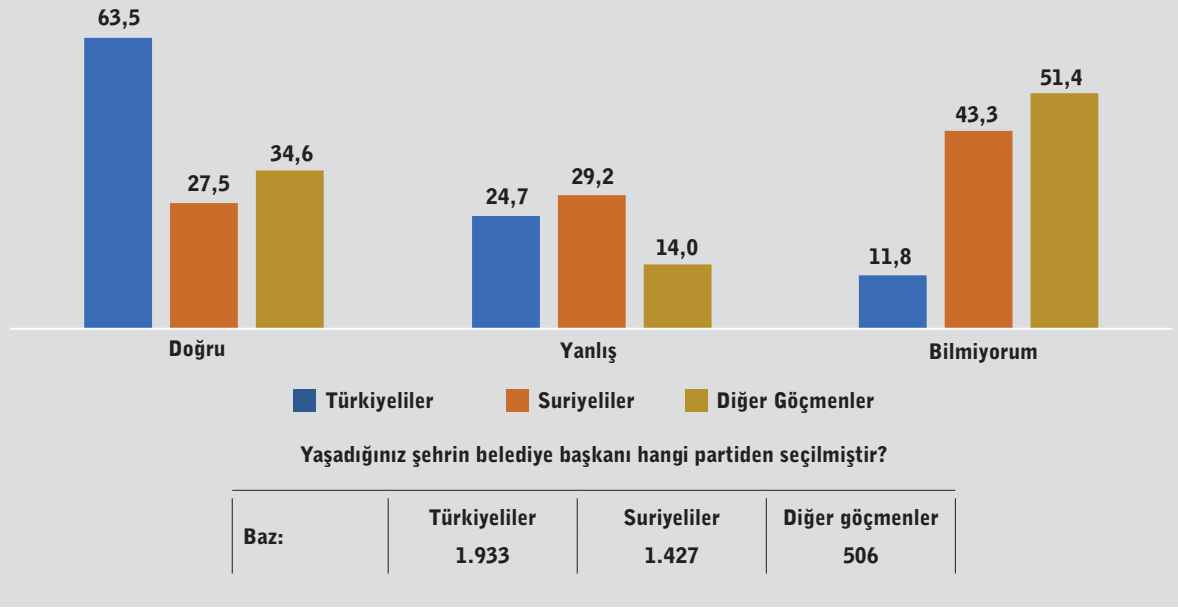
Şekil 61. “Türkiye’de Cumhurbaşkanlığı Seçimleri 2024 yılında yapılacaktır” ifadesine verilen yanıtların dağılımı (%)

Ankete cevap veren göçmenler arasında Türkiye’de gelecek Cumhurbaşkanlığı seçimlerinin yapılacağı tarihle ilgili sunulan yanlış bilginin “doğru” olduğunu ifade edenlerin oranı çok düşüktür. Suriyelilerin Türkiye’nin genel siyasi gündemine ilgileri çok yoğun olmasa da (Şekil 61) kendilerinin Türkiye’deki geleceklerini ilgilendiren siyasi konulara ve gelişmelere ilgileri artmaktadır. Mevcut cumhurbaşkanının göçmenlerle ilgili konulardaki tutumu önem taşıdığı için seçimlerle ilgili konuları takip etmektedirler. Suriyeli katılımcıların yarısından fazlası (%52,1) “Cumhurbaşkanlığı seçimlerinin 2024 tarihinde yapılacağı” ifadesinin yanlış olduğunu bilmıştır. Diğer göçmenler arasında bu oran %36,2’ye düşmektedir. Seçim tarihini bilmediğini söyleyen göçmenlerin oranıysa Suriyelilerde %46, diğer göçmenlerde %59,1’dir. Bu oranlar yine Türkiye’nin siyasi yaşamına ilginin Suriyeliler arasında diğer göçmenler grubundan daha yüksek olduğunu göstermektedir. Ayrıca bu farkın Suriyeli göçmenlerin Türkiye’de bir gelecek kurma eğilimlerinin diğer göçmenlerden daha yüksek olmasıyla da doğrudan ilişkili olduğu düşünülebilir. Bu soruda ortaya çıkan bir başka dikkati çeken olguya, yerli katılımcılar arasında cumhurbaşkanlığı seçimlerinin 2023 yılında yapılacağını bilmeyenlerin ya da yanlış bilenlerin oranının da %20,8 gibi azımsanmayacak düzeyde yüksek bir oranla çıkmış olmasıdır.

Bütün katılımcıların yaşadıkları kente dair idari/siyasi bilgi düzeylerinin sorgulandığı, yaşadıkları şehrin belediye başkanının hangi siyasi partiye mensup olduğuna dair soruda göçmenlerin doğru olan cevabı verme oranları cumhurbaşkanlığı seçimlerinin tarihini doğru bilmelerine göre daha düşüktür. Suriyeli katılımcıların %27,5’i, diğer göçmenlerin %34,6’sı yaşadıkları şehrin belediye başkanının hangi siyasi partiye mensup olduğunu bilmektedirler. Bu oranlar özellikle Suriyeli katılımcıların genel ya da yerel siyasi gündemlerden çok kendilerini doğrudan ilgilendiren siyasi konularda bilgi sahibi olduklarını göstermesi açısından dikkat çekicidir. Yerli katılımcılarda %63,5 olan doğru bilme oranı, Türkiyeliler arasında dahi yerel yönetimlere ilginin düşük olduğunu gösterir.

Şekil 62. Yaşanılan şehrin belediye başkanının siyasi partisinin bilinirliği (%)

Gündelik Hayatta Bağımsız Hareket Edebilme Durumu

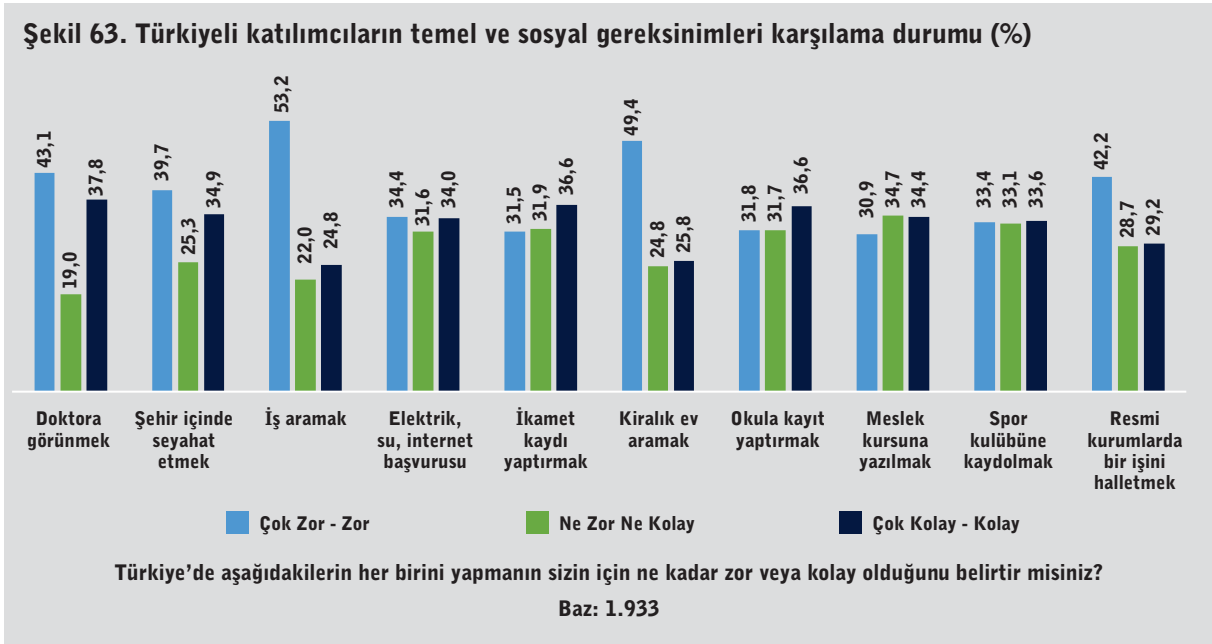
Toplumsal bütünleşmenin veya entegrasyonun literatürde söz edilen bir boyutu da yaşanılan toplum içinde farklı ihtiyaçları karşılamak için izlenecek yollar hakkında bilgi sahibi olunması ve bireylerin başkalarının yardımı olmadan²¹ bağımsız hareket ederek bu gereksinimleri karşılayabilme durumudur. Bireylerin, yaşadıkları toplumun kurumsal sistemlerinin işleyişi hakkında bilgi sahibi olması, bu kurumlarla ilişki kurabilmesi, toplumsal katılımları açısından önem taşır. Ancak farklı bir açıdan yaklaşırsa, bu konu kurumların farklı toplum kesimlerini kapsayıcı olup olmadıklarına ve erişilebilirliklerine de ilişkindir. Nicel araştırmada Türkiyeli ve göçmen katılımcıların gündelik hayatta bağımsız hareket edebilme durumu, kurumlarla ilişki kurmada yaşadıkları zorluk/kolaylık hakkındaki bir soruyla sorulanmıştır. Bu soruların bütün katılımcılara sorulmasıyla, Türkiyeli katılımcıların da bazı alanlarda zorluk yaşadıklarının ortaya çıkması, gündelik hayatta bağımsız hareket edebilme durumunun sadece bilgi ve becerilerle ilgili değil, kurumların kapsayıcılığıyla veya yapısal faktörlerle de ilişkili olduğuna işaret etmektedir.

Bu soru paketinde katılımcılara, temel ve sosyal gereksinimleri karşılayabilmenin zorluğu/kolaylığıyla ilgili soruların yanı sıra, toplumsal yaşama dair bilgi düzeyi hakkında da bir soru yöneltilmiştir.

²¹ Yabancılar ve Uluslararası Koruma Kanununun 96. maddesi "uyum" konusuna ilişkindir. Bu maddede Türkiye'deki yabancıların "sosyal hayatın tüm alanlarında üçüncü kişilerin aracılığı olmadan bağımsız hareket edebilmelerini kolaylaştıracak bilgi ve beceriler kazandırmak" amacıyla uyum faaliyetleri düzenlenebileceğinden söz edilmektedir. Uyum Strateji Belgesinde de göçmenlere yönelik bilgilendirme hizmetlerinin güçlendirilmesi bir stratejik öncelik olarak tanımlanmıştır (GİB, 2020). GİB'in koordinasyonunda, sivil toplum kuruluşları göçmenlere "sosyal uyum ve yaşam eğitimleri" vermektedir. Bu eğitimlerde Türkiye'nin tarihi ve kültürünün yanı sıra, kamu hizmetleri, acil sağlık hizmetleri, adli yardım, eğitim ve bankacılık gibi konularda göçmenlere bilgi verilmektedir. Göçmen entegrasyonuna ilişkin uluslararası çalışmalarda da söz konusu bilgi ve beceriler "yol-yordam bilgisi" (*navigation*) olarak çevirebileceğimiz bir başlık altında ele alınmaktadır (örneğin Harder vd., 2018). Bu araştırmada hem Türkiyelilerin hem de göçmenlerin toplumsal katılımını incelemek hedeflendiği için, bu konudaki sorular bütün katılımcılara yöneltilmiştir.

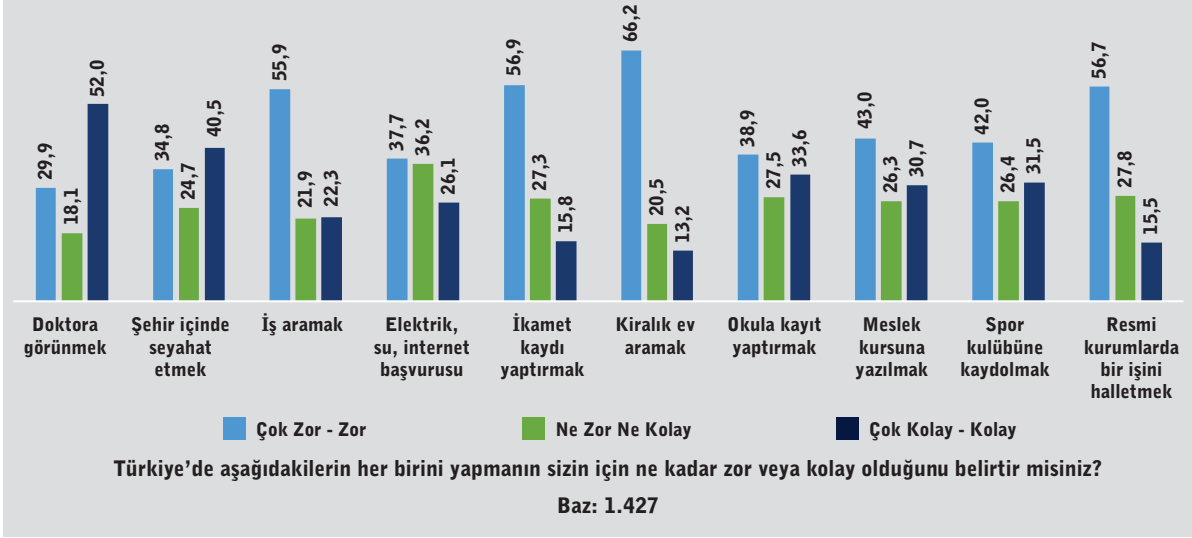
Temel ve sosyal gereksinimleri karşılayabilmenin zorluğu-kolaylığı

Türkiyeli katılımcıların temel ve sosyal gereksinimlerini karşılayabilmelerine ilişkin soruya cevaben, çok zor-zor olarak beyan ettikleri seçenekler en yüksekte başlayarak şöyle sıralanmaktadır: iş aramak (%53,2), kiralık ev aramak (%49,4), doktora görünmek (%43,1), resmî kurumlarda iş halletmek (%42,2), şehir içinde seyahat etmek (%39,7). Türkiyeli katılımcılar arasında çok kolay-kolay seçeneklerinin (çok zor-zor seçeneklerinden) daha yüksek oranda belirtildiği alanlarda ikamet kaydı yaptırmak (%36,6), okula kayıt yaptırmak (%36,6), meslek kursuna yazılmak (%34,4) ve spor kulübüne kaydolmak (%33,6) olarak sıralanmıştır.

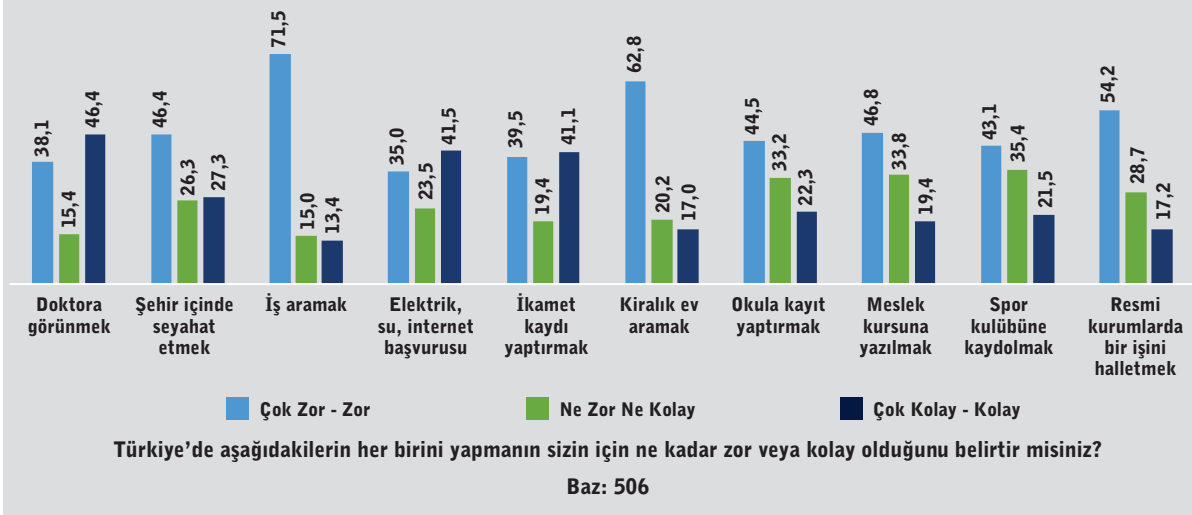
Suriyeli katılımcıların temel ve sosyal gereksinimlerini karşılama durumuna ilişkin soruya cevaben, çok zor-zor olarak beyan ettikleri seçenekler en yüksekte başlayarak şöyle sıralanmaktadır: kiralık ev aramak (%66,2), ikamet kaydı yaptırmak (%56,9), resmî kurumlarda iş halletmek (%56,7), iş aramak (%55,9), meslek kursuna yazılmak (%43). Suriyeli katılımcılar arasında çok kolay-kolay seçeneklerinin (çok zor-zor seçeneklerinden) daha yüksek oranda belirtildiği sadece iki alan vardır. Bunlar, doktora görünmek (%52) ve şehir içinde seyahat etmektir (%40,5). Diğer bütün alanlar için çok zor-zor seçenekleri daha yüksek oranlarda belirtilmiştir.

Şekil 64. Suriyelilerin temel ve sosyal gereksinimleri karşılama durumu (%)

Diğer göçmenlerin temel ve sosyal gereksinimlerini karşılama durumlarına ilişkin soruya cevaben, çok zor-zor olarak beyan ettikleri seçenekler en yüksekte başlayarak şöyle sıralanmaktadır: iş aramak (%71,5), kiralık ev aramak (%62,8), resmî kurumlarda iş halletmek (%54,2), meslek kursuna yazılmak (%46,8) ve şehir içinde seyahat etmek (%46,4). Diğer göçmen katılımcılar arasında çok kolay-kolay seçeneklerinin (çok zor-zor seçeneklerinden) daha yüksek oranda belirtildiği sadece üç alan vardır. Bunlar, doktora görünmek (%46,4), ikamet kaydı yaptırmak (%41,1) ve elektrik, su ve internet başvurusu yapmaktır (%41,5). Diğer bütün alanlar için çok zor-zor seçenekleri daha yüksek oranda belirtilmiştir.

Şekil 65. Diğer göçmenlerin temel ve sosyal gereksinimleri karşılama durumu (%)

Bu soruya Türkiyeli, Suriyeli ve diğer göçmenlerin verdikleri yanıtlar karşılaştırıldığında üç grafikte her üç grup için de en zorluk yaşanan alanların aynı olduğu görülmektedir. Türkiyeliler, Suriyeliler ve diğer göçmenlerin "çok zor" ve "zor" olarak en fazla işaret ettikleri üç konu iş aramak, kiralık ev aramak ve resmî kurumlarda iş halletmektir. Araştırmanın

yapıldığı 2022 yılı, Türkiye’de işsizlik oranlarının yükseldiği ve konut kiralalarında yüksek artışların yaşandığı bir dönemdir. Her üç grup açısından da verilen yanıtlar bu baskı altında beyan edilmiştir. Buna ilaveten, Suriyelilerin ve diğer göçmenlerin her alan için çok zor-zor beyanlarıyla çok kolay-kolay beyanlarının oranı arasında büyük fark vardır. Türkiyelili katılımcıların çok zor-zor beyanlarıyla çok kolay-kolay beyanları arasındaki makas o kadar açık değildir. Diğer bir deyişle, göçmenlerin büyük kısmı Türkiyelilere kıyasla daha fazla alanda iş ve işlemleri yaparken, temel ihtiyaçlarını karşılarken daha fazla zorlanmaktadır. Özetle, üç grup için de başat zorluk alanları benzerdir; ancak göçmenler hem bu alanlarda hem de hemen hemen bütün diğer alanlarda daha fazla zorluk çekmektedir.

Söz konusu on alanda yaşanan zorlukların hane gelir düzeyine göre farklılaşıp farklılaşmadığına da bakılmıştır. Suriyeli katılımcılar için, en düşükten en yüksek gelir dilimlerine gidilirken, hemen hemen her alanda beyan edilen zorluğun (çok zor-zor yanıtları) azalma eğilimi vardır. Türkiyelili katılımcılar ve diğer katılımcıların hane gelirleri kırılımlarına bakıldığında böyle bir eğilim izlenmemektedir.

Tablo 32. Hane geliri ve yerlilerin temel ve sosyal gereksinimleri karşılama yeterliliğinin dağılımı (%)

Yeterlilikler	3.999 TL ve altı			4.000 - 5.999 TL			6.000 - 7.999 TL			8.000 - 9.999 TL			10.000 TL ve üzeri		
	Çok Zor- Zor	Ne Zor Ne Kolay	Çok Kolay- Kolay	Çok Zor- Zor	Ne Zor Ne Kolay	Çok Kolay- Kolay	Çok Zor- Zor	Ne Zor Ne Kolay	Çok Kolay- Kolay	Çok Zor- Zor	Ne Zor Ne Kolay	Çok Kolay- Kolay	Çok Zor- Zor	Ne Zor Ne Kolay	Çok Kolay- Kolay
Doktora görünmek	64,7	17,6	17,6	31,6	16,0	52,4	48,1	15,7	36,1	47,1	15,2	37,7	40,1	20,9	39,0
Şehir içinde seyahat etmek	51,5	35,3	13,2	25,8	21,5	52,6	45,5	18,8	35,7	44,1	22,1	33,8	36,9	27,0	36,2
İş aramak	57,4	33,8	8,8	44,3	19,4	36,4	47,9	24,2	27,9	58,8	17,2	24,0	58,5	14,9	26,6
Elektrik, su, internet başvurusu yapmak	42,6	35,3	22,1	24,4	26,3	49,3	38,4	29,5	32,2	34,3	28,9	36,8	38,3	28,0	33,7
İkamet kaydı yaptırmak	36,8	38,2	25,0	20,8	29,9	49,3	36,1	26,8	37,0	30,4	28,4	41,2	33,0	34,0	33,0
Kiralık ev aramak	48,5	30,9	20,6	37,1	28,5	34,4	48,1	25,1	26,8	53,4	20,6	26,0	57,4	15,2	27,3
Okula kayıt yaptırmak	41,2	33,8	25,0	22,0	30,1	47,8	34,6	30,8	34,6	32,4	26,5	41,2	30,5	31,2	38,3
Meslek kursuna yazılmak	36,8	32,4	30,9	19,4	32,3	48,3	36,6	29,9	33,5	30,4	32,4	37,3	31,2	34,0	34,8
Spor kulübüne kaydolmak	42,6	30,9	26,5	23,2	30,4	46,4	39,7	28,2	32,2	39,2	30,9	29,9	39,0	24,8	36,2
Resmi kurumlarda bir işini halletmek	48,5	30,9	20,6	33,5	27,5	39,0	46,6	27,3	26,2	46,1	24,5	29,4	53,2	18,8	28,0

Tablo 33. Hane geliri - Suriyelilerin temel ve sosyal gereksinimleri karşılama yeterliliğinin dağılımı (%)

Yeterlilikler	3.999 TL ve altı			4.000 - 5.999 TL			6.000 - 7.999 TL			8.000 - 9.999 TL			10.000 TL ve üzeri		
	Çok Zor-Zor	Ne Zor Ne Kolay	Çok Kolay- Kolay	Çok Zor-Zor	Ne Zor Ne Kolay	Çok Kolay- Kolay	Çok Zor-Zor	Ne Zor Ne Kolay	Çok Kolay- Kolay	Çok Zor-Zor	Ne Zor Ne Kolay	Çok Kolay- Kolay	Çok Zor-Zor	Ne Zor Ne Kolay	Çok Kolay- Kolay
Doktora görünmek	32,6	10,0	57,4	34,1	25,0	40,9	14,8	21,3	63,9	0,0	3,4	96,6	0,0	5,6	94,4
Şehir içinde seyahat etmek	45,5	17,5	37,0	28,5	29,5	42,0	17,2	31,1	51,6	3,4	13,8	82,8	0,0	19,4	80,6
İş aramak	60,9	12,3	26,8	53,2	26,3	20,5	37,7	40,2	22,1	41,4	20,7	37,9	36,1	33,3	30,6
Elektrik, su, internet başvurusu yapmak	44,8	30,3	24,9	37,7	36,6	25,7	19,7	47,5	32,8	10,3	44,8	44,8	2,8	61,1	36,1
İkamet kaydı yaptırmak	75,3	16,1	8,6	47,0	32,3	20,7	37,7	36,9	25,4	13,8	55,2	31,0	5,6	66,7	27,8
Kiralık ev aramak	83,0	10,0	7,0	58,6	24,1	17,4	48,4	31,1	20,5	34,5	31,0	34,5	36,1	47,2	16,7
Okula kayıt yaptırmak	45,7	14,7	39,6	38,8	33,4	27,8	29,5	41,0	29,5	6,9	48,3	44,8	2,8	55,6	41,7
Meslek kursuna yazılmak	47,8	15,4	36,8	44,4	29,9	25,7	36,1	33,6	30,3	3,4	69,0	27,6	8,3	66,7	25,0
Spor kulübüne kaydolmak	44,7	16,1	39,2	46,8	28,2	25,0	32,0	41,0	27,0	13,8	48,3	37,9	5,6	66,7	27,8
Resmi kurumlarda bir işini halletmek	66,7	21,7	11,6	56,9	26,5	16,6	38,5	41,8	19,7	13,8	48,3	37,9	2,8	44,4	52,8

Suriyelilerin ve diğer göçmenlerin Türkiye’de yaşadıkları süre ile söz konusu on alanda yaşadıkları zorluklar arasındaki ilişkiye bakıldığında, ülkede daha uzun yaşamış olmanın olumlu bir etkisi olmadığı ve hatta daha uzun süredir Türkiye’de yaşayan göçmenlerin muhtemelen geçmişe kıyasla “ikamet kaydı yaptırmak” gibi iş-işlemlerin daha zor olduğunu düşündükleri görülmektedir. Bunun bir nedeni, bazı mahallelerin son yıllarda geçici koruma veya ikamet kaydına kapatılması ve kısa dönemli ikamet izni almanın zorlaşması olabilir. Diğer göçmenlerin dokuz yıl veya daha uzun süredir Türkiye’de yaşayan grubunda ikamet kaydı yaptırmayı “çok zor-zor” olarak beyan edenlerinin oranı (%72,2), üç yıl ve daha az süredir yaşayanlar (%38,6) ile 4-8 yıldır yaşayanların beyan ettiği oranın (%35,9) neredeyse iki katıdır. Suriyeliler için de yaşanan süre uzadıkça ikamet kaydı yaptırmamanın çok zor-zor olduğunu söyleyenlerin oranı bir miktar artmaktadır (3 yıl ve altı %47,1; 4-8 yıl arası %56,4; 9 yıl ve üzeri %62). Aynı şekilde, kiralık ev aramanın çok zor-zor olduğunu söyleyen Suriyelilerin oranı, Türkiye’de yaşanan süre uzadıkça (3 yıl ve altı %62,7; 4-8 yıl arası %65,4; 9 yıl ve üzeri %70,3) artmaktadır. Bu bulgular, yaşanan zorlukların göçmenlerin bağımsız hareket etme konusundaki bilgi ve becerilerinin zaman içerisinde artmasıyla azalmadığını, diğer bir deyişle bu zorlukların yapısal sorunlardan veya kurumların kapsayıcı olmamasından da kaynaklanıyor olabileceğine işaret etmektedir.

Tablo 34. Hane geliri - Diğer göçmenlerin temel ve sosyal gereksinimleri karşılama yeterliliğinin dağılımı (%)

Yeterlilikler	3.999 TL ve altı			4.000 - 5.999 TL			6.000 - 7.999 TL			8.000 - 9.999 TL			10.000 TL ve üzeri		
	Çok Zor- Zor	Ne Zor Ne Kolay	Çok Kolay- Kolay	Çok Zor- Zor	Ne Zor Ne Kolay	Çok Kolay- Kolay	Çok Zor- Zor	Ne Zor Ne Kolay	Çok Kolay- Kolay	Çok Zor- Zor	Ne Zor Ne Kolay	Çok Kolay- Kolay	Çok Zor- Zor	Ne Zor Ne Kolay	Çok Kolay- Kolay
Doktora görünmek	29,3	9,8	61,0	53,6	12,0	34,4	27,3	15,9	56,8	53,8	0,0	46,2	11,1	11,1	77,8
Şehir içinde seyahat etmek	39,0	22,0	39,0	50,8	19,7	29,5	29,5	22,7	47,7	46,2	7,7	46,2	0,0	44,4	55,6
İş aramak	53,7	12,2	34,1	75,4	10,4	14,2	59,1	22,7	18,2	84,6	15,4	0,0	33,3	11,1	55,6
Elektrik, su, internet başvurusu yapmak	36,6	24,4	39,0	44,8	29,0	26,2	45,5	22,7	31,8	38,5	38,5	23,1	11,1	22,2	66,7
İkamet kaydı yaptırmak	46,3	12,2	41,5	56,3	19,7	24,0	40,9	29,5	29,5	46,2	23,1	30,8	11,1	33,3	55,6
Kiralık ev aramak	46,3	14,6	39,0	57,4	21,3	21,3	50,0	29,5	20,5	76,9	15,4	7,7	44,4	11,1	44,4
Okula kayıt yaptırmak	31,7	22,0	46,3	50,3	23,5	26,2	40,9	34,1	25,0	30,8	46,2	23,1	22,2	44,4	33,3
Meslek kursuna yazılmak	36,6	24,4	39,0	51,9	21,9	26,2	45,5	34,1	20,5	46,2	38,5	15,4	33,3	44,4	22,2
Spor kulübüne kaydolmak	36,6	22,0	41,5	47,0	26,2	26,8	38,6	34,1	27,3	38,5	38,5	23,1	22,2	44,4	33,3
Resmi kurumlarda bir işini halletmek	41,5	19,5	39,0	55,7	17,5	26,8	36,4	31,8	31,8	46,2	23,1	30,8	11,1	66,7	22,2

Tablo 35. Türkiye’de yaşanan süre - Suriyelilerin temel ve sosyal gereksinimleri karşılama yeterliliğinin dağılımı (%)

Yeterlilikler	3 yıl ve altı			4-8 yıl			9 yıl ve üzeri		
	Çok Zor- Zor	Ne Zor Ne Kolay	Çok Kolay- Kolay	Çok Zor- Zor	Ne Zor Ne Kolay	Çok Kolay- Kolay	Çok Zor- Zor	Ne Zor Ne Kolay	Çok Kolay- Kolay
Doktora görünmek	32,4	21,6	46,1	31,5	19,5	49,0	23,8	12,2	64,0
Şehir içinde seyahat etmek	33,3	32,4	34,3	34,9	24,8	40,3	34,7	22,1	43,2
İş aramak	53,9	24,5	21,6	56,1	22,5	21,4	55,8	18,8	25,4
Elektrik, su, internet başvurusu yapmak	34,3	42,2	23,5	38,7	36,1	25,1	35,3	34,3	30,4
İkamet kaydı yaptırmak	47,1	31,4	21,6	56,4	27,8	15,9	62,0	24,1	13,9
Kiralık ev aramak	62,7	21,6	15,7	65,4	20,6	14,0	70,3	19,8	9,9
Okula kayıt yaptırmak	43,1	29,4	27,5	40,4	28,1	31,5	32,3	24,8	42,9
Meslek kursuna yazılmak	45,1	31,4	23,5	45,0	26,0	29,0	35,6	25,4	38,9
Spor kulübüne kaydolmak	39,2	35,3	25,5	43,5	26,7	29,7	38,0	22,4	39,6
Resmi kurumlarda bir işini halletmek	51,0	31,4	17,6	56,8	27,5	15,7	58,1	27,7	14,2

Tablo 36. Türkiye’de yaşanan süre - Diğer göçmenlerin temel ve sosyal gereksinimleri karşılama yeterliliği ilişkisi (%)

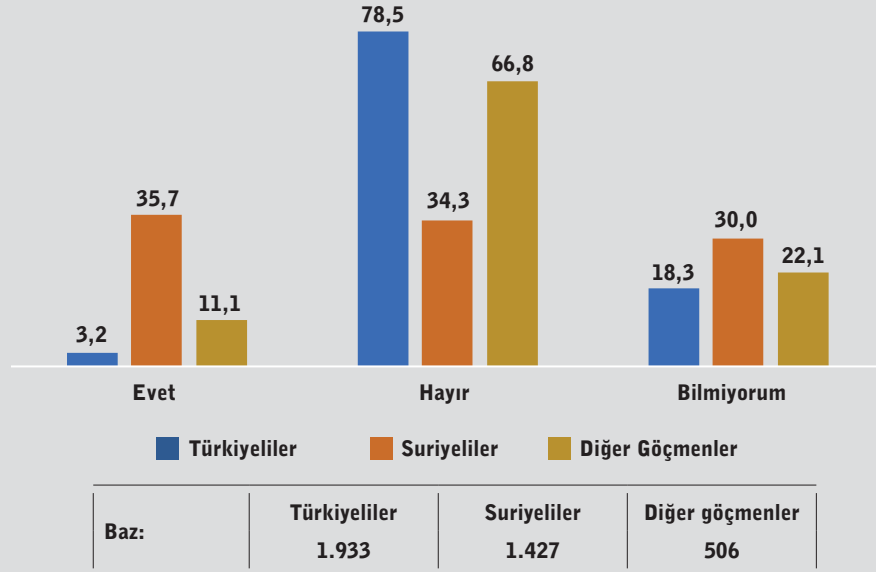
Yeterlilikler	3 yıl ve altı			4-8 yıl			9 yıl ve üzeri		
	Çok Zor- Zor	Ne Zor Ne Kolay	Çok Kolay- Kolay	Çok Zor- Zor	Ne Zor Ne Kolay	Çok Kolay- Kolay	Çok Zor- Zor	Ne Zor Ne Kolay	Çok Kolay- Kolay
Doktora görünmek	45,7	13,7	40,6	31,1	16,5	52,4	50,0	16,7	33,3
Şehir içinde seyahat etmek	47,7	28,9	23,4	44,7	25,3	30,0	52,8	19,4	27,8
İş aramak	68,5	16,8	14,7	74,4	13,6	12,1	66,7	16,7	16,7
Elektrik, su, internet başvurusu yapmak	39,1	17,8	43,1	31,1	25,3	43,6	41,7	41,7	16,7
İkamet kaydı yaptırmak	38,6	19,8	41,6	35,9	20,5	43,6	72,2	8,3	19,4
Kiralık ev aramak	64,5	18,3	17,3	60,8	22,0	17,2	69,4	16,7	13,9
Okula kayıt yaptırmak	47,7	31,5	20,8	41,8	35,2	23,1	47,2	27,8	25,0
Meslek kursuna yazılmak	50,8	30,5	18,8	42,9	38,1	19,0	55,6	19,4	25,0
Spor kulübüne kaydolmak	44,7	34,5	20,8	42,5	36,3	21,2	38,9	33,3	27,8
Resmi kurumlarda bir işini halletmek	55,3	27,4	17,3	53,1	30,0	16,8	55,6	25,0	19,4

Toplumsal yaşama dair bilgi düzeyi

Araştırmada katılımcıların Türkiye’deki toplumsal yaşama dair bilgi düzeyleri de sorgulanmak istendi. Bu amaçla, “Türkiye’de Ramazan ayında alkollü içki içmek kanunen yasak mıdır?” sorusu yöneltildi. Türkiyeli katılımcıların yaklaşık beşte dördü (%78,5) bu soruyu doğru olarak, yani “hayır” şeklinde cevaplarırken, diğer göçmenlerin %66,8’si ve Suriyelilerin %34,3’ü “hayır” diyerek yine doğru yanıtı işaretlediler. Bir başka deyişle, Suriyelilerin yaklaşık üçte ikisi “Ramazan ayında alkollü içki içmek yasaktır” ifadesi için “bu konuda bilgi sahibi olmadığını” (%30) söylemiş ya da “yanlış cevabı” vermiştir (%35,7). Diğer göçmenlerinse toplamda üçte biri bu konuda ya bilgi sahibi değildir (%22,1) ya da yanlış bilgiye sahiptir (%11,1). Suriyelilerin verdiği cevapları, hem Türkiye’deki hukuki normlar konusunda eksik bilgileri olduğu hem de geldikleri toplumdaki kuralların Türkiye’de de geçerli olduğunu düşündükleri şeklinde yorumlamak mümkün olabilir.

Bu soruya verilen cevapların eğitim düzeyine göre dağılımı incelendiğinde, okuryazar olmayanların “bilmiyorum” cevabı verme oranı, üç grupta da diğer eğitim düzeylerine kıyasla belirgin olarak daha yüksektir. Türkiyeliler ve diğer göçmenlerde eğitim düzeyi arttıkça, soruya doğru cevap verme oranı da artmaktadır. Suriyelilerdeyse benzer bir eğilim gözlenmemektedir.

Şekil 66. “Türkiye’de Ramazan ayında alkollü içki içmek yasak mıdır?” sorusuna verilen yanıtlar (%)

Tablo 37. Eğitim durumu ve “Türkiye’de Ramazan ayında alkollü içki içmek yasak mıdır?” sorusuna verilen cevaplar (%)

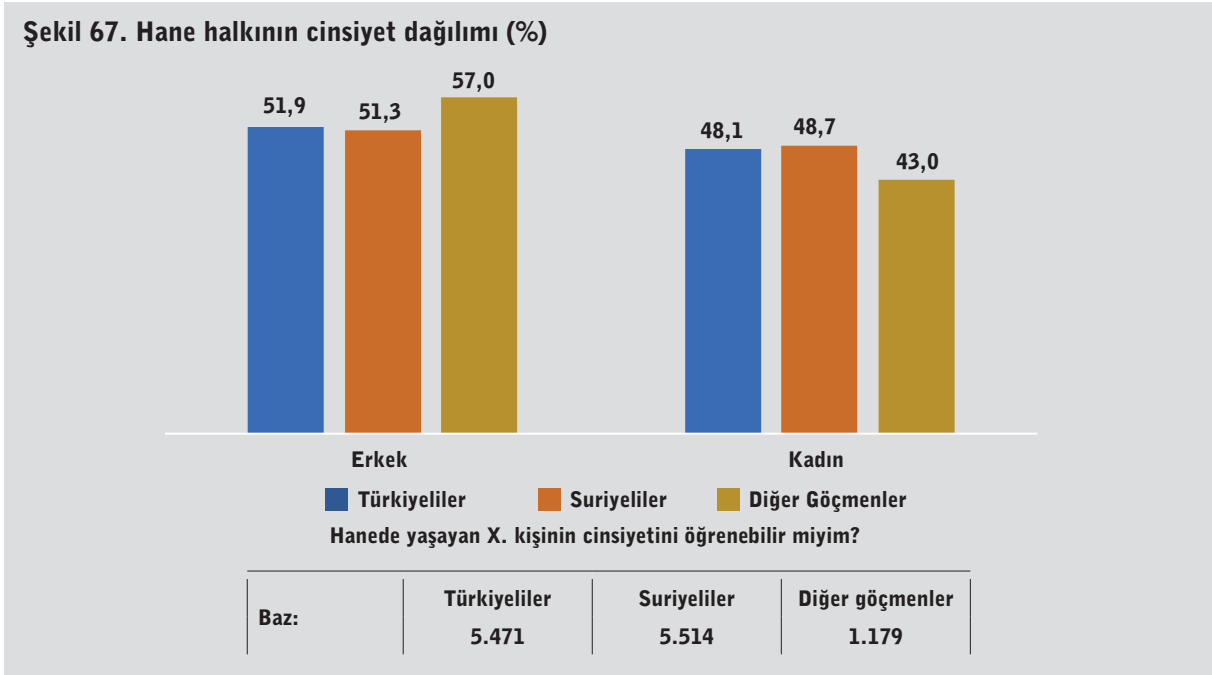
Eğitim	Türkiyeliler			Suriyeliler			Diğer Göçmenler		
	Evet	Hayır	Bilmiyorum	Evet	Hayır	Bilmiyorum	Evet	Hayır	Bilmiyorum
Okuryazar değil	11,1	44,4	44,4	38,5	10,3	51,3	37,0	18,5	44,4
Okuryazar	0,0	81,5	18,5	10,2	59,2	30,6	13,2	58,5	28,3
İlkokul	6,8	76,5	16,7	40,5	34,7	24,7	11,5	64,8	23,8
Ortaokul	4,3	86,7	8,9	26,5	37,7	35,8	10,6	72,8	16,7
Lise	2,2	82,2	15,7	31,9	37,4	30,7	5,2	76,0	18,8
Yükseköğrenim ve üzeri	1,8	68,9	29,3	65,5	10,6	23,9	3,6	67,9	28,6

Hane Halkı Profili

Göçmenler ve yerlilerin toplumsal katılımının sorgulandığı araştırmada katılımcıların hane profillerini ortaya çıkarmayı amaçlayan son soru paketi sayesinde toplamda 12.164 kişilik bir veri seti elde edilmiştir. Bu veri setiyle hem göçmen hem de Türkiyeli hanelerin niteliklerindeki benzerlik ve farklılıklar analiz edilmiştir. Bu soru paketinde hane halkı üyelerinin her birinin yaşı, cinsiyeti, eğitim ve çalışma durumu ve vatandaşlığı sorgulanmıştır.

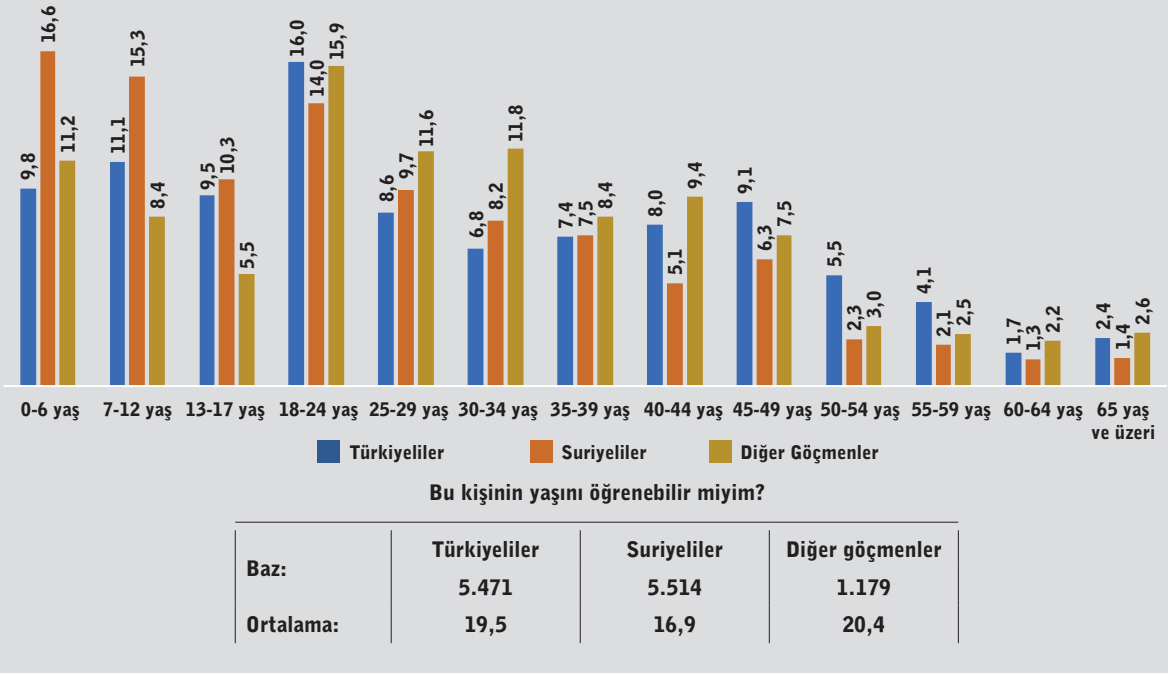
Hane halkı üyelerinin cinsiyeti, yaşı, doğum yeri ve vatandaşlık

Hane halkının cinsiyet dağılımında yerliler arasında kadın (%48,1) ve erkek (%51,9) oranının ve ayrıca Suriyeli göçmen hanelerde kadın (%48,7) ve erkek oranının (%51,3) yakın olduğu görülmüştür. Ancak diğer göçmenler grubunda hane halkı içindeki erkek nüfusun (%57) kadın nüfustan (%43) yüksek olduğu dikkati çekmektedir. Diğer göçmenleri temsil eden hanelerde erkek nüfusun kadınlara göre diğer iki gruptan daha yüksek oluşu bu grup içinde daha önce de belirtildiği gibi yanlarında aileleri olmadan Türkiye'ye çalışmak için gelen erkek işgücü oranının yüksekliğiyle ilişkilidir. Suriyeliler aileleriyle birlikte Türkiye'ye varmakta, diğer göçmenler ise çoğu zaman düzensiz bir göç hareketi içinde, çalışmak ya da başka bir ülkeye geçiş yapabilmek amacıyla Türkiye'de bulunmaktadır.

Hane halkının yaş dağılımında da yerliler ile göçmenler arasında belli yaş gruplarında önemli farklılıklar ortaya çıkmıştır. Suriyeli göçmenlerde hane halkı içinde 0-17 yaş grubunun yoğunluğu (%31,9) yerlilere (%20,9) ve diğer göçmenlere (%19,6) göre belirgin biçimde öne çıkmaktadır. 18-44 yaş aralığındaki yoğunluksa diğer göçmen hanelerinde (%57,1) görülmektedir. Bu yaş grubu yerli hanelerde %46,9 oranında, Suriyeli hanelerdeyse %44,5 oranındadır.

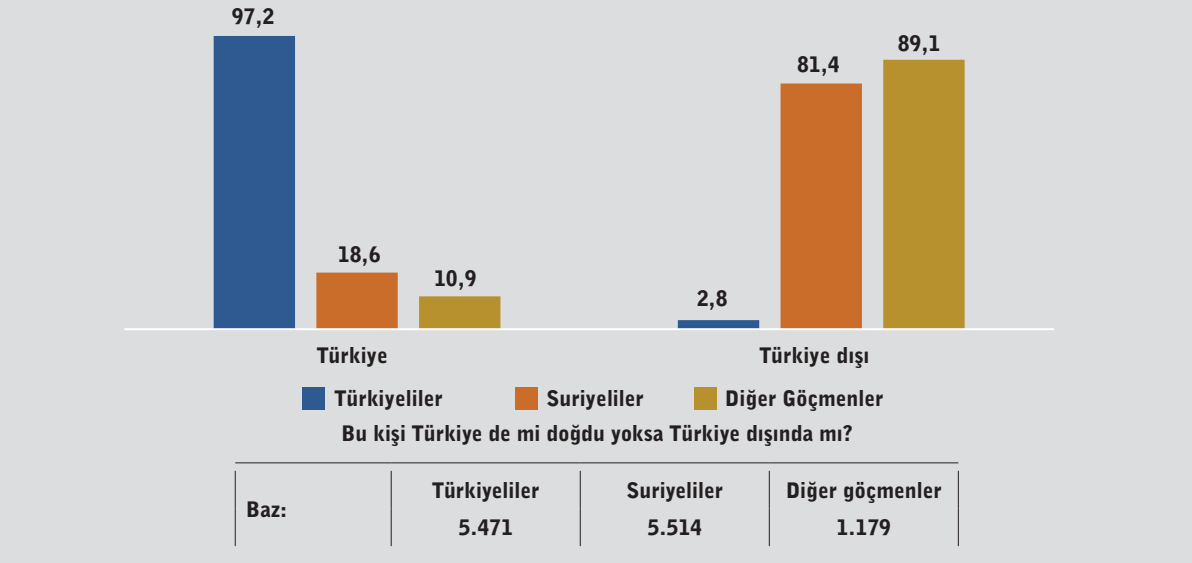
Şekil 68. Hane halkının yaş dağılımı (%)

Yerli ve göçmen hanelerde hane halkının yaş dağılımında en dikkat çekici noktalardan biri özellikle 0-12 yaş aralığında çocuk sayısının Suriyeli hanelerdeki yoğunluğudur. 0-6 yaş grubu Suriyeli hanelerde hane halkının %16,6'sını oluştururken, bu oran yerli hanelerde %9,8'e ve diğer göçmenlerde %11,2'ye düşmektedir. Diğer bir önemli farklılık da hanelerde kırk yaşın üzerindeki hane halkında çıkmaktadır. Kırk yaşın üzerindeki hane halkı yoğunluğu Türkiyeli (%30,8) ve diğer göçmen hanelerinde (%27,2) Suriyeli göçmen hanelerinden (%18,4) daha yüksek çıkmaktadır.

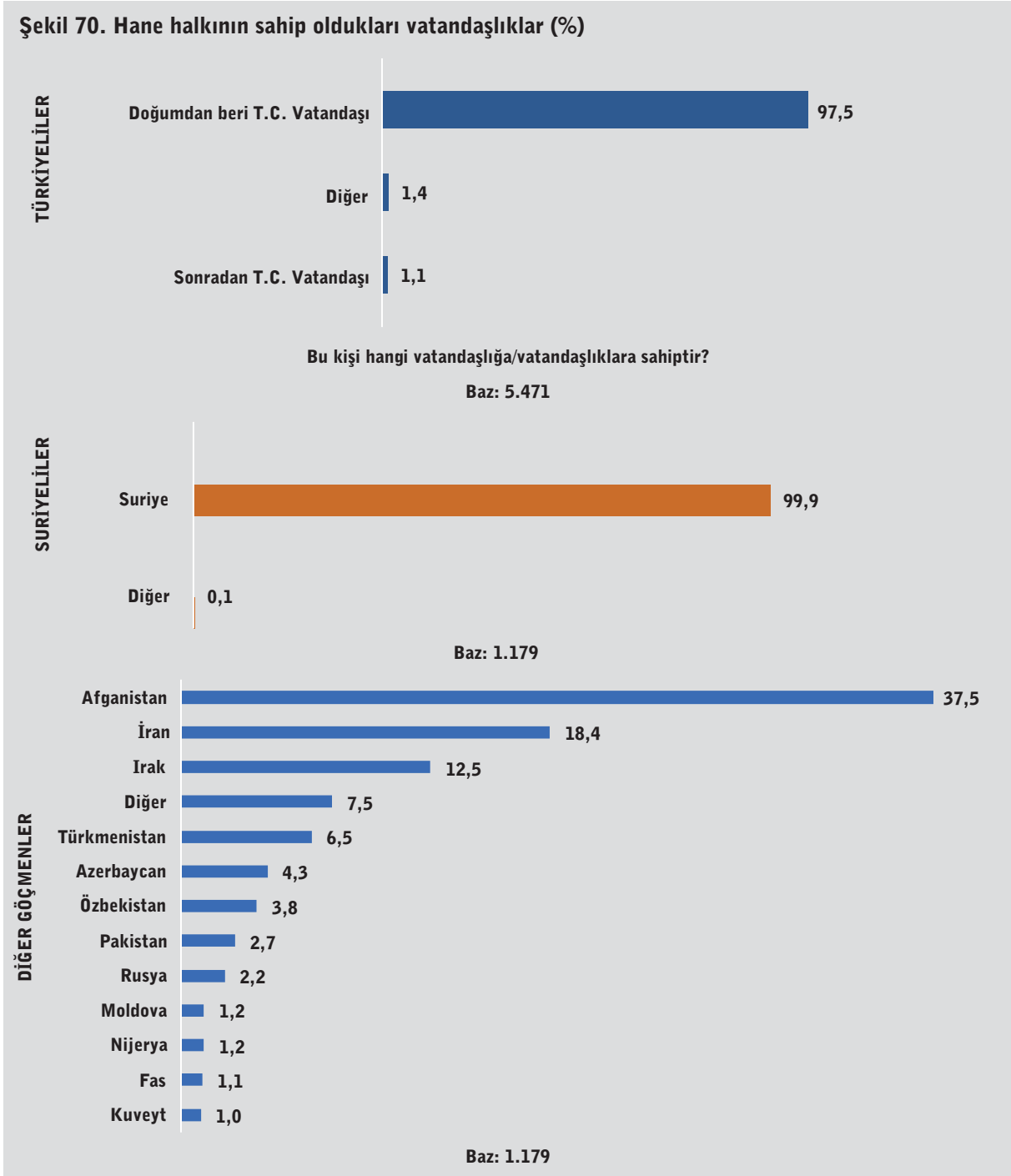
Hane halkının doğum yeri dağılımında yerliler örnekleme %97 oranıyla Türkiye doğumlu olarak çıkmıştır. Ancak Suriyeli katılımcıların hane halkı içinde Türkiye doğumlu olanların oranı da %18,6 ile yüksek bir orandır. Suriyeli göçmen hanelerinde yaklaşık her beş kişiden

Şekil 69. Hane halkı doğum yeri (%)

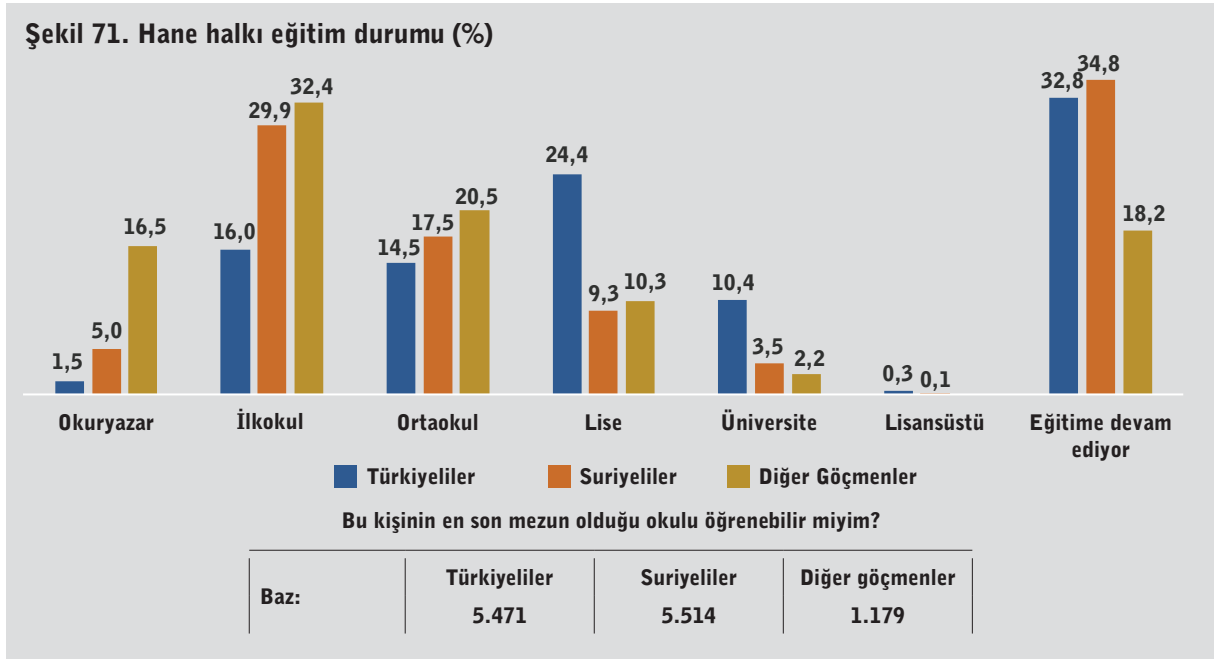
birinin Türkiye doğumlu olması Suriye göçünün 12. yılında göçmen hanelerde doğan bebek sayısına dair bir fikir vermektedir. Diğer göçmen hanelerinde de Türkiye’de doğmuş olan hane halkı oranı %10,9 gibi azımsanmayacak bir oranda çıkmıştır.

Hane halkı üyelerinin sahip olduğu vatandaşlıklar sorgulandığında yerli haneler %97,5 oranında doğumdan itibaren Türkiye Cumhuriyeti vatandaşlarından oluşmaktadır. Suriyeli hanelerde yaşayanların %99,9’u Suriye vatandaşıdır. Diğer göçmenlerin yaşadıkları hanelerdeyse birinci sırayı %37,5’le Afganistan vatandaşları, ikinci sırada %18,4’le İran İslam Cumhuriyeti vatandaşları, üçüncü sırayı %12,5’le Irak vatandaşları ve %7,5-1,0 arasında da diğer ülke vatandaşları almaktadır.

Hane halkı ve eğitim

Hane halkı eğitim durumu dağılımında en belirgin ayırım, oranların lise kademesine kadar göçmenler, lise ve sonrasında yerliler için yüksek çıkmasıdır. Hane halkı içinde lise mezunu oranı yerlilerde %24,4'ken, Suriyeliler ve diğer göçmenler için sırasıyla %9-10 seviyesine düşmektedir. Aynı eğilim yüksek öğrenimde daha da derinleşmektedir. Yerli hanelerde hane halkının %10,7'si yüksek öğrenim ve üzerindeki eğitim düzeyine sahipken, bu oran Suriyeli hanelerde %3,6, diğer göçmen hanelerde %2,2'dir. Hanelerde eğitime devam eden hane halkı nüfusuna hanedeki çocuk ve genç nüfus oranına da bağlı olarak Suriyeli hanelerde az bir farkla yüksek çıkmaktadır. Suriyeli hanelerde eğitime devam eden hane halkı oranı %34,8, yerli hanelerde %32,8 ve diğer göçmenler grubunda %18,2'dir. Suriyeli hanelerde hane halkı içindeki üç kişiden birinin eğitime devam etmesi, Suriyeli göçmen çocukların eğitime erişim oranları açısından önemli bir veridir. Öte yandan hane içinde eğitime devam edenlerin oranının diğer göçmenler grubunda yerli ve Suriyeli hanelere göre yarı yarıya düşmesiye, diğer göçmenler grubu içindeki düzensiz göçmenlerin ağırlığını erkek işgücünün oluşturması ve ailede okul çağındaki çocuk ve genç sayısının düşük olmasıyla ilişkilidir.

Yerli ve göçmen hanelerinde hane halkının eğitim durumu, hane halkı yaş kırılımlarıyla ilişkisel olarak analiz edildiğinde ilk ve ortaöğretime devam çağındaki hane halkında yerli (7-17 yaş %99,5), Suriyeli (0-7 yaş %96) ve diğer göçmen grubunda (%96,3) birbirine yaklaştığı ancak 18 yaşından itibaren göçmen hanelerde eğitime erişimin düştüğü dikkat çekmektedir (Tablo 38).

Tablo 38. Hane halkı yaşı ve eğitim durumu dağılımı (%)

Yaş	Türkiyeliler					
	Okuryazar	İlkokul	Ortaokul	Lise	Yükseköğrenim ve üzeri	Eğitime devam ediyor
0-6 Yaş	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	100,0
7-17 Yaş	0,0	0,1	0,3	0,2	0,0	99,5
18-34 Yaş	1,4	4,8	11,7	36,2	20,5	25,3
35-49 Yaş	1,9	27,1	26,4	33,2	11,3	0,1
50-64 Yaş	2,1	48,4	25,7	18,9	4,8	0,0
65 Yaş ve üzeri	8,7	50,4	11,3	27,8	1,7	0,0

Yaş	Suriyeliler					
	Okuryazar	İlkokul	Ortaokul	Lise	Yükseköğrenim ve üzeri	Eğitime devam ediyor
0-6 Yaş	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	100,0
7-17 Yaş	0,2	2,0	1,6	0,2	0,0	96,0
18-34 Yaş	4,0	40,0	23,9	16,5	6,5	9,0
35-49 Yaş	6,7	47,1	29,5	11,9	4,6	0,3
50-64 Yaş	22,5	50,7	19,5	5,7	1,3	0,3
65 Yaş ve üzeri	35,0	41,7	16,7	6,7	0,0	0,0

Yaş	Diğer Göçmenler					
	Okuryazar	İlkokul	Ortaokul	Lise	Yükseköğrenim ve üzeri	Eğitime devam ediyor
0-6 Yaş	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	100,0
7-17 Yaş	0,6	1,9	0,6	0,6	0,0	96,3
18-34 Yaş	15,6	33,6	26,9	15,9	3,4	4,6
35-49 Yaş	18,1	42,9	26,1	10,8	2,1	0,0
50-64 Yaş	41,0	43,4	12,0	2,4	1,2	0,0
65 Yaş ve üzeri	34,5	58,6	6,9	0,0	0,0	0,0

Üç grupta da hane halkının eğitim düzeyinin cinsiyete göre dağılımı bazı düzeylerde istisnalar olmakla birlikte genel olarak erkekler lehinedir (Tablo 39).

Tablo 39. Hane halkı cinsiyeti ve eğitim durumu dağılımı (%)

Cinsiyet	Türkiyeliler					
	Okuryazar	İlkokul	Ortaokul	Lise	Yükseköğrenim ve üzeri	Eğitime devam ediyor
Erkek	1,3	16,7	15,0	23,9	11,5	31,6
Kadın	1,7	15,3	14,1	25,0	9,9	34,0

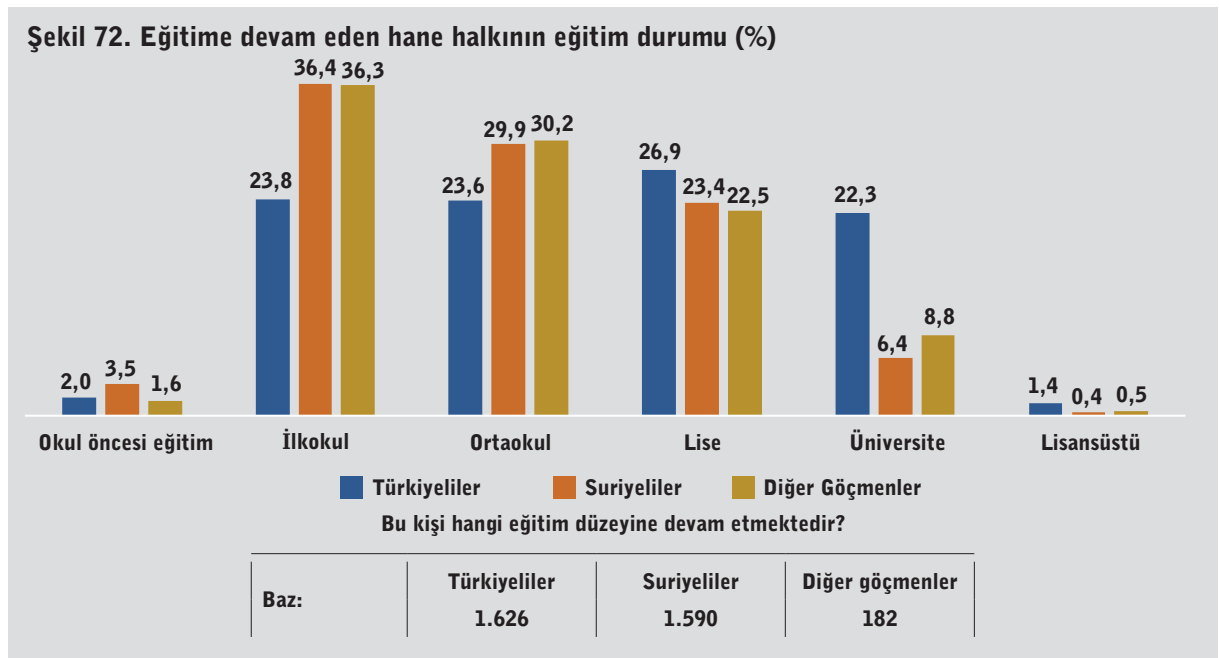

Cinsiyet	Suriyeliler					
	Okuryazar	İlkokul	Ortaokul	Lise	Yükseköğrenim ve üzeri	Eğitime devam ediyor
Erkek	4,4	29,6	18,5	10,9	3,7	32,9
Kadın	5,7	30,3	16,3	7,6	3,4	36,8

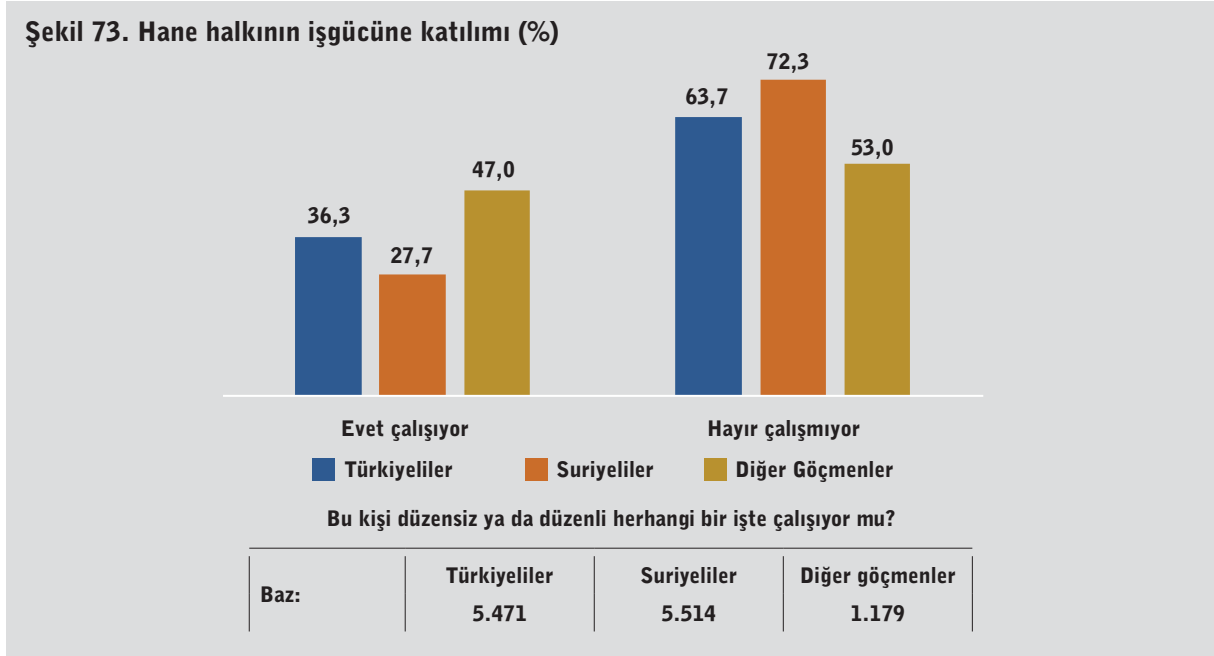
Cinsiyet	Diğer Göçmenler					
	Okuryazar	İlkokul	Ortaokul	Lise	Yükseköğrenim ve üzeri	Eğitime devam ediyor
Erkek	15,7	35,8	24,2	9,3	1,9	13,1
Kadın	17,5	28,0	15,4	11,6	2,6	24,9

Eğitime devam eden hane halkı üyelerinin hangi eğitim kademesinde oldukları sorgulandığında (Şekil 72) ilkökul ve ortaokula devam eden hane halkı oranı Suriyeliler (%66,3) ve diğer göçmenlerde (%66,5) yerlilerden (%47,4) yüksek çıkmaktadır. Lise seviyesinden itibaren Suriyeli (%30,2) ve diğer göçmenlere (%31,9) göre yerli hanelerde (%50,6) eğitime devam eden gençlerin oranı yükselmektedir. Bu oranlar hane nüfusunda lise çağından daha küçük çocuk sayısının göçmen hanelerinde daha yüksek olması ve göçmen çocuk ve gençlerin temel eğitimi tamamlamadan çalışma yaşamına dahil olmasıyla ilişkili olabilir (Şekil 72).

Hane halkının işgücüne katılımı

Ankete katılan bireylerin yaşadığı hanelerde hane halkının işgücüne katılımıyla ilgili sorgulamada Suriyeli hane halkının %27,7'si çalışırken, yerliler arasında bu oran %36,3'e, diğer göçmenler grubundaysa %47'ye yükselmektedir. Suriyeli hane halklarının işgücüne katılımının yerliler ve diğer göçmenler grubuna göre düşük oranın üç nedeni vardır. Birincisi savaştan kaçan Suriyeli mülteciler Türkiye'ye aile olarak geldikleri için hanede çalışma yaşında olmayan (çocuk) nüfusun, Türkiye'ye ağırlıklı ekonomik nedenlerle gelen diğer göçmenler grubuna göre daha yüksek olmasıdır. İkincisi Suriyeli hanelerde çocuk sayısı ortalamada yerlilere oranla daha yüksektir. Üçüncüsü Suriyeli hanelerde kadınların işgücüne katılımı yerli hanelere göre daha düşüktür. Ancak bu oranların yaştan bağımsız olarak bütün hane halkı üyelerine ilişkin olduğu belirtilmelidir. Dolayısıyla, hane halkı işgücüne katılım oranlarının yaş gruplarına göre dağılımına da bakmak gerekir.

Hane halkının işgücüne katılımının yaş gruplarına göre dağılımı sorgulandığında yerli hane halkı içinde 18-34 yaş aralığında işgücüne katılma oranı (%46,9) ile Suriyeli hane halkının işgücüne katılma oranı (%47,1) birbirine yakındır. Bu yaş grubunda diğer göçmen kategorisindeki hane halkının işgücüne katılımı %63,3'le belirgin bir biçimde yükselmektedir. Bu yükselmeye diğer göçmen kategorisindeki düzensiz göçmen hanelerinin ağırlıklı erkek işgücünden oluşması belirleyici bir unsurdur. Diğer yandan 35-49 yaş aralığında yerli hanelerde işgücüne katılım %65,5'e, diğer göçmen kategorisindeyse %74,5'e yükselirken, Suriyeli göçmen hanelerinde 35-49 yaş aralığında işgücüne katılım %53,7'de kalmaktadır. Suriyeli hanelerde işgücüne katılımın 34-49 yaş aralığında yerli ve diğer göçmen hanelerine göre daha düşük olması yukarıda sözü edildiği gibi Suriyeli hanelerde kadınların işgücüne katılımlarının düşük olmasıyla ilişkilidir. 50-64 yaş aralığına bakıldığında hem Suriyeli göçmen hanelerinde (%25,9) hem de diğer göçmen hanelerinde (%37,4) işgücüne katılım yerlilere (%44) göre düşmektedir (Tablo 40). Ankete katılan bireylerin yaşadığı hanelerde 65 ve üzeri yaş grubunun işgücüne katılım

oranı yerli haneler ve Suriyeli hanelerde %5-7 aralığına düşmekte, diğer göçmen kategorisinde ise sıfır düzeyinde seyretmektedir (Tablo 40). Öte yandan bu tablo, 7-17 yaş arasında çalışan Suriyeli hane halkı (%4) ve diğer göçmen hane halkı (%3) oranının Türkiyelilere (%1,7) nazaran daha yüksek olduğunu göstermektedir. Sonuç olarak Suriyeliler ve diğer göçmenler daha erken yaşta çalışmaya başlamakta ve Türkiyelilere kıyasla daha genç bir işgücü oluşturmaktadır.

Tablo 40. Hane halkı yaş gruplarının işgücüne katılıma göre dağılımı (%)

Yaş	Türkiyeliler		Suriyeliler		Diğer Göçmenler	
	Evet çalışıyor	Hayır çalışmıyor	Evet çalışıyor	Hayır çalışmıyor	Evet çalışıyor	Hayır çalışmıyor
0-6 Yaş	0,0	100,0	0,0	100,0	0,0	100,0
7-17 Yaş	1,7	98,3	4,0	96,0	3,0	97,0
18-34 Yaş	46,9	53,1	47,1	52,9	63,3	36,7
35-49 Yaş	65,5	34,5	53,7	46,3	74,5	25,5
50-64 Yaş	44,0	56,0	25,9	74,1	37,4	62,6
65 Yaş ve üzeri	5,4	94,6	6,6	93,4	0,0	100,0

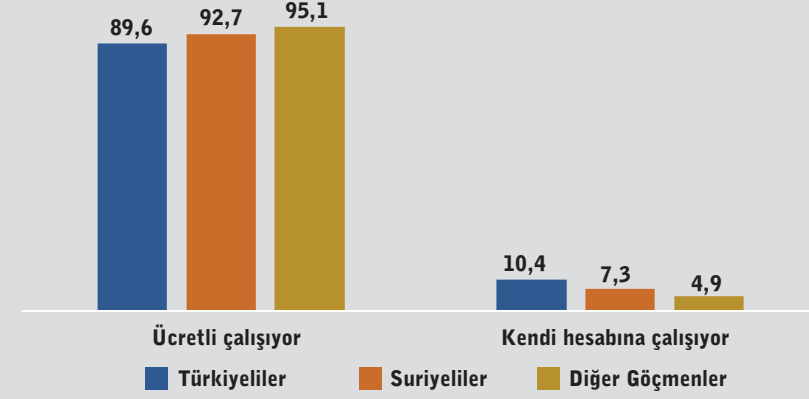
Ankete katılan bireylerin yaşadıkları hanelerde hane halkı üyelerinin cinsiyeti ile işgücüne katılım arasındaki ilişki sorgulandığında yerli hanelerde erkeklerin işgücüne katılımı %50,8'ken Suriyeli hanelerde %46,1 ve diğer göçmen hanelerde %65,5'tir. Bu oranlar kadınların işgücüne katılımda radikal olarak farklılaşmaktadır. Yerli hanelerde kadınların işgücüne katılımı %20,7'yken Suriyeli hanelerde %8,3'e düşmektedir. Diğer göçmen kategorisinde ise kadınların işgücüne katılımı %22,5'e yükselmektedir. Bu oranlar Suriyeli hanelerde kadınların işgücüne katılımındaki eksikliği açıkça ortaya koymaktadır. Bunun nedenleri arasında Suriyeli ailelerde kadınların çalışması konusundaki kültürel engeller olduğu kadar, Suriyeli kadınların aile içindeki bakım hizmetlerini devredebilecekleri sosyal destek mekanizmalarına erişimlerindeki zorluklar da yer almaktadır. Ancak burada (Şekil 74) incelenen işgücüne katılım oranlarının yaştan bağımsız olarak bütün hane halkı üyelerini içerdiği vurgulanmalıdır.

Şekil 74. Hane halkının cinsiyete göre işgücüne katılımının dağılımı (%)

Cinsiyet	Türkiyeliler		Suriyeliler		Diğer Göçmenler	
	Evet çalışıyor	Hayır çalışmıyor	Evet çalışıyor	Hayır çalışmıyor	Evet çalışıyor	Hayır çalışmıyor
Erkek	50,8	49,2	46,1	53,9	65,5	34,5
Kadın	20,7	79,3	8,3	91,7	22,5	77,5

Hane halkı üyelerinden bir işte çalışanlar, tıpkı katılımcıların büyük çoğunluğu gibi ücretli bir işte çalışanlardan oluşmaktadır. Çalışan yerli hane halkı üyelerinin %89,6'sı, Suriyelilerin %92,7'si ve diğer göçmenler grubunun %95,1'i ücretli çalışanlardan oluşmaktadır. Kendi adına çalışanlar Türkiyeliler arasında bile %10,4 gibi düşük bir orandadır. Bu oran Suriyelilerde %7,3'e ve diğer göçmenler grubunda %4,9'a düşmektedir. Suriyelilerin yoğun olarak yaşadıkları mahallelerde bazı Suriyelilerin küçük esnaflıkla uğraştıkları nitel araştırmada da ortaya çıkmıştır.

Şekil 75. Hane halkının ücretli ve kendi adına çalışma durumu (%)

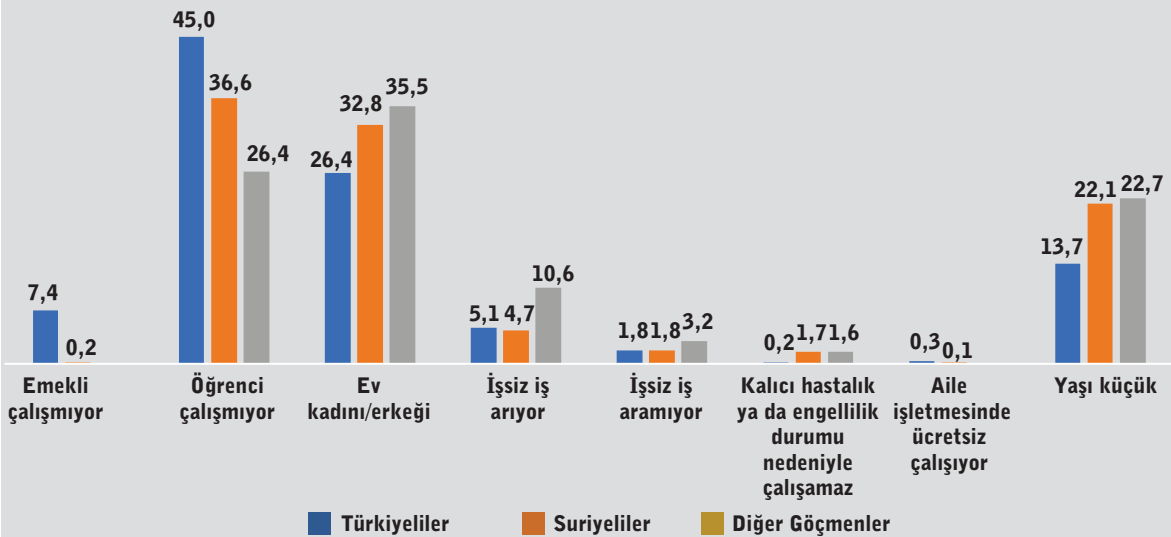

Bu kişinin çalışma durumunu size okuyacağım seçeneklerden hangisi en iyi açıklamaktadır?

Baz:	Türkiyeliler	Suriyeliler	Diğer göçmenler
	1.986	1.527	554

Yerli ve göçmen hanelerde hane halkı içinde işgücüne katılmayan üyelerin katılmama nedenleri sorgulandığında, yerli hanelerde emekli olduğu için çalışmayanların oranı %7,4, öğrenci olduğu için çalışmayanların oranı %45 ve ev kadını olduğu için çalışmayanların oranı %26,4'tür. Bu oranlar göçmenlerde değişmektedir. Suriyeli hanelerde hane halkı içinde öğrenci olduğu için çalışmayanların oranı %36,6'ya, diğer göçmenlerde %26,4'e düşmektedir. Ev kadını olduğu için çalışmayan hane halkı üyeleri Suriyelilerde %32,8 ve düzensiz göçmenlerde %35,5'tir. İşsiz olduğu için çalışmayanların oranıysa -iş arama durumuna bakılmaksızın- %13,8'le en fazla diğer göçmenler grubu içindedir.

Şekil 76. Hane halkında işgücüne katılmayanların nedenleri (%)

Hanede yaşayan X. kişinin çalışmama durumunu size okuyacağım seçeneklerden hangisi en iyi açıklamaktadır?

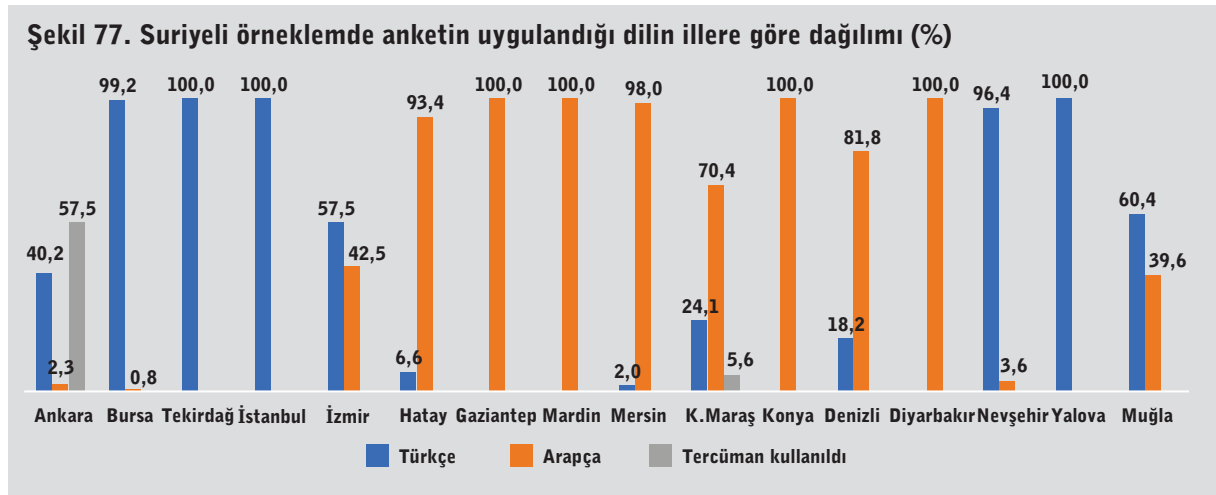
Baz:	Türkiyeliler	Suriyeliler	Diğer göçmenler
	3.484	3.987	625

İllere Göre Farklılaşmalar

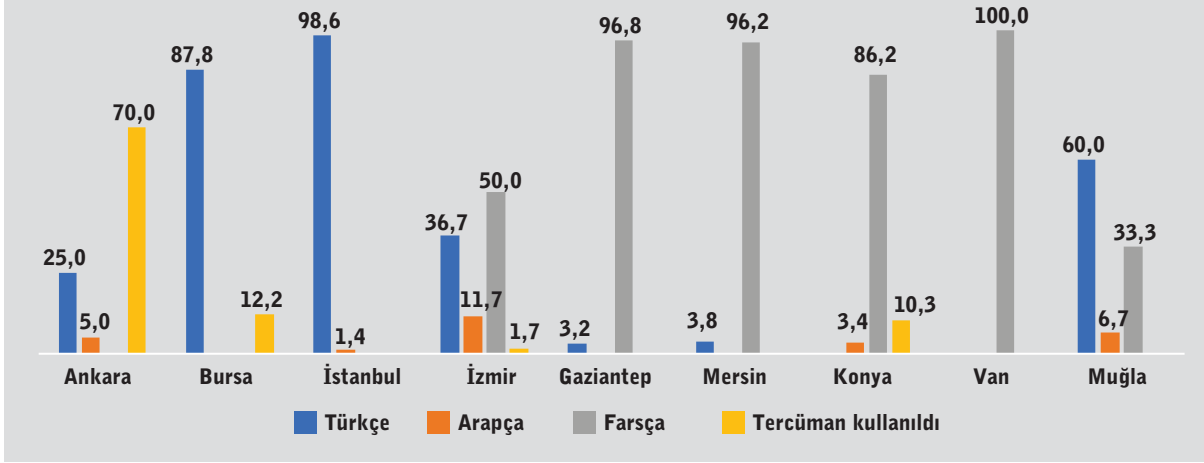
Nicel araştırmanın bu son bölümünde, anketin uygulandığı illere göre ortaya çıkan bazı farklılaşmalar ele alınmıştır. Aşağıda öncelikle anketin her ilde göçmenlerle hangi dilde uygulandığına dair veriler yer almaktadır. Daha sonra illere göre Türkiye’de yaşamaktan duyulan memnuniyet, ayrımcılık algısı (haksızlığa uğrama), hane halkı geliri ve ekonomik durumdan memnuniyet konusunda yerli, Suriyeli ve diğer göçmen katılımcılar arasındaki farklılaşma hakkında bir değerlendirme yer almaktadır.

Suriyeli ve diğer göçmenlere anketin uygulandığı dillerin illere göre dağılımı

Nicel araştırmanın yöntemi açıklanırken belirtildiği gibi Suriyeli ve diğer göçmen örneklemelerine soru kâğıdı Arapça veya Farsça ya da bir tercüman eşliğinde Türkçe uygulanmıştır. İllere göre soru formunda kullanılan dilin dağılımını gösteren grafikler (Şekil 77 ve 78) aynı zamanda göçmenlerin Türkçeye hakimiyet becerilerini de yansıtan bir göstergedir. Suriyeli örnekleme soru formu Bursa (%99,2), Tekirdağ (%100), İstanbul (%100), Nevşehir (%96,4) ve Yalova’da (%100) neredeyse tamamen Türkçe; Ankara (%40,2), İzmir (%57,5), Muğla (%60,4) illerinde de yine yüksek oranlarla Türkçe; Hatay (93,4), Gaziantep (%100), Mardin (%100), Mersin (%98,0), Konya (%100), Diyarbakır (%100), Denizli (%81,8) gibi illerdeyse hemen hemen tamamı Arapça olarak uygulanmıştır. Diğer göçmenlerden oluşan örneklem grubunda da mekânsal olarak benzer bir durum söz konusudur. Bursa (%87,8), İstanbul (%98,6), Muğla (%60) gibi kentlerde soru formu yüksek oranlarla Türkçe olarak; Gaziantep (%96,8), Mersin (%96,2), Konya (%86,2) ve Van (%100) illerindeyse Farsça olarak uygulanmıştır.

Şekil 78. Diğer göçmenler örnekleminde anketin uygulandığı dilin illere göre dağılımı (%)

Göçmen ve yerli katılımcıların Türkiye’de yaşamaktan memnuniyetinin illere göre dağılımı

Tablo 41. İllere göre Türkiye’de yaşamaktan memnuniyet düzeyinin dağılımı (%)

İller	Türkiyeliler				
	Kesinlikle başka bir ülkede yaşamak istiyorum	Başka bir ülkede yaşamayı düşünebilirim	Bundan sonraki yaşantımı Türkiye’de geçirmek konusunda emin değilim	Bundan sonra Türkiye’de yaşamaya devam edebilirim	Bundan sonraki yaşamımda kesinlikle Türkiye’de yaşamak istiyorum
Ankara	4,2	12,6	8,4	45,5	29,3
Bursa	29,1	20,3	20,3	3,5	26,7
Tekirdağ	0,0	0,0	1,9	0,0	98,1
İstanbul	8,7	22,1	23,7	28,4	17,1
İzmir	0,0	0,0	2,1	22,9	75,0
Hatay	23,2	36,7	12,4	11,9	15,8
Gaziantep	15,1	27,5	26,6	28,4	2,3
Mardin	70,9	21,8	7,3	0,0	0,0
Mersin	13,7	50,4	28,2	5,3	2,3
Kahramanmaraş	33,3	31,4	5,9	21,6	7,8
Konya	6,8	2,9	8,7	38,8	42,7
Denizli	1,8	0,0	0,0	5,5	92,7
Diyarbakır	74,6	25,4	0,0	0,0	0,0
Neveşehir	3,6	18,2	69,1	7,3	1,8
Yalova	0,0	0,0	0,0	0,0	100,0
Van	0,0	0,0	20,0	80,0	0,0
Muğla	0,0	0,0	0,0	41,3	58,7

17 ilde uygulanan anketlerden elde edilen sonuçlara göre yerli ve göçmen katılımcıların Türkiye’de yaşamaktan duydukları memnuniyet illere göre farklılıklar göstermektedir. 17 il içinde yerlilerin Türkiye’den başka bir ülkede yaşama isteğinin en yoğun olduğu kentler sırasıyla %74,6’yla Diyarbakır, %70,9’la Mardin, %33,3’le Kahramanmaraş, %29,1’le Bursa, %23,2’yle Hatay, %15,1’le Gaziantep ve %13,7’yle Mersin’dir. Bundan sonraki yaşamını Türkiye’de sürdürmek isteyen, Türkiye’de yaşamaktan memnun olanların illere dağılımına bakıldığında ise Yalova %100’le birinci sırada, Tekirdağ %98,1’le ikinci, Denizli %92,7’yle üçüncü, İzmir %75’le dördüncü, Muğla %58,7’yle beşinci ve Konya %42,7’yle altıncı sırada yer almaktadır.

Suriyelilerin Türkiye’de yaşamaktan duydukları memnuniyet düzeyi yerli örneklemindeki kadar net değildir. Kesinlikle Türkiye dışında başka bir ülkede yaşamak istediğini söyleyen Suriyeli göçmenler %53,4’le Gaziantep ve %25,8’le Diyarbakır’da yoğunlaşırken, yaşamlarını kesinlikle Türkiye’de sürdürmek isteyenlerin yoğunluğunda ilk sırayı %47,3’le Denizli, ikinci sırayı 34,5’le Ankara, üçüncü sırayı %32,3’le Bursa, dördüncü sırayı %30,1’le İzmir ve beşinci sırayı %29’la Konya almaktadır. Suriyeli göçmenlerin Türkiye’de yaşama isteklerine dair yanıtları, daha az kararlı biçimde “Bundan sonra Türkiye’de yaşamaya devam edebilirim” cevap şikkında yoğunlaşmaktadır. Suriyeli göçmenlere anket uygulanan 16 ilin

İller	Suriyeliler				
	Kesinlikle başka bir ülkede yaşamak istiyorum	Başka bir ülkede yaşamayı düşünebilirim	Bundan sonraki yaşantımı Türkiye’de geçirmek konusunda emin değilim	Bundan sonra Türkiye’de yaşamaya devam edebilirim	Bundan sonraki yaşamımda kesinlikle Türkiye’de yaşamak istiyorum
Ankara	3,4	2,3	9,2	50,6	34,5
Bursa	3,0	1,5	5,3	57,9	32,3
Tekirdağ	0,0	0,0	9,6	90,4	0,0
İstanbul	7,1	33,7	26,6	21,9	10,7
İzmir	6,3	8,8	25,0	30,0	30,0
Hatay	11,0	13,8	5,5	63,5	6,1
Gaziantep	53,4	12,2	10,6	21,7	2,1
Mardin	0,0	0,0	100,0	0,0	0,0
Mersin	1,0	0,0	99,0	0,0	0,0
Kahramanmaraş	3,7	5,6	70,4	14,8	5,6
Konya	1,4	5,8	23,2	40,6	29,0
Denizli	0,0	0,0	9,1	43,6	47,3
Diyarbakır	25,8	0,0	12,1	54,5	7,6
Neşehir	0,0	67,3	29,1	1,8	1,8
Yalova	0,0	0,0	6,3	93,8	0,0
Van	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
Muğla	0,0	0,0	43,8	52,1	4,2

dokuzunda Suriyeli göçmenlerin %40'ından fazlası bundan sonraki yaşamlarını Türkiye'de sürdürebileceklerini belirtmişlerdir. Suriyelilerin yerli katılımcılardan farklı olarak Türkiye'de yaşama devam etme imkânlarının sadece kendi isteklerine bağlı olmadığını bilerek kesin cevaplar vermekten kaçındıkları düşünülebilir. Türkiye'de geçici koruma statüsüyle ikamet eden Suriyeliler ikametlerinin devamının siyasi faktörlere de bağlı olduğunu bilmektedirler. Bu nedenle bundan sonraki yaşamlarını Türkiye'de ya da başka bir ülkede geçirme istekleri konusunda verdikleri cevaplarda temkinlidirler.

Suriyeliler dışında kalan diğer göçmenlere anket uygulanan on ilde diğer göçmen katılımcıların Türkiye'de yaşamaktan memnuniyeti yerli ve Suriyeli katılımcılara göre farklılaşmaktadır. Van, Mersin ve Gaziantep gibi düzensiz göçmenlerin yoğunlaştığı kentlerde "kesinlikle Türkiye'den başka bir ülkede yaşama isteği" yüzde yüze yakın çıkmaktadır. Bu illerin düzensiz göçmen hareketliliğinin yoğun olduğu iller olduğu dikkate alındığında, Türkiye'den başka bir ülkede yaşama isteğinin yüksek düzeyi anlaşılır bir olgudur. Diğer yandan yaşamını bundan sonra kesinlikle Türkiye'de geçirmek istediğini belirtenler arasında birinci sırayı %68,3 oranıyla Bursa, ikinci sırayı %46,3 oranında Ankara ve üçüncü sırayı %31 oranında Konya'da ankete cevap veren diğer göçmen katılımcılar yer almaktadır. Bundan sonraki yaşamlarını Türkiye'de geçirmek isteyip istemedikleri konusunda emin olmayan diğer göçmenlerse İstanbul ve İzmir gibi emek pazarının geniş ama yaşamın da bir o kadar zor olduğu illerde yoğunlaşmaktadır.

İller	Diğer Göçmenler				
	Kesinlikle başka bir ülkede yaşamak istiyorum	Başka bir ülkede yaşamayı düşünebilirim	Bundan sonraki yaşantımı Türkiye'de geçirmek konusunda emin değilim	Bundan sonra Türkiye'de yaşamaya devam edebilirim	Bundan sonraki yaşamımda kesinlikle Türkiye'de yaşamak istiyorum
Ankara	1,3	0,0	2,5	50,0	46,3
Bursa	9,8	0,0	2,4	19,5	68,3
Tekirdağ	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
İstanbul	0,0	11,0	38,3	46,9	3,8
İzmir	1,7	3,3	33,3	40,0	21,7
Hatay	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
Gaziantep	96,7	3,3	0,0	0,0	0,0
Mardin	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
Mersin	100,0	0,0	0,0	0,0	0,0
Kahramanmaraş	0,0	0,0	0,0	100,0	0,0
Konya	3,4	10,3	20,7	34,5	31,0
Denizli	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
Diyarbakır	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
Nevşehir	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
Yalova	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
Van	100,0	0,0	0,0	0,0	0,0
Muğla	0,0	6,7	73,3	20,0	0,0

Göçmen ve yerli katılımcıların Türkiye’de haksızlığa uğrama durumlarının illere göre dağılımı

Türkiye’de yaşarken etnik, dinsel, dil ile ilgili veya ekonomik nedenlerle ya da uyrukları nedeniyle haksızlığa uğradıklarını düşünen göçmenler ve yerli katılımcıların illere göre dağılımında da farklılıklar dikkati çekmektedir. Yerli katılımcılarda bu sayılan nedenlerle haksızlığa uğradıklarını düşünenlerin oranları sadece Hatay, Kahramanmaraş ve Diyarbakır’da %20’nin üzerine çıkarken, Suriyelilerde Mardin, Mersin ve Kahramanmaraş’ta %70’in üzerine çıkmaktadır. Mersin’de ankete katılan Suriyelilerin tamamı, Mardin’de %96,4’ü ve Kahramanmaraş’ta %74,4’ü yaşadıkları kentte haksızlığa uğradıklarını düşünmektedirler. Ancak bu üç il ile Van dışında kalan illerde ankete katılan Suriyeli göçmenler arasında herhangi bir haksızlığa uğramadıklarını ifade edenlerin oranının %80’lerin üzerinde olması da dikkati çekmektedir (Tablo 42). Diğer göçmenlerle anketin yapıldığı on ildeyse yukarıda sayılan nedenlerle haksızlığa uğradıklarını düşünenler arasında %100 oranında Kahramanmaraş, %63,3 oranında Gaziantep, %53,3 oranında Van ve %42,3 oranında Mersin öne çıkmaktadır. Gerek Suriyeli gerekse diğer göçmenlerin haksızlığa uğradıklarını beyan ettikleri illerin, göçmenlerin il nüfusu içindeki oranının yüksek olduğu iller olması ayrıca dikkat çekicidir.

Tablo 42. İllere göre Türkiye’de haksızlığa uğrama durumunun dağılımı (%)

İller	Türkiyeliler		Suriyeliler		Diğer Göçmenler	
	Evet	Hayır	Evet	Hayır	Evet	Hayır
Ankara	19,8	80,2	16,1	83,9	12,5	87,5
Bursa	5,2	94,8	3,8	96,2	0,0	100,0
Tekirdağ	0,0	100,0	0,0	100,0	0,0	0,0
İstanbul	3,4	96,6	10,1	89,9	9,6	90,4
İzmir	0,0	100,0	20,0	80,0	16,7	83,3
Hatay	33,9	66,1	0,0	100,0	0,0	0,0
Gaziantep	18,3	81,7	9,0	91,0	63,3	36,7
Mardin	7,3	92,7	96,4	3,6	0,0	0,0
Mersin	16,0	84,0	100,0	0,0	42,3	57,7
Kahramanmaraş	27,5	72,5	70,4	29,6	100,0	0,0
Konya	16,5	83,5	5,8	94,2	10,3	89,7
Denizli	0,0	100,0	16,4	83,6	0,0	0,0
Diyarbakır	22,4	77,6	6,1	93,9	0,0	0,0
Neşehir	9,1	90,9	0,0	100,0	0,0	0,0
Yalova	0,0	100,0	0,0	100,0	0,0	0,0
Van	0,0	100,0	0,0	0,0	53,3	46,7
Muğla	0,0	100,0	16,7	83,3	6,7	93,3

Hane halkı gelir düzeyinin illere dağılımı

Hane halkı gelirine ilişkin soruya cevap veren katılımcılara ilişkin veriler incelendiğinde, ortalama hane halkı geliri Türkiyeli örneklemde asgari ücretin bir miktar üzerinde çıkmıştır. Ancak il bazında bu veriler incelendiğinde, yerli katılımcılar arasında asgari ücretin altında hane halkı geliri beyan eden katılımcıların en yüksek olduğu il %27,3'le Mersin olmuştur. Aylık hane gelirinin 10.000 TL'nin üzerine en yüksek oranda çıktığı illerse %50,4'le İstanbul, %46,8'le Bursa, %23,6'yla Hatay'dır. 17 ilde anketin yapıldığı mahallelerin göçmen nüfusun yoğun olarak yaşadığı, düşük ücretli emekçi sınıfların ve küçük esnafın yaşadığı mahalleler olması, yerli hanelerde hane halkı gelirinin görece düşük olmasını açıklamaktadır (Tablo 43).

Suriyeli örneklemini incelendiğinde ise, asgari ücretin altında geliri olan Suriyeli haneler Gaziantep'te %88,4, Mersin'de %83, Hatay'da %79,4 ve Mardin'de %74,5, Kahramanmaraş'ta %54,9 ve Diyarbakır'da %52,5 oranındadır. Hane gelirini 10.000 TL'nin üzerinde beyan eden Suriyeli katılımcıların oranının kayda değer olduğu tek il %23,3'le Bursa'dır. 10.000 TL'nin üzerinde hane geliri beyan eden diğer Suriyeli katılımcılar Ankara'da (%1,2), Hatay'da (%1,9) ve Konya'da (%1,5) iken, diğer illerde 10.000 TL üzerinde hane geliri bildiren Suriyeli katılımcı olmamıştır. Suriyeli göçmenlerin özellikle göçmen nüfusun yoğun olduğu kentlerde asgari ücretin altında hane gelirine sahip olduğu, diğer kentlerdeyse asgari ücret düzeyinde veya biraz üstünde, 4.000-5.999 aralığında bir yığılma olduğu dikkati çekmektedir. Diğer göçmen katılımcıların beyan ettikleri hane halkı gelir düzeyi de Suriyeli katılımcılarla benzerlik taşımaktadır (Tablo 43).

Tablo 43. İllere göre hane halkı gelir düzeyinin dağılımı (%)

İller	Türkiyeliler				
	3.999 TL ve altı	4.000 - 5.999 TL	6.000 - 7.999 TL	8.000 - 9.999 TL	10.000 TL ve üzeri
Ankara	11,8	34,2	23,0	13,0	18,0
Bursa	0,0	15,8	15,8	21,6	46,8
Tekirdağ	0,0	70,6	15,7	9,8	3,9
İstanbul	0,8	24,8	9,9	14,0	50,4
İzmir	0,0	27,8	39,8	21,1	11,3
Hatay	10,6	8,1	28,5	29,3	23,6
Gaziantep	4,5	29,1	44,5	10,9	10,9
Mardin	0,0	12,7	76,4	5,5	5,5
Mersin	27,3	31,2	23,4	7,8	10,4
Kahramanmaraş	4,1	40,8	28,6	8,2	18,4
Konya	5,8	41,7	15,5	17,5	19,4
Denizli	0,0	69,1	27,3	3,6	0,0
Diyarbakır	0,0	7,5	59,7	16,4	16,4
Nevşehir	1,9	18,5	72,2	3,7	3,7
Yalova	0,0	83,9	9,7	6,5	0,0
Van	0,0	66,7	33,3	0,0	0,0
Muğla	0,0	17,0	80,9	0,0	2,1

İller	Suriyeliler				
	3.999 TL ve altı	4.000 - 5.999 TL	6.000 - 7.999 TL	8.000 - 9.999 TL	10.000 TL ve üzeri
Ankara	30,6	60,0	5,9	2,4	1,2
Bursa	5,3	39,1	17,3	15,0	23,3
Tekirdağ	0,0	100,0	0,0	0,0	0,0
İstanbul	8,8	63,2	27,2	0,9	0,0
İzmir	39,1	46,4	13,0	1,4	0,0
Hatay	79,4	10,0	6,9	1,9	1,9
Gaziantep	88,4	11,6	0,0	0,0	0,0
Mardin	74,5	25,5	0,0	0,0	0,0
Mersin	83,0	17,0	0,0	0,0	0,0
Kahramanmaraş	54,9	43,1	2,0	0,0	0,0
Konya	28,4	61,2	7,5	1,5	1,5
Denizli	9,1	89,1	1,8	0,0	0,0
Diyarbakır	52,5	36,1	9,8	1,6	0,0
Neşehir	1,9	71,2	26,9	0,0	0,0
Yalova	0,0	100,0	0,0	0,0	0,0
Van	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
Muğla	3,8	34,6	61,5	0,0	0,0

İller	Diğer Göçmenler				
	3.999 TL ve altı	4.000 - 5.999 TL	6.000 - 7.999 TL	8.000 - 9.999 TL	10.000 TL ve üzeri
Ankara	14,1	65,4	12,8	5,1	2,6
Bursa	4,9	65,9	14,6	12,2	2,4
Tekirdağ	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
İstanbul	10,3	44,8	24,1	10,3	10,3
İzmir	8,5	48,9	34,0	2,1	6,4
Hatay	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
Gaziantep	0,0	100,0	0,0	0,0	0,0
Mardin	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
Mersin	0,0	100,0	0,0	0,0	0,0
Kahramanmaraş	100,0	0,0	0,0	0,0	0,0
Konya	58,6	37,9	3,4	0,0	0,0
Denizli	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
Diyarbakır	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
Neşehir	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
Yalova	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
Van	42,9	57,1	0,0	0,0	0,0
Muğla	0,0	42,9	57,1	0,0	0,0

Ekonomik durumdan memnun olma

Katılımcıların içinde buldukları ekonomik koşullardan memnuniyet düzeyleri sorgulandı-ğında 17 kent içinde ekonomik durumlarından memnun olanlar yerliler örnekleminde sadece Yalova ve Tekirdağ'da %50'nin üzerinde çıkmış, diğer 15 ilde %30'un altında kalmıştır. Türkiyeliler örnekleminde memnuniyetsizliğin en yüksek olduğu illerse Diyarbakır (%100), Mardin (%100), Van (%100), Denizli (%85,5), Kahramanmaraş (%76,5%), Nevşehir (%76,4), İzmir (%74,3) ve Konya (%61,2) olarak sıralanmaktadır. Suriyelilerdeyse içinde buldukları ekonomik koşullardan memnun olanların %30'un üzerinde olduğu altı il (Bursa, Tekirdağ, Gaziantep, Konya, Diyarbakır, Yalova) vardır. Suriyeli katılımcılar arasında ekonomik durumdan memnuniyetsizliğin en yüksek olduğu Denizli (%89,1), Ankara (%63,2), İzmir (%60) ve Nevşehir (50,9) ilk sıralarda yer almaktadır. Diğer göçmenler arasında ekonomik durumlarından memnun olanların oranının %30'un üzerine çıktığı iller, İstanbul (%56,9), Bursa (%56,1) ve Ankara (%32,5) olarak sıralanmaktadır. Üç grup katılımcı arasında ekonomik durumlarından memnun olduklarını söyleyenlerin oranı toplamda en yüksek Suriyelilerde çıkmaktadır. Yerli katılımcıların ekonomik durumlarından hoşnutsuzluğunun göçmenlere göre genelde daha yüksek olması dikkat çekicidir.

Şekil 79. İllere göre ekonomik durumdan memnun olma düzeyinin dağılımı (%)

İller	Türkiyeliler			Suriyeliler			Diğer Göçmenler		
	Mem-nun değilim	Ne mem-nunum ne memnun değilim	Mem-nunum	Mem-nun değilim	Ne mem-nunum ne memnun değilim	Mem-nunum	Mem-nun değilim	Ne mem-nunum ne memnun değilim	Mem-nunum
Ankara	56,9	30,5	12,6	63,2	21,8	14,9	40,0	27,5	32,5
Bursa	75,6	16,9	7,6	30,1	16,5	53,4	22,0	22,0	56,1
Tekirdağ	13,5	32,7	53,8	0,0	36,5	63,5	0,0	0,0	0,0
İstanbul	50,3	27,9	21,8	40,8	30,8	28,4	11,0	32,1	56,9
İzmir	74,3	12,1	13,6	60,0	30,0	10,0	56,7	30,0	13,3
Hatay	47,5	31,1	21,5	29,3	52,5	18,2	0,0	0,0	0,0
Gaziantep	53,7	28,0	18,3	48,7	12,2	39,2	100,0	0,0	0,0
Mardin	100,0	0,0	0,0	0,0	100,0	0,0	0,0	0,0	0,0
Mersin	35,9	59,5	4,6	0,0	100,0	0,0	96,2	3,8	0,0
Kahramanmaraş	76,5	19,6	3,9	11,1	79,6	9,3	100,0	0,0	0,0
Konya	61,2	8,7	30,1	39,1	29,0	31,9	51,7	20,7	27,6
Denizli	85,5	3,6	10,9	89,1	1,8	9,1	0,0	0,0	0,0
Diyarbakır	100,0	0,0	0,0	27,3	39,4	33,3	0,0	0,0	0,0
Nevşehir	76,4	20,0	3,6	50,9	47,3	1,8	0,0	0,0	0,0
Yalova	0,0	25,0	75,0	0,0	6,3	93,8	0,0	0,0	0,0
Van	100,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	100,0	0,0	0,0
Muğla	46,0	38,1	15,9	33,3	62,5	4,2	60,0	40,0	0,0

NİTEL ARAŞTIRMA

Giriş

Nitel araştırmanın yöntemi, veri toplama ve verilerin analizi

Türkiye Göç ve Toplumsal Katılım Araştırmasının birinci boyutunda tam yapılandırılmış soru kağıtlarıyla 3.866 kişilik bir örnekleme toplanan yaygın (*extensive*) veri, bu çalışmanın önceki kısmında ele alındı. Projenin ikinci boyutundaysa araştırmanın yoğun (*intensive*) verisi, nicel araştırma tasarımındaki kümelerden seçilmiş dört ilde yarı yapılandırılmış soru kâğıtlarıyla yönlendirilen mülakatlarla toplandı.²² Birinci kümeden Gaziantep ve Mardin, ikinci kümeden Konya ve üçüncü kümeden İzmir’de yapılan mülakatlarla, bu kentlerdeki ekonomik ve toplumsal yaşama dair bilgi, deneyim ve gözlemlere sahip kurumların temsilcileriyle göçmenlerin istihdam, barınma, eğitim, sağlık, (sivil toplum ve yerel yönetimler aracılığıyla) hizmetlere erişim ve gündelik yaşamdaki ayrımcı pratikler sorgulandı. Nicel verinin toplandığı 17 il arasında nitel verinin toplanacağı dört kentin²³ seçilmesinde, farklı nitelikte göçmen yoğunlaşmalarının temsili ve farklı kentsel dinamiklerin göçmenlerin toplumsal katılımında yaratabileceği farklılıkları izlemeye olanak sağlaması belirleyici oldu. Farklı ekonomik, sosyal, coğrafi ve tarihi özellikleri olan bu dört kentin farklı göç türleri, yerel yönetim yapıları, sivil toplumun etkinliği gibi konularda önemli fikirler verdiğini düşünüyoruz.

Türkiye’nin en büyük metropoliten alanı olan ve en fazla göçmen ve mülteciye ev sahipliği yapan İstanbul’daysa, nitel araştırmayı güçlendirmek için belirli sayıda görüşme yapılmıştır. İstanbul’da çalışma hayatı, sağlık ve eğitim alanlarında uzmanlaşmış kurumların temsilcileriyle bir dizi görüşme gerçekleştirildi. İstanbul Türkiye’de en yüksek katma değer yaratıldığı bir metropoliten alan olarak en büyük emek pazarına sahiptir. Bu pazardaki işgücü ihtiyacı kenti göçmenler için de bir çekim alanı haline getirmektedir. Dolayısıyla gerek ikamet şartları gerekse köken ülkeler açısından çok farklı göçmen gruplarını barındırmaktadır. Bu nedenle nitel araştırma kapsamında İstanbul bir vaka kent olarak ele alınmamakla birlikte belirli temaları güçlendirmek amacıyla bir dizi kurumun temsilcileriyle mülakat yapıldı.

Nitel araştırmada örnek olarak seçilmiş dört kentte mahalle muhtarları, sivil toplum örgütleri temsilcileri, işveren örgütleri (esnaf ve sanatkâr/sanayi/ticaret odaları) ve kamusal niteliği olan demokratik kitle örgütleri (sendikalar, meslek odaları, tabipler odası) temsilcileriyle yarı yapılandırılmış yedi farklı soru kağıdıyla yönlendirilen, her biri 30-120 dakika uzunluğunda toplam 72 mülakat gerçekleştirildi. Mülakatlardan 68’i yüz yüze görüşme, dördü dijital uygulamalar aracılığıyla çevrimiçi görüşme olarak yapıldı. Bu çerçevede Gaziantep’te 11, Mardin’de 19, Konya’da 14, İzmir’de 20 ve İstanbul’da 8 mülakatla toplam 2.731 dakikalık ses kaydı alındı ve 59 mülakat tam dikte yöntemiyle deşifre edildi. Mülakatlar yapılmadan önce katılımcılardan yazılı olarak aydınlatılmış onamları alındı. Ses kaydı alınmasını onaylamayan katılımcılarla görüşmelerde ayrıntılı not tutuldu (Tablo 44).²⁴

²² Araştırmanın etik kurul onayı, İstanbul Kent Üniversitesi Etik Kurulu’nun 2.6.2022 tarihli 6 numaralı kararıyla verilmiştir.

²³ Nitel araştırmayı sadece il merkezlerinde yaptığımız için, bu bölümde il yerine kent ifadesini kullanıyoruz.

²⁴ Aşağıda nitel bulgular tartışılırken, katılımcıların sözlerinden yapılan alıntılarda sadece sektör veya meslek belirtilmiş, katılımcıların çalıştıkları kuruluşlar/pozisyonlar ve kendi kimlikleri gizli tutulmuştur.

Tablo 44. Nitel araştırma mülakat tablosu (%)

1	GAZİANTEP	1	STK	Yönetici	Erkek
2		2	Mahalle Muhtarı		Erkek
3		3	Meslek Odası	Hekim	Kadın
4		4	Mahalle Muhtarı		Kadın
5		5	Okul	Öğretmen	Erkek
6		6	Sendika	Yönetici	Erkek
7		7	Üniversite	Akademisyen	Erkek
8		8	STK	Uzman	Kadın
9		9	İşveren Örgütü	Yönetici	Kadın
10		10	İşveren Örgütü	Uzman	Erkek
11		11	Büyükşehir Belediyesi	Yönetici	Erkek
12	KONYA	1	Mahalle Muhtarı		Erkek
13		2	Okul	Öğretmen	Erkek
14		3	Okul	Öğretmen	Erkek
15		4	Mahalle Muhtarı		Erkek
16		5	STK	Yönetici	Erkek
17		6	Karatay Belediyesi	Uzman	Kadın
18		7	Büyükşehir Belediyesi	Uzman	Kadın
19		8	Sağlık Kurumu	Sağlıkçı	Kadın
20		9	STK	Yönetici	Kadın
21		10	Sendika	Yönetici	Erkek
22		11	İşveren Örgütü	Yönetici	Erkek
23		12	STK	Uzman	Kadın
24		13	STK	Yönetici	Kadın
25		14	İşveren Örgütü	Uzman	Erkek
26	İZMİR	1	Okul	Öğretmen	Erkek
27		2	Okul	Öğretmen	Erkek
28		3	Büyükşehir Belediyesi	Yönetici	Kadın
29		4	STK	Yönetici	Kadın
30		5	STK	Eski Yönetici	Erkek
31		6	STK	Yönetici	Erkek
32		7	STK	Gönüllü	Erkek
33		8	Mahalle Muhtarı		Erkek
34		9	STK	Yönetici	Kadın
35		10	STK	Gönüllü	Erkek
36		11	STK	Yönetici	Erkek

Tablo 44. Nitel araştırma mülakat tablosu (%) (devam)

37	İZMİR	12	STK	Yönetici	Erkek
38		13	STK	Uzman	Erkek
39		14	STK	Yönetici	Kadın
40		15	STK	Yönetici	Erkek
41		16	Mahalle Muhtarı		Erkek
42		17	STK	Gönüllü	Kadın
43		18	STK	Yönetici	Kadın
44		19	STK	Uzman	Kadın
45		20	STK	Sağlık Çalışanı	Erkek
46		İSTANBUL	1	STK	Yönetici
47	2		Okul	Öğretmen	Erkek
48	3		Okul	Öğretmen	Kadın
49	4		STK	Yönetici	Erkek
50	5		Sağlık Kurumu	Hekim	Erkek
51	6		İşveren Örgütü	Yönetici	Erkek
52	7		İşveren Örgütü	Yönetici	Erkek
53	8		İşveren Örgütü	Yönetici	Erkek
54	MARDİN	1	STK	Uzman	Kadın
55		2	STK	Gönüllü	Kadın
56		3	STK	Öğretmen	Kadın
57		4	Meslek Odası	Hekim	Erkek
58		5	STK	Uzman	Kadın
59		6	Meslek Odası	Hekim	Kadın
60		7	STK	Uzman	Kadın
61		8	STK	Yönetici	Kadın
62		9	İşveren Örgütü	Yönetici	Kadın
63		10	İşveren Örgütü	Yönetici	Erkek
64		11	STK	Yönetici	Kadın
65		12	Sendika	Öğretmen	Kadın
66		13	Sağlık Kurumu	SHU	Erkek
67		14	STK	Uzman	Erkek
68		15	STK	Yönetici	Kadın
69		16	Mahalle Muhtarı		Erkek
70		17	Sendika	Öğretmen	Erkek
71		18	Sendika	Uzman	Erkek
72		19	Mahalle Muhtarı		Erkek

Mülakat yapılan bir grup mahalle muhtarlarıdır. Dört kentin göçmen ve mülteci ikametinin yoğunluğuna göre seçilen ikişer mahallesinde ikamet eden göçmen ve yerli nüfusa dair muhtarların bilgi, gözlem ve tanıklıkları sorgulanmıştır. Sekiz muhtar görüşmesiyle mahallelerin göçmen ve yerli sakinlerinin yaşadıkları kentin ekonomik, sosyal, kültürel ve politik yaşamına katılımları/eklemlenmeleri ve ayrışma, dışlanma düzeylerine dair veri toplanmıştır.

İkinci kaynak göçmen ve mülteci alanında faaliyet gösteren sivil toplum kuruluşlarıdır (STK). Beş kentte göçmenlere yönelik dil, eğitim, sağlık, barınma, sosyal uyum ve ekonomik-sosyal yaşama katılım ve benzeri konularında destek ve dayanışma faaliyetleri yürütülen STK'ların temsilcileriyle mülakatlar gerçekleştirilmiştir. Göçmen sahasında kurumsallaşmış ulusal veya yerel STK'larla yapılan mülakatlarda göçmenlerin toplumsal katılım süreçleri, temel ihtiyaçlarını karşılama düzeyleri ve kentsel kamusal alana ve hizmetlere erişimleri sorgulanmıştır. Toplam 24 STK temsilcisiyle mülakat gerçekleştirilmiştir.

Üçüncü kaynak, göçmen ve mülteci işgücünün emek pazarına katılımı ve istihdam biçimlerine dair kurumsal deneyime sahip kurumlardır. Bu kapsamda göçmen işçi çalıştıran işyerlerinin sayısal ve mekânsal bilgisine dair veri toplamak amacıyla illerdeki işveren örgütleri temsilcileri ve göçmen işçilerin ücretleri ve çalışma koşullarına dair veri toplamak üzere işçi sendikaları veya işçi derneklerinin temsilcileriyle dokuz mülakat yapılmıştır.

Dördüncü kaynak göçmenlerin ve mültecilerin sağlık ve eğitim hizmetlerine erişim düzeyi ve koşullarına dair kurumsal bilgi ve deneyime sahip olan il tabip odaları ve sağlık çalışanları ile eğitim sendikaları ve eğitimcilerdir. Bu kapsamda beş ilde tabipler odası temsilcileri, göçmen sahasında çalışan sağlık çalışanları, aile hekimleri ve hastanede görev yapan sosyal hizmet uzmanlarıyla, eğitim alanında sendikal faaliyet sürdüren Eğitim-Sen temsilcileri ve öğrencileri arasında göçmen öğrenci bulunan okul müdürleri ve öğretmenlerle 12 mülakat gerçekleştirilmiştir.

Beşinci kaynak olarak ise dört kentte yerel yönetimlerin göçmen ve mültecilere hizmet sunumunda rolü olan göç birimleri ve sosyal hizmet birimleriyle beş mülakat gerçekleştirilmiştir. Ayrıca göçmen sahasında çalışan ancak kurumsal kimliği olmayan farklı dayanışma inisiyatifleriyle de dört mülakat yapılmıştır.

Bu kentlerde sivil toplum örgütleri, demokratik kitle örgütleri, meslek odaları ve yerel yönetsel birimlerle yapılan mülakatlar sayesinde göçmenlerin toplumsal yaşama katılımıyla ilgili geniş bir nitel veri seti elde edilmiştir. Bu veri seti istihdam, barınma, eğitim, sağlık, destek mekanizmaları (STK'lar ve yerel yönetimler) ve ayrımcılık başlıkları altında kodlanarak nitel araştırmanın tematik iskeleti oluşturulmuştur.

Nitel araştırmanın kısıtları

Yapılan nitel araştırmanın kısıtları, nicel araştırmada olduğu gibi, Türkiye’de göç olgusunun çok karmaşık yapısı, kamu kurumlarının birçok konuda veri paylaşmaması ve değişen siyasi ve idari koşullardan kaynaklanıyordu.

Türkiye günümüzde dünyada en yüksek sayıda mülteciye ev sahipliği yapmasının yanı sıra, birbirinden çok farklı nitelikte nüfus hareketlerine sahne oluyor. Genç erkeklerin çoğunluğunu oluşturduğu Afgan göçü ve Afgan mültecilerden, Afrika’nın çok farklı ülkelerinden transit göçmenlere ve düzensiz emek göçüne, eski Sovyet coğrafyasından gelip ev içi hizmetlerde çalışan kadın göçünden, Orta Asya cumhuriyetlerinden son yıllarda artan genç erkek emek göçüne, Ukrayna’da savaştan kaçıp gelenlerden, Rusya’ya uygulanan yaptırımlar nedeniyle Türkiye’ye yerleşmeyi tercih edenlere, İranlı mültecilerden ve İran’dan gelen yoksul emek göçmenlerinden, yatırımlarını Türkiye’ye nakleden varlıklı İranlıların göçüne, Güneydoğu Asya’dan emek göçüne kadar, çok farklı rotalardan, farklı amaçlarla gelenlerin oluşturduğu göçmen toplulukları söz konusu. Pek çok kere sığınmacılıkla, düzensiz emek göçü ve transit göç birbirine karışıyor. Bu kadar girift bir göç yapısını, bu araştırma çerçevesinde ampirik olarak kapsayabilmek olanaklı değildi. Dolayısıyla belirli göçmen gruplarına odaklanan ve nitel yöntemlerle toplanan verilerin bulgularına yaslanan araştırmaların önemi yadsınamaz. Bu araştırmanın nitel boyutu, kaçınılmaz olarak kamusal ve kentsel hizmetlere erişimle sivil toplumun faaliyetleri açısından en fazla kapsanan topluluk olan Suriyelilere daha fazla odaklanmış oldu.

Öte yandan kamu kurumlarının göçmenlerin sayısı, statüleri, yaşadıkları yerler ve sosyo-ekonomik koşulları hakkında yeterli ve güvenilir bilgi sunmaması, bu araştırma açısından da bir kısıt oluşturdu. Nicel araştırmanın örneklem tasarımı açıklanırken, veri yokluğunun yol açtığı sorunlardan söz edilmişti. Benzer şekilde nitel araştırma açısından da hangi bölgelere, hangi kurumlara ve hatta hangi konulara odaklanmak gerektiği belirlenirken, veri yetersizliği bir kısıt teşkil etti.

İkinci gruptaki kısıtların sonucusuysa 2022 yılı yaz ve sonbahar aylarında yapılan nitel araştırma bulgularının, kısmen göçmenlere ve mültecilere ilişkin o dönemde geçerli olan idari uygulamaları (bazı ilçelerde ve mahallelerde yeni göçmen ve mülteci kayıtlarının kapatılması, artan idari gözetimler, geri gönderme merkezlerine göndermeler ve sınır dışı etmelerin artması gibi) yansıtıyor olması. Göçmenlere ilişkin siyasi söylemlerdeki dalgalanmalar nedeniyle idari uygulamalar sık sık değişebiliyor. Örneğin Mayıs 2023’teki cumhurbaşkanlığı ve milletvekili seçimleri öncesinde göçmen karşıtı söylemler iyice yükselirken, bir yandan sınır dışı uygulamalarının arttığı bildiriliyordu, bir yandan da göçmen ve mültecilerle sonradan vatandaşlık alanlara ilişkin sayılar hakkında çelişkili bilgiler geliyordu (örneğin birkaç ay içinde geçici koruma statüsündeki Suriyelilerin resmi sayısı birkaç yüz bin kişi birden azaldı). Son olarak, nitel araştırma yapıldığı dönem itibarıyla, 6 Şubat’taki Kahramanmaraş Depremleri sonrası o bölgelerde depremde etkilenen yurttaşlar ve göçmenlerin durumu hakkında da bir fikir veremiyor.

Dört kente dair kısa arka plan

Nitel verinin toplandığı dört kentin seçiminde nicel araştırmanın yapıldığı 17 il içinde bölgesel temsil, farklı göçmen gruplarının temsili ve kentlerde göçmenlerin ikametine olanak sağlayan olumsal unsurların varlığı dikkate alınmıştır. Türkiye’de Suriyeli nüfusun en yoğun olduğu iller arasında yer alan ve Suriye ile sınırdaş olan Gaziantep ve Mardin bu kentlerden ikisidir. İzmir, hem metropoliten alanda geniş bir emek pazarına sahip olması hem de Avrupa Birliği’ne (AB) geçmek isteyen düzensiz göçmenlerin 2000’li yıllardan beri kullandığı ve Suriyeli mültecilerin de 2011’den sonra yerleştiği bir kent olarak seçilmiştir. Gerek Suriyeliler gerekse Orta Asya ve Afganistan’dan gelen Müslüman mülteciler ve göçmenler için dindar-muhafazakâr kamusal yaşamın hâkim olduğu bir kentin fark yaratıp yaratmadığını sorgulayabilmek açısından da –uluslararası koruma başvuruçularının ikamet ettiği uydu kentler²⁵ arasında da yer alan – Konya seçilen dördüncü kenttir. Tematik analize geçmeden önce bu dört kentte göçmenlerin emek pazarına, toplumsal yaşama ve mekâna tutunabilmesine olanak veren bazı kentsel olumsal unsurlara değinilecektir.

Gaziantep

Saha araştırmasının yapıldığı 2022 yılında Gaziantep’in nüfusu 2.154.000’dir. GİB verilerine göre Gaziantep’te geçici koruma statüsüyle ikamet eden Suriyeli sayısı 442.426’ydi.²⁶ Ayrıca TÜİK’in en güncel yabancı uyruklu nüfus istatistiklerine göre, Gaziantep’te 2021 yılında 18.020 kişi kısa süreli ikamet izni, uluslararası koruma kimliği veya çalışma izniyle yaşıyordu (TÜİK, 2023). Yine resmi verilere göre Gaziantep barındırdığı Suriyeli sayısı açısından İstanbul’dan sonra ikinci sıradadır. Suriyelilerin ilin toplam nüfusuna oranı açısından da Gaziantep, Kilis’ten sonra ikinci sırada gelmektedir. Gaziantep’in geçici koruma statüsündekilerle birlikte hesaplanan toplam nüfusunun yüzde 17,4’ü geçici koruma statüsündeki Suriyelilerdir. Bu oranın resmi verilerin ötesinde kayıtsız ikametlerle birlikte yüzde 25 civarında olduğu araştırma kapsamında mülakat yapılan farklı kurumların temsilcileri tarafından ifade edilmiştir. Sadece bu sayısal veriler bile Gaziantep’te Suriyelilerin gündelik yaşam ve iktisadi hayatın yapısal bir unsuru haline geldiğini göstermektedir. Hangi olumsal unsurlar Gaziantep’i göçmenler için bu ölçekte “tutunulabilir bir kent” haline getirmiştir?

²⁵ Uydu kentler, uluslararası koruma başvurusu yapan kişilerin, başvurularının değerlendirilmesi sürecinde ve üçüncü bir ülkeye yerleştirilene kadar ikamet etmeleri gereken illerdir. Günümüzde 60’tan fazla uydu kent olduğu belirtilmektedir (Kahya Nizam ve Sallan Gül, 2017).

²⁶ Dört ildeki geçici koruma statüsündeki Suriyelilerin sayısına ilişkin bu bölümde kullanılan rakamlar, GİB’in 2022 yılı başında web sitesinde yayınladığı rakamlardır. GİB, GK statüsüne ilişkin rakamları paylaşırken geçmiş dönemlerdeki rakamları sadece bir grafik üzerinde göstermektedir. Burada kullanılan rakamlara, nicel araştırmanın örneklem tasarımına ilişkin tablolardan ulaşılabilir.

Gaziantep özellikle 1990'lardan itibaren ulusal ve küresel sermayenin yeni mekân arayışıyla birlikte büyüyen ve bir birikim odağı haline gelerek "Anadolu Kaplanları" olarak tanımlanacak kentlerin başında gelmektedir (Eraydın, 2002; Başak ve Saraçoğlu, 2011). Esasında Gaziantep tarihsel olarak da her zaman bölgesindeki ekonomik ağların bir parçası olarak bir üretim ve ticaret odağı olmuştur. Evliya Çelebi 1648 ve 1672 yıllarında Gaziantep'i (Ayıntab) iki kere ziyaret etmiş ve ikinci ziyaretinde ilk ziyaretinin üzerinden geçen 24 yılda şehrin büyüdüğünden, yeni çarşıların açıldığından, yeni hanlar, camiler ve vakıfların yapıldığından bahsetmiştir. Çelebi, 1672 yılında 32 mahallesi olan şehrin toprak ve kireç örtülü bayındır, bakımlı, yüksek saraya benzer evlere sahip olmasını şehrin zenginleştiğinin bir göstergesi olarak aktarmıştır. Çelebi'nin bahsettiği 3.900 dükkânlı büyük bir çarşıya, iki bedestene, saraçhaneye, üstleri örtülü, kagir sağlam, sıra düzenli süslü dükkânlara ve açık artırmayla satış yapan pazarlara sahip olması da Gaziantep'in 17. yüzyılda zengin bir üretim merkezi ve ticaret kenti olduğunun bir diğer göstergesidir (*Seyahatname*'den aktaran Gemici, 2014).

19. yüzyıldan 20. yüzyılın başlarına kadar Gaziantep, Halep ve Şam'la birlikte Osmanlı İmparatorluğu'nun en önemli dokuma merkezlerinden biri haline gelmiş ve Cumhuriyet'in erken yıllarında Teşvik-i Sanayi Kanunundan yararlanarak şehirde pamuklu ve ipekli dokuma fabrikaları kurulmuş, gümrük tarifelerinin de arttırılmasıyla dokuma sanayiinde önemli bir gelişme kaydedilmiştir (Eraydın, 2002). 1970'lerde bir yandan dokuma ve konfeksiyon sektörü daha da büyürken, bir yandan da gıda ve diğer sektörlerdeki gelişmelerle Gaziantep bir "bölge merkezi" haline gelmiştir. 1980'lerden sonraysa imalat sanayii katma değeri ve bu sektörde çalışanlar bakımından Türkiye içindeki payı giderek artmış ve 1990'lardan itibaren üretim ve istihdamdaki başarısıyla "Anadolu Kaplanları" olarak anılacak kentlerin başında gelmiştir. Ancak bu büyüme sürecinde emek pazarının enformel niteliği daha sonra göçmen emeğinin istihdamı açısından en kritik unsurlardan biri olacaktır. Gaziantep'te imalat sanayii çoğunlukla örgütsüz, sigortasız, vasıfsız ve ucuz işgücü kullanarak düşük emek maliyeti ve buna bağlı olarak düşük fiyatla rekabette üstünlük sağlayarak bir bölgesel sanayi odağı haline gelmiştir (Ayata, 1999). Bu enformel emek pazarı Türkiye'de geçici koruma statüsünde ikamet eden Suriyelileri de hızla içine alarak genişlemekte ve bu yeni ve çoğunlukla kayıt dışı göçmen işgücü, üretimin maliyetini daha da düşürerek Gaziantep'in rekabetteki üstünlüğünü korumasını sağlamaktadır. Bu nedenle Gaziantep Suriyelileri formel ve enformel emek pazarında ucuz işgücü olarak hızla istihdam etmektedir.

Diğer yandan Gaziantep'in Halep ve Şam'la güçlü tarihsel ticaret bağları ve özellikle Halep'le tarihsel akrabalık ilişkileri de Suriyelilerin kente tutunmalarını kolaylaştıran olumsal unsurlar olarak işlev görmektedir. Gaziantep 1830'da kaza merkezi olarak Halep eyaletine bağlanmış ve bu bağ 1918 yılında Halep'in İngilizler tarafından işgaline kadar sürmüştür.

Güven Sak, "İki Şehrin Kaderi: Halep ve Gaziantep" başlıklı köşe yazısında bu iki şehri birbirinden ayrılmış ikiz şehirler olarak betimleyerek, İmparatorluk döneminde Antep'in Halep'in önemli bir çevre şehri olduğundan bahseder. 2012'de kaleme aldığı yazısında Sak, Gaziantep'le Halep'in arasının 100 kilometre olduğunu, Suriye iç savaşı çıkmadan bir yıl öncesinde Gaziantep Havaalanında müşterilerini Halep'e götürmek üzere Halep plakalı taksilerin beklediğini, Halepli işadamlarının yurtdışı seyahatleri için Gaziantep havaalanını kullandıklarını, Suriye'yle Türkiye arasında 2009'da kaldırılan vizeler nedeniyle Türkiye'ye

gelen Suriyelilerin sayısının 2009-2010 yıllarında 76 kat arttığını ve savaşın başladığı 2011 yılında bir milyon Suriyelinin Türkiye sınırından giriş yaptığını aktarmaktadır (Sak, 2012).

Gaziantep’le Halep arasındaki bu güçlü tarihsel ilişki Suriyeli mülteciler için önemli bir tutunma unsurudur. Hürriyet gazetesinde 2017’de yayınlanan, Gaziantep’te ikamet eden Suriyeli göçmenlerle yapılan söyleşiler iki kentin benzerliğinin göçmenler üzerindeki etkisini göstermesi açısından anlamlıdır.

Gaziantep’in kale çevresi Halep’in benzeri gibi. Antep’ten gidince başka şehirler bize yabancı gibi geliyor. Ama Antep, Halep’le birçok noktada benzerlik taşıyor. Sürekli kale çevresini dolaşıyorum. Çünkü buralar bana memleketimi, Halep’i ve doğduğum yerleri anımsatıyor. (Hasan Kasap)

Burası Halep Kalesi ile aynı sanki. Yapısı, mimarisi nereyse birbiriyle aynı. Buraya gelince Halep Kalesi’nin önünde kahveler var; orada oturur gibi hissediyorum. Orada oturup nargile, kahve içerdik. Aklımıza geliyor, duygulanıyoruz. İnşallah savaş biter, çünkü ülkemi çok özledim. (Abdullah Mustafa) (Hürriyet, 2017)

Gaziantep’i Suriyeliler için yerleşilebilir kılan bir diğer olumsal unsur kentte metruk evlerin bulunduğu geniş bir kentsel çöküntü alanının varlığıdır. Kentin tarihi merkezinde, Gaziantep’liler tarafından “Antep Evleri” olarak anılan tarihi evlerin bulunduğu Akyol Mahallesi ilk gelen göçmenlerin yerleştiği bir bölge niteliğindedir. Antep evlerinin bir kısmı tescilli tarihi yapı olmakla birlikte, mahallenin büyük bir kısmı bu tarihi yapılara eklentilerle yapılmış bir ya da iki katlı metruk evlerden oluşmaktadır. Kentin Birinci Dünya Savaşı öncesine kadar çok dinli yapısı Türkiye’nin bağımsız ulus devlet olarak inşası sürecinde çözülmüştür. Tarihi merkez içinde birbirine kapalı olarak yerleşmiş Müslüman, Ermeni ve Yahudi Mahalleleri, önce Ermeni ve Yahudilerin şehirden ayrılması, ardından da Müslüman Mahallesiindeki nüfusun kentin yeni gelişen modern mahallelerine taşınmasıyla boşalmaya başlamıştır. Bu süreçte kentin modern mahallelerine taşınma imkânı bulamayan yoksul aileler burada yaşamaya devam etmiş ve boşalan veya terk edilen binalara da önce iç göçlerle gelen emekçi sınıflar, ardından da Suriyeli mülteciler kiralama ya da işgal yoluyla yerleşmişlerdir. Araştırmanın yapıldığı 2022 yılında, muhtarın ifadesiyle Akyol Mahallesi nüfusunun yüzde 80’den fazlasını Suriyeli aileler ve Suriyeli esnaf ve zanaatkarlar oluşturmaktadır.

Diğer yandan Gaziantep’in Suriye’yle güçlü tarihsel bağı sadece Halep şehriyle değil, aynı zamanda sınırın iki yanında göçebe topluluklar olan Abdallar ve Domlarla da ilişkilidir. Suriye’den gelen gruplar içinde bulunan Abdallar ve Domlar Gaziantep’in yerli nüfusunun içindeki Abdal ve Domların yaşadığı mahalle ve kırsal alanlara, göçebe toplulukların ortak kültürel bağları sayesinde yerleşebilmektedirler.

Mardin

Saha araştırmasının yapıldığı 2022 yılında Mardin'in nüfusu 870.374'tü. GİB verilerine göre Mardin'de geçici koruma statüsünde ikamet eden Suriyeli sayısı 85.615'ti. TÜİK istatistiklerine göre 2021 yılında Mardin'de kısa süreli ikamet izni, çalışma izni veya uluslararası koruma kimliğiyle yaşayan yabancı sayısı 2.794'tü (TÜİK, 2023). Geçici koruma statüsündeki Suriyelilerin bir ilin toplam nüfusuna oranı açısından Kilis, Gaziantep, Hatay, Şanlıurfa ve Mersin'den sonra Mardin altıncı sırada gelmektedir. Mardin'in resmi nüfusunun yüzde 8,96'sı geçici koruma statüsündeki Suriyelilerdir. Bu oranın resmi verilerin ötesinde kayıtsız ikametlerle birlikte yüzde 10 civarında olduğu ve Mardin'de yaklaşık 100.000 Suriyelinin ikamet ettiği araştırma kapsamında mülakat yapılan farklı kurumların temsilcileri tarafından ifade edilmiştir. Bu sayısal veriler Mardin'de Suriyelilerin gündelik yaşam ve iktisadi hayatın belirgin bir yapısal unsuru haline geldiğini göstermektedir. Hangi olumsal unsurlar Mardin'i göçmenler için bu ölçekte "tutunulabilir bir kent" haline getirmiştir?

Mardin'de Suriyelilerin yerleşimini kolaylaştıran olumsal unsurların başında şüphesiz Suriye'yle güçlü tarihsel bağlar, sınır ötesi akrabalık bağları ve formel-enformel ticari ilişkiler gelmektedir. 1928'de Suriye sınırı resmi olarak belirlendiğinde Mardin'in bazı köylerinin bütün ahali ve arazileri, bazı köylerin ise arazilerinin tamamı ya da bir bölümü Suriye tarafında kalmıştır. Köyler tercihlerine göre iki ülkeden birinin sınırları içinde kalır. Bu nedenle sınır ötesinde kalan arazilerini işleyebilmek ve büyük koyun sürülerini otlatmak için 1936'ya kadar sınır ötesinde gününbirlik geçişler sürmüştür. Mardin ve çevresinde hayvancılık yapan büyük aşiretler hem ekonomik varlıklarını hem de yerel güçlerini sınır ötesinde sürdürmüşlerdir (Özgen, 2005; Karahan, 2018). Bu dönemde sadece tarım ve hayvancılık faaliyeti nedeniyle değil, temel gereksinimler olan gaz, tuz, ampul, tütün gibi malların "sırtçılar" eliyle sınır ötesi ticareti de söz konusudur. 1954'ten itibaren sınırlarda güvenlik önlemlerinin artması ve dikenli tellerin sınır ötesi hareketliliği engellemeye başlamasıyla, sınır ötesi iktisadi ilişki kaçakçılık, özellikle de hayvan kaçakçılığına dönüşmüş ve Mardin'de kaçak mallar satan pasajlar açılmaya başlamıştır. 1975 yılından sonra sınırda gümrük kapısının açılması kaçak ticaretini bazı mallarda bavlul ticaretine dönüştürmüştür. Mardin'le Suriye arasında sınırın iki yanında sadece ticari değil, aşiret mensubiyeti ve akrabalık bağları üzerinden güçlü bir sosyal ve kültürel ilişki Suriye iç savaşına kadar canlılığını korumuştur. Bu nedenle Suriye'de savaş başladığında Suriye'nin Mardin sınırına yakın kırsal yerleşmelerinde aşiret, akraba ve ticari ilişkilerin yönlendirdiği bir göç hareketi yaşanmıştır. Sınırın açılmasıyla Mardin'e sığınan Suriyelilerin büyük bölümünün Mardin'de daha önceden var olan ilişki ağları, dil ve kültürel ortaklık sayesinde kente kolayca yerleşebildikleri ve iş bulabildikleri görülmektedir. Mardin'e Suriyeli göçmenlerin yerleşimini kolaylaştıran bu sınır ilişkisini Neşe Özgen, Nusaybin üzerinden şöyle betimlemektedir:

Nusaybin için, sınır, hayatın kendisi sayılır. Hemen her evin 'sınır'la bir tür ilişkisi olmuştur, olmaktadır veya olacaktır. Bütün iktisadi eğilimler, birikimler; dükkânların, işyerlerinin açılması kapanması, kârı ve zararı bir şekilde 'sınır'la bağlantılıdır. Mülk fiyatları veya evlenmenin maliyeti de 'sınır'ın sunduğu olanaklara göre değişir (Özgen, 2005).

Apak'ın Mardin'deki Suriyeli göçmenlerin uyumu üzerine yaptığı araştırma Mardin'deki Suriyelilerin büyük bir bölümünün Suriye'nin Haseki ili ve çevresindeki kasaba ve köylerden gelen Sünni Müslüman Arap ve Kürtlerden oluştuğunu ve Mardin'e gelmelerinde mekânsal bağ, akrabalık, din ve dil unsurunun etkili olduğunu ortaya koymaktadır (Apak, 2014). Nitekim Apak'ın araştırma kapsamında görüştüğü Suriyelilerin yarısından fazlasının (yüzde 54,5) Mardin'de bir akrabası vardır.

Mardin'de Suriyelilerin mekânda tutunmasına neden olacak bir diğer olumsal unsur da bir yandan tarımsal üretimin diğer yandan da hızla büyüyen inşaat sektörünün gereksinim duyduğu ucuz işgücüdür. Mardin'de özellikle pamuk üretiminde sulama kuyularının bulunduğu tarım arazilerindeki barakalarda kalarak sulamayı yapanların neredeyse tamamı Suriyelilerdir. Yerli nüfusa göre daha ucuz ücretle ve güvencesiz çalışmayı kabul eden Suriyeliler tarımda emek maliyetini düşürdükleri için büyük toprak sahipleri tarafından tercih edilmektedirler. Diğer yandan Mardin merkez ilçe ve özellikle Kızıltepe başta olmak üzere çevre ilçelerde son on yılda hızla büyüyen inşaat sektörü de becerisiz ve yarı becerili Suriyeli işgücünü geçici zamanlı ve güvencesiz olarak çalıştırmaktadır.

Konya

Saha araştırmasının yapıldığı 2022 yılında Konya'nın nüfusu 2.296.347'di. Resmi verilere göre Konya'da geçici koruma statüsü atında ikamet eden Suriyeli sayısı 118.549'du. TÜİK'in yabancı uyruklu nüfusa ilişkin en güncel verilerine göre Konya'da 2021 yılında 25.636 kişi ikamet izni veya uluslararası koruma kimliği ile yaşıyordu. Konya'nın bir uydu kent olduğu hatırlanacak olursa, bu sayı içinde uluslararası koruma başvuru sahipleri ve statü sahiplerinin payının daha çok olduğu düşünülebilir. Türkiye'de sayı olarak en fazla Suriyeli barındıran iller arasında Konya dokuzuncu sıradadır. Suriyelilerin her ilin kendi nüfusuna oranı açısından sıralamasındaysa Konya on birincidir. Konya'nın resmi il nüfusunun yüzde 4,91'i geçici koruma statüsündeki Suriyelilerdir. Bu oranın resmi verilerin ötesinde kayıtsız ikametlerle birlikte yüzde 7-8 civarında olduğu ve Konya'da 150.000 civarında Suriyelinin ikamet ettiği araştırma kapsamında mülakat yapılan farklı kurumların temsilcileri tarafından ifade edilmiştir. Bu sayısal veriler Konya'da Suriyelilerin gündelik yaşam ve iktisadi hayatın belirgin bir unsuru haline geldiğini göstermektedir. Hangi olumsal unsurlar Konya'yı göçmenler için bu ölçekte "tutulabilir bir kent" haline getirmiştir?

Konya, İmparatorluğun son döneminde başlayan ve Cumhuriyet'le devam eden büyük bölgesel göç hareketleride göç veren ve göç alan bir kent olmuştur. Balkanlar, Kafkasya ve Yunanistan'dan gelen muhacirler, mübadiller, Tatarlar gibi kitlesel göç kabilelerinin iskân edildiği Anadolu kentlerinden biridir. Kentte 19. yüzyılın sonunda Rum, Ermeni, Katolik, Protestan ve Yahudi toplulukları yaşamaktaydı. Bu nüfus 19. yüzyılın sonlarıyla 20. yüzyılın ilk çeyreğine kadar devam eden gergin ve çatışmalı süreç boyunca ve sonrasında yaşadıkları mahalleleri terk etmek zorunda kalmıştır (Ünver, 1967; Kurtulgan, 2010; Candeğer, 2019).

Cumhuriyet dönemi boyunca iç göç alan kente, 1989-90'da Bulgaristan'dan kaçan Türkler ve 1990'lı yıllarda zorla göç ettirilen Kürtler de yerleşmiştir. 1990'lı ve 2000'li yıllarda kente Irak, Somali, Sudan ve Afganistan'dan gelenler olmuştur. Kentin uluslararası koruma başvuru sahiplerinin ikamet ettiği uydu kentler arasında yer alması nedeniyle, bu kişilerin bir

kısmı uluslararası koruma başvurusu veya statü sahibi olan mültecilerdir. Ancak bir kısmı düzensiz göçmenlerden oluşmaktadır. Söz konusu ülkelerdeki çatışmalar, iç savaşlar ve rejim değişikliklerinden kaçan nüfus ile ülkelerinden çalışmak ya da yükseköğrenimde eğitim görmek için gelen öğrenciler Şemsitebrizi ve Sahibiata gibi hala göçmenlerin yoğun olduğu mahallelere yerleşmişlerdir. Kentin aldığı en büyük ve kitlesel göç dalgasıysa 2010'lu yılların ortalarından itibaren gelen Suriyelilerdir.

Konya, dindar-muhafazakâr sermaye çevrelerinin yoğunlaştığı, aynı geleneği temsil eden siyasal çevreler arasındaki kalkınma hedefleri açısından "model kent" olarak gösterilen bir kenttir. 1980'li yıllarda liberal ekonomi modelinin benimsenmesinden sonra Konya imalat sanayinin yeniden örgütlendiği, tarımsal üretim ve gıda sanayi yerine ihracata dönük imalat sektörünün genişlediği bir kenttir (Genç vd., 2021). Gaziantep, Kayseri gibi kentlere benzer biçimde Konya'da da 1990'lı yıllar muhafazakâr-dindar iş insanlarının atılım yıllarıdır (Durak, 2012; Doğan ve Durak, 2018). Organize sanayi bölgelerinde yoğunlaşan KOBİ'lerle parça başı ve taşeron olarak iş yaparak, esnek üretim ve çalıştırma sistemleriyle yerel ve bölgesel ölçekte büyüyen bu sermaye çevresi 2000'li yıllardan sonra sıçramalı bir büyümeye ve sermaye birikimine kavuşmuştur.

Konya'da on bir organize sanayi bölgesi bulunmaktadır. İstanbul Sanayi Odası verilerine göre ilk bin firma arasında yer alan firmalardan 22'si Konya menşeli şirketlerdir (Konya Valiliği, 2023). Konya'da makine, otomotiv ve yedek parça, araç üstü ekipmanlar, metal, gıda, plastik-ambalaj, tarımsal ürünler ve tarım makineleri, mobilya ve tekstil gibi alanlarda yoğun bir üretim ve ihracat söz konusudur (Konya Valiliği, 2023). Esnek, parça başı ve taşeron firmalardan oluşan bu yapıda başta Suriyeli sığınmacılar olmak üzere kayıt dışı göçmen emeği yoğun olarak istihdam edilmektedir. Göçmenlerin bir bölümü tekstil, mobilya gibi sektörlerle geldikleri yerlerdeki zanaatkarlığa dayanan terzilik ve marangozluk gibi becerileriyle dahil olurken, diğer bölümüyse yerli emeğin istihdam edilmediği/çalışmadığı işleri yaparak üretimdeki boşluklara yerleşmektedir. Ayrıca Konya'da Ortadoğu coğrafyasına yönelik ihracat hareketlerinin ve tedarik zincirlerinin oluşmaya başlaması da dikkat çekicidir. Bu zincirlerin oluşumunda anadili Arapça olan, Ortadoğu coğrafyasıyla bağlantılı olan ve Konyalı iş insanlarıyla ortaklıklar geliştiren göçmenler etkin rol oynamaktadır.

Türkiye'nin önemli tarım ve hayvancılık merkezlerinden biri olan Konya, tahıl üretimi başta olmak üzere süt, yumurta, şeker pancarı, havuç, mısır gibi ürünlerin en çok üretildiği merkezdir. Aynı zamanda büyükbaş ve küçükbaş hayvancılık ile kümes hayvancılığının ve hayvansal ürünlerin üretiminde ülke çapında ilk sıralarda yer alır (Konya Valiliği, 2023). Konya ve çevresinde yer alan geniş kırsal alanlarda özellikle Afgan göçmenlerin çobanlık/hayvan bakıcılığı ve kısmen de tarımsal üretim içinde yer aldığı görülmektedir. Kırsal alanda genç nüfusun azalması, genç yerli nüfusun hayvancılık gibi meşakkatli uğraşlara karşı mesafeli olması yine Afganların ülkelerinde hayvancılıkla uğraşmış olmaları birçok kentte olduğu gibi Konya'da da tarım ve hayvancılıkta Afgan emeğinin kullanımında etkili olan unsurlardır. Ayrıca çoğu kayıt dışı olan genç Afgan erkek için, kırsal alanda ücretsiz olarak tahsis edilen baraka ve hatta ahır koşullarındaki yerlerin barınma imkânı sunması ve kırsal alanın nispeten denetimden uzak olması bu alanda yoğunlaşmalarının diğer nedenleri arasında sayılabilir.

Araştırmanın yapıldığı Meram ve Karatay, Selçuklu ilçesiyle birlikte, Konya'nın kentsel gelişimindeki üç ana ilçe arasında yer alır (Topçu, 2011). Bu ilçelere bağlı olan ve yine araştırmanın odağında bulunan Sahibiata (Meram) ve Şemsitebrizi (Karatay) mahalleleri eski kent merkezinde yer almaktadır. Sahibiata Cumhuriyet'in ilk dönemine kadar gayrimüslim nüfusun barındığı, ardından da mübadeleyle gelen göçmenlerin yerleştiği bir mahalledir. Şemsitebrizi mahallesiyse kent merkezindeki en önemli ticaret ve turizm aksının ucunda yer alır. Her iki mahallede de kentin eski orta sınıf sakinlerinin mahalleyi terk etmesiyle mahalleye dezavantajlı ve yerli yoksul nüfus yerleşmiştir. Konya'nın 2000'li yıllarda aldığı daha küçük göçmen grupları da bu mahallelerde yaşamışlardır. Son büyük göç dalgalarının ardından da özellikle Sahibiata mahallesinde bir miktar Roman nüfusun hala yaşadığı ancak bahsi geçen yoksul mahalle halkının büyük oranda burayı terk ettiği anlaşılmaktadır. Şemsitebrizi mahallesindeki nüfus dokusunda göçmen ve yerli nüfusun dağılımı açısından denk bir görünüm söz konusudur. Her iki mahallede de bulunan bir bölümü koruma planlarında yer alan, birçoğu bakımsız ve metruk konutlarda göçmen aileler yaşamaktadır. Yerli nüfusun terk ettiği bu konut stokunu kira ücretlerinin düşük olması, kent merkezine yakınlığı ve kalabalık göçmen ailelerinin yaşamasına imkân vermesi nedeniyle göçmen nüfus doldurmuştur. Mahallelerde yıllar içerisinde göçmen nüfusun artışıyla beraber göçmenlerin ihtiyaçlarını karşılayabilecekleri dükkânlar açılarak göçmen nüfusun bir bölümü esnaflaşmıştır.

Konya yerel koalisyonların güçlü olduğu ve işbirliği içinde hareket ettiği bir kenttir. Siyasal ve sosyal dokusunda muhafazakâr-mütedeyyin unsurların hâkim ve güçlü olması, kentin yönetiminde ve kentin merkezle olan ilişkisinde büyük oranda ortaklık ve işbirliklerine dayanan bir yapıyı beraberinde getirmektedir. Kentsel yönetimde yerel yönetimler, işveren örgütleri, siyasi partiler, üniversiteler, dernekler, kent kurulları ve diğer devlet kurumları gibi birçok unsur farklı alanlarda bir araya gelerek – kendi içinde bazı çelişki ve rekabetler taşısa da – korporatist tarzda koalisyonlar oluşturmaktadırlar (Genç vd., 2021). Kentte inşa olan bu koalisyonlar ve ittifaklar kentin göç yönetiminde kurumlar arasında birlikte hareket etme, işbölümü ve işbirlikleri geliştirme gibi pratiklerle ortaya çıkmaktadır.

Konya'daki göçmenlerin kente yerleşme ve tutunmalarında en önemli unsur başta dini konularda faaliyet gösteren örgütlenmeler olmak üzere kentte tarihsel ve geleneksel olarak var olan yerel ağlar ve yapılarıdır. Yukarıda bahsettiğimiz kentsel koalisyonun önemli bir unsuru olan sivil toplum örgütlerinin, insani yardım derneklerinin ve diğer yerel örgütlenmelerin göçmenlerin kente tutunmasındaki etkisi Konya'yı diğer kentlerden de ayırır. Kentte dernekler, platformlar ve cemaatler gibi formel ve enformel örgütlenmeler sayısal olarak çok fazla ve güçlüdür. İrili ufaklı çok sayıda dernek aktif olarak faaliyet yürütürken bu derneklerden bir bölümü son göç dalgalarıyla çalışma alanlarına göçmenleri de dahil etmiş ya da göçmenlik alanında faaliyet göstermek amacıyla kurulmuştur.

Son olarak ise kentte "ümmeğin birliği ve ensar/muhacir olma" söylemi ile "Müslümanların kardeşliği, rızık verenin Allah olduğu, yeryüzünün Allah'a ait olması" gibi dini anlayışların, bir başka ifadeyle aynı dine ve inanca mensup olmaktan kaynaklanan ortaklıklara vurguların göçmenlere yaklaşımı bir düzeyde etkilediği söylenebilir.

İzmir

2022 yılında İzmir'in nüfusu 4.462.056'ydı. GİB verilerine göre İzmir'de geçici koruma statüsüyle ikamet eden Suriyeli sayısı 138.599'du. TÜİK verilerine göre, 2021 yılında İzmir'de uluslararası koruma kimliği, kısa süreli ikamet izni veya çalışma izniyle yaşayan yabancıların sayısı 34.733'tü (TÜİK, 2023). İzmir'de yapılan saha çalışmasında bilgi alınan katılımcılar, kentte başka illerde geçici koruma kaydı olan Suriyelilerin de yaşadığını, dolayısıyla toplam Suriyeli sayısının resmi rakamdan daha yüksek olduğunu belirttiler. Bunun dışında kentte sayıları bilinmemekle birlikte çok sayıda transit ve düzensiz göçmen, birkaç aydan birkaç yıla uzanan sürelerle kalıyor. İzmir'in geçici koruma statüsündeki Suriyelilerle birlikte hesaplanan toplam nüfusunun yüzde 3'ü Suriyelilerdir. Güncel rakamlara göre İzmir, geçici koruma statüsündeki Suriyelilerin sayısı bakımından iller arasında sekizinci sırada yer almaktadır. Hangi olumsal unsurlar İzmir'i göçmenler için "tutunulabilir" bir kent ya da bir "bekleme odası" haline getirmektedir?

Hizmet, tarım ve sanayi sektörlerinin yoğunlaştığı, ayrıca büyük bir liman kenti olan İzmir, farklı göç örüntülerine ev sahipliği yapmaktadır. Kentte en görünür olan göçmen grupları, Yunan adalarına tekneyle geçmek için bekleyen çok farklı ülkelerden gelen transit göçmenler, düzensiz göçmenler, küçük imalat sektörüne işgücü sağlayan geçici koruma statüsündeki Suriyeler ve mevsimsel veya kalıcı olarak İzmir'in kırsal bölgelerinde bulunan Suriyeli tarım işçileridir.

İzmir mekânsal olarak göçmenlerin tutunabileceği bir yapı sunmaktadır. 16. yüzyıldan itibaren bir liman kenti olan ve 19. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nun Akdeniz'deki en önemli limanı haline gelen İzmir, yüzyıllar boyunca hem canlı bir ticaret kentiydi hem de Müslümanların, Yahudilerin, Levantenlerin, Ermenilerin ve Rumların yerleşimleriyle kültürel olarak kozmopolit bir yapıya sahipti (Kolluoğlu, 2013). Kurtuluş Savaşı süreci, 1922'deki Büyük Yangın ve 1923'te Yunanistan'la yapılan nüfus mübadelesi sonucunda kent Rum nüfusunun önemli bir bölümünü kaybetti. Daha öncesinde Ermenilerin tehciri, cumhuriyet kurulduktan sonra birçok Levanten'in kentten ayrılması ve 1948'den sonra birçok Yahudi'nin İsrail'e göç etmesiyle birlikte İzmir kozmopolit nüfus yapısını yitirdi. Büyük Yangın, kentin Ermenilerin, Rumların ve Levantenlerin yaşadığı semtlerinin tahrip olmasına ve dolayısıyla eski kentsel ve mimari yapısını büyük ölçüde kaybetmesine de yol açtı (Kolluoğlu Kirli, 2005). 1900'lerin başında 200.000'den fazla nüfusu barındırırken Kurtuluş Savaşı'ndan sonra nüfusu yarı yarıya azalan İzmir'in (Kolluoğlu, 2013) tekrar toparlanması, ancak 1950'lerde köyden kente göçle mümkün oldu (Peker, 2015). Merkez ilçesi Konak içinde kalan Basmane, Agora gibi mevkiler, 20. yüzyıl boyunca kenti terk etmeye devam eden eski İzmirliilerin oturduğu yerlerdi. Günümüzde bu semtler, metruk durumdaki evleri ve geçmişte Anadolu'dan gelen göçmenler ve tüccarların kaldığı küçük ve ucuz otelleriyle, özellikle düzensiz göçmenlerin kentte barınabilmelerini sağlayan bir olumsal unsur oluşturuyor.

İzmir'in diğler önemli bir özelliği ve göçmenlerin bir "bekleme odası" olarak kenti kullanmalarının nedeni ise, Ege adalarına yakınlığı nedeniyle Avrupa'ya transit geçiş rotası üzerinde olmasıdır. Bu nedenle Türkiye'nin birçok başka şehrinden farklı bir göçmen grubu İzmir'de öne çıkmaktadır. Bunların bir kısmı turist vizesiyle Türkiye'ye giren ve Avrupa'ya geçmek umuduyla kentte bekleyen transit göçmenlerdir; bir kısmı ya kaçak yollarla Türkiye'ye girmiş olan ya da turist vizesiyle girip daha sonra ikamet izni veya başka bir statü alamamış olan düzensiz göçmenlerdir. Ayrıca başka illerde geçici koruma statüsüne sahip olup Türkiye'de yaşam koşullarının zorlaşması üzerine Avrupa'ya gitmeye çalışan Suriyeliler de İzmir'i bir transit noktası olarak kullanmaktadır. Kentte yapılan saha araştırmasında görüşülen katılımcılara göre, transit ve düzensiz göçmenler arasında hem Kuzey Afrikalılar hem Sahra-altı Afrika ülkelerinden gelenler; Afganlar, Güney Asyalılar ve Ortadoğu ülkelerinden gelenler yer alıyor.

Yine Konak ilçesi içinde, körfeze bakan bir tepede konumlanan tarihi Kadifekale'den ismini alan Kadifekale semtinde, İzmir'de sanayileşmenin çekici gücüyle gelen iç göç nedeniyle 1960'lardan itibaren bir gecekondu alanı oluşmuştu. Kadifekale, 1980'lerden bu yana ama özellikle Güneydoğu'da çatışmalı dönemin yaşandığı 1990'larda yoğun bir Kürt göçü aldı (Demirtaş-Milz ve Saracoğlu, 2015). 2010'larda kentsel dönüşüm faaliyetlerine de maruz kalan Kadifekale'nin bir özelliği yapı stokunun önemli bir kısmının tapusuz olmasıydı. Enformel yapılaşmanın yoğun olduğu bu bölge, Suriyelilerin yerleşmesi açısından uygun bir ortam oluşturdu. Kadifekale'den başlayarak şehrin merkezine doğru inerken yer alan mahalleler (örneğin Birinci ve İkinci Kadriye mahalleleri), 2011'den sonra Suriyelilerin de yerleştiği bölgeler oldu. Saha çalışması sırasında yapılan görüşmelerde elde edilen bilgilere göre, bu nüfusun önemli bir bölümünü Suriyeli Kürtler oluşturuyor.

İzmir'in iç göç yoluyla büyümesi sürecinde Bornova ilçesinde eskiden kırsal yerleşimler ve tarım arazileri olan bölgeler, 1980'lerden sonra kentsel mahallelere dönüştü. Kısmen enformel bir yapı stokunun olduğu bu mahalleler, İzmir'de ayakkabı ve tekstil sanayinin yerleştiği, yine Bornova'da yer alan Işıkkent sanayi bölgesine yakınlığı nedeniyle emekçilerin tercih ettiği mekânlardı. Işıkkent dışında da İzmir'de çok sayıda sanayi bölgesi yer almaktadır. 2011'den sonra Suriyelilerin İzmir'e yerleşmesi sürecinde, Bornova'daki bu mahallelerin (örneğin Doğanlar ve Mevlâna) konumu Suriyelilerin yerleşmesine elverişliydi (ayrıca bkz. Saraçoğlu ve Belanger, 2019). Son olarak, tarımsal üretimin yoğun olarak devam ettiği başta Torbalı olmak üzere kırsal ilçeler de mevsimlik tarım işçiliği yapan Suriyelilerin yerleştiği diğler alanları oluşturdu. Nitel araştırma, Konak ve Bornova'ya odaklandı.

Göçmenlerin ve Mültecilerin Çalışma Hayatına Katılımı ve İstihdam İlişkileri

Nitel araştırmanın gerçekleştirildiği beş kentte, işveren ve meslek örgütleri (sanayi ve ticaret odaları, esnaf ve zanaatkarlar odaları) emek örgütleri (işçi sendikaları, dernek ve inisiyatifler), muhtarlar ve mesleki eğitim, beceri edindirme ve sosyal yardım alanında çalışan STK temsilcileriyle yapılan görüşmelerden, bu kentlerde göçmenlerin ve mültecilerin çalışma hayatına katılımına ilişkin kapsamlı bir nitel veri elde edildi. Görüşmeler kodlandığında göçmenlerin çalışma yaşamına katılımında belirleyici olan dört temel unsur ortaya çıktı. Bu unsurlar şöyle ifade edilebilir:

1. Göçmenlerin ve mültecilerin uyruğu, göç etme nedenleri, Türkiye'ye giriş biçimleri ve ikamet statüleri çalışma hayatına katılımları ile istihdam alanlarını ve koşullarını belirliyor.
2. Göçmenlerin ve mültecilerin geldikleri ülkede sahip oldukları maddi, kültürel ve sosyal sermayeleri varış alanlarında çalışma yaşamına katılımlarında belirleyici rol oynuyor.
3. Göçmenler yerleştikleri kentlerde üretime ve sermaye birikimine çeşitli düzeylerde katkı sağlıyorlar.
4. Göçmenler çalışma yaşamına, vasıfsız/yarı vasıflı işçi; vasıflı işgücü ve profesyonel meslek sahibi; küçük esnaf ve zanaatkar; üretim, dış ticaret ve hizmetler sektörlerinde firma sahibi/işveren statülerini içeren bir çeşitlilikle katılıyorlar.

Bu bölümde bu unsurlara dayanarak göçmenlerin Türkiye'de çalışma rejimi içindeki konumları ve çalışma yaşamına katılım süreç ve biçimleri dört başlık altında analiz edilecek.

Göç etme nedenleri ve ikamet statüleri çalışma koşullarını ve istihdamı doğrudan etkiliyor

Türkiye'nin yoğun göç almış dört kentinde yapılan nitel araştırma, göçmenlerin ve mültecilerin Türkiye'ye geliş nedenlerinin ve buna bağlı ikamet statülerinin onların çalışma hayatına katılımını ve istihdam alanlarını ve koşullarını belirlediğini göstermektedir.

Türkiye'ye son 30 yıldır giderek artan düzensiz emek göçü ve sığınmacılara, 2011'den sonra iç savaştan kaçan Suriyeliler eklendi. 2014'te Suriyelilere verilen geçici koruma statüsü, diğer göçmenlere kıyasla onların toplumsal katılımlarında önemli bir fark yarattı. 2016 yılında çıkarılan yönetmelikle geçici koruma statüsündeki Suriyelileri çalıştıracak işverenlerin belirli koşullar çerçevesinde onlar adına çalışma iznine başvurması mümkün (ÇSGB, 2021) olmasına rağmen Suriyelilerin çok büyük çoğunluğu kayıt dışı çalışıyor (Karadeniz, 2023). Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO) kayıt dışı çalışan Suriyelilerin sayısını 900.000 olarak tahmin ederken (Pinedo Caro, 2020), 2021 yılı verilerine göre sadece 91.500 Suriyeli çalışma izni almıştı (ÇSGB, 2021). Ancak yine de Türkiye'de çeşitli illerde yerleşmiş ve belirli

sosyal haklara erişmiş olmaları, Suriyelilerin işgücü piyasasındaki konumunu, diğer göçmenlere göre daha avantajlı hale getiriyor. Uluslararası kuruluşların mali desteğiyle Suriyelilere yönelik beceri edindirme ve mesleki eğitim kursları ve istihdam programları yürütülmesinin de bu avantajlı konuma bir katkısı olabilir.²⁷

Örneğin İzmir’de Suriyelilerin kurduğu bir derneğin temsilcisi, kentte Afrikalı göçmenlere göre Suriyelilerin ücret açısından daha avantajlı olduğunu belirterek, Suriyelilerin artık toplumun bir parçası olduğunu vurguladı. İstanbul’da da bir işveren örgütü temsilcisi, benzer bir görüş ifade etti:

Şu anda Suriyeli özellikle, Afrikalı değil de Suriyeli özellikle şu anda seviye (yerli işçiyle ücretleri) yani eşit gibi. Yani eğer azsa da çok az bir şey. Toplumla bir oldu. (...) (Suriyeliler) düşük bir ücret artık kabul etmiyorlar. Belki bir yarım saat bir saat daha fazla çalışıyorlar. Ama ücret yaklaşık aynı seviyede. (İzmir, 11, STK)

İlk zamanlar ucuz çalıştıkları için tercih ediliyordu, şimdi aşağı yukarı eşit olduğunda daha üzerine bile çıkmaya başladılar. Bir de Türklerde değil zaten kendi şeylerinde yani Suriyelilerin yanında birikim olmaya başladı. Suriyeli Suriyelinin yanında çalışıyor. (İstanbul, 6, İşveren Örgütü)

Konya’da düzensiz göçmen Afganların ve hatta bazen uluslararası koruma başvuru sahiplerinin gerek çalışma koşulları gerekse aldıkları ücret açısından Suriyelilerden daha olumsuz şartlarda çalıştıkları bir sendika ve bir STK’nin temsilcileriyle yapılan mülakatlarda aktarıldı.

Afgan göçünde şöyle bir ayrıca incelik var farklılıkla. Onlar mümkün mertebe tarlayı, tarlayı, bağı, bahçeyi, ormanı tercih ediyorlar. (...) Kırsal alan daha çok, onlar çalışmak amaçlı geldikleri için. Ücretleri tabii ki Türklerin aşağısında. Zaten burada iki tane faktör var. Bir, ucuz işgücü. İki, bunların sigortaya vesaireye şeyleri yok. (...) Mesela Suriyelilerin sanayide yoğunlaştığını görüyoruz. Bu Suriyelilerin tabii farklı bir yapısı da var. Afganlar genelde köylerde yaşadığı için onlarda onu göremiyoruz. Ama Konya’da bunlar (Suriyeliler) ne yapıyorlar? Sanayide çalışıyorlar, bunlar kendi marketlerini kendi açıyor. Kendi konfeksiyonla ilgili mağazaları kendi açıyor. (Konya, 10, Sendika)

Afganlarda var kimliksiz çalışan. İşte sınır dışı kararı olup da çalışan. Iraklılarda da var. Özellikle başvurusunun reddi kısımları var. Sınır dışı kararları var. Uluslararası Koruma birazcık daha şey oluyor. Geçici korumadaki bireylerin sağlık sigortaları aktif. Ama uluslararası koruma başvuru sahiplerinin bir seneden sonra sağlık sigortaları kesintiye uğruyor. Ve bir kronik hastalık, düzenli kullanması gereken bir ilaç, öyle bir durum bildirir raporuyla başvurduklarında uygun görülürse sağlık sigortaları tekrar aktif hale geliyor. Böyle olunca Afganlarda şey de olabiliyor, keşke çalışma izni alsak da en azından sigortamız yatsa, sağlık hizmetlerine erişebilirsek düşüncesi olabiliyor. Ama geçici korumada böyle bir durum çok olmuyor. Çünkü zaten sağlık sigortaları var.

²⁷ Örneğin 2019’dan beri, ILO, Sosyal Güvenlik Kurumu (SGK) ve Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı’nın (ÇSGB) işbirliğiyle, T.C. vatandaşları ve GK statüsündeki Suriyelilere yönelik bir “Kayıtlı İstihdama Geçiş Programı” (KİGEP) uygulanıyor (Karadeniz, 2023).

Ama Afganlarda da yine birçoğu, yani benim gördüğüm kadarıyla yüzde 90'ı belki, Konya için söylüyorum, düzensiz çalışıyor. (Konya, 12, STK)

Mardin'deki işveren örgütü temsilcisi, kentteki göçmenlerin istihdamını kayıtlı ve güvenceli hale getirmek üzere ILO desteğiyle sürdürdüğü projeyi anlatırken 13 ilde desteklenen bu projenin sadece Suriyeli göçmenleri kapsadığını aktardı. Aynı durumdan Konya işveren örgütü temsilcisi de bahsetti.

Şimdi bizim ILO projesi Türkiye'de 13 ilde uygulanıyor. Suriyelilerin yoğun olduğu yerlerde. Biz anketler aracılığıyla Suriyelilerin mesleki profillerini çıkartıyoruz. Önceden hangi işlerde çalışmışlar. Sonra mesleki profillerine göre (...) onların meslekleri eğer iş sağlığı, iş güvenliği gerektiriyorsa onları sınavlara yönlendiriyoruz. Sınav ücretlerini, belge ücretlerini onlardan almıyoruz. Bizim proje fonları karşılıyor. Ücretsiz olarak onları belgelendiriyoruz. Belgelendirdikten sonra da işverenlerle görüşmeye gidiyoruz. Diyoruz, "bizim projemiz kapsamında başarılı olan Suriyeliler var, belge almış, size altı ay istihdam teşviki versek onların altı ay boyu sigortalarını ödeyebilir misiniz? Bir de asgari ücret üzerinden maaşlarını yatırabilir misiniz?" Sonra işverenlerin de onayı doğrultusunda onları kayıtlı istihdama sokmaya çalışıyoruz. (Mardin, 9, İşveren Örgütü)

Suriyeli işçiler hakkında tabii ki Avrupa Birliği projeleri çok. Kızılay, bizim projelerimiz, istihdam yapıyoruz. Asgari ücret vermeden, sigortası yatmadan, teşviklerden yararlanmaz işverenler. Şu anda zaten projelerin çoğunluğu o yönden gidiyor. Yani iyi iş, meslek edindirme, istihdam ama resmi, artık tüm projeler resmi bir şekilde çalışmaya teşvik ediyor. (Konya, 14, İşveren Örgütü)

Diğer yandan çalışma koşulları ve ücretler konusunda hak arayışı mücadelesine eklenmek açısından da Suriyelilerin düzensiz göçmen gruplarına göre Türkiye'de kalış süreleri arttıkça daha cesur oldukları görülmektedir. İzmir'de Işıkkent'te güvencesiz, esnek (parça başı) ve sigortasız çalışma koşullarına karşı işçilerin haklarını savunan ve bölgede örgütlenme çalışması yürüten bir derneğin temsilcisi, 2013 ve 2014 yıllarında yapılan eylemlerde Suriyeli işçilerin katılımına dikkat çekti. Dernek temsilcisi, başlangıçtaki eylemlere Türkiyeli işçiler dışında katılım düşükken, sektördeki Suriyelilerin sayılarının artmasıyla, daha sonra yapılan eylemlere çok daha fazla Suriyeli işçinin katıldığından bahsetti.

Şimdi orada şöyle bir şey oldu. (...) Bizim derneğin daha çok hâkim olduğu dericiler. Bir de Işıkkent'te çalışma vardı. Biz zaten örgütlenme sorunundan dolayı sürekli oraya gidip geliyorduk. (...) İkinci kez yine bir eylem oldu, aradan bir ay bir buçuk ay geçtikten sonra. 600'e yakın insan sokağa çıktık. 500 Suriyeli işçi. (...) 500-600 kişi yürüdü. 500 kişi Suriyeli. 100 tane bizim yerli insanlar yürüdü. (...) Yani onlar da mevcut durumdan rahatsız. (...) Dükkân çalıştıranlar var. Şimdi hatta diyor ki artık göçmen işçiler yerli insanlardan daha fazla. Çünkü orada bunlar çocuklarını da çalıştırıyorlar. Çünkü yerli insanlar ayakkabıda çocuklarını çırak olarak çalıştırmak istemiyorlar. (Suriyeliler) ek bir işgücü olarak çalıştırıyorlar. Çünkü onların koşulları öyle. Daha çok (Suriyeli) Türkmenler ve Kürtler o işte çalışıyorlar, ayakkabı sektöründe. (İzmir, 5, STK)

Ancak İzmir’de bir sanayi bölgesinde Suriyeli işçilerin hak mücadelesine katılımı, sanayi ve tarımda büyük oranda göçmen işçi çalıştıran Konya’da yoktur. Burada göçmen işçilerin hak mücadelesine katılımlarında kentlerin siyasal/kültürel yapısı ve sınıfsal mücadele kapasitesinin de belirleyici olduğuna dikkati çekmek gerekir. Konya’da bir sendika temsilcisiyle yapılan görüşmede göçmen işçileri sendikal olarak örgütlenme durumları sorulduğunda neredeyse hiçbir çalışmanın olmadığı ifade edilmiştir.

Sendikalar özel bir bütçe ayırıp bunların örgütlenmesiyle ilgili. (...) bunların eğitimiyle ilgili veya gelecekle ilgili hiçbir çalışmamız yok. Açık, samimi bir şekilde söyleyeyim ben size, hiç hiç yok. Şimdi bizim örgütlenebilmemiz için Çalışma Bakanlığında bir sistem var. Burada bir insan sigortalı çalışmıyorsa o sistemde örgütlü olamaz zaten. Biz Türk çalışan işçileri örgütleyemedik ki. Türkiye’de çalışan insanların yüzde sekizi örgütlü. (Konya, 10, Sendika)

Farklı göçmen gruplarının çalışma yaşamına katılım ve istihdam süreçlerinde ikamet statülerine bağlı ülkede kalma süreleri de belirleyici unsurlardan biridir. Daha uzun kalma süreleri göçmenlerin geleceklerini bu ülkede kurmak üzere sosyal ağlar oluşturma, emek pazarında yer edinme ve hak arayış süreçlerine katılımlarını beraberinde getirmektedir. Düzensiz emek göçmenlerinin ikamet izni yokken, ikamet izni olanlar için de genelde süreler 6-12 ayla sınırlıdır ve kimi zaman yenilenmemektedir. Uluslararası koruma başvurularının reddedilmesi durumunda mülteciler de kayıtsız duruma geçmektedir. Suriyelilere verilen statü geçici olmakla birlikte, süresizdir. Dolayısıyla diğer göçmenlere göre Suriyeliler sosyal ve çalışma yaşamına sadece bireysel çabalarıyla değil, aynı zamanda zamanla kendi aralarında ve yerli toplumla kurdukları ilişki ağlarıyla da eklenmektedirler.

Göçmenlerin sahip oldukları farklı sermayelerin çalışma yaşamına katılmalarındaki etkisi

Göç dalgaları insanları sadece sayı olarak değil, aynı zamanda farklı sermayelere²⁸ sahip failer ya da fail grupları olarak da belirli yerlerden belirli yerlere taşıyor. Göçmenler kendi ülkelerinde toplumsal yaşama katılımlarında belirleyici unsurlar olan ekonomik, kültürel ve sosyal sermayelerini göçtükleri ülkelere de götürüyorlar. Başka bir ülkede çalışma yaşamına katılırken sahip oldukları bu sermayeler belirleyici olmakla birlikte, bu sermayeleri hangi kapasitede kullanabileceklerini büyük ölçüde o ülkedeki değerler sistemi, piyasa koşulları ve işgücü ihtiyacının niteliği belirliyor. Ekonomik sermayenin sınırlı olduğu göçmen gruplarında eğitim, bilgi ve beceriyi içeren kültürel sermaye sınırlı olarak kullanılabilirken, kendi ülkelerinde çalışma yaşamına katılırken avantaj oluşturabilecek sosyal ilişki ağlarını içeren sosyal sermayeleriye yabancı bir ülkede bir anlam ifade etmiyor. Ancak göçmenlik ağlarına sahip olmak bir çeşit sosyal sermaye olarak çalışma yaşamına katılımında bir avantaj sağlayabiliyor. Göçmen grupları arasında maddi, kültürel ve sosyal sermayelerini Türkiye’de çalışma

²⁸ Bourdieu (1986), “Sermayenin Biçimleri” başlıklı çalışmasında sermayeyi maddeleşmiş haliyle ya da birleşik olarak cisimleşmiş haliyle birikmiş emek olarak tanımlar. Toplumsal failer ve fail grupları ya doğuştan gelen bir güç olarak ya da içine doğdukları kurallar (sistemler) sayesinde farklı sermaye biçimlerine sahip olurlar. Bunlar ekonomik (maddi) sermaye, sosyal sermaye ve kültürel sermayedir.

yaşamına katılırken daha etkin olarak kullanabilen grup yine geçici koruma statüsü altındaki Suriyeliler oluyor. Hem ikamet statülerinin avantajı hem de maddi, kültürel ve sosyal sermayelerinin çalışma hayatı ve piyasadaki boşlukları doldurabilecek nitelikte olması Suriyelileri diğer bazı göçmen gruplarından ayırıyor. Konya’da bir sendika başkanı, Afganlarla Suriyelileri karşılaştırırken bu durumu şöyle ifade ediyor:

Geldikleri yerde hepsi meslek sahibi. (...) Yani Suriye’dekiler hakikaten hepsi bir meslek sahibi. Yani oradan gelenler Afganlar gibi değil. Afganlarda hiçbir meslek doğru dürüst (yok), yani tabii ki istisnai olanlar var ama genel anlamda baktığın zaman Suriyelilerin hepsi oradan gelirken meslek sahibi olarak gelmişler. (...) Sanayide tüm işkollarında varlar. Elektrikte, tamircilikte ve teknik işler gerektiren. Mesela makine-lerde, torna. (...) Yani her alanında varlar. (...) İlk gelenlerin içerisinde yetişmiş genç diyelim biz buna, yani çocuk değil de genç olanların yüzde 80’i aşağı yukarı meslek sahibiymiş bunlar. Dediğim gibi kimisi tamirci, kimisi elektrikçi, kimisi bilgisayarıcı. Yani her alanda, sanayinin her alanında belli bir meslek sahibiydi yüzde 80’i filan. (Konya, 10, Sendika)

Yine dezavantajlı göçmen gruplarına meslek eğitimi desteği veren bir uluslararası STK’nın Konya şubesinin temsilcisi, kendilerine başvuran meslek sahibi Suriyeli göçmenlerin tahmin edilenden daha fazla olduğunu ifade etmektedir.

Burası bir destek de sunduğu için ister istemez dezavantajlı gruplar geliyor. (...) Fakat kurslara mesela eğitim seviyesi yüksek kişiler de geliyor. Türkçe ya da eliş kursuna avukat belki kendi ülkesinde doktor öğretmen bu tarz kesimler de var. Aslında çok yokmuş gibi görünse de böyle bir kitlenin olduğunu da biz gelenlerden görebiliyoruz. Bu eğitim seviyesi yükseldikçe bilinç düzeyi de artıyor ve ister istemez Türkçe öğrenmek istiyorlar, sosyal hayata dahil olmak istiyorlar. (Konya, 9, STK)

Diğer yandan göçmen grupları arasında vasıflı ve yarı-vasıflı emek yoğun işler dışında çalışma biçimleriyle iş hayatına katılanlar da büyük oranda Suriyelilerdir. Özellikle esnaf ve zanaatkarlık alanlarında Suriyeliler maddi ve mesleki sermayelerini diğer göçmenlere göre daha kolay kullanabilmektedirler. İzmir Işıkkent sanayi bölgesiyle ilgili olarak, kendisi de Suriye asıllı olan bir dernek temsilcisi, bu durumu şu şekilde ifade etmiştir:

Onlar da aynı Türk vatandaşı gibi işveren olmuş, işyeri açmış. Vergisini ödüyor. Açılış, çalışma izni almış. Sigortalı çalışanlar var onda, Kaçak çalışanlar... (...) Ayakkabı sitesine gidiyorsun, bazı aksesuar, ayakkabı aksesuarları ve malzemeleri satanlar büyük mağazalar açmışlar. Suriyeliler. (...) Türk gibi ya. Yani on bir sene az bir şey değil. (...) Fırın açanlar var. Zaten Suriye ekmeği fırınları bayağı çoğaldı. (...) Onlar da işçi çalıştırıyorlar. Hem Türk işçi hem Suriyeli işçiler. (İzmir, 11, STK)

Suriyeliler dışında, geldikleri ülkelerde yaptıkları işleri yapabilenler en fazla tarım ve hayvancılık alanlarında istihdam edilen Afganlar olmaktadır. Özellikle Konya’da göçmenlerin ve mültecilerin belli sektörlerde yoğunlaşmasının kendi ülkelerinde edindikleri becerilerle ilgili olduğunu bir işveren örgütünün temsilcisi şöyle ifade etmektedir:

Göçmenler, mesela Afgan desek, en fazla çiftçi, çobanlık, o alanlarda. Suriyelileri çobanlık alanında ya da çiftçi konularında görmedim. Az, çok az, nadir. En fazla sanayide. CNC [bilgisayar kontrollü tezgahlar], kaynak, inşaat. Bir de esnaflar var. Mesela hani dış ticaret şirketi var. Dış ticaret şirketleri fazla Suriyelilerin. Tabii ki büyük işadamları Konya'da değil. Antep'te, İstanbul'da. Konya'da az. Yani büyük işletme, yatırımcı az burada. (Konya, 14, İşveren Örgütü)

Ancak Konya'daki bu sektörel dağılım Gaziantep ve Mardin'de farklıdır. Bu kentlerde tarım alanında Suriyelilerin yoğun şekilde istihdam edildiği görülmektedir. Ülkelerinin kentsel ve kırsal alanlarından gelen göçmenlerin bu alanlarda edinmiş oldukları vasıf ve deneyimler istihdam biçimlerini belirlemektedir. Gaziantep'te sanayide çok yoğun olarak kullanılan kayıt dışı göçmen işçi emeğinin aynı yoğunlukta inşaat ve tarımda da kullanıldığı görülmektedir. Mardin'deyse göçmen emeğinin en fazla tarımda artık yerli nüfusun yapmak istemediği "kuyubaşılık"²⁹ denen sulama işinde kullanıldığı, ardından da inşaat ve sanayide kullanıldığı görülmektedir. Gaziantep ve Mardin'de göçmen sahasında çalışan sivil toplum örgütleri ve işveren örgütleriyle yapılan görüşmelerde göçmenler arasındaki bu işbölümüne dair pek çok ayrıntı verilmektedir.

Gaziantep'te bir STK'nın temsilcisiyle yapılan görüşmede anlatılanlar, Suriye'den göçün farklı evrelerine göre gelenlerin maddi, kültürel ve sosyal sermayelerinin de nitelik değiştirdiğini göstermektedir. Göçmenler geldikleri dönemlere göre sınıfsal olarak farklılaştıklarından ve kentin çalışma hayatına katılımlarında bunun belirleyici olduğundan söz etmektedir. Kendisi de sınır çalışan bir araştırmacı olan katılımcının tanıklığına göre Türkiye'ye 2011'de Yayladağ'dan giren ilk Suriyeli sığınmacılar savaştan kaçan, ordudan kaçan ya da oradaki muhalefet içerisinde yer alan politik mültecilerdir. Yaklaşık 250 bin kişilik bu ilk grup sınırda kurulan kamplara yerleştirilmiştir. Daha sonra 2012-2014 arasında gelenlerse savaştan kaçan Suriyeli orta sınıflardır. Katılımcı bunu şöyle ifade ediyor:

Biliyorsunuz, orta sınıf çatışma olduğunda ilk kaybedecek şeyleri ve kaygıları olan sınıf. 2012'den 2014'e kadar gelen yaklaşık 700.000'e yakın orta sınıf mülteci vardı ve biz aslında ilk olarak onlarla karşılaştık. Eğer o dönem sınır çalışmıyorsanız 2012'nin ortalarına kadar Suriye'den gelen mültecilerle karşılaşmazdınız. (...) (Suriyeli) orta sınıflar "nasılsa bu rejim devrilecek, yıkılacak, bu çatışma sürecinden uzak duralım, çocuklarımız da uzak dursun" diye gelip, şehirlerin merkezine yakın yerlerde iki üç aile şeklinde ev tutmaya başladılar. (Gaziantep, 1, STK)

Suriye'de savaşın kentlere yayılmaya başladığı 2012'den itibaren çatışmanın yaşandığı kentlerin çeperlerinde yaşayan yaklaşık 1.300.000 kişilik bir grubun daha Türkiye'ye giriş yaptığını belirten katılımcı bu grubun kentlere yayılarak yerleştiğini şöyle anlatıyor:

Suriye'den gelen bu alt sınıflar kentlerin her yerine yayıldılar; her yeni gelen bir öncekini içeriye doğru itmeye başladı. Önce gelen orta sınıflar buradan yavaş yavaş Mersin başta olmak üzere İstanbul, İzmir, Ankara ve Adana gibi Anadolu'nun içlerine doğru ve büyük bir kısmı ise Avrupa'ya geçti. (Gaziantep, 1, STK)

²⁹ Güneydoğu Anadolu'da sulu tarım yapılan geniş arazilerin devlet desteğiyle sulanması için arazi içinde açılan su kuyularının yanında yapılmış iptidai barakalarda barınarak, sulama vakitlerinde sulama işlemini başlatan ve sonlandıran işçilere "kuyubaşı" deniliyor.

2015 yılında savaşın her yere yayılmasıyla birlikte yaklaşık 1.500.000 kişilik çok yoksul kırsal bir nüfusun giriş yapmaya başladığından söz eden katılımcı bu dönemi ise şöyle tasvir ediyor:

2015'ten itibaren çok yoksul kırsal göçmenler gelmeye başladı. Ben sınırda çalışırken, tanık olduğum, orta sınıflar sınır kapılarından geçerken daha alt sınıflar mayınlı alanlar arasından geçiyordu. En son gelen gruplar arasında parası olmadığı için Kilis'ten Antep'e yürüyerek gelen kitleler vardı. Bunların arasında Suriye'nin en yoksul kesimleri olan 50.000 civarında Dom ve Abdal aile de var. (Gaziantep, 1, STK)

Gaziantep'e savaşın farklı dönemlerinde yerleşen maddi, kültürel ve sosyal sermayeleri farklı Suriyeli etnik ve sınıfsal grupların kentlin sosyal ve çalışma yaşamına eklemlenmeleri de farklı biçimlerde olmuştur. Genel algının aksine Suriyeliler homojen bir topluluk olarak değil, farklı sermayelere sahip sınıfsal kimlikleriyle mülteciliği deneyimlemektedirler. Dolayısıyla kentlerle kurdukları ilişki de bu çerçevede şekillenmektedir. Gaziantep'te Suriyeli kadınlarla Gaziantep'li kadınları bir araya getiren bir proje bu sınıfsal eklemlenmeye dair bir örnek teşkil etmektedir.

2012'den başlayarak kendi alanlarımızı açık alan haline getirerek Suriyeli sanatçılar, kadın hakları aktivistleri ve insan hakları aktivistleriyle onların toplantılarını yaptıkları, sanatçıların işlerini ürettikleri ve onların sergilendiği bir kurum olarak çalışmaya başladık. O yüzden de Suriyeli orta ve üst sınıf ile tanışmaya başladık. Bizim mutfak programımız aslında kadınlar için çalışma alanı olarak alındı ve orada Türkiyeli ve Suriyeli orta sınıf kadınlar birlikte yaşam deneyimleri üzerine çalışıyorlar. (Gaziantep, 1, STK)

Suriyeli göçmenler ve mülteciler farklı sermayeleriyle temelde üç farklı biçimde çalışma hayatına katılıyorlar. Birincisi güçlü maddi sermayeleriyle gelerek kendi ülkelerinde yaptıkları ticaret, hizmet ve üretim faaliyetlerini buraya taşıyan iş insanlarıyla uzman profesyonellerdir (turizm, ticaret, sanayi, finans, bilişim, gümrük, vd. alanlarında). İkincisi sınırlı bir maddi sermaye ama mesleki beceri ve deneyimle burada kendi işyerlerini açan esnaf ve zanaatkarlardır. Üçüncüsü becerisiz ya da yarı becerili işgücü olarak ücretli çalışanlardır. Bu üç grup birbiriyle sınıfsal farklılıkları olan ama burada çalışma yaşamına katılımlarında bağlamsal ilişkileri olan gruplardır. Bunun en iyi örneği, Suriyeli mültecilerin yoğun olarak yaşadığı bölgelerde işyeri açan esnaf ve zanaatkarların müşterilerinin büyük oranda farklı sınıflardan Suriyeliler olmasıdır. Bu bağlamsal ilişkiyi Gaziantep'te mülteci alanında faaliyet gösteren bir STK temsilcisi şöyle aktarmaktadır:

Antep'in sokaklarını gezdiğinizde çok fazla bakkalları, marketleri, işyerleri var, Suriyelilerin işlettiği. (...) Bu marketler, dükkânlar hepsi kayıt dışı alanda çalışıyorlar. (...) Öyle olunca aslında Suriyeli marketlerin, bakkalların ayrı bir paralel bir tedarik zinciri var. Yani Coca Cola mesela BİM'e istediği kadar mal verebiliyor ya da Türkiyeli bir bakkala istediği kadar mal verebiliyor. Çünkü onun ya karşılığında çek alıyor ya da kredi kartıyla haftalık gidip işte kredi kartıyla ödeme yapıyor. Ama Suriyeli bakkalın bu araçları olmadığı için ona mal vermiyor. Ona malını kim veriyor? İşte böyle zengin Suriyeli

tüccarların büyük depoları var. Toptancı depoları. Onlar Coca Cola'ya peşin parayı veriyorlar, alıyorlar. Sonra da onlar şehrin içerisinde dağıtıyorlar bakkallara. (...) Mesela şimdi Türkiye'de artık mahalle bakkalları çok az biliyorsunuz, kapanmış durumda. Ama Suriyeli mahallelere gittiğinizde çok fazla mahalle bakkalı var. O bakkallar veresiye veriyorlar. Çünkü Suriyeli ailenin kredi kartı yok. (...) Yani BİM'deki ya da bir marketteki bir lira olan bir şeyi o Suriye marketlerinde iki liraya, üç lirayı alıyor insanlar çünkü nakit almak zorundalar. Evet ya da borç almak zorundalar. (Gaziantep, 1, STK)

Suriyeli göçmenlerin yoğun olarak yaşadığı şehirlerde malları tedarik eden büyük toptancı tüccarlar, dağıtımıcılar, malları satan küçük perakende dükkânlar ve onlardan veresiye ya da nakit olarak alışveriş yapan müşterilerden oluşan bir paralel piyasadan söz etmek mümkün. Bu göçmenlerin oluşturduğu paralel piyasa ve tedarik zincirinin en iyi temsillerinden biri Gaziantep Toptancılar Sitesi'nde Suriyeli tüccarlara ait büyük toptancı depoları ve spot mal satan firmaların sayısının neredeyse yerli toptancılarla yarışır hale gelmesidir. Bir diğer önemli göstergeyse Gaziantep Ticaret Odasının üyelerinin yüzde 15'e yakın bir bölümünün Suriyeli tüccarlar olmasıdır. Bu paralel piyasanın aynı zamanda sınır ötesine de mal tedarik eden bir hattı da barındırmakta olduğu şöyle ifade edilmektedir:

O tedarik zinciri aynı zamanda Suriye içerisinde de mal sağlıyor. (...) Mesela Kilis kapısına giderseniz, Kilis'te sınır kapısı arasında dört-beş kilometrelik bir yol var çift yönlü. Yüzlerce TIR'ın orada sırada olduğunu göreceksiniz çünkü her şey buradan sağlanıyor. Dört-beş milyon insana ve Türkiye'de de var aslında nereden baksanız yedi-sekiz milyonluk bir komüniteye siz bir tedarik zinciri oluşturmuş durumdasınız. (Gaziantep, 1, STK)

Suriyelileri diğer göçmen gruplarından ayıran önemli bir fark, Suriyelilerin sadece emek yoğun işlerde ucuz işgücü olarak çalışması değil, aynı zamanda farklı sermayelerini kullanarak sermayedar, girişimci ya da tasarımcı olarak çalışma hayatına giderek daha çok katılabilmeleridir.

Binlerce kişinin çalıştığı halı fabrikalarının olduğu Ünaldı şu anda tamamen tekstil ve trikotaja döndü mesela. 2014'te, 2015'te filan orada Suriyeliler Türkiyelilerin yanında, atölyelerinde çalışıyorlardı. Ama şimdi herhalde Ünaldı'da böyle yüzde 30'a yakın, Suriyelilerin kendi atölyeleri var. Suriyelileri yine çalıştırıyorlar ama kendileri patronlar. Mesela Antep'te plastik sanayii, bu plastik ayakkabı sektörü var. (...) Antep'te işte Suriyeliler geldikten sonra plastik ve ayakkabı sanayi o kadar canlanmış durumda ki, çoğunun ortakları Suriyeliler. (Gaziantep, 1, STK)

Bizim sicil kayıt işlemlerinde bayağı bir yoğunluk var mesela şu aralar, bize son bir ayda gelenlerin, 30 kişi geldiye 16-17 tanesi Suriyeli. Sanayi sitelerinde işyeri ruhsatı almak için, faaliyet belgesi olmadan ruhsat alamadıkları için mecburen gelip Esnaf Odasına kaydoluyor. (İstanbul, 6, İşveren Örgütü)

Göçmenlerin anadili genel olarak göç edilen ülkede aynı dil konuşulmuyorsa kültürel sermaye olarak bir avantaj oluşturmuyor. Türkiye'de de farklı göçmen grupları Türkçeyi bildikleri ve öğrendikleri ölçüde emek piyasasında avantaj elde ediyorlar. Ancak Türkiye'den Ortadoğu

ülkelerine yapılan dış ticarete ileri derecede okuma yazma becerisiyle Arapça ve Kürtçe bilmek belli sektörlerde kültürel ve sosyal sermaye avantajına dönüşebilmekte. Ortadoğu'ya yönelik ihraç malları üreten yerli firmalar Arapça bilen ve bölgesel ticari ağlara/ilişkilere sahip olan göçmenlerle ortaklıklar yapmakta, yeni girişimler oluşturmaktadır. Örneğin Gaziantep Ticaret Odası bünyesinde bir Suriye Masası kurulmuş, Suriye ve Ortadoğu ile ticari ilişkileri geliştirecek dil, bilgi ve deneyim sahibi Suriyeliler o ofiste istihdam edilmekte.

Türkiye'de gündelik yaşamda göçmenlerin ve mültecilerin varlığı en çok emek yoğun işlerde güvencesiz ve ağır çalışma koşulları altında çalışan ve kentlerin en yoksul mahallelerinde yokluk içinde, yardıma muhtaç yaşayan göçmen grupları üzerinden algılanıyor. Ancak farklı göçmen gruplarının hem göç etme nedenlerine, göç etme biçimlerine ve ikamet statülerine bağlı olarak hem de sahip oldukları maddi, kültürel ve sosyal sermayeleriyle çalışma yaşamına katılımları farklılaşıyor. Ayrıca geldiklerinde mecburi ya da tercihe bağlı ikamet ettikleri yerleşmelerin ekonomik, kültürel ve sosyal yapısı da onların bu sermayelerini kullanma düzeylerini ve imkânlarını belirliyor. Örneğin Gaziantep ve Konya'da ekonomik yaşama katılım hem sanayide ve tarımda işgücü hem üretimde sanayici hem de dış ticarete uzmanlaşmış tüccar ve küçük esnaf zanaatkarlık olarak yaşanıyor. Göçmenler ve mülteciler, İzmir'de ağırlıklı olarak sanayide ve hizmetler sektöründe işgücü ve küçük imalathane ve mağaza sahibi, Mardin'deyse ağırlıklı olarak tarımda ve inşaat işgücü olarak çalışma yaşamına katılıyorlar. İstanbul'da da belirli sektörlerde işgücü olarak yer alan göçmenler, konfeksiyon, kuyumculuk, ayakkabı, turizm alanlarında işletmeci olarak da yer alıyor. Ancak gündelik yaşamda en çok görünür olan göçmenler ve mülteciler bu işletme sahipleri değil, kayıt dışı işgücü olarak emek pazarını dolduran göçmenlerle, göçmenlerin yoğun olarak yaşadığı mahallelerde giderek sayıları artan küçük esnaf ve zanaatkarlar oluyor. Konya'daki işveren örgütü temsilcisi bu durumu şöyle aktarmakta:

Burada yani mesela fırıncı, market, bakkal, kasap, yemek, lokanta, restoranlar var (Suriyelilerin işlettiği). Ama yeni kurulan şirketlerin (Suriyelilerin kurduğu) çoğunluğu dış ticaret. (...) İhracat yapıyorlar. Arap ülkelerine. Suriye, Libya, Katar, Fas, Cezayir, Lübnan, Irak. Hepsi. (...) En çok mutfak malzemeleri en fazla ihraç edilen. İnşaat malzemeleri, prefabrik ev, seramik. (...) Şimdi medikal siparişler var. (...) Üretim burada değil, daha çok İstanbul'da, Gaziantep'te ama burada da var. (Konya, 14, İşveren Örgütü)

Ekonomik sermayeyle gelen göçmenler arasında dış ticaret ve imalat sektörlerinde işletme sahibi olanlar geçici koruma statüsü avantajıyla daha çok Suriyeliler olmakla birlikte aralarında vatandaşlık statüsü kazanmış Iraklılar da var. Konya'daki işveren örgütü temsilcisi Iraklıların daha çok inşaat malzemeleri üreten imalat atölyeleri kurduğundan, hastanelerde kullanılan medikal kapı imalatı yaptıklarından söz ediyor.

Göçmenlerin ekonomik sermaye sahipliği bazen doğrudan geldikleri ülkelerden getirdikleri sermayelerken, bir bölümü de Türkiye'de yaşadığı yıllarda biriktirdiği sermayeyle kendi işletmesini kuruyor. Bu da sahip olunan eğitim, bilgi ve uzmanlık düzeyiyle olduğu kadar, sosyal sermayenin niteliğiyle de ilişkilidir. Konya'daki katılımcı Ticaret Odası üyesi olan Suriyeli bir arkadaşının hikayesini şöyle aktarıyor:

2012’de geldi, bir şirkette çalıştı önce. Dış Ticaret Müdürü olarak çalıştı. Sonra oradan çıkıp 2015’te kendi firmasını, dış ticaret firmasını kurdu. Türk vatandaşı olmuştu. 2012’de geldiğimizde öyle bir şey yoktu (Suriyelilerin firma kurma imkânı). Ne zaman başladı? 2015’te başladı. Konya’da Suriyelilerin sayısı da fazla olmaya başladı ondan sonra. (...) Konya’da 100’den fazla ihracat yapan Suriyeli firması var. Hatta bazıları evden çalışıyorlar. (Konya, 14, İşveren Örgütü)

İş kurarak başarılı olan Suriyelilerin büyük bir kısmının buraya belirli bir mesleki uzmanlaşma ya da ekonomik sermayeyle geldiklerine dair bir diğer örnek de Gaziantep’te göçmen çocukların eğitime katılması konusunda çalışmalar yapan bir STK temsilcisinin tanıklığıdır.

Biz çocuklara okuma yazma desteği veriyorduk. (...) Böyle küçük bir kız vardı, babası trikotaj işi yapıyor. Daha önce Suriye’de de yapmış mesela, geldi burada önce bir yerde çalıştı, sonra işi bildiği için başka bir yere geçti, orada çalıştı, orada usta oldu. Sonra Suriyeli biri bunu kendi kurduğu atölyeye aldı, atölyeyi ona teslim etti. Sonra o atölyeye ortak oldu, sonra kendisi makinalar aldı bir şekilde ve kendi atölyesini kurdu, ihracat yapmaya başladı. Yani işte Mısır’a mal satıyordu. (...) Kot üretiyor, kot pantolon filan şeyi yapıyordu. Irak pazarına filan ve Suriye içerisine de satıyordu. (Gaziantep, 1, STK)

Suriye’de iç savaşın başlamasıyla birlikte Türkiye’ye yönelen göçün, göçmenlerin niteliği açısından üç dönemsel dalga olarak yaşandığından yukarıda söz edildi. Araştırma kapsamında yapılan görüşmelerde 2012’den sonra ikinci dalgayla gelen göçmenlerin ekonomik, kültürel ve sosyal sermayeleri bakımından çalışma hayatına uzman, girişimci ve yatırımcı olarak katılabildikleri ifade edilmektedir. Suriyelilerin kurdukları firmalar ya da yerli firmalarda edindikleri pozisyonlar bir sonraki dalgalarla daha kitlesel olarak Türkiye’ye girecek olan vasıfsız emekçi sınıflar için çekim alanı oluşturdu. İkinci dalganın yerleştiği ve çalışma hayatına katılabildiği kentlerde sonraki dalgalarla birlikte hem üretimde işgücü olarak Suriyeli sayısı hızla artıyor, hem de esnaf ve zanaatkarlarıyla göçmen mahalleleri oluşmaya başlıyordu. Konya ve Gaziantep’te katılımcılar bu durumu şöyle açıklıyor:

2015’ten sonra arttı bayağı mahallelerde, artık tam göçmen mahallesi. (...) Mesela burada Aykent sanayisi var. Çoğunluğu Suriyeli. Ayakkabıcı, ayakkabıcı işçi. Yani yaklaşık 400 eleman tanıyorum orada. Bunların bazıları ustalar. Yani kendine özel bir işletme yapıyorlar. Küçük dükkânlar falan. İşveren gibi imalatçı. (...) Mesela ayakkabıcı olanlar, tabii ki nitelikli. Eskiden o mesleği yapmış. (...) Terziler (konfeksiyonda çalışanlar) aynı şekilde, ayakkabıcılar aynı şekilde. Onlar Suriye’den gelirken ustalar. Bazıları zaten küçük yaşken gelmiş, burada öğrenmişler, fabrikalarda öğrenmişler. (Konya, 14, İşveren Örgütü)

Antep ile Halep aslında tarihi olarak birbirine bağlı iki şehir. Eskiden Antep Halep’e bağlı. Antep’teki mültecilerin büyük bir kısmı Halepliler, Halep ve Halep’in kuzeyindeki yerler. Halep, Suriye’nin tekstil sanayinin olduğu bir kentti. O yüzden yeni gelenler daha kalifiye, tekstil işini de trikotaj işini de iyi bilen kişilerdi. O yüzden emek piyasasına çok hızlı girdiler. (...) İş biliyorlardı ve o hızla atölyelerini de kurmalarının sebebi o aslında. (Gaziantep, 1, STK)

Göçmenlerin çalışma yaşamına katılmasında Türkiye’de akrabalık, hemşerilik, iş ortaklığı gibi bağlara sahip olmak sosyal sermaye olarak işlev görmektedir. Gaziantep’in Suriye’nin Halep kentiyle tarihsel ticaret bağları, Halepliler için Gaziantep’te çalışma yaşamına girmeye ve dış ticarete avantaj sağlarken, Mardin’de sınırın ayırdığı eski köy ve kasabalardaki akrabalık bağları buralardan gelen Suriyeliler için Mardin’de çalışma yaşamına katılmayı kolaylaştıran bir sosyal sermayedir. Mardin’de görüşme yapılan STK temsilcisi bunu kendi tanıklığı üzerinden şöyle aktarıyor:

Suriyelilerin çalışkan olanı gerçekten Suriye’de ne iş yapıyorsa gelip burada yapıyor. Dil sorunu yok, burada akrabaları var. Benim amcamlar geldiklerinde hemen bir kasap dükkânı açtılar, çünkü orada kasaplar. Kızların bir tanesi kuaför, hemen bir kuaför dükkânı açtılar (...) Bir tane kadın var, Suriye’de de kuaför dükkânı, güzellik merkezi vardı. Gelir gelmez burada bir tane dükkân açtı. (...) Böyle gece kıyafetleri kir alıyor. Onun kazandığını gerçekten Mardinli bir esnaf kazanmıyor. Hem saç baş yapıyor, üzerine bir de kıyafet kir alıyor. (...) Burada bir abiye sektörü var. Mesela bir düğünde giydiklerini başka bir düğünde giymezler, yani o yüzden o iş (elbise kiralama) tuttu. Bir de Mardin’de, herkesin bir akrabası vardır Suriye’de. Sırf onların yükünden kurtulmak için al bu dükkânı aç, bir şeyler sat derler, dükkân açmasına yardım ederler. (Mardin, 1, STK)

Gaziantep ve Mardin, Suriye’yle sınır ilişkisi olan kentler olmalarına ve bu nedenle savaş öncesinden gelen akrabalık ve ticaret ilişkilerine rağmen, iki kentin birbirinden farklı iktisadi dinamikleri göçmenlerin çalışma hayatına katılım biçimlerini de belirliyor. Örneğin Gaziantep Ticaret Odasında kayıtlı Suriyeli tüccar oranı yüzde 15 civarında olmasına karşın, bu oran Mardin’de yüzde 1’den az. Mardin’de Suriyelilerin çalışma hayatına katılımı ağırlıklı küçük esnaflık, zanaatkarlık, tarım, tekstil ve inşaatta ucuz işçilik şeklinde. Mardin’deki işveren örgütü temsilcisi bunu şöyle ifade etmektedir:

Şimdi buradaki Suriyelilerin böyle firma kuran sayısı çok az. Ama mesela küçük esnaf, KOBİ’ler var. Bizim projemiz boyunca anket yaptıklarımız olsun, genelde onlar ufak dükkân açıyorlar. Ama açtığı dükkânlar da genelde şehirde görünür yerlerde değil, daha çok sokak aralarında. Daha çok yemek üzerine. Mesela Suriye’deki bazı meşhur yemekler üzerine genelde açıyorlar. Veyahut pasta filan. Ama öyle lüks restoranlar değil. Ufak dükkânda mesela falafel ya da çörek, Süryani çörekleri satanlar. (...) Turizm değil ama daha çok işte yemek sektöründe. Bir de ufak tefek elektrikçi dükkânları var, tamirci olarak, mobilya, berber. (...) Ticarete fazla değiller, Ticaret Odasına kayıtlı on kişiyi geçmez. (...) Mesela Hatay’daki Suriyelilerin yapısına bakıyorum, plaza bile açmış duruma gelmişler. Ama burada daha çok küçük esnaf. (Mardin, 9, İşveren Örgütü)

Suriyeli mültecilerin çalışma yaşamına katılımlarında diğer göçmenlere göre fark yaratan önemli bir unsurun onları istihdama kazandırmak üzere Birleşmiş Milletler’in (BM), ILO’nun ve AB fonlarının desteğiyle kamu ya da kamu kurumu niteliğindeki meslek örgütleri eliyle gerçekleşen meslek edindirme projeleri olduğundan yukarıda bahsedildi. Bu meslek edindirme projelerinin kayıtlı istihdamı sağlamada hedeflerinin çok altında kalmasının en önemli nedeni ailelerin Kızılay’dan aldıkları yardımın kesilmesi olduğu hemen hemen bütün işçi ve işveren temsilcileri tarafından ifade edildi. Bu durum göçmenlerin çalışma yaşamına

katılmalarında farklı çalışma biçimleri ortaya çıkarmaktadır. Evde çalışma bunlardan biridir. Meslek edindirme projelerine katılarak sertifikasını alan Suriyelilerin bir kısmı öğrendikleri mesleği kendi evlerinde yapmaktadır. Böylece kayıtlı olmadığı için Kızılay yardımı kesilmeden mesleğinden gelir elde etmektedir.

Kızılay bazen kuaförlük kursları yapıyor. Hatta Milli Eğitim kendi bünyesinden Halk Eğitimlerde, onlarda da kurslar yapıyorlar. (...) Bizim projemizden belge alanlar, onların mesela evde çoğunluğu, evde kuaförlük yapıyor. (Konya, 14, İşveren Örgütü)

Göçmenlerin sermaye birikimine katkısı

Nitel araştırmanın yapıldığı dört ilde işçi, işveren, meslek örgütleri ve STK'larla yapılan görüşmelerde ve ayrıca İstanbul'da işveren örgütü temsilcileriyle yapılan görüşmelerde göçmenlerin kentsel ve tarımsal ekonomik faaliyetlere katkısı sorgulandı. Göçmen karşıtı eleştirel bir tonda olanlar dahil, hemen hemen bütün görüşmelerde göçmen ve mülteci işgücü istihdamının ve Suriye'deki ekonomik sermayeleri, mesleki deneyimleri ve ticari bağlantılarını Türkiye'ye taşıyan Suriyeli tüccar, üretici ve profesyonel meslek sahiplerinin ekonomiye olumlu katkıları dile getirildi. Bu görüşmelerde özellikle belirli emek yoğun sektörlerde asgari ücretin altında ve güvencesiz çalışma koşullarını artık yerli nüfusun kabul etmediğini ve emek pazarında kayıt dışı çalışmayı kabul edenlerin göçmenler olduğu vurgulandı.

Mesela Mardin'de yeterli işgücü yok. Tekstilde de genelde insanlar çalışmama isteği, bu asgari ücretin üstünde ücrete rağmen şartları biraz ağır geliyor. (...) Çok fazla disiplin var, ağır çalışma koşulları var. Mardinli çalışmak istemiyor. (...) Öbür taraftan da Suriyeliler daha ucuz işçilik. Hani bir iş yaptığınız zaman Suriyelilere hemen hemen yüzde 50 daha ucuz yaptırabiliyorsunuz. Şimdi oluşan algı da bu Suriyeliler gittiği zaman da burada bayağı sorun olacak. (...) İnşaat sektörüne de bakıyorum, genelde Türk çalışmak isteyen kişi sayısı çok az. Yani esnafılık anlayışına da bakıyorum, genelde artık kimse mesela baba mesleğidir yapayım düşüncesi kalkmış hep. Ben de mesela gideyim kasap olayım veyahut gideyim mobilyacı olayım yok. (...) Suriyeliler yüzünden işsiz kaldık eleştirisine dersin ki "İnşaatla eleman arıyorlar git çalış." O zaman da diyorlar ki "Ya kardeşim üniversite okumuşum, niye gideyim o alanda çalışayım." (Mardin, 9, İşveren Örgütü)

Geçen gün kuyu için eleman bulamadım kendime. Yani vardı elemanım, çıktı, Almanya'ya gidecek. Suriyelilere başvurduk. Ailece getirdim. Şu anda köyde, toprağın başında. Hem kuyulara (kuyubaşı) bakıyorlar, hem de buğdaya bakıyorlar. (Mardin, 10, İşveren Örgütü)

Evet katkıları çok fazla oldu. Türklerin çalışmadığı tüm sektörlerin hepsine yerleştiler. Döküm, çobanlık, tarım işçisi, ayakkabıcılık sektörlerinde, Türklerin beğenmediği ve çalışmadığı her yere yerleştiler. Zor olan işlerde göçmenler varlar. (...) Afganlar mesela, Meram'da benim köyümde hayvancılık bitmişti. Afganlar geldikten sonra elli tane hane koyun beslemeye başladı. Hayvancılık canlandı. (Konya, 11, İşveren Örgütü)

(Tarımda) aile işletmeciliğine kökten balta vuruldu, işletme düzeyine de geçemeyince burada çalışacak (yerli) insan gücü kalmadı. Köylerde genç kalmadı. (...) Çünkü öyle bir durumdayız ki, köydeki oturan gence köydeki kızı bile vermiyorlar yani. Şimdi herkes böyle şehre yönlendiriyor. (...) Aynı şeyi sanayide yaşıyoruz. Konya organize sanayi anlamında gerçekten çok büyük kapasitesi olan bir ilimiz. Şimdi burada herkes üniversite okuyor. (...) Şimdi sanayiye gidin, bütün Suriyeli dolu. Neden? Ara eleman yok. Gençlerimize diyor ki sanayicilerimiz, "Gençler iş beğenmiyor." Bu çocuklar üniversiteyi bitiriyor. Ondan sonra biz buna diyoruz ki "Git sanayide çalış." Ondan sonra sanayici diyor ki "Ya bunlar iş beğenmiyor." (Konya, 10, Sendika)

Hurdacılar var mesela. Hurdacılar sitesi de var. Burada da Suriyeli yoğun. Neden? Ağır iş. Bizim yerli gençlerimiz yapmak istemiyor. Bizim gençlerimiz sağ olsun artık biraz daha rahata alışmışız ya, işte Cumartesi Pazar tatil olacak, mesaisi olmayacak, kız arkadaşıyla gezecek, sosyalleşecek. Ama Suriyeli vatandaşa o yok. Onlar çalışıyor. (İzmir, 8, Muhtar)

Mardin'de işveren örgütü temsilcisi ile yapılan görüşmede sorduğumuz "Suriyelilerin Mardin'in ekonomisine katkısı oldu mu?" sorusunu oda yöneticileri şöyle cevaplıyor:

Oldu bence. Sonuçta zaten insanlar bazı sektörlerde eleman peşine düşüyorlar. Yani oldu ister istemez! (...) Gıdada şu anda ihracatımızın hemen hemen yüzde 90'ı Kuzey Irak'a yapılmakta. Yani bir milyar dolar civarında bir ihracatımız söz konusu yıllık. Bunun 800-900 milyon doları Kuzey Irak'a yapılıyor. Özellikle Kızıltepe bölgesinde bu alanda çalışan çok Suriyeli işçilerimiz var. Onlar ailece işi biliyorlar. Traktörü kullanabiliyor, sulama yapabiliyor. Kendi memleketinde de yapmış, bizden daha tecrübeli. (Mardin, 9, İşveren Örgütü)

Göçmenlerin, Türkiye'de sermaye birikiminde en büyük paya sahip İstanbul'da da çalışma yaşamının yapısal unsurlarından biri haline geldiğini, ayakkabı, tekstil ve kuyumculuk sektörlerinin meslek odaları temsilcileri de belirtiyor.

Göçmen işçi gücünü kullanmak zorundayız. İşverenin de işine geldi. Yani örneğin on liraya çalıştığı adamı altı liraya çalıştırdı. (...) Mali külfeti yok. Bir de işe adaptasyonları iyi yani. Bizim sektörümüzde Suriyeli çalıştıranlar, herkes memnun. (...) Mesela ayakkabının şu anda yüzde 40'ı Suriyeli. (İstanbul, 6, İşveren Örgütü)

Konya'da da çalışma yaşamına belli becerilerle giren göçmenlerin üretimde ara eleman eksikliğini gidererek kentin ekonomisine katkı yaptıkları ve dış ticaret kapasitesinin artışında rolleri olduğu işveren örgütü temsilcisi tarafından ifade edilmektedir.

Türklerde yeni nesil herkes, masanın arkasında çalışmak istiyor, üniversite okumak istiyor. İnşaatta çalışmak isteyen az. Bence yabancılar bu boşluğu dolduruyor. Mesela kaynakçı olarak pek çok Türk firma eleman bulamıyor. Türk kaynakçı eleman bulamıyorlar. Suriyelilerse orayı (kaynakçılık işini) bayağı doldurmuş yani. Oradaki açığı kapatmış yani. Sanayide Suriyeli kaynakçılar çoğunlukta. (...) Ticarete de işveren çok mutlu. Çünkü sonuçta ihracat yapmadığı malları, Suriyeliler gönderiyor, dışarıya, ihracatı yapıyorlar, yabancı müşteriler getiriyor. (Konya, 14, İşveren Örgütü)

Kendisi de tarım üreticisi olan, göçmen sahasında çalışan bir STK temsilcisi, Gaziantep'te göçmenlerin ve mültecilerin varlığının genişlettiği kayıt dışı alanın kenti küresel ve yerel ekonomik krizlerden koruyan bir yanı olduğunu ifade etmektedir.

Antep'te çok geniş bir kayıt dışı alan oluşmuş durumda ve bugün Antep'in bu ekonomik krizden daha az etkilenmesinin sebeplerinden birisi de bu, emek piyasasına çok ucuz emek girmiş durumda ve diri bir emek. (...) Bu sınır kentlerine ciddi bir artı değer katmış durumda. (Gaziantep, 1, STK)

Araştırmanın yapıldığı kentlerde Suriyeli göçmenlerin farklı sermayeleriyle çalışma yaşamına büyük oranda eklemledikleri görülüyor. Bu kentlerde göçmenlerin varlıkları bir yandan üretim başta olmak üzere emek yoğun sektörlerde işgücü olarak, diğer yandan da Suriye ve diğer Ortadoğu ülkelerine yapılan ihracatta girişimci olarak kentin ekonomisinde yapısal bir unsur haline gelmiş bulunuyor.

Bu yapısal eklemlemeyi sayısal olarak tümüyle analiz edebilmek kayıt dışı çalışma ve kayıt dışı üretim ve ticaret faaliyetleri nedeniyle oldukça zor. Ancak araştırma kapsamındaki kentlerin çalışma yaşamı ve sermaye birikim süreçlerinin kurumsal aktörleriyle yapılan görüşmelerde sorulan iki soruya verilen yanıtların benzer olması göçmenlerin belli kentlerin ekonomilerindeki rolüne dair bir çıkarımı mümkün kılmaktadır. Bu sorulardan ilki yukarıda cevabı verilen, göçmenlerin kentin ekonomisine nasıl ve ne düzeyde katkısı olduğuna dairdir. İkinci soruya Suriyeli mültecilerin geri gönderilmesi halinde kentlerin bundan nasıl etkileneceği ve kamunun ve işverenlerin bu duruma karşı bir senaryolarının olup olmadığıdır. Bu soruya verilen cevaplar da kamuoyunda sürekli yükselen "gitsinler," "göndereceğiz" açıklamalarının Türkiye ekonomisi ve çalışma rejimi açısından popülist bir söylem dışında bir karşılığı olmadığını göstermesi açısından dikkat çekicidir. Bu durum o kadar açıktır ki mültecilerin geri gönderilmesi halinde ortaya çıkacak işgücü açığının nasıl karşılanacağına dair herhangi bir senaryo mevcut değildir.

Suriyeliler buradan giderse biz işgücü bulamayacağız. 0 derece. (İzmir, 8, Muhtar)

(Gönderilirlerse) tabii ki olumsuz bir etkisi olacak. Eleman yok olacak bazı sektörlerde. Özellikle ayakkabı, tekstil, inşaat, demir, döküm, ağır işlerde. (...) Bir de dediğim gibi az masraf elemanlar, şimdi daha fazla masrafla bir eleman gelecek. Tabii üretim ve dış ticaret, ihracata etkisi çok büyük olur. Sonuçta zamanla onlar kendi müşterilerini getirdiler. Aynı dil olunca güven konusu daha kolay oluyor. (Konya, 14, İşveren Örgütü)

Giderlerse biz mahvoluruz, sulama yapacak adam bulamayız, inşaatta çalışacak adam bulamayız. (Mardin, 10, İşveren Örgütü)

Valla göçmen işgücünün olması lazım çünkü bizim Türkler çalışmıyorlar ve bizim aile bireylerimiz, büyüklerimiz, çocuklarımızın hepsinin beyaz yakalı olmasını istiyorlar. (İstanbul, 6, İşveren Örgütü)

Olumsuz olur. Mesela ayakkabı imalatında Konya hep bir markaydı. Ama markalaşma sorunu vardı. Göçmenler geldikten sonra ayakkabı sektörü kat kat büyüdü. (Konya, 11, İşveren Örgütü)

Öte yandan, özellikle geçici koruma statüsündeki Suriyeliler için uluslararası anlaşmalar çerçevesinde Türkiye'ye giren AB ve BM mali fonlarının da istihdama etkisi olduğu aşikardır. Suriyelilerin toplumsal uyumu için kamu kurumu niteliğindeki meslek örgütleri ile STK'ların, hibe fonları alarak yaptıkları projeler yeni istihdam alanları yaratmaktadır. Nitel araştırmanın yapıldığı kentlerde ticaret odaları ve meslek odalarının geniş ölçekli mesleki beceri kazandırma ve sertifika programları içeren ve dış hibelerden fonlanan projeler gerçekleştirdikleri görülmektedir. Diğer yandan gerek Kızılay'ın oluşturduğu "toplum merkezleri" tarafından, gerekse belediyeler, valilikler ve kaymakamlıkların alandaki STK'ları fonlayarak hayata geçirdikleri projeler "proje profesyoneli" denilebilecek bir uzmanlaşma ve istihdam alanı yaratmaktadır.

Tabii ki teşvik var. (...) Bizim projemiz mesleki yeterlilik belgesi veren bir proje. Yani halihazırda usta olan inşaat olsun, CNC olsun, "Ben ustayım" diyenleri direkt sınavlara alıyoruz ücretsiz bir şekilde. Sınavı geçtikten sonra uluslararası geçerli bir belgeyi veriyoruz. Ondan sonra iş arayanlara direkt istihdam. Ticaret odalarında zaten bu proje yürütülüyor 21 ilde. (Konya, 14, İşveren Örgütü)

Gaziantep işveren örgütü birimi temsilcileriyle yapılan görüşmelerde 2011'den önce sadece on bir olan Suriyeli üye firma sayısının 2022 yılında 3.200'e çıktığı belirtildi. Bu nedenle 2016'da Ticaret Odası bünyesinde kurulan "Suriye Masası" ile birlikte odanın çok sayıda dış kaynaklı hibe proje aldığı söylendi. Suriyelilere yönelik yürütülen dış kaynaklı projelerin bazıları, UNHCR tarafından desteklenen İş Sağlığı Eğitimleri Projesi, Gaziantep'te Mesleki Eğitim ve Geçim Kaynakları Yoluyla Girişimcilik Becerilerinin Geliştirilmesi Dayanıklılık Programı 1-2-3 başlıklı üç ayrı proje; Gaziantep'teki Sosyal Kooperatifleri Hedefleyen Geliştirilmiş Dayanıklılık ve Kapasite Geliştirme Programı Projesi; GIZ tarafından desteklenen GTO Suriyeli Üyeler İçin Kapasite Geliştirme Projesi; Suriyeli Üyeler İçin Kapasite Geliştirme ve Farkındalık Artırma Programı; Gaziantep Start-Up Hızlandırma Projesi; Değişim ve Dönüşüm Zamanı Projesi; How to be International Projesi; Avrupa İmar ve Kalkınma Bankası (EBRD - *European Bank of Reconstruction and Development*) tarafından desteklenen Kapasite Geliştirme Projesi; SPARK (Büyüme Odaklı KOBİ'lere Şirkete Özel Eğitim ve Danışmanlık Desteği) tarafından desteklenen Covid-19 sonrasında KOBİler İçin Danışmanlık Projesi; Uluslararası Göç Politikaları Geliştirme Merkezi (ICMPD) tarafından desteklenen Gıda ve Gastronomi Girişimcilik Merkezi Projesi'dir. Ayrıca Gaziantep Ticaret Odası'nın, 2019 yılında Brezilya'nın Rio kentinde düzenlenen 11. Dünya Odalar Kongresi'nde "Suriye Masası Projesi" ile en sıra dışı projeler kategorisinde birincilik ödülünü de kazanarak proje pazarında güçlü bir yer edindiği anlaşılıyor. Konya ve İzmir'de de, Suriyelilerin ve diğer mültecilerin meslek edinimi ve iş bulabilmesi için çeşitli STK projelerinin olduğu görülmektedir.

Araştırmada elde edilen nitel veri, göçmenlerin ve mültecilerin çalışma yaşamına katılımının ekonomiye katkısında ikili bir sistemin çalıştığını gösteriyor. Bir yandan ucuz işgücü, yeni ticari ağlar ve tedarik zincirleriyle dış ticarete artış sermaye birikimine katkı yaparken, diğer yandan da yoksul göçmenlerin sosyal maliyetinin kısmen uluslararası fonlarla karşılanarak işverene ve kamuya maliyetini azalttığı söylenebilir. Bunun kentlere etkisini göçmen sahasında çalışan bir STK temsilcisi şöyle ifade ediyor:

(Göçmenlerin gelişi) hatta kenti tuttu kaldırdı bir miktar. Yerli nüfusla rekabet de çok yüksek değil gibi görünüyor. Yani emek üzerinden büyük bir kavga yok. Çünkü kentin (ekonomik) büyümesi hemen hemen herkesin işine geliyor, herkesi işe sokuyor. (...) Kayıt dışı büyük bir alan. (...). İşte Antep'te 150 bine yakın emek piyasasına girmiş yeni işgücü var. Peki bu 150 bin kişi girdi de Antep'te işsizlik oranı artıyor mu? Yani işten çıkarılmaları artıyor mu, işsizlik oranı artıyor mu? Ona baktığımızda yok, işsizlik oranı artmıyor. (Gaziantep, 1, STK)

Göçmenlerin çalışma yaşamına katılım biçimleri, yolları ve stratejileri

Farklı göçmen gruplarının çalışma yaşamına katılmalarında ülkeye giriş nedenleri, sahip oldukları ekonomik, kültürel ve sosyal sermayeleri ve ikamet statülerine göre farklılıklar olduğundan yukarıda söz edilmişti. Türkiye'de göçmenleri homojen, ulusal kaynaklara ortak olan ve ucuz işgücü olarak ülkede ücretlerin düşmesine, işsizliğe neden olan kitleler olarak görmek popüler söylemde yaygındır. Ancak göçmenler etnik ve sınıfsal olarak ve ikamet statüleri açısından heterojen gruplardır ve Türkiye'de kalış sürelerine de bağlı olarak çalışma yaşamına farklı biçimlerde katılmaktadır.

Göçmenler çalışma yaşamına vasıfsız/yarı vasıflı işçi (sanayi, hizmetler, tarım ve mevsimlik işçilik) olarak; vasıflı işçi ve uzman meslek erbabı olarak; küçük esnaf ve zanaatkar olarak; üretim, dış ticaret ve hizmetler sektörlerinde işletme sahibi/işveren olarak dört temel kategoride katılıyor. Bu katılımı belirleyense sadece göçmenlerin kendi sermayeleri değil, sahip oldukları ikamet statüleri, yaşadıkları kentlerin sektörel yapısı, emek pazarının ihtiyaçları ve Türkiye'de göçmenlerin çalışmasına ilişkin yasal mevzuattır. Bu nedenle göçmenler çalışma yaşamına katılırken pek çok zorluğu ve engeli aşarak geçinebilecekleri (ya da hayatta kalmalarına yetecek) ücreti elde etmek için çeşitli stratejiler geliştirmekte, yollar keşfetmektedir. Aşağıdaki alt başlıklarda göçmenlerin ve mültecilerin vasıfsız-yarı vasıflı işçiler, tarım işçileri, meslek sahipleri ve vasıflı çalışanlar ve esnaf ve iş insanları olarak çalışma yaşamına nasıl eklemledikleri ele alınacak.

Vasıfsız/yarı vasıflı göçmenler, kayıt dışı çalışma ve "Kızılaykart"

Göçmen grupları arasında çalışma yaşamına vasıfsız ya da yarı vasıflı işgücü olarak katılanlar arasında güvenceli ve kayıtlı çalışmanın yüzde 10'dan fazla olmadığı hemen hemen bütün işveren örgütleri, meslek odaları ve alandaki STK'lar tarafından ifade edildi.

Mardin'de en fazla yüzde ondur göçmenlerde kayıtlı işçi, daha fazla değil. (Mardin, 9, İşveren Örgütü)

Göçmenlerin yüzde 95'i kayıt dışı çalışıyor. (...) Kayıt içine girdiği andan itibaren öbür sosyal yardımlar kesiliyor. Çocuk paraları kesiliyor. Dolayısıyla o hastanedeki bedava ve öncelikli hakları kayboluyor. Dolayısıyla bunların yüzde 95'i kayıt dışı çalışır. (Konya, 10, Sendika)

Sürekli bir sirkülasyon var kendi içinde. Sigortalı olmak deride var, ayakkabı çok az, tekstilde çok az. Hatta asgari ücretin altında çalışıyorlar. Ne yapıyorlar? Bankamatikten çekmesi gerekiyor parayı. İşveren oraya yatırıyor. İşverenler kendi yatırdıkları parayı kendi kartlarıyla kendileri çekiyorlar. Atıyorum ki asgari ücret kaç para şimdi diyelim, 5.500 lira. Tırnak içinde o da yeni oldu. Onlar 4.000 lira veriyor. 1.000-1.500 TL tekrar geriye alıyorlar ellerinden. Bunu tamamen vasıfsız işçilere yapıyorlar, ama nitelikli vasıflı işçilere bunu yapamıyorlar. Böyle bir şey var. Çoğu güvencesiz çalışıyor. (İzmir, 5, STK)

Kendi sektörüm için söylüyorum. Ayakkabı sektöründe, deri ve ayakkabıda yabancıları sigortalı yapmadıkları için işverene daha cazip geliyor. Yani bunlar da ucuz değil artık, ucuza çalışacak Suriyeli işçi yok artık, aynı paralelde ücret de olsa sigortasız olunca gene avantajlı geliyor. (İstanbul, 6, İşveren Örgütü)

Göçmenlerin kayıt dışı çalışması çoğu zaman asgari ücretin altında ücretle çalışmayla ilişkilendirilse de bu araştırmada kayıt dışılıkla düşük ücret arasında her zaman doğrudan bir bağlantı kurulmamıştır. Kayıt dışı çalışma belirli göçmen grupları için geçinebilecekleri geliri elde edebilmede bir avantaj sağladığında bir geçinme stratejisi olarak tercih edilebilmektedir. Özellikle ikamet statüleri nedeniyle bu ülkede kalacakları sürenin belirsizliği ve geleceksizlik "şimdilik" yaşama tutunabilmeyi daha olanaklı hale getiren stratejileri öne çıkarmaktadır. Ancak kayıt dışı ve düşük ücretle çalışma düzensiz göçmenlerde yaygındır. En düşük ücretlerle ve kayıt dışı çalışanlar için emek pazarında her zaman iş olması, işsiz kalmayı tolere edemeyecek olan en dezavantajlı göçmenlerin zaten kayıtlı çalışma imkânları da olmadığı için en düşük ücreti kabul etmelerine neden olmaktadır. Konya'da göçmenlerle dayanışma konusunda kurumsallaşmış bir STK temsilcisi bu durumu şöyle ifade etmektedir:

Bizim gözlemlediğimiz ve bize gelen bilgiler bu şekilde. (...) Özellikle Afgan erkeklerin taşralarda mevsimsel işçi olarak çalıştığı halde kayıt dışı olarak çalıştığı bilgisi var. (Konya, 9, STK)

Göçmen gruplarının çalışma yaşamına katılımlarında düşük ücretle kayıt dışı çalışma düzensiz göçmenler için bir zorunlulukken, geçici koruma statüsüne sahip Suriyeliler için ailenin toplam gelirini artıracak bir geçim stratejisi olabiliyor. Her ne kadar diğer göçmen gruplarına göre daha güvenceli bir ikamet statüsünde olsalar da geçici koruma geleceğe dair güçlü bir belirsizlik içeriyor. Bu ülkede kalıp kalmayacaklarına kendilerinin karar vermediği, geri gönderilmeleri konusunun sürekli gündemde tutulduğu bir durumda Suriyeliler geleceğe yönelik tasarruftan çok ailelerinin geçim kaynaklarını artıracak çalışma stratejilerini benimsiyorlar. Belirsiz ve kendilerinin kontrolünde olmayan bir geleceğin göçmenlerde ve mültecilerde yarattığı güvensizlik halini Konya'da insani yardım ve dayanışma konusunda faaliyet yürüten bir STK'nın temsilcisi şöyle ifade etmektedir:

En önemli sorunu bu insanların, siyasal statüleri belirsiz. Ne olacağını bilmiyor. Yarın ne olacak? (...) Her evde mutlaka bir tane iki tane kimliksiz var. Acaba polis bu gece bizim evi basacak mı? Bu korkuyla yaşıyor. Baba gönderildi, aile burada. Baba niye gönderildi? Antalya'da iş bulmaya giderken yolda yakalanmış. (...) Son iki üç senedir yapılıyor bu. Ona gönüllü dönüş deniyor ama gönüllü değil. İki-üç bin dolar buluyor,

geri geliyor ama hiçbir hakkı yok. Korkuyla yaşıyor. Sanayiye gitse çalışmıyor, kimlik soracaklar. Hastalanacak, hastaneye gidemiyor. Dönse de biz de onları yok hükmünde sayıyoruz. Yani biz yardımımızı ulaştırırken bazen, ölçülerimizden biri kocası varsa bile yok sayıyoruz, kimlik olmadığı için. Hasbelkader birisi belki çalıştırıyor ama. (...) Herkes alın teriyle, emeğiyle çalışmak ister. İstemek çok zordur, insan onuruna çok ağırdır. (...) Ülkemizin imkânları on katını dahi geçindirecek imkânlar vardır. Yeter ki düzgün bir kayıt, yeter ki statüleri belli olsun, yeter ki bu insanlar yarın bir gün ne olacaklarını bilsin. Ve bu insanlar da ona göre ne yapsınlar, adımlarını atsınlar, yatırımlarını yapsınlar, hayallerini kursunlar. Ama şimdi hiçbirinin hayali yoktur. (Konya, 5, STK)

Yapılan görüşmelerde sadece düzensiz göçmenlerin değil, geçici koruma statüsü olmayan ya da kaydı başka bir ilde olan Suriyelilerin de diğer Suriyelilere göre daha düşük ücretle çalışmayı kabul ettikleri ifade ediliyor. Ancak kayıt dışı çalışma, kimliği olan ve ikamet statüsünde bir sorun bulunmayan Suriyelilerde de son derecede yaygın. Bunun birkaç nedeni var. Birisi, GK statüsündeki Suriyelilerin çalışma izni alabilmesi için işverenlerin başvurmasının gerekmesi ve kısıtlayıcı bazı koşullar olması. Diğer bir neden, kayıt dışı istihdamın Türkiye'nin çalışma rejiminde artık yapısal bir hale gelmiş olması. Bir başka neden ise geçici koruma statüsündeki Suriyelilerin geleceğe dair belirsizlik içinde kayıt dışı çalışmayı bir geçim stratejisi olarak tercih etmeleri. Bu stratejiyle bir yandan Suriyeliler için AB tarafından fonlanan ve Kızılay eliyle dağıtılan yardımların kesilmemesi sağlanıyor, diğer yandan da daha iyi ücret ve çalışma koşulları bulunduğu kolayca iş değiştirme imkânı elde tutuluyor. Bu sayede ailenin güncel geçim kaynaklarını artırmak hedefleniyor.

Türkiye'de Kızılaykart üzerinden, geçici koruma statüsü olan veya uluslararası koruma başvurusu ya da statüsü bulunan ve belli kriterleri sağlayan kişilere AB tarafından finanse edilen Sosyal Uyum Yardımı (SUY) sağlanıyor. Bu yardımı 99 ile başlayan kimlik numarasına sahip olan, tek başına olan, kimsesi olmayan 18-59 yaş arası kadınlar, tek başına olan, kimsesi olmayan altmış yaş ve üzeri yaşlılar, 18 yaşın altında en az bir çocuğu olan yalnız anne veya yalnız babalar, engel düzeyi yüzde 40 ya da üzerinde bir ya da daha fazla engelli bireyi olan aileler, dörtten fazla çocuğu olan aileler (çocuk başına), çok sayıda bakmakla yükümlü olunan bireyi olan aileler alabiliyor. Suriyelilere çocuk başına, engelli ve bakıma muhtaç birey başına ve çocuklarına bakmakla yükümlü anne/kadın, yalnız kadın başına ödenen aylığın toplamı geçim için önemli bir kaynak. Yararlanıcılarının büyük çoğunluğunu Suriyelilerin oluşturduğu SUY yardımlarının³⁰ ve Kızılaykartın kritik önemi katılımcılar tarafından sıklıkla dile getirildi.

Bunlara (Suriyelilere) sosyal yardım yapıyorlar. Çocuk başına, (...) yardım yapıyorlar. Bunların zaten çocukları çok. Şimdi bir işyerinde çalıştığı, resmi şekilde kayıt içerisine alındığı anda o para kesiliyor. Dolayısıyla bunlar kayıt içine girmek istemiyor zaten kendileri. Çünkü her çocuk başına ... lira para alsa, bunların beş-altı tane çocuğu var hepsinin. Oradan alıyor. Ondan sonra diğer sosyal yardımları alıyor. Hastanelerde zaten sağlık sisteminden yararlanıyor bunlar. Kayıt içine girdiği anda aynı benim gibi olacak. Onun için bunların kendi de kayıt içine girmek istemiyor. (Konya,10, Sendika)

30 SUY kapsamında Kızılaykart üzerinden yapılan ödemeler araştırmanın saha çalışmasının yapıldığı 2022 yaz aylarında koşulları sağlayan her bir birey için 226 TL'ydi. 2023 Haziran ayında ise bu rakam 300 TL'ye yükselmisti.

Kızılaykart kesilmesin diye, bu çok yaygın bir durum. (...) Şimdi şöyle beş altı kişilik bir aileyi düşünün, çocuklar okula devam ediyorsa şartlı eğitim yardımı da alıyorlar. Hele evde engelli bir birey varsa engelli yardımından da faydalanıyorlar. Böyle bir ailede 2.500-3.000 liraya yakın bir Kızılaykartı artı engelli geliri söz konusu. (...) zaten düzensiz bir şekilde çalıştığında da asgari ücrete yakın bir para alıyor. Hani tam asgari ücret almasa da üç-beş bin alıyor (Asgari ücret 5.260 TL). (...) Yani şimdi hesap aslında çok ortada. Şimdi sigorta olursa, evet sigortası olacak ama 5.260 alacak. Kayıtsız olunca Kızılaykartla beraber böyle 7.000'e geliyor. "Sigorta bana bir şey katacak mı? Katmayacak" diyor. Yani sağlıkla ilgili göçmen sağlığı merkezleri var. Cebine giren paraya bakıyor. (...) Yani şimdi vatandaş olduğun bir ülkede sonuçta emeklilik ya da işte sigortanın getireceği artı şeyleri düşünenecek olursak tabii ki sigorta önemli görülür. Ama vatandaş olmadığın bir ülkede şimdi ne zaman geri gönderileceğin belli değil, kalacaksan kaç sene kalacağın belli değil. (...) Bunlar olunca zaten geleceklerini göremedikleri için hani günü kurtarmak. (Konya, 12, STK)

Şimdi bizim ILO projesi kapsamında (...) en çok zorlandığımız şey Suriyeliler kayıtlı işe girmeyi çok istemiyorlar, öyle sorun yaşıyoruz. ... İşveren bizim projeden destek almak için Suriyeliyi kayıtlı çalıştırmak istese de Suriyelinin de ikna koşulu önemli. (...) Bizim projede bir işletmeyle görüştük, on beş tane Suriyeli çalıştırıyor ama kayıtlı çalışmayı üç tanesi kabul etti. (Mardin, 9, İşveren Örgütü)

Diğer yandan göçmenlerin kayıt dışı çalışması kayıt dışılığın yerli nüfus için de çok yaygın olduğu bazı sektörlerde işçiler arasında ücretlerin düşmesi konusunda gerilime neden olduğu İzmir'de ayakkabı üretiminin merkezi olan Işıkkent örneğinde görülmektedir. Işıkkent'teki ayakkabı imalat ve ticaretinde kayıtlı firmaların yanı sıra kayıtsız işletmelerin varlığı ve hem kayıtlı firmalarda hem de merdiven altı atölyelerde kayıt dışı istihdamın çok yaygın olduğu, kendisi de deri ve ayakkabı sektöründe faal olan ve mültecilere destek veren STK temsilcileri tarafından belirtilmektedir.

Yerliler de aynı. Yani eğer bir operasyon (Çalışma Bakanlığı'nın denetimleri) çıkıyorsa ayakkabı sitesi ve tekstil sitesinde görüyorsun, bütün işçiler sokakta. (...) Kaç kişi geliyor atölyeye? Dört kişi beş kişi. 20 kişi dışarıda kalıyorlar. Operasyon bittikten sonra. Tabii ki bunlar sadece mülteci değil, Türk vatandaşı işçi bile bu durumda. (İzmir, 11, STK)

İzmir'de mültecilerle çalışan bir başka STK'nın temsilcisi de Suriyelilerin yerlilerden daha düşük ücretlere ve daha kötü koşullarda çalıştıklarını ifade ederek, Suriyelilerin güvencesiz çalışmasının Türkiyeliler tarafından bir haksız rekabet olarak da görüldüğünü ifade etmektedir.

Işıkkent('te) (...) çok fazla (Suriyeli) var. (...) Yani oradaki (yerli) işçiler bir ara ayaklandı falan, "İşimizi kaybediyoruz." Eskiden söz ediyorum. Dedik ki "Ya işinizi kaybetmeniz de var mıydı bir sosyal güvenceniz? Kaç senedir sosyal güvencesiz ve aynı şartlarda çalışıyorsunuz?" Hani bu mültecilerin piyasaya girmesinden dolayı değil, zaten var olan koşullar, insanlar çalışmak zorunda olduğu için, mültecilerin de verilen ücretleri kabul etmekten başka şansları yok yani. Yerel halkla mülteciler arasında tabii bir fark var, ciddi ücret farklılıkları ve çalışma koşulları. Mesela sık sık iş değiştirmek zorunda kalıyorlar, paralarını alamıyorlar ya da söz verilenden düşük alıyorlar gibi. (İzmir, 4, STK)

Kayıt dışı çalışmada aynı işyerinde göçmenlerle yerli nüfus arasında ücret farkları olmasını ve göçmenlerin daha az ücretle daha ağır koşullarda çalışmaya razı olmalarını yerli işçiler, işveren karşısında pazarlık güçlerini azaltan bir unsur olarak görüyorlar. Kayıt dışı çalışmada ücretler eşit olduğundaysa göçmenlerin aldıkları SUY yardımları nedeniyle kendilerinden daha fazla kazanç elde ettiklerini düşünüyorlar. Bu bakış açısı araştırmanın yapıldığı kentlerde göçmenlerin yoğun olarak yaşadığı yoksul mahallelerde, göçmen ve yerli hanelere dair bilgi ve gözlem sahibi olan mahalle muhtarları tarafından açıkça yansıtılıyor.

Mahalledeki Türkiyeli Romanlara göre göçmenlerin koşulları daha iyi çünkü çok fazla yardım alıyorlar. Kaymakamlıktan SUY yardımı alıyorlar. Aylık kişi başı AB'den gelen yardımlardan alıyorlar, çocuğu okula gönderdiğinde her çocuk için yardım alıyorlar. (...) Evdeki neredeyse herkes ücretli olarak çalışıyor. (...) Çocuklar da çalışıyor. Hane gelirleri ben de dahil mahalledeki herkesten fazla. (Konya,1, Muhtar)

Aynı işyerinde kayıtsız çalışmanın göçmenlerle yerli nüfus arasındaki çalışma ilişkilerini, sınıf dayanışmasını engelleyen bir yanı olduğunu ifade eden bir STK temsilcisi bunun sadece işyerinde değil, gündelik yaşamın pek çok alanında paralel hayatlar inşa eden bir yanı olduğuna dikkati çekiyor.

Orada da bir paralel rekabet kurulmuş çünkü şimdi biz ikimiz çalışıyoruz atölyede, ben Suriyeliyim siz Türkiyelisiniz. Ay sonunda ikimiz aynı parayı almıyoruz. O yüzden biz aslında hep rakibiz, rekabet halindeyiz. Bu mevcut kayıt dışı alan biraz da aslında herkesi birbirine karşı rekabet eder, birbirine rakip hale getiriyor. (Gaziantep, 1, STK)

Konya'da göçmenlere yardım alanında uzmanlaşmış bir STK'nın yöneticisiyse kayıt dışı alandaki derin istismar ve sömürüyü şöyle ifade etmektedir:

Sanayide her şey, hakların verilmemesi, ucuza çalıştırılması, uzun çalışma saatleri, paralarını alamamaları... Çünkü çoğunun kimliği yok zaten, müracaat edecek makam yok. Artı bizim yasal boşluktan yararlanmalar. Ben çoğunda devreye giriyorum. "Hocam" diyor "benim makineye zarar verdi, ben vermeyeceğim maaşını" diyor. Veya en iyimseri "Hocam ben ona güvenerek bir iş almıştım, yarı yolda bıraktı, ben de ona kızıyorum, onun o çalıştığı son 15 günün parasını keseceğim." Yani orada kayıt dışılık ileri safhada. Aşırı ve haksız kazançlar bunlar sonuçta. (Konya, 5, STK)

Tarımda kayıt dışı çalışma ve mevsimlik işçilik

Kentsel sektörlerin yanında tarımsal üretimde de vasıfsız ve yarı vasıflı göçmen ve mülteci emeğinin kayıtsız istihdamının çok yaygın olduğu görülüyor. Hayvancılıkta çobanlık ve hayvan bakımıyla tarımsal üretimde mevsimlik işçilik büyük oranda kayıtsız göçmen emeğine dayanıyor. Önceki bölümlerde de üzerinde durulduğu gibi Türkiye'nin kırsal nüfusu içinde çalışma yaşında genç nüfus oranının giderek düşmesi tarım ve hayvancılıkta radikal bir işgücü açığını oraya çıkarıyor. Bu açıksa büyük oranda düzensiz göçmen gruplarından Afganlar ve Suriyeliler tarafından karşılanıyor.

Türkiye'de göçmen işgücünün mekânsal ve sektörel dağılımının sayısal olarak ölçülmesi göçmenlerin büyük bir bölümünün kayıt dışı alanda çalışması nedeniyle zordur. Ancak araştır-

ma kapsamında işveren örgütleri, meslek odaları, işçi sendikaları, mahalle muhtarları ve göçmen sahasında faaliyet gösteren STK temsilcileriyle yapılan görüşmelerde göçmen grupları arasında tarım ve hayvancılıktaki göçmenlerin gerek Afganlar gerekse Suriyelilerin en dezavantajlı kesimler olduğu ifade edilmektedir. Tarımda mevsimlik işçilikse büyük ölçüde göçmen emeğinden karşılanmaya başlanmıştır. Çukurova Bölgesinde yapılan tarım, mevsimlik işçilik ve mevsimlik işçi olarak çalışan Dom gruplarla ilgili çalışmaları olan bir STK temsilcisi mevsimlik işçiliğe göçmenlerin giriş sürecini şöyle aktarmaktadır:

Çukurova'da eskiden Kürt işçiler yoğunluklu olarak mevsimlik tarım işçiliğinde çalışıyorlardı (..) Ama son altı yıldaki değişim şuydu: şimdi ilk başta 2013 ve 2014'te mevsimlik tarım işçiliğine Suriyeli mülteciler girdiler ama onları eski çavuşlar ya da yani onlara iş bulanlar yine o Kürtler ya da Türklerdi. Son üç dört yıldır artık o mekanizma da Suriyelilerin eline geçti. Çavuşlar da artık Suriyeli olmaya başladı. (...) Göçmenler oraya daha ucuz olarak girdikleri için mevsimlik tarım işçiliği yapan mesela Kürt işçiler biraz daha çekildiler, bir kısmı daha batıya gittiler. (...) Mevsimlik tarım işçiliğinde, mesela İslahiye'de kırmızı biber hasadını biliyorum, kilo başı iş yapılır. Her yıl çavuşlar, kaymakamlık ve işverenler toplanıp fiyat belirlerler. Mesela o fiyat artışlarına baktığınızda Suriyeliler geldikten sonra neredeyse hiç kıyırdama olmadı. (...) Sömürüye daha açık bir alan. (Gaziantep, 1, STK)

Konya'da yapılan görüşmelerde, göçmenleri kayıt dışı mevsimlik işçi olarak çalıştırmanın kırsal yörelerde çok yaygın olduğu ve mevsimlik işçilik yapmak üzere yaz aylarında çevre illerden Konya'ya göçmen grupların geldiği anlatılmıştır.

Adana'dan ve başka illerden yaz döneminde buraya geliyorlar. Hatta çoluk çocuklarıyla birlikte geliyorlar. Konya'nın o belirli ilçelerinde ikamet ediyorlar. (...) Suriyeliler göç idaresine bilgi vererek geliyor. Yol izin belgesi falan alıyor. Bu ağırlıklı Suriyelilerde. Uluslararası Korumalarda çok olduğunu gözlemlemedim. Çünkü UK'larda bir imza yükümlülüğü falan durumları da olduğu için her iki haftada bir Göç İdaresine gidip imza atmaları gerekiyor. Suriyelilerin böyle bir yükümlülüğü yok. O nedenle Suriyelilerden buraya yaz dönemi mevsimlik işçilik amacıyla gelen çoluk çocuğuyla beraber çadır alanlarında kalan kişi sayısı fazla oluyor. (Konya, 12, STK)

Mevsimlik tarımda Güney ve Güneydoğu Anadolu'nun yanı sıra Ege bölgesinde de göçmen emeği yoğun olarak kullanılmaktadır. Araştırma kapsamında İzmir'de göçmen sahasında faaliyet gösteren STK'larla yapılan görüşmelerde Ege'de hasat zamanında İzmir'in Torbalı ilçesinde mevsimlik tarım işçilerinin yaşadığı bir kamp bulunduğu ve Suriyeli mevsimlik işçilerin Kürt işçilerle birlikte üretim bölgelerinde bir hasattan diğerine bir hareketlilik halinde dolaştıkları aktarılmaktadır. Domlar Kürtçe konuşan Suriyeli göçebe topluluklardır. Mevsimlik tarım işçiliğinde yoğun olarak çalışan Türkiyeli Kürtlerle aynı dili konuştukları için ve göçebe yaşam biçimleri nedeniyle mevsimlik tarım işçiliği ağının içindedirler.

(Domların yaşadığı) kamp var zaten. Böyle mevsimlik tarım döneminde yoğun olarak o kamp kullanılıyor. Ama işte üzüm hasadında Manisa'da işte bu bölgenin tamamında işte bir şey başlıyor, hareketlilik başlıyor. Sadece Torbalı'da değil, Manisa'da da. Yine

İzmir'in öbür yakasında Bergama'da, Soma'da, oralarda da bu mevsimlik tarım işçileri dolaşıyorlar. (İzmir, 11, STK)

Bütün Menderes havzasını kapsıyor bu mevsimlik tarım işi. Selçuk'a kadar gider Menderes'e kadar gider. Yani etrafındaki ilçeleri de ele almak lazım. Hatta coğrafi olarak Aydın'da kalan bölgeler var, oraları da ele almak lazım. Benzer şekilde Manisa'da da vardır. Turgutlu, Saruhanlı, Akhisar gibi tarımın yoğun olduğu, hasadın yoğun olduğu bölgelerde benzer şekilde devam eder. (İzmir, 20, STK)

Torbalı'ya mevsimlik tarım işçisi olarak diğer illerden gelen Domların ya da diğer Suriyeli göçmenlerin çoğunun geçici koruma statüsü yoktur ya da başka illerde kayıtlıdır. Geçici koruma statüsünde bulunanların çalışma izinlerini düzenleyen yönetmeliğin, mevsimlik tarım işçiliğini çalışma izninden muaf tutması ve mevsimlik tarım işinde çalışma kuralları ve koşullarını düzenlemeyi her yıl yerelerde valiliklere bırakması Suriyelilerin mevsimlik işçi olarak hareketliliğini de kolaylaştırmaktadır. Ancak zaten çok ağır koşulları olan mevsimlik tarım işçiliği Suriyeliler için daha da kötü koşullarda çalışmak anlamına geliyor. Bu durumu bir dayanışma inisiyatifinin üyesi şöyle ifade etmektedir:

Torbalı mevsimlik tarım işçileri nedeniyle Suriyelileşen bir yer. (Geçici koruma kayıtları başka illerde olduğu için) sağlığa erişim, gebe izlemi, doğum sonrası sağlık vb. erişimleri yok. Dayanılmaz bir yoksulluk var. (İzmir, 17, İnisiyatif)

Araştırmanın yapıldığı illerde Domların mevsimlik işçi olarak çalıştıkları mevsimlerin dışındaki zamanlarda yaşadıkları kentlerde hurdacılık yaptıkları bilinmektedir.

Hurda toplayıcılığı yaptıklarını görüyoruz. Dom ailelerle ilgili, zaten işte ziraat bölgelerindedir. Ziraat olmadığı zamanlarda, yani çok yoğun yağmur mevsimi ya da kış mevsimi ya da ziraatın boş zamanları vardır, ekim ve dikim, o boşluk zamanlarında yine bu ailelerin hurdacılık yaptığını görüyoruz. (İzmir, 12, STK)

Görüşmelerde ayrıca mevsimlik tarım işçilerinin yanında özellikle düzensiz Afgan göçmenlerin çalıştıkları bir alan olarak hayvancılıkta da neredeyse bütünüyle kayıt dışı çalışmanın hâkim olduğu aktarılmaktadır. Mevsimlik tarım işçiliğindeki aile olarak çalışma hayvancılıkta yerini daha çok bekar erkeklere bırakmaktadır.

Yüzde 90'ı bekar erkekler. Ailesiyle olan hemen hemen çok az. Yani bunlar bekar olarak geliyor. (...) Bunlar burada belli bir gelir temin ediyorlar. Türkiye'de herhangi bir masrafı yok bunların. Yani para harcaması yok. Çünkü şartları o. Bunlar devamlı köylerde olduğu için yemeği, hatta işte sigarasına varıncaya kadar oradaki bunları çalıştıran insanlar her şeyi bütün masrafını karşılıyor. İşte aylık, atıyorum beş bin lira para veririm diyor. Bunlar tamamen bu parayı biriktiriyorlar. Çobanlık yapıyorlar, aldıkları ücret Türklerin tabii çok aşağısında. (Konya 10, Sendika)

Uzman meslek sahibi ve vasıflı göçmenlerin çalışma yaşamına katılımı

Türkiye’de geçici koruma statüsündeki Suriyeliler, kısa süreli ikamet izniyle kalanlar, uluslararası koruma başvurusu veya statüsü olanlar ve düzensiz göçmenler arasında uzman meslek sahipleri, vasıflı ve deneyimli işçiler, esnaf ve zanaatkarlar bulunmaktadır. Bu göçmenler ve mülteciler arasında geçici koruma statüsündeki Suriyeliler ve ikamet izniyle yaşayan göçmenlerin çalışma izni alma ihtimali bulunması, kendi mesleki alanlarında istihdamlarını kolaylaştırmakla birlikte, dil sorunu ve uzman mesleklerde mesleki denklik şartı, mesleklerini icra edebilecekleri iş kollarında çalışma hayatına katılmalarına engel oluşturuyor. Vasıflı işçiler görece daha kolay iş bulup çalışma hayatına katılırken doktor, avukat, öğretmen, eczacı gibi uzman mesleklerin sahiplerinin kendi alanlarında çalışabilmeleri çok uzun süreçler gerektiriyor. Ancak denklik gerektirmeyen hizmet, ticaret ve bilişim gibi alanlarında uzmanlaşmış olanlar özel sektörde iş bulabiliyor. Çalışma yaşamına kendi mesleklerini icra edebilecek biçimde katılamayan uzman meslek sahipleri ya vasıfsız işgücü olarak çalışıyor ya mesleklerini kaçak olarak icra ediyor ya da Avrupa’ya geçmeye çalışıyorlar.

Avukat, bakıyorsun bir avukat araç yıkama yerinde çalışıyor. Veya bir garsonluk bir yerde bulaşıkçı olarak bile çalışanlar avukatlar var. (...) Bir doktor orada kalp cerrahiydi. Burada ayakçı çalıştı tekstilde. Ama en çok tekstil ve ayakkabı sitesinde yer almışlar. Merdiven altı işler, hizmet işleri. Şu anda inşaatta çalışanlar var. (İzmir, 11, STK)

Bazen reçete ile geliyor (Suriyeli) hasta. Bu ilacı yazar mısın, diyor. Kim verdi bunu? Suriyeli doktor vermiş, merdiven altı doktorlar var. Hasta olunca ona gidiyor, buraya gelse dil sorunu var, ayrımcılıkla karşılaşma durumu var. (...) İlacı parasız almak için burada yazdırmak zorunda olduğu için geliyor. (Gaziantep, 3, Hekim)

İlk zamanlar Suriyeli öğretmenler geldi, meslek insanları, kültürlü, dil bilen insanlar geldi ama onlar kalmadı burada, çoğu Avrupa’ya geçti. (Mardin, 7, STK)

Türkiye’nin sektörel yapısı içinde ihtiyaç duyulan vasıflara sahip işçilerse başlangıçta yerli nüfusun çok altında ücretlerle çalışma yaşamına girmelerine karşın, zamanla ücret pazarlığı yapabilmekte ya da daha yüksek ücretle başka bir firmaya geçebilmektedirler. İstanbul’da yapılan ilgili görüşmede işveren örgütü yetkilisi ayakkabı sektörüne sadece vasıfsız işgücü değil, yetkin bir meslek deneyimiyle gelenlerin olduğundan söz etmektedir. Aynı şekilde Konya ve Gaziantep’te belli ağır sanayi kolları, tekstil ve ayakkabı sektörüne vasıfsız göçmen işçilerle birlikte yüksek vasıfta bir işgücünün de girdiği bu kentlerin meslek odaları, işveren örgütleri ve STK’lar tarafından ifade edilmektedir.

Ayakkabıda öyle bir altyapıları vardı. Bazı vasıfsız gelenler burada öğrendi ama gelip burada şu an işletme açanlar var, bir altyapıyla geldiler onlar. Bir sanat vardı onlarda. (İstanbul, 7, İşveren Örgütü)

Diğer yandan vasıfsız olarak emek pazarına giren göçmenlerin belli bir iş kolunda çalışma sürelerine bağlı olarak vasıflı hale gelmeleri ve işgücü pazarında belli vasıfta işçi ve ara eleman talebi, bazı sektörlerde göçmenlerin ücretlerinin yerli nüfusa yaklaşmasını sağlamaktadır.

Son zamanlarda bir ücret dengesi var. (...) Ama işveren göçmeni sigortasız çalıştırdığı için onun maliyeti daha az oluyor yine de. Ama ücret dengesi artık sağladılar. (...) Aslında 2022'de bu başladı. 2022 öncesinde ücret dengesi diye bir şey yoktu. 2.000 lira veriyordu ona. O iki bin liraya çalışıyordu. Diğeri asgari ücretle çalışıyordu. Ya da 4.000 lira alıyordu, 2.000 lira alıyordu. Mecburen onlar da evde çalışabilecek ne kadar insan varsa, beş kişi varsa beş tane çoluk çocuk çalışıyorlardı ailede kim varsa. Şimdi asgari ücret standardına çıkarıldı. Yani çocukları dahi bu 16-17 yaşındaki çocuklara da asgari ücret verilmeye başladı. Özellikle 2006-2005 doğumlu çocuklar asgari ücret alıyorlar. Ama bu yeni, yeni başladı. (Konya, 12, STK)

(Daha ucuza çalışma) ilk başlarda öyleydi, şimdi öyle değil. Şimdi onları çalıştırmazsınız. İlk zamanlar ucuz çalıştıkları için tercih ediliyorlardı. Şimdi işi öğrendiler (ücretler) aşağı yukarı eşit oldu, daha üzerine bile çıkmaya başladılar. (İstanbul, 6, İşveren Örgütü)

Türkiye'ye vasıflı emek ya da uzman mesleklerde giren göçmenler arasında, geçici koruma statüsünden dolayı en uzun süredir ülkede bulunan grup olarak Suriyelilerin çalışma yaşamının yapısal bir unsuru haline geldikleri söylenebilir. Ancak diğer göçmen grupları için bunu söylemek mümkün değildir. Düzensiz göçmenler arasında gerek Afganların gerek eski Sovyet coğrafyasından gelen Türkmen, Gürcü ve Özbeklerin, gerekse de Afrikalı ve Asyalıların vasıfları ve uzmanlıklarına göre pazarlık gücü elde edebilmeleri mümkün olmamaktadır.

Esnaf, zanaatkar ve sermaye sahibi göçmenlerin çalışma yaşamına katılımı

2011'de Suriye iç savaşının başlaması öncesindeki 30 yılda Türkiye'nin aldığı göç, bir ölçüde sığınma başvurusu için gelenleri (Afganlar, İran'da rejim karşıtları, Iraklı Kürtler ve diğer gruplar, vd.) barındırır da ağırlığını düzensiz emek göçmenleri oluşturuyordu. Bu göçmenlerin ağırlığını Türkiye'de emek pazarına çeşitli kayıt dışı çalışma biçimleriyle giren yoksul erkek ve kadınlar oluşturmaktaydı. O nedenle, Suriyelilerin çalışma yaşamına farklı biçimlerde girmeye başlayacakları 2014-2015 yıllarına kadar kentsel ve kırsal yerleşmelerde göçmen esnaf, zanaatkar, sanayici ve tüccarlar çalışma yaşamının ve gündelik hayatın aktörleri arasında yer almıyordu.

Suriyeli mültecilerin diğer göçmen gruplarından farklı olarak hem aile, akraba ve hemşerileriyle birlikte göç etmeleri, hem de varış alanlarında yaşayabilmeleri için birkaç yıl sonra maddi-ayni desteklere, eğitim ve sağlık hizmetlerine erişimleri, onlara diğer göçmen gruplarına göre avantaj sağlıyordu. Önce emek pazarına vasıfsız veya yarı vasıflı olarak katılıyorlar, zaman geçtikçe kendi ülkelerinde sahip oldukları ekonomik, kültürel ve sosyal sermayeleriyle Türkiye'de çalışma yaşamının belli alanlarındaki boşlukları değerlendirerek bu alanlara giriyorlardı.

Suriyelilerin yoğun yaşadığı yerlerde onlara yönelik mallar satan küçük dükkânlarla esnaflığa ve yine kendi topluluklarına hizmet veren berberlik, terzilik gibi küçük zanaatkarlık yapmaya başladılar. 2015'ten sonra kentlerin gündelik yaşamında düşük ücretle en ağır işlerde çalışan, en kötü evlerde birden fazla aile olarak barınan, aynı mahallelerde bakkal, berber ya da manav dükkânı açabilen Suriyeliler daha görünür oldu. Diğer yandan gerek metropoliten alanlarda

gerekse Suriye ve Ortadoğu'nun diğer ülkeleriyle tarihsel ticaret ağlarına sahip, ticaret ve sanayinin gelişmiş olduğu kentlerde ticari işletmeler kuruyor ya da yerli şirketlere ortak oluyorlardı. Böylece Suriyeliler çalışma yaşamına sadece emek pazarında ucuz emek olarak değil, esnaf veya sermaye sahibi olarak da giriyorlardı. Bu sürece sektörel düzeyde tanıklık eden meslek odaları ve ticaret odaları temsilcileri kendi gözlem ve tanıklıklarını şöyle aktarmaktadırlar:

Burada, kısa sürede o paraları kazanmak mümkün değil. Onlar altyapılarıyla geldiler. Suriye'den getirdikleri bir şeyler var. Öyle gelip iki üç sene burada çalışsa aldığı ücret bizim mesleki, kendi dalım için söylüyorum, alacağı para belli onun hepsini hiç yemeden biriktirse gene bu sermayelere ulaşmaz. Dolayısıyla bir altyapıyla geldiler onlar. (İstanbul, 6, İşveren Örgütü)

Bizim odaya kayıtlı Suriyeli firma sayısı yüzde 15'ler civarında. Biz bir Suriye Masası kurduk, onlara destek vermek üzere. (Gaziantep, 9, İşveren Örgütü)

Sahibiata'da çok fazla göçmen esnaf. (...) Şimdi şu mahalleye çıkalım, Türk esnaf üç beş tane ancadır. (...) Suriyeli dönerciler, işte sebze, manav, berber, onun dışında böyle bakkalımsı, her şeyi satan, telefoncu, nargileci, giyim kıyafeti satan çok fazla. Şu cadde üzerinde çok fazla. Türk göremezsiniz orada mesela. (Konya, 9, STK)

Burada iş açtılar. Tabii ki ruhsat alamıyorlar. Mesela Karatay Belediyesi yabancılara ruhsat vermiyor. O yüzden ne yapıyorlar? Türk vatandaşı (vatandaşlık almış Suriyeli) üzerinden. Ona para veriyorlar. Ruhsatı kendi adı o üzerinden açıyor. Berberlerin çoğu böyle. (...) Suriyelilerin yaptığı işin çoğunluğu Suriyelilere yönelik. Yani mesela mağaza, kıyafetler, lokanta, restoran, tatlı, fırın. Suriye ekmeği ayrı. Çoğunluğu Suriyeli müşteriler. (Konya, 14, İşveren Örgütü)

Suriyelilerin çalışma hayatına irili ufaklı, ruhsatlı ruhsatsız, kurumsal ya da kayıt dışı alanda, aile emeği ya da ücretli işgücü kullanarak işletmeciler olarak girmeleri Türkiye'deki çalışma rejimi içinde çeşitli engellerle karşılaşmakta ve buna karşın da çeşitli stratejiler geliştirilmektedir.

Burada (Gaziantep) böyle yeni zengin (Suriyeli) çok fazla. Yani o eski zenginlerin bir kısmını zaten biz paralarını dolandırdık. Çünkü eski yasada şöyle bir şey vardı. Yani Suriyeli birisi burada işyeri açmak isterse Türkiyeli biriyle ortak olması gerekiyordu. O Türkiyeli ortaklar dolandırdılar onları mesela. Kuyumcular filan hepsi dolandırıldı. (Gaziantep, 1, STK)

Gerek hizmet sektöründe gerekse üretimde işletme sahibi Suriyelilerin de büyük bir bölümünün kayıt dışı alanda olduğu ifade edilmektedir. İzmir Işıkkent'te ayakkabı üretimindeki çalışma koşulları hakkında konuşan bir STK temsilcisi bunu şöyle ifade etmektedir:

100 tane atölye varsa 70 tanesi zaten kayıt dışı. Kendileri işverenin zaten maliyeye kayıtlı değil. Bir şekilde 20 kişilik, 30 kişilik işyerleri var böyle. (...) Ayakkabıcılar sitesinde 3.000 civarında merdiven altı, irili ufaklı büyük çaplı işyeri var. Aslında bayağı büyük bir yer. 30.000 kusun de çalışan var. (İzmir, 5, STK)

Suriyelilerin yoğun olarak yaşadıkları kentler ve mahallerde açılan küçük esnaf ve zanaatkar işletmelerine dair mahalle muhtarlarının ifadeleri daha çok genel popüler söylemden etkilenmiş, eleştirel bir ton içermektedir. Araştırma sırasında görüşme yapılan muhtarlar arasında İstanbul, İzmir, Konya ve Gaziantep'te muhtarların eleştirel tavrına karşın, Mardin'de muhtarların Suriyeli esnaf ve zanaatkarlara karşı daha destekleyici oldukları da ayrıca dikkat çekicidir.

Şu an gidip görmüşseniz ayakkabıcılar sitesini, yerliden çok Suriyeli hâkim. (...) Orada dükkânlar kiralamışlar, dükkânlar satın almışlar. Yani işgücü onlarda şu anda. (İzmir, 8, Muhtar)

Çalıştırdıkları dükkânları kaçak açtıkları ve kayıtsız olduğu için hiçbir vergiyi ve diğer ödemeleri yapmıyorlar. Ticaretle uğraşmaya başladılar. Mahalledeki dükkânları devralıyorlar. Bir berber dükkânına 100 bin lira hava parası verebiliyorlar. Mahalledeki alışverişlerini kendi dükkânlarından yapıyorlar. Her çeşit dükkânları var. Sattıkları ürünleri kaçak getiriyorlar. Kendi tükettikleri ürünleri sattıkları için birbirlerini desteklemek için sadece bu dükkânlardan alışveriş yapıyorlar. Ayrıca kaçak çalıştırdıkları için her ürünü de satıyorlar, örneğin ben bu bakkalda tüp satamam, tüp satmak için izin alamam. Evlerin altında güvenlik olmadan satıyorlar çünkü kayıt dışılar. Kimse gelip kontrol etmiyor. (...) Dükkânlar el değiştirmeye başladı. Hava parası vererek Türklerin dükkânlarını alıyorlar. 500 lira olan kiralar 1.500 lira oldu (Konya, 1, Muhtar)

Bu mahallede eski Antepli kalmadı. Yüzde 90 Suriyeli oturuyor. Eskimiş, kapalı duran eski dükkânları açtılar. İşte bakkal, manav, her şey satıyorlar, berberler, telefoncular ne ararsan. Vergi vermiyorlar, vergi levhaları yok. (Gaziantep, 2, Muhtar)

Çalışıyorlar emekleriyle. Döner yapıyorlar, çörek yapıyorlar, berber var. Geçimlerini sağlıyorlar, kimseye zararları yok, zaten çoğu akrabadır buradakilerle. (Mardin, 19, Muhtar)

Ancak muhtarların bu eleştirel yaklaşımını Konya'da göçmenlere destek sahasında çalışan bir STK yöneticisi abartılı bularak bu işin arkasındaki farklı istismar biçimlerine dikkat çekti.

Belki o evde iki tane, üç tane çalışan vardır, doğru. Ama üçünü üst üste koysan benim maaşıma gene denk değildir. Veya düzenli değildir. (...) Onlar zaten kazandıklarını da bizim gibi taşta, toprağa, binaya yatırım yapmıyorlar. Ancak evin geçimine harcıyorlar. Evet, onlardan da (Suriyelilerden) iş sahibi olanlar var mı? Evet onlar ikamet alarak, düzenli geldikleri için var, ama oranları çok az. T.C. vatandaşı olmuş, onların da oranı çok az. (...) Muhtarların kayıt dışı dedikleri, o da ayrı bir acı gerçek. Öyle dedikleri gibi değil. Onların hepsi Türk vatandaşı olmuş bir Suriyelinin üzerinden o işyerlerini açıyorlar. Ona çok ciddi manada arka perdede bir şeyler ödüyorlar. Ya da güya güvenip Türk vatandaşının üzerinden o dükkânları açıyorlar. O Türk vatandaşı kendini otomatikman sigortalatıyor, emekliliğe kapı açıyor. Vergisi 100 liraysa 200 lira alıyor. Sigortası 100 liraysa 200 lira alıyor. Orada da sömürü var. Hiçbir Suriyelinin dükkânı korsan değildir, vergisiz değildir. (Konya, 5, STK)

Çalışma yaşamında toplumsal cinsiyet ve çocuk işçiler

Türkiye'deki göçmen kadınların çalışma hayatına katılımının, yatılı ev ve bakım işçisi olarak gelen göçmen kadınlar hariç, son derecede düşük olduğuna dair nicel bulgular, nitel araştırmanın yapıldığı kentlerde çalışma dünyasının kurumsal aktörleri ve göçmen sahasında çalışan STK'larla yapılan görüşmelerle de doğrulanmıştır. Ev kadınlığının ücretsiz bir zorunlu çalışma biçimi olduğuna dair yaklaşımı hatırdta tutarak, burada göçmen kadınların ev dışındaki çalışma hayatına katılımlarına dair nitel veriler üzerine bazı çıkarımlarda bulunulacaktır.

Mardin'de yapılan görüşmelerde göçmen kadınların çalışma hayatına çok sınırlı katıldıkları, kadınlara yönelik faaliyet gösteren ve göçmen kadınlarla dayanışma içinde olan kadın örgütlerinin temsilcileri tarafından ifade edilmektedir. Göçmen kadınlar en fazla temizlik işçiliği yapmaktadırlar.

Kayıt dışı, gündelik iş yapıyorlar, temizlik mesela kadınlar çok temizliğe geliyor. Bizim bir tane kadın var, Kadriye o gelir haftada. Şimdi bir otelde çalışıyor. Otelin temizliğinde çalışıyor. (Mardin, 1, STK)

Mardin'de bir işveren kurumunun ILO desteğiyle yürüttüğü meslek kazandırma ve sertifika programının koordinatörü Mardin'de kadınların istihdamının zorluklarını kendi deneyimleri ışığında şöyle aktarıyor:

Suriyeli kadınların da birazcık Suriyeli... Belki de buraya gelenlere göre ben bir direkt düşüncemi söyleyeyim. Suriyeli kadınlardan belge alan çok az. Bir de istihdam olan o Kızıltepe'deki firmadan iki üç kişi var. Fakat böyle de bir durum var. Yani birazcık onlarda da ataerkil toplum yapısı olduğundan çalışmaya gitse bile uzak yerlere kolay kolay gitmiyorlar. Orada sınav yapacağımız zaman Kızıltepeli firma dedi ki "Sınavı gelip bizim firmada yapabilirler mi?" Ben de dedim ki "Yalnız bunların sınav yapabilmesi için şartlarının uygunluğu da önemli, sizin firmada onay." "Her türlü onay çıkması için uğraşırım ben" dedi, çünkü "kadınlar eğer Mardin'de olursa sınava gelemezler" dedi. "Normal işe bile zar zor getirtiyorum, kocaları geliyor, sürekli kontrol ediyor ne yapıyorlar ne ediyorlar." Yani "Kızıltepe'den, mesela Mardin'e kolay kolay çıkmıyorlar" dedi. "Biraz kocaları sıkıntı yaratıyor" dedi. (Mardin, 9, İşveren Örgütü)

Konya'da Suriyelilerin yoğun olarak yaşadığı mahallelerde Suriyeli hanelerin gündelik yaşamına tanıklık eden mahalle muhtarları da Suriyeli mülteci ailelerde kadınların dışarıda çalışmadıklarını ve evlilik yaşının da düşük olduğunu belirtmişlerdir.

(Kadınlar) evde oturuyorlar. Ben görmedim. Suriyeli kızları hiç duymadım. Ne marketlerde olsun ne bakkalarda. Hiç duymadım, görmedim de Suriyeli bir kız çocuğunun veya kadının çalıştığını duymadım. Ama şu var. Devlet kademesinde, PIKTES projemiz var bizim, orada üniversite mezunlarına görev veriyorlar. Zaten onların farklı şeyleri var. O da çok az tabii. Ama bizim (için) önemli olan, halktaki kız çocuklarının çalışmaya meylli az ve şunu da söyleyeyim evlenme yaşı küçük. (Konya, 3, Öğretmen)

Kadınlar çalışmaz onlarda, sanayide kadın bizde de az. Kadınların sadece lokum fabrikasında çalıştığını duydum ama ayrıntı bilmiyorum. (Konya, 1, Muhtar)

Yine Konya'da göçmenlerle dayanışmada kurumsallaşmış bir STK'nın uzman kadrosundaki bir kadın çalışanı, özellikle Suriyeli göçmen kadınların çalışmasının önündeki en büyük en-

gelin toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin getirdiği kadınların emeğinin üzerindeki aile denetimi olduğuna dikkati çekmektedir. Bu denetimin Afgan mülteci kadınlarda belli ölçüde daha az olduğunu ifade etmektedir.

Suriyeli kadınlarda benim gözlemlediğim erkeklerde de keza aynı şekilde, kadın çalışmasın. Daha böyle ataerkil bir yapı olduğundan kaynaklı diye düşünüyorum. Hani erkek eve bakmalı, evi geçindirmeli, kadın evde çocuklarıyla. Yani çok kamusal alanda kadının var olması kültürlerine aykırı bir durum olarak algılanıyor. Ki ben bunu kendi danışanlarımdan da duyuyorum. "Karımı ben nasıl gönderip çalıştıracam," "Zaten dil bilmiyor," "Zaten dışarıya çıktığında o kendi işini halledemez," düşüncesi yaygın. Ama Afgan kadınlar için ben daha çok şeyi gözlemliyorum, özellikle yalnız ebeveyn olan ya da eşile boşanma sürecinde olan, boşanmış Afgan kadın danışanlarım için, işgücü piyasasında rol alabiliyorlar. Yani tabii ki bunların birçoğu kayıt dışı çalışıyor. Hani böyle sigortalı, çalışma izni çıkartarak çalışan sayısı az. Ama daha iş bulup, adaptasyon sürecini daha hızlı yerine getirebiliyorlar. (Konya, 12, STK)

Konya'da göçmen kadınları istihdama kazandırmak için kamu eliyle yapılan projelerde de kadınlara daha çok evden çalışmayı mümkün kılacak toplumsal cinsiyet rollerine uygun becerilerin kazandırılmaya çalışıldığı görülmektedir. Konya'daki bir toplum merkezi yöneticisi bu konuda yaptıkları çalışmayı şöyle aktarmaktadır:

Dezavantajlı kadınlar vardı. O bölgede dezavantajlı kadınlar için bir kurs açıldı. 15 tane hanımımıza bir eğitim verildi. Sarf malzemeleri sağlandı. Daha sonrasında da beş hanımımıza evinde dikiş makinası desteği veya overlok makinası desteği varsa hane içi üretim için destek vereceğiz. Yine sarf malzemesi konusunda da destek vereceğiz. Aynı zamanda gelirlerken, kursumuza devam ederken günlük bir harcırah aldı bu arkadaşlar. (...) İşte mesela hane içi üretim yapan hanımlarımız için de dijitalleşme eğitimlerimiz var. Bu sosyal medyada nasıl satış yapabilirler, nasıl fotoğraf çekebilirler, bunlarla ilgili eğitimler veriyoruz. Daha sonrasında desteğimizi de sağlıyoruz. Yine takibimizde oluyorlar. Yapıp yapamadıkları, satış yapıp yapamadıkları için. Vergi muafiyeti belgesi de alıyoruz. İnternette satış yapan hanımlarımız için. (Konya 13, STK)

Toplumsal cinsiyet rolleri çocuk işçilikte de açıkça ortaya çıkmaktadır. Çocuk işçiler erkek çocuklardır. Erkek çocuklar 12 yaşlarından itibaren sanayiye giderken, kızlar da toplumsal cinsiyet rollerine göre ev işlerine katılmaktadır. Konya'da bir işveren örgütünün istihdam ve meslek edindirme projesi koordinatörü olarak çalışan Suriyeli bir katılımcı da Suriyeli kadınların çalışmasının kendi kültürel yapılarına uygun olmadığını ifade etmektedir.

(Kadınlar) evde. Çalıştırmıyorlar. Bizim kültürümüz o yandan biraz kapalı. Yani kız çalıştırmayı tercih etmiyorlar. Yani fabrikaya falan. O alanda da çok olaylar duyduk yani. Bir kız gitti, taciz görmüş falan patrone ya da işçiden. Yabancı olduğu için, dili olmadığı için daha kolay olur o iş. Hakkını nasıl savunacak falan. Duyduk yani. (...) Evde terzilik yapan var, kuaförlük yapan var evde. (Konya, 14, İşveren Örgütü)

Göçmen kadınlar çalışma hayatına ancak çok dezavantajlı grupların çok yoğun çalıştığı mevsimlik tarım işçiliğinde ve ağır koşullarda dahil oluyorlar. Burada da Suriyeli göçmenlerin en dezavantajlı ve kendi içlerinde en dışlanmışları olan Domlar bulunuyor. Mevsimlik işçilerin kaldığı çadır kamplarının koşullarının kadınlar açısından zorluğu, İzmir'de bir STK temsilcisi tarafından şöyle aktarıldı:

Tabii bu mevsimlik tarım işçileri dediğimiz grup işte oradaki kamp ortamlarında kadınlar zaten hijyen koşullarına erişemiyor. Aynı şekilde çocuklar eğitimden yoksun bırakılıyor bir şekilde. Uygun olmayan şartlarda zaten tuvalettir banyodur, bu da bir şekilde istismarın tacizin önünü açıyor aslında baktığımızda. Bu yine en çok kız çocukları ve kadınlar üzerinde çok daha büyük bir soruna da yol açıyor kamp şartları. (İzmir, 11, STK)

Göçmen gruplarda çocuk işçiliğinin en yoğun olduğu grup aile olarak göç etmiş ve geçici koruma statüsündeki Suriyelilerdir. Suriyeli göçmenlerin yoğun olarak yaşadığı bütün kentlerde ve tarımsal işgücü olarak çalıştıkları kırsal alanlarda çocuk işçiliği küçük yaşlardan itibaren başlıyor. Dezavantajlı göçmen gruplarıyla çalışan STK temsilcisi çocuk işçiliği konusunda gözlemlerini şöyle aktarıyor:

Çocuk işçilik çok ciddi anlamda var. (...) Bu yaş olarak da çok aşağıya düşmeye başladı. On yaşındaki çocuk artık çalışmaya başladı. Bu pandemi dönemi sonrası özellikle çocuklar okul dışı kaldığı için özellikle aile zaten çocuk anlamıyor, akran zorbalığına uğruyor, ırkçılığa uğruyor şeklindeki düşünceleri var. Çocuk da okula gitme noktasında bu sıkıntılardan dolayı istekli olmayınca "benim çocuğum zaten şöyle" deyip bir meslek öğrensin, "hani mesleği olsun diye biz mesleklere veriyoruz" diyor. Hani özellikle ciddi anlamda para da veriyorlar. Asgari ücret veriyorlar çocuklara, çocuk işçilere. Tabii ki on yaşındaki çocuğa vermiyorlar ama on yaşındaki çocuğa 1.000 lira bile verdiklerinde aylık, şu ekonomik durumda onlar için çok büyük bir durum oluşuyor, büyük paralar. O yüzden de özellikle erkek çocukları. Sanayide, Karatay sanayide, terzilikte, ayakkabıcılıkta, otomotivde marangozda, demircide. (Konya, 12, STK)

Bu çalışmanın eğitim bölümünde üzerinde daha detaylı olarak durulduğu üzere çocuk işçilik ile göçmen çocukların eğitimleriyle ilgili sorunlar arasında doğrudan ilişki vardır. Bu ilişkiyi göçmen sahasında çalışan bir STK'nın çocuklarla ilgili bölümünde görev yapan bir uzman şöyle ifade etmektedir:

Çocuklarla ilgili şöyle bir durum var. Mesela meslek eğitime yönlendiriyorum çocuğu. Diyorum ki böyle böyle durumlar var, böyle faydaları var, bak lise mezunu olacaksın, diploma sahibi olacaksın. Yarın kendi dükkânını açabileceksin. Asgari ücretin en az yüzde 30'unu alacak ya da işyeri ne kadar verirse zaten almaya devam edeceksin. Ama haftada bir gün okula, diğer günler işe gideceksin. Ve bu çalışma legal olacak, yani yasal olacak. Yani sen okul tarafından izinli olacaksın. Gelip kimse bir kolluk kuvveti sen niye burada çalışıyorsun diyemeyecek o zaman. Yani kanuna uyması gerektiğini, kanunları anlatıyoruz aileye. Şöyle bir durumla karşılaşıyoruz. "Çocuğumun çalıştığı yerin işvereni kabul etmezse ne yapacağız?" "O zaman başka iş baksın." "Yok, olmaz, benim çocuğum orayı seviyor, orada çalışmak istiyor" diyor. (Konya, 12, STK)

Bu bölümde göçmenlerin ve mültecilerin işgücüne ve çalışma hayatına katılımları ele alındı. İşgücüne katılımın hukuki statü, Türkiye'de kalınan süre ve bireylerin sahip oldukları sermaye türleri ile ilişkili olduğu vurgulandı. Birçok Suriyeli ve düzensiz göçmen kayıt dışı olarak ve düşük ücretlerle istihdam edilirken, öte yandan Suriyeliler küçük esnaf ve girişimci olarak da çalışma hayatına katılıyorlar. Her halükârda, göçmenlerin ve mültecilerin nitel saha çalışmasının yapıldığı illerde çalışma hayatının yapısal unsurları haline geldikleri ve emek ve sermayeleriyle bu illerde üretime katkı sağladıkları görülüyor.

Barınma ve Mekânda “Var”lığın İnşası

Göçmenler ve mültecilere ilişkin Göç İdaresi Başkanlığı (GİB) ve Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) tarafından paylaşılan veriler, bu grupların ülkedeki mekânsal dağılımında yoğunlaşma alanlarını göstermekle birlikte, kaydı başka ilde olan göçmen ve mülteciler ve düzensiz göçmenler gibi hareketli olan nüfus grupları hakkında bilgi vermiyor. Bu nedenle nitel araştırmanın yapıldığı kentlerin seçilmesinde resmi veriler göz ardı edilmeden, kentlerin göçmenlerin barınmasına olanak sağlayan özgün koşulları esas alındı.

Göçmenlerin mekânda tutunabilmelerinde en önemli üç unsurun mekânda barınabilme imkânı, orada geçimini sağlayabilme imkânı ve sosyal dayanıklılık ağlarının/unsurlarının varlığı olduğu yaygın bir kabuldür.³¹ Bunlardan ilk ikisinin birden sağlanamadığı durumlarda demografik araştırmalar sadece göçmenler için değil, yerli nüfus için de mekânsal hareketliliğin arttığını göstermektedir. Ancak yerli nüfusun yer seçiminde önemli ancak hayati olmayan sosyal dayanıklılık unsurlarının varlığı özellikle yabancı/göçmen düşmanlığının yüksek olduğu zamanlarda göçmenler için hayati önemde bir yer seçme nedeni olabilmektedir. Bir yerde daha önceden oluşmuş sosyal ilişkiler ya da ortak dil, din, etnisite ve hemşerilik, barınma ve geçinme yolları bulmada önemli bir sosyal destek unsuru olmaktadır. Dolayısıyla Türkiye’deki gerek düzensiz göçmenlerin mekânda tutunmalarında, gerekse 2011’den itibaren gelmeye başlayan Suriyeli mültecilerin varış alanları veya geçici koruma kaydı yapılan alanlarda mekâna tutunmalarında – ya da yasak olmasına rağmen – kayıtlı oldukları iller dışına hareketlerinde bu unsurlar belirleyici olmaktadır. Bu nedenle nitel araştırmada geçici koruma statüsündeki Suriyelilerin yerleşebildikleri ve özellikle 2015’ten sonra nüfusun yapısal bir parçası haline geldikleri dört kentte bu üç unsurun varlığını sorguladık. Bu bölümde bu kentlerdeki göçmenlerin ve mültecilerin barınma imkânları, biçimleri ve süreçleri söz konusu unsurlar dikkate alınarak analiz edilmektedir.

Göçmenlerin varış alanlarında tutunması: Mekânsal/sosyal/ekonomik olumsuzluklar

Türkiye’de kendi nüfusuna oranla en fazla göçmen barındıran il olmamasına rağmen İstanbul, yüzölçümüne göre azman nüfus büyüklüğü nedeniyle sayısal olarak en fazla göçmen ve mültecinin yaşadığı ildir. Beyoğlu ilçesinde yakın dönemde yapılan bir araştırma göçmenlerin mekânda yer seçmesinde mekânın taşıdığı olumsuzlukların rolü analiz edilmişti (Kurtuluş vd., 2022). O çalışmada göçmenlerin kentlerin yoksul mahallelerine ya da metruk konut stoğu ve bakımsız çevre koşullarıyla kentsel çöküntü alanlarına yerleşmelerinde bu alanlardaki boş konut birimlerinin, düşük kiraların, emek pazarına yakınlığın ve hemşehriliğe/etnisiteye dayalı göçmenlik ağlarının rolüne vurgu yapılmıştı. Bu haliyle, Tarlabası gibi semtlerin göç-

31 Özellikle Suriyeli mültecilerin ülkelerinden çıktıktan sonra ulaştıkları varış alanlarındaki kentsel ve kırsal alanda mekâna yerleşme/barınma süreçleri kentsel çalışmalar alanında yeni ve sıcak bir tartışma konusudur. Kent sosyolojisi ve planlama disiplininin önemli bir dergisi olan *Urban Planning* (2020), Sonbahar sayısını “Kentsel Varış Mekânları: Değişen Hareketlilikler ve Yerel Çeşitlilik Zamanlarında Sosyal Birlikte Varoluş” başlığıyla bu konuya ayırmıştır. Bu sayının içinde yer alan “The Role of Arrival Areas for Migrant Integration and Resource Access” başlıklı makalede Hanhörster ve Wessendorf (2020) göçmenlerin entegrasyonu ve kaynaklara erişimde varış alanlarının rolünü etraflica incelemiştir.

menlerin ilk geldiklerinde kente tutunmalarına olanak sağlayan bir tür kuvöz niteliği taşıdığı belirtilmişti. Nitel araştırmanın yapıldığı İzmir, Konya, Gaziantep ve Mardin’de de göçmenlerin yoğun olarak yerleştikleri mahallelerin İstanbul’dakine benzer biçimde kentlerin derin yoksulluk içindeki gruplar dışındaki yerli nüfusun artık terk etmiş olduğu kentsel çöküntü alanları ya da kentsel dönüşüm baskısı altındaki emekçi mahalleleri olduğu görülmüştür. Gaziantep’te göçmen sahasında çalışan bir STK’nın temsilcisi Kilis’te kentsel çöküntü alanına dönüşmüş tarihi kent merkezinde göçmenlerin barınma koşullarına dair bir tanıklığını şöyle aktarmaktadır:

2013’tü sanırım, Kilis’e gittik, sabah yedi, sokakta Suriyeli erkekler var. Bir sürü böyle oturuyorlar işte. Daha bir yer de açılmadığı için kahveye filan da gitmiyorlar, böyle sokakta oturuyorlar. Sonra gittik biz dedik ki “ne geziyorsunuz yani bu saatte? Niye dışarıdasınız?” O zaman adam şey demişti, “Oğlum, biz geldik avlulu bir Antep evinde kalıyoruz. Zaten her odada bir aile var, kadınlar rahat etmiyorlar. O yüzden biz sabah uyanır uyanmaz sokağa çıkıyoruz.” Şimdi hep çöküntü mahallelerde kaldıkları için evler çok küçük, eski evler ve çok nemli, havasız olduğu için de insanlar sokağı çok kullanıyorlar. (Gaziantep, 1, STK)

Gaziantep’te “Antep Evi” terimi, tarihi kent merkezinde modern dönem öncesi etno-dinsel kökene dayalı mahalle yapısı içinde, dar sokakların üzerinde karşılıklı sıralanan, iç avlulu iki katlı evler için kullanılan mimari bir tanım olmasına karşın, günümüzde kentin popüler kültüründe kentsel yoksulluğun temsillerinden biridir. Yakın zamanda tarihi merkezde soylulaştırma projeleri başlamadan önce “Antep Evinde” oturmak bir kentsel yoksulluk göstergesiydi. 2011’den önce kentin modern kesimlerine taşınmaya ekonomik güçleri yetmeyen dar gelirli Gaziantep’lilerin, kente okumaya gelen öğrencilerin, sanayi, inşaat ve hizmet sektörlerinde çalışmak için Kürt illerinden gelen işçilerin, düzensiz göçmenlerin ve kentin en yoksul, mülksüz kesimlerinin yaşadığı bu mahalle Suriyelilerin gelmesiyle birlikte bir göçmen mahallesine dönüşmüştür. 25 yıllık mahalle muhtarı ve bu mahallede metruk haldeki bir “Antep Evini” restore ederek, dernek faaliyetleri için kullanan bir STK temsilcisi bu dönüşümü şöyle aktarıyorlar:

(Eski sahiplerinin) hep babadan, atadan kalan evleriydi bunlar, oturuyorlardı. (...) Antep evlerine doğalgazı vermediler. Belli bir süreden sonra doğalgazlı evlere taşınmak istediler. Çoğu taşındılar. Ondan sonra da evleri Suriyelilere verdiler. (...) Suriyeliler çok gelince, son kalan Türkler de çıkıp gittiler, evleri kiraya verdiler. (...) 100 lira, 200 liralık evleri tutup da beş yüze, bir milyara (milyon) verdiler Antep Evlerini hep buradakiler. (...) Şimdi şuradaki dükkânların hepsi Suriyeli. Bakkal dükkânı açtılar, ondan sonra kasap dükkânı açtılar, ondan sonra neydi onun adı, nakliye şirketi bile açtılar. (...) Buradaki dükkânlar küçük olduğu için hepsine bunlar dükkân açtılar. Türkler zaten artık 101’lerden BİM’lerden alıyor, mahallede bakkallık şeyi bitmiş ama bunlar geldiler açtılar. Birbirlerinden alışveriş yapıyorlar. (...) Hepsi cash (nakit) para kullanıyor, kredi kartları yok. (Gaziantep, 2, Muhtar)

Mültecilerin yoğun olarak yaşadıkları mahalleler, kentlerin bu eski mahalleleri, yani çöküntü mahalleleri dediğimiz yerler. Eski Antep beş mahalleden oluşuyor: Ermeni Mahallesi, Yahudi Mahallesi, Kürt-Sünni Mahallesi, Kürt-Alevi mahallesi ve Türkmen Ma-

halesi. Şimdi bu mahallelerde yüzde 60-70 oranda mülteciler yaşıyor. Çünkü 2000'lerin başında bu mahalleler boşaldı. Kentin dışındaki yeni konut alanlarına taşındılar. 2011'de filan bu mahalleler boştu, yani o evler çoğu çok eski ve tamamen yaşanmaz durumdaydı. Mülteciler gelince o mahallelere doldular çünkü boş alanlardı; kimisini işgal ettiler onu biliyorum, gelip boş evler bulup işgal etti insanlar. Kimisini işte ev sahipleri kiraya verdiler ve oranın bir gelir getirdiğini gördüler. (Gaziantep, 1, STK)

Özellikle tarihi kent merkezi sit alanı olarak koruma altında olduğu için konut stokunun yenilenmesinin zor olduğu tarihi kentlerde göçmenlerin yerleşebilecekleri boşluklar oluşmuştur. Bu kentlerin tarihi merkezinde yaşayanlar maddi güçlerine göre tarihi merkezin dışında modern apartman bloklarıyla gelişen yeni mahallelere taşınırken buradaki konut stoku giderek değersizleşerek, kentsel yoksulluk alanlarına dönüşmüştür. Gaziantep'te olduğu gibi Mardin'de de kentin tarihi Mardin Evleri'nin bulunduğu kentsel sit alanı olan Yukarı Mardin 2011'den önce boş, yıkık ve su sorunu olan bir çöküntü alanı halindeydi. Suriyeli mültecilerin bir kısmı Mardin kent merkezindeki bu boşluklara yerleşirken bir kısmı da Mardin'in Kızıltepe ilçesinin tarımsal üretim yapılan köylerine yerleşmiştir. Mardin'in tarihi sit alanı aynı zamanda önemli bir tarih turizmi destinasyonu olarak hızlı bir soylulaştırmaya uğramakta ve ucuza satın alınan metruk binalar restore edilerek konaklama ve yeme-içme-eğlence işlevleri kazandırılmaktadır. Ancak halen çok sayıda metruk binasıyla Yukarı Mardin göçmenler için bir kuvöz işlevi görmektedir. Yukarı Mahallede bir Mardin Evinde sanat inisiyatifi olarak kurulan ve göçmen kadın ve çocuklara yönelik atölyeler yapan bir STK'nın temsilcisi ve Yukarı Mardin'de bir muhtar Suriyelilerin mahalleye yerleşmelerini şöyle anlatıyorlar:

Genelde burada oluyolar. Çünkü zaten Mardin, yani Yukarı Mardin'de neredeyse yerli kalmadı. Hepsi yeni şehre göç etti, evlerini de onlara kiralyolar, hem daha uygundur. Yeni şehirde çok fazla kiralar. (...) Burası turistik alan evet ama onların yaşadıkları evler böyle çok iyi evler değil. (...) Aralarda bu oteller, kafeler bilmem neler var ama çoğu kötü durumda evler. (...) Ama yükseldi burada da kiralar bayağı, Yukarı Mardin'de 200 liraya kiralanan bir yer şu an 800 liraya kiralanıyor. (Mardin,1, STK)

Yenişehir kurulduktan sonra mahallelerimiz boşaldı. Eskiden öyle ev bulamazdın. Şu anda birçok boş ev var, yıpranmış çökmüş. Ev sahibi de tamir etmiyor, öyle duruyorlar. (Suriyeliler) ilk geldiklerinde çok mağdurlardı, küçücük ama bir odalık bir şey gördükleri zaman hemen kiralayıp oturuyorlardı. (Mardin, 19, Muhtar)

Mardin'de kadınların güçlendirilmesine yönelik çalışmalar yapan ve Suriyelilerin gelişinden önce bu alanda kurumsallaşmış olan bir başka STK'nın temsilcisi de güçle birlikte kendilerinin daha önce çalıştıkları yoksul mahallelere yerleşmeye başlayan Suriyelilerle ilk temaslarını şöyle aktarıyor:

(Biz) zaten 2007 yılından beri var olan bir derneğiz. Yukarı Mardin'de yoksul mahallede yaşayan insanlarla çalışma yapıyorduk. O yüzden özellikle bizim bulunduğumuz mahalleler zaten en fazla Suriyelinin gelip yaşayacağı mahalleler. Kiralar daha ucuzdu, hayat şartları daha kolaydı. O açıdan zaten bizim çalıştığımız bu yoksul mahallelere geldi Suriyeliler, (...) birden böyle bir göçmen kitlemiz oluştu. (Mardin, 11, STK)

Yukarı Mardin'deki boş evleri kiralayarak oraya yerleşen Suriyeliler arasında vatandaşlık hakkı aldıktan sonra oradan ev satın alanların da olduğu aktarılmaktadır. Suriyelilerin Türkiye'de konut sahibi olabilmelerinin önündeki yasal engellerin nasıl aşıldığını Yukarı Mardin'deki evlerini bir Suriyeliye satmış olan bir STK temsilcisi kendisiyle yapılan görüşmede şöyle aktarıyor:

Biz geçen sene sattık (Yukarı Mardin'deki evi) mesela. Biz de önce Suriyelilere kiralamıştık ama çok çok cüzi bir şeye kiralamıştık. Yine Suriyeliye sattık ama burada yerleşik, çalışan böyle bir inşaat sektöründe çalışan artık burada oturmuş işleri, hatta kimlik de çıkardılar onlar, vatandaş oldular, onlara sattık. (...) Yani kimlik edinebiliyorsa, burada varsa kütüğü, akrabasının kütüğü benim (Suriye'den gelen) amcamın vardı mesela. (...) Amcam aşağı mahallede ev aldı, yeni apartmanda. Eski kütüğü burada olduğu için, bizimle akrabalığını göstererek, bizim üzerimizden. (Mardin, 1, STK)

Türkiye ile Suriye sınırının belirlenmesi sürecinde toprakları Suriye tarafında kaldığı için o tarafta kalmayı seçmiş olan Mardinliler vardır. Dolayısıyla süren akrabalık ilişkileri ve tarihsel-mekânsal bağlar ve aynı dili konuşmak, Mardin'e gelen Suriyelilerin burada barınma ve mekânda kendini yeniden inşa süreçlerinde avantaj sağlamıştır. Aynı durum Mardin'in Kızıltepe ilçesi için de geçerlidir. Kızıltepe'de tarihsel aşiret yapısı içinde sınırın iki yanındaki kırsal nüfus aynı aşirete mensup akraba topluluklardır (Karahan, 2018). Bu nedenle Mardin'e gelen Suriyelilerin Mardin'in merkezine ya da Kızıltepe ilçesine veya kırsalına yerleşmelerinde akrabalık ve aşiret bağları belirleyici olmuştur. Bu akrabalık ve aşiret ilişkileri aynı zamanda kırsal olduğu ve bu nedenle Mardin'e gelen Suriyelilerin ağırlığını Suriye'nin kırsalından, çeşitli aşiretlere bağlı köylülerin oluşturduğunu kendisinin de Suriye ile akrabalık bağları olan bir diğer STK temsilcisi şöyle aktarıyor:

Mardin'e Suriye'nin kırsalından geldiler, en fazla Kamışlı'dan geldiler, Haseke'den geldiler, Deyrizor'dan geldiler. (...) Yani bize, Mardin'e Halep'ten, Şam'dan çok az aile geldi. Onlar daha çok daha büyük şehre gittiler. Çünkü onların kültür düzeyleri daha yüksek ama bize Mardin'e gelen mültecilerin kültür seviyesi daha düşük olan yoksul kesimi bize geldi. Yani çok zengin yok. Mesela Antep'e gidip baktığınız zaman Halep'ten akın yapmış. Maddi durumları gerçekten çok üst düzey olan Suriyeliler o tarafa gitti ama bizim tarafa gelenlerin maddi durumları düşük olanlar. Okuryazar seviyeleri de çok fazla olmayan. (Mardin, 11, STK)

Savaş nedeniyle Mardin'e gelen Suriyelilerin büyük kısmının Suriye'de tarımla uğraşan kırsal nüfus olduğunu ve bir kısmının Mardin'de kuyubaşılık yaparak tarla evlerinde barındıklarını Kızıltepe'ye bağlı bir sınır köyünün, kendisi de toprak sahibi çiftçi olan 23 yıllık muhtarı şöyle ifade ediyor:

Bizim köyümüz Suriye sınırına sıfır. (...) Mayınlar döşenmeden önce, Suriye'ye alışverişe gidip gelirlerdi. Suriye'de savaştan kaçanlar Türkiye'ye sığınmak için tel örgülerin olduğu mayınlı alana gelip Türkiye'ye geçtiler. (...) Şu an Kızıltepe'de kuyubaşlarında belki 10.000 üzerinde Suriyeli, kuyularda sulama yaparak, tarlalarda sulama yaparak geçimlerini sağlıyorlar. (...) Yani tarla evlerinde kalıyor. (...) Çünkü sonuçta oradaki

elektrik parasını bizler (toprak sahibi çiftçi) ödüyoruz. Kiraları yok. Su masrafı yok. Orada çalıştıkları zaman herhangi bir giderleri yok. Bugün bir kuyudaki bir köy evini düşün. Bir de Kızıltepe'ye (ilçe merkezi) geldiği zaman en düşük kira 500 liradır. Bunun 500-600 veya bir milyar (1000 TL) elektriği vardır, suyu vardır. Kızıltepe'de masraf farklıdır. Ama en azından (...) bizim orada trafolarımız var, o elektriği bedava kullanıyor, su bedava. Bu da onlara bir kârdır yani. (...) Bugün biz yerli işçi bulamıyoruz. Onlar (Suriyeliler) hem pamukta hem mısırdaki hem çapada çalışıyor. Şehir merkezinde kalmak istemeyip kırsala gelmek istiyorlar. (...) Bizim köy 20-22 hanedir. Şimdi bunun altı-yedi hanesi Suriyelidir, bazen on hane oluyor. (Mardin, 16, Muhtar)

Mardin'de kırsal alana yerleşen Suriyelilerin yerli halkla ilişkilerinin kentsel alanlara yerleşenlere göre daha uyumlu olduğu dikkat çekiyor. Kent merkezleri göçmenin geliş noktasıyla varış noktası arasındaki kültürel/sınıfsal farkın daha görünür olduğu yerler. Buna karşın kırsal yerleşmelerden gelenlerin varış noktalarının da kırsal olmasının, yerli nüfusun farklılıklar üzerinden göçmenleri dışlama davranışını azaltıcı bir etkisi olduğu görülüyor.

Yok öyle bir şey olmaz. Köyde zaten herkesin kendi arazisidir, kendi kuyusu var. Sulama yapabilen genci veya çalışacak insanı varsa zaten kendisi işini yapıyor. Olmayan da kimi çalıştırır, kimse kimseye karışmıyor. Ve dediğimiz gibi, (köyde kalan Suriyeli ailelerle) bir muhabbet kurulmuş, düşünlerimize geliyorlar, biz onların düşünlerine gidiyoruz. Bir mevlit verdiğimiz zaman onları yemeğe davet ediyoruz. Onlar da bizi davet ediyor. Çoğu da zaten hani akrabadır. (Mardin, 16, Muhtar)

Mardin'de sulama yapılacak tarım arazilerinde sulama kuyularının olduğu tarlaların içindeki kulübelerde ya da tarla sahibinin köyündeki köy evinde barınan göçmen aileler için bu kalıcı bir barınma biçimi değildir. Eğitim ve sağlık gibi temel hizmetlere ulaşımında yaşadıkları sorunlar nedeniyle özellikle eğitim çağında çocukları olan aileler daha az gelire razı olarak şehir merkezinde iş aramaktadırlar. Kuyubaşılık sisteminin zorlukları hem kendisi de kuyubaşı çalıştıran köy muhtarı hem de kuyubaşılara destek veren bir STK'nın temsilcisi tarafından aktarılmıştır.

Tabii köydeki çocuklar köydeki okullara gidiyor. Taşımaları oldu mu taşımaya zaten bilgi veriliyor. Mesela biz çok görmüşüz ambulans, sağlık anlamında da ambulans çok zaman gelmiş telefon açtıkları zaman. Ambulans geliyor. Biz onu görüyoruz. Veya köyün veya kendi patronunun aracısıyla. Hani acil bir durum olması. Hastaneye gidecekse onlarla gidiyor. Eğitim anlamında daha zor. Kışın yollarımız biraz sıkıntılıdır. Çünkü arazi yollarıdır. Çoğu yerde daha toplu ulaştırma bitmedi. GAP gitmedi. Tabii ki bunların da elinde herhangi bir araç yoktur. Motordur. Çamur da oldu mu hiçbir araç gidemiyor. Orada bazen sıkıntılarımız oluyor taşıma anlamında, kışın, yağmur olduğu zaman. (...) Çocukları ortaya ve liseye gidenler de ya oradan evini taşır, ilçeye gelir kendi çocukları. Biz onu da gördük yani, sadece çocukları için oradaki işi yapmayı gelip burada (kent merkezinde) günlük iş yapıp, ev kiralayıp geçinmeye çalışsan. (Mardin, 16, Muhtar)

Biz kuyubaşı diyoruz oraya. Küçük bir oda ve tuvalet yok. Hiçbir hijyen, banyo yok. Bir mutfak yok. Eğitime erişim, yol yok, çünkü kışın orası çamur oluyor. Bu sefer ne

yapmaya çalışıyor, bu sefer motorla çocuğunu okula götürmek zorunda kalıyor. Bir süre sonra da gönderemiyor zaten ve okulla ilgili sorun çıkabiliyor bu sefer. Ve tabii bu durumda da maaşları kesilebiliyor. Çünkü okula gitmediği zaman, o çocuk için verilen ücret (şartlı nakit yardımı) kesilecek. (...) Yerel halk, yerel kuyubaşılar kış olunca evine gidebiliyor. Ama mülteciler sürekli onlar orada. Onların gidecek başka bir yeri yok. (Kışın koşulları) çok ağır. Çünkü kışın elektrikler gidebiliyor. Kuyubaşı elektriği kesebiliyor. Kuyu çalışmıyor. Çünkü kıştı, kuyu çalışmıyor, sularını temin edemiyorlar. (...) Hem su yok hem elektrik yok. Duş alamıyorlar. Gerçekten kırsalda yaşayan özellikle bu taraf çok büyük sorunlarla baş başa kalabiliyorlar. (...) Kışın ev bulması da zor, bir mültecinin ev bulabilmesi çok daha zor. Hakikaten barınma da büyük problem. (...) Ama bir iki aydır gözlemlediğim bir şey var, artık merkezde çalışan mülteciler de kuyubaşında köylere çalışmaya gitmeye çalışıyorlar. Nedeni sorduğumda artan kiralar. Artan kiralar ve elektrik. Çünkü kuyubaşında çalıştığında kira yok elektrik parası yok. Onun için çoğu kişi artan maliyetlerden dolayı onlar oraya gitmek istiyorlar. (Mardin, 15, STK)

Gaziantep ve Mardin'in Suriye'ye sınırdaş oluşu ve sınırın iki yanındaki yerleşimler arasındaki köklü ilişkiler bu iki ili Suriyeliler için varış noktaları haline getirmiş. Gaziantep ve Mardin kentsel ve tarımsal işgücü ihtiyacını fazlasıyla Suriyelilerden sağladığı için artık diğer düzensiz göçmenler için çekici bir varış noktası oluşturmuyor. Ancak 20 yıldan uzun bir süredir Türkiye'ye çalışma amaçlı gelen göçmenler, başka bir ülkeye geçmek üzere gelen transit göçmenler ve uluslararası korumaya başvuranlar için, İstanbul kadar İzmir ve Konya da halen önemli varış noktaları. Konya'nın bir özelliği de uluslararası koruma başvurucularının kaydedildiği ve ikamet etmeleri beklenen uydu kentlerden birisi olması. Bu kentlerde Suriyelilerle birlikte göçmen işgücü pazarı daha da genişledi. Dolayısıyla bu kentlerde Suriyelilerle birlikte diğer göçmen grupları yerli yoksul emekçi sınıfların yaşadığı mahallerdeki boşluklara, aynı evde birden çok aile ya da ev arkadaşı olarak kalabalık haneler halinde yerleşiyor. Bu kentlerin klasik yoksul mahallelerinin bir kısmı artık "göçmen mahalleleri" haline gelmiş durumda. Farklı göçmen grupları çalıştıkları sektörlerle yakınlık, göçmen ağları ve etnik ağlar ve uygun kiraların belirlediği bir süreçte kâğıt üzerinde "yok" olanlar da dahil olmak üzere mekânda "var" oluyorlar.

Gaziantep ve Mardin'e benzer biçimde Konya ve İzmir'de de göçmenler önce kentin yıpranmış bina stoku ve olumsuz çevre koşullarının hâkim olduğu eski kent merkezlerine yerleşiyorlar. Bu çerçevede Konya'nın eski kent merkezindeki Sahibiata ve Şemsitebrizi mahalleleriyle Karatay ilçesindeki Aziziye mahallesinin göçmenler ve mülteciler için nasıl bir barınma imkânı sağladığı bir okul müdürü, bir mahalle muhtarı ve bir işveren örgütü temsilcisiyle yapılan görüşmelerde şöyle ifade edildi:

Bizim burası bir de eski Konya dediğimiz Konya'nın kuruluş yeri olduğu için evler çok eski. Buradaki evler, inanır mısın, belki yüzyıllık evler var buralarda, ara sokaklarda, ara mahallelerde. Yani evler çok eski. Eski olduğu için de Konya'nın yerlisi zamanla buradan taşınmış gitmiş. Buraya kim gelmiş? Düşük aileler. Bizim Şems dediğimiz mahallede Türk aileleri de olsa yabancı uyruklu aileler de genellikle iş şeyleri aynıdır. Maddi durumları da aynı, düşüktür. (Konya, 3, Öğretmen)

Buralar Konya'nın en eski yerleşim merkezi, evler eski. Burada bizim Roman vatandaşların kaldığı iki mahalledir burası. Bu yüzden de halk mecbur kalmadıkça, kendi yerli halkımız veya dışarıdan bir görev vesilesiyle gelen halkımız bu mahallelerde ev tutmak istemez. Buralarda çok ciddi boş evler vardı. Hiçbir para etmiyordu. (Konya, 5, STK).

Burada elit kesimden memur, iyi gelirli işçi gibi kişiler artık yaşamıyor. O kişiler Meram'a gittiler. (Konya, 4, Muhtar)

Konya'nın eski mahallelerine yerleştiler. İlk gelenler (Suriyeliler) Selçuklu'ya geldi ama büyük göç başladıkça (2015'ten sonra) Türklerin oturmadığı eski mahallelere yerleştiler. Konyalıların eskiden terk ettiği yerlere yerleştiler. Eskiden bu mahalleler boştu. 500 lira ev kirası olan evleri millet 1.500 liraya kiraya verdi. Millet in işine geldi. (Konya 11, İşveren Örgütü)

Mesela Sahibiata Mahallesi ya da Şemsitebrizi burada Türklerin oturmadığı mahallelerden. Yani bir Türk o mahalleden endişe eder. "Abdallar var, çingeneler var" derler "O mahallede oturamam." Ama kim gelir? Suriyeliler. (Konya, 14, İşveren Örgütü)

İzmir de Konya gibi Suriyeli mültecilerin gelişinden önce de farklı göçmen gruplarını barındırmaktadır. Kent, Ege Denizi kıyısında olması nedeniyle Avrupa Birliği (AB) topraklarına geçmeyi hedefleyen göçmenlerle metropol olarak emek pazarının büyüklüğü nedeniyle farklı nitelikteki emek göçmenleri için de bir varış noktasıdır. Suriyelilerin gelişinden sonra hem deniz yoluyla AB'ye kaçak geçme girişimleri artmış, hem de kentsel mekânda göçmenlerin varlığı yerleşik hale gelmiştir.

İzmir'de göçmenler ve mülteciler ilin üç bölgesinde yoğunlaşmaktadır. Bunlardan biri kent merkezinde yer alan, İzmir'in liman şehri olması nedeniyle tarihsel olarak hep göç alan ve yeni gelenlerin ilk uğrak yeri olan Konak ilçesinin Basmane ve Agora bölgesi ve yakın çevresidir. Yine Konak ilçesinde, 1960'lardan beri iç göç alan Kadifekale olarak anılan semttteki mahalleler de Suriyelilerin yerleştiği alanlar arasındadır. İkincisi hem ucuz barınma imkânlarının bulunduğu hem de göçmenlerin iş bulabileceği imalat atölyelerine yakınlığı açısından tercih edilen, Bornova ilçesinin bazı mahalleleridir. Üçüncüsü Suriyeli Domların kampının da bulunduğu ve gerek yerli gerekse göçmen mevsimlik tarım işçilerinin yoğun olarak var olduğu Torbalı ilçesi ve tarımın yoğun olduğu diğer kırsal ilçelerdir.

İzmir'de göçmenlerin ilk varış noktalarından bir olan Basmane-Agora bölgesinde görüşme yapılan bir STK temsilcisi ve bir belediye yetkilisi bu alandaki göçmen varlığını şöyle aktarıyor:

Bu bölge zaten çok uzun zamandan beri göç alan bölge. Burada eskiden Rumlar vardı, Ermeniler vardı, İzmir'in yerli insanları vardı. Tabii Basmane de çok göç aldığı için artık bunlar azaldı. (...) Basmane İzmir'in merkezi, ucuz oteller, herkesin ortak buluştuğu yerler, işte tren garı burada olmasından dolayı fuar burada. Konak burada. Her insanın rahatlıkla kendini bulabildiği, istediğini alabildiği bir bölüm olduğu için göç de doğal olarak ilkin buraya geliyor. Hem iç göç hem dış göç. (...) Artık burası uluslararası enternasyonalist bir şey oldu yani. İnsan mozaiki oldu. (İzmir, 6, STK).

Burası Kadifekale'nin tam altı, Çeşmelik. Yani şöyle burası Yahudi kortejosu. Yahudilerin, işte Levantenlerin yaşadığı bir bölge. (...) Eski İzmir'in en kalbi, İzmirli burası... Ama sonra işte 1960'larda Mardinliler, 1990'larda Kürtler geliyor. Arkada bir Roman çeper var. İşte 2015'ten beri mülteciler var. Şimdi Afrikalılar var. (İzmir, 3, Büyükşehir Belediyesi)

Basmane-Agora bölgesi transit göçmenler için günöbirlik geçici iş imkânları yaratırken, küçük tekstil atölyelerinin varlığı da Suriyeliler için çalışma imkânı yaratmaktadır. Bölgenin nasıl bir işgücü barındırdığını iki STK temsilcisi şöyle anlatıyor:

Basmane camiinin önünden sabah Afrika kökenli insanları alıyorlar. Yük taşınacak, inşaatta çalışacak, çok ucuz paralarla yapıyorlar. Onları buluyorlar. Bir şekilde buluşma noktası Basmane. Günöbirlik gibi bir şey (İzmir, 6, STK).

Aslında Basmane'de fabrikalar falan yok. (...) Sadece küçük tekstil atölyeleri, çoğu merdiven altı dediğimiz atölyeler var. Hem yerli insanlar buralarda çalışıyor hem göçmenler buralarda çalışıyor. Bir de deri atölyeleri var. (...) Daha önce Yeşildere'de tabakhaneler vardı. Bu tabakhaneler kapanınca hem tabakhane işçiliği hem konfeksiyon işçiliği artık İzmir'in çeşitli yerlerinde. (...) Burada bir de küçük lokantalar var, oteller var. Buradaki insanlar (konfeksiyon dışında) inşaat işinde çalışıyor. Özellikle yoksullar hurda topluyorlar. (İzmir, 5, STK)

İzmir'de göçmenlerin barınmasına imkân sağlayan bir diğer yerleşim örüntüsü de artık çöktü alanına dönüşmeye başlayan ve kentsel dönüşüm baskısı altında olan merkezdeki gecekondu mahalleleridir. Yoğun göçmen barındıran İstanbul'da olduğu gibi İzmir'de de bu mahalleler göçmenler için bir çeşit kuvöz işlevi görmektedir. Bunlar arasında İzmir'in en eski gecekondu semti olan Kadifekale artık farklı göçmen gruplarını da barındırıyor. Bu göçmen gruplarının Kadifekale içindeki mekânsal dağılımını belirleyen unsurlardan biri sahip oldukları kültürel ve sosyal sermayeleridir. Dil ve etnik kültürel aidiyetler de bu dağılımda belirleyici olmaktadır.

(Kadifekale'nin) bu süreç içinde (göçmenler için) büyük bir avantajı vardı. (Suriyeli) Türkmenler Türkçe konuşuyor, (Suriyeli) Araplar Arapça konuşuyor. Burada (Arapça konuşan) Urfalı, Mardinli çok. Kürtler var, (Suriyeli) Kürtler de Kürtçe konuşuyor. İşleri de kolaylaştı biraz bunların. (İzmir, 6, STK)

İzmir'de göçmenlerin mekâna tutunabildikleri bir diğer bölge de tarım işçiliği yapan göçmen gruplarının barındığı Torbalı'dır. İzmir'de tarım işçiliğinde Konya'dan farklı olarak Gaziantep ve Mardin'e benzer biçimde göçmen grupları içinde Suriyeliler ağırlıkta. Torbalı'daki kampta, bölgede tarım ürünlerinin hasat zamanında, diğer illerden mevsimlik tarım işçisi olarak gelen Domlar ve diğer Suriyeliler de kalıyor. Çalışma hayatı ve istihdamla ilgili bölümün mevsimlik işçilerle ilgili kısımda daha ayrıntılı olarak ele alındığı gibi hasat dönemlerinde kamp yerleşimi barındırabileceğinin üstünde nüfusla gündelik insani temizlik ve bakım ihtiyaçlarının dahi karşılanamadığı daha da derin bir yoksulluk alanına dönüşmektedir. Suriyeli tarım işçilerinin görünürlüğü, yaz aylarında özellikle Torbalı ilçesinde artarken,

bu hareketli tarım işgücü İzmir'in yanı sıra Aydın ve Manisa'nın tarım sektörünün yoğun ilçelerine de yayılmaktadır. Kışın bu nüfusun bir kısmı, geçici koruma kayıtlarının olduğu illere geri dönerken, bir kısmıysa özellikle Torbalı'da kış aylarında da kalarak, hurdacılık ve çöp toplama gibi işlerle geçimini sağlamaya devam etmektedir.

Variş alanında bir sınıfsal-mekânsal tutunma stratejisi olarak küçük evlerde büyük haneler

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra küresel güneyden küresel kuzeye yönelen düzenli emek göçüne kıyasla, 1980'lerden sonra sayıları artan düzensiz göçmenler ve mültecilerin variş alanlarında istihdam ve barınmayla ilgili karşılaştığı sorunlar daha farklıydı. Bu sorunların başında kendi imkânlarıyla geçimini sağlama ve barınma geliyordu, çünkü yasal dayanakları olan düzenli işgücü göçlerindeki iş ve barınma imkânlarından mahrumdular. Variş alanlarındaki kentsel ve kırsal yerleşmelerde göçmenlerin çalışmasına ve barınmasına yönelik yasal, yönetsel düzenlemelerin yokluğu, yetki boşluğu, kurumsal sosyal destek mekanizmalarının göçmenleri içermemesi ve göçmenlerin karşılayabileceği kiralarda konut stokunun yetersizliği göçmenlerin çeşitli geçinme ve barınma stratejileri geliştirmelerine neden oldu. Göçmenler ve mülteciler çoğu zaman geçinme ve barınma problemini birlikte çözen bir tutunma stratejisi olarak kentlerin merkezinde eskimiş konut stokunun bulunduğu yoksul mahallelerde ucuz, metruk ve küçük evlerde büyük haneler oluşturdular.

Suriyelilerden önce ağırlığı bekar erkeklerden oluşan düzensiz göçmenlerin yaşadığı bekar amele evleri, ortak evler çok bilinen tarihsel bir olgu³² olmasına karşın birkaç ailenin aynı evde yaşamayı bir tutunma stratejisi olarak geliştirmesi görece yeni bir olguydu. Nitel araştırma kapsamında görüşülen kurum ve STK temsilcileri ve muhtarların çoğu, birkaç göçmen ailenin bir arada yaşamasının bir tutunma stratejisi olduğunun farkındaydı. Aşağıdaki alıntılar çok fazla dile getirilen bu barınma halini katılımcıların gözünden aktarmaktadır.

Şu anda bir evde üç Suriyeli aile birlikte kalıyor. Hanede iki-üç aile en az on kişi yaşıyorlar. Çalışıyorlar, geçimlerini çok kişi çalışarak kazanıyorlar. (Konya, 4, Muhtar)

Onların haneleri bizim iki üç katımız. Bizim evler üç dört kişi, onlar da en az kalan iki aile olarak yaşıyor. En büyük sorun bekar göçmenlerin evleri. En kalabalık onlar. Afganlar da bekar erkekler olarak kalıyorlar. (Konya, 1, Muhtar)

Birden fazla aile bir arada yerleşerek oturduklarına çok şahit oldum. (...) Normalde hani biz baktığımız zaman, "ya burada yaşam yoktur" deyip de girip de çok fazla ailenin yaşadığı durumlara da şahit oldum. (...) Bazı ev sahipleri bahçe içerisinde birer odalı yerler yapmışlar. Her bir odayı farklı bir aileye kiraya veriyorlar. Sadece yaşadıkları bir tane oda var. Tuvaletleri dışarıda. Böyle kiraya veren var, buna şahit oldum. (Konya, 6, Karatay Belediyesi)

32 Osmanlı döneminde İstanbul'da bekar odaları, iç göçün erken yıllarında büyük kentlere çalışmaya giden erkeklerin kaldıkları yatı hanları, amele hanları ya da Almanya'nın İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra aldığı misafir işçilerin barındığı erkek ve kadın işçi yurtları bunun bazı örnekleridir.

Mesela bir yerde üç kişi oturuyorlar, üç aileden üç tane erkek var, üç erkek çalışıyor. Bugün beş yüz lira para kazansa yevmiye bir buçuk milyar eder. Bir de çocukları çalışıyor. Ne yapar? Onlar rahatça kazanıyorlar ama Türkiye’de tek erkek çalışıyor. Onlar çok kişi çalışıp kazanıyorlar ama bizim vatandaş devlet verdi bunlara derdinde. Kıskançlık çıkıyor. (Gaziantep, 2, Muhtar)

Mekânda yerleşme ve güçlenme

Modern kentin tarihi aynı zamanda kırlardan şehirlere akan özgür emeğin kendini mekâna yerleştirmesinin de tarihi olduğuna göre kentlerin sınıfsal coğrafyaları da sınıfların mekânsal rekabeti/mücadelesiyle belirleniyor. Kapitalist sermaye birikimi rejiminin sürekli gereksinim duyduğu ucuz işgücü, emek pazarına aniden giren kitlesel yeni bir işgücü kaynağıyla sağlandığında ücretler düşebiliyor. Bu yeni işgücü yasal çalışma haklarından mahrum göçmenler olduğunda ücretler üzerinde ek bir baskı oluşturabiliyor. Bu durumda göçmenlerle yerli işgücü arasında bir ortak mücadele ve dayanışma zemini de göçmenlerin kırılğan statüleri nedeniyle inşa edilemediğinde göçmenler işçi sınıfının en güçsüz ve kırılğan grubu haline geliyor. İşgücü olarak bu kırılğan pozisyon aynı zamanda yerli toplumda kışkırtılan bir göçmen karşıtı söylemle birleştiğinde göçmenler için yaşadıkları mahallelerde kimliksel konsolidasyonu sağlayarak güçlenmek hayati bir önem taşıyor. Mekânda tutunmak, orada görünür hale gelmek ve yerli topluluğa varlığını kabul ettirmek bir güçlenme mekanizması olarak işliyor.

Düzensiz göçmen gruplarının kayıtlı çalışma imkânları olmadığı için ne sınıfsal olarak ne de mekânda güçlenme imkânları var. Ancak Suriyeli mültecilerin şimdilik kapalı olan sınıfsal güçlenme yollarına karşın mekânsal güçlenmeleri bazı mekânsal olumsuzlukların da yardımıyla daha mümkün görünüyor.

Göçmen ikamet kaydına kapanan mahallelerde barınma/yerleşme

2015’ten sonra daha da kitlesel olarak Türkiye’ye giriş yapan mültecilerin büyük çoğunluğunun Suriye’de savaştan etkilenen yoksul bölgelerden geldiğinden önceki bölümde söz edilmişti. Dolayısıyla bu göçmenlerin kentsel alanlarda barınma maliyetlerini karşılayabilecekleri en uygun yerlerin, değersizleşmiş kentsel çöküntü alanları olması onların bu alanlarda yığılarak yerleşmesine neden olmuştu. Bu alanlarda sadece barınma imkânı değil, aynı zamanda yerli halkın artık kullanmadığı kapalı kalmış eski küçük dükkânları ve depoları kiralayarak esnaflık yapabilme imkânları da olmuştu. Hatta bazı sahipsiz, yıkık dökük dükkânları da işgal edip tamir ederek dükkâna dönüştürebilmişlerdi. Bu durum bu mahallelerin göçmenlerle birlikte sosyo-mekânsal olarak yeniden yapılanmasını belirleyen en önemli dinamik oldu. Bu mahallelerde Suriyeli esnaf dükkânlarının yoğunlaştığı belli sokak ve caddelere eleştirel bir ifade olarak yerli halk tarafından “Halep Caddesi” ve “Küçük Suriye” gibi isimler takılmaya başlandı. Bu esnaflaşmanın araştırma kapsamında katılımcıların en çok değindikleri konulardan biri olması, bunun göçmenlerin artık “yerleşiyor” olduğuna, “kalıcı” hale geleceklerine dair önemli bir ipucu olmasından kaynaklanıyor. Bunu Konya’daki işveren örgütü temsilcisi şöyle ifade etti:

Kendi evlerinin altlarındaki dükkânları kiralyıyorlar, kendi mallarını satıyorlar. Kendi ekmeklerini falan yapıyorlar. Suriyeliler de kendi esnaflarından alışverişi yapıyorlar. Bir iki yıldır daha da arttı. Kendi nüfusuna hitap ediyorlar. Kentte hareket etmiyorlar. O mahalleler onların mahalleleri oldu. Kendi mahallelerine kapandılar. 19 mahalle zaten yerleşime kapandı. O mahalle içinde kendilerince hareket ediyorlar. (Konya 11, İşveren Örgütü)

Katılımcının da açıkça ifade ettiği gibi belli mahalleler artık göçmenler için sadece barınabilecekleri bir evin olduğu geçici bir konaklama alanı değil, kendi kültürleri, dilleri, gündelik yaşam alışkanlıkları ve sosyal ilişki ağlarıyla bir sosyal örüntüye dönüştü. Bu mahallelerde Suriyeli nüfus oranının daha fazla artmaması gerekçesiyle, Göç İdaresi Başkanlığı'nın yaptığı bir duyuruyla ikamet eden nüfusun yüzde 25'ten fazlası göçmenlerden ve mültecilerden oluşan mahalleler, idari statüleri artık mahalle olan köyler de dahil olmak üzere göçmen ikamet kaydına kapatıldı. Göç İdaresi Başkanlığı'nın Mayıs 2022'de uygulamaya koyduğu mahalle kapatma kararının kapsamı, Temmuz 2022'de genişletilerek 1.169'a çıkarıldı.³³ Bu karardan en çok etkilenen grup, zaten hedeflendiği gibi Suriyeliler oldu. Mahallelerin yeni göçmen ikametlerine kapatılmasının bazı çarpıcı sonuçları araştırma sırasında katılımcılar tarafından ifade edildi. Bunlardan en dikkat çeken artık neredeyse tamamen göçmen emeğine dayalı bazı tarım bölgelerinde ortaya çıkan sorunlardı. Buna kendi köyünde tanıklık eden bir muhtar tarafından sorun şöyle aktarılıyor:

Göç İdaresi bazı köylere artık ikamet vermiyor. Bir Suriyeli benim köyümde sulama yapmak istediği zaman Kızıltepe merkezinden Sevimli köyüne gelmek istediğinde ona adres verilmiyor. Adres verilmediği için ikametgâh verilmiyor. Köy içerisinde bizim jandarmaya bilgi vermemiz lazım. Şu şahıs Suriye vatandaşıdır, benim köyümde ikamet ediyor, altta da ailesinin ismi. Biz bunları oraya kaydetmediğimiz zaman Kızıltepe'deki adresi de boş olduğu zaman Sosyal Yardım ve Dayanışma Vakfı'nın ayda bir veya iki, üç ayda bir güncelleme yaptığı zaman, adreste bulunmadığı zaman bunun Kızılay maaşı duruyor. Bunu kaymakamımızla da Sosyal Yardımlaşma Vakfı'yla da görüştüm. Dedim ki bunu yaptığınız zaman artık köylere Suriye vatandaşı gitmez, çünkü maaşı kesiliyor. Biz de tarla sahipleri olarak sulamada sıkıntı çekeceğiz, çünkü işçi bulamayacağız. Bu insanlar orada hem kendileri ekmek yiyor hem de bizim işimiz görülüyor orada. Bu sıkıntılar var. (Mardin, 16, Muhtar)

Mahallelerin ikamete kapanması sadece Suriyelileri değil, kısa süreli ikamet izni sahibi ya da uluslararası koruma başvurusu diğer grupları da etkilediği yine saha çalışmasında ortaya çıktı. Konya'da okulunda Afgan öğrencileri de bulunan bir okul müdürü süreci şöyle aktarıyor:

Bu bir yılda Afgan sayısı arttı bizde. Bak, geçen yıl kaydım, bir önceki yıl yani, beş altı kişiydi. Bu sene ben 50 kişiye kadar kayıt yaptım. Buraya en az 50-100 tane Afganlı aile geldiğini düşünüyoruz bizim bu bölgeye. Arttı ama şu anda kesildi. Zaten bizim

33 Söz konusu mahalleler, yeni doğan kaydı ve aile birleşimi dışında geçici koruma, uluslararası koruma, ikamet izni ve ikamet yeri değişikliklerine kapatıldı. Bkz. GİB, 2022, "Mahalle Kapatma Duyurusu hk.," <https://www.goc.gov.tr/mahalle-kapatma-duyurusu-hk2> (Erişim tarihi: 03.07.2023)

Şems mahallesinde yabancı uyruklulara ikameti kaldırmışlar, yasaklamışlar artık. Artık Sahibiata'ya göçmenler ikametgâh alamayacaklar. Bunun sebebi de bir bölgede gettolaşmayı önlemek. (...) Önceden şöyleydi mesela oradaki ailenin biri gitmiştir. Hemen akrabası gelir, "Gel burada ev var" der. O evi işte Afganlı boşaltmıştır veya bir Suriyeli. Hemen bir Suriyeliye haber verirler. Şimdi kapandı, şu an artık bu dokuz mahallede de geçiş yok. (Konya, 3, Öğretmen)

Belli mahallelerin ikamete kapanması kent içinde Suriyelilerin yoğun olarak yaşadığı mahalleler arasında ev değiştirme sıklığını, dolayısıyla mekânsal hareketliliği de azaltmaktadır. Kentsel alanlarda yaşayan Suriyeliler içinde kentin ikamete kapalı olmayan orta sınıf mahallelerine taşınabilenlerin oranı son derecede düşüktür. O nedenle mahalleler ikamete kapanmadan önce de ancak belli mahalleler arasında ev değiştirebilmekteydiler. Fakat kapanmayla birlikte bu imkân ortadan kalktığından sadece aynı mahallede ev değiştirebilirler. Ailelerin gelir durumu iyileştiğinde çok kötü bir evde yaşamak yerine yine Suriyelilerin yaşadığı başka bir mahallede bulabildikleri daha iyi bir eve taşınma şansları da ortadan kalkmıştır. Kapanmadan önce Konya'da Afganların ve Suriyelilerin ev değiştirme sıklığını bir muhtar şöyle aktarıyor:

Ev değiştirme her iki grupta da çok sıkı. İlk başlarda mecburen kötü evlere yerleştiler, sonra yavaş yavaş kaldıkları evleri beğenmemeye başladılar. Ev değiştirmeye başladılar. Adres ve kayıt açık olduğu için o zaman değiştiriyorlardı. (Konya, 1, Muhtar)

Yine Konya'da göçmenlerin yoğun olarak yaşadığı kayda kapalı bir mahallede ilköğretim okulunun müdürü olan bir katılımcı ikamete kapanma konusunda şöyle bir görüş dile getirmektedir:

Bu sığınmacıların uyumu için dağılması gerekiyor farklı semtlere. Bunu herkes biliyor ve bunu yapamıyorlar. Çünkü başka mahallelerde yaşayanlar kabul etmek istemiyor ve ekonomik düzeylerinden dolayı kiraları ödeyemedikleri için tekrar geri geliyorlar. Bizim dediğimiz Türk'le yabancı öğrenci kaynaşsın, Türkçeyi iyi öğrensin ve buradakilerle kaynaşarak o kültüre uyumla birlikte Türk vatandaşlığına geçmenin ilk aşaması sağlansın. Benim anladığım bu. Bunu biz hani belli bir düzeyde yapıyoruz ama yeterli değil. (Konya, 2, Öğretmen)

Kentsel dönüşüm ve göçmenler

Nitel araştırmanın yapıldığı dört kentte göçmenlerin yerleştikleri mahalleler büyük oranda eski kent merkezlerindeki kentsel çöküntü alanları ve yoksul gecekondu mahalleleridir. Bu mahallelerin de büyük bir kısmı ya kentsel dönüşüm ya da soylulaştırma projeleriyle yenilenme baskısı altındadır. Bu kentsel alanlar göçmen gruplarının kente tutunabilmesinde bir kuvöz işlevi görürler. Ayrıca bu değersizleşmiş, yıkık dökük, çöküntü içindeki mahalleler göçmenlerle birlikte yeniden yaşamaya, sosyal olarak canlanmaya başlar. Ancak bu mahalleler kentlerdeki merkezi konumları ve tarihi nitelikleriyle yüksek arsa değerine karşın yapıyı çevre olarak düşük değere sahiptir. Literatürde rant farkı (*rent gap*) olarak kavram-

sallaştırılan bu durum bu alanları küresel ve yerel büyük gayrimenkul yatırım şirketleri için çekim alanı haline getiriyor. Üstelik göçmenlerden önce ve göçmenlerle birlikte bu alanlarda yaşayan yerli mahalle sakinlerinin zaten zayıf olan kentsel dönüşüme direnebilme güçleri göçmenlerin pamuk ipliğine bağlı ikamet statülerinden dolayı daha da zayıflıyor. Bir kentsel çöküntü alanındaki göçmenleri oradan çıkarmanın derin yoksulluk içindeki yerli sakinleri çıkarmaktan çok daha kolay olduğunu dönüştürücüler biliyor. Bu nedenle göçmenlerin bu bölgelerden çok yakında çıkmaları gerekecek. Konya’da göçmenlere yardım konusunda uzmanlaşmış bir STK’nın temsilcisi Roman nüfusun da yaşadığı, göçmenleri de çeken eski merkezi mahallelerin kentsel dönüşüm sürecini şöyle aktarıyor:

Belediyenin de çok uzun süredir orada bir kentsel dönüşümü var. Nitekim mahallenin birini tamamen ortadan kaldırdı. Şükran mahallesinin evleri yok şu an orada. Kentsel dönüşüm veya orada özel bir belediye bir şeyler yapacak. Ama altıncı yıla geldi, daha da bir çivi çakamadı. Resmi engeller, orada yeraltından tarihi eserlerin çıkması falan filan. Bu doğal olarak bu insanları da buraya yöneltti. Ama son alınan kararlar da Konya’da dokuz tane mahalle kapandı. (Konya, 5, STK)

Yine Konya’da göçmen sahasında çalışan bir başka STK temsilcisi kendilerine yapılan destek başvurularında kentsel dönüşüm nedeniyle evlerinden çıkmak zorunda kalacak danışanlarının kaygılarını şöyle aktarmaktadır:

Son yıllarda çok şey oldu, son bir iki senedir genelde danışanlar şey talebiyle çok başlıyor, “İşte belediyeden geldiler, evimizi yıkacaklarmış, biz nereye gideceğiz?” (...) Bir de adres tahkikatı son aylarda yapılmaya başladı. Normalde mahallelerde yüzde 25 oranının üzerinde mülteci olmamasına özen gösteriliyor. Bu oran yüzde 20’ye düşürülmüş. Geçtiğimiz hafta göç idaresinde bir toplantıda bilgi vermişlerdi. Haliyle hem kentsel dönüşüm hem bu adres tahkikatından dolayı mülteciler de artık ev bulma konusunda ciddi sorun yaşıyorlar. Zaten ev kiralari çok yüksek. Hani başka bir eve geçtiğinde yapacağı sözleşme şu anki ev kirasının iki üç katı oluyor. Böyle bir sıkıntı var. (Konya, 12, STK)

Kentsel dönüşüm nedeniyle evlerini boşaltacak göçmenlerin kiraların görece ucuz olduğu ve göçmenlerin yoğun olarak yaşadığı diğer mahallelere taşınmaları o mahallelerin ikamete kapalı olması nedeniyle mümkün olmazken, kentlerin ikamete açık mahallelerdeki kiraları ödemeye de güçleri yetmiyor. Bu nedenle kentsel dönüşüm tebligatı gelen göçmenlerin göç idaresine başvurarak ikamete kapalı mahallelere gidebilmek için izin istedikleri ifade ediliyor.

Göç idaresinden bir izin alıyorlar mesela, ben bir ev buldum taşınacağım, bu mahalleye gidebiliyor muyum, hiç olmaz mı diye bir görüşme gerçekleştiriyorlar. (Konya, 12, STK)

Konya’daki kentsel dönüşüm sürecinin göçmenlerin ülkelerine geri dönmelerine neden olduğunu ifade eden bir toplum merkezi yetkilisi bu sürecin sonuçlarına dair yorumunu şöyle dile getiriyor:

(Kentsel dönüşümün) çok fazla yansıması gönüllü geri dönüşlerde oluyor. Orada da bir güvenli bölge oluşturulduğu için. Ben yine güvenli geri dönüşlerin olacağını düşünüyorum. Bakalım, biraz daha belki azalacak bu nüfus yoğunluğu. Ama dediğimiz gibi 2011. On bir yıl geçti. On ikinci yılına dönecek neredeyse. Bu insanlar da burada büyüdüler, doğdular, çolukları çocukları oldu. Nasıl olur süreç? Çünkü bir de bu işin psikolojik tarafı var. Gelirken göç yolunda çok ciddi travmalar yaşayan insanlar geriye göç ederken aynı travmaları yaşayacakları için belki de bunu istemiyor olabilirler. Buna bir de o tarafından bakmak gerekiyor. Yine benim şahsi fikrim. (Konya, 13, STK)

Konya'da olduğu gibi İzmir'de de göçmenlerin yaşadığı merkezi mahallelerde ve artık kentsel çöküntü alanı haline gelen merkezdeki eski gecekonduların alanlarında kentsel dönüşüm projeleri var. Bornova'nın Suriyelilerin yoğun olarak yaşadığı bir mahallesinin muhtarı bu süreci şöyle aktarıyor:

(...) Kentsel dönüşüme girdi. Bu Bornova'daki en son depremden sonra bu tarafa doğru bir kayma oldu. (...) Müteahhitler de işte devletimizin desteğiyle kentsel dönüşüm olayı. Üst taraflar bizim, yerli mahallesi diyoruz o tarafa, o bölgenin arsa sahipleriyle, ev sahipleriyle anlaşarak (...) apartman sistemine geçiliyor. (Yani kiracılar çıkarılıyor.) (...) (Suriyeliler de bir süre sonra) daha kırsal yerlere gidecekler. (İzmir, 8, Muhtar)

(...) Az miktar da olsa (kentsel dönüşüme giren evlerde) yaşıyorlar. Onlar başka yerlere göç ediyor. Yani birbirlerinden etkileşimle yapıyorlar. Mesela Işıkkent'te yaşıyor Suriyeli bir akrabası. Burada ev kentsel dönüşüme girdi veya ev sahibiyle anlaşamadı, "gel" diyor "buradan buluruz" diyor, gidiyor. Naldöken'den buluyor, Naldöken'e gidiyor. Ne bileyim ben, Yeşilçam'da buluyor mahalle. Kendi aralarında çok iyi organize oluyorlar. Çok iyi oluyorlar. Bizim yerlilerde olmayan birliktelik onlarda var. (İzmir, 8, Muhtar)

Muhtarın bu anlatımı, kentsel dönüşüm veya rant alanlarının oluşmasıyla ucuz barınma imkânlarını kaybeden Suriyelilerin kentin çeperlerine doğru yöneldiklerine işaret ediyor. Bir yandan da akraba ve aile ağlarının konut bulunmasında oynadığı rolü de gösteriyor.

Nitel araştırmanın yapıldığı diğer iki kent olan Gaziantep ve Mardin'de de tarihi kent merkezlerinde büyük bütçeli soylulaştırma projeleri hayata geçirilmektedir. Bu iki kentin tarihi merkezleri aynı zamanda küresel ölçekte yaygınlaşan kent tarihi turizminin iki önemli destinasyonu olduğu için Mardin'de tarihi sit alanı olan Yukarı Mardin ve Gaziantep'in çok kültürlü yapısını temsil eden tarihi Antep Evlerinin bulunduğu mahallelerin hızla turistik konaklama ve yeme içme alanlarına dönüştüğü dikkati çekmektedir. Bu alanlardaki göçmenlerin kentin içinde nasıl bir hareketlilik içinde yaşamlarını sürdürecekleri önemli soru işaretlerinden biridir.

Çalışmanın bu bölümünde göçmenler ve mültecilerin kentsel veya kırsal mekânda tutunma dinamikleri ve barınma koşulları ele alındı. Konu, göçmenlerin mekânda tutunabilmelerinde en önemli üç unsur olan mekânda barınabilme imkânı, orada geçimini sağlayabilme imkânı ve sosyal dayanıklılık ağlarının varlığı üzerinden irdelendi.

Göçmen ve Mülteci Çocukların Eğitime Katılımı: Kurumsal, Yapısal ve Sosyo-Ekonomik Koşullar

Bu bölümde, beş ilde öğretmenler, sendika üyeleri ve sivil toplum kuruluşlarının (STK) temsilcileriyle yapılan görüşmeler ışığında, mülteci ve göçmen çocukların eğitime erişimlerindeki sorun alanlarından söz edilecek. Bu alandaki kurumsal çerçevenin kısaca özetlenmesinin ardından, eğitim sistemindeki yapısal durumdan kaynaklanan sorunlar tartışılacak. Bu sorunlar arasında göçmen ve mülteci çocukların okula kaydolması, devamsızlık, erken okul terki ve bu öğrencilere yönelik önyargılar ve ayrımcılık sayılabilir. Diğer sorunlar arasındaysa, mülteci ve göçmen çocuklarının yeterli Türkçe bilmemeleri, iyi Türkçe bilmeyen ebeveynlerinden destek alamamaları gösterilebilir. Bunun dışında, göçmen ve mülteci çocuklara yönelik, Avrupa Birliği (AB) fonlarıyla desteklenen programın uygulaması çerçevesindeki sorunlardan da söz edeceğiz.

Yabancıların eğitimi konusunda kurumsal düzenlemeler

Yabancılar ve Uluslararası Koruma Kanunu'nun 34. maddesi, Türkiye'de ikamet izni bulunan, uluslararası koruma (UK) veya ikincil koruma başvurusu veya statüsü bulunan yabancıların 18 yaşına kadar çocuklarına ilk ve orta öğretim kurumlarında eğitim hakkı veriyor (YUKK, 2013). Düzensiz göçmen çocukların örgün eğitime erişimi söz konusu değil. Geçici koruma (GK) statüsündeki Suriyelilerin çocukları 2016 yılına kadar Geçici Eğitim Merkezleri'nde (GEM) eğitim alabiliyordu. 2016'da yapılan düzenlemelerle Suriyeli çocuklar örgün eğitim kurumlarına aşamalı olarak entegre edildi ve GEM'ler kapatıldı. GK statüsündeki Suriyeliler Yabancı Öğrenci Sınavı'na (YÖS) girerek Türkiye'de üniversite eğitimine de katılabiliyorlar. Bu bölümde sadece zorunlu eğitime katılım ele alınacak, yükseköğretimdeki göçmen öğrencilerden söz edilmeyecek.

Yapılan düzenlemelere rağmen hem geçici koruma statüsündeki Suriyelilerin hem de diğer mülteci ve göçmen çocukların eğitime erişiminde çok ciddi sorunlar devam ediyor. Millî Eğitim Bakanlığı (MEB) Hayat Boyu Öğrenme Genel Müdürlüğü'ne bağlı Göç ve Acil Durumlarda Eğitim Daire Başkanlığı'nın Ocak 2022'de açıkladığı rapora göre, 2021-2022 öğretim yılında okul çağında (5-17 yaş arasında) 1.124.353 geçici koruma statüsünde Suriyeli vardı. Bu çocukların 730.806'sı eğitim-öğretime dahildi; kalan 393.547'si eğitim dışındaydı. Diğer bir deyişle okul çağındaki GK statüsündeki Suriyelilerin üçte biri okula kayıtlı değildi. Aynı raporda Ocak 2022 itibariyle ilkokul çağındaki Suriyelilerin okullaşma oranının yüzde 75,1, ortaokulda aynı oranın yüzde 80 olduğu belirtiliyor. Okul öncesi eğitimde okullaşma oranı yüzde 34,3 iken, lise eğitimindeyse yüzde 42,6 (T24, 2022). Türkiye üniversitelerindeyse 2022-2023 öğretim yılında 58.213 Suriye vatandaşı eğitim görmekteydi (YÖK, 2023).³⁴

³⁴ Yükseköğretim Kurumu'nun (YÖK) web sayfasındaki istatistiklerden derlenen bilgiye göre, 2022-2023 öğretim yılında Türkiye üniversitelerinde toplam 301.549 yabancı uyruklu öğrenci vardı. Bu sayılar, ön lisans, lisans, yüksek lisans ve doktora programlarındaki öğrencileri kapsıyor. Bkz. <https://istatistik.yok.gov.tr/> (Erişim tarihi 1.07.2023).

Ekim 2016'da, özellikle Suriyeli olmak üzere göçmen çocukların eğitimine destek için AB desteğiyle bir proje başlatıldı. Türk Eğitim Sisteminde Çocuklar için Kapsayıcı Eğitimin Desteklenmesi Projesi'nin (PIKTES +) hedefi, "yabancı çocukların, Türkiye'deki eğitime erişimlerine ve sosyal uyumlarına katkı sağlamak" ve 29 proje ilinde "yabancı çocuklar için örgün eğitim sisteminde (okul öncesi eğitimden ortaöğretim sonuna) kayıt, okula devamlılık ve bir üst kademeye geçişi arttırma amaçlarında Millî Eğitim Bakanlığı'nın çabalarını desteklemek" olarak tanımlanıyor (PIKTES, 2023a). Proje, Avrupa Birliği'nin (AB) Türkiye'deki Mülteciler için Mali Yardım Programı (FRIT) çerçevesinde hibe yöntemiyle fonlanıyor. 2016-2022 yılları arasında sürdürülen PIKTES I ve PIKTES II projelerinin ismi, "Suriyeli Çocukların Türk Eğitim Sistemine Entegrasyonunun Desteklenmesi Projesi"ydi. PIKTES + projesinde benzer amaçlar hedeflenirken, "ev sahibi topluluk için eğitim kalitesinin korunması" ve "yabancı ve sosyo-ekonomik açıdan dezavantajlı ev sahibi topluluk çocukları için örgün eğitim sisteminin (okul öncesinden ortaöğretim sonuna) erişilebilirliği" gibi ifadeler de yer alıyor.

Projenin uygulandığı okullarda açılan uyum sınıflarında "Türkçe bilmeyen ya da Türkçe dil beceri düzeylerini geliştirmeye ihtiyacı olan yabancı uyruklu tüm öğrencilere eğitim imkânı sunmak, eğitim sonunda bu öğrencileri diğer branş derslerini içeren akademik eğitime hazır hale getirmek" hedefleniyor. Görevlendirilen Türkçe öğreticileri, "Türkçe/Türk dili ve edebiyatı öğretmeni, sınıf öğretmeni ve yabancı dil öğretmenlerinden (kadrolu veya sözleşmeli) norm fazlası olanlar, maaş karşılığını doldurmayanlar ve ek ders karşılığında görevlendirilebilenler, ücret karşılığında görevlendirilen öğretmenler" olarak tanımlanıyor (PIKTES, 2023b).

Eğitimciler, eğitim işkolundaki sendika temsilcileri ve STK üyeleriyle yapılan görüşmeler, göçmen ve mülteci çocukların eğitime erişiminin yasal mevzuatın oluşturduğu koşullar çerçevesinde biçimlendiğini gösteriyor. Nitel saha araştırması, okula kayıt, okula devam, okul terki, dil öğrenimi ve müfredat gibi alanlarda göçmen ve mülteci çocukların yaşadıkları sorunlara dair bir tablo oluşturuyor. Aynı zamanda, Türkiye eğitim sisteminde deneyimlenen sorunlar hakkında da bir fikir veriyor. Aşağıda en büyük grubu oluşturan Suriyeli çocukların eğitim sisteminden kaynaklanan sorunlarından başlanarak, göçmen ve mülteci çocukların eğitime erişimde yaşadıkları güçlükler tartışılacak.

Okula devam sorunları ve okul terki

Nitel görüşmeler yapılan beş ilde dile getirilen önemli bir sorun, Suriyeli öğrencilerin okula devamına ilişkindi. Okula devamlı ilgili sorunların önemli bir nedeni ailelerin yoksulluğu nedeniyle özellikle erkek çocukların erken yaşta çalışmak zorunda kalmalarıyken, bir diğer nedense kızların erken yaşta evlendirilmeleri. Öte yandan kızlarda da erkeklerde de devam sorununun özellikle ortaokul seviyesinde ortaya çıktığı belirtilmekte.

İstanbul'da Suriyelilerin yoğun olarak yaşadığı, tekstil ve ayakkabı atölyelerinin bulunduğu semtlerde hem erkek hem de kız çocukları erken yaşta çalışmaya başlıyorlar. Başka araştırmalarda ortaya çıkan bu durum (örneğin Yüksek vd. 2021; Yüksek vd., 2022), görüştüğümüz öğretmenler tarafından da dile getirildi.

Fabrikada çalışıyor çocuk. Ev de yok. Ya da ailesi yok. Annesi de yok babası da yok. Böyle bir evde yaşıyorlar 15 tane erkek diyelim ki. Onun için gelmiş zaten. Çalışmak için gelmiş Türkiye'ye. Ama okula gitmesi gerekiyor. Ya da kız çocuklarını mesela göndermiyorlar. Hem (...) dini bakış açısından dolayı da göndermeyen var. Ya da annesine yardım edecek. (İstanbul, 3, Öğretmen)

Çok düşük ücretle çalışıyor ebeveynler. (...) Kiraların beş-altı bin liradan aşağı olmadığı Bağcılar'da bile doğal olarak çocuk babaya destek olarak bodrum altlarında güvencesiz çalıştırılıyor. Devamı olmayanların temel durumu bu. (Peki kız çocuklarında çalışan var mı?) Tabii tekstil atölyelerinde overlokçuluktan tut artık hepsi 13-14 yaşına gelen kız çocuk bir meslek öğreniyor. Çalıştırıyorlar. Esenler'de ve Bağcılar'da arka mahallelere gittiğiniz zaman bodruma inin, neredeyse üçte biri neredeyse yarıya yakını kız veya erkek çocuklar çalışıyor, 15 yaş altı. (İstanbul, 2, Öğretmen)

Çocukları okula gönderme çabası var. Çünkü her gönderdiği çocuk için para alıyor. (...) Devam oranı az, yüzde 50'dir. Çalışıyor çocuklar, çalışıyor. (Konya, 1, Muhtar)

Bununla birlikte Konya'da görüştüğümüz ilkokul müdür yardımcısı, Suriyelilerin öğrencilerin çoğunluğunu oluşturduğu kendi okulunda devam oranının daha yüksek olduğunu, çalıştırılmaları nedeniyle okula gelmeyenlerin hane ziyaretleriyle takip edildiğini belirtti.

Yaklaşık yüzde 80'i okula devam ediyor. Okula devam edilmesi, motivasyonlarının yüksek olduğunu gösteriyor yine de. (...) Geri kalanların da çoğunluğu (...) ailelerdeki parçalanmışlıklar, işte ekonomik durumlarının yetersizliğinden dolayı peçete, su sattırıyorlar. Onları biz ev ziyaretleri, veli ziyaretleri yaparak okula kazandırıyoruz. (Konya, 2, Öğretmen)

Yine Konya'da görüşülen, öğrencilerin yarısından fazlasının yabancı olduğu imam hatip ortaokulunun müdürü, toplam öğrenci sayısının dörtte birinin devamsız olduğunu, bunların çoğunun da Suriyeli olduğunu aktardı (Konya, 3, Öğretmen). Aynı katılımcı, Suriyeli aileler sık sık adres ve telefon değiştirdikleri için velilerle çocukların devamsızlığı konusunda iletişim kurmanın da güç olduğunu anlattı. Genel olarak okula devamın ilkokul düzeyinde yüksek olduğu, ancak ortaokuldan itibaren devamsızlığın arttığı ve liseye gelindiğinde okul terkinin veya liseye hiç kaydolmamanın daha yüksek olduğu birçok katılımcı tarafından ifade edildi.

Sosyal Uyum Yardımı (SUY) alan mülteci ailelerin okul çağındaki çocuklarını okula göndermeleri şartı olduğu için, aslında okula devam takibinin yapılması için bir mekanizma mevcut. Bunu Konya'da bir STK temsilcisi şöyle anlattı:

Şartlı eğitim yardımları var okula devam eden çocuklar için. (...) Okula dört günden fazla devamsızlığı olan bize raporlanıyor, Milli Eğitim tarafından. (...) Sosyal çalışmacı arkadaşlarımız bunun incelemesini evlerde, hanelerde yapıyoruz. (...) Onunla ilgili sosyal incelememizi yapıyoruz, raporlarımızı yazıp yine İl Göç (İdaresine) bunların mutlaka raporları yazılıyor. (Konya, 13, STK)

Ancak devamsızlık takibinin çok düzenli yapılmadığı, farklı kentlerdeki görüşmelerde ifade edildi. Dolayısıyla öğrencilerin devamsızlığında, devamsızlık takibinin ve denetiminin yapılması ve mevzuat uyarınca devamsızlık nedeniyle sınıfta kalmak diye bir uygulama olmasının da etkisi var.

Tabii takibat yok. Bununla ilgili normalde çocuğun okula gelmeme durumunda bir cezai yaptırım var. Fakat bununla ilgili bugüne kadar çok fazla ceza anlamında bir yaptırıma ben bir velinin muhatap olduğunu görmedim. (İstanbul, 2, Öğretmen)

(Okula devam) denetimi çok iyi yapılmıyor, neden yapılmıyor? Çünkü çok öğrenci gelmiyor. (İzmir, 2, Öğretmen)

150 (öğrenciden) ortalama 20 civarı sürekli bir devamsız öğrencim var Suriyelilerden. (...) biz onlara davet yolluyoruz. Okula gelmeleri gerektiğini söylüyoruz. Para cezası olduğunu anlatmaya çalışıyoruz. Bu konuda İl Milli Eğitim'de bir şube müdürü dahi görevli yani. Çocukların devamına, okula kazandırmaya dönük çalışmalar yapılıyor İl Milli Eğitim'de. Türk öğrencilerindeyse devam etmeyenler genelde Doğu-Güneydoğudan gelenler. (İstanbul, 2, Öğretmen).

Suriyeli velilerle de görüştüğümüzde kesinlikle eğitime çok önem veriyorlar. Çocukların okumasını istiyorlar. (...) büyük bir çaba içerisinde çocuklarını okula devam ettirme noktasında. Ama devamsızlık yapanlar da var. Biliyorsunuz devamsızlıktan kalma yok ilkokullarda, ortaokullarda. O nedenle devamsız olan öğrenciler de var. (Gaziantep, 12, Öğretmen)

Mardin, Gaziantep ve İzmir'de de erkek çocukların küçük yaşta atölyelerde çalışmaya başlaması, okula devamsızlığa yol açan nedenler arasında ilk sırada yer alıyor.

Marangozhanede çocuk çalışıyor. En çok fırınlarda çalışıyorlar. Demircide çalışıyor. Bazı işler, ağır işler. Fırın özellikle çocuk için çok ağır işler. (Mardin, 5, STK)

Benim öğrencilerim mesela ya sürekli devamsızlar ya da okula devam ediyorlar. Diyelim bir yıl çocuk okula geldi. İkinci yıl gelmemelik diye bir şey olmuyor. (...) Ya da sürekli devamsız. Yani çalışanlar var (...) O da etken olmuş olabilir, gelmemelerinin sebebi. Nasıl olsa bir beklenti yok aslında okulda. Yani bir başarı da beklemiyor. Sadece nedir, o eğitim sürecini tamamlayıp ondan sonra diplomayı almak. O süreyi de dışarıda çalışarak geçiriyor genelde. (Mardin, 12, Öğretmen)

Öte yandan Gaziantep'te yaşayan ve tarım işçiliği yapan Suriyeli ailelerin çocukları arasında çalışanların daha yaygın olduğu hem de bu nedenle temel eğitime devam etme eğiliminin daha düşük olduğu belirtildi.

İlkokulda genelde yok denecek düzeyde çalışma oranı. Ama bu mevsimlik tarım işçisi aileler için ilkokulda da değişmiyor, ortaokulda da lisede de. Yani liseyi tamamlayan çok az, benim önceki çalıştığım bölge için söyleyeyim. (Gaziantep, 5, Öğretmen)

Yukarıda SUY alma şartı olarak okul çağındaki öğrencilerin okula kayıtlı olması gerektiği belirtilmişti. Mardin'de bir öğretmen, bazı ailelerin bu nedenle çocuklarını okula kaydettirdikleri ve eğer bu durumdaki bir çocuk çalışıyorsa, kayıtlı olmasına rağmen okula devam etmediği görüşündeydi.

Şimdi devlet desteği var öğrenciler üzerinden. Bunu kullanıyor(lar) işin açıkçası. Yoksa çocuğu okuldan çıktığı gibi dükkâna ya da sanayiye ya da farklı bir yere çalıştırmaya

gönderiyor. Okul temel bir eğitim alsın ya da belirli bir seviye atlasın diye değil. O desteğin kesilmemesi amacıyla. (...) Ve bu da tabii eğitimi köreltiliyor. Çocuklarda öyle bir kaygı yok. İşin kötü tarafı ailelerde de öyle bir kaygı yok. Çok nadir bazı velilerde, o da hani ya eğitim düzeyi yüksektir, orada da belirli bir standardı yakalamış, burada da aynı şeyi devam ettiriyor. Ya da belirli bir maddi desteği vardır. (Mardin, 17, Öğretmen)

Mardin'de çocuk koruma alanında çalışan bir STK'nın temsilcisi, Suriyeliler arasında çocuk işçiliğiyle mücadele etmenin zorluklarından da bahsetti.

Erken yaşta zorla çalıştırılan bir çocukla karşılaştığımızda aslında buna dair gerçekleştirmemiz gereken bir mekanizma var. Ama öte taraftan biz bu mekanizmayı gerçekleştirdiğimizde, hane içerisine giren ücrette azalma gerçekleşiyor. Ya da belki sadece aile içerisinde çalışabilen tek kişi olmuş oluyor çocuk. Ve aslında biz tamamen onu yoksulluk sınırına çekmiş oluyoruz. (...) Çünkü aldığımda haneye girmesi gereken, o çocukla beraber girecek ücreti kesmiş oluyorsunuz. (...) Şimdi çocuğu bu süreçle muhatap ettiğinizde ve çocuğu çalışma ortamından alıkoyduğunuzda çocuk size olan güvenini de kaybetmiş oluyor. (Mardin, 5, STK).

Öte yandan yoksul mahallelerdeki okullarda, Suriyeliler daha çok olmakla birlikte yerli öğrenciler de ailelerinin geçimine yardım için çalışabiliyor. Gaziantep'te bir öğretmen bunu şöyle dile getirdi:

Okul tam gün. Üçe kadar. Üçten sonra işe gidiyorlar. Çünkü ekonomi biliyorsunuz, kriz gittikçe artıyor. (...) Bu çocuklar çalışmak zorunda kalıyorlar. Bazen sabahları bakıyorum, uyuklayan öğrenciler var. Nereden? Fırında çalışıyorum. Berberde çalışıyorum. Düğün salonunda çalışıyorum. Ciddi oranda da artıyor bunlar. (...) Suriyeli öğrencilerden çalışan daha fazla tabii. (...) Ama bizim kendi Antepli öğrencilerimizden de var çalışanlar. (Gaziantep, 12, Öğretmen)

Okula devamsızlık gibi, okul terkinin nedeni de genelde ekonomik oluyor. Kızlarsa ergenliğe girdiklerinde veya evlendirilmek üzere aileleri tarafından okuldan alınabiliyorlar. Bu durum bütün öğretmenler tarafından ifade edildi.

Kız çocuklarını bekleyen büyük bir tehlike var. Altıncı yedinci sınıftan sonra fiziksel olarak büyüdükleri zaman hemen evlendiriliyorlar. Ve benim çok öğrencim, buna çok acı deneyimledim şahit olum, yedinci sınıfta çok başarılı, çok zeki öğrencilerim sekizinci sınıfa gelmediler. (...) Erkek öğrenciler liseye kadar, ikinci kademe, üçüncü kademe kadar devam ettirebiliyorlar. (İzmir, 2, Öğretmen)

Erkek öğrencileri işe gönderiyorlar, ama bu iş dediğimiz öyle kayıtlı bir iş değil kayıt dışı işlerde çalıştırıyorlar. İşte en fazla yaptıkları işler, bu çöplerden kâğıt toplama işine gönderiyorlar çocukları, biraz yetişkin oldukları zaman okuldan kopmalar başlıyor. Bu başarısızlık nedeniyle değil, maalesef ben ona çok üzülüyorum. En fazla bu ekonomik nedenlerden dolayı okulu bırakıyorlar. Ama bu oran tabii öyle çok yüksek değil yüzde 15-20'yi geçmiyor. Yine yüzde 80'i devam ediyor erkeklerde, kızlarda bu (okula devam) oran çok düşüyor. Kızlarda yüzde 50 civarında. (İzmir, 2, Öğretmen)

12-13 yaşında evlenen kız öğrencilerimiz var mesela Suriyelilerden. İki kardeş. Geçen sene yediden sekize geçti. Dedim ablan nerede? Ablam evlendi. Kiminle evlendi? "Hocam işte bizim bir akrabamız vardı, onunla evlendirdik, Esenyurt'a gitti." 12-13 yaşındaki kız öğrenciden bahsediyorum. Kendi öğrencimiz. Bu artık bizim için... bu da bir normalize olunan bir davranış diyeyim. Çünkü yaşıyoruz, bunu yaşıyoruz. (İstanbul, 2, Öğretmen)

Öte yandan Konya'da farklı bir durumla da karşılaştık. Suriyeli nüfusun çok yoğun olduğu, semtteki ilkokulun öğrencilerinin yarıdan fazlasının Suriyeli ve diğer göçmenlerden oluştuğu bir mahallede, okul müdür yardımcısı Suriyeli ailelerin bu semtte uzun süre kalmaması nedeniyle de devamsızlık ve okul terki olduğunu aktardı.

Mesela bu sene geliyorlar, bu civarda kayıt yaptırıyor, altı ay sonra gidiyor başka bir okula. Yani birden başlayıp dördüncü sınıfı bitiren belki yüzde 50, yüzde 40 civarına düşebiliyor. Bazen yüzde 30 civarına düşebiliyor. (Konya, 2, Öğretmen)

Farklı ilde ikamet kaydı veya sınır dışı kararı nedeniyle okula gidememe

Bazı Suriyeli çocuklar, ailelerinin geçici koruma statüsü farklı bir ilde kayıtlı olduğundan, çalışmak üzere geldikleri veya yaşadıkları şehirde okula gidemiyorlar. Benzer bir sorun, uluslararası koruma kaydı veya ikamet izni kaydı başka bir ilde olan diğer göçmenler ve mülteciler için de geçerli. Ayrıca uluslararası koruma başvuruları reddedilen mülteci ailelerinin çocuklarının okula kaydı silinebiliyor. 2022 yılında, kayıtlı yabancı nüfusu belirli bir oranın üstünde olan mahallelerin yeni göçmen kayıtlarına kapatılması, bu konudaki sorunları artırmış durumda.

Erkek kardeş geldi geçen sene uyum sınıfına. Ablasını okula almamışlar. İkisinin de ikameti Malatya. Müdür diyor ki "Aldığımızı yanlışlıkla aldık. Gözden kaçtı" diyor. "Ben bunu da alırsam soruşturma açılabilir, bu defa bu çocuğu da alırlar okuldan." Yasak çünkü şu an. Babanın sigortasını yaptırıp ikamet alması gerekiyor İstanbul'dan. İstanbul'da da şu an çok dolu olduğu için ikamet almıyorlar. (...) Ve o çocuklar okula gidemiyor. (...) Bu şu an en büyük sorun aslında. Çünkü çocuk bir türlü ikametini alamayacak. Ama devlet de onu okula almayacak. Çünkü okula geldiği zaman o çocuk, resmi olarak bu ailenin burada olduğu görülüyor. (...) Ama sen onu tespit edip o zaman Malatya'ya gönder. Bunu da yapmıyor. Ama burada olduğunu da biliyor. Okula almıyor. (İstanbul, 3, Öğretmen)

Aslında okul müdürlerinin bu durumda inisiyatif kullanıp çocuğu misafir öğrenci olarak kaydedebileceği belirtiliyor, ancak muhtemelen okul yöneticilerinin büyük çoğunluğu bu inisiyatifini kullanmıyor. Çünkü göçmenlerin yaşadığı mahallelerde çoğu zaman okullar ve sınıflar zaten çok kalabalık.

Her ne kadar bu biraz daha farklı seyrediyor olsa da birazcık daha okul müdürlerinin kapasite doğrultusunda kullanabildikleri bir inisiyatif var. Misafir öğrenci olarak çocukları kabul edebiliyorlar ya da etmeyebiliyorlar. Bu da birazcık kapasiteyle ve yaklaşımla da alakalı. (İzmir, 20, STK)

Öte yandan başka ilde kayıtlı oldukları için eğitime erişim sorununu en ağır yaşayanlar Suriyeli tarım işçisi ailelerin çocukları. İzmir'in Torbalı ve tarımın yoğun olduğu diğer ilçelerinde tarım işçiliği yapan, özellikle Suriyeli Dom ailelerin durumu böyleydi.

Çocukların eğitime erişememesinin iki ana sebebi var. Birincisi ailelerinin göçebe yaşam tarzı, ikincisi İzmir'e kayıtlı olmamaları. (...) İki ana sebep. Bunları çözemedikten sonra bu çocukların Türk eğitim sistemine entegre olması mümkün değil. Bunlar Türkçe bile bilmeden bu ülkede büyüyorlar. (İzmir, 12, STK)

Bu sözlerin sahibi, göçmen ve mülteci çalışması yapan yerel bir inisiyatifin temsilcisi, eğitim sistemine hiç erişimi olmayan Suriyeli Dom çocuklar için Torbalı'da bir süre bazı etkinlikler yaptıklarını şöyle aktarıyor.

Altı-yedi yıldan beri biz sahadayız. Ve orada okula dönüş programımız var. Sahaya gidiyoruz, oradaki çocuklara Latin alfabesi öğretiyoruz. Türkçe öğretmeye çalışıyoruz. Temel matematik öğretiyoruz gibi. Çeşitli sosyal aktiviteler gerçekleştiriyoruz. (İzmir, 12, STK)

Millî Eğitim Bakanlığı veya Halk Eğitim Müdürlüğü'yle protokolleri olmadığı için yaptıkları faaliyetlerin "eğitim" olarak nitelendirilemeyeceğini söyleyen bu inisiyatif temsilcisi, zaten kayıtsız göçmenlerin MEB ve Halk Eğitim'in kurslarından yararlanamadıklarını hatırlattı. Uluslararası kurumların finansal desteğiyle yapılan projeler de sadece kayıtlı mültecilere ve göçmenlere ulaşabiliyor. Dolayısıyla uluslararası donörlerle çalışmayan bu inisiyatif, Dom çocuklara bir ölçüde ulaşabiliyordu ancak "kendi yağıyla kavrulduğu" için de bu inisiyatifin etkinlikleri sürekli olamıyordu.

Uluslararası koruma başvurusu yapmış Afgan, Somalili veya başka bir ülkeden mülteci bir ailenin başvurusunun reddedilmesi ve sınır dışı kararı çıkması durumunda, UK kimlikleri pasif hale geliyor veya geri alınıyor. Bu durumdaki bir ailenin çocukları da okula kayıt yaptıramıyorlar veya kayıtları siliniyor. Böyle bir durumda, koruma alanında çalışan STK'lar veya hak savunuculuğu yapan avukatlar, söz konusu çocuklar için mahkemelere "eğitim tedbiri" başvurusunda bulunabiliyorlar. Ancak bu başvuruların her zaman sonuç vermediği ve çoğu zaman da ailelerin bu başvuruyu yapamadıkları hem Konya'da hem de İzmir'de STK temsilcileri tarafından aktarıldı.

Türkçe dil öğrenimi ve okulda iletişim

Mülteci ve göçmen çocukların okul başarılarını etkileyen, okula devamsızlık ve okul terkine yol açan faktörlerden birisi Türkçe dil becerilerinin eksikliği. Özellikle GEM'lerden milli eğitim okullarına geçiş döneminde, Türkçeyi iyi bilmemek Suriyeli öğrencilerin başarısını olumsuz etkileyen faktörlerin en önemlileri arasındaydı (örneğin bkz. Yüksek vd., 2022).

Bu araştırma kapsamında beş ilde yapılan görüşmeler, Türkçe dil becerisinin okul başarısındaki rolünün hayati önemine işaret ediyor. PIKTES projesi kapsamında Suriyeli ve diğer göçmen öğrencilerin bulunduğu okullarda, "uyum sınıflarında" göçmen ve mülteci öğrenciler için Türkçe eğitimi veriliyor. Ancak İstanbul'da görüşülen ve altı yıldır uyum sınıfı öğretmenliği yapan bir eğitimci, bu derslerin yeterli olmadığını ve son dönemde azaltıldığını belirtti.

Ortaokul ve lisede kurs şeklinde. Dil kursu şeklinde. İlkokuldaki de uyum sınıfı adı altında sadece üçüncü sınıflara yönelik bir şeye dönüştü. Ondan öncesinde biz iki, üç, dört ve on ikinci sınıfa kadar çocuklara ulaşıyorduk. Şimdi daha da böyle daraldı. (İstanbul, 3, Öğretmen)

Bu öğretmene göre, sadece üçüncü sınıflara yönelik uyum sınıfı uygulaması yetersiz. Bunun nedenini şöyle açıklıyor:

Sadece üçüncü sınıfla sınırlanması bir kere bizim yaptığımız işin doğasına aykırı. Çünkü biz bu çocukların ne zaman geleceğini, nereden ne zaman geleceğini, hangi problemden dolayı geleceğini bilmiyoruz. (...) Kapsamı ne kadar geniş olursa biz o kadar çok çocuğa ulaşabiliriz. Sadece üçüncü sınıfla katı bir şekilde sınırlandırıldığında bir çocuk diyelim ki Irak'tan geldi. Ama dördüncü sınıf çocuğu bu çocuk. Ama ben bu çocuğu alamayacağım sınıfıma ve bu çocuk ortaokula da gidecek belki önümüzdeki sene. (...) Bence iki, üç, dördüncü sınıfların tamamını kapsamalı. (İstanbul, 3, Öğretmen)

Benzer bir görüş dile getiren Konya'daki ilkokul müdür yardımcısı katılımcı, ayrıca uyum sınıfları için dersliklerinin de olmadığını belirtti:

Üçüncü sınıfta uyum sınıfı programı var. Ama uyum sınıfı birinci sınıfta da lazım. Üçüncü sınıfta uyum sınıfına giren öğrenci başka şeylerden geri kalabiliyor. Aslına bakarsanız uyum sınıfı verecek ekstradan bir sınıfımız da yok yani. Yani fiziki şartlarımız çok kısıtlı. (Konya, 2, Öğretmen)

Uyum sınıfının sadece üçüncü sınıfla sınırlandırılmış olması, ortaokula geçen göçmen ve mülteci çocukların Türkçe dil becerileri ve okul başarısı açısından da sorun teşkil ediyor. Konya'daki imam hatip ortaokulu müdürü katılımcı, ortaokula gelen öğrencinin Türkçeyi iyi bildiğinin varsayıldığını söyledi.

Uyum sınıflarımız iki yıl önce vardı, varmış. (...) Ondan sonra bir yıl önce yine açtılar uyum sınıfı Türkçe öğretilmesi için. (...) Faydası oldu mu? Bir tık fazla oldu. (...) Ama şimdi biz Türkçe burada öğretemiyoruz ortaokulda. Niye diyeceksiniz? Zaten bize gelen çocuklar Türkiye'de doğmuş, ilkokul dördü okumuş gelmiş. Biz şunu düşünüyoruz. Bu çocuklar dört yıl ilkokula gitmiş, Türkçe biliyorlar. Biz o şekilde düşündüğümüz için artık burada Türkçe kursu açmıyoruz, açamıyoruz. (Konya, 3, Öğretmen)

Öğrencilerin Türkçe dil becerilerindeki yetersizliğinin bir diğer nedeni de okul öncesi eğitime katılamamaları. Konya'daki okul müdür yardımcısı katılımcıya göre, anasınıfına devam etmek, göçmen ve mülteci öğrencilerin en azından Türkçeyi biraz öğrenmiş olarak birinci sınıfa başlamalarını sağlayabilecek: "Ana sınıfında dilsel eğitim önemli mi? Önemli olabiliyor. Çünkü ana sınıfında ister istemez Türkçeyle az çok tanışıyor ve birinci sınıfa katkısı biraz daha fazla oluyor" (Konya, 2, Öğretmen). Ancak katılımcının ifadesine göre, bu okulda kapasitenin üzerinde öğrenci eğitim aldığı için çoğu göçmen ve mülteci öğrenci ana sınıfına kaydedilemiyordu.

Öte yandan Konya'da Suriyeli çocukların okul öncesi eğitime katılımı az olmasına karşın, Suriyelilerin açtıkları, kimisi Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından desteklenen, dini içerikli eğitim veren kreşlere ve kurslara birçok çocuğun gittiği, birkaç katılımcı tarafından aktarıldı.

Derneğin kreşi. Başka kreşler de vardır mutlaka. Bizim bildiğimiz (...) var. Bir tane daha, kreş demeyelim de okul tarzı, kurs tarzı bir yer var. (...) Orada da Suriyeliler ağırlıkta çalışıyorlar. Diyanet de destek veriyor diye biliyorum. Diyanetin bünyesinde açılmış diye biliyorum. Orada dini eğitim veriliyor. Hafızlık yapmak isteyen çocuklara hafızlık eğitimleri veriliyor. (...) Yatılı kalanlar var. Normal gününbirlik gelip gidenler var. Bu hafızlık yapanlar yatılı kalıyorlar. Yurtları da hemen kursun içinde. Orası ama kreş olarak geçmiyor. Daha çok kurs olarak geçiyor. (Konya, 7, Büyükşehir Belediyesi)

Zaten dini inancı kapsamında talepleri oluyor. Ama burada kendi Kuran kursları değil aslında. Devletin Kuran kursları var. Evet, kendi Kuran kursları var ama kendi Kuran kurslarına da desteğinin denetlemesini Diyanet yapıyor yani. (...) Merdiven altı olanlar vardır illaki. Bunun sayısı çok azdır. Diyanet bu konuda çok iyi çalışma yürütüyor. (...) Ama tabii ki kendi yerleri var, yok değil. Ancak eğitim kapsamı, din eğitimi dışındaki kapsamda Arapça dersleri, kendi ülkelerinin dersleri, matematik Türkçe ve saire gibi derslerin verildiği Milli Eğitim'e bağlı olmayan okullar var. Ama bu okullar daha çok anaokulu, ilkokul kapsamında. Yani böyle daha küçük yaştaki çocuklar için. (Konya, 12, STK)

Ancak Kuran kurslarının okul öncesi eğitim yerine kullanılması konusunu daha geniş bir kapsamda düşünmek gerekir. Millî Eğitim Bakanlığı, kendi bünyesindeki, özel ve belediyelerce işletilen erken çocukluk bakımı ve eğitimi kurumlarının yanı sıra, Diyanet İşleri Başkanlığı'nın açtığı Kuran kurslarını da erken çocukluk bakımı ve eğitimi sağlayıcısı kurum olarak nitelendiriyor (bkz. Dedeoğlu vd., 2021).

Göçmen ve mülteci çocukların Türkçe bilgilerine ilişkin sorunlarına ek olarak, COVID-19 pandemisi dönemindeki uzun kapanmalar da göçmen ve Suriyeli öğrencilerin Türkçe dil becerilerinin çok gerilemesine neden olmuştur. Bu konuda Konya'daki ortaokul müdürü katılımcı şöyle düşünüyordu:

Pandemi olmasaydı Türkçe unutulmazdı. Pandemi Türkçenin unutulmasına en büyük darbe vurmuş bir buçuk yıl içinde. Çünkü çocuklar evde oldukları için, anne babalarıyla oldukları için ev halkı hep Arapça konuşmuş, hep Afganca. (Konya, 3, Öğretmen)

Göçmen ve mülteci çocukların eğitimde başarısını olumsuz etkileyen bir diğer olgu da bazı çocukların birkaç yıl eğitim dışında kaldıktan sonra okula geç başlamalarıdır. Bu konuda Konya'daki okul müdür yardımcısı katılımcının gözlemleri şöyledir:

Çoğunun mesela yaşları da büyük olabiliyor ve bunlara da ikinci üçüncü sınıftan itibaren denklik kaydı oluşturup eğitim sisteminin içine entegre etmeye çalışıyoruz. Ama işte bu da ister istemez oradaki sınıfın uyum düzenini bozuyor, eğitimin kalitesini etkiliyor. Dördüncü sınıfa ilk defa gelmiş, kaydetmek zorundayız ve minimum eğitimini verip mezun etmek zorunda kalıyoruz (...) (Konya, 2, Öğretmen).

Gaziantep'te görüştüğümüz bir öğretmen, iyi Türkçe bilmemenin öğrencilerde özgüvensizlik yarattığını da belirtti:

Türkçeyi bilmedikleri için özgüvensizlik, konuşamama, sınıfta bildiği halde soruyu cevaplayamama gibi ciddi sıkıntılar yaşıyorlar. Aynı şey ailelerinde de var. Zaten toplumsal anlamda böyle bir sıkıntı yaşıyorlar. Bu da ailelerin çocuklarını zorla Türkçe konuşturma, Türkçe öğreneceksin falan bir baskıya dönüşüyor. (Gaziantep, 12, Öğretmen)

Aynı zamanda velilerin Türkçe bilmemesi de öğretmenlerin onlarla iletişim kurmasında sorun yaratabiliyor. Mardin’de görüşülen bir öğretmen, Suriyeli bir annenin çocuğunun psikolojik sorunları için destek istemek üzere okula geldiğinde kendisini ifade edemediğini aktararak bu konuda şunları söyledi:

Bu insanlar nerede Türkçe öğrenecek? (...) Halk eğitim merkezindekiler okuma yazma öğretiyor. Okuma yazmayla Türkçe öğrenmek arasında ciddi fark var. Önce bence bu problem çözülmeli. Okullarda gerçekten iyi bir tercüman gerekiyor. (...) Veli sıkıntısını anlatamıyor. (Mardin, 3, Öğretmen)

Velilerin Türkçe bilmemesinin yarattığı sorunlardan, Konya’daki ilkokul müdür yardımcısı katılımcı da söz etti.

(...) buradaki iletişim dili sağlıklı bir iletişim dili olmadığı için (...) bizim söylediğimizle onların anladıkları farklı şeyler ortaya çıkıyor. Aslında bizim için normal olan bir şey, onlar ağır bir şey gibi kabul ediyorlar. (...) Öyle olunca da velilerin ister istemez belli bir süre soğuma ihtimalleri oluşabiliyor. (Konya, 2, Öğretmen)

Öğrencilerin Türkçe bilmeden okula başlaması, sadece okuma yazma öğrenmelerini değil, diğer derslerdeki başarılarını da etkiliyor. Konya’daki ilkokul müdür yardımcısı katılımcı bu durumu matematik becerileri üzerinden açıklarken, Suriyelilere destek veren bir STK’nın temsilcisi de benzer görüşleri paylaştı:

(...) okuma ve anlama diyelim. Önce okuma aşamasını hallettikten sonra anlama aşamasına geçiliyor. Ama anlama aşamasında birçok öğrenci bunu kavrayamadan gidiyor. Mesela çocuk toplama çıkarmayı öğreniyor ama bir problemi okuduğu zaman o problemi işleme dönüştüremiyor. (Konya, 2, Öğretmen)

Türkçe konuşmak ayrı. Konuşabilir Türkçe. Ama anlamak ve yazmak. Anladığını ifade etmek, o bir ikinci üçüncü aşamadır. Biz Türkçe konuşmayı Türkçe biliyor olarak algılıyoruz maalesef. (Konya, 5, STK)

Öte yandan saha araştırması yaptığımız Gaziantep ve Mardin’de Suriyeli öğrencilerin bir kısmının Kürt olması ve yerel halkın da Kürt veya Arap olması, öğretmenlerin o öğrencilerle iletişim kurması için bir fırsat da oluşturabiliyor. Mardin’de görüşülen bir öğretmen, yerli öğrencilerin Kürtçe ve Arapça bilmesinin olumlu bir faktör olduğunu belirtti:

Mardinli çocukların Arapça bilmesi, (...) Kürtçe biliyor olmaları, çünkü Suriye’den gelen çocuklar Arapça ve Kürtçe biliyorlar. Mardinli çocuklar da Kürtçe Arapça biliyorlar. O entegrasyonu tabii ki de çok kuvvetlendirdi. Politik olarak yabancılar ama düşündüğünüzde bir sınır ne kadar bizi uzaklaştırabilir ki. (...) Çok da yabancı değil, dil faktörünü bir şekilde eritebiliyoruz burada.” (Mardin, 3, Öğretmen)

Bir öğretmenin Arapça veya Kürtçe bilip bilmemesinin de Suriyeli öğrencilerle iletişimde önemli bir rolü olabiliyor.

(Suriyeli öğrencilerin) birkaçı Arapçanın yanında Kürtçe de biliyor. İster istemez Kürtçe bilenlerle biraz iletişim kurabiliyorum. Ama Arapça konusunda çocuklarla iletişim noktamız tıkalı. (...) Ben müdür beye geçen gün de bahsettim. Dedim ki, "Ben şimdi çocuğa ne yapması gerektiğini anlatacağım ama çocuk beni algılayamıyor. Arapça bilen bir eğitmen ya da farklı diller, bir şekilde Kürtçe bilen, Arapça bilen bir eğitmenin okullarda bulunması gerekiyor." (Mardin, 12, Öğretmen)

Mardin'deki öğretmen katılımcı, PIKTES kapsamında sözleşmeli öğretmenlerin Suriyeli öğrencilere yönelik Türkçe dersleri vermesinin yararlı olduğunu ve Suriyelilerin eğitime entegrasyonunda aşama kaydedildiğini düşünüyordu. Gaziantep'teki okul müdürü katılımcı da benzer bir görüşü ifade etti.

Bunun için de herhangi bir çalışma olmadı uzun bir dönem. Sonrasında o öğrencilerin adaptasyonu için belirli öğretmen kadroları açıldı. Hani sözleşme üzerinden. İşte günün belirli saatlerinde, yani ders saatlerinde, son iki saat ya da ilk iki saat, öğrenciler o öğretmen eşliğinde sadece göçmen öğrenciler gelip orada işte Türkçe ya da farklı alanlarda dersler vermeye başladı. Özellikle okuma ve yazma üzerine dersler görmeye başladı. Ama şu anki öğrenci profiline baktığınızda hani 2011'den beri göç olduğu için, şu an okuttuğumuz öğrencilerin çoğu rahatça Türkçe de biliyor, Kürtçeye de adaptasyon sağladı, Arapça da. (Mardin, 12, Öğretmen)

Fakat her şey çok mu güllük gülistanlık? Hayır hocam. Yani öyle bir pembe tablo çizmenin anlamı yok. Fakat ilk başladıkları gibi değil. Şu anda entegrasyon süreci daha iyi. Çünkü dile çok maruz kalıyorlar. (Gaziantep, 5, Öğretmen)

Bir okulda göçmen ve mülteci öğrencilerin sayısının çok fazla olması da Türkçe becerilerinin gelişmesinde olduğu kadar genel uyumları açısından da olumsuzluklara yol açabiliyor. Konya'da alan araştırması yapılan mahallelerden birinde durum böyleydi. Semtteki ilkokulun müdür yardımcısı olan katılımcı, okulundaki 900'den fazla öğrencinin sadece 20 kadarının Türkiye doğumlu T.C. vatandaşı çocuklar olduğunu, diğerlerinin Suriyeliler başta olmak üzere yabancı öğrenciler veya sonradan T.C. vatandaşlığı alan öğrenciler olduklarını anlattı. Hem mahallede Suriyeli nüfusun çok yoğun olması, hem de öğrencilerin çoğunun Suriyeli olması, çocukların çevreleriyle iletişim yoluyla Türkçe öğrenmelerine ket vuran bir durumdu. Müdür yardımcısı bu durumu şöyle tarif etti:

Tamamen bir göçmen okulu statüsündeyiz biz. Biz hani tam bir entegre durumda değiliz. (...) Bizi sadece Türk öğretmenlerin yabancı öğrencilerle kaynaştığı bir ortam gibi düşünün. Hani öğrencinin öğrenciyle değil. (Konya, 2, Öğretmen)

Aynı okul müdür yardımcısının yönetici olduğu okul için kullandığı "Konya'nın içine konulmuş yabancı bir Suriye okuluyuz" ifadesi oldukça çarpıcıydı. Bu katılımcı, yabancı öğrencilerin çoğunlukta olması ve Türkçe bilmeden okula başlamaları nedeniyle "Biz eğitimi minimum düzeyde ve Türkçeyi öğretmekten götürmeye çalışıyoruz" dedi.

Türkçeyi öğretmenlerden başka genelde bilen kimse yok. Hani bir yabancı ülkede Türk öğretmenleri gelmiş, orada yabancı ülkenin vatandaşlarına Türkçeyi öğretiyor gibiyiz. (...) Biz burada Türkiye'nin, Konya'nın içine konulmuş yabancı bir Suriye okuluyuz yani. Profilimiz aslında öyle. (Konya, 2, Öğretmen)

Konya'da göçmen ve mültecilerin yoğun olduğu ve çok yoksul mahallelerdeki okulların yöneticileriyle yaptığımız görüşmelerde, Türkçe dil öğrenme konusunda Afganlar ve Suriyeliler arasında fark olduğu, Afgan öğrencilerin daha kolay Türkçe öğrendiği, ailelerin de eğitime ve Türkçe öğrenmeye daha çok önem verdiği şeklinde gözlemler paylaşıldı. Bu ayrıma aileler arasındaki sosyo-ekonomik farkın neden olduğu düşünülebilir. Konya, uluslararası koruma başvurusu olan mültecilerin yerleştirildiği uydu kentlerden birisi. Daha orta sınıf bir profile sahip olması muhtemel Afganlarla, en yoksul mahallelerde yaşayan Suriyeliler arasındaki fark bundan kaynaklanıyor olabilir. Konya'daki okul yöneticisi katılımcılar, daha eğitilmiş, orta sınıf Suriyeli ailelerin çocuklarının da yoksul ailelerden gelen öğrencilere göre daha başarılı olduğunu belirttiler.

Akran zorbalığı ve ayrımcılık

Okullarda Suriyeli öğrencilere yönelik akran zorbalığı, çocukların okul başarısını ve devamını etkileyen önemli bir sorun. Aslında Suriyelilerin ve Türkiyelilerin bir arada yaşadığı işçi mahallelerindeki okullarda akran zorbalığı ve okul sınırları içindeki şiddet, sadece göçmenlere ve mültecilere yönelik bir sorun değil. Önceki çalışmalarda (Yükseker vd., 2021; 2022) akran zorbalığının sadece yerlilerden mültecilere yönelik gerçekleşmediği, özellikle erkek öğrenciler arasında daha genel bir sorun olduğu dile getiriliyor. Bu araştırma kapsamında beş ilde görüştüğümüz eğitimciler ve STK temsilcileri de akran zorbalığının ciddi bir sorun olduğundan ve pandemiden sonra arttığından söz ettiler. Öte yandan bazı katılımcılar, göçmen karşıtlığının yoğun olduğu toplumsal bir ortamda akran zorbalığının Suriyelilere dönük ayrımcılığa dönüştüğünü de belirttiler.

Öğretmenlerin bir gözlemi akran zorbalığının yoksul mahallelerdeki okullarda, kalabalık sınıflarda ve özellikle erkek öğrenciler arasında yaygın olduğu yönündeydi. Suriyeli çocukların örgün eğitime katılmaları sonrasında, zorbalığın onlara yöneldiğini düşünüyorlardı. Örneğin İstanbul'da bir ortaokulun müdür yardımcısı, yoksul mahallelerde erkek öğrencilerin kimi zaman kendilerini şiddet üzerinden var etmeye çalıştıklarını belirtti:

Benim gördüğüm Suriyeliler yoksa, (akran zorbalığı) Türklerin kendi arasında (oluyor). Ama Suriyeliler olunca yön hızlı bir şekilde oraya dönüyor. Nefret objesi daha hızlı bir şekilde görünür olabiliyor. (...) Daha önceki okulumda mesela ben Suriyeliler gelmeden önce çalışıyordum. Yine vardı (akran zorbalığı). Bir de o muhitlerde gençler şiddet üzerine var olmaya çalışıyor. Bir de başarısız olup fiziksel olarak güçlü olan çocuklar direkt alfa çocuk oluyor. Diğer çocuklar üzerinde hakimiyet kuruyor. (...) Okulda en çok sevilen çocuk o oluyor. Yani bir var olma, "Ben de buradayım," "Beni başarılı görmüyorsun ama ben diğer yönümle hepinizin dikkatini çekiyorum" diyen öğrenciler var. (...) Bize düşen, idareciyiz, onlarla iyi diyalog kurup, onları mümkün mertebe az zararla, problemi çözerek mezun etmeye çalışıyoruz. (İstanbul, 2, Öğretmen)

İzmir’de görüştüğümüz bir ilkokul öğretmeni de benzer gözlemlerini paylaştı. Başlangıçta erkek öğrenciler arasında güç gösterisi olarak başlayan zorbalığın, daha sonra Türkiyeliler ve Suriyeliler arasında milliyet kılıfı içinde bir güç gösterisine dönüştüğünü söyledi. Bu katılımcıya göre, kimi zaman zorbalık, Suriyeli öğrenciler arasında da yaşanabiliyor. Okula geç kaydolan (birkaç yıl okul dışında kalan) 13 yaşındaki bir çocuğun sekiz yaşındakilerle aynı sınıfta olabildiğini anlatan öğretmen, ergen öğrencilerin küçükleri dövdüğünü aktardı (İzmir, 1, Öğretmen).

İzmir’de gençlere yönelik faaliyet yürüten bir STK’nın temsilcisiyse pandemiden sonra göçmenler arasında akran zorbalığına ilişkin beyanların arttığını dile getirdi. Bunun bir nedeninin çocukların Türkçe dil ve sosyal becerilerinin zayıflaması olduğunu belirtti.

Pandemiyle birlikte hem ekonomik koşulların zorluğu hem aile içinde olmak, ev içi şiddet durumları, okullarda akran zorbalığının yoğun arttığını gözlemliyoruz en çok. (...) İletişimle ilgili zorlanan daha ilkokul çağındaki (çocukların pandemiden sonra) geri döndükten sonra iletişim kurmakta da zorlandıklarını gördük. Hem Türkçe becerilerini hem de sosyal becerilerini kaybettiklerini çok yoğun söylüyordu psikolojik danışmanlık rehberlik hocaları. Hani o sosyal ilişkilerin gerilediğini, böylelikle akran zorbalığına daha maruz kalındığını ya da içe kapanıklık belirtileri gösterildiğini söylemeye başlamışlardı. (İzmir, 14, STK)

İzmir Büyükşehir Belediyesi’nden görüştüğümüz bir yetkili de pandemiden sonra ayrımcılığın arttığı görüşünü dile getirdi.

Okullardaki ayrımcılık ve nefret söylemi çok sertleşti. Çocuklar ebeveynleriyle çok baş başa kaldılar, bu arada ekonomik kriz çok yükseldi ve muhtemelen evde “Bu yaşadıklarımız mülteciler yüzünden” deniyorsa, çocuklar döndüğünde daha ufak olmalarına rağmen o kötü bilgiyle geri gelmişler benim anladığım. (İzmir, 3, Büyükşehir Belediyesi)

Gaziantep’te görüşülen bir öğretmen katılımcı da pandemi döneminden sonra çocuklarda şiddet eğiliminin arttığını düşünüyordu. Bu öğretmen, “özellikle pandemi döneminden sonra, çocuklarda şiddet içerikli oyun aldı başını gitti. Bu, inanıyorum Türkiye geneli” dedi. Aynı katılımcı, kalabalık ailelerde ve küçük evlerde yaşayan Suriyeli öğrencilerin okulda şiddet eğilimlerinin arttığını da söyledi.

Bedensel, fiziki aktiviteleri arttırdık ki çocuk enerjisini dökülsün. (...) Öğretmen arkadaşlara şunu söyledim: “Arkadaşlar, sizin gibi 3+1 evlere gitmiyor bu çocuklar. Bakın, sizin gibi ikişer üçer çocukları yok evde. Altı-yedi-sekiz çocuk. (...) Şimdi bu çocukların evde atamadıkları enerjiyi burada, okul alanında attıklarını hesap edin” dedim. (Gaziantep, 5, Öğretmen)

Öğretmenler, akran zorbalığı ve okul içi şiddet sorununun yüzeysel önlemlerle çözülemeyeceğini de düşünüyorlardı. İzmir’de görüştüğümüz ilkokul öğretmeni, şiddet uygulayan öğrencilerin izlenmesi ve altta yatan nedenlerin anlaşılmasının gerektiğini, halbuki rehber öğretmenin öğrenciyle tek bir görüşme yapıp sonra sorunun üzerinin kapatılabildiğini söyledi.

Bir Türk erkek öğrenci bir kız öğrenciye şiddet uyguladı. Rehber öğretmen bir şey yapmadı. Sadece şiddet uygulayan öğrenciyle görüştü, ona lolipop verdi. Halbuki bu çocukların izlenmesi gerekiyor. Şiddetin arkasında yatan nedenlerin anlaşılması gerekiyor. (İzmir, 1, Öğretmen)

Konya'daki ilkokul müdür yardımcısı katılımcı ile İstanbul'da görüştüğümüz ortaokul müdür yardımcısı da öğretmenlerin akran zorbalığını engelleyebilecek bir eğitime sahip olmadığını vurguladılar:

Rehber öğretmenlere "Akran zorbalığını minimum düzeye düşürün" diyoruz. Ama onlar da dil bilmemekten yakınıyorlar "Yok, ben Arapçayı bilmiyorum. Ben bunu Türkçede nasıl anlatacağım?" diyor. Biz de bir pedagojik formasyon almadığımız için biz de onlara çok yardımcı olamıyoruz. (...) İşte bu rehber öğretmenler de (...) bu yüzden geri planda kalıyorlar ve bizim bunu il düzeyinde, ilçe düzeyinde yürütecek herhangi bir rehber öğretmen de yok. (Konya, 2, Öğretmen)

Şişli ve Bakırköy'de bu çocuklar olmuş olsa, iki üç tane çocuğu kazanabiliyorsunuz. Ama Bağcılar, Esenler, Esenyurt'ta okulda sahaya çıktığınız zaman bir bakıma gardınız düşüyor. Çünkü problem çok büyük. (...) Sınıflar 45 kişi. O çocuğun altyapısı yok, birikimi yok ekonomik durumu kötü. Başarısız. (...) Ya içine kapanıyor ya da saldırganlaşıyor. Saldırganlaştığı zaman problem büyüyor. (...) Sadece bir rehber öğretmeniyle olacak iş değil yani. Bu konuda biz de hazır değiliz, idareciler, öğretmenler, buna dair bir eğitim de almadık. (İstanbul, 2, Öğretmen)

Gaziantep'te görüştüğümüz bir öğretmene, akran zorbalığının "sistemin sorunu" olduğu görüşündeydi.

Türkiyeli çocukların akran zorbalığı dönem dönem oluyor, ama Suriyeli öğrenci olunca bu daha çok artıyor. Bu da Suriyeli öğrencilerin kendi içine kapanmasına neden oluyor. Özgüven sorunu ortaya çıkıyor. Kendilerini dile getiremiyorlar. Sorunlarını öğretmene karşı dile getiremiyorlar. Tahtaya kalkma noktasında "Bana gülerler, yanlış bir şey konuşurum, Türkçe bilmiyorum" (diye düşünüyor). Yani bu aslında öğretmenin sorunu değil. Bu sistemin bir sorunu. (Gaziantep, 12, Öğretmen)

Akran zorbalığına maruz kalmaları nedeniyle öğrenciler okula gitmek istemeyebiliyor. Konya'da yerel yönetimlerde çalışan bir katılımcı bu konudaki gözlemlerini şöyle paylaştı:

Okullarda şuna çok şahit oldum. Çocuklar dışlanıyorlar. Kendileriyle Türkçe bilmedikleri için dalga geçildiğini söylüyorlar. (...) Akran zorbalığına hakikaten maruz kalıyorlar. (Konya, 6, Karatay Belediyesi)

Akran zorbalığıyla Suriyeli öğrencilere yönelik ayrımcılık arasında ince bir çizgi var. Katılımcılar, Suriyeli öğrencilere yönelik zorbalığın ülkedeki göçmen karşıtı siyasi ortam ve öğretmenlerin bakış açıları çerçevesinde de şekillendiğini aktardılar. Sonuçta göçmen ve mültecilere yönelik önyargılar ve olumsuz yaklaşımlar ayrımcılığa varabiliyor.

Örneğin Gaziantep'te görüştüğümüz öğretmen, okul içindeki şiddetin öğrencilerin velilerine de yansıdığı ve bu olgunun ülkedeki siyasi iklimle ilgili olduğu görüşündeydi.

Okul giriş çıkışlarında çocuklar kavga ettikleri zaman veliler kavga etmeye başlıyor. (...) Antep'te bunlar yaşandı yani bu tür olaylar. Çeşitli velilerin okulu basmaları falan. Hep ülkenin politik iklimiyle ilgili olan bir şey. Politik iklim eğer düşmanlaştırmaya yönelikse bu direkt çocuklara da sirayet ediyor. Derse giren öğretmenin ideolojik görüşüne göre politik bakış açısına göre öğretmene de yansıyor. Ne yazık ki sonuçlar da kötü oluyor. (Gaziantep, 12, Öğretmen)

Mardin'de görüşülen bir öğretmen de siyasi ortamın rolü konusunda benzer bir görüşe sahipti.

Bu akran zorbalığı dediğimiz mesele sadece okullarda halledilebilecek bir şey değil çünkü toplumda ciddi anlamda bir kutuplaşma var. Yani özellikle hatırlarsanız son dönemlerde Suriyelilere karşı ya da Afgan göçmenlere karşı bir ötekileştirme ya da ülkeden kovma çabaları. Yani bu siyasetin dili, toplumun dili. Bu çocuklar bunu bizden görüyorlar, bizden öğreniyorlar. (Mardin, 12, Öğretmen)

Göçmen ve mülteci çocukların bizatihi öğretmenleri tarafından zorbalığa maruz bırakıldıklarını veya ayrımcılığa uğradıklarını aktaran katılımcılar vardı. İstanbul'da uyum sınıfı öğretmeni olan katılımcı, öğretmenlerin "dünya görüşünün" Suriyeli öğrencilerin okula uyumunda etkili olabildiğini söyledi.

Her öğretmenin profesyonelliğine ve bakış açısına, sosyal dünya görüşüne göre öğrencinin (başarısı) çok değişiyor. Eğer öğretmen siyaseten bunları istemiyorsa, bunlar niye geldi diye düşünüyorsa, bir ayrımcılık yapıyorsa öğrenci de çok çekingen, bir şekilde okuma yazmayı öğrenememiş, üçüncü sınıfa bile gelse. Ama tam tersi bir bakış açısı olan bir öğretmenin öğrencisi benim sınıfıma geldiğinde zaten okuma yazmayı öğrenmiş ve çat pat Türkçe öğrenmiş ve kendisini rahatlıkla ifade edebiliyor. Parmak kaldıracabiliyor. Arkadaşlarıyla oyun kurabiliyor. (İstanbul, 3, Öğretmen)

Aynı öğretmen, "(Suriyeli öğrenciler) hem okuldaki Türk çocuklardan hem de öğretmenlerden zorbalığa uğruyorlar. (...) Öğretmenler eğer zorbalık yapmasa çocukla diğer öğrenciler daha (iyi) ilişki kurabilecekler belki" diyordu. Öğretmenlerin ayrımcı sayılabilecek yaklaşımına örnek bir gözlem, Gaziantep'te okullarda gönüllü olarak da çalışmış olan bir STK temsilcisine aitti:

Çocuk ilk gün okula geliyor, öğretmen bakıyor, çingene, diyor ki "geç arkaya." İşte Kürt çocuk geliyor onu öne alıyor. Türkmen çocuk geliyor, öne alıyor ve bazı sınıflarda şöyle olurdu. Kürt ve Türk çocuklar arada iki üç tane boş sıra arkada bizim (Dom) çocuklar. Şimdi aynı şey Suriyelilere de oluyor. (Gaziantep, 1, STK)

Konya'da göçmen ve mültecilere yardım eden bir STK'nın temsilcisi de benzer şeyler söyledi:

Dışlanıyorlar çocuklar. Sürekli vatan haini gözüyle bakılıyorlar. Bunu öğretmeni de yapıyor, hademesi de yapıyor, öğrencisi zaten yapıyor. Çünkü öğrenci evde duyduklarını nerede uyguluyor? Okulda. (Konya, 5, STK)

Mardin’de okul çevresinde çıkan olaylarda da okul yönetiminin Suriyelilere daha katı davrandığını söyleyen bir öğretmen oldu. Bu öğretmen, Suriyeli iki öğrenci okul dışında arkadaşlarıyla kavga ederken kesici alet kullanıldığında okul yönetiminin polisi çağırdığını aktardı.

Benim on birinci yılım. Ben daha önce bu tür şeyler için, ortaokul seviyesinde yönetimlerin polis çağırdığını görmedim. Kendileri halleder. Çocuklar küçük olduğu için. Aileleri tanıdıkları için falan filan. Ya da öğretmen kanalıyla. Fakat bu olayda (...) kesici delici alet elinde olan çocuk göçmen olduğu için mi bu kadar rahat emniyet güçlerine haber verildi? Bunu da düşünmüyorum değilim açıkçası. Tekil bir örnektir. (Mardin, 12, Öğretmen)

Konya’da görüşülen ortaokul müdürü katılımcıysa, kendi okulunda Suriyeli ve diğer yabancı öğrencilere karşı ayrımcı bir dil kullanmamaya özen gösterdiklerini söyledi:

Bir kere ayrımcılığı kesinlikle yapmayacağız. Bir kere sınıfta "Suriyelisin sen" demeyeceksin. Demememiz lazım. Bunu özellikle biz dememeye çalışıyoruz. Ne öğretmenlerimiz diyor... Ben bunun farkındayım. Ben bilirim. Öğretmenlerden de biliyorum. Kendim de çok dikkat ediyorum. "Sen Suriyelisin." Küçümseme yok, aşağılama yok, şey yok. Bu dil çok önemli. Yani "Sen Suriyelisin zaten yapıyorsun" demeyiz hiçbir zaman. (...) Normal Türk’le konuşur gibi konuşuyoruz. Kesinlikle uyuşunu söylemiyoruz. Uyruk bizim için son plan. (Konya, 3, Öğretmen)

PIKTES projesi kapsamında uyum sınıfı öğretmenlerine yönelik eğitimler yapılıyor. Ayrıca, yabancı öğrencisi olan öğretmenler için bir el kitabı mevcut (Aktekin, 2017). Yukarıda sözlerinden alıntı yapılan Konya’daki öğretmen, muhtemelen bu eğitimler çerçevesinde edindiği bilgileri aktarıyordu.

Aslında öğretmenlerin göçmen ve mülteci öğrencilere yönelik tutumunu sadece ayrımcılık bağlamında ele almamak gerekiyor. Sınıfında hiç Türkçe bilmeyen veya az bilen öğrenciler olan bir öğretmen için, müfredatı uygulamak ve öğrencileri denk bir seviyeye getirmek bir zorluk taşıyabiliyor. Bazı katılımcıların bu yönde gözlemleri de vardı:

(Öğretmenler) Suriyeli öğrencilerle çok fazla uğraşmak zorunda kalıyorlar. Dil problemi olduğundan kaynaklı. Şimdi idarecilerin bazıları Suriyeli öğrencileri mümkün olduğunca eşit paylaşıyorlar sınıflara. Çünkü öğretmenler arasında çok artı bir yük bu. (Gaziantep, 12, Öğretmen)

Bir sınıfa eğitim vermek de çok zor. Yani herkese öğretebilmek. Şimdi dil bilmeyen, hiçbir dil bilmeyen, bir de dil bilen kişiler de var sınıfta, Türk vatandaşları. Şimdi orada o dengeyi sağlamaya çalışıyor. Şimdi onlarla ilgilenmez, iyi bazen ilgilenmiyor, o taraf da (Suriyeliler) diyor ki "Beni dışlıyor." Diğer taraf da (Türkiyeliler) "Benim çocuğumun eğitimi geri kalıyor" (diye düşünüyor). (Konya, 12, STK)

Benzer şekilde, İstanbul’daki iki öğretmen katılımcı, öğretmenlerin Suriyeli öğrencileri sınıflarında istemeyebildiklerini, Türkçeyi iyi bilmemelerinin ve başarısız olacakları beklentisinin öğretmenler için ek bir yük olarak görülebildiğini dile getirdi.

(Öğretmenler) yatırımını veya ne bileyim olumlu enerjisini veya ilgisini alakasını diğerlerine (yerlilere) yapıyor. Çünkü göçmenler zaten başarısız. Bundan kaynaklanan, bir görmeme veya ne bileyim bir örtük görmeme durumunun, onların başarılarına etki ettiğini düşünüyorum. Bugüne kadar çok başarılı bir Suriyeli öğrencimiz çıkmadı. Geçen sene bir tane öğrencimiz çıktı. O da bir Anadolu Lisesini kazandı. O da Suriye'nin Türkmenlerindendi. Yine dil problemi yok. O beceriyi erken yaşta çözdüğü için veya entegrasyonu daha fazla olduğu için. (İstanbul, 2, Öğretmen)

Yani öğretmenlerin davranışları biraz sıkıntılı. Bir kere zaten Suriyeli oldukları için istemiyorlar kendi sınıflarında. İkincisi dil bilmedikleri için yine istemiyorlar. Çünkü onun için ekstra uğraş. Yani sınıfta bir dil bilmeyen çocuk ya da yabancı bir çocuk olduğu zaman öğretmen onu ekstra bir külfet gibi görüyor. Ve o çocuğu ister istemez dışlıyor aslında. Ondan sonra mesela sınıfa katmıyor, katılımını sağlamıyor. Çocuk en arkada oturuyor. Ondan sonra çocuk kendisini ifade edemiyor. Çat pat Türkçe bilse bile utanıyor, bunları söyleyemiyor. Çünkü karşısında bir dinleyici yok. Arkadaşları çok rahatlıkla dalga geçebiliyor. Öğretmen buna müdahale etmiyor. Böyle olduğu zaman çocukta bir tamamen özyeterlilik düşüyor, özgüven düşüyor, kaygı da zaten çok yüksek. (İstanbul, 3, Öğretmen)

Öte yandan yerli ailelerin çocuklarının Suriyeli öğrencilerle aynı okulda veya sınıfta okumasını istemediğini aktaran katılımcılar da oldu. Gaziantep'te görüştüğümüz bir STK temsilcisinin bu konudaki sözleri izlenim düzeyinde olsa da dikkate değerdi.

Mesela Suriyeli çocukların yoğunlaşmaya başladığı mahallelerde Türkiyeli aileler çocuklarını oraya göndermiyorlar. Yani gittikçe aslında iki toplum birbirinden kopuyor bazı mahallelerde, özellikle bu pandemi sonrasında okullar yeniden açıldı ya öğretmenlerle biz görüştüğümüzde diyor ki "Pandemi öncesinde benim sınıfımda (Suriyeliler) dört beş kişiydi. Şu anda sınıfın yüzde 70 filan Suriyeli çocuklardan oluşmaya başladı." (...) Bu bir de şeyi getiriyor; o okullarda öğretmenler çocukları istemedikleri için eğitim de vermemeye başlıyorlar. En önemli sorun alanımız bizim eğitimle ilgili gerçekten. (Gaziantep, 1, STK)

Benzer şekilde Konya'da görüşülen ilkokul müdür yardımcısı da Suriyelilerin sayısının çok fazla olması nedeniyle Türkiyeli ailelerin çocuklarını görev yaptığı okula kaydettirmek istemediklerini söyledi.

Kaydolmak istemiyorlar. İşte burada kültürel farklılıklar, akran zorbalığına yol açıyor ve işte kültürel, dilsel şeylerden ve bu ister istemez eğitimin kalitesini aşağı çekiyor. Aşağı çektiği için de bu civardaki veliler başka yerlere taşınma amacı güdüyorlar. Evlerini satıyorlar, kiraya veriyorlar, başka yere gidiyorlar, başka yerde yaşamak istiyorlar, bu civarda yaşamak istemiyorlar. (Konya, 2, Öğretmen).

İzmir'de görüştüğümüz, Suriyelilerin yoğun yaşadığı bir mahallenin muhtarının bu konudaki görüşleri, yukarıda bahsedilen Türkiyeli ailelerin çocuklarını Suriyelilerle birlikte okutmak istememesinin ardındaki düşünce yapısına bir örnek olarak görülebilir.

Suriyeliye dersini anlatmak zor. Bizim çocuk bu sefer geri kalıyor. Ne yapıyor bu sefer, eğitim seviyemiz düşüyor. (...) Benim şahsi fikrim (...) mahallesinde vardı, o okulların çoğaltılmasını istiyorum. Suriyeli öğrenci Suriyeli öğretmenlerin onun müfredatında eğitime gelsin, devam etsin ki bizim çocuklar (geri kalmasin). (İzmir, 8, Muhtar)

Mardin'de bir öğretmen, Türkiyeli Arap ailelerin, çocuklarının Türkçe aksanlarının bozulacağından kaygı duydukları için Suriyelilerle aynı etkinliğe katılmalarından hoşnutsuz olduğu görüşündeydi.

Tabii ki oluyor bazen aileler Mardinli ailelerde bir korku var. Suriyelilerle ortak bir çocuk etkinliği olduğunda Arapça olacak, çocukların Türkçesi bozulmasın, gittiği bir yerde Arapça bildiğini söylemesin gibi birtakım korkular vardı. Hani diksiyonu bozulmasın, Mardinli olduğu, Arap olduğu bilinmesin gibi korkular var. (Mardin, 3, Öğretmen)

Göçmen ve mültecilere yönelik akran zorbalığının ve ayrımcılığın, öğrenciler açısından sonuçları var. Kimi öğrenciler bu durumla başa çıkmak üzere yöntemler geliştirirken, kimileri için ayrımcılık okulu terk nedeni olabiliyor. Suriyeli öğrenciler, sokakta ve okulda maruz kaldıkları ayrımcılıkla ve önyargılı tutumlarla başa çıkabilmek amacıyla farklı yollara başvurabiliyor. Örneğin sokakta Türkçe konuşarak Suriyeli olduğunu gizlemek, hatta okulda bile Suriyeli olduğunu gizlemek, bu yöntemlerden birisi. Bu çerçevedeki bir örnek, İstanbul'da görüştüğümüz ortaokul müdür yardımcısının aktardığı, koridorda bayılan bir kız öğrenciye yardım etmek istediğinde kendisine söylediği sözlerdi:

"Anne babanın telefonu ne?" "Hocam işte şu." Dedim "Sen Suriyeli misin?" "Yok yok yok" dedi, "hocam ben değilim." (...) "Hocam ne olur kimse bilmesin" dedi. "İlkokulda Suriyeli olduğumdan kimse benimle arkadaş olmadı." (...) Bu çok büyük bir şeydir, yani zulümdür. Bu çocuk Suriyeli olmanın kötü olduğunu ve bunun kimseye yayılması gerektiğini) çocuk yaşta fark ediyorsa... (İstanbul, 2, Öğretmen)

Öte yandan artan ayrımcılık nedeniyle Suriyeli çocukların okul terkinin arttığı veya ailelerin çocuklarını okula kaydettirmekten imtina ettiklerini de farklı katılımcılardan dinledik. Örneğin İstanbul'da Suriyelilerin kurduğu bir STK'nın yöneticisi, Suriyeli çocukların okullarda ayrımcılığa uğramasının son yılda artış gösterdiğini belirtti.

Biz şimdi Suriyeli ailelerle ve velilerle görüşürken çoğuna soruyoruz: "Sen çocuğunu niye okula vermiyorsun?" Diyor ki: "Hocam, ben çocuğumu okula gönderiyordum geçen seneler. Ama bu sene maalesef aşırı bir şekilde nefret ve ırkçılık vakaları arttığı noktada ben çocuğumu okula göndermekten korkuyorum. Çocuğum okula gidiyor. Oradaki akranlarının zorbalığı var." Bazı öğretmenlerde de maalesef ırkçılık var. O yüzden adam artık korkuyor. Diyor ki: "Ben çocuğumu okula göndermiyorum. Evde kalsın. Bitti gitti." (...) 2021-2022 eğitim yılı döneminde Suriyeli öğrencilerin okul kaydı ya da okula devam edenlerin sayısı çok eksildi. (İstanbul, 4, STK)

Bu olumsuz gözlemlere karşın, uyum sınıflarının özelde Suriyeli, genelde göçmen ve mülteci öğrencilerin ayrımcılığın etkileriyle başa çıkabilmelerini sağlamada olumlu bir etkisi var. Örneğin

İstanbul'da görüştüğümüz uyum sınıfı öğretmeni, uyum sınıflarının göçmen ve mülteci çocukların sokakta ve okulda maruz kaldığı ayrımcılığın kırılmasında yararlı olduğunu düşünüyordu.

Arap arkadaşlarıyla birlikte okula gelirken aralarında Arapça konuşuyorlar. Ve neredeyse her gün bir teyze ya da bir amca ya da bir yetişkin tarafından sürekli "Burası Türkiye, Türkçe konuşun." Sürekli buna maruz kalıyorlar. (...) Sonra okula geliyor, okulda kendi sınıfında yine bir ayrımcılık var. Ya işte arkada oturtuluyor, söz hakkı tanınmıyor, arkadaşları tarafından dalga geçiliyor. (...) Yani bir döngüde. Şimdi bu döngü aslında uyum sınıfında kırılıyor bir noktada. Çünkü kendisini uyum sınıfında çocuk ifade ediyor ve ait hissediyor oraya ve geri zekâlı olmadığını, IQ'sunun düşük olmadığını görüyor. Çünkü harfleri öğrenmeye başlıyor, okuma yazmayı öğrenmeye başlıyor. Şimdi orada belli bir şey kazanıyor aslında, özgüven. (İstanbul, 3, Öğretmen)

PIKTES uygulamalarında sorun alanları

Alan araştırmasının yapıldığı dönemde PIKTES projesi kapsamında ilkokul üçüncü sınıfta Türkçe bilgisi iyi olmayan göçmen ve mülteci öğrenciler için dil ve okuma yazma öğretimi ağırlıklı uyum sınıfları, yabancı öğrencisi olan öğretmenlere yönelik eğitim programları, Suriyeli öğrencilere yönelik malzeme yardımları ve Suriyelilerin bulunduğu okullara yönelik donanım yardımı ve bütçe destekleri yer alıyordu. Bu konularda farklı illerde ilkokul ve ortaokul öğretmenleriyle yapılan görüşmelerde olumlu değerlendirmelerin yanı sıra eleştirel gözlemler de paylaşıldı. Bu değerlendirmeleri aşağıda özetlemeye çalışıyoruz.

PIKTES projesi kapsamında, uyum sınıflarında görev yapan öğretmenlerin yanı sıra, göçmen ve mülteci öğrencilerin kayıtlı olduğu okullarda çalışan Türkiyeli öğretmenlere eğitimler verildiğine yukarıda kısaca değinilmişti. Katılımcılar bu eğitimlerin yararlı olduğu kanaatindeydi. İzmir'de görüştüğümüz bir ortaokul öğretmeni, öğretmen eğitimlerinin çok önemli olduğunu vurgulayarak, çalıştığı okulun bir "proje" okulu gibi olduğunu, hatta Avrupa Birliği'nden bir heyet geldiğinde iyi örnek olarak bu okulu ziyaret ettiklerini aktardı. Katılımcıya göre çok sayıda Suriyeli öğrencinin kayıtlı olduğu bu okulun başarısı, öğretmen eğitimine önem vermelerinin yanı sıra birçok öğretmenin Eğitim-Sen sendikasına üye olmasından kaynaklanıyordu.

Okulda hemen hemen bu işe girişmemiş kimse kalmadı. Yani bayağı bir insan eğitime gitti. Okul içinde eğitim yapıldı, başka yerlere gidildi, öğretmenler bu konuda bir farkındalık geliştirdi. Bir de bilmiyorum bunu açıklamak ne kadar doğru, bizim okuldaki öğretmen profili neredeyse yarısına yakını Eğitim Sen'li öğretmenler. Bu dünyaya bakış açısı ile ilgili bir şey. (...) Yani biz onlara ırkçılık penceresinden bakamayız, insan penceresinden bakıyoruz. Yani hükümetlerin politikalarına göre değil. Karşınızda bir çocuk var, biz ona çocuk diye bakıyoruz. Dolayısıyla biz ondan dolayı yol aldık diye düşünüyorum. (...) Dokuz Eylül Üniversitesi ile birlikte yürüttüğümüz bu akran zorbalığı eğitimleri. Bunlar çok etkili oldu. (İzmir, 2, Öğretmen).

İstanbul'daki uyum sınıfı öğretmeni katılımcı, söz konusu eğitimlerden kendisi de geçmişti ve o da yararlı olduğu görüşündeydi. Ayrıca her sene öğretmenlerin seminer aldıkları dönemlerde uyum sınıfı öğretmenlerine çevrimiçi eğitim verildiğini de belirtti.

Ben başladığımdan beri çalışıyorum. 2016 Aralık'ta başladık. (...) Kasım'da KPSS ve mülakatla girdik projeye. Ondan sonra iki hafta Antalya'da bir eğitim aldık. İşte dil öğretimi, yabancılara Türkçe öğretimi alan olarak. Sonrasında da (...) daha böyle sosyal ve psikolojik nasıl yaklaşabiliriz çocuklara, o anlamda eğitimler, seminerler verdiler. Onların da çok faydası olduğunu düşünüyorum açıkçası. En azından bana çok katkısı oldu. (İstanbul, 3, Öğretmen)

Suriyeli öğrencilerin yoğun olduğu okullarda, Suriyeli öğretmenler (geçmişte GEM'lerde görev yapan öğretmenler), Suriyeli öğrenciler ve velilerle öğretmenler arasında iletişimi sağlamak üzere tercüman olarak istihdam ediliyorlar. Gaziantep'te görüştüğümüz bir ilkokul müdürü Hatay, Gaziantep, Kilis ve Şanlıurfa'da bu şekilde çok sayıda Suriyeli öğretmenin okullarda çalıştırıldığını ve bu öğretmenlerin Suriyeli öğrencilerin uyumuna katkısı olduğunu belirtti.

İstanbul'da Suriyelilerin kurduğu bir STK'nın temsilcisi daha önce bu şekilde bir okulda öğretmen olarak çalıştığını aktardı. Bu katılımcı, Türkiyeli meslektaşlarına kıyasla kendilerine ayrımcılık yapıldığını düşünüyordu ve maaşlarının düşük olduğunu şu sözlerle anlattı.

Ben öğretmen olarak (2016'da) ilk başladığımda maaşım 900 TL'ydi. Sonra 2.020 TL'ye ulaştı 2021 yılında. Benim maaşım 2.020 TL olduğu zaman, Türk vatandaşı öğretmenimizin maaşı 7.000 liraydı. Bir de ben mesela diyelim ki bir vatandaş olarak; ben T.C. vatandaşı oldum, aynı okulda aynı müdürlükte Türk vatandaşı öğretmen çalıştığı zaman Türk vatandaşımızın hem maaşı yüksek hem de sigortası bağlanıyor. Ben üç yıl çalıştım bu proje içerisinde vatandaş olarak. Üç yılım da sigortasız. (İstanbul, 4, STK)

Ancak 2021'den itibaren proje kapsamında çalıştırılan Suriyeli öğretmenlerin çoğunun işten çıkarıldığı veya ayrıldığı bazı görüşmelerde ifade edildi. Nitekim bazı katılımcı öğretmenler, okullarında tercüman olmaması yüzünden Suriyeli velilerle iletişim kurmak için büyük sınıftaki Suriyeli öğrencilerden destek aldıklarını anlattılar.

Suriyeli öğrencilere yönelik Türkçe ve okuryazarlık eğitimi verilen uyum sınıflarının da yararlı olduğu dile getirilirken, bu uygulamanın daha yaygınlaştırılmasının iyi olacağı belirtildi. İstanbul'da ortaokul müdür yardımcısı katılımcı, daha önce ortaokul seviyesinde de verilen uyum sınıfı eğitimleri hakkında olumlu görüşler paylaştı.

Suriyeli çocuklar, Türkçe bilenler, okuma yazma bilenler için bir sınav yapıyoruz. Bunu geçenler normal bizim Türk öğrencilerin olduğu sınıfta kalıyordu. Diğerleri kendi buldukları sınıflarda devam ediyorlardı. Ama şu an ortaokullarda o yok. İlkokul kademesinde var. Verimli oluyor muydu? Bence iyi oluyordu. (...) En azından problemleri belliydi, okuma yazma bilmiyor, Türkçeyi bilmiyor, biraz bu konuyla ilgili daha spesifik olarak odaklandığı nokta belli olduğu için (öğretmen) daha etkili olabiliyordu. Çocuk kaybolmuyordu yani... (İstanbul, 2, Öğretmen)

PIKTES kapsamında ayrıca, Suriyelilerin okulöncesi eğitiminden başlayarak okullaşma oranını yükseltilmeye çalışılıyor. Bu uygulamalar Suriyeli öğrencilerin Türkçe öğrenmesini ve dolayısıyla okul başarısını olumlu etkileyebiliyor. Gaziantep'te görüştüğümüz ilkokul müdürü katılımcı, PIKTES kapsamındaki projeler sayesinde Suriyeli çocukların okul öncesi eğitime katılımlarının arttığını, bunun da Türkçe öğrenmelerine büyük katkısı olduğunu belirtti.

Okul öncesinde projelerle, bu özellikle dezavantajlı bölgelerde, Avrupa Birliği fonlarıyla bu çocukların eğitime okul öncesinde kavuşturulması yönünde ciddi alan taramaları yapıldı. Öğretmenlerimiz alanlara hem o çocuklarımızı hem de yerelde okul öncesi okullaşma oranını çok ciddi anlamda – şu anda bakanlığın da üzerine titrediği konu o – orada yakalamak, orada entegrasyonu, oyun oynayarak çocukların entegrasyonunu sağlıyor. Dil gelişimini okul öncesinde sağlamaları yönünde adımlarımız. (Gaziantep, 5, Öğretmen)

PIKTES kapsamında sadece öğretmen eğitimleri, okullaşmanın yaygınlaştırılması ve uyum sınıfları yer almıyor. Bunların yanı sıra Suriyeli ve diğer yabancı öğrencilerin olduğu okullara malzeme ve bütçe desteği de yapılıyor. Yardımlar hem mülteci öğrencilere yönelik kırtasiye veya başka malzeme yardımı, hem de okulların donanımına yönelik olabiliyor. Bu konuda farklı illerdeki öğretmen katılımcılar, Suriyeli öğrencilerle yerli öğrenciler arasında eşitlik gözetilmediğinden eleştirel değerlendirmeler yaptılar. Proje kapsamında yılda birkaç kez okuldaki kayıtlı Suriyeli öğrenci sayısı kadar kırtasiye seti, okul çantası, ayakkabı veya mont gibi yardımlar geldiği ve proje gereği bu yardımların sadece Suriyelilere dağıtılması gerektiği belirtildi. Öğretmenler, yerli öğrencilerin kendilerine ayrımcılık yapıldığını düşünmemeleri için yardımların dağıtımında bazı yöntemler geliştirmişlerdi.

Bu yardımları Suriyelilere dağıtırsak Türk öğrencilerle çatışma çıkıyor. Biz de yöntem değiştirdik. Örneğin derste bir soruya doğru cevap veren öğrenciye bir kalem veriyoruz (kırtasiye setini açarak). Ya da (Suriyeli öğrencilerden okula kayıtlı olup gelmeyen varsa) kırtasiye setlerini bütün sınıfa dağıtıyoruz. (İzmir, 1, Öğretmen)

Aynı ilkokul öğretmeni, bu yardımları dağıtma görevinin öğretmenlere verilmesinin sakıncalı olduğunu belirtti: "Öğretmenin üstüne bir bela atıyorlar. Öğretmenin krizi yönetmesi gerekiyor. Sonuçta o çatışmanın ortasında ben varım."

Benzer şekilde İzmir'de bir ortaokul öğretmeni de kayıtlı olup da okula devam etmeyen Suriyeli öğrenciler için gelen malzemeleri ihtiyacı olan Türkiyeli öğrencilere dağıttıklarını anlattı. Suriyeli öğrencilere malzeme dağıtma işini de okul saatleri dışında yapıyorlardı. Bu öğretmen sadece Suriyelileri hedefleyen bu malzeme yardımlarını "pozitif ayrımcılık" olarak nitelendiriyordu.

Çünkü 700 tane kayıtlı görünüyor (...) Örnek veriyorum mesela 50 tane gelmeyen var. Kayıtlı ama gelmiyor, görünmüyor ortada. Onlar da sayıya bakarak gönderdikleri için onlar da bizim Türk öğrencilere dağıtılıyor. Böylece o sorun giderilmiş oluyor. (...) Şimdi okul dağıldıktan sonra belli öğrencilere "Siz gitmeyin kalın" deniyor, ondan sonra kimse görmeden onlara veriliyor ki bizim öğrenciler kıskançlık yapmasınlar, aralarında

*çatışma oluşmasın diye. Ya da işte hafta sonu okula çağırıyoruz, okulda veriyoruz. (...)
Okul başında kıyafet yardımından, okul çantasından, kırtasiye setinden aklına gelebilecek eğitimle ilgili hemen hemen her türlü ihtiyaçları karşılanıyor. (İzmir, 2, Öğretmen)*

Mardin'deki bir öğretmen katılımcıysa, Suriyeli öğrenciler için gelen çanta ve kırtasiye gibi yardımları "genelde çaktırmadan dağıtmaya çalıştıklarını" ancak yoksul yerli ailelerin bu duruma tepki gösterdiklerini anlattı.

Ama çocuklar bunu birbirine söylüyorlar. Çocukları bir yana bırakalım, velilerden de bu yönde çok talep alıyoruz. "Hocam, bu öğrenciye çanta verilmiş ya da şu verilmiş bu verilmiş. Neden bizimkine yok?" Türkiyeli ailelerden de bu yönde talep geliyor. Biz bunun Suriyeli öğrencilere yönelik proje kapsamında gönderildiğini, bunun bizzat bizimle ilgili bir yardım olmadığını söylüyoruz. (Mardin, 12, Öğretmen)

Aynı öğretmen ayrıca okullarda Suriyeli öğrencilere PIKTES kapsamında bir önceki öğretim yılında ayrı yemek çıkarıldığını ve bunun Türkiyeli veliler arasında tepkiye yol açtığını aktardı.

Onların yemeği ayrı çıkıyordu. Ve diğer öğrencilerin yediği yemekten daha kaliteliydi. Fondan geldi. Ayrı yemekler getirildi. (...) İşte "O onların parasıdır, onların parasıyla bu yemekler yapılıyor. Onlar bu yemeği yiyecek. Sizinki zaten bakanlığın yemeği. Bunu yiyeceksiniz." Yemekler arasında kalite farkı da vardı, besin değeri açısından... (Mardin, 12, Öğretmen)

Öte yandan bir katılımcı aksi yönde bir görüş belirtti. İstanbul'da bir ilkokulda uyum sınıfında öğretmen olan bu katılımcıya göre bazı okullarda PIKTES çerçevesinde okullara gelen yardımlar sadece Türkiyeli öğrencilere dağıtılıyor olabilirdi.

(Projeden) kırtasiye yardımını Suriyeli öğrencilere veriyorlar, ama bazı okullar neredeyse tamamını Türk öğrencilere veriyorlar. Malzeme geliyor mülteciler için, ama Türk öğrencilere dağıtıyorlar. (...) Bilgisayar yazıcısı yardımları falan da yapılıyor okullara PIKTES kapsamında. (...) Ama ne kadarından yabancı öğrenciler faydalanıyor bilmiyoruz. (İstanbul, 3, Öğretmen)

Suriyeli öğrencilerin yoğun olduğu okullara PIKTES kapsamında Avrupa Birliği fonlarından teçhizat sağlanabiliyor veya teçhizat satın alımı için bir bütçe verilebiliyor. Klima, bilgisayar, tablet gibi donanımların PIKTES çerçevesinde sağlandığı, bu yardımın aslında Suriyeli öğrenciler veya onların bulunduğu sınıflar hedeflenerek yapıldığı, ancak kimi zaman bütün okul için kullanıldığı, bazı katılımcılar tarafından dile getirildi.

Klima geldi, çok fazla bilgisayar geldi, tablet geldi. (...) Aslında (Suriyelilere) geliyor. Ama (klimalar) onların bulunduğu sınıflara bağlandığı için onlar da diğer öğrenciler de faydalanıyor. (İzmir, 2, Öğretmen)

Avrupa Birliği fonlarından gelen bütçelerin okulların genel donanım ihtiyaçları için kullanılabilirdiği belirtildi. İstanbul'daki ortaokul müdür yardımcısı, okulundaki bilişim laboratuvarlarını bu fonlar sayesinde donattıklarını şöyle anlattı:

PIKTES kapsamında bir bütçe geliyor okula. Mesela biz bir hizmetimizi dahi PIKTES'ten karşılıyorduk. (...) Bazı okullar işte buzdolabımız eksik, bazı okullarımız işte bizim bilişim laboratuvarımız yok, neyse onun dökümünü çıkartıyorsunuz, onlar da karşılıyorlardı. Bizim şu anda on sekiz tane çok güzel, kaliteli bilgisayarımız var okulda. (İstanbul, 2, Öğretmen)

Avrupa Birliği fonlarıyla sağlanan bu bütçelerin hangi kalemlerde harcanılmak üzere bir okula verildiğinin çok şeffaf olmadığını düşünen katılımcılar da vardı. Örneğin Mardin'de görüşülen bir öğretmen katılımcı bu kanıdaydı:

Geçen yıl muazzam bir fonlama geldi okullara. (...) O kaynaklar nasıl kullanıldı, ne edildi, hani onu pek şey yapamadık, o süreç şeffaf değil. Göstermelik şeyler yapılıyor, (...) Sınıflara klima takıldı. (...) Bir tane okulun idarecisi arkadaşımızdı. Diyordu ki "Gelen para bizim beş yıllık yemekhanemizin kazandığı paranın üstünde bir miktar." Bu bahsettiğim bir liseydi. Ortaokullara o kadar geliyor gelmiyor, hakikaten bilmiyoruz. Çünkü süreç şeffaf yürümüyor. (Mardin, 12, Öğretmen)

Çalışmanın bu bölümünde, mülteci ve göçmen öğrencilerin temel eğitime erişiminde karşılaşılan sorun alanlarını ele aldık. Bu sorunların bir kısmı, eğitim sisteminin mevcut yapısından kaynaklanan sorunlar. Bunların arasında okula kaydolamama, okul terki ve ayrımcılık gibi meseleler yer alıyor. Diğer sorunlar arasında ise en başta göçmen öğrencilerin Türkçeyi iyi bilmemeleri yer alıyor. AB fonlarıyla uygulanan yabancı öğrencilerin eğitimini desteklemeye yönelik PIKTES projesi göçmenlerin eğitime erişimine olumlu katkılar sunarken, bazı olumsuzluklar da barındırıyor.

Göçmen ve Mültecilerin Sağlık Hizmetlerine Erişimi

Bu bölümde beş ilde hekimler ve sağlık alanında faaliyet gösteren sivil toplum kuruluşu (STK) temsilcileriyle yapılan görüşmelerden elde edilen bulgular ışığında, göçmen ve mültecilere ilişkin sağlık alanındaki sorunlar ele alınacak. Göçmenlerin sağlığa erişimine ilişkin kurumsal durum kısaca özetlendikten sonra, önce göçmen ve mültecilere dönük sağlık hizmet sunumundan kaynaklanan yapısal sorunlar tartışılacak; daha sonraysa göçmen ve mültecilerin karşılaştığı sağlık riskleri ve sorunlarından söz edilecek. Yapısal sorunlarla göçmenlerin kendi sağlık sorunları tabii ki birbirinden bağımsız değil; ancak burada sunum açısından bu ikisini analitik olarak ayırmayı tercih ettik.

Türkiye’de halihazırda geçici koruma (GK) statüsündeki Suriyeliler ile uluslararası koruma (UK) başvurusu veya statüsü bulunanlar, birinci basamak sağlık hizmetlerinden (Aile Sağlığı Merkezleri (ASM), Göçmen Sağlığı Merkezleri (GSM), belediye poliklinikleri, vb.) ücretsiz olarak yararlanabiliyorlar. Bu gruplar ikinci basamak sağlık kurumlarına (eğitim ve araştırma hastanesi olmayan devlet hastaneleri, vb.) da erişebiliyorlar. Suriyelilerin reçeteleri, eğer kayıt yerlerinde yaşıyorlarsa GK kayıtlarının olduğu ilde İl Göç İdaresi tarafından ödeniyor. Üçüncü basamak sağlık kurumlarındansa (üniversite hastaneleri, eğitim ve araştırma hastaneleri) ancak ikinci basamak kurumlarından o birimde belirli işlemler yapılamadığı gerekçesiyle sevk edilirlerse faydalanabiliyorlar. Kamu kurumlarındaki acil sağlık hizmetlerindense bütün göçmenler ve mültecilerin yararlanabilmesi teorik olarak mümkün. Uluslararası koruma başvuru sahipleri ve statü sahiplerinin sağlık hizmetlerinden ücretsiz olarak yararlanma süresi bir yıl ile sınırlanmış durumda. Sonrasında ancak Genel Sağlık Sigortası (GSS) primlerini ödedikleri takdirde bu hizmetlerden faydalanabiliyorlar. UK başvurularının reddedilmesi durumundaysa kamu sağlık hizmetlerine erişim hakları sona eriyor. Kısa süreli ikamet izniyle Türkiye’de yaşayan göçmenlerin kamu sağlık sistemine erişimleri yok; ancak ikamet izni alırken özel sağlık sigortası yaptırmak zorundalar ve özel sağlık hizmetlerinden yararlanabiliyorlar. Çalışma iznine bağlı olarak Türkiye’de ikamet eden yabancılar SGK’ya kayıtlı oldukları için GSS üzerinden sağlık sistemine erişimleri var. Hukuki bir statüsü bulunmayan düzensiz göçmenlerinse kamusal sağlık hizmetlerine erişimi acil servisler dışında hiç yok. Bu grubun özel sağlık hizmetlerine erişimi de sınırlı.

Türkiye’de mültecilere sağlık hizmetine yönelik olarak, Avrupa Birliği’nin FRIT fonları kapsamında finanse edilen ve 2016’da başlatılan SIHHAT projesinin halihazırda ikinci aşaması (SIHHAT 2) yürürlükte. Bu proje kapsamında, sağlık personelinin çoğunluğu geçici koruma statüsündeki Suriyelilerden oluşan Göçmen Sağlığı Merkezleri (GSM) ve Güçlendirilmiş Göçmen Sağlığı Merkezleri faaliyet gösteriyor. Güçlendirilmiş GSM’lerde, birinci basamak sağlık hizmetlerinin yanı sıra, dahiliye, kadın hastalıkları ve doğum, çocuk hastalıkları, diş hekimliği ve psiko-sosyal destek gibi alanlarda da hizmet veriliyor. Halihazırda 32 ilde toplamda 190 Göçmen Sağlığı Merkezi ve Güçlendirilmiş Göçmen Sağlığı Merkezi mevcut. SIHHAT projesi kapsamında ayrıca Toplum Ruh Sağlığı Merkezleri, üreme sağlığı, bağışık-

lama, sağlık okuryazarlığı, acil sağlık hizmetlerinin desteklenmesi ve kamu hastanelerine tıbbi cihaz desteği, sağlık personelinin eğitimi gibi programlar yer alıyor.³⁵

Sağlık sisteminden kaynaklanan sorunlar

Yukarıda belirtildiği gibi kayıtlı mülteciler ve göçmenlerin kamu sağlık hizmetlerinden yararlanmasına yönelik bir sistem özellikle 2016'dan sonra oluşturulmuş durumda. Fakat hem göçmenlerin Türkçeyi yeterli derecede konuşamamaları hem kurumlardaki yoğunluk hem de mevzuattan kaynaklanan sorunlar, GK ve UK kayıtları olan herkesin sağlık hizmetlerinden tam olarak yararlanabilmesini engelliyor. Katılımcılar arasında Suriyelilerin gelmesinden sonra sağlık sistemindeki sorunların iyice görünür hale geldiğini, dolayısıyla yaşanan sorunların göçmenlerden değil, sistemin kendisinden kaynaklandığını düşünen sağlıkçılar vardı. Aşağıda nitel araştırmamızın bulguları ışığında bu sorunlar özetleniyor.

Sağlık hizmetlerine erişimde göçmenlerin Türkçe bilgisinin önemi

Türkiye'de sağlık örgütlenmesi bütünüyle Türkçe hizmet sunumu çerçevesinde örgütlendiğinden, anadili Türkçe olmayan T.C. vatandaşları gibi göçmenler ve mültecilerin de sağlık sistemini kullanırken karşılaştıkları ilk sorun dil sorunu oluyor. Aile sağlık merkezlerinde ve kamu hastanelerinde kurumsal olarak bir tercümanlık hizmeti verilmiyor. Göçmen Sağlığı Merkezleri'yse Arapça sağlık hizmeti sunumu üzerine kurulu. Konya'da GSM'de çalışan bir sağlıkçı, dil sorunu nedeniyle randevu alırken bile sorun yaşadıklarını aktardı.

Öncelikle dil bariyeri. Diğer kuruluşlardan (GSM dışındakiler) sağlık hizmeti alırken dil bariyerine çok takılıyorlar. Tercüman kısıtlı oluyor. (...) Ayrıca dil bilmedikleri için randevu çok zor alıyorlar. En büyük sorun bu. (Konya, 8, Sağlıkçı)

Konya'da görüştüğümüz göçmenlere hizmet veren bir STK'nın temsilcisi, randevu almak için ve tercüme konusunda kimi zaman mültecilere yardımcı olduklarını anlattı.

Dil bariyerinden dolayı göçmenlerin birçok temel haklara erişemediğini görüyoruz. Sosyal hizmet çalışanlarımız da o aradaki köprü görevini görüyorlar aslında. Yeri geliyor hastane randevularını oluşturuyorlar. (...) Zaman zaman tıbbi cihaz desteği sağlanması gerekiyor. Bu noktada biz sağlamıyoruz, fakat diğer kurumlarla yapmış olduğumuz görüşmeler neticesinde yönlendirmelerle birlikte bu noktada o desteği de kişilere ulaştırmış oluyoruz. Örneğin işte çok fazla işitme cihazı talebi olduğunu görüyoruz. (Konya, 9, STK)

Nitel saha araştırmamız yapılan iller arasında, yerli Arap ve Kürt nüfus barındıran Mardin ve Gaziantep'te bu toplulukların bazı üyeleri Suriyeli Arap ve Kürt mülteciler için tercümanlık yapabiliyor.

³⁵ Sağlık Bakanlığı'nın SIHHAT Projesi web sayfasına göre göçmen sağlığı merkezlerinde 3.900'den fazla pratisyen ve uzman hekim, hemşire, ebe, psikolog, sosyal çalışmacı, laboratuvar ve röntgen teknisyeni, tercüman ve destek personeli çalışıyor. Çalışan sağlık personelinin çoğunun göçmen olduğu bu merkezlerde, proje hedefleri kapsamında göçmen kadın istihdam oranının %38 olduğu belirtiliyor. (Sihhat Projesi, 2023)

Burada göçmenlere karşı kişisel ilişkilerle sadece. Çünkü yerine göre dil sorununu aşabiliyorlar, Arap bir yerli, Arapça konuşan vatandaşlar sayesinde. Ama sağlık konusunda şöyle bir durum var, yerli vatandaşların da dil sorunu var, sadece göçmenlerin değil. (Mardin, 6, Hekim)

Burada Türkçe bilmesine çok da gerek yok. Burada Arapça, Kürtçe konuştuğun zaman yani zaten nüfusun ağırlığı Kürtçe konuşuyor, gelen de öyle sorun yaşamıyor. Hani daha çok ait hissediyor. (Mardin, 13, SHU)

Türkiye’de daha uzun süre bulunmuş ailelerin üyeleri ise, Türkçeyi daha iyi bilen çocuklarını sağlık sistemine erişimde tercüman olarak kullanabiliyor. Ancak her halükârda, doktorların hastalarıyla iletişim kuramaması hem bir sağlık hakkı ihlaline hem de tanı koyma ve tedavinin etkin yapılamamasına yol açabiliyor.

On yılı geçti, çocuklar Türkçe biliyor, onlar belli ölçüde yardımcı olabiliyor ama bir hastayla anadilinde sağlık hizmeti için ilişki kuramamak, diyalog kurmamak bize göre bir sağlık hakkı ihlali. Anayasal bir haktır sağlık hakkı. Sağlık hakkından yararlanmak için vatandaş olmaya gerek yok, yani bizim mevzuatımız o şekilde. (Mardin, 6, Hekim)

Gaziantep’te aile hekimi olan bir katılımcı, sağlık alanındaki resmî kurumların dil konusunda duyarlılıkları olmadığını da düşünüyordu.

Bununla ilgili İl Halk Sağlığı (Müdürlüğü) ile çok uyuşmıyoruz. Ben dil sorununu gündeme getirmiştin bir toplantıda. Sözümlü kesti. “Hep bunu gündeme getiriyorsunuz” dedi. “Yok öyle bir sorun” dedi. “Hallettik biz” dedi... “Artık onlar da yanında birini getiriyor. Tercüman getirecek ya da dili öğrenecek. Yapacak” dedi. “Biz hallettik” dedi. (Gaziantep, 3, Hekim)

Öte yandan özel hastanelerde talebe göre farklı dillerde tercümanlık hizmeti veriliyor. Ne var ki bu hizmetten ancak maddi durumu elverişli olan göçmen ve mülteci aileler yararlanabiliyor. Şehir hastanelerinde de benzer şekilde kurum dışından kişilerin ücretli tercümanlık hizmetleri sunduğu belirtiliyor.

Tabii maddi durumu iyi olanlar ayrı. Onlar zaten özel hastaneye giderler ya da özel sigortası olan, işte şeylerde çalışanlar. (Gaziantep, 3, Hekim)

Şehir hastanesine gidiyor. Oradaki kişilerin mesela bir dakikalık iki dakikalık yaptığı tercümana 50-100 lira gibi para ödüyorlar. Hastane bünyesinde değil. Dışarıdaki kişiler. (Konya, 8, Sağlıkçı)

Aile sağlık merkezlerinde durum

ASM’lerin çalışma ilkeleri de göçmenlerin ve mültecilerin birinci basamak sağlık hizmetlerine erişiminde bazı sorunlara yol açıyor. GK statüsündeki Suriyeliler ve UK statüsü veya başvurusu olanlar, bu bölümün başında belirtildiği gibi ASM’lerden yararlanabiliyor. GSM olmayan il ve ilçelerde bu grupların ASM’lerden birinci basamak hizmet alması gerekiyor. Ancak ASM’lerdeki performans sistemi, göçmen ve mültecilerin kaydının alınmasını, tedavi ve izlemlerini zorlaştırabiliyor.

Mesela (Suriyeliler) girebiliyor ASM'lere. Ama tabii aile hekimi sistemi olduğu için, aile hekimi sisteminde belli bir hasta sayınız var, ona göre para alıyorsunuz. Eğer sizin çocuğun bir aşısı, belli bir yüzdenin altında, işte yüzde 90'ın altında ise, bir bebek bile düşünseniz sizin performans ve maaşınız kesiliyor ve onun performans itirazına bir neden bulmanız gerekiyor. Şimdi öyle olunca aile hekimliğinde böyle garantici hareket etmeye başlıyorsunuz. (...) Yani bir dil problemi var, ulaşamazsınız, telefonda "Hadi, aşına gel" diyemiyorsun. Randevu veremiyorsun. Telefon çok değişebiliyor. Ev çok değişebiliyor. (...) Öyle olunca böyle bir girmeme olayı oluyor aile hekimlerinde; almama, yani daha çok (hasta) almamaya yönelik oluyor. (Gaziantep, 3, Hekim)

İstanbul'da bir ASM'de çalışan aile hekimi benzer nedenlerle aile hekimlerinin göçmenleri ve "hareketli nüfusları" kaydetmek istemeyebildiklerini şöyle aktardı:

Mümkün olduğu sürece doktor (...) resen muayene ediyordu, resen hizmet sunuyordu. Ama kaydını almamaya çalışıyordu, bu Roman vatandaşı ve Suriyeli gibi hareketli nüfusları. (İstanbul, 5, Hekim)

(Çocuğun) o ay yapılması gereken bir aşısı görünüyor. Ama siz o anda o hastaya erişemiyorsunuz. Neden? Çünkü il dışına çıkmış. Ama siz performans sistemi dediğimiz bu sistemde o hastanın aşısından sorumlu tutulduğunuz için bu size bir maaş kesintisi olarak yansıyor. Siz de bununla ilgili bir hastaya erişim yapılamadığına dair tutanak tutup, hatta hastanın tespit edilemediğine dair bir yokluk belgesi almakla yükümlü tutuluyorsunuz. (...) Bu da inanılmaz bir bürokratik yük oluşturuyor. (İstanbul, 5, Hekim)

İstanbul'da ve Gaziantep'te görüşülen, ASM'lerde çalışan iki aile hekimi pek çok Suriyeli ailenin ASM'lere kaydolmadığı, dolayısıyla hiç aşısı yapılmayan çocuklar olduğu görüşündeydi. Bununla birlikte Gaziantep'teki hekim katılımcı kentte bazı ASM'lerde kayıtlı nüfus içinde kayda değer oranda Suriyeli olduğunu da söyledi.

Antep'te mesela şu anda Göçmen Sağlığı (Merkezi) var, ama bir yandan da sadece hususi Suriyelilerden oluşan Aile Sağlığı Merkezleri de var. Yani bizde bile, (...) 40.000 (kayıtlı hastada) 10.000'e yakın (Suriyeli) var yani. (Gaziantep, 3, Hekim)

Bir diğer konu üreme sağlığı konusundaki bilgilendirmeler ve eğitimler. Başlangıçta söz edildiği gibi Sağlık Bakanlığı üreme sağlığı konusunda eğitici materyaller hazırlıyor ve dağıtıyor. Aile sağlığı merkezlerinde özellikle kadınlara yönelik üreme sağlığı konusunda bilgilendirmeler yapılıyor ve yazılı materyaller sağlanıyor. Ancak ASM'lerde Arapça yazılı materyal bulundurulmadığı, ayrıca bütçe sorunu olduğu dönemlerde ilk feda edilen şeylerden birinin ücretsiz üreme sağlığı bilgilendirmeleri ve eğitimleri olabildiği dile getirildi. Halbuki düşükler, istenmeyen gebelikler ve tecavüz vakaları açısından göçmen ve mülteci kadınların üreme sağlığı konusunda bilgilendirilmesinin çok önem taşıdığı vurgulandı.

Şimdi bana sorsalar, ne eksik var derim? "Arapça materyal yok" derim. Arapça materyal yok. Aile planlaması danışmanlığında, bizim aile planlamasını anlatacak materyallerimiz yok. (Gaziantep, 3, Hekim)

Türkiye Aile Planlaması Vakfı'nın PDF'si var, onun çıktısını veriyoruz. Youtube'da ve saire video gösteriyoruz falan. Oralardan anlatmaya çalışıyoruz. Ama bence onların da az da olsa bir gebeliği önleyici yöntem bilgisi, Suriye'den kalma var. O da işimizi kolaylaştırıyor. (İstanbul, 5, Hekim)

İstanbul'daki aynı katılımcı, Arapça materyal olmamasını, Türkiye'de kamu hizmetleri ve özelde sağlık hizmetleri sunumunda Kürtçenin kullanılamamasıyla da dolaylı olarak ilişkilendiriyordu: "Aile hekimliği bilgi sistemleri yazılımlarında her türlü çıktıyı verebiliyoruz. Çift dilde çıktı veremiyoruz. Türkiye'nin kendi geçmiş yükünün de etkisi var."

Konya'da Güçlendirilmiş GSM'de çalışan katılımcıysa üreme sağlığı konusunda düzenli bilgilendirmeler yapıldığını, birçok kadının çok çocuk istemediğini, dolayısıyla bu eğitimlerin erkekleri de hedeflemesi gerektiğini düşünüyordu. Aynı katılımcı ancak bazı Suriyeli kadınların doğum kontrol yöntemlerini "günah" saydıkları için mesafeli olduklarını söyledi.

Üreme sağlığı ve özellikle çocuk yaşta gebelikle ilgili kaygı verici bir görüş de paylaşıldı. ASM'lerde hekimlerin cinsiyet temelli şiddet, çocuk yaşta gebelik gibi vakaları yasal yükümlülüklerle rağmen savcılığa bildirmeyebildiğini aktaran bir katılımcı vardı. İddianın doğruluğunu belirlemek mümkün olmasa da burada bu olgudan söz etmek gerek. İstanbul'daki aile hekimi katılımcı, 18 yaş altındaki gebelikler konusunda mevzuatın Suriyelilere uygulanmayabildiği kanısındaydı. Bunu şöyle ifade etti:

"Biz Türkiye'deki sağlık akışının aynısını yabancı uyruklulara sunmakla yükümlü değiliz" duygusu oluşmuş durumda. (...) 18 yaş altı gebelikler konusunda bile kültürel normlara bakarak bizim alert (alarmda) olduğumuz, "Aman tanrım, savcılığa bildiririm" falan dediğimiz durumda bile dahi kültürel norm duygusu oluşmuş durumda. (İstanbul, 5, Hekim)

Katılımcı, aile hekimlerinin 18 yaş altı gebe yabancı uyruklu bir kadının gebe izlemeyi istemeyebildiklerini, bu konudaki yükümlülüklerinden kaçınabildiklerini düşünüyordu. Bu aile hekimi ayrıca, 18 yaş altı gebelikler Suriyelilerde normal bir olgu gibi görünmeye başladığında, bu normalizasyonun yerli nüfusa da sirayet edebildiğini savundu. Bu hekim, çalıştığı ASM'nin bulunduğu, İstanbul'un hem Anadolu'dan göç alan hem de Suriyeli nüfusu olan yoksul mahallesinde, çocuk yaşta gebelik görülme sıklığının arttığı görüşündeydi.

18 yaş altı Türk gebelerle (ilgili) (...) çocuk istismarı dava sürecine gitmese bile en azından öyle (olacağı hakkında) bir algı varken, Suriyelilerde rutine dönmüş durumda. Orada hani "olabilir" falan deniyor. Ama sıkıntı şu, toplumsal norm değiştiği zaman, özellikle bizim mahallelerde 18 yaş altı Suriyeli gebe normalize edildiği zaman 18 yaş altı Türk gebe de normalize edilmeye başlıyor. Ve daha acısı da şu: Bu 18 yaş altı Suriyeli gebe kalan Suriyeli gettolarında olmuyor. Türk vatandaşı 18 yaş altı eşi de olabiliyor. (...) Yani toplumsal olarak norm değişiyor. (...) Bizim bölgede de 18 yaş altı gebelikleri daha orta sınıf ailelerde görmeye başladık. (...) Hem kürtajin sınırlandırılması hem de sosyal normların değiştirilmesi yavaş yavaş evlilik yaşını ve gebelik yaşını düşürmeye doğru tetikliyor. (İstanbul, 5, Hekim)

Göçmen sağlığı merkezlerinde durum

Bu bölümün başında belirtildiği gibi, geçici koruma statüsündeki Suriyeliler ile uluslararası koruma başvurusu veya statüsü olanlar, göçmen ve mülteci nüfusun yoğun olduğu illerin bazı ilçelerinde açılan Göçmen Sağlığı Merkezlerinden hizmet alabiliyorlar. GSM'lerde Arapça bilen ya da Suriyeli hekimler çalışıyor.

Saha araştırması kapsamında görüşülen bazı katılımcıların GSM'ler hakkında çok olumlu görüşleri varken, bazı katılımcılarsa bu merkezlerdeki hizmet sunumuna ilişkin önemli eleştiriler getirdiler.

Olumlu görüşlere öncelik vermek gerekirse, Konya'da Güçlendirilmiş GSM'de çalışan bir sağlıkçı, bu merkezlerin birkaç açıdan çok yararlı olduğunu ve daha da yaygınlaştırılması gerektiğini belirtti. Öncelikle GSM'lerde birçok Suriyeli doktor ve tercüman çalıştığı için sağlığa erişimde dil sorununun ortadan kalktığını söyledi. Suriyelilerin, özellikle kadınların bu merkezlere gelme konusunda, diğer hastanelere gitmeye kıyasla daha rahat ettiklerini dile getirdi. Ayrıca güçlendirilmiş GSM'lerin, ikinci basamak sağlık kurumlarının üzerinden bir yük aldığını, aksi takdirde devlet hastanelerinin daha da kalabalık olabileceğini ifade etti. Bir yandan da bu merkezlerin Suriyeli kadınları istihdam etmeleri açısından önemli bir işlev gördüğünü düşünüyordu.

Göçmen sağlığı merkezlerinin daha çok desteklenmesi gerekli diye düşünüyoruz. (...) Burada (güçlendirilmiş GSM'de) bir ameliyat işlemi yapılırsa devlet hastanelerine (talep) gerçekten hissedilecek düzeyde azalır diye düşünüyorum. (Konya, 8, Sağlıkçı)

Öte yandan bazı katılımcılar, bu merkezlerin açılmasında çok geç kalındığı, ayrıca talep karşısında yetersiz kaldıkları ve aile sağlığı merkezleri üzerindeki yükü yeterince azaltmadıkları yönünde eleştiriler dile getirdiler.

Göçmen Sağlığı Merkezlerine dair bir başka eleştirel gözlem de orada çalışan doktorlara ilişkindi. SIHHAT projesi üzerinden Suriyeli doktorlar için GSM'lerde çalışma imkânı doğuyor. Ancak bazı katılımcılar, ortopedi veya cerrahi gibi uzmanlıkları olan doktorların, daha çok kadın ve çocuk sağlığı üzerine hizmet veren birinci basamak birimleri olan GSM'lerde pratisyen hekim olarak çalıştırılmasının büyük bir mesleki kayıp yarattığını düşünüyorlardı. Bu uzmanlıklara sahip kişilerin hem birinci basamakta çalışmaya uygun yetkinliklerinin olmadığı hem de kendi uzmanlık alanlarında çalışamamalarının insan kaynağının etkin bir şekilde kullanılmamasına yol açtığı belirtildi. Halbuki bunun yerine Suriyeli uzman doktorların, Türk sağlık sistemi içinde belirli koşullarda belirli sürelerle çalışıp, Türkçe dil yeterliliği kazandıktan sonra kendi alanlarında çalışmasının daha doğru olacağı görüşündeydiler.

Çünkü orası aile, daha çok gebe, çocuk sağlığı üzerine kurulu bir sistem. (...) Doktoru entegre eden bir sistem olmuyor aslında. Çünkü gittik adli tıpçı var, kadın doğum şefi var, ortopedist var, göz doktoru var. Normalde onların orada işi yok yani. Sen onu aslında sisteme entegre etmemiş oluyorsun, ayırmış oluyorsun. (Gaziantep, 3, Hekim)

İstanbul'daki aile hekimi katılımcı aynı konuya ASM'ler açısından yaklaşıyordu.

(Bu mahallede) biz beş doktor değil, 2010'dan bu yana on doktor olsaydık, Suriyeliler geldiği zaman on doktorun bir ikisi belki (...) Suriyeli yapılabilirdi ya da bir iki arkadaşımız Arapça öğrenir ya da o şekilde işte oryantasyon sağlardı. (İstanbul, 5, Hekim)

Birinci basamakta ikili bir sistem oluşması

Yukarıda özetlenen eleştirilerin asıl hedefi birinci basamak sağlık hizmetlerinde ikili bir sistem yaratılmış olmasıdır. Göçmenler ve mülteciler için ayrı bir sistem yaratılmış olmasının birkaç olumsuz yönünden bahsedildi. Örneğin bir katılımcı, göçmenler için ayrı sağlık merkezleri oluşturulmasının sosyal yalıtılmışlığı artırabileceği uyarısında bulundu. Bu konuda Mardin'de görüşülen hekim katılımcı şunları söyledi:

Göçmenlerin böyle yerel toplumdaki ayrı izole bir yerde sağlık hizmeti almasına çok taraftar değiliz. Çünkü ev sahibi toplumla karşılaşmaları azaltan izolasyonun devam etmesini kolaylaştıran şeyler bunlar. Belki aynı dili konuştukları için ya da dil konusunu kolayca aşabildikleri için göçmenlerin bir kısmı tercih ediyor olabilir, ama uzunca bir süredir birinci basamak sağlık hizmetlerinden yararlanabiliyorlar. Aynı yurttaşlar gibi onlar da aile hekimliklerine kaydolup bir aile hekimliği tercih edip o aile hekiminden sağlık hizmeti alabiliyorlar. (Mardin, 6, Hekim)

İstanbul'da görüştüğümüz aile hekimi, GSM ve ASM diye ikili bir sistem oluşmasını bir "yapılandırma krizi" olarak niteleyerek, aslında SIHHAT kapsamında bu ikisinin entegre edilmiş olması gerektiğini söyledi. Bu doktor hiçbir birinci basamak sağlık kurumuna kayıtlı olmayan Suriyelilerin olduğu ve bu kişilerin çok zorda kalmadıkça doktora gitmedikleri görüşündeydi.

Dil önemli. Ama dil harika Göçmen Sağlığı Merkezlerinde, (Suriyeliler) yine erişemiyorlar. Bence Türkiye'de yapılandırma krizi var. (Suriyeliler) Türkiye'de birincil sağlık merkezlerine, aile sağlığı merkezlerine entegre edilemediler. (İstanbul, 5, Hekim)

Bu katılımcıya göre İstanbul'da, özellikle nüfusu artan ilçelerde GSM sayılarını artırmak yerine daha çok ASM açılması gerekiyor.

Coğrafi sınır nedir? ASM'dir. ASM'nin bir üstü hastane bölgesidir. Yani seni sevk ettiğim kurum bölgesidir. (...) Yani bölgeler, sevk edilen kurum üzerinden planlanır. Göçmen sağlığı merkezi kurmak yerine yeni Aile Sağlığı Merkezi açacaklardı. (...) Esenyurt'a bu kadar Suriyeli gelmişken Esenyurt'ta Türkiye Cumhuriyeti vatandaşlarına da hizmet sunan sağlık kurumu sayısı artmadı. Hatta daha büyük ölçekli söyleyeyim, (...) İstanbul'da uygulanan aile hekimliği uygulaması 2010 nüfusuna (dayalı). 2022 nüfusuna oranlı bir genişleme yapmadı, değil seyreltme. (...) Yani Türkiye'nin krizi Suriye'nin krizi değil aslında. Türkiye kendi vatandaşlarının krizini çözemediği gibi Suriyeliler sonrasında kriz kaosa dönmüş durumda. (İstanbul, 5, Hekim)

Sağlık hizmeti sunumunda bu şekilde yaratılan ikilik, Beyoğlu ilçesinde göçmenlerin kamu hizmetlerine ve temel haklara erişimine ilişkin yapılan araştırmada da dile getirilmiş ve eleştirilmişti. (Kurtuluş vd. 2022).

Birinci basamak sağlık hizmetinde ikili bir sistem oluşmasının diğer bir sonucu, GSM'lerde çalışan hekimlerin doktorları koruyan ve denetleyen mekanizmaların dışında kalmaları olabilir. Bu durum doktorlara yönelik zorlama ve şiddet ihtimalini artırabildiği gibi, etik olmayan uygulamaların önünü de açıyor olabilir. Bu konuda Gaziantep'teki aile hekimi katılımcı şöyle bir izlenimini aktardı:

Bazen korkuyorum, Göçmen Sağlığı (Merkezleri) üzerine. (...) Mesela bir kez bir doktorla konuştum. (...) Genel olarak mesela zorladıklarını söylemişti hastaların ilaç yazdırmaya, her ilacı. Aslında orada bir şiddet var, hekimin uğradığı bir şiddet var ama onu söyleyemiyor. Çünkü onu koruyacak bir mekanizma yok orada. Aslında hekimliğini tam yapmıyor ya da hekimliğini iyi yapmak isteyen yapamıyor. (...) Ora kapalı bir alan. Merdiven altı var yani. (Gaziantep, 3, Hekim)

Konya'da da GSM'de çalışan bir sağlıkçı, GSM'lere gelen bazı hastaların öncesinde doktora gittiğini söylediğini, ama hastanın sistemde hiç kaydı olmadığı için "merdiven altı" bir hekime gittiğinin tahmin edildiğini aktardı.

Mesela 18 yaş altı ama 36. haftada. Doğuma çok az kalmış. Hiç doktora gelmediğini söylüyor. Bu haftaya kadar bu aya kadar nasıl gitmedin? İşte "özel bir kliniğe gittim." Merdiven altı dediğimiz olaylar. Biz de o şekilde duyumunu alıyoruz. Hani gözümüzle görmedik ama ateş olmayan yerden duman çıkmaz. (Konya, 8, Sağlıkçı)

Mardin ve Gaziantep'te de kaçak çalışan Suriyeli doktorlardan söz edildi. Örneğin Mardin'de görüşülen hekim katılımcı, doktor olup olmadığından emin olmadıkları Suriyeli bir fizik tedavcinin kentte çalıştığından bahsetti. Gaziantep'te ASM'de çalışan bir aile hekimi de bazı Suriyelilerin kaçak çalışan Suriyeli doktorlara göründüklerini anlattı.

Resmi mi çalışıyor bilmiyorum, fizik tedavi hizmetleri veren bir tane Suriyeli bir hekim var. (...) Ama bu da çok suiistimale açık bir alan, yani biz bunların hangisi doktordur hangisi değildir bilmiyoruz yani. (Mardin, 6, Hekim)

Bir de çok doktor var arada bakan, doktor olduğunu düşündüğümüz insanlar. Mesela geliyor sekiz aylık (hamile) bir kadın, hiç hastane girişi yok mesela, e-nabızdan. (...) Ama onun detaylı ultrason tetkikleri var filan. "Ben eğitmen doktora gidiyorum" diyor, Suriyeli doktora gidiyor. (...) Büyük bir açık var orada. Reçeteler geliyor bize. Doktor olduğunu düşünüyoruz artık. Ama ben o reçeteleri yazmıyorum. (...) Tabii bazen çok uygunsuz reçeteler de geliyor. Yani bir hekimden çıktığına şüpheyle baktığımız reçeteler de var. Ben onun için diyorum, hekim mi değil mi bilmiyorum. Bazıları hekim olmayabilir. (Gaziantep, 3, Hekim)

Aynı katılımcı Gaziantep'te Türkiye'de tıp eğitimini tamamlayan bazı Suriyeli doktorların Suriyeli hastalara bakmak amacıyla muayenehane açtıklarını söyledi.

Yeni mezun, mesela Antep Tıp'ı bitiren Suriyeli çocuklar var. Direkt özel muayenehane açıyor mesela. Şimdi tabii açabilir, yetkisi var. (...) Ama yeni mezun yani neden hemen özel muayenehane açar ki? (Gaziantep, 3, Hekim).

Kentte Suriye'de eğitim görmüş doktorların sayısının son yıllarda azaldığını dile getiren bu katılımcı, İngilizce bilenlerin Avrupa'ya göç ettiğini düşünüyordu: "Bence çok yoklar. Çünkü gittiler. Gidebilen (yurtdışına) gitti." (Gaziantep, 3, Hekim)

Kamu hastanelerine erişim

Yukarıda belirtildiği gibi GK statüsündeki Suriyeliler ikinci basamak kamu hastanelerine erişebiliyorlar. Saha çalışmasında görüşlerine başvurulmuş sağlıkçılar, o düzeyde Suriyelilere özgü bir sorun olmadığını, uzman doktor sayısının il veya ilçe nüfuslarına göre az olması nedeniyle randevu almanın zor olduğunu söylediler. Bu çalışmanın nicel bölümünde "Türkiye'de aşağıdakilerden her birini yapmak sizin için ne kadar kolay veya zor?" şeklindeki soruya verilen yanıtlarda Türkiyelilerin "doktora görünmek" sorusuna zor-çok zor olarak verdikleri yanıtların oranının bütün göçmenlerden daha yüksek çıkmasının bu gözlemlerle uyumlu olduğu düşünülebilir. Konya'da GSM'de çalışan bir sağlıkçı sorunu şöyle anlattı:

Randevu alma sorunu, sıra bulma sorunu. Bu herkes, Türk vatandaşları için de geçerli göçmenler için de geçerli. Onun haricinde çok büyük bir dil bariyeri haricinde bir fark yok. (...) Mesela kadın doğum uzmanı da Konya nüfusuna oranla az. Ona da randevu bulmak çok zor. Öyle olunca burada da artık bir yoğunluk oluyor, devlet hastanelerinde. Yani kendimiz bile şu an randevu alamıyoruz. Doktor az. (Konya, 8, Sağlıkçı)

Öte yandan GK ve UK kaydı olan hastaların ikinci basamak devlet hastanelerinden üçüncü basamaktaki özel hastanelere ve üniversite hastanelerine sevk edilmemesi gibi bir eğilim olduğu da aktarıldı. Üçüncü basamakta alınan sağlık hizmetlerinin faturalarının İl Göç İdareleri tarafından ödendiği, dolayısıyla bu aşamada harcamaların az tutulmasının istendiği ifade edildi.

İdareciler mümkün olduğunca baskı yapıyorlar. Özele, tıp fakültesine bu hastaları göndermeyin, çünkü finansmanları şişiyor, çünkü üniversite, özel hastane faturalarda daha pahalı olacak. (...) Mümkün olduğu sürece birinci basamak, ikinci basamak devlet hastaneleri. İstanbul'da çok azaldı (ikinci basamak). İstanbul'da devlet hastanelerinin çoğunluğu aslında üçüncü basamak. Yani tıpta uzmanlık hastaneleri. (İstanbul, 5, Hekim)

Sınırdan yer alan Mardin ve Gaziantep'te, kamu sağlık sisteminde Suriyelilerin özellikle yoğun olarak geldikleri dönemde çok büyük yoğunluk yaşandığı, bunun da yerli nüfusta tepkilere yol açtığı iki kentteki katılımcılar tarafından aktarılan diğer bir meseleydi. Mardin ve Gaziantep'te o dönemde sağlık hizmetleri kapasitesinin zaman zaman yetersiz kaldığı, aşırı yoğunlukla karşılaştığı belirtildi. Örneğin Gaziantep'te, Suriyeli nüfusun artması ikinci basamak sağlık kuruluşlarında yerlilerin tepkilerine yol açmıştı.

Ama nüfus arttı; yine o kadar uzman var ve yine o kadar bina var. Öyle olunca da (...) gerilim artıyor. İnsanların ulaşımı zorlanıyor, yatak servisleri doluyor, muayeneler şey oluyor, ulaşım zor oluyor tabii. (...) Devlet hastaneleri zaten eskiden de yoğundu. Bu

yoğunluk çok arttı. Öyle olunca da (Suriyelilerin) görünürlükleri artıyor orada. Görünürlükleri artınca da herkes diyor, "Suriyeli hastalara (...) öncelik veriliyor, onlar yüzünden biz (hizmet) alamıyoruz" diyorlar. Bence bu da devletin kendi politikasının bir sonucu. (Gaziantep, 3, Hekim)

Konya'da GSM'de çalışan bir sağlıkçı, GSM'lerin varlığının yerli halkın tepkisine yol açtığını aktardı.

Türkler bazen buna tepki gösteriyor. "Niye bizim özel hastanemiz yok, onların var?" Halbuki bence onların da özel bir hastanesi var. Çünkü şehir hastaneleri, yani bunların hepsi biz Türklere hizmet etmesi için yapılan yerler. Bazen bu konuda tepki aldığımız oluyor mesela. (Konya, 8, Sağlıkçı)

Öte yandan Gaziantep'te görüştüğümüz aile hekimi, sınırın hemen ötesindeki Azez kentinde yoğun çatışmalar olduğu dönemde her gün onlarca yaralının devlet hastanelerinin acil servislerine getirildiğini, bu yoğunluğun da "toplumsal algının değişmesine" yol açtığını söyledi. Aynı hekim, Suriye iç savaşının ilk yıllarında çatışmaların yoğun olduğu dönemde, sağlık kurumlarının bazı kanuni ihlallerde bulunduğunu da savundu. Örneğin ambulansların yaralıları almak amacıyla sınırın öteki tarafına gönderilebildiğini, aslında bunun yasadışı olduğunu, çünkü sivil sağlık görevlilerinin savaş alanına gönderilmesi anlamına geldiğini iddia etti. Benzer şekilde sınırın sıfır noktasında sağlık müdürlüğünün konteyner kent kurduğunu ve buralarda Suriyeli savaşçıların da kaldığını ve sınırın öteki tarafına gidip geldiklerini, bu konteyner kentte görevli hekimlerin çatışmanın ortasında kaldıklarını söyledi.

Çünkü o savaşın ilk zamanlarında şeffaflık yoktu ve o savaş sürecinde bence ihlal yaptılar. (...) Sınır ili Kilis'i biliyorum. Mesela ambulansı sınır dışına çıkarmayı, rahatlıkla çıkarabileceğini düşünebiliyordu. Onun için mesela sorun çıktı, çünkü çıkaramazsın. Orası başka bir ülke (...) ve sivil bir alan değil. Sivili savaş alanına çıkarıyorsun. (...) Sonra ne yaptılar? Çünkü büyük bir olay oldu, gidildi falan. Ya da işte sınırın tam dibine bir konteynir kent kuruyor mesela. Tam dibine, yani sıfır noktasına ve çatışma oluyor ve orada konteynir kent içerisinde hekimler mahsur kalıyor. (Gaziantep, 3, Hekim)

Kaydı başka ilde olan mültecilerin ve düzensiz göçmenlerin sağlığa erişimi

Bu bölümün başında söz edildiği gibi, düzensiz göçmenlerin kamu sağlık sistemine erişimi yok. Düzensiz göçmenlerin ciddi sağlık sorunları olmadıkça sağlık kurumlarına başvurmadıkları, doğum, ameliyat gibi durumlarda özel hastanelere başvurdukları, Beyoğlu'nda göçmenlerin kamu hizmetlerine erişimiyle ilgili yapılan araştırmada belirtilmişti (Kurtuluş vd., 2022). Fakat özel hastaneler çok pahalı olduğundan, bu durumdaki birçok düzensiz göçmenin aslında sağlığa hiç erişimi yok. Beyoğlu'nda göçmenlere yardım eden inisiyatiflerin bağışlar yoluyla çok acil sağlık sorunları olan bazı düzensiz göçmenlerin ameliyat masraflarını karşıladıkları gözlemlenmişti. Bu çalışmada da düzensiz göçmenlerin durumu birkaç katılımcı tarafından dile getirildi. Konya'da GSM'de çalışan bir sağlıkçı, GSM'lerde Türkiye'de hukuki statüsü bulunmayan göçmenlere kimi zaman müsamaha gösterilerek muayene edildiklerini, ancak tedavi edilemediklerini belirtti. İstanbul'daki aile hekimi katılımcı da kayıtsız/düzensiz göçmenleri muayene etmenin hekimlerin inisiyatifine kaldığını söyledi.

Mesela kimliksiz bir hasta gelir, biz tanı koyarız, deriz işte "Bunu yapman lazım, bu ameliyatı olman lazım, böyle bir hastalığın var, hormonlarına baktırman lazım" falan. Onlar bizde mesela olmuyor. Onları daha üst hastaneler, devlet hastaneleri, özel hastanelerde baktırması lazım. Bu sefer onlar da orada kimliksiz olduğu için muayene olamıyorlar. (Konya, 8, Sağlıkçı)

Esas kriz hiçbir T.C. kimlik numarası olmayan kayıtsız göçmenler. Bu Suriyeli olur, başka ülkeler de. Onların Türkiye'de hiçbir kamu kuruluşunda muhataplıkları yok. Ama kaydı olmasa da göçmen sağlığı merkezlerinden ve aile hekimliği merkezlerinden doktor kabul ederse hizmet alabiliyorlar. (İstanbul, 5, Hekim)

Hem Konya'da hem İstanbul'da düzensiz göçmenlerin tamamen çaresiz kaldıklarında ya da dayanamayacak duruma geldiklerinde doktora başvurdukları aktarıldı. Konya'da, böyle bir hastanın masrafları için göçmenlere hizmet veren STK'lardan destek alındığı anlatıldı.

Artık dayanamayacak konuma geldikleri zaman kendileri (geliyorlar). Çünkü mesela yakın bir zamanda Afganistan uyruklu bir hasta geldi. Kolu kırılmış. Beş altı ay önce kırıldığını söylüyor. Ama artık ağrısına dayanamadığı için bir şekilde buraya geliyor. (...) Tabii ihtiyaç dahilinde tabii ki (derneklerle) işbirliği halinde çalıştığımız çok oluyor. Mesela belki o ameliyatı ücretli olacak ve bunun bir kısmını dernekle karşılayacağız. (Konya, 8, Sağlıkçı)

Daha genel olarak Konya'da faaliyet gösteren bazı STK'ların göçmen ve mülteci hastaların ciddi sağlık sorunları olduğunda, tıbbi cihaz veya tıbbi işlemler konusunda destek oldukları, STK temsilcileri tarafından da aktarıldı.

Özellikle hastanelerde "Bu hastanın oksijen cihazına şuna buna ihtiyacı var" deniliyor. Bize raporunu getiriyor. Şu an doktorun birisi bana mesaj gönderdi. (...) derneğin bir sağlık desteği var. Biz hemen onlarla paylaşıyoruz. (...) Onların isteyecekleri alt evrakları biz burada hazırlıyoruz. (...) Bir kısmını oradan karşıladık o proje bitimine kadar. (Konya, 5, STK)

Aynı STK temsilcisi katılımcı, her ay bazı mülteci hastaların zorunlu sağlık ihtiyaçlarını Konya Valiliği Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Vakfı'na yönlendirdiklerini de anlattı.

Öte yandan geçici koruma kayıtları başka bir ilde olan Suriyeliler açısından da kamu sağlık sistemine erişimde bazı sınırlamalar var. Bu durumdaki Suriyeliler ilaç ücretlerini kendileri ödemek zorundalar. Bu konuda Konya'da güçlendirilmiş GSM çalışanı katılımcı şu örneği verdi:

Kimliği Hatay olduğu için buradaki sağlık şeyinden tam anlamıyla yararlanamıyor. Yani ilacını yine ücretli almak zorunda. Ücretsiz kısım sadece Hatay için geçerli. Bütün imkânlardan aslında bulunduğu ilde faydalanabiliyor. (Konya, 8, Sağlıkçı)

Bu katılımcı GK kaydı başka bir ilde olan Suriyelilerin ilaç masrafları konusunda da kimi zaman bir dernekten destek aldıklarını anlattı:

Sivil toplum onların mesela maddi olarak çok büyük destekçisi. Biz (... Derneği) ile çalışıyoruz çoğu zaman. Burada mesela bir ilaç reçetesini ödemek için bizim proje olarak bir bütçemiz yok, ayrılmış bir bütçe. Biz o bütçeyi (o dernekten) karşılıyoruz. (...) Gerek telefonla gerek ikili ilişkiler (üzerinden) yönlendirmeye. (Konya, 8, Sağlıkçı)

SIHHAT projesine yönelik eleştiriler

Görüştüğümüz bazı sağlıkçıların SIHHAT projesine yönelik, birinci basamak sağlık sunumunda ikili bir sistem oluşturulması dışında başka eleştirileri de vardı. Gaziantep'te ve İstanbul'daki aile hekimi katılımcılar – bu çalışmanın eğitimle ilgili bölümünde PIKTES projesi bağlamında bahsedildiği gibi – proje fonlarının malzeme alımı için kullanıldığını belirttiler.

SIHHAT projesi bakanlığın satın alma listesinde ihtiyaç ne varsa ödemesi için kullanılıyor. Yani SIHHAT projesinden buzdolabı aldık. (...) Bir bütçe var. Suriyeli merkezlere (GSM'lere) gönderiyorlar. Aile Sağlığı Merkezlerine bütçe ayırmamışlar. Ama çok nüfus arttıysa entegrasyon ihtiyacı için "Oralara da koyalım ki küsmesin sağlık merkezleri, onlara (Suriyelilere) kötü davranmayın" duygusuyla. Fark ettik, dilekçemizi yazdık. (...) Amma velakin normalde yapmaları gereken entegrasyon için finansman. İşte çift dilde baskı, bilgisayar yazılımlarında entegrasyonlar... (İstanbul, 5, Hekim)

Büyük projeler alıyorlar. Artık o Göçmen Sağlığı (Merkezi), onlar için büyük bir proje. Mesela şey de yaptılar, mesela buzdolabı verdiler. O zaman biz gidiyorduk, belli bir nüfusun üzerinde Suriyeli hastası olan (ASM'lere) Avrupa Birliği projesi buzdolapları verildi mesela. (Gaziantep, 3, Hekim)

İstanbul'da görüştüğümüz aile hekimi, malzeme ve araç alımının hasta yoğunluğunun artması dolayısıyla olumlu olduğunu, ama asıl entegre bir sağlık sistemi kurulmuş olması gerektiğini düşünüyordu.

Bizim rutin iş akışımız çok yoğun ve zor olduğu için öyle özel dezavantajlı gruplara oryante bir sistem kurma şansımız yok. Bakanlık da "bunu kuramayacaksak," "bakın SIHHAT projesi, Avrupa Birliği bunu önerdi" dedi. Finans veriyor. Her yerde logo var. Ambulanslarda, buzdolaplarında, X-ray'lerde her yerde SIHHAT projesi. Biraz haklılık var. Neden? Ülkenin sağlık hizmetleri de arttığı için tüm kurumlara bir yük bindi. (...) Ama düşündüğünüz zaman bazen o ambulans yarıyor tabii, Suriyeli de taşıyor, Türk de taşıyor, ama keşke bu finans direkt entegrasyona ayrılıyorsa. Daha amaçlı olurdu. (İstanbul, 5, Hekim)

Göçmenlerin sağlık sorunları

Bu kısımda göçmen ve mültecilerin karşılaştıkları sağlık risklerini ve sorunlarını nitel saha araştırmasının bulguları ışığında özetlemeye çalışacağız. Bir bakıma göçmen ve mültecilerin sağlık ve hastalık durumları, yaşadıkları kentlerdeki yerli nüfustan farklı değil. Ancak sağlığa erişim, yaşam koşulları, toplumsal cinsiyet eşitsizliği ve Türkiye'ye gelmeden önce maruz kalınan çatışmalı ortam, göçmen ve mültecilerin sağlığını daha farklı biçimlerde etkiliyor.

Bu konuda İzmir’de görüştüğümüz, sağlık hizmetlerine erişimi olmayan göçmenlere “acil vaka olmayan ama aciliyeti olan” sağlık sorunları için destek sunan bir STK’nın temsilcisi şöyle diyordu:

Aslında tıbbi olarak bakıldığında herhangi bir kitleden farklı değil hiç kimsenin sağlık problemleri. Ancak burada şöyle bir şey devreye giriyor, sağlığa erişimi olanlar ya da olmayanlar olarak değerlendirmemiz mümkün oluyor. (İzmir, 20, STK)

Dolayısıyla aşağıda göçmen ve mültecilerde çok rastlanılan hastalıklardan, nitel araştırma katılımcılarından alınan bilgiler ışığında söz edeceğiz.³⁶

Düzensiz/transit göçmenler ve mevsimlik tarım işçileri

Çalışmanın diğer bölümlerinde belirttiğimiz gibi, alan araştırması kapsamındaki illerden İzmir’in bir özelliği Ege Denizi’nden Yunanistan’a geçmek için bekleyen göçmenlerin sayısının çokluğu. Diğer bir özelliği de tarımsal faaliyetin yoğun olduğu ilçelerdeki mevsimlik tarım işçisi göçmenlerin varlığı. Afrika’nın birçok ülkesi, Afganistan ve başka Asya ülkelerinden gelen bu göçmenlerin çoğunun uluslararası koruma başvurusu yok; zaten İzmir’de alan araştırmasının yapıldığı 2022 yaz aylarında fiili olarak başvuru alınmıyordu. Ayrıca transit göçmenlerin UK başvuru yapmak istemeyebildikleri de belirtiliyor. Transit göçmenlerin bir kısmı tekneye binme fırsatı beklerken ya da bir denemeleri başarısız olduktan sonra İzmir’de kalmaya devam ederken hamallık veya ayakkabı gibi sektörlerde işçilik yapıyorlar. İzmir’in eski yapı stokunun bulunduğu evlerde pansiyoner olarak kalan bu topluluğun maruz kaldığı bazı sağlık sorunlarından söz edilebilir.

Fıtığı olduğu için çalışamayan ya da vücut bütünlüğünde çalışırken meydana gelmiş olan bir marazı olan, bir sıkıntısı olan kişilere ücretli tedavi yolu açık oluyor sadece biliyorsunuz. Bunlar da kimler oluyor, özellikle İzmir kapsamında? Bunlar zaten yetkili makamlarca kayıt altına alınmak istemiyorlar. Yunan adalarına geçiş için bekleme halindedir. Ya da kaydolmak isteyip kayıt hizmetlerine erişemeyen kişiler. (İzmir, 20, STK)

Bu katılımcının çalıştığı STK, İzmir’de düzensiz göçmenlerin aciliyet taşıyan sağlık sorunlarında kendilerine destek oluyordu. Göçmenlerin kaldıkları pansiyonlar ve odaların kötü koşullarından kaynaklanan sağlık sorunları olduğu da belirtildi. Konak ilçesinde genç göçmenlere ve mültecilere sağlık konusunda eğitimler sunan bir STK’nın temsilcisi, göçmenlerin yaşadıkları evlerde hijyenik koşulların olmamasının yarattığı problemlerden söz etti.

Hijyen sorunu zaten (...) özellikle işte bu arka sokaklarda 15-20 kişi aynı evde, çoluk çocuk erkek kadın, hepsi iç içe yaşıyorlar. Aynı tuvalet kullanılıyor, aynı banyo kullanılıyor. (...) Burada dönem dönem uyuz salgınları oluyor. (İzmir, 14, STK)

³⁶ Araştırma ekibinde sağlıkçı bulunmadığından, aktaracağımız bilgileri tıbbi bir bilgi bütünü değil de genel bir izlenim olarak değerlendirmek daha doğru olacaktır. Katılımcıların aktarımlarının bazıları, başka hekimlere danışılarak değerlendirildi ve yorumlandı. Ayrıca göçmenlerin yakındığı birçok sağlık sorununun yerli toplulukları benzer şekilde etkiliyor olabileceğini vurgulamak da gerekir.

Aynı katılımcı Afrika'dan, özellikle Libya rotasından uzun yollar kat ederek gelen transit göçmen kadınlar arasında ağır cinsel saldırı mağdurlarının olduğunu da söyledi. Ancak söz konusu STK projeler kapsamında Suriyeli ve diğer kayıtlı mültecilere toplumsal cinsiyete dayalı şiddet, cinsel sağlık ve üreme sağlığıyla ilgili bilgilendirmeler yapabilirken, düzensiz göçmenlere yönelik formal olarak bir etkinlik yapamıyordu. STK temsilcisi, çocukların ihmal ve istismarıyla ilgili ciddi sorunlar olduğunu, bu konularda mutlaka bir şeyler yapılması gerektiğini belirtti.

Konak ilçesindeki bir başka STK'nın psikolog çalışanı, derneklerindeki faaliyetlere katılan Afrikalı göçmenler arasında duygudurum bozukluklarının yaygın olduğunu söyledi.

Çünkü çok fazla yalnız hissediyorlar kendilerini. Yine böyle diğer gruplar birbirleriyle konuşabiliyor, birbirlerini bulabiliyorlar. Toplum tarafından biraz daha kabul ediliyorlar. Ama ayrımcılığa uğrayan Afrikalı katılımcılarda işte yalnızlık. Ya da ailesini bırakmış oluyor, tek geliyorlar. (...) "Çok kötü hissediyorum, çok kötüyüm," "Uyuyamıyorum" diye çok kişi geliyor. "Yemek yiyemiyorum, iştahım yok, arkadaşım yok, sohbet edemiyorum." Ya da "Polisten çok korkuyorum kimlik soracak diye, sınır dışı edilecek miyim?" (İzmir, 9, STK)

Aynı katılımcı, Yunan adalarına tekneyle geçmeye çalışıp başaramayan, bindiği tekne batıp kendisi kurtulan, Yunanistan sahil güvenliğinin şiddetine maruz kalan göçmenlerin de travma geçirdiklerini ve derneklerine başvurduklarını anlattı.

Kayıtlı oldukları iller dışında yaşayan Suriyeli mevsimlik tarım işçilerinin sağlık durumundan da söz etmek gerekir. Bir katılımcı İzmir'deki Suriyeli mevsimlik tarım işçilerinin kaldıkları çadırlarda hijyen eksikliği, ısıtma ve soğutma olmaması ve işçilerin temiz suya erişememelerinden kaynaklanan sağlık sorunlarından bahsetti (İzmir, 20, STK). Aynı katılımcı, İzmir'de İl Halk Sağlığı Müdürlüğü'nün bu konularda duyarlı olduğunu ve mevsimlik tarım işçilerinin sağlık taramaları, çocukların aşılınmaları ve gebe izleminin düzenli yapılması için çaba sarf ettiğini de belirtti.

Travma ve psikolojik sorunlar

Savaşa maruz kalmak, zorlu koşullar altında bir ülkeden kaçmak ve göç yolunda yaşanan travmalar her yaşta kadın ve erkek bütün göçmen ve mülteci gruplarını etkiliyor. Katılımcılar, Suriyeliler ve Afganlar arasında da travmadan kaynaklanan ruh sağlığı sorunlarının kayda değer olduğunu belirttiler.

Suriye'den gelen kişiler genelde travmayla geliyorlar. Savaş görmüş kişiler oluyor. (...) Suriyeli danışanlar da yine bir hayat kurmuş artık burada. Ama ayrımcılık var ya da maddi olanakları yeterli değil. (...) Bütün gelen danışanlarımız travma. Fark etmeseler de böyle başvurma nedeni bu olmasa da ortaya sonradan bu çıkıyor. Afganistan'dan gelen kişiler genelde Taliban'dan kaçmış kişiler ve işte travma sonrası stres bozukluğu, akut stres bozukluğu, kaygı bozukluğu çok çok fazla. Panik bozukluk çok yaygın. Travmayla ilişkili bozukluklar. "Uyuyamıyorum, gözümü kapattığımda sürekli korkunç şeyler görüyorum, sesler beni çok ürkütüyor, herkes beni kovalıyor sanıyorum." Ya da

işkence görmüş çok kişi var. (...) Kötü muameleye maruz kalmış çok kişi var. Yaralanmış, işte bedensel bir zarar görmüş, ondan sonra kendini depresif hisseden, kendini yetersiz hisseden çok fazla danışan var. (İzmir, 9, STK)

Konya'da göçmenlerle çalışan bir STK'nın temsilcisi de Suriyeli ve Afgan mültecilere ilişkin çok benzer gözlemleri dile getirdi. Bu katılımcı Afgan göçmenlerin Türkiye'ye gelişine yönelik kamuoyundaki tepkilerin de bu grubu olumsuz etkilediğini söyledi.

O göç yolunda yaşanan büyük travmalardan kaynaklı, zaten onunla birlikte gelmişler. Ben Suriyelilerde daha ağır olduğunu düşünüyorum. Ama Afganlar da şöyle, savaşçı bir halk. (...) Psikolojik olarak çok yıkık gelen, travmayla gelen bir halk. Aynı zamanda da işte şimdi yerel halk tarafından da kabul görmesi zor olan bir halk olduğu için onun travması var onun yanında. (Konya, 13, STK)

Çocuk sağlığı

Göçmen ve mülteci çocukların yaşadıkları sağlık sorunları arasında da travmadan kaynaklanan olgulardan söz edildi.

Çocuklarda mesela çok fazla alt ıslatma öyküsü. Bu aslında travmanın bir türü. Aileler anlamıyorlar. (...) Sınırdan geçerken, bu arada günlerce yürüyorlar, sürekli çatışma var, sürekli bombalar, sürekli silah sesleri var. Yanında biri ölmüş çocuğun ya da bomba patlamış. Hani aile bunu fark etmiyor. Ya da kendi gibi böyle kaldırmasını bekliyor çocuktan. (İzmir, 9, STK)

Kardeş kıskançlığı, alt ıslatma. Dil konusunda bozukluklar olabiliyor. Bu şekilde. Ya da anneye çocuk arasındaki bağlılık, çok fazla anneye bağlılık olabiliyor. (Konya, 8, Sağlıkçı)

Görüştüğümüz sağlıkçıların aktardığı göçmen ve mülteci çocukların yaşadığı sağlık sorunları arasında beslenme bozukluğu, gelişimsel sorunlar ve engellilik de yer alıyordu. Ailelerin sağlık hizmetlerine erişiminin yetersiz olmasının veya bazı illerde kamu hastanelerinde pediatrik uzmanlık alanlarında doktor sayısının az olmasının çocuk hastalıklarının teşhisinde gecikmeye yol açtığı belirtildi.

Çocuklarda da (...) yoksulluk olanlarda beslenme, gelişme geriliği filan yüksek olabiliyor. Bir de (...) tanıyı, bence tanıyı geç alanlar var onlarda da. Çünkü dil bariyeri var ya. Tek dil bariyeri değil, erişim bariyeri de var. (Gaziantep, 3, Hekim)

Mesela çocuk endokrin bir tane doktor var. Ama buna talep çok fazla. Gelişim sorunu yaşayan çocuk çok fazla. Ki çocuk nüfusu çok fazla Suriyelilerde bildiğiniz üzere. (...) Burası evet, büyükşehir, ama doktorun bir tane olmasından kaynaklı yetersiz kalıyor ve işte muayeneleri belki yapılmıyor o çocukların. (Konya, 8, Sağlıkçı)

Kadınların sağlık sorunları

Kadın göçmen ve mültecilerin saha araştırmasında bahsedilen sağlık sorunlarının bir kısmı üreme sağlığıyla ilgiliyken, toplumsal cinsiyet temelli şiddet de dile getirilen bir diğer önemli problem.

GSM çalışanı olan bir sağlıkçı, Suriyeli mülteciler arasında çocuk yaşta anne olan kadınların ve erken yaşta gebeliklerin yol açtığı sağlık sorunlarından, GSM'lerdeki kadın doğum uzmanı hekimlere böyle vakaların sık sık geldiğinden söz etti (Konya, 8, Sağlıkçı). Çok sayıda çocuğu olan Suriyeli kadınların da üreme sağlığıyla ilgili şikayetlerle doktora başvurduğu belirtildi (Konya, 9, STK).

Diğer önemli bir konu, kadınların eşleri veya erkek akrabaları tarafından şiddete maruz kalmaları ve çokeşli evlilikler. Bunun yaratabileceği sağlık sorunlarıyla ilgili olmamakla birlikte, bu türden şikayetlerle başvuran kadınlar hakkında katılımcıların gözlemleri vardı.

Afgan ve Suriyeli kadınlarda eşleri tarafından ya da babaları, abileri tarafından (...) şiddete, psikolojik, fiziksel şiddete, baskıya maruz kalma durumları çok yüksek. (...) Bize farklı bir taleple başvuruyorlar. Ama biz bir şiddet öyküsünün olduğunu tespit ediyoruz ve ona yönelik artık görüşmeler esnasında bazı şeyleri açıklığa kavuşturabiliyoruz. Afganistan uyruklu kadınlarda bu durum biraz farklı seyrediyor. Açık bir taleple başvuruyorlar. Yaşadıklarının şiddet olgusu olduğunu farkındalar ve "Ben şiddet görüyorum, ne yapmam gerekiyor? Ben eşimden nasıl boşanacağım? Bana süreci anlatır mısınız?" diye geliyorlar. (...) Suriyeli olan kadınlarda (...) mesela genelde çok evlilik de var. Aynı evin içerisinde iki kadın, kumasıyla birlikte yaşıyor. (Konya, 12, STK)

Çalışmanın bu bölümünde, göçmenler ve mültecilerin sağlık hizmetlerine erişiminden söz edildi. Sağlığa erişimi büyük ölçüde hukuki statü belirlerken, geçici koruma statüsündeki Suriyeliler ve uluslararası koruma başvuruçuları için AB tarafından fonlanan bir proje de var. Ancak nitel araştırma, sağlık sisteminden kaynaklanan yapısal sorunlar nedeniyle göçmenlerin sağlığa erişiminde büyük sorunlar olduğunu gösterdi. Ayrıca, göçmen ve mültecilerin Türkiye'ye gelme ve burada yaşama koşullarından veya toplumsal cinsiyet eşitsizliklerinden kaynaklanan sağlık sorunları mevcut.

Sivil Toplumun ve Yerel Yönetimlerin Göçmenler ve Mültecilere Yönelik Hizmetleri ve Faaliyetleri

Sivil toplum kuruluşları (STK) ve dayanışma inisiyatifleri, mültecilere ve göçmenlere yönelik geniş bir yelpazede farklı yöntemlerle faaliyet yürütüyorlar. Koruma, kayıt, hukuki destek, kamu hizmetlerine yönlendirme, psiko-sosyal destek, eğitim, geçim kaynakları (mesleki eğitim), gençlik ve çocuk çalışmaları, Türkçe dil kursları, sağlık, yemek dağıtımı, insani yardım dağıtımı ve dayanışma etkinlikleri bu faaliyetlerin belli başlıcaları. STK'lar ayrıca uluslararası kuruluşlarla, kamu kurumlarıyla ve yerel yönetimlerle işbirliği protokolleri çerçevesinde de etkinlikler yapıyorlar. Yerel yönetimlerin de göç yönetiminde ve göçmenlere hizmet sunumunda önemli bir rolü var. Bu bölümde STK'ların ve yerel yönetimlerin hizmetleri ve faaliyetlerinden söz edeceğiz.

Örgütlenme ve çalışma yöntemleriyle alandaki kapsayıcılıkları açısından üç farklı grup sivil toplum kuruluşundan söz etmek mümkün. Bir grup STK, mali imkânlarını üyeleri ve bağımsız bağışçıları üzerinden sağlayan yerel bazı sivil toplum kuruluşları ve inisiyatiflerden oluşuyor. İkinci bir grupta Avrupa Birliği (AB) ve diğer uluslararası kuruluşlardan aldıkları fonlarla faaliyetlerini yürüten kurumlar yer alıyor. Üçüncü bir gruptaysa göçmenlerin ve mültecilerin kendi topluluklarına hizmet veren öz örgütlenmeleri var.

Nitel araştırma yapılan beş kentte sadece yerelde mültecilere destek veren dernekler olduğu gibi, ulusal ve uluslararası STK'lar da mevcut. Çalışmanın bu bölümünde, sivil toplumun göçmen ve mültecilere yönelik ne tür faaliyetler yürüttüğü, bu etkinliklerin nasıl yürütüldüğü ve ne tür sorunlarla karşılaşıldığı konusunda bilgi verilecek.³⁷

Öncelikle kendi kaynaklarıyla çalışan inisiyatifler ve dernekleri ele alacağız. Ardından proje temelli çalışan STK'lardan söz edeceğiz. Ayrıca Suriyelilerin kendi kurdukları derneklerden bahsedeceğiz. Son olarak yerel yönetim yetkilileriyle yapılan görüşmeler çerçevesinde, belediyelerin göçmenler alanındaki faaliyetlerine kısaca değineceğiz.

Gönüllü dernekler ve inisiyatifler

Göçmenlere destek veren bir grup sivil toplum kuruluşu, yerelde kurulan dernekler ve gönüllü inisiyatiflerden oluşuyor. Bu kuruluşların bir kısmınının bağışlara dayalı güçlü mali kaynakları var. Ancak bazılarınının maddi imkânları çok sınırlı. Bu iki farklı durumu birbiriyle tezat oluşturan Konya ve İzmir örnekleri üzerinden anlatmak mümkün.

Konya'da "bireysel gönüllülük" temelinde çalışan bazı büyük dernekler, meşruiyetlerini dernek yönetimlerinin kentsel ilişkilerdeki rollerinin yanı sıra acil durumlarda sorunlara hızla

³⁷ Ancak bu bölümde, beş ildeki sivil toplum kuruluşlarını sınıflandırmak veya kapsamlı bir STK envanteri çıkarmak gibi bir hedef gözetilmedi. Suriyelilere yönelik faaliyet gösteren STK'larla ilgili güncel bir araştırma için bkz. Akbaş vd. (2022).

yanıt verme kabiliyetlerinden alıyorlar. Kentte yapılan saha çalışmasında, kamu kurumları ve diğer derneklerin mevzuattan, proje kapsamından veya bütçeden kaynaklanan kısıtlar nedeniyle müdahale edemediği durumlarda bu tür derneklerle ilişki kurarak çözüm aramaya çalıştıkları aktarıldı. Buna ek olarak, bu türden büyük bir derneğin kamu kurumlarıyla protokoller geliştirerek kentte önemli bir aktör haline geldiği belirtildi. Burada dernek kurucusu ve yöneticilerinin yerelde tanınırlığı ve kişisel ilişkileri rol oynuyor. Bu tür dernekler üzerinden dini ibadet amaçlı bağışların (zekât, sadaka ve kurban gibi) toplanması ve dağıtılması daha kolay gerçekleşiyor. Derneklerin gönüllülüğe dayalı ve projelere bağlı olmayan esnek örgütlenmesi, mevzuatın el vermediği alanlarda aktif olmalarını ve etkin hareket edebilmelerini sağlıyor. Ayrıca bazı derneklerin dini cemaatlere yakın olduklarını gözlemlemek de mümkün. Kentin merkezi bölgelerinde dernekler tarafından kurulan "aşevleri" gibi yardım faaliyetlerinden yoğun olarak göçmenlerin faydalandığı da görülüyor. Bu nitelikteki bir derneğin yöneticisinin sözleri, derneğin sahada esnek çalışma kabiliyetine örnek oluşturuyor:

Biz köprü vazifesi görüyoruz. Şu an Konyalı evindeki fazla eşyasını vermek istese bizi arar. Vatandaşın babası annesi vefat etmiş. Ev eşya dayalı döşeli. Bize verir. (...) Biz onu aynen organ nakli gibi sırada bekleyene (veririz). Burada her gün yeni aile geliyor. (...) Bunların hiçbir yasal hakları da yok. Ama gelmiş. Bütün dernekler (...) resmi çalışırlar. T.C.si varsa işlem görür. Bir de biz kimlik de sormayız. (...) Sadece beyanda şuna dikkat ederiz, beyan doğru mu yanlış mı? Ekibimiz güçlü bu konuda. Günlük bir Afgan tercüman, bir Suriyeli tercüman görevlimiz çıkar, evleri tek tek inceler. (Konya, 5, STK)

Bu tür STK'ların kamu kurumlarıyla ve proje temelli çalışan dernek ve vakıflarla kurdukları ilişkiye de değinmek gerekir. Yukarıda sözü edilen derneğin yöneticisinin, kimi zaman kamu kuruluşlarının yerine getirmesi gereken bazı görevleri üstlendiklerine işaret eden aşağıdaki sözleri kayda değer.

Vatandaş bizi arar. "Hocam benim beş tane elemana ihtiyacım var. Vasıflı veya vasıfsız." Bize iş talebinde bulunanları, açıyoruz ekranı, onun yaşına ve yapacağı işine, onları buluşturuyoruz. (...) Şu an Sanayi Odası, Ticaret Odası, Ziraat Odası. Yani özür diliyorum, biz onların çok çok üstünde bir performansla çalışıyoruz. Onlar da bizimle işbirliği yapıyorlar. Mesela Esnaf ve Sanatkârlar (Odası) bir proje gerçekleştirecek. İşte üç ay kursa alacak elemanı bulamazlar. Kim bulur? (...) bulur. (Konya, 5, STK)

Aynı dernek yöneticisinin aşağıdaki aktarımı kendisini övmesini yansıtsa da, derneğin Konya düzleminde mülteciler konusundaki en etkin kurumlardan biri olduğu diğer kurumlarla olan görüşmelerde de teyit edildi.

Konya'daki (...) tüm kurumlar beni tanır. Yani milletvekili Ankara'dan arar, (...) halbuki burada resmi kurumlar var. Bizi arar. Biz çünkü sahadayız. Bizim bu anlamda da belediyemizle işbirliğimiz var, emniyetle işbirliğimiz var. Kızılay'la işbirliğimiz var. Göç (İdaresi) ile işbirliğimiz var zaten. Valiliğin zaten resmi görevlisiyim. Biz resmî kurumlarla da bu işi beraber götürüyoruz. (Konya, 5, STK)

Yine aynı katılımcıya göre derneğin mali gücünün nedeni, Konyalıların dini inançları çerçevesinde yaptıkları bağış ve yardımlar.

Bir de görünmeyen bir yardım var, ona değineyim. Konyalı, inançtan kaynaklanan yaptığı yardımın kimse tarafından bilinmesini istemeyen bir anlayışta. (...) İşte zekâtı var, sadakası var, fitresi var, babasının vaadi var, mirası var. Ama kapıya koyup gidiyordu. Kendisi bile gözükmüyordu. (...) Onun için Konya'yı tercih etti Suriyelinin alt kesimi. (...) Çünkü Konya'da o inançtan kaynaklanan bir yardım ağı var. (Konya, 5, STK)

Gaziantep'te de mültecilere yönelik çalışan sivil toplumun çoğunlukla inanç temelli örgütlenmeler olduğu yolundaki bir gözlem Gaziantep'te bir STK temsilcisiyle yaptığımız görüşmede aktarılmıştı.

İnsan hakları temelli çalışan, hadi seküler diyelim, meseleye daha insan hakları açısından bakan, biz, maksimum yüzde 25'iz bu alanda çalışanlar. Geri kalan alanda yüzde 75'lik kesim tamamen İslami saiklerle kurulmuş sivil toplum örgütleri. (...) Bunların hepsi göç alanında çalışıyor. (Gaziantep, 1, STK)

İzmir'de de yerel inisiyatiflerin ve derneklerin olduğu, fakat kaynakları açısından bakıldığında Konya'daki yerel derneklerden çok farklı bir konumda oldukları görülüyor. Bu gönüllü inisiyatifler ve yerel dernekler, mali imkânlarının kısıtlı olmasına rağmen yine de proje kurlarlarına bağlı olmamaları, daha hızlı hareket edebilmeleri ve sahaya daha yakın olmaları nedeniyle etkin çalışabiliyorlar. Özellikle düzensiz göçmenlere ve kayıtları başka illerde olan geçici koruma statüsündeki Suriyelilere bu kuruluşların erişmesi daha kolay. Böyle bir inisiyatifin yöneticisi bu durumu şu sözlerle açıklıyordu:

Şimdi problem ne burada? Eğer Avrupa Birliği'nden ya da UNHCR'dan şuradan buradan fon alıyorsa bunları belgelemesi gerekiyor. Burada sen bana, kime vereceksin yani? Sarı çizmeli Mehmet Ağa. Ben verebiliyorum. Neden? Hesap verme zorunluluğum yok. (İzmir, 12, STK)

Ege Denizi üzerinden transit göç rotasındaki konumu nedeniyle İzmir'de, Suriye'den mülteci gelmeye başlamadan önce de faal olan bazı dernekler ve dayanışma ağları mevcut. İzmir'i geçiş noktası olarak kullanan mültecilere yardım etmek amacıyla gönüllüler tarafından 2000'lerde kurulan bir dernek, günümüzde Suriyeliler dahil her mülteci grubuna koruma, hukuki destek ve haklara erişim alanında destek veriyor. Bu derneğin başlattığı ivmeyle daha sonra gönüllülerin ve aktivistlerin kurdukları başka dernekler de var. Yaptığımız görüşmelerden, bu gönüllü faaliyetlerin daha sonra Konak ilçesi ve büyükşehir belediyesi kent konseylelerinde mülteciler için birimler oluşturulmasına da ön ayak olduğu anlaşılıyor.

Konya'da olduğu gibi İzmir'de de dini ibadet amaçlı bağışlarla ve gönüllüler aracılığıyla faaliyet gösteren ve yoksul yerli halkın yanı sıra mültecilere de yardım eden yerel bir dernek mevcut. Sadece vatandaşların kurban, zekât, sadaka gibi bağışlarıyla işleyen bu dernek, Basmane semtinde günde yüzlerce kişiye yemek dağıtıyordu. Aynı zamanda süpermarketlerin kullanma tarihi dolmak üzere olan gıdalarını toplayan derneğin gıda bankacılığı, erzak yardımı gibi etkinlikleri de vardı. Yardım ettikleri kişilerin yarısının mülteci olduğu söyleyen

dernek temsilcisi, özellikle deniz yoluyla Avrupa'ya geçmek için İzmir'de bekleyen Afrika- lılara ve Afganlara yemek dağıttıklarını belirtti. Dernek temsilcisi, geçmiş yıllarda transit göçmenlerin kalabalık gruplar halinde kente geldikleri ve parklarda kaldıkları bir dönemde onlara gıda yardımı yaptıklarını, ama belediye zabıtalılarının hijyen gereğiyle bir keresinde erzak kolilerini toplattığını da aktardı.

Biz gıda çarşısından alışveriş yaptık. Çuval çuval, aile aile ayırdık resmen. Gittik hani bütün hamallığını da yaptık. Salça da koymuşuz içine, makarna da bisküvi de, helva koymuştuk enerji olsun diye. Zabıta geldi, bütün çuvalları gözümüzün önünde aldı, git- ti. Dedik "Bir daha yapacağız." Bir daha yaptık. (İzmir, 10, STK)

Doğrudan mültecilerle ve özellikle düzensiz göçmenlerle teması olan yerel dernekler ve ini- siyatiflerin kapasiteleri kısıtlı olmakla birlikte, genelde birbirleriyle dayanışma içinde olduk- ları da söylenmeli. Örneğin hasta bir düzensiz göçmenle teması olan bir derneğin üyeleri, o kişinin tedavisi için sağlık alanında faal olan dernekle iletişime geçebiliyor. Mültecilerin gündelik hayattaki sorunlarına destek verirken, yaptıkları çalışmaların gönüllülüğe dayalı olduğunu da vurgulamak gerekiyor.

Gönüllü olarak yapıyoruz. Diğerleri proje yapıyor, bilmem ne yapıyor falan. Biz şu ku- rumu (derneği) her şeyiyle biz yaptık. (...) Sandalye getir(dik) sırtımızda. Badanasını yaptık, bilmem nesini yaptık. (...) K. işten çıkıyor, eşi geliyor, yemek yapıyoruz, biraz önce de alt katta. Nasıl on sene alt katta İzmir'de 100 bin tane Suriyeli varsa 90 bin tanesi bizim elimizden geçti. Yatağını, yorganını, defterini, kalemını, çantasını, televiz- yonunu, evin içinde neye ihtiyacı varsa bizim elimizden geçti. (İzmir, 6, STK)

Yine gönüllülük temelinde çalışan ve proje yapmayan bir başka derneğin mültecilerle daya- nışma faaliyetleri de vardı.

Mülteci bir müvekkilimin sağlık ve barınma gibi acil ihtiyaçları vardı. Dernek (ev bul- mak için, eve eşya tedariki için) destek oldu. Mülteci ailelerle kardeş aileler oluşturu- yor dernek. Ben de Suriyeli bir aileyle kardeş aile oldum. Onlarla üç yıldır görüşüyo- rum. Bir Suriyeli kız kardeşim oldu. (İzmir, 17, STK)

Aynı derneğin, mülteci ailelerle yerli aileler arasında temas kurmaya yönelik bir faaliyeti de var. Ancak bu türden gönüllülüğe dayalı ve dayanışmaya yönelik faaliyetlerin sınırlı sayıda kişiye ulaşabildiği söylenmeli.

İzmir depremi sonrası mülteci ailelerle yerli aileler arasında eşleştirme yaptık. Temas önemli. Özellikle hiç çalışmayacak olan, bebeği olan, vb. en mağdur ailelerle eşleştir- me yapıyoruz. Bu şekilde 18 aile belirledik. Dernek içinden veya dernek dışından gö- nüllüler yardımcı oluyorlar bu ailelere. Önemli olan temas. Amaç o aileleri beklentiye sokmak değil. Para ilişkisine girmiyoruz. Gıda için A101 kartı verebiliyoruz. Ödeye- medikleri faturalarını ödeyebiliyoruz. Çünkü para verirse ailedeki erkekler bu parayı başka amaçlarla kullanabiliyor. (İzmir, 17, STK)

İzmir’de proje temelli çalışan sivil toplum kuruluşlarıyla yerel dernekler ve inisiyatiflerin birbirlerine ilişkin yaklaşımlarının her zaman olumlu olmadığı da alan araştırması sırasında gözlemlendi. Özellikle mevsimlik tarım işçisi göçmenlere ve düzensiz göçmenlere yönelik faaliyetleri olan, yukarıda söz edilen inisiyatifin yöneticisi bu konuda şöyle konuştu:

Bizi pek sevmiyorlar. Çünkü biz sürekli sahadayız. Bizim ayaklarımız her zaman çamurun içinde. Ellerimiz her zaman kirli. Her zaman terliyiz. (İzmir, 12, STK)

Özet olarak eğer fonlanan projeler üzerinden faaliyet yürütmüyorsa, mülteciler ve göçmenlere yönelik çalışan dernekler ve dayanışma inisiyatiflerinin yapabileceklerinin sınırını mali kaynakları ve gönüllülerinin kapasiteleri belirliyor. Burada verilen örneklerden yola çıkarak bir genelleme yapılamayacak olsa da Konya’da dini dayanışma ilişkileri birkaç derneğin büyümesini ve kamu kuruluşlarıyla işbirliği içinde çalışabilmesini sağlarken, İzmir’de yerel dernekler ve inisiyatifler kendi yağlarıyla kavrulmak zorunda kalıyorlar.

Proje temelli çalışan STK’lar

Saha çalışması kapsamında temsilcileriyle görüşülen proje temelli çalışan STK’lar koruma, hukuki destek, psiko-sosyal destek, yönlendirme, sosyal çalışma, sağlık ve Türkçe kursları gibi çok geniş bir yelpazede faaliyet gösteriyorlar; ayrıca sosyal uyum (entegrasyon) etkinlikleri ve geçim kaynakları eğitimleri (*livelihood trainings* – mesleki eğitimler) son yıllarda artmış durumda. Bu STK’ların bir kısmı ulusal kuruluşların yerel şubeleri iken bir kısmı da sadece yerelde örgütlü dernekler. Bu faaliyetlerin bazılarının kamu kurumlarının görev ve yükümlülüğü olan konularda proje temelli olarak yürütüldüğü gözlemleniyor. Ya da kamu kuruluşlarının, mevzuattan kaynaklanan sınırlamalar nedeniyle yetersiz kaldığı durumlarda STK’lardan yerelde destek aldıkları veya işbirlikleri geliştirdikleri görülüyor.

Türkiye’de son on yılda ama özellikle 2016’dan sonra göç alanında projeler yapan STK’ların sayısının arttığı, aynı zamanda başka alanlarda çalışma yürüten sivil toplum kuruluşlarının da göçmenlere yönelik projeler yürütmeye başladığı söylenebilir. İzmir’de 2000’lerden beri mülteciler için hak savunuculuğu alanında çalışan bir derneğin yöneticisi bu doğrultudaki gözlemlerini aktarırken, Mardin’deki bir STK temsilcisi, Suriye’den mülteci gelmeye başlayınca bu alana yöneldiklerini söyledi.

Suriye krizinden önce sağdan baksan üç soldan baksan beş STK vardı bu alanda çalışan. Şimdi yüzlerce belki binlerce STK var. (...) Herkes bir şekilde fonlardan da destek almak amacıyla bu alanda bir şeyler yapıyor. (...) Özellikle şey açısından bence önemli; insani yardım dağıtımı, kurslar, uyum, Türkçe kursları, meslek edindirme, beceri edindirme kursları, psiko-sosyal destek gibi. (İzmir, 4, STK)

Biz Suriye’den göç almaya başladığı (zaman) itibariyle 2015 yılında mültecilerle çalışmaya başladık. Mültecilerle biz hiç o güne kadar çalışmamıştık ve nasıl çalışacağımızı çok bilmiyorduk. O sırada (uluslararası bir kuruluş) vardı Mardin’de, hala da var. (...) Onlar mülteciyle çalışmayı biliyor ama sahayı bilmiyor. Bizim sahamız var ama mülteciyle nasıl çalışacağımızı bilmiyoruz. O yüzden onlarla işbirliği içinde, o sırada

bizim elimizde hiçbir projemiz yoktu. (...) İki yıllık bir proje 2016'da yazdık, (...) 2017-2018 ilk mülteci çalıştığımız projelerden biri oldu ve bu şekilde mültecilerle tanışma imkânımız, onların sorunlarını görmeye, analiz etmeye ve çözüm bulma şansına sahip olduk diyeyim. (Mardin, 11, STK)

Benzer şekilde Konya'da da geçmişten beri var olan sivil örgütlenmeler ve yerel ağlar, kente göçmen ve mülteci varışları arttıkça göçmenlik alanında da faaliyet göstermeye başlamış. İnsani yardım alanında çalışan derneklere yenileri eklenirken, mevcut kurumların çalışma alanlarına ve kapsamına mülteciler de dahil olmuş durumda. Bu durum Konya'da hem ulusal bir STK'nın kentteki şubesinin temsilcisi hem de bir belediye çalışanı tarafından dile getirildi.

Konya'da inanılmaz fazla STK var. Yabancılara yönelik de kurulan çok STK var. Bunların legal, illegal işlerini ben bilemem. Ama şöyle en temel problem bu kadar kalabalık bir STK'nın olması. (Konya, 12, STK)

STK'laşma Konya'da çok fazla. Yani iki üç kişi bir araya geldiği zaman hadi bir STK kuralım. Gerçekten böyle yapılabiliyor. Bizim STK Müdürlüğü var. Bir yerle bir çalışma yapacaktık. STK'ların listesini istedik. O kadar çok var ki şaşırırsınız. Ben dedim ki protokolleri okuyayım bari dedim. Yok, başa çıkamadım. (Konya, 7, Büyükşehir Belediyesi)

STK'ların bir kısmı belirli bir göçmen/mülteci grubunu hedeflerken, bazıları da farklı faaliyet alanlarında uzmanlaşmış durumda. Gaziantep'te ve Mardin'deki iki STK, belirli bir alanda uzmanlaşmış derneklere örnek oluşturuyorlardı.

Suriye'den gelen yaklaşık 50.000 civarında Dom ve Abdal aile var ve biz onlara hem savunuculuk hem koruma desteği sağlıyoruz. Suriyeliler içerisinde en alt grupta çalışıyoruz. (Gaziantep, 1, STK)

Kadın odaklı bakıyoruz. Biz çalışmalarımızı o temelde oluşturuyoruz ve özellikle coğrafyada zaten belirttik, yerel kadın da çok fazla dezavantajlı, mülteci topluluklardan da kadınlar ne yazık ki yine en dezavantajlı gruptan. Engelliler, kadınla beraber çocuk, zaten çok fazla önemseydiğimiz gruptan biri. Son süreçte en ulaşılmaza, en hassas bireylere ulaşmaya çalışıyoruz. (Mardin, 15, STK)

İstanbul'da temsilcisiyle görüştüğümüz bir vakıf da özellikle Suriyeli kadınlara yönelik çeşitli çalışmalar yürütüyordu.

Öncelikle bizim Türkçe atölyelerimiz var. (...) Bizimle iletişime geçmiş olan kadınları hem güçlendirme atölyelerimize davet ediyoruz, aynı zamanda dikiş atölyemiz var. (...) Orada kadınlara eğer isterlerse dikiş ve tasarım öğretiyoruz. Zamanla güven ilişkisi kurulduktan sonra kadınların bireysel olarak yaşadıkları problemlere dair şiddet vs. başka diğer problemler olabilir, çocuğunun okul problemiyle ilgili olabilir ya da çok sıradan bir sorunu da olabilir bize getiriyorlar. Bireysel destek veren arkadaşlarımız var. (...) Bizimle iletişime geçmiş olan bir kadına elimizden geldiğince ya biz destek sunuyoruz ya da çeşitli yönlendirmeler yapıyoruz yine diğer kurumlara. (İstanbul, 1, STK)

Bu grupta yer alan derneklerin ve vakıfların çalışmalarını fonlanan projeler kapsamında yürütmeleri gerekiyor. Kendisi daha önce sivil toplumda çalışan, görüştüğümüz dönemde İzmir’de yerel yönetimde görevli olan bir katılımcı, bu alanın bir sektöre dönüştüğünü düşünüyordu:

Sonradan sektöre dönüştü yani artık o sivil toplumdaki çok. Çünkü yeni bir iş alanı, yeni mezun bir sürü insan giriyor. (...) Maaşlar çok yüksekti ilk zamanlarda başka bir şey, kriz oluştu ama sonra işte Covid’de fonlar azaldı, bir sürü yer kapandı, bir sürü kaos aslında bu. (...) Bence Türkiye’yi çok büyük bir pasta olarak görüp hem de insan emeğini çok değersizleştiriyorlar. O ilk zamanlardaki gibi de değil. Özellikle o emek gücünün karşılığını doğru düzgün kimse bence artık alamıyor. (İzmir, 3, Büyükşehir Belediyesi)

Uluslararası fonlayıcı kurumların yaklaşımları ve fonların giderek azalması nedeniyle, sivil toplum kuruluşlarının çalışmalarının olumsuz etkilendiği de saha çalışması sırasında birkaç kez belirtildi. Özellikle insan hakları temelinde savunuculuk yapan STK’ların bu süreçten olumsuz etkilendiği vurgulandı. Bazı katılımcıların aktarımlarına göre, böyle bir ortamda söz konusu STK’lar insani yardım, eğitim, psiko-sosyal destek ve geçim kaynakları gibi alanlarda fonlanabilecek projelere yöneliyorlar.

STK’ların faaliyet alanının gittikçe daraldığını görüyoruz. (...) Özellikle iki grup STK bence bundan çok daha fazla etkileniyor: Bir insan hakları temelli çalışanlar, bir de insani yardım. Yani özellikle mülteci ve göçmenlere yönelik insani yardım çalışmaları yapanlar. (...) Türkiye’de bu alanda çalışan STK’ların büyük çoğunluğu aslında insani yardım temelli çalışan STK’lar. Tabii o alandaki katkıları yadsınamaz. (İzmir, 4, STK)

Hak savunuculuğunun gerilediği, başka katılımcılar tarafından da ifade edildi. Örneğin İstanbul’da Suriyelilerin oluşturduğu bir STK’nın temsilcisi bu konuda şöyle düşünüyordu:

Bir de STK’ların şu zayıf noktaları var. İnsan hakları konusunda çok tedirginler. Yani diyelim ki bugün (bir mülteci) (...) bir karakolda ya da bir polis merkezinde ya da bir yolda bir memur tarafından, devlet kurumundan ayrımcılığa maruz kaldı. STK’lar bu konuya yaklaşmıyor. Çünkü niye? Şöyle düşünüyorlar: “Hocam biz (...) haklı olsa da hakkını savunursak biz hükümete karşı oluyoruz.” Aslında meselenin burada olması gerekiyor. Çünkü sen STK’sın. STK dediğim gibi az önce, bir gıda paketiyle iş bitmiyor. 2022’de sadece bir süt ya da gıda paketi değil. Benim ihtiyacım; beni savunmak ve beni muhafaza etmek ve benim hakkımı sonunda kurmak. Onu STK’lar yapmıyor. (İstanbul, 4, STK)

Projecilik ve fon alma rekabeti, sivil toplumun çalışma alanını bir ölçüde şekillendiriyor (Akbaş Demirel vd., 2022). STK’ların proje fonlarının onaylanması ve kamu kurumlarıyla işbirliği protokollerinin yapılması konusunda devletin belirleyici konumu nedeniyle de hak savunuculuğundan kimi zaman imtina ettikleri söylenebilir. Nitekim Türkiye’de sivil toplumla ilişkin yazında devletin bu rolüne sadece mülteci meselesi değil (Danış ve Nazlı, 2019), başka alanlarda faaliyet gösteren kuruluşlar açısından da dikkat çeken çalışmalar mevcut (örneğin Paker vd., 2013; Yabancı, 2019).

Öte yandan, STK'lar buldukları kentlerde yerel yönetimlerle ve kamu kurumlarıyla protokol yaparak, bazı fonlara birlikte başvurabiliyorlar veya sahada göçmenlere destek için işbirliği yapıyorlar. Örneğin Konya'da dernek ve vakıfların önemli bir bölümünün mültecilere hizmet konusunda yerel belediyeler ve büyükşehir belediyesiyle işbirliği yapıldığı belirtildi.

Ayrıca işveren örgütleri ve meslek odaları da belediyelerle işbirliği yapabiliyorlar. Konya'da büyükşehir belediyesi, ilçe belediyeleri, dernekler ve meslek örgütleri arasındaki işbirliği protokolleri kapsamında yapılan işlere bazı örnekler verildi:

Mesela (... Derneği) kayıtları alıyor. Bizim buradan direkt sosyal yardım bağlanıyor. "Şuna bağlanacak, buna bağlanacak" diye bize dosyalar geliyor. Biz de buradan bağlanma işlemini yapıyoruz. (Konya, 7, Büyükşehir Belediyesi)

Büyükşehir Belediyesi ile beraber ortak çalıştığımız sosyal kartımız var bizim. İncelemelerini biz yapmıyoruz ama Karatay bölgesinde sosyal kart alan birçok yabancı uyruklu ailemiz var. Bunların incelemelerini bizim tercümanımız olmadığı için Büyükşehir Belediyesi ve (...) Derneği ortaklaşa yapıyorlar. Bu kartların dağıtımları, yani kimlere verilmesi uygun görülüyorsa aileler bizim buraya geliyor. Bizler sadece yabancı uyruklulara o kartların dağıtımlarını sağlıyoruz. (Konya, 6, Karatay Belediyesi)

Yine Konya'da İŞKUR'un Sanayi Odası, Valilik ve Büyükşehir Belediyesi ile göçmenlere yönelik meslek edindirme ve işe yerleştirme protokolleri var. Özellikle sanayideki ara eleman ihtiyacı konusunda İŞKUR çalışmalar yürütüyor. Ayrıca Konya Esnaf ve Sanatkarlar Odası, ILO desteğiyle mesleki eğitim çalışması yürütüyor. Bu projede yerli katılımcılar için yaş sınırı varken, bu durum göçmenler için geçerli değil. Göçmenler yaş sınırına takılmadan çıraklık eğitimlerine katılabiliyor. (Konya, 11, Konya, İşveren Örgütü)

Gaziantep'te ise Büyükşehir Belediyesi'nin, şiddet görmüş ve bir süre sığınma evinde kalmış mülteci kadınların yeni bir hayat kurabilmesi için STK'larla işbirliği içinde kiralık ev bulma, kira yardımı, ev eşyası yardımı, kadın kooperatifleri aracılığıyla iş edindirme gibi destekler verdiği anlatıldı. Konya'da da benzer konularda birkaç aktarım oldu.

Zaman zaman tıbbi cihaz desteği sağlanması gerekiyor. Bu noktada biz sağlamıyoruz, fakat diğer kurumlarla yapmış olduğumuz görüşmeler neticesinde yönlendirmelerle birlikte bu noktada o desteği de kişilere ulaştırmış oluyoruz. Örneğin işte çok fazla işitme cihazı talebi olduğunu görüyoruz. Bu proje döneminde çok fazla geldi. Ve bununla ilgili Gaziantep'e yönlendirmeler yaptık. Aynı zamanda Kızılay Toplum Merkezi'ne yönlendirmeler yaptık. (Konya, 9, STK)

Konya Şubesi var. İşte Selçuklu'da şube var. Çocukların kıyafetle ilgili sıkıntısı var. Orada mesela (Selçuklu şubesiyle) irtibata geçiyor. Oradaki kıyafetlerden mesela destek alıyor. Ya da işte kırtasiye ihtiyacı var. Oradan irtibata geçip çok acil durumlarda bu şekilde aksiyonlar alıp hemen şey yapabiliyorlar. (Konya, 12, STK)

Birçok ilde şubeleri olan bazı ulusal derneklerin yanı sıra yerel dernekler de mültecilere kayıt ve hukuki yardım alanında destek verebiliyor. Örneğin Mardin’de bir dernek, o bölgeye yoğun gelen Ezidilerin kaydolması için çalışıyordu.

Buraya gelenler özellikle Ezidi kişiler. Türkiye’yi tamamen bir geçiş noktası olarak kullanıyorlar. (...) Çünkü burada çoğunluk kayıtsız, hala kayıtsızlar ve zaman zaman il göç müdürlükleri yeni kayıtları almayabiliyorlar. O nedenle sağlık hizmetlerine erişimleri yok. (...) Yeni gelenlerin de kimlik kaydı yok. Kimlik kaydı yoksa hiçbir hizmete erişimi olmayabiliyor. (...) En son orada (Midyat’ta) yaklaşık altı yüz ailenin yaşadığı bilgisini almıştık ve gidip onlarla görüşmeler yapıyoruz. Çünkü çocukların büyük bir kısmı okul dışı, (...) kimliksiz oldukları için okula gidemiyorlar. Onları tespit edip il göç müdürlüklerine eşlik ediyoruz. Kimliklerini çıkarmaları için. (Mardin, 7, STK)

Ancak bu şekilde hak temelli destek sunan STK’lar, birçok konuda mevzuattan ve mevzuat değişikliklerinden kaynaklanan sorunlarla başa çıkmak zorunda kalıyorlar ve dolayısıyla çabaları sonuçsuz kalabiliyor. Bu durum özellikle Suriyelilerin geçici koruma statüsünde kaydolmaları ve diğer mültecilerin uluslararası koruma başvurusu yapması konusunda ortaya çıkabiliyor.

(Bazı) mahallelerde mülteci ailelere kayıt kapatıldı, oraya bir kota koydular. (...) Bu aileler nüfus müdürlüklerine gidip adres kayıtlarını yapamadılar. O nedenle kimliklerini de çıkarmadılar. Kimliklerini çıkarmayan çocuklar kayıtsız kalıyor ve okula gitmiyorlar. (...) Aslında bu son geçen bir yıl içerisinde böyle acil eylem planlarıyla geçirdiğimiz bir sene oldu. Her gün uyandıığımızda yeni bir mevzuatla karşılaştık, işte mahallelerin (kayda) kapatılması, adres doğrulaması çalışmalarının başlatılması. (Mardin, 7, STK)

Ama bir sistem oluşturma ve onu sürdürme açısından bence etkisi çok zayıf STK’ların. Biz de dahil olmak üzere. (...) Danışmanlık bile veremiyoruz doğru düzgün bu dönemde. Çünkü o kadar belirsiz, o kadar keyfi ve standarttan uzak uygulamalar var ki. (...) Yani kanuna göre şöyle diyorsun, şu hakların var diyorsun ama onların hiçbiri pratikte gerçekleşmiyor. (...) Örneğin kayda erişim. Bu hep genelde sıkıntılıydı ama gittikçe de bu sıkıntı arttı. Hani bizler dillendiriyoruz ama bu şeyde kalıyor. Çünkü politika farklı. Yani ne desek faydası olmuyor. (İzmir, 4, STK)

Bu çalışmanın başka bölümlerinde de belirtildiği gibi, 2022 yılında göçmen karşıtı siyasi söylemin yoğunlaşmaya başlamasının ardından uluslararası koruma başvuru sahipleri ve geçici koruma statüsündeki Suriyelilere yönelik geri gönderme, sınır dışı ve idari gözetim uygulamaları artmış durumda. İzmir’de hak savunuculuğu yapan dernekler ve avukatlar, bu sorun üzerine odaklandıklarını dile getirdiler.

İzmir’deki sorunlar daha görünür. Mesela geri gönderme merkezlerindeki sorunlar basına yansıyor. Başka kentlerde de geri gönderme merkezleri var ama oralarda ne olduğunu duymuyoruz. (...) Geri gönderme merkezi çok aktif İzmir’de. İşkence var, gıda yetersizliği var, kapasitesinin üzerinde insan kalıyor. Buradaki mültecilere baronun Adli Yardım Programı’ndan destek sağlanıyor. Kayıtsız mültecilere destek sağlanıyor. Geri gönderme merkezine gönderilen mültecilerin kimliklerini kaybetme riski var. (İzmir, 17, STK)

Sınır dışı ve idari gözetim uygulamalarının artması, hak savunuculuğu ve koruma alanında çalışan STK'lar ve inisiyatiflerin mültecilere verebilecekleri hizmetlerin önünde bir engel de oluşturabiliyor. Buna bir örnek olarak, daha önce 15 gün olan sınır dışı kararına itiraz süresinin yedi güne indirilmesi gösterilebilir.

Geri gönderme merkezinde avukat talebi olan kişilere oradaki görevliler barodan yönlendirme yapabiliyorlar. Fakat kişi bu hakkını bilmiyor olabilir, anlamamış olabilir. Ya da bir dernek üzerinden, mesela bizim derneğimiz üzerinden başvuru yapmak istiyordur, bizim yardımcı olabileceğimizi düşünüyordur. Ama oysa ki biz müdahil olamıyoruz. Biz baroya yönlendirme yapıyoruz. Ve o görevlendirme süresi birkaç günü bulabilir. O yüzden bu yedi günlük süreç çok sorunlu. Sorunlu demeyeyim de daha kısıtlı. (İzmir, 13, STK)

Sivil toplum kuruluşlarının bir diğer faaliyet alanı eğitim. GK statüsündeki Suriyelilerin ve UK başvurusu veya statüsü olan mültecilerin çocuklarının örgün eğitimden yararlanması konusu çalışmanın önceki bir bölümünde ele alınmıştı. STK'larsa yetişkin mültecilere yönelik Türkçe dil kursları, çocuklara okul dışı destek eğitimleri, mesleki eğitim kursları ve eğitime erişimi olmayan göçmen ve mültecilere dersler düzenleyebiliyorlar. İzmir örneğinde, proje temelli çalışan derneklerin ve gönüllü dayanışma inisiyatiflerinin yürüttüğü eğitsel etkinlikler vardı. Bunlar arasında tarım işçisi ailelere yönelik temel hijyen bilgilendirmeleri, kent merkezindeki genç mültecilere yönelik üreme sağlığı eğitimleri, çalışma yaşamına katılabilme amaçlı mesleki eğitimler, mülteci ve göçmen çocuklarına Türkçe kurslar sayılabilir.

Konya'da uluslararası bir STK'nın kentteki şubesi, proje kapsamında bir toplum merkezi kurarak psiko-sosyal destek, ayrıca çocuklara ve öğrencilere eğitsel destek programları yürütüyordu:

Toplum merkezi dediğimiz, işte psiko-sosyal desteği, korumayı ve bununla birlikte sosyal uyumu da kapsayan bir proje. Bu anlamda psikoloğumuz, avukatımız, tercümanımız ve sosyal hizmet uzmanlarıyla birlikte bir vaka yönetim süreci altında yürütüyoruz. Burada psikologla birebir görüşmeler (...) yapılabiliyor. (...) Zaman zaman okullarda yine gözlemlediğimiz sıkıntılara yönelik yine psiko-sosyal destek sağlanıyor. Akran zorbalığı, iletişim becerileri gibi konularda eğitimler verdik. (Konya, 9, STK)

Konya'daki bir başka dernek mülteci çocukların okula kaydı konusunda ailelere destek oluyordu.

Temel hedefimiz bizim okul kayıt destek projesi olduğu için ağırlıklı Suriye uyruklu. Ama bütün uyruklar, Afgan, İran, Uganda, bütün uyruklar, ne varsa. Türk vatandaşlığına geçmiş kişilere de biz elimizden geldiğince destek olmaya çalışıyoruz. (Konya, 12, STK)

Kentte saha araştırmasının yapıldığı 2022 yaz aylarında, ulusal bir STK'nın İzmir'de açılan şubesi, eşit sayıda yerli ve Suriyeli gençleri kapsayan çevrimiçi mesleki eğitim kursları düzenliyordu. Kalifiye ara eleman yetiştirmeye yönelik bu kurslardan söz eden STK temsilcisi, karşılaştıkları sorunları şu şekilde anlattı:

Eğitim dilimiz Türkçe. E-ticaret, sosyal medya yönetimi, grafik tasarımı ve web tasarımı konularında eğitimler veriliyor ve bunlar Türkçe gerçekleştiriliyor. Bu sebeple İzmir’de bu konuda zorlanıyoruz. (...) Minimum lise mezunu olma şartımız var. Yani bu da mesele bizi zorluyor. Yani eğitim seviyesi de bizi zorlayabiliyor. Çünkü çoğunlukla mülteciler, İzmir’deki mülteciler genelde ilkokul ve yani ortaokul mezunu. (İzmir, 18, STK)

Kayıtlı mültecilerin ve göçmenlerin kamu sağlık hizmetlerine erişimi çalışmanın önceki bölümünde ele alınmış, düzensiz göçmenlerinse sağlığa erişimlerinin ise çok kısıtlı olduğu belirtilmişti. Görüşülen bazı STK’lar düzensiz göçmenlerin sağlık sorunları alanında faaliyet yürütüyorlar. İki başka ilde daha şubeleri olan, temel faaliyet alanını göçmen ve mültecilerin sağlığa erişimi olarak tanımlayan bir STK, İzmir’de kayıtsız olanlar da dahil göçmen ve mültecilere “ikincil triyaj” alanında hizmet veriyordu:

Halihazırda şu an yürüttüğümüz projeler çerçevesinde özellikle bu sağlığa erişimi olmayan kitlenin; nasıl diyeyim, acil değil, çünkü acil durumlarda bu yasal statüye bakılmaksızın bakanlık bir hizmet sunuyor neticede acil servisler aracılığıyla. Not emergency but urgent dediğimiz ikincil triyaj sisteminde bu vakalara destek vermek üzerine çalışıyoruz. (...) Yani anında müdahale gerektirmeyen fakat polikliniğe de sevk edilemeyecek durumda olan kişilerden bahsediyoruz. (...) Geçiş için İzmir’de bulunan kişiler. (...) Aynı şekilde rneğin İzmir’de ya da işte herhangi bir ilde kayıtlı olup genel sağlık sigortası aktif olmayan bir kesim var. (...) Bir de farklı bir ilde kayıt altına alınmış ancak İzmir’de ikamet eden, İzmir’de çalışan (...) bir grup var. (...) Ya da mevsimlik tarım işçilerinden oluşuyor. (İzmir, 20, STK)

Başka illerde de şubeleri olan bir başka ulusal dernek, doğrudan sağlık hizmeti vermemekle birlikte, uluslararası kuruluşların desteğiyle İzmir’de özellikle genç ve kadın mültecilere yönelik üreme sağlığıyla ilgili eğitimler ve farkındalık artırıcı etkinlikler düzenliyordu.

En temel çalışma alanlarından biri eğitici eğitimleriyle birlikte gençlerin temel bir bilgi ve eğitmenlik becerisi aldığı programlara dahil olup akran eğitmeni olması. Cinsel sağlık konularında, üreme sağlığı, toplumsal cinsiyet konularında. İşte bunun içinde aile planlaması da var. Gebeliği nleyici yöntemler, cinsel yolla bulaşan enfeksiyonlar, HIV AIDS. (İzmir, 14, STK)

Tarımsal üretimin önemli olduğu bölgelerde mevsimlik tarım işçisi mülteci ailelere destek veren dernekler de mevcut. Bunun bir rneği Mardin’de görüştüğümüz yerel bir dernekti.

Bizim temel amacımız kentte yaşayan mültecilerden ziyade biraz da kırsalda yaşayan mültecilere ulaşmak. Mesela bizde kuyubaşı dediğimiz, sulama arazilerinin kurulduğu ve Kızıltepe’de çok fazla sayıda tarımla ilgilenen insanlar var. Kuyubaşında yaşayan ciddi bir sayı da var. Çoluk çocuklarıyla birlikte barakalarda ve gerçekten bir insanın yaşayabileceği durumda olmayan şartlarda aileler yaşıyor, çocuklar yaşıyor, hamile kadınlar, engelli bireyler, yaşlılar... Ve suya erişim bile çok zor. Hani eğitime erişimi geç. (Mardin, 15, STK)

Bu yerel derneğin temsilcisi, kimi zaman tarım işçilerinin verilmeyen hakları için devreye girip sonuç alabildiklerini, ama ulaşamadıkları çok sayıda insan olduğunu belirtti.

Hak ihlallerinde dernek olarak araya girince şimdi yerel bir dernek olduğumuz için de biraz çekiniyor. Avukatımız var, evet bir resmi anlaşma yok ama neticede burada bir hak ihlali var. Çalışmış vesaire, öyle olunca biz araya girince birtakım şeyler çözülüyor. Ama hani biz de kaç kişiye destek olabiliriz? Bize gelen kaç kişi olabilir? Ve bize gelemeyen ulaşamayan nice insanlar var. Dolayısıyla kırsalda ciddi anlamda çok fazla sorunlar var. (Mardin, 15, STK)

İzmir'deyse bir önceki kısımda bahsedilen yerel bir dayanışma inisiyatifi mevsimlik tarım işçisi Suriyeli ailelere yönelik bir dizi faaliyet yürütüyordu.

Torbalı'da şu an 700 ailemiz var. (...) Bu kış sezonunda. Yaz sezonunda bu sayı 1500 aileye çıkıyor. Civar illerden de geliyorlar buraya çünkü çalışmakla ilgili. (...) Burada amaç ne? Okuma yazma öğrensinler, Türkçe öğrensinler ve mümkün mertebe analitik düşüncelerini sağlayabilmek adına matematik öğretmek, hijyen kursları, işte niçin elimizi yıkamamız gerekiyor, işte neden dişimizi fırçalamamız gerekiyor. Bunları anlatıyoruz da insanların suyu yok. Ya da evi olmadığı için banyosu yok, tuvaleti yok. (İzmir, 12, STK)

STK'ların kadınlara yönelik etkinliklerinin olduğu belirtilmişti. Önceki senelerde kadınlara ulaşmakta zorluk çektiklerini dile getiren Konya'daki bir STK'nın temsilcisi, mülteci kadınların giderek daha aktif hale geldiklerini söyledi.

Kadınlar mesela bundan üç beş sene öncesinde çok daha az dahil oluyorlardı. (...) Ama şimdi çok fazla katılım söz konusu. Biz buraya bir etkinlik yapacağız dediğimizde çocuğunu da alıp gelebiliyor. Eskiden çocuğum var deyip bahanesi oydu ve gelemiyordu. Ama şu anda çocuğuyla birlikte de gelebiliyor. Çocuğuyla birlikte başka şeyler de öğrenmek istiyor. (...) İşte çocuklarıyla ilgili bir konu için gelebiliyorlar. Psikoloğa gelebiliyorlar. Ya da işte kurslara, Türkçe kursuna talep çok fazla. (Konya, 9, STK)

Yine Konya'da büyük bir ulusal derneğin temsilcisi, küçük ölçekli girişimcilikte başarılı olmuş Suriyeli ve Afgan kadınları olumlu örnekler olarak tanıtmayı istediklerini söyledi.

Evde mesela kuaförlük yapan bir hanımefendi var. Grafiker bir hanımefendi var. Hani birçok konuda da bize yardımcı oluyorlar. Ben zaten şeyi çok istiyorum, böyle Konya'daki bütün örnek olabilecek, yani göçmen, sadece Suriyeli değil, Afgan, hangi ırktan böyle öncü olabilecek insanları bulup işte "Bakın hani bu böyleydi, buradan geldi başardı, hepiniz yapabilirsiniz bunu." Bunun örneklerini çok göstermek istiyorum. (Konya, 13, STK)

Bölümün başında da belirtildiği gibi, Suriyelilerin gelişinden itibaren mültecilere yönelik insani yardımların ulaştırılması sivil toplumun aktif olduğu bir alan. Bu alanda geliştirilen bir yöntem, marketlerin kullanım süresi geçmeye az kalan ürünlerinin toplanarak gıda bankaları üzerinden mültecilere ulaştırılması. 2004 yılında Maliye Bakanlığı'nın yayınladığı 251

sayılı genelge, dernek ve vakıflara gıda bankacılığı için yapılacak bağışların şirketlerin vergi matrahından düşmesine imkân tanıdığından, gıda bankacılığı büyük kentlerdeki derneklerin başvurdukları bir yardım toplama yöntemi. Son yıllarda mültecilere yönelik olarak da gıda bankacılığı yapılıyor. İzmir'deki yerel bir derneğin gıda bankacılığı yaptığından yukarıda söz edilmişti. Bunun başka örnekleri Mardin'de ve Konya'da da mevcuttu.

Mesela bir ara bakıyorsunuz ki 200-300 tane yumurtamız geldi. Evvelsi gün bir sürü yoğurdumuz geldi (...) daha üç gün süresi vardı son kullanma tarihinin. (...) Pastalar geliyor, çocuklar çok seviniyorlar, Migros'un pastaları falan var, meyveli yoğurtlar geliyor. (...) Gıdabanka olan tek biziz Güneydoğu'da. (...) Belediye sadece buraya nakliyesini yapıyor. (...) Buradan gönderirken de belediye gönderiyor. (...) Ağı çok iyi kurduk. Temel oturmuş şu an yani. (Mardin, 11, STK)

Konya'daysa önceki kısımda belirtildiği gibi aynı veya nakdi yardım ve bağışların sivil toplum üzerinden ihtiyaç sahiplerine ulaştırılması geçmişten bugüne çok yaygın. Kentteki ihtiyaç sahiplerinin belirlenerek yardımların dağıtılmasında dernekler arasında iletişim ve işbölümü geliştiriliyor.

Biz mesela gıda kolisi dağıtacağız. (...) ile iletişime geçiyoruz. Diyoruz ki böyle bir desteğimiz var kimlere ulaştırabiliriz? İşte kendi aramızda bu şeyi sağlamaya çalışıyoruz ki gerçekten ihtiyacı olan insanlara o destekler gitsin. Ya da mesela biz çocuklara bot ve mont dağıtımında okullarla iletişime geçtik. Okul müdürlerinden yönlendirme yapmalarını istedik. O şekilde dağıtım gerçekleşti. (Konya, 9, STK)

Ancak insani yardım dağıtımını bazen etkin olarak yapılamayabiliyor. Bu yardımlar tek bir merkezden dağıtılmadığı için, bazı ihtiyaç sahipleri yardıma ulaşamazken, bazıları da birkaç farklı dernekten gıda veya başka bir malzeme alabiliyor. Konya'da iki STK'nın temsilcileri bu durumdan söz ettiler:

Yardım mekanizmalarını o kadar iyi biliyorlar ki. Şöyle bir sıkıntı da var, mesela bunu da duyuyoruz. Benden destek alıyor, ötekenden destek alıyor, hepsinden destek alıyor, böyle bir kitle var. Hiçbirinden almayan bir kitle de var. Maalesef böyle bir makas açıklığı var. İşte biz de o hiçbirinden almayana ulaşmaya çalışıyoruz günün sonunda. Ama hepsinden alanın da bizden almasını engelleyemiyoruz. (Konya, 9, STK)

(STK'ların) yabancılara yönelik bir hizmet veriyor olmasının en büyük sıkıntısı şu, kişilere bunu yardıma alıştırması. İkinci olarak da yardımın yani doğru dağıtılamamasıyla alakalı. Evet, insani olarak birçoğu insani olarak bu insani yardımı yapıyor. İşte o kişi gidiyor ve durumunu anlatıyor ve durumunu düşünerek yardım ediyor. (...) aile X kurumuna gidiyor, soba alıyor, Y kurumuna gidiyor soba alıyor, Z kurumuna gidiyor soba alıyor. Kömür alıyor, kömür alıyor, kömür alıyor. Sonra kömürü gidiyor satıyor. Sonra alıyor o kömürü satıyor. (..) O yardıma alıştı, alıştığı için çalışma izni istemiyor ya da çalışmak istemiyor da olabilir. (Konya, 12, STK)

Bu başlık altında son olarak uluslararası kurumlar tarafından fonlanan sosyal uyum projelerinden söz etmek yerinde olacaktır. 2016'dan sonra başlatılan bu projelerin bazıları yerli

ve Suriyeli toplulukları bir araya getirerek sosyal ve kültürel etkinlikler yapılması üzerine kurulu. Bazılarıysa Suriyelilere ve diğer mültecilere Türkiye’de gündelik yaşama dair yararlı bilgiler verilmesi amacıyla yapılıyor. İkinci gruptaki projeler, Göç İdaresi Başkanlığı ve Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği’nin (UNHCR) işbirliği ve katkısıyla gerçekleştirilebiliyor.

Mülteciler tarafından kurulan dernekler

Öte yandan mülteciler ve göçmenlere hizmet veren, bu grupların üyeleri tarafından kurulmuş çok sayıda dernek de mevcut. Örneğin Gaziantep’te uluslararası kuruluşların Suriye’ye yönelik insani yardımlarının gönderilmesi alanında çalışan Suriyelilerin kurduğu dernekler var. İstanbul’da, 1980’lerde İstanbul’a gelen Afganların kurduğu yardımlaşma dernekleri bulunuyor (Karadağ ve Sert, 2023). Nijeryalıların geldikleri eyaletler bazında oluşturdukları dayanışma toplulukları, Güneydoğu Asyalılara ait yardımlaşma dernekleri var (Kurtuluş vd. 2022). Bu bölümde, İzmir ve İstanbul’da temsilcileriyle görüştüğümüz, Suriyelilerce kurulmuş, göçmen ve mültecilere hizmet veren ve onlar için savunuculuk yapan iki derneğin etkinlikleriyle ilgili bilgiler aktarılıyor.

İzmir’de 2013’ten beri faaliyet sürdüren, Suriyelilerin kurduğu bir dernek var. Bu dernek bağışçıların yaptığı yardımları Suriyelilere dağıtıyor. Derneğin kurucusunun ifadesiyle: “Türk işadamları beni tanıyorlar. Bağış yapıyorlar. Para gönderiyorlar. Gıda maddeleri gönderiyorlar. BİM kartı gönderiyorlar. Ayakkabı gönderiyorlar.” Bu dernek hem Kent Konseyinde faal hem de dernek yöneticisi Suriyeli kadınlar ve erkeklerle Türkiyelileri bir araya getiren sosyal etkinliklere katılıyor.

Futbol takımımız var derneğe bağlı. İki sene Buca’da turnuvada kupa aldı. (...) Kadınlar bisiklet yarışına girdiler. İzmir’de bisiklet yarışmasına katıldılar. (...) Kadın futbol maçı oldu İzmir’de. Bizim kadınlar katıldılar. Her sene de 8 Mart’ta Dünya Kadınlar Günü standımız, büyükşehir belediye standımız var, ayrı. Öyle bir alışveriş, ilişki. Kent Konseyi’nde de Kadın Konseyi’nde de biz varız. Kadınlarımız var. Çocuk meclisinde çocuklarımız var. Engelli meclisinde varız. Mülteci Çalışma Grubunda (varız). (İzmir, 11, STK)

Afrikalı düzensiz göçmenlerin yoğun yaşadığı bir bölgede yer alan bu dernek, zaman zaman ihtiyacı olan Afrikalılara da yardım yapıyor.

Bize elbise geliyor. Elbise de kullanılmış bir elbise yani ikinci el. Onlar (Afrikalılar) denize gidiyorlar veya ormanlara gidiyorlar kaçmak için. Elbisesiz kalıyor İzmir’de. Geliyorlar (burada) seçiyorlar elbise. Bazen öyle yemek falan veriyoruz, onlara yardım ediyoruz. (İzmir, 11, STK)

Bu bölümde daha önce sözü edilen İzmir’deki yerel STK’lar ve dayanışma inisiyatifleriyle ve ulusal derneklerle de iyi işbirliği içinde olan derneğin yöneticisi şöyle diyor:

Kızılay bütün seminerleri burada yapıyor. (...) Kızılay bir seminer yapıyor, kimse oraya (onların merkezine) gitmiyor. Bize geliyorlar. Bize gelip burada yapıyorlar seminerleri. (İzmir, 11, STK)

İstanbul'da görüşülen, Suriyeliler tarafından kurulan ve yönetilen bir sivil toplum kuruluşunun yöneticisiye, hem çocukların eğitimle ilgili sorunlarını çözmek adına faaliyetler yürütüyor, hem de Suriyelilere yönelik ırkçılık ve ayrımcılığa karşı savunuculuk yapıyordu.

Çocuğun her şeyi yasal olmasına rağmen bazı okullardaki idari memurlar, konuya (...) ayrımcılık gözüyle bakarak, çocuğu kaydetmiyorlar ya da diyorlar ki: "Tamam, 15 gün sonra gelin. Biz daha kayıt işlemlerini başlatmadık." (...) Çocuğun babası 15 gün sonra geldiği zaman kontenjan doluyor. (İstanbul, 4, STK)

STK yöneticisi, çocuğunu okula kaydettirmeye çalışan Suriyeli ailelere bu şekilde yaklaşan okul müdürlerinin kimi zaman birkaç bin lira başış talep ettiklerini aktardı. Dolayısıyla bu durumdaki ailelerin çocuklarının okula kayıt yaptırabilmesi için derneklerinin desteğine ihtiyaç duyduklarını dile getirdi.

Bu STK'nın yararlanıcıları genelde Suriyeliler olmakla birlikte başka mülteci gruplar da kendilerine başvuruyor.

Bizim yoğun bir şekilde Suriyeli vatandaşlarımız var. Yanında da diyelim ki az bir şekilde Afgan ve Uygur kardeşlerimizden de var bize başvuranlar. Ama Uygur ve Afganların (başvurdukları) alan eğitim konusunda. (İstanbul, 4, STK)

Aynı katılımcı, Türkiye'de mültecilerle çalışan sivil toplumun bir bölümünün Suriyelilerin değişen ihtiyaçlarına tam olarak ayak uyduramadığını ve hala insani yardım ağırlıklı çalıştıklarını söyledi.

Şimdi STK'larımız hala daha o insana 2011 gözüyle, akıyla bakıyor. İnsan değişti. Şimdi bunun ihtiyacı değişti. Bunun hukuki ve kanuni tarafları oldu, diyelim ki sosyal güvenlik hakkı oldu, çalışma izni hakkı oldu. Bizim STK'lar bu konuya yaklaşıyorlar. Bizim STK'lar ne diyorlar? Ramazan döneminde yemek dağıtım faaliyetleri, iftar faaliyetleri. Ayrıca diyelim ki yetim çocuklara Kızılay'dan destek alıp giyim dağıtım. (...) Ama on yıl geçti. İnsanlarımız da değişti. (İstanbul, 4, STK)

Yukarıda proje temelli çalışan STK'ları tartışırken, İzmir'de hak savunuculuğu yapan bir derneğin temsilcisinin aynı doğrultudaki gözlemleri paylaşılmıştı. Diğer bir deyişle bazı katılımcıların, birçok dernek ve vakfın mültecilere insani yardım sunumu alanına sıkışmış olduğu ve hak savunuculuğundan uzaklaştığı yönünde bir izlenimi var.

Çalışmanın bu kısmını sonlandırırken, göçmen ve mülteci alanında çalışan STK'ların çalışmalarını kısaca özetleyebiliriz. Bir grup STK kendi kaynaklarıyla ve başışlarla faaliyet yürütüyor. Diğer bir grup ise uluslararası fonlarla desteklenen proje yürütücülüğü alanına yönelmiş durumda. Üçüncü olarak, göçmenlerin ve mültecilerin öz örgütlenmeleri olan STK'lar da mevcut. Bu üç alandaki STK'lar insani yardım, hak savunuculuğu, mesleki eğitimler, Türkçe dil eğitimi, sağlık ve sosyal uyum aktiviteleri gibi alanlarda faaliyet gösteriyorlar.

Yerel yönetimlerin sunduğu hizmetler

Bu çalışmada kamu kurumlarının göçmen ve mültecilere yönelik hizmetleri üzerinde ayrıntılarıyla durulmadı. Bununla birlikte nitel araştırmada sorgulanan konular bağlamında yerel yönetim temsilcileriyle de bazı görüşmeler yapıldı. Bu kısımda yerel yönetimlerin göçmenlere yönelik yaklaşımlarından kısaca söz edeceğiz.

5393 sayılı Belediye Kanunu'nun hemşehriliğe ilişkin 13. maddesi kapsamında belediyeler vatandaş olmayanlara, yani mülteci ve göçmenlere yönelik birtakım hizmetler verebiliyor ve yardım edebiliyor. Ayrıca yerel yönetimlerin sundukları bazı hizmetlerden, GK veya UK kaydı olan mülteciler ile ikamet izniyle Türkiye'de yaşayan göçmenler yararlanabiliyorlar; ancak bu hizmetlerin sunumunda önemli kısıtlılıklar var, özellikle düzensiz göçmenler ve kaydı olmayan Suriyeliler gibi gruplar bunlardan faydalanamıyorlar (bkz. Kurtuluş vd., 2022). Ayrıca Göç İdaresi Başkanlığı'nın Uyum Stratejisi kapsamında göçmenlerin yerel yönetimlerde kent konseylerine girmesi, kent konseyleri içinde göç meclisleri veya komisyonları kurulması mümkün. Yerel yönetimlerin göç yönetimindeki rolü üzerine yapılan çalışmalar, hizmetin yerindenliği ilkesi kapsamında belediyelerin mülteci ve göçmenlerin hizmetlere ve haklara erişiminde önemli bir rolü olduğunu gösteriyor (bir özet için bkz. Yüksek, 2021).

İzmir'de Büyükşehir Belediyesi'nin göçmenlere yönelik yaklaşımından, yerel yönetimlerin göç yönetimindeki rolü konusundaki başka araştırmalarda olumlu biçimde söz ediliyor (örneğin Özçürümez ve Hoxca, 2023; Yavçan ve Memişoğlu, 2023). Büyükşehir Belediyesi'nin Stratejik Planı'nda 2020'de yapılan bir değişiklik, mültecilere yönelik hizmet ve sosyal uyuma ilişkin bir madde eklenmiş durumda. Daha önce mülteciler dezavantajlı gruplar olarak değerlendirilirken, günümüzde İzmir Büyükşehir Belediyesi mülteci olgusunu kendi resmî belgelerinde tanımış ve mültecilerin kentsel haklara eşit erişimini sağlamak amacıyla 2020 Eylül ayında Mülteci Masası kurulmuş. Bu masa, ulusal sivil toplum kuruluşları ve Birleşmiş Milletler Nüfus Fonu (UNFPA) gibi uluslararası kurumlarla protokoller yaparak onlarla işbirliği içinde çalışıyor. Çok dilli hizmet veren Hemşehri İletişim Merkezi, mülteci ve göçmenlerin de belediye hizmetlerine erişebilmesini sağlama amacını taşıyor. Herkesin İzmir Büyükşehir Belediyesi hizmetlerine nasıl ulaşabileceği hakkında bilgilendirmeler yer alan ve farklı dillerde (Türkçe, Kürtçe, Arapça, Farsça, Fransızca) hazırlanan bir "İzmir'e hoş geldiniz" kitapçığı var. İzmir Büyükşehir Belediyesi ayrıca kendi personelini göç ve mültecilik olgusu hakkında bilgilendirmek için eğitimler hazırlamış durumda. İzmir Büyükşehir Belediyesi'nin bu faaliyetleri Kentsel Adalet ve Eşitlik Şube Müdürlüğü çatısı altında gerçekleştiriliyor.

Biz kendi çalışma arkadaşlarımızla göç-iltica, çok temel koruma hizmetleri konusunda çok sık eğitim yapıyoruz. Doğru bilinen yanlışları anlatıyoruz, önyargıları aşma üzerine ve bunun bir kent hakkı olduğunu, bir eşitlik meselesi, belediye ilkesi, hemşehri hukuku bizim baz aldığımız bir nokta, (Belediye Kanunu'nun) 13. maddesi. Arkadaşlarımıza lütuf değil bu bizim A mahallesine gittiğimiz gibi B mahallesine de gittiğimizde de yapmamız gereken bir şey (diye anlatıyoruz). (İzmir, 3, Büyükşehir Belediyesi)

Kentsel Adalet ve Eşitlik Şube Müdürlüğü, İzmir’de saha çalışması yaptığımız dönemde nefret söylemine karşı bir proje yürütüyordu. Bu proje kapsamında, cinsiyet ve cinsiyet kimliği, etnik köken, dil ve vatandaşlık/göçmenlik bağlamında nefret söylemine karşı bir farkındalık oluşturmak ve bu konuda kapsayıcı politikalar geliştirme ihtiyacını vurgulamak amaçlanıyordu. Görüşülen Büyükşehir Belediyesi temsilcisi, proje kapsamında yapılan odak grubu toplantılarında, bu dört alandaki ayrımcılığın kesişimselliğine vurgu yapıldığını belirtti.

Çünkü bazen bir kadın olarak da aynı sokakta güvenlik hissi ya da aidiyet ile ilgili şeyler yaşıyorsunuz. Bazen bir mülteci olarak da ya da bir Kürt olarak da değişebiliyor, yani benziyor. Biz bu odak grupları çalışmaları raporlayacağız ve sonradan bir video çalışması yapacağız. (İzmir, 3, Büyükşehir Belediyesi)

Ancak hak temelli bir yaklaşımla yapılan etkinlikler, giderek artan yoksulluk ve ekonomik kriz nedeniyle bir ölçüde sekteye uğrayabiliyor. Dolayısıyla katılımcı, sosyal yardımların ve insan hakları temelli etkinliklerin eş zamanlı olması gerektiğini düşünüyordu.

Ekonomik kriz bu kadar yüksek olduğunda (...) birincil ihtiyaç hayatta kalma sanki. Şimdi birincil ihtiyaçlar arttığı zaman da haklar geriliyor. İnsanlar da hak talep etmekten vazgeçiyorlar. (...) Bu noktalarda da kurumlar da ikiye bölünerek çalışmalı. Yani bir yandan şey söylüyoruz. Ben bu haneye gireceksem benden önce sosyal hizmetler girsin. Yapabildiği yardımı (yapsın). O mahallede insan hakları eşitlik falan anlatmanın bir mantığı yok. Ama bir yanda da beklemenin de bir (nedeni) yok. Covid’de başlayan ekonomik krizle artan süreçte haklar gerçekten çok geriledi. (İzmir, 3, Büyükşehir Belediyesi)

Öte yandan İzmir Büyükşehir Belediyesi’nin göçmen ve mültecileri de kapsayan faaliyetleri, mevzuattan kaynaklanan kısıtlar ve merkezi yönetimin denetimi nedeniyle sınırlı kalıyor. İzmir Büyükşehir Belediyesi, düzensiz göçmenlere yönelik hizmet ve destek veremiyor. Görüştüğümüz büyükşehir belediyesi yetkilisinin verdiği örnekle “Şu an hiçbir yasal mevzuat (kağıtsızlara hizmet verilmesine) izin vermiyor. Şu an Orta Afrika göçü var bu bölgede. Kızılay’ın dağıttığı öğlen yemekleri dışında herhangi bir hizmetten kimse yararlanamıyor” (İzmir, 3, Büyükşehir Belediyesi). Aynı yetkili yerel yönetimler üzerinde denetim baskısı olduğunu, bunun da işlerini zorlaştırdığını şöyle anlatıyor:

Bizim tepemizde sürekli bir Sayıştay, sürekli bir denetim muazzam yani. Bundan beş yıl önce ve bu belediye beş yıl boyunca sorgulandı. Bir sürü kişi sorgulandı. Bir sürü şey geldi herkesin başına, o yüzden mevzuatı çok sıkı sıkı takip ediyor yöneticiler. Mevzuatı takip etmek zorundayız bir de yani. (İzmir, 3, Büyükşehir Belediyesi)

İzmir Büyükşehir Belediyesi, BM kurumları ve bazı ulusal STK’larla göçmenlere ve mültecilere yönelik ortak projeler de yürütüyordu. Görüştüğümüz yetkili, AB fonlarının ise genelde “hazır projeler” için olduğunu söyleyerek, sahada göçmenlerle teması olan kişilerin proje geliştirmesinin daha uygun olduğunu vurguladı.

Yani belki bizim oluşturmamız daha mantıklı, ben Türkiye’de öyle düşünüyorum. İnsanlara böyle senin ihtiyacın ne diye sormadan, işte o hazır programlar. (...) Şu an hem

öznesi olan gruplara ne ihtiyacın var diye sorarak hem de buradaki ihtiyaçla beraber bakmak. (...) Ama yerel yönetim olarak şey söylüyorum; "beraber oluşturalım." Belki sadece araçsal görüyorlar kamuyu ya da belli alanlara uygulansın diye bakıyorlar. Ama bence çok kötü hazır programların çoğu. (İzmir, 3, Büyükşehir Belediyesi)

En yüksek Suriyeli nüfusa sahip illerden Gaziantep'te de yerel yönetim mültecilere yönelik olarak önemli faaliyetler yürütüyor. Gaziantep Büyükşehir Belediyesi'nden yerel yönetim ve göç yönetişimi alanında iyi örnek olarak söz eden araştırmalar var (örneğin Özçürümez ve Hoxca, 2023).

Gaziantep'te görüştüğümüz, Büyükşehir Belediyesi'nde göç alanında çalışan yetkili, vatandaşlara olduğu kadar göçmenlere ve mültecilere de eşitlikçi bir yaklaşım uygulamayı hedeflediklerini söyledi. Yaklaşımlarının Belediye Kanunu'nun hemşehrilik hukukuyla ilgili 13. maddesine dayandığını söyleyen aynı yetkili, Türkiye'de göç politikalarının ulusal düzeyde belirlenmesine rağmen, aslında göçmenlerin gündelik hayatta muhatap oldukları kurumların belediyeler olduğuna dikkat çekti.

Gaziantep Belediyesi, Göç Yönetimi Şube Müdürlüğü'nü kurdu ve çok ciddi tepki aldık o dönemde. Çünkü "Göçü yönetmek belediyenin işi değil; bu ulusal bir politika" diye. (...) Ama bu, yönetilmeye muhtaç bir durum. Çünkü insanlar şehre geldiğinde hani Ankara'yı bilmiyorlar. Bir ihtiyaçları olduğunda belediyeyi biliyorlar, belediyeye geliyorlar. Aslında biz ilk temas noktasıydık göçmenler için. Ama şunu fark ettik. Biz en çok etkilenen ama yetkimiz olmayan; etkilenen yetkisizlerdik yerel yönetimler olarak. (...) O noktada bizim temel felsefemiz şu oldu, sosyal hizmetler başta olmak üzere özellikle: Belediyenin hiçbir hizmeti; işte ev sahibi topluluk, Türk vatandaşları, göçmenler, mülteciler için kesinlikle ayrıştırılmaz. (Gaziantep, 11, Büyükşehir Belediyesi)

Aynı yetkili, belediye hizmetlerinde eşitlikçi bir yaklaşım geliştirdiklerini belirterek buna bazı örnekler gösterdi:

(Bir kişi salt) göçmen diye herhangi bir indirimli karta erişemiyor. Ama bizde göçmen 65 yaş üstü Türk vatandaşının sahip olduğu haklara sahip. (...) Veya göçmen öğrenci, işte öğrencilerin sahip olduğu tüm indirimlere, tüm o haklara sahip. (Gaziantep, 11, Büyükşehir Belediyesi)

(Bizim yaklaşımımız) Türk vatandaşına olan bir hizmet varsa, herhangi bir indirim; aynı şartları sağlayan hani bu şehirde yaşayan Suriyeli de olabilir, Afganistanlı da olabilir, onun için de aynı hak mevcuttur. (...) Göçmenler yani burada yaşayan Türk vatandaşından ayrı değil. Kadın Hizmetleri Birimi var. Çocuk Hizmetleri, Engelli Hizmetleri. Hani arada (...) böyle bir birim olmadan doğrudan o hizmete erişip ve oradan o hizmeti (alabilirler). (Gaziantep, 11, Büyükşehir Belediyesi)

Ancak mevzuattaki eksiklikler ve kaynakların kısıtlılığı yerel yönetimlerin göçmen alanındaki hizmetlerini sınırlandırabiliyor. Yerel yönetim birimlerinin genel bütçe gelirlerinden aldıkları paylar hesaplanırken belediye sınırları içindeki nüfus temel alınıyor; ancak nüfus rakamlarına GK statüsündeki Suriyeliler dahil değil. Ayrıca pek çok belediye sınırlarında hareketli

göçmen nüfuslar (başka illerde kayıtlı veya düzensiz göçmenler) yaşadığı için, onların varlığı da hesaba katılmıyor. Bu durumu, Gaziantep Büyükşehir Belediyesi'nde görüştüğümüz yetkili şöyle açıkladı:

Zaman zaman göç alanında çalışan belediyelerin ciddi tepki aldığı dönemler oluyor. Mesela seçim zamanında, "Hep Suriyelilerle çalışıyorsunuz. Şu belediye bir şey yapmıyor, siz yapıyorsunuz." Halbuki görev, sorumluluk belli olsa kişiler de kendisini şöyle savunabilir: "Sonuçta siyasi kurumlar oy kaygısı taşıyorlar. Yasal mevzuat bu. Bu mevzuat çerçevesinde çalışma yapmak zorundayım. Ben değil başka biri de olsa, başka bir Belediye de olsa bunu yapacak" gibi. Bizim işimizi de kolaylaştırır. (Gaziantep, 11, Büyükşehir Belediyesi)

Böyle olduğunda da aslında nüfus az olduğu için belediyeler gönülsüz olduğunda, bu alanda hiçbir hizmet olmadığında, insanlar (göçmenler) da haklı olarak şunu söylüyor: "Antep'te kalırsam şu hizmetler var. Şanlıurfa'da kalırsam bu hizmetler var. Ama ben Kırşehir'e gittiğimde hiçbir şey yok." Bu, alanları da bir cazibe merkezi haline getiriyor. O insan da, o belediyeyi yönetenler de haklı olarak girmek istemiyorlar bu alana. Ama biz şunu söylüyoruz: "Artık Belediyeler Kanununda bir reform, güncelleme yapılacaksa göçle ilgili de temel görev ve sorumluluklar verilmeli ve orada da özellikle bu merkezi bütçeden Türk vatandaşları sayısına göre gelen kaynak, kayıtlı Suriyeliler için de gelmeli." Bu bir dezavantaj. (...) Ulaşım, otobüs sayımızı artırırken bu sayıyı hesaba katıyoruz. Yeni kaldırım yapılırken şey diyemiyorsunuz; işte "Bu kaldırımı sadece Türkler kullanacak, Suriyeliler kullanmayacak" diyemiyorsunuz. (Gaziantep, 11, Büyükşehir Belediyesi)

Kaynak sorununu aşmak için, kimi zaman belediyeler STK'larla işbirliği içinde veya tek başlarına uluslararası fonlardan yararlanabiliyor. Bunun örnekleri Gaziantep, Konya ve İzmir'de yerel yönetim yetkilileriyle yapılan görüşmelerde ifade edildi.

Yerel yönetimlerle ilgili bu kısımda özetle, bazı belediyelerin giderek hak temelli ve eşitlikçi hizmet uygulamalarına yöneldiğinden, ancak mevzuattaki yetersizlik ve kaynak eksikliğinin hizmetlerine ve faaliyetlerine ket vurabildiğinden söz edildi. Son olarak, vurgulanması gereken bir başka kaygı verici husus, bu çalışma için alan araştırması tamamlandıktan sonra giderek artan göçmen karşıtı siyasi söylemin, yaklaşan yerel seçimler öncesinde belediyeleri de etkilemesi ihtimalidir.

Göçmenlere ve Mültecilere Yönelik Önyargılar ve Ayrımcılık

Nitel saha araştırmasının yapıldığı 2022 yılı yazı; ekonomik krizin derinleşmekte olduğu bir döneme denk geldi. 2023 Mayıs ayında gerçekleşen cumhurbaşkanlığı ve milletvekili seçimlerinden yaklaşık bir yıl önceye rastlayan bu dönemde, aynı zamanda göçmen ve mültecilerin haklarını sınırlamaya ilişkin politik vaatler seçim kampanyalarının önemli bir unsuru haline gelmişti. Bu arka plan, yerli ve göçmen ve mülteci topluluklar arasındaki ilişkileri yeniden şekillendiriyordu.

Nitel araştırmanın istihdam, barınma, eğitim ve sağlığa ilişkin diğer bölümlerinde göçmenlerin kurumsal düzeyde veya gündelik hayatın içinde yaşadıkları ayrımcılık örneklerine veya maruz kaldıkları hak kayıplarına somut örneklerle yer verilmiştir. Bu bölümde ise son dönemde göçmen ve mülteci karşıtı tutumun ve söylemin yükseldiği eksen, bağlam ve süreçler ele alınmaya çalışılmaktadır. Bu nedenle bu bölüm, katılımcıların aktarımlarında vurgulanan gelişmeler, ilişkiler ve etkileşimler temel alınarak oluşturulmuştur.³⁸ Kentsel mekânın paylaşımından geniş kesimlerin yoksullaşmasına, göçmen karşıtı tutumun siyaset alanını etkilemesinden mevcut göç politikalarının ihtiyaçlara yanıt verememesine kadar bir dizi koşul ve gelişmenin göçmenler ve mülteciler başta olmak üzere yerel halkı, yerel yönetimleri, sivil toplum örgütlerini ve diğer kurumları etkilediği görülmüştür.

Ekonomik kriz ve yoksullar arasındaki rekabetin artmasıyla yükselen ayrımcılık

Türkiye’de pandemi ile başlayan ekonomik kriz, artan işsizlik, yüksek enflasyon oranlarının getirdiği hayat pahalılığı, reel ücretlerde yaşanan kayıplar, konut kiralarının aşırı ve ani artışı; Türkiye’de halkın yaşam biçimi ve koşulları üzerinde bir baskı oluşturmaktadır. Emekliler, işsizler, düşük gelirli işçiler ve öğrenciler gibi gruplar giderek daha fazla geçim zorluğu yaşamaktadır. Bu ortamda, işsizlik gibi sorunların sorumlusunun göçmenler olduğu düşüncesi yaygınlaşmaktadır. Göçmen ve mülteci emeğinin emek piyasasının en ucuz katmanını oluşturması, emek yoğun iş alanlarının bu ucuz, kayıt dışı emeğe yönelmesi, işsiz kitleler açısından göçmen emeğinin bir rekabet unsuru olarak addedilmesine neden olmaktadır. Bu durum emek cephesinde var olan etnisite temelli bölünmenin daha da artmasına, aynı sınıf ve yaşam koşullarına mensup yerli ve göçmen nüfusun bu bölünme etrafında “düşmanlaşmasına” yol açmaktadır. Nitel araştırma kapsamında yapılan pek çok görüşmede, yerlilerin özellikle Suriyelilere dönük bu doğrultudaki söylem ve algılarından söz edilmiştir.

“Onlar artık gitsinler.” “Bize zararları var.” “Ülkemize zararları var.” “Ekonomimize zararları var.” Hayat pahalılaşmasını buraya bağlayanlar var. (Konya, 12, STK)

38 Nitel saha araştırması kapsamında görüşmelerin uzmanlar, mahalle muhtarları, yerel yöneticiler ve STK temsilcileri gibi kişilerle yapılması nedeniyle ayrımcılığın göçmenler cephesindeki etkilerine, bu kişilerin değerlendirmeleri ve izlenimleri doğrultusunda yer verilebilmiştir. Göçmenlerin kendi deneyim paylaşımları ve tanıklıkları dahil edilememiştir.

Sabahları burada bir işçi pazarı vardı, Kürtler çalışıyor 50 liraya, Suriyeliler 20 liraya, Afrikalılar geldi beş liraya gibi. Orada sermayedar kazanıyor, emlakçı kazanıyor, ama insanlar şey diyorlar: "Bizi işimizden ettiler." Muazzam bir sömürü yani oradaki. Kiralar çok artıyor. Hiç olmadık bir evde üç aile üst üste yaşıyor ama o evin kirasını emlakçı yükseltmiş oluyor, bu sefer Türkiyeliler asla tutamıyor evi. (İzmir, 3, Büyükşehir Belediyesi)

Esas(en) ekonomik, hepsi ekonomik. Fakirleştikçe bizimkiler, zam geldikçe (...) "Domatesi bunlar çok alıyor, ondan dolayı ben fakirleşiyorum" diyor. "Ben alamıyorum." "Üretimimiz oluyor (...) ama bunlar bitiriyorlar. Benim rızkıma mâni oluyor" diyor. "Kömür dağıtımında ona verdiği gibi (...) benim rızkımı (...) benim verdiğim vergilerle alıyor" diyor. (Gaziantep, 2, Muhtar)

Pandemi döneminde yoksullara yönelik ayni ve nakdi yardımların artmış olması, bu yardım mekanizmalarının kurumlar ve yoksul yerli nüfus açısından yarattığı çeşitli gerginlikler, yerlilerin refah koşullarını göçmenlerle kıyaslamalarını beraberinde getirmektedir. Aşağıda ayrıntılı olarak aktarılacağı gibi göçmenlere ve mültecilere yönelik insani yardım ve destek mekanizmalarının mali kaynaklarının halk tarafından bilinmemesi veya bilinse bile bu konudaki aydınlatmaların şeffaf olmaması veya bilinçli biçimde çeşitli aktörler tarafından yanlış yönlendirmelerle sunulması, kurumlara ve yardımların mali kaynaklarına dair şüpheli sorgulamaları ve yanlış kanıları beraberinde getirmektedir. Ekonomik kriz koşullarında bu sorgulamalar uluslararası kurumlar başta olmak üzere sivil toplum örgütlerine, insani yardım kuruluşlarına ve ilgili kamu kurumlarına yönelik tepkilere dönüşebilmektedir.

Çok bilinmiyor halk arasında, bizim gibi sivil toplum kuruluşlarının fonlayıcıları kim? Para nereden geliyor yardım yapıyorsak? Ya da o Kızılay yardımı hükümet tarafından, devlet tarafından mı veriliyor? Yoksa Avrupa Birliği mi destekli? Bunlar çok bilinmiyor ve bir yerde hani bu sosyal medyada da açık açık anlatılmadığı için mültecilerin durumunun ne olacağı ne biteceği, net değil çünkü. Yani hiçbir şey net değil. Belirli bir politika var yok tartışılır. Öyle olunca herkesin kafasında deli sorular. (Konya, 12, STK)

Özellikle Suriyeli mültecilerin geçici koruma statüsü kapsamında aldıkları bazı hizmet ve desteklerin kamu kaynakları kullanılarak sağlandığı, Suriyelilerin çeşitli imtiyazlara sahip olduğu kanısı yaygındır. Farklı kentlerden birçok örnekle Suriyelilerin bir dizi mali/bürokratik yükümlülükten/koşuldan muaf olduğu, yerli yoksul halka göre imtiyazlı bir konumda olduğu düşüncesinin bazı katılımcılar da dahil olmak üzere farklı toplumsal kesimler tarafından benimsendiği ortaya çıkmıştır. Bu tablo özellikle mali yardımlar ve ekonomik destekler üzerinden tepkilere yol açarken "Suriyelilerin ayrıcalıklı ve öncelikli oldukları, hatta ülke kaynaklarının göçmenlere aktarıldığı" şeklinde kimi zaman bazı katılımcıların bile benimsediği bir iddiaya dönüşmektedir.

Orada yanlış bilgilendirme dediğim kısımda şey var. Onlar sıra almadan giriyorlar. Yani "Benden sonra geliyor ama benden önce (sıraya) giriyor" şeyi de var. Aslında ben randevu alarak gidiyorum, o orada sıra alarak gidiyor. Ben randevu aldığım için zaten bir randevu saatim var. Orada (onu) düşünmüyor. (Konya, 12, STK)

Suriyeliler hep sokakta dolaşıyorlardı pandemi döneminde. Onlara kimseye ceza kesmiyorlardı, Türklere ceza kesiliyordu pandemide, Araplara, Suriyelilere kesilmiyordu. (...) Oradan başladı bütün yani. (...) Bir sürü, burada dosyaları. Türklerin cezası, sokak cezası, idari cezaları, Suriyelilere hiçbir tane ceza kesmedi. (Gaziantep, 2, Muhtar)

Devletin yurttaşlardan topladığı vergilerle göçmenlere hizmet ettiği, sivil toplum örgütleri ve fonlar aracılığıyla dağıtılan aynı yardım ve ihtiyaç malzemelerinin kamu kaynakları ve kurumları tarafından tahsis edildiği, göçmenlere yönelik desteklerin herhangi bir önkoşul aranmaksızın verildiği, devletin göçmenlere kira yardımında bulunduğu, sosyal uyum yardımlarının (SUY) hane bireylerine ödenen maaşlar olduğu, işsizlik durumunda işsizlik maaşı ödemesi yapıldığı gibi yanlış bilgi ve iddialar söz konusudur. Bu durum yeni bir gelişme olmamakla birlikte pandemi sonrasındaki yardımlar ve yaşanan ekonomik krizle bu argümanların güçlendiği ve özellikle Suriyeli sığınmacılara yönelik yeni bir tepki biçimine dönüştüğü katılımcılar tarafından aktarılmıştır.

Mesela şey hala devam ediyor. "Siz ilaçlarınızı bedava alıyorsunuz, biz parayla alıyoruz." Herkes bunu dillendiriyor. Suriyeliler, mülteciler olunca. (Mardin, 15, STK)

Bir de sağlık ocağından bedava ilaç alıyorlar ya en çok da ona sinirleniyor. Çocuk maması bile bedava. Bunu gören vatandaş ne der? (Onlar için AB'den gelen parayla bedava alıyorlar o mamaları değil mi?) Evet ama onu bilmez halk. (...) Eczaneden içeri girerken on kutu çocuk maması veriyor, görüyor kadın "Buna niye veriyorsun?" "E bunlar onlara bedava" dediği gibi eczacı. (...) O zaman ne olur? Sen çocuğuna mama alamazken o bedava alınca. (Gaziantep, 2, Muhtar)

Aktarımlarda sıklıkla ifade edilen biçimiyle "devletin halkın vergileriyle göçmenlere baktığı" kanısı bir adım öteye taşınarak iki grubun kıyaslanmasına ve göçmenlerin sahip olduğu imtiyazlar/avantajlar olduğu inancına dönüşmektedir. Göçmen hanelerin ekonomik refah düzeylerinin yerli hanelere göre daha iyi olduğu söylemi de dikkat çekici düzeyde yaygınlaşmıştır. Göçmen hanelerin birden çok kurumdan herhangi bir koşula bakılmaksızın destek aldığı, aynı ve nakdi desteklerin bir geçim kaynağına dönüşmesinin yanı sıra hanede yaşayan ve çalışan kişi sayısının çok olması nedeniyle hane gelirlerinin yüksek olduğu, yine vergi-ceza-borçlar gibi devlete karşı ekonomik yükümlülüklerinin az olduğu gerekçeleriyle ekonomik durumlarının yerli nüfustan daha iyi olduğu düşünülmektedir. Hatta bazı katılımcılar tekil olarak karşılaştıkları bazı kişileri/aileleri örnek göstererek – daha önceki bir bölümde değinildiği gibi Suriyelilerin Türkiye'de yasal olarak gayrimenkul satın alamıyor olmasına rağmen – Suriyelilerin geçen yıllar içerisinde mülk edinerek çok zenginleştiklerini ifade etmiştir.

Göçmenlerin koşulları daha iyi çünkü çok fazla yardım alıyorlar. Kaymakamlıktan SU(Y) yardımı alıyorlar. Aylık kişi başı AB'den gelen yardımlardan alıyorlar, çocuğu okula gönderdiğinde her çocuk için yardım alıyorlar. Evdeki neredeyse herkes ücretli olarak çalışıyor. Hane gelirleri ben de dahil mahalledeki herkesten fazla. (Konya, 1, Muhtar)

Onlara her ay maaş yatırıyor. Çalışmasalar bile bakıyor onlara. Ev veriyor. Ev kiralarnı ödüyor şeklinde. Birçok böyle düşünce var. Devlet kendi milletine bakmıyor ama işte Suriyeliye bakıyor gibi. (Konya, 12, STK)

Hepsine (yerli ve göçmenlerin tümüne) dağıtılıyor. Ama almayan da belki dağıtımdaki koşulları sağlamıyordur, o prosedüre göre uygun değildir adamın, ama "Ona verdi, bana vermedi," "Suriyelinin de şartları uygun olsun olmasın ona verdi" diyor. "Onun çalışanı bir sürü, benim çalışmam bir kişi, ben emekliyim" diyor. "Ben emekliyim diye bana vermiyor ama bu Suriyeliye veriyor" diyor. (Gaziantep, 2, Muhtar)

Göçmenlere yönelik faaliyet ve desteklerin ekonomik kaynaklarının halka yeterince anlatılmadığı, bu konudaki bilgilendirmenin eksik kaldığı görüşü kurum temsilcileri tarafından da dile getirilmektedir.

Biz burada 23 Nisan'da çocuklara bir şenlik yaptık Toplum Merkezi olarak. Ama çocuğun zaten dili, ırkı, rengi hiçbir şeyi yok. Biz şey yapamayız, Türk çocuğuna, Afgan çocuğuna, Suriyeli çocuğa. Biz zaten bu bakış açısıyla büyüyen insanlar değiliz. Ama direkt "Siz yine Suriyelilere yapıyorsunuz" algısı oldu. Yaşlı yaşlı amcalar bile bunu yaptı. Sanırım bu fonların çok farklı yerlerden geldiğini, "Aslında sizin verdiğiniz vergilerle yapılmıyor bunlar" kısmını bir türlü anlatamadık mı? Bir yerlerde eksik mi kaldık veya anlattık yine de mi anlamak istemiyorlar. Bilmiyorum. Oralarda bir (eksikimiz) var ne yazık ki. (Konya, 13, STK)

Göçmenlere yönelik çeşitli desteklerle, insani yardım mekanizmalarına ve kaynaklarına yönelik algı ve argümanların bilgisizlikten, yanlış bilgiden ve manipülatif söylemlerden kaynaklandığı bir gerçektir. Ancak bunun yanı sıra gelinen aşama ve koşullarda fon yönetimi temelinde işleyen yardım sisteminin yol açtığı çelişkiler ve sorunlar da söz konusudur. Bu çelişkiler özellikle mahalle, okul ve işyeri gibi sınıfsal kademelenmenin birbirine yakın olduğu, refah düzeylerinin benzer olduğu ölçeklerde yeni bir kamplaşmaya neden olabilmektedir.

Yan yana evlerde ya da alt üst evlerinde oturuyorlar. Birinin ekmeği olmasa diğerine o veriyor, birbirlerine şeyi yapıyorlar ama ikisi de yoksul. Sonra biz gidiyoruz. Sivil toplum örgütleri olarak diyoruz ki sen Suriyelisin, biz sana yardım edeceğiz. Kadın diyor ki "Niye sadece ona yardım ediyorsunuz? Biz de yoksuluz. Bize niye yardım etmiyorsunuz?" Ve aslında o uyumu bozan bizim bu koruma programımız uyumu bozan bir program. O yüzden biz diyoruz (ki) bu geçici koruma statüsü aslında sürekli sorun yaratıyor. Siz ihtiyaç analizi yapıp yoksul olanlara, her iki toplumdaki yoksul olanlara ihtiyaçlarına dair bir analiz yapıp destek verseniz, onlar da o uyumu bozmaz, o da "Bunlar geldiler ve Suriyeliler sayesinde ben de destek alıyorum" der. (Gaziantep, 1, STK)

Gaziantep'te yapılan görüşmelerde alanda uzun yıllardır dezavantajlı gruplarla çalışan sivil toplum örgütü temsilcisi ve aynı şekilde deneyimli olan büyükşehir belediyesi yetkilisi geçici koruma kapsamında süregelen yardım sisteminin artık alanda sorunlar ve ikilikler doğurduğunu aktarmıştır. Uluslararası kurumlarca kamu kurumlarına ve sivil toplum örgütlerine aktarılan, yalnızca göçmenlere tahsis edilen ayni ve nakdi destekler, aynı sınıfsal pozisyonda olan ve çoğu kez aynı mekânda yaşayan bu iki grubu karşıt konumlara çekmektedir.

Gaziantep'te görüşülen bir STK temsilcisi, ilk göçmen varışlarından sonra yoksul mahallelere yerleşen göçmen nüfus ile mahallenin yerli sakinleri arasında nispeten dayanışma ve pay-

laşım zemininin olduğunu ancak pandemi ve ekonomik krizden sonra mevcut fon sisteminin işleyişinin bu iki yoksul grup arasında görünmez bir bariyer oluşturduğunu dile getirmiştir. Aynı katılımcı, birçok Suriyeli mültecinin yerleştiği Ürdün’de bu duruma karşı hükümetin izlediği yolu şöyle aktarmaktadır:

Mesela Ürdün’de, Ürdün hükümetinin şöyle bir şeyi var. Buraya yapacağınız her bir şeyi ne yapıyorsanız yüzde 50’sini Ürdün vatandaşları için yapacaksınız. Yoksa ihtiyacı olanlara destek veriyorsunuz. Yüzde 50’si Ürdün vatandaşı olmak zorunda ya da Ürdün’de yaşayan Filistinliler olmak zorunda. Çünkü benim halkım da yoksul. (...) O yüzden aslında bu sistemle geleceği yer burası. Çünkü dediğim gibi sistem sorun yaratıyor, sürekli sorun biriktiriyor. (Gaziantep, 1, STK)

Yukarıdaki aktarımda yer aldığı gibi kurumlara ayrılan bütçelerin, yardım malzemelerinin ya da herhangi bir desteğin bir kayıt/envanter sistemiyle sınırlandırılarak yerli yoksul nüfusa aktarılamaması, aynı zamanda sahada dağıtımı yapan kurumlar ve kişiler açısından da bir sorun olarak yaşanıyor. Mahalle muhtarları ve ilçe belediye yetkilileri gibi mahallelilerle sürekli iletişim halinde olan aktörler bu ikili durumdan ve halkın tepkilerinden kaçınmak amacıyla bazı destekleri STK’lar eliyle dağıtıyor ya da örtülü olarak dağıtmak gibi “dikkat ve tepki çekmeyecek” alternatif yollara başvuruyorlar.

Gaziantep Büyükşehir Belediyesi yoksul mahallelerde bu türden sorun ve çelişkileri yaşamaları üzerine işbirliği geliştirdikleri kurumlara bir formül sunmuştur. Gaziantep belediye yetkilisinin tarifıyla kurumların gösterdiği “bu tarz iyi niyetli gayretler” kurumların mahalleden ayrılmalarının ardından aynı mahallede yaşayacak bu iki topluluk arasında “gerginliğe hatta düşmanlaşmaya” neden olacağı için risklidir. Yetkilinin anlatımına göre belediyenin bu önerisi ilk aşamada fon sağlayan kurumlar tarafından kabul görmese de zamanla ihtiyaçları ve sınıfsal konumlanışı benzer olan bu grupların “yardımlar eliyle” ayrıştırılmadan bir proje yönetiminin kurulması çabası sonuç vermiş ve ilgili kurumlar bu öneriye ikna olmuştur. Yardım ve desteklerin dağıtımında projenin içeriğine bağlı olarak yerli-göçmen önkoşuluna dayanmaksızın, temel haklara ve ihtiyaçlara göre öncelikli hale getirilen, eşitlik ve hak esaslı bir model geliştirilmiştir.

Kurumlara biz şunu çok net söyledik: “Hani bu şehirde ihtiyaç sahibi biri varsa Türk olur, Suriyeli olur, Afganlı olur. İşte Myanmar’dan gelenler vardı, onlar olur. Bizim burada temel kıstasımız ırk değil, ihtiyaç sahibi olup olmaması. Bu olmalı.” Mesela bunu dretince bizimle çalışmayanlar da oldu. “Hani biz bunu yürütemiyoruz. Çünkü bizim de hesap verdiğimiz donörler var. Donör bunu kabul etmiyor.” Biz de dedik: “Bunu biz haklı bir gerekçe olarak görüyoruz. Bence bir dahaki toplantınızda donöre anlatın. Hani yüzde 50-50 olmasa bile 40-60 olur, 30-70 olur. Ama en azından o insanları biz birbirine düşman etmeyiz. Çünkü biz oradan çıkıyoruz. O insanlar orada yaşayacaklar, yüz yüze bakacaklar. (Gaziantep, 11, Büyükşehir Belediyesi)

Benzer bir yaklaşımın İzmir Büyükşehir Belediyesince de benimsendiği belirtilmektedir. İzmir Büyükşehir Belediyesinde yetkili katılımcı, yaklaşımlarını şöyle açıklamaktadır:

Şimdi projede (...) "Sadece Suriyelilere vereceksiniz" yazınca (...) Bir okula girdiğinizde okul bunu anlatabilir (ama) biz yaptırmadık, asla yaptırmıyoruz. Mesela belediyede her çalışmada (yerliler ve göçmenler) yarı yarıya, yani bir yardım varsa da mutlaka. Çünkü o iç dengeyi bozacak bir şey ve yoksulluk çok inanılmaz arttı. (İzmir, 3, Büyükşehir Belediyesi)

Ekonomik kriz, istihdam olanakları ve ücretlerin etnisite temelinde farklılaşması, göçmenlere yardıma ilişkin uluslararası fon sisteminin yerlilerle göçmenler arasında neden olduğu örtülü ve açık gerginlikler, sığınmacılara yönelik insani yardım ve destek süreçlerinin yeterince bilinmemesi ya da manipüle edilmesi yoksul göçmenlerle yoksul yerli halk arasında rekabeti ve ayrımcılığı arttıran unsurlar olarak öne çıkmaktadır. Bu rekabet hali bir sonraki kısımda aktarılabacağı gibi geçici koruma statüsünün muğlaklığı, gündelik aktüel siyaset ve siyasal baskıyla baş etmek için geliştirilen popülist uygulamalarla daha da derinleşmektedir.

Göçmen karşıtı söylemin siyasi inşası

Saha araştırmasının sürdürüldüğü dönemde 2023 Cumhurbaşkanlığı ve Milletvekiliği Seçimlerine bir yıldan az bir süre kalmıştı. Seçimin taşıdığı kritik önem yüzünden 2022 yılı itibariyle Türkiye seçim atmosferine girmişti ve gündem seçime göre şekilleniyordu. Göçmenler bu bağlamda siyasetin daha fazla gündeminde yer alırken göçmenlere yönelik tepki siyasetçiler tarafından popülist bir tarzla kullanılıyor ve göçmen karşıtı siyasal hat halkın tepkisini yeniden şekillendiriyordu.

Suriyelilerin Türkiye'ye gelmeye başlamalarından sonraki ilk yıllarda resmi söylemde "misafir" olarak konumlandırılarak göç politikaları ve söylemi geçicilik ve misafirlik üzerine kurulmuştu. 2014 yılında Suriyelilere verilen "geçici koruma" statüsü de söylemdeki bu geçicilik vurgusunu devam ettirmişti. Ancak son yıllarda kısa süreli ikamet izniyle Türkiye'de yaşayan göçmenlerin sayısının hızla artması, devam eden düzensiz göçmen girişleri ve Suriyelilerin aslında geçici olmadıklarının görülmesi, tepkilerine neden olmaya başladı. Bu bağlamda katılımcıların sıklıkla başvurdukları bir ifadeyle "Türkiye'nin siyasal, ekonomik ve kültürel olarak [sosyal] tansiyonun yüksek olması" ile bu koşullar etkileşime girdikçe göç meselesi hızla popülist siyasetin gündemine yerleşti. Bu ortamda, son bir-iki yılda düzensiz göçmenlere ve Suriyelilere yönelik geri gönderme merkezlerine gönderme, sınır dışı etme ve (Suriyeliler için) "gönüllü" geri dönüşlerin sayısı da arttı.

"Şu kadar kişiyi geri gönderdik, artık işte kimsenin kaydını almıyoruz, herkes ülkesine gidecek" tadında açıklamalar. Hem Türkiye'nin ekonomik ve kültürel koşullarının kendi içinde gergin olması. Farklı grupların burada yaşayan yerel gruplara tehdit unsuru gibi gelmesi söz konusu oluyor. Ve aynı zamanda Türkiye'deki göçün, yani göçmen sayısının bu kadar fazla olması doğal olarak süreci yönetmeyi de zorlaştırıyor. (...) Onun dışında yeni kayıt alınmamasının ve bu sürecin bu kadar uzamasının biraz da bu ayrımcılıkla ve sosyal tansiyonla ilgili olduğunu düşünüyorum. (İzmir, 19, STK)

Geçiciliğe dayanan politikaların yarattığı sorunlar

Yapılan görüşmelerde, 2011-2015 yılları arasında sayıca az olan Suriyelilerle yerli halkın kısmen komşuluk ilişkileri geliştirerek, daha fazla dayanışma ve destek ilişkisi kurduğu ifade edilmiştir. Gaziantep'te yoksul mahallelerde yerli halkın göçmenlerle yoksulluk zemininde buluşması, Konya'da ümmet/din kardeşliği temelinde misafirlik-ev sahipliği rolleri üzerinden kurulan ilişkiler, Mardin'de kültürel yakınlık ve akrabalığa dayanan ortaklıklar, İzmir'in Kürtlerin yaşadığı yoksul mahallelerinde dil üzerinden kurulan dayanışma, yerel düzeyde zayıf da olsa bazı bağların kurulmasını sağlamış ancak geçen süre içerisinde bu zayıf bağlar çözülmüştür.

İlk başta vardı aslında. Onlar bizim misafirimiz şeyi çok vardı. Ama sonradan ülke genelindeki durum var. Böyle, bir önyargı ya da işte artık hani bir yorulmuşluk da var. Onlar bizim işte din kardeşimiz şeklinde karşılanıyordu ama artık o misafirlik, din kardeşliği bir kenara bırakıldı. (Konya, 12, STK)

Komşuluğa dönüşmedi. Bizim daha önce farklı şehirlerde dolaşma imkânımız oluyordu, "Nasıl komşularımızla aranınız?" diye sorduğumuzda, "Merhabalaşıyoruz, iyi insanlar, sorunumuz yok" (diyorlardı). "Nasıl ilişkiniz var?" (diye sorunca) "Selam verince selam veriyorlar" (diye cevap alıyorduk). Bundan ötesi yok. Yani hep çok sınırlı, hep ihtiyaç temelli bir şey var. Mahallenin bakkalı ile alışveriş ilişkisi falan. (...) Çok daha olumsuz bakış açısı hâkim diye düşünüyorum ben. Her mahalleye bunu çok genel-leş-tirmek de belki doğru değil ama (Ankara) Altındağ'da olanları biliyoruz daha önce. Daha sonra burada Torbalı'da farklı semtlerde hep duyduğumuz. (...) Olumsuz ve daha önce daha nötr iken şimdi siyasetin diliyle bence çok olumsuz bir noktaya taşındı ve ekonomik kriz de belki bunu tetikliyor. Çünkü o kriz zamanlarında en çok hedef (...) en savunmasızlardır, en savunmasızlar da mülteciler, o da var. Ama bence siyasi söylem, hem konunun bir dış politika (malzemesi) yapılması, hem bir iç politika aracı (yapılması) o nefret söyleminin çok (...) kabarmasına, yoğunlaşmasına, yayılmasına neden oldu ve besliyor, sürekli besliyor. (İzmir, 4, STK)

(Yoksul mahallelerde) yine de bir dayanışma var yani dil ortaklığından dolayı vesaire. Ama şu an yoksulluk çok arttığı için, kiralar çok arttığı için, yani bu dayanışma çok düştü. (İzmir, 3, Büyükşehir Belediyesi)

Evet bitti. Başta vardı şimdi bitti. Başlangıçta Suriyelilere Türkler gidiyordu, geliyorlardı "Ya eksikiniz var mı?" diyorlardı. Halısına kadar veriyordu. Yorganına kadar veriyordu. Hep o alanlar da sonradan yorganları çarşafaları biraz şey olduktan sonra çöpe attılar, Suriyeliler. O zaman onu gören kadınlar da "Bunlar nankörler" dediler işte. "Ben altımdakini verdim..." diyor, "...buna..." diyor. "Bu da diyor, götürdü çöpe attı." Diyor (...) Şimdi herkes ters bakıyor. (Gaziantep, 2, Muhtar)

Suriye'den ilk aşamada gelen mülteci gruplarının temel acil insani ihtiyaçlarını karşılamak üzere uygulanan programlar, bu grupların kısa bir süre sonra ülkelerine dönecekleri varsayımıyla şekillendirilmişti. Bu varsayım, kalıcı ve uzun erimli göç politikalarının oluşturulma-

sını da ötelemiş oldu. Bu çalışmanın başında söz edildiği gibi, AB ile Türkiye arasında 2016 yılında varılan mutabakat sonrasında, Suriyelilerin kısa süre içinde ülkelerine dönmeyeceği zımnen teslim edilmiş oldu. Ancak geçicilik kurgusu ve söylemi de devam etti. AB'nin teknik ve mali desteğiyle, başta sosyal yardım, eğitim ve sağlık alanlarında olmak üzere programlar oluşturuldu. Yine çalışmanın önceki bölümlerinde belirtildiği gibi, göçmen ve mültecilerin uyumuna ilişkin kapsamlı bir politikalar bütünü geliştirildiği söylenemez. Bu durum sivil toplum temsilcileri tarafından da ifade edilmektedir.

Konya'daki sivil toplum temsilcisi katılımcı sosyal uyumu hedefleyen devlet politikalarının çok yakın zamanda ortaya konduğunu, ancak gelinen aşamada sosyal uyumu sağlamak için çok geç kalındığını ifade etmiştir. Ona göre vatandaş olan birçok göçmen de dahil olmak üzere, göçmenlerin sosyal uyumu için gerekenler makul bir zaman diliminde hayata geçirilememiştir. Göçmen nüfusun yoğunluğu göz önünde tutulduğunda kapasite itibarıyla bu çalışmaların yürütülmesi önümüzdeki dönem açısından daha güç bir hal almıştır. Gaziantep Büyükşehir Belediyesi yetkilisi katılımcı da Suriyelilere yönelik programların başlangıçta geçicilik varsayımı üzerine kurgulandığını, geri dönmeyeceklerinin anlaşılmasıyla bu yaklaşımın eksikliğini anlaşıldığını belirtmiştir.

Biz o noktada çok ciddi sorunlar yaşadık belediye olarak. Bizim temel yaklaşımımız 2012'den beri, 2012'de hissetmeye başladık, eşit bir şekilde hizmet sunmaya çalıştık. O dönemde insani yardım, kısa vadeli bir hedef vardı. Hedefimiz oydu, çünkü "İnsanlar geri gidecek" diyorduk. Bu çalışmalar neydi? Sınırdan insanlar geçiyor kitleler halinde. Hemen uygun bir konaklama, yer bulmak; işte en azından bir sıcak üç öğün yemek sunabilmek; çocuklar için mama, bez ayarlayabilmek. Bu tür hizmetlerdi. 2012'nin artık sonuna doğru okul açıldı Suriyeli çocuklar için. İhtiyaç olunca 2013'te ikincisi açıldı. Çünkü çocuklar burada kalıyor. Biz "Altı ay sonra gidecek" diyoruz. Böyle planlıyoruz, ama altı ay çok uzun süre bir çocuğun eğitim hayatının dışında kalması için. İki tane okul açıldı. Geçici Eğitim Merkezi. Suriye müfredatı ile. Bunlar belki çok eşdeğer faaliyetler değil, Türk vatandaşlarının böyle bir şeye ihtiyacı yoktu. O noktada bu ihtiyaç odaklı çalışmalar yürütülüyordu. Ama biz 2014-2015'te şunu fark ettik. İnsanlar geri dönmeyecek; çünkü bu ortam olmayacak, dönmek isteseler bile. Geldiğimiz noktada geri dönmek istemiyorlar. Yani düşünün, on yıl önce kriz başlamış. On yıl önce buraya gelen bir Suriyeli; işte sekiz yıl önce, yedi yıl önce doğan birinden çok daha fazla Antep'li. Çok daha fazla burada zaman harcamış. (Gaziantep, 11, Büyükşehir Belediyesi)

Gaziantep'teki sivil toplum kuruluşu temsilcisiyse geçicilik kurgusunun hem yerli hem de göçmen ve mülteci nüfus açısından çelişkiler barındırdığını ifade etmektedir. STK'lar ve uluslararası kurumlar tarafından geçici koruma politikaları kapsamında yapılan insani yardım ve koruma politikalarının temel handikabının, kırılğan olarak görülen bu grupların güncel ve yakın gelecekteki ihtiyaçlarına yanıt veren ve onları güçlendiren içerikler geliştirmemesi olduğunu düşünmektedir. Diğer taraftan geçici koruma statüsünün içinde barındırdığı belirsizlik ve yarınsızlık halinin, hem yerleşik bir gelecek tasavvuru olmaması nedeniyle, göçmenin "yaşadığı yer" ile bağlantısını hem de yerli nüfusun göçmenle olan bağlantısını engellediğini şöyle aktarmaktadır:

Bu geçicilik meselesi, geçici koruma meselesi, o iki toplumun temas alanını daraltan bir anlayış geliştiriyor. Ben onu sürekli söylüyorum. Mülteci komünitesi (topluluğu) açısından; evet burada yaşıyor, düzenini kurmuş ama hala ayakları yere basmıyor. Çünkü her gün televizyonda çıkıp birileri diyor ki "Bunları göndereceğiz." O yüzden kendi komünitesi (topluluğu) içerisinde kendisine yettiği için, komşusuyla temas etme konusunda daha isteksiz davranıyor. Çünkü bir de çok fazla mülteci karşıtlığı var toplumda. Korkuyor da insanlar gerçekten, onu çok sık görüyoruz. (Gaziantep, 1, STK)

2023 seçimlerine giderken siyasetin ayrımcılığı inşa etmesi

Suriyeli mültecilerin "misafir" ve "geçici" olduklarına dair söylem, cumhurbaşkanlığı ve milletvekili seçimlerinin yaklaşmasıyla muhalefetteki bazı siyasi partiler tarafından "misafirliğin bitmesi gerektiği, sığınmacıların geri gönderilmeleri gerektiği" vurgularıyla halkın ve siyasetin gündemine yeniden sokuldu. Özellikle göçmen karşıtı siyasal aktörlerin açıklamaları, sosyal medyanın manipülatif etkisi ve göçmen karşıtlığının kamuoyunda kendisine güçlü bir alan açmasıyla son dönemde "nefret söyleminin ve dışlamanın arttığı" ve "iki toplum arasında büyük bir kırımın" yaşandığı farklı kentlerdeki katılımcılar tarafından ifade edilmiştir. Bu dönemde siyasi iktidarın değişme olasılığı ya da hükümetin göç konusunda yeni bir konum alma ihtimali farklı kentlerde gündelik yaşama sirayet ederek göçmenlere yönelik tepkileri derinleştirmiştir.

Biz bunu "Bunlar bizim misafirimiz" derken yapsaydık daha kolay olacaktı. Çünkü misafirimiz bu kişi düşüncesi vardı. Din kardeşimiz düşüncesi vardı. Şimdi misafirlik kalmamış. Misafirlik bitti diyor herkes. (...) Misafirlik bitti artık diyor, gitsinler diyor. Bir de şey var, "Neden geri gönderilmiyorlar? Savaş bitti gitsinler." Afganistan'a baktığımız zaman biz Afganlara yönelik böyle söylemleri ben çok görmüyorum. Sanırım hala Taliban'ın etkisi devam ettiği için ve Afganlar Suriyeliler kadar görünür değil. (Konya, 12, STK)

Son siyasilerin söylemleri bu insanları iki toplumu birbirine çok düşürdü maalesef. Yükarının sözleri. Bir söz söylüyor, Türkiye karışıyor. Sosyal medya çok yanlış yönlendiriyor. Sürekli provokatif haberler salıyor. Kişisel olayları bile genele yaymaya çalışıyor. Artık şu an bu toplumun iki toplumun barışması imkânsız. Kim ne derse desin, gerçekçi olalım. (Konya, 5, STK)

Ben ayrımcılıkla ilgili, ötekileştirmeye ilgili, dışlanmayla ilgili son iki yıldır İzmir'de de ciddi bir artışın olduğunu hissedebiliyorum. (...) Özellikle bu medyanın, siyasi partilerin dili, seçimin yaklaşmasıyla birlikte ciddi bir nefret söyleminin yaygınlaştığını hissedebiliyorum. Metroya bindiğimde de hissedebiliyorum, vapurda da hissedebiliyorum, bizim buraya gelen danışanların nasıl böyle çekinerek sokağa çıktığını gördüğümde de hissedebiliyorum. (İzmir, 14, STK)

Göç konusundan sorumlu kamu kurumlarının "yeni kayıtların alınmadığı," "göçmenlerin ülkelerine belirli koşullarda/bir aşamada gönderilecekleri," "geri gönderme planı ve hazırlıklarının yapıldığı," "göçmenlerin sınır dışı edildiği," "sınır dışı edilen kişilerin sayılarının kamuoyuyla paylaşılması" gibi açıklamaları göçmenler arasındaki korkuyu ve baskıyı artırmıştır.

Ve farklı çatışmalara yol açmaya başladı. Çünkü artık yerel halk bu sefer daha fazla baskı yapmaya başladı Suriyelilere... "Sizi şikâyet edeceğim, sizi Suriye'ye göndereceğim" diyor. (Mardin, 15, STK)

"Gideceksiniz" dediler. "Biz göndereceğiz" (...) Ne zaman ki "Gideceksiniz" dediklerinde bunların (Suriyelilerin) hepsinde huzursuzluk olmaya başladı. (Cumhurbaşkanı) Tayyip Erdoğan, "Biz bir milyon kişiyi göndereceğiz, hazırlık yapıyoruz, göndereceğiz" dediğinde hepsi gerildi ve herkes sustu. Ne zaman ki üç gün sonra "Ben göndermiyorum. Bunlar ensar, muhacir" dediler, hepsi geri havalandı. (Gaziantep, 2, Muhtar)

Aileler rahatsız oluyor. Bir de bunlar (Suriyeliler) gece niyeyse pek gece uykuları yok. Çok kısa uyuyorlar. Oradan da mesela komşulardan şikâyet geliyor. (...) Karakolla irtibatlı oluyoruz. Karakol da uyarıyor. Emniyetten korkuyorlar Suriyeliler. İlk zamanlardaki rahatlıkları yok. (...) Bunların göç idaresine buldukları, yaşadıkları yeri kanıtlamak, bildirmek zorunlulukları var. Eskiden öyle bir zorunluluk yoktu. Şimdi o zorunlulukları var. (...) Yeni kanunlara göre yapacakları bir hatanın, yapacakları bir suçun karşılığında yurtdışına artık gönderileceklerinin, geri gönderme olacağının farkındalar. O yüzden o kadar eski rahatlıkları yok. (İzmir, 8, Muhtar)

Devlet kurumlarının bir yandan çeşitli proje ve faaliyetlerle göçmenlerin ve mültecilerin uyumuna yönelik çalışmalar yürütmesi, diğer taraftan yetkilerinin "göçmenleri geri göndereceğiz" şeklindeki açıklamaları, göçmenler ve mültecilerde oluşturduğu kaygıların yanı sıra uyum yönündeki diğer çabaları da anlamsızlaştırabilmektedir.

Bir de devlet politikası içerisinde sanki devlet burada ikiyüzlü. Yani nasıl? Göç Başkanlığı sosyal uyum projelerini yürütüyor. Çünkü buradan para geliyor, destek alıyor, fon alıyor. Yan taraftan da hükümet diyor ki işte diyelim ki "Biz Suriyeli mültecileri göndereceğiz." Arkadaş sen beni göndereceksen o zaman bana sosyal uyum projesini uygulama. Yok, burada kalacaksam o zaman uygula. (İstanbul, 4, STK)

Mardinli bir STK temsilcisi 2023 seçimlerinde oluşan atmosferin etkisi için, Mardin'de dil ve diğer kültürel akrabalık bağları sayesinde pandemi öncesinde birlikte yaşamaya dair çok yol aldıklarını aktarmıştır. Ancak pandemi sonrasında 2023 seçimlerinin yaklaşmasıyla, "gözümlü geri gönderme ya da zorunlu gönderme," "Suriye'nin riskli bir yer olmadığı," "bayramlarda göçmenlerin Suriye'ye kısa süreli girişleri" gibi siyasi söylemler üzerine, Mardin halkının da uzun vadeli birlikte yaşama fikrinden uzaklaşarak göçmenlerin Mardin'de kalıcı olmadıkları düşüncesine yöneldiklerini ifade etmiştir.

Göçmen karşıtı söylemin yükseldiği bu dönemde belediyeler başta olmak üzere göçmenlerle irtibat halinde olan kurumlar "oy kaygısı-vatandaş tepkisi" gibi baskılar yaşarken özellikle siyasal kadroların bu çekincelerle alandan uzaklaştığı veya geri planda durduğu aktarılmıştır. Son iki üç yıllık zaman diliminde artan göçmen karşıtı tutum ve nefret söylemi ayrımcı pratiklerin artmasına neden olmuştur. İzmir'de bir STK temsilcisi gerçekleştirdikleri mesleki eğitim ve istihdam projesinde yerli şirketlerin özellikle beyaz yakalı pozisyonundaki personel arayışlarında Suriyeli kişileri çalıştırmaktan imtina ettiğini, Konya'daki sivil toplum

örgütü temsilcisiyse ev sahiplerinin evlerini göçmenlere kiraya vermediklerini ya da mevcut sözleşmelere rağmen kiracılarını çıkartma yolunda daha fazla baskı uyguladıklarını dile getirmiştir. Bir katılımcı İzmir’de göçmenlere yönelik Arapça yönlendirmelerin dahi yükselen İslamcı-muhafazakâr siyasi ortamdan duyulan kaygı nedeniyle tepkiyle karşılandığından bahsetmiştir. Bu durumun diğer ucundaysa ilk göçmen gruplarını bağış ve yardımlarla himayesine alan Konya’da, geçen yıllar içerisinde dini ibadetler gereği yapılan bağış ya da yardımların yerli nüfusa aktarılmasını tercih eden mütedeyyin kesimler yer almaktadır. Benzer bir durum İzmir’de de söz konusudur.

Geliyor bize, işte diyor ki “Şunlara vermeyin” diyor. Biz onu yapamıyoruz. Biz nerede bir insan var, biz hiç ona bakmıyoruz. Ama o kişiye karşı da yorum da yapamıyoruz biliyor musun? Önyargılar var. Bunları yıkamıyoruz. Adam mesela bir şey veriyor, diyor ki “Türkiyelilere dağıtın.” Diyor ki “Suriyelilere verilsin istemiyorum.” (...) Aşevi onu kullanıyor. Tamam diyor, alıyor, ama en azından onu da alıp Türkiyeliye ulaştırmış oluyor. (İzmir, 10, STK)

Artan ayrımcı dil ve nefret söyleminin diğer sonuçları arasında sokakta göçmenlere yönelik şiddetin artması, yerel düzeyde yerli halkla göçmenler arasındaki gerginliklerin sıklaşması ve belki de daha “tehlikeli” olarak göçmenlere yönelik şiddetin meşru görülme düzeyinin arttığına dair tespitler dikkat çekmektedir.

Çayırbaşı’nda kavgalar olabiliyor. Geçen sene danışanlar gelip söylemişti. Yakın zamanda Karatay’da tansiyon yükseltici bir durum yaşandı. (Konya, 12, STK)

Genç, yalnız ya da birlikte yaşayan erkeklerin evleri basıldı, öldürülenler oldu falan. Yani sanki mubah! Onlara saldırı, hatta öldürmek, yaralamak öldürmek bile mubah gibi, bu suç değilmiş gibi. Ülkesini seven, milletini seven bunu yaparmış gibi. (...) Yani istemiyor! Yani neden istemiyorsun? Gerçekten bunun temelleri nedir? “İstemiyorum, görmek istemiyorum!” “Ya neden ama sana bizzat bir zararı mı oldu?” “Hatta bir temasın mı oldu?” Hayır yok! O söylemi sadece bilinçsizce tekrarlıyor. Bu çok tehlikeli bir yöne gidiyor gerçekten (...) Sanki masummuş, mubahmış gibi gösteren bir hava oluşturuluyor. Cidden bence çok tehlikeli. (İzmir, 4, STK)

Kamu otoritesinin gerginlik yaşanan mahallelerde göçmenleri bölgeden uzaklaştırmak ve hatta kimi durumlarda bir kısmını geri gönderme merkezlerine yollayarak “yerel halkın öfkesini” dindirmeye yönelik girişimleri, yukarıdaki tespitlerde belirtildiği gibi sokaktaki şiddeti bir anlamıyla meşrulaştırmakta ve göçmenler üzerinde yeni bir baskı aracına dönüşmektedir.

Antep’te, İzmir’de farklı şehirlerde, mahalle bazında olaylar olduğunda, hep kamu otoritesi şey yaptı. O mahalleden, o ilçeden, ilden çıkartarak mültecileri ve bunu da duyurarak çözüm sundu. Yani o zaman ne? “Biz istediğimizi yaparız.” “Saldırsak da öldürsek de kovsak da bunlar buradan sürülecek nasıl olsa” algısı oluşturuldu. Ve bence çok tehlikeli bir yere gidiyoruz. (İzmir, 4, STK)

Ankara’da Somali lokantasını hatırlarız. O Somali lokantasının şeyini herkes gördü zaten. Açıkça bir ayrımcılık yapıldı. (...) Adam mağdur. Irkçılığa maruz kaldı. Ona rağmen adamın üzerine sınır dışı kararı çıktı. Hem ırkçılığa maruz kalıyor, hem mağdur oluyor, hem de sınır dışı ediliyor. Bu, kötü bir şey. Yani hükümetin mağdurun, mültecinin yanında durması gereken noktada bir de hükümet onu sınır dışı ediyor. Bu kararlar aslında ırkçılık yapan, ayrımcılık yapan insanları daha da güçlendiriyor. Çok tehlikeli noktalar. (İstanbul, 4, STK)

Türkiye’de özellikle Suriyeli mültecilerin varlığının geçicilik kurgusu üzerinden inşa edilmesi yerel halk, kurumlar ve göçmenler açısından çeşitli sorunlar yaratmaktadır. Siyasi aktörlerin göçmen karşıtı tutum ve argümanları göçmenlere yönelik ayrımcılığı ve tepkileri körüklerken sivil toplumdan yerel yönetimlere kadar kurumları da baskı altına almaktadır. Göçmenlere yönelik dışlayıcı dil ve tutumların bir diğer biçimi de kentsel mekânsal karşılaşmalarda ve gündelik paylaşımlarda göçmenlerin kentsel alanda marjinalleştirilerek sosyal etiketlere maruz kalması biçiminde tezahür etmektedir.

Kentsel mekânda ve ortak kamusal alanlarda göçmenlerin marjinalleştirilmesi

Araştırmanın yürütüldüğü ağırlıklı olarak yoksul emekçi mahallelerinden oluşan bölgelerde göçmenlerle mahalle halkının karşılaşması ve eski mahalle sakinlerinin göçmenlere yaklaşımı kentsel marjinalleştirme ve yaftalama pratiklerini barındırmaktadır. Göçmen nüfusun yoğunlaştığı mahalleler hem habercilik, bürokrasi, siyaset eliyle “yukarıdan,” hem gündelik hayat içinde “aşağıdan” damgalanmaktadır (bkz. Wacquant, 2012). Göçmenler yaşadıkları mahalleleri “tehlikeli,” “kirli” ve “kuralsız” kılan unsurlar olarak algılanabilmektedir. 2000’li yılların ortalarından itibaren yoğunlaşan kentsel dönüşüm ve yenileme politikalarında, gecekondu-lara ve yenilenmesi planlanan eski kent merkezlerine yönelik olarak inşa edilen yeni söylem ve imge göçmen mahallelerinde de karşımıza çıkmaktadır. Kent mekânındaki fiziksel ve sosyal kirliliğin, geri kalmışlığın, kentsel tehditlerin ve suçun odağı olarak konumlandırılarak, “kentin urları,” “varoşlar,” “tehlikeli yerler” olarak adlandırılan bu mekânsal imge ve yaftalayıcı dil (Kaya, 2013) göçmenlerin yoğunlaştığı mahallelere yönelik olarak kullanılmaktadır.

Araştırmanın yapıldığı tüm kentlerde “parklar” gibi özellikle kadın ve çocukların karşılaşma ve paylaşım mekânı olabileceği düşünülen alanların yerli halkla göçmenleri ayrıştırıcı yerler haline dönüşebildiği görülmektedir. Özellikle hane halkının kalabalık olduğu, küçük ve niteliksiz konutlarda yaşayan Suriyeli mültecilerin açık alan olan parkları yoğun biçimde kullanmaları barınma koşullarıyla gündelik yaşama dair ihtiyaçları paralelinde şekillenirken, yerli nüfus buradan çekilmekte ya da bu karşılaşma anında temas kurmaktan kaçınmaktadır. Katılımcıların belirttiği gibi kentsel kamusal karşılaşma alanı olan parklar gönüllü temas ve tanışma alanları niteliklerinden ziyade ayrıştırıcı mekânlar haline gelebilmektedir.

Ortak gidilen parklar var. Alaaddin Tepesi, Gedavet Parkı var. Herkes gidiyor ama göçmenler çok gidince yoğunlaşınca onların olduğu ortama Türkler girmek istemiyor. (Konya, 1, Muhtar)

Konya'da Kültürpark. Çok fazla göçmenler tarafından (kullanılıyor). Ya da Alaaddin Tepesi kullanılıyor. Türkler de gidiyor ama benim gözlemim, bunu dile de getiriyorlar, rahatsızlar, çok fazla göçmen olduğunda orada olmak istemiyorlar. Maalesef ortak alanlarda buluşmuyorlar o yüzden. Ancak dediğim gibi çok yakın temas olması gerekiyor. Mahallesinde komşusu olması gerekiyor. Ya da sınıfında sınıf arkadaşı olması gerekiyor. Ya da işte bir kursta yine aynı sınıfı paylaştığı biri olması gerekiyor. Öbür türlü çok yakın temasa girmek istemiyorlar. (Konya, 9, STK)

Suriyeliler de burada parkları çok kullanıyorlar. Akşamları böyle giderseniz parklarda insanlar yemeklerini de yiyorlar ve çaylarını yapıyorlar. Bir ara nargile vardı, yasakladılar. Yani öyle bir şey var. O kamusal alanları kullanma geleneği var ama o yine gönüllü temas alanlarına dönüşmüyor. Çünkü Türkiyeliler mesela çok rahatsızlar. Diyorlar ki parkları Suriyeliler işgal etti filan. (Gaziantep, 1, STK)

Kamusal alanlardaki karşılaşmalarda yerli sakinlerin göçmen nüfusun yoğunlaştığı mekânlardan uzaklaşması ya da göçmenlerin bu alanlara girmesini engelleyecek girişimlerde bulunması Gaziantep, Konya gibi kentlerde kent yöneticilerine "vatandaşlar göçmenlerin park kullanımından şikayetçi" şeklinde yansırken, Gaziantep Büyükşehir Belediyesi yetkilisi yeni park alanları yaratarak bu sorunu çözmeye çalıştıklarını şöyle aktarmıştır:

Ben göreve ilk geldiğimde, belediyeye göç konusunda gelen en büyük şikâyet parklardı ve insanlar şey diyordu: "Çok fazla kullanıyorlar. Uyuyamıyoruz." Bugün geldiğimiz noktada bu sorun çözülmüş durumda. Çünkü hem yeni parklar yapıldı ve aslında bu etken oldu belediyenin bu hizmeti sunması için. Diğer bir nokta da insanlar çalışmaya başladı. Şimdi sabah sekizde işbaşı yapacak kişi iki üçe kadar parkta kalamıyor. Ama yaz döneminde özellikle şeyi duyuyoruz. Henüz hissetmedik ama ekonomik krizden dolayı birçok aile birleşti. (...) Kiralar inanılmaz bir şekilde arttı Gaziantep'te. İşte üç tane aile bir dairede kalıyor bir şekilde. Şimdi Antep'in de yazları çok sıcak. İşte yazın klima çalıştırmak ayrı bir problem, varsa elektrik problemi mesela. Bu durumlarda parkları kullanıyorlar. (Gaziantep, 11, Büyükşehir Belediyesi)

Aynı mahallede yaşayan yerli ve göçmen nüfusun sokağı paylaşımında da benzer bir durum söz konusudur. Çocukların "oyun" temelinde bir arada ve paylaşım içinde oldukları mahalleler olmakla beraber yerli ebeveynlerin çocuklarının göçmen çocuklarla bir arada olmasını istemediği mahalleler de vardır. Bu çalışmanın eğitimle ilgili bölümünde aktarıldığı gibi okullarda yerli nüfus ile göçmen nüfus arasında yaşanan kopuş mahallelere de yansımaktadır.

Yok beraber oynamıyor çocuklar, herkes artık kendi hayatında. Suriyeliler artık muhataplıklarını kestiler. Türkler artık devamlı beddua ediyor. Yukarıya kadar. (Gaziantep, 2, Muhtar)

Çocuklar da Türkçe öğrenmiyor kendi anadillerini konuşuyorlar. Türk çocuklar ile göçmen çocuklar ya da göçmen çocuklar kendi aralarında pek oyun oynamıyorlar. Kadınlar arasında komşuluk çok yok. Herkes kendi ülkesinden insan ile komşuluk yapıyor. (Konya, 4, Muhtar)

Gündelik kentsel yaşamda göçmenlere yönelik marjinalleştirme, yaftalayıcı, genellemeci ve ayrımcı nitelendirmelerin hâkim olduğu bir söylemle kurulmakta, bu dil ağırlıklı olarak göçmen nüfusun en kalabalık grubunu oluşturan Suriyelilere, ardından da Afgan göçmen erkeklere yönelik olarak kullanılmaktadır. Suriyelilerin diğer göçmen gruplara göre daha görünür ve kalabalık olması, yoğun olarak aynı bölgede ikamet ediyor olmaları ve nüfusu en büyük göçmen grup olarak kalıcı oldukları ve öyle de olacakları düşüncesi veya korkusu ayrımcı dilin onlara yönelmesini beraberinde getirmektedir. Buna ek olarak ayrımcılığın ağırlıklı olarak kültürel ve bedensel kodlarla birlikte yoksul ve daha az eğitilmiş Suriyelilere dönük olarak geliştirildiği, orta sınıf mahallelerde yaşayan, sosyal ve kültürel sermayesi güçlü olanların bu dilin tarif ettiği profilin nispeten dışında kaldığı da vurgulanmalıdır. Yine yükseköğretimdeki yabancı öğrencilerle Ukrayna'dan gelen gruplar medeniyet tasavvuruna dayalı ayrımlarla daha "kentli, Batılı, modern" kabul edilerek kentsel marjinalleştirmeden daha az etkilenmektedir.

Göçmenin de profili önemli. Eğitim seviyesi iyiyse, giyim kuşam düzgünse tabii ki bir kafeye gittiğiniz zaman vardır illaki. Ve bundan rahatsız olmaz kimse. Ama öbür türlü çok fazla görmüyoruz bu insanları. Ben bir kafeye gittiğimde çok fazla görmüyorum. Sokakta daha çok görüyorum. (Konya, 9, STK)

Ama şey olsa belki biraz da toplum bunu bekliyor olabilir. Ukraynalılar geldi, İstanbul'da çöp topladılar. Bu haberlere yansıdı ve şey olgusu oldu hani, "Bak Ukraynalılar geldi, medeniyet seviyeleri ortada, en azından bize teşekkür niyetine çöp topluyorlar. Suriyelilerden biz on senedir ne gördük," (diye düşünüyorlar). (Konya, 12, STK)

Bazı katılımcıların paylaştıkları gözlemlerinde, gündelik kentsel yaşama ilişkin önyargılı bir dil üretilirken daha önce aktarıldığı gibi yerel halkın ilk aşamada misafirperver olduğu, ancak son göç dalgalarının "makul göçmen" tarifini sarstığı vurguları öne çıkmaktadır. Daha önce gelen göç dalgalarındaki daha küçük toplulukların ya da öğrenciler gibi ikamet iznine sahip grupların "sessiz" ve "uyumlu" oldukları, daha sonra gelen bilhassa Suriyeli mültecilerin bahsedilen "makul göçmen" kabulüne uymadığı anlaşılmaktadır.

Eskiden de vardı, dediğim gibi Sahibiata'da vardı farklı ırktan, farklı milletten insanlar. Ama onlar üç beş kişiydi. Çok fazla göze batmıyordu. Ama şimdi bir anda gelip topluluk halinde geldiler. Sokaklarda farklı giyinen insanlar görmeye başladık. Parklarda farklı konuşan insanlar, farklı hareket eden insanlar görmeye başladık. Çok daha oranları arttığı için bence bir tepki de oldu Suriyelilere. Çünkü onlar büyük göçtü. (Konya, 13, STK)

Mesela Somalililer uyumlu insanlar. Kurallara uyuyorlar. Kimse ile kavgası gürültüsü yok. Kendi yolunda işinde gücünde olan insanlar. Kurallara da uyuyorlar. (Konya, 4, Muhtar)

Mesela (yerliler) hep diyorlar, "Onlar da gelmişti zamanında, hiç tepki göstermiş miydik? Onların hiç problemi yoktu." Bunu çok duyduk. "Onlar hiçbir problem çıkarmadılar" (diyorlar). "Yıllarca bizimle yaşadılar" (diyorlar). Ama çok az bir kitleydiler.

Mesela Sahibiata'da bundan yıllar öncesinde Somalililer oturuyordu. Göze de batmıyorlardı gerçekten. Görüyorduk geçiyorduk. Benim için hala kimse göze batmaz, ayrı konu, ama toplumda böyle bir algı var ve göze batıyorlar maalesef. Dedikleri de o. "Onlar da geldi, biz rahatsız olmamıştık." Fakat şimdi ciddi bir kitleden bahsediyoruz. Nüfusun önemli bir kitlesi artık göçmenler. Somalililer kaç taneydi, kaç bindi? (Konya, 9, STK)

Suriyelilerin yoğun olarak yaşadığı mahallelerde ya da kentsel alandaki karşılaşmalarda göçmenler "kentsel yaşama" uyumsuz oldukları gerekçesiyle kentsel gerilimlerin odağı olarak konumlandırılmaktadır. Gündelik kentsel yaşam pratikleriyle kimi durumlarda kültürel davranışlar suç veya kusur olarak nitelendirilerek göçmenler kentsel alandaki güvensizlik ve huzursuzluğun kaynağı olarak işaret edilmektedir. Suriyeli ailelerin çok çocuklu olması ve hanelerin kalabalık olması, genç erkeklerin topluluklar halinde sokakta görünmesi (nargile içmeleri, birlikte yürümeleri, oturmaları), kirli ve pis oldukları (çöpleri sokağa attıkları veya çevreyi kirlettikleri), geç saatlere kadar uyumayarak gürültü yaptıkları, yemek ve temizlik kültürlerinin olmadığı, gündelik yaşamda özellikle kentin dinlenme alanlarını keyif içinde kullandıkları, ehliyetsiz araç kullandıkları gibi genellemelerle göçmenlerin kentsel yaşamın kurallarına riayet etmediği özellikle aynı mahalleyi paylaşan kişiler tarafından vurgulanmaktadır.

Yemek ve temizlik kültürleri yok. Kurallara riayet etmiyorlar. Gece geç saatlerde çöpü sokağa bırakıyorlar. Çöp kamyonununun giriş çıkış saatine riayet etmiyorlar. Ben mahalleliyi zorlayarak da olsa alıştırmıştım. Göçmenler hiçbir şekilde riayet etmiyorlar. Mahalleli bundan çok şikayetçi. Gece geç saatlere kadar gürültü yapıyorlar. Benim sokağımda kimse çöpü sokağa vakitsizce koymazdı. Diğer sokaklarda arka sokaklarda çöplerini arka bahçelere atıyorlar. Evde temizlik yapmıyorlar. Koku vs. oluyor. Mahallede şu anda tahta kurusu oluştu. Tahta kurusu çok yaygınlaştı ve mahalleli her gün tahta kurusu şikâyeti ile geliyor. (Konya, 1, Muhtar)

Adamlar şuradan geçiyor, bunlar patavatsız. Bizim kültürümüze göre değil. Bunlar rahat yaşamış. (...) Kültürel farklılık var. Bunlar burada oturuyorlar, nargile içiyor kapının önünde. E Türk genci buradan karısıyla, kızıyla geçtiğinde buna dayanamaz. Konuşurken Türkçe konuşuyor, Arapça konuşuyor, belki de farklı diye sinirleniyor. "Sokağın ortasında sen niye böyle içiyorsun?" diye. Yani bizde biraz şey vardır, çekingenlik vardır. Bir bira içerken bile biz kapatırız, kimse görmesin diye. Ya bunlar ellerinde enerji içecekleri ile geziyorlar. (Gaziantep, 2, Muhtar)

Bence şu da var, bu çok yeni de değil, bu son bir senedir falan olmuş bir şey değil, siz de mutlaka görmüşsünüzdür plajlardaki Suriyelileri (...) Yani yaptıkları her şey kabahat oluyor. Yas tutsa yası kabahat oluyor, tutmazsa, bitirse yasını o kabahat oluyor, ama ortak yerlerin kullanımı açısından bence bu sorun uzun zamandır var. Yeni bir şey değil. (İzmir, 4, STK)

"Yüksek sesle konuşuyorsunuz." İşte "Çok çocuk yapıyorsunuz." Mahallede ne tür hırsızlık olayı varsa sürekli Suriyeliler suçlanıyor. (...) Yani müzik dinlemelerine bile tahammülleri yok. (Mardin, 15, STK)

Suriyeli nüfusun yoğun olarak yaşadığı mahallelerde Suriye kökenli esnafın artması ve yine mahallede yaşayan göçmenlerin ihtiyaçlarını bu esnaflardan temin etmesi yerli nüfus tarafından tepkiyle karşılanmaktadır. Bazı katılımcılara göre bu durum gettolaşmaya ve Suriyelilerin kendi içlerine kapanmasında da yol açmaktadır.

Onlar bu Türk'ten alışveriş yapmıyor. Onlar daha çok kendinden olan esnafa yöneliyor. Biz ona ayırt etmiyoruz mesela esnaf dediğim gibi yaptığı yemek değil de bakkal mesela, kuru gıda alacak başka biri, Türk olsa bile uzağa gider Suriyeliye. (Gaziantep, 4, Muhtar)

Bunlar Türk esnafına katkı sunmak istemiyorlar. Buradan kazandıkları parayı Suriye'de yaşayan ailesine gönderiyorlar. Alışverişlerini kendi esnaflarından yapıyorlar. Her çeşit ürünü satan her türden esnafları var. (Konya, 4, Muhtar)

Mesela markete gidiyor, market Suriyeli market. Adam Suriyeli markete gidip bir şey aldığında Arapça konuşuyor. Türkçe konuşmasına gerek yok. Kuaföre gidiyor. Bayağı açıldı böyle Suriyeli kuaför olsun, market olsun, her yer(de) var. (Konya, 8, Sağlıkçı)

Gündelik kent yaşamı pratiklerine yönelik geliştirilen bu yaklaşım bazı aktarımlarda daha da sertleşerek genel-ulusal bir güvenlik tehdidine, potansiyel kentsel suçlunun imal edilmesine varmaktadır. Katılımcıların aktarımlarına göre göçmenlerin kadınları taciz ettiği iddia edilmekte; piknik yapmak, müzik dinlemek gibi sıradan eğlenme ve dinlenme biçimleri bile savaştan kaçan bir topluluk açısından lüks olarak nitelendirilmekte; göçmenler bayram dönemlerinde ülkelerine gidebiliyorsa neden geri dönmedikleri ve özellikle de göçmen erkeklerin ülkelerini terk etmiş olmaları "erkeklik-vatanseverlik" bağlamında sorgulanmakta ve Suriyelilerin kalıcılaşması durumunda Türkiye demografisinin bozulacağı ifade edilmektedir. Bu görüşlerin mülakat yapılan bazı muhtarlarca da paylaşıyor olması dikkat çekicidir.

Suriyeli kanaat önderlerinin de olduğu, STK'ların da olduğu, aynı zamanda yerel kanaat önderlerinin de olduğu bir toplantıda bunu direkt söylediler. Suriyeliler hırsızlık yapıyor. Suriyeliler tecavüz ediyor kızlarımıza, parklarda çok yüksek sesle konuşuyorlar, rahatsız ediyorlar, belli bir saatten sonra uyumayı bilmiyorlar, saat on iki birlere kadar uyumuyorlar, biz millet olarak onda uyuyoruz yani, bizi rahatsız ediyorlar. Ve bunu söyleyen mülki amirler. (Mardin, 15, STK)

Suriyelilere biraz daha fazla. Aynen. Yani biz bir de savaşçı bir milletiz. Atalarımızdan, Osmanlı torunuyuz, ben hep onu söylerim, benim memleketimde savaş olsa ben bırakıp gelmezdim, ama siz bıraktınız geldiniz. Hani ondan dolayı da bir tepki var. Niye bırakıp geliyorsun? Sen orada bıraktın, burada gelip rahat rahat yaşıyorsun tepkisinin olduğunu düşünüyorum ben. (...) Biz diyor 15 Temmuz'da dik durduk. Onlar da dik dursunlar. Orada savaşsınlar, ülkelerini kurtarsınlar, ailelerini yanına alsınlar. Burada ciddi anlamda bu noktada bir tepki var. (Konya, 12, STK)

Biraz evvel ben daha biraz evvel dışarıdan geldim. Beş tane çocuğu var, altıncısı karınında bir tanesi de arabada ve bunu gören Türk (...) "Bu ne? Bu kadar doğuyorlar?" Ama bunu ileri zamanda bizim hep başımıza bela olacak... Şu anda gelenlerden kimse

korkmuyor. Bundan sonra gelecek çocuklardan korkuyor. Akşam yedi buçuk sekiz dedik mi hepsi sokaklarda o gençler. (Gaziantep, 2, Muhtar)

Keyiflerine de çok düşkünler. Biz mesela Antep'in yerlisiyiz. İlk kez gittiğim bir yer oluyor, görmediğim bir yer, piknik alanı değil. "Ne ara" diyorum "keşfettiniz, ne ara geldiniz? Siz savaştan geldiniz." Yani hemen çok seviyorlar şeyi gezmeyi, keyiflerini. Mesela gece ikiye, üçe kadar oturuyor. (Gaziantep, 4, Muhtar)

Göçmenlere ve mültecilere yaklaşım sertleştiğçe ve önyargılar yükseldikçe onların "eğitilemez, cahil bir topluluk" oldukları, dolayısıyla ancak sert disiplin sistemlerinin kullanılması gerektiği savunulabilmektedir. Bunu ifade eden muhtarlar olmuştur.

Komşuluk yok. Olamaz. Çok cahiller. Anlamazlar, anlamamazlıktan gelirler. Yapar ama sıyrılmayı iyi bilirler. Aşırı yalancılar bence. İlk geldiklerinde çok sahiplendik. Herkes bir şeyler verdi, yardım ettik. Ama artık misafir değiller. İyice kendilerinden soğuttular. Eşya temininde, ev bulmada yardım etmeye çalıştık. Ama artık palazlandılar. Hesap sorar hale geldiler. Önceden kömür istemek için gelirlerdi. "Kömür var mı" diye sorarlardı. Şimdi "Benim kömürüm nerede" diye soruyorlar. (Konya, 1, Muhtar)

Bana yetki verseler hepsini disiplin altına alırdım. Akşam mesela burada gençleri gördün, değil mi? Benim arkamda da yetkim olsun, polis olsun sizin bu saatte burada oturmanız iyi bir şey değildir. Mahallenin girişi burası, buradan herkes girebilir. Siz gideceksiniz, karşıda banklar var orada oturun, sokakta oturmayın. İçtiğiniz şeyleri buraya bırakmayın, çöpe atın. Düzene girin yani bunlar her şeylerini yere atıyor ve vatandaş da bunlara çok sinir oluyor. Bunların hepsini düzene sokarım. Kapının önüne çöp koymayın ben zaten saat dokuzda onda çöp arabasını gönderiyorum. Mahalleyi temizlettiyorum. Ama hepsi çöpünü sokağa atıyor. Yukarıdan bezlerini atıyorlar. (...) Antepliler sinir oluyor. "Ben..." diyor "(...) kapımın önünü süpürüyorum" diyor. "Çocuk gelmiş çekirdeğini orada yiyor atıyor ve annesi de bir şey demiyor" diyor. (Gaziantep, 2, Muhtar)

Göçmenlerin ve mültecilerin karşılaştıkları ayrımcılık pratikleri bu çalışmanın farklı bölümlerinde aktarıldı. Bu bölümde ise son yıllarda göçmenlere ve mültecilere yönelik ayrımcılık ve dışlayıcılığın Türkiye'nin yaşadığı sosyal, siyasal ve ekonomik koşullar ile nasıl ve ne yönde arttığı ele alınmaya çalışıldı. Ekonomik kriz ve yoksullar arasındaki rekabetin artması, göçmenlerin ve göç politikalarının taşıdığı muğlaklıklarla birlikte iç siyasetin gündemine konu olması ve kentsel yaşamda göçmenlerin marjinalize edilmesi mevcut ayrımcılığı arttırırken yerli nüfusla göçmenler arasındaki ilişkileri yeniden biçimlendiriyor.

**SONUÇ VE
POLİTİKA
ÖNERİLERİ**

Sonuç

Türkiye Göç ve Toplumsal Katılım projesi kapsamında, Haziran-Ekim 2022 tarihleri arasında, nicel ve nitel veri toplama teknikleri kullanılarak gerçekleştirilen araştırmada göçmenler, mülteciler ve Türkiyelilerin çalışma ve gündelik yaşama katılımlarına dair kapsamlı bir veri elde edildi. Nicel ve nitel verinin analizi sonucunda ortaya çıkan araştırma bulguları elinizdeki bu çalışmada ayrı ayrı incelendi.

Sonuç bölümünde nicel ve nitel araştırma bulguları bir arada ele alınarak özetlenecek; bu bulgular temelinde bir dizi politika önerisi de sunulacaktır.

Araştırmanın birinci kısmında Türkiye'nin yoğun göç almış 17 ilinde Suriyelilerin yerleştiği, emekçi sınıfların yaşadığı 38 mahallede yaygın sayısal veri toplandı. 1.933'ü Türkiyeli, 1.427'ü Suriyeli ve 506'sı diğer göçmen, 18-49 yaş arasındaki 3.866 kişiden oluşan örneklemden tam yapılandırılmış soru formuyla veri elde edildi. Katılımcılara hanelerinde yaşayan kişilere ilişkin sorular da sorulduğu için, 3.866 hanede yaşayan 5.514 Suriyeli, 1.179 diğer göçmen ve 5.471 T.C. vatandaşı olmak üzere toplamda 12.164 kişiyi kapsayan bir veri seti elde edilmiş oldu.

Araştırmanın ikinci kısmında nicel araştırmanın yapıldığı 17 il içinden, yöntem kısmında detayı açıklanan kriterler çerçevesinde seçilen dört ilde (Gaziantep, İzmir, Konya ve Mardin) nitel yöntemle yoğun veri toplandı. Bu dört kentin yanında nitel çalışmanın temasal kurgusuna katkı yapmak üzere İstanbul'da çalışma yaşamı, sağlık ve eğitim alanlarında uzmanlaşmış kurumların temsilcileriyle bir dizi görüşme de gerçekleştirildi. Nitel sorgulama araştırmanın yöntemsel yaklaşımı gereği göçmen ya da yerli hane halklarıyla değil, bu illerin çalışma yaşamı, barınma, sağlık, eğitim, sosyal haklar ve sosyal destek hizmetleri alanında görüş sahibi olan kurumların temsilcileri ile mülteciler ve göçmenlerle ilgili faaliyet gösteren sivil toplum kuruluşlarının (STK) temsilcileriyle görüşmeler yoluyla yapıldı.

Araştırmadan elde edilen nicel ve nitel veriler bir araya getirildiğinde nasıl bir sonuçla karşı karşıya kalıyoruz? Bu çalışma öncelikle göçmenlerin ve mültecilerin Türkiye toplumunun bir parçası haline gelmiş olduklarını gösteriyor. İşgücüne yoğun şekilde katılıyorlar; eğer yasal olarak ikamet ediyorlarsa sağlık hizmetlerinden bir ölçüde yararlanabiliyorlar ve çocuklarının temel eğitime katılma hakları var. Ücretlerin düşüklüğü, eğitime katılımın düşük ve sorunlu olması, barınma koşullarının iyi olmaması gibi göçmenlerin yaşadıkları olumsuzluklar topluma belirli düzeylerde katıldıkları gerçeğini değiştirmiyor. Göçmenlerle aynı mahallelerde yaşayan çoğu emekçi olan yerliler için de göçmenlerin yaşadığı sorunların birçoğunun geçerli olduğu söylenebilir. Örneğin yerliler de göçmenler de iş bulmak, ev bulmak, doktora gitmek gibi konularda zorlandıklarından şikâyet ediyorlar. Üstelik bu araştırmada elde edilen nicel bulgulara göre yerli katılımcılar, bazı konularda içinde buldukları durumdan Suriyelilere göre daha memnuniyetsizler.

Ancak Suriyelilerin ve diğer göçmenler ve mültecilerin her alanda toplumsal katılım düzeylerine ket vuran ve onları aynı mahallelerde yaşayan emekçi sınıflara mensup yerlilerden ayırt eden iki önemli olgu var. Birincisi eğitim, emek piyasası ve sağlık gibi alanlarda sistemler-

den kaynaklanan yapısal sorunlar. Bu sistemlerin bir kısmı göç statüsüne göre bireyleri ve grupları ayırt eder ve dışlarken, bir kısmında da hizmet sunumu esnasında yapısal sorunlar biçiminde ortaya çıkıyor. Fakat en kaygı verici olgu, göçmenlere dönük önyargılar ve kimi zaman kurumsal bir düzeye varan ayrımcılık. Bir yandan gruplar belirli sistemlere dahil edilirken ya da dahil olurken ayrımcılık onları söz konusu yapıların kıyılarına veya dışına tekrar atabiliyor. Türkiye’de son yıllarda giderek artan göçmen karşıtı siyasi söylemler ve idari uygulamalar; ikamet kaydından geçici koruma ve uluslararası koruma kaydına, okuldan hastaneye, ev aramaktan çalışma hayatına, artan idari gözetim kararları ve geri göndermelere kadar, göçmenlerin ve mültecilerin yaşamlarını sarmalıyor.

AB’nin desteği ve mali katkılarıyla oluşturulan, göçmenlerin uyumunu hedefleyen yapılar (eğitim ve sağlık projeleri, sosyal uyum etkinlikleri, sosyal yardım projeleri, mesleki eğitimler, vb.), Türkiye toplumunun birçok üyesinde göçmenlere bir ayrıcalık tanındığı algısını yaratıyor. Çalışmanın giriş bölümündeki kavramsal tartışma göz önünde bulundurulduğunda bu durum, toplumsal katılım, uyum veya entegrasyonun bütün toplumu gözeterek tekrar kavramsallaştırılması ve o doğrultuda politikalar geliştirilmesi gereğini ortaya koyuyor. Aşağıda nicel ve nitel araştırmadan elde edilen veriler ışığında çalışmanın temel bulguları irdelenecek; ardından ise çalışmanın kapsadığı temalara dair politika önerileri sunulacaktır.

Araştırmanın temel bulguları

Nicel araştırmaya katılan 18-49 yaş arasındaki katılımcıların üçte ikisi gelir getirici işlerde çalışmaktadır. Ancak cinsiyet dağılımına bakıldığında, her üç grupta da kadın katılımcıların işgücüne katılımı düşükken, bu oranlar yerli kadın katılımcılarda en yüksek, Suriyelilerde en düşüktür. Üç örnekleme çalışanların ezici çoğunluğu ücretli işlerde çalışmaktayken, kendi hesabına çalışanların oranı her grup için düşük olmakla birlikte diğer göçmelerde en düşük, yerlilerde ise en yüksek orandadır.

Katılımcıların hane halkı bireylerinin çalışma durumu yaş kırılımında incelendiğinde, 7-17 yaş arasındaki Suriyeli hane halkının çalışma oranı yüzde 4, diğer göçmenlerde bu oran yüzde 3, Türkiyelilerdeyse yüzde 1,7’dir. Yaş kırılımındaki istihdam verileri çocuk işçilik olgusuna işaret etmenin yanı sıra, göçmenlerin daha genç bir işgücü oluşturduğunu da göstermektedir.

Araştırmada bütün katılımcılara gelirleri hakkında sorular yöneltilmiştir. Bu konudaki soruya yanıt veremeyen kişi sayısı çok olmakla birlikte, verilen yanıtlar göçmenler ve yerliler arasında nicel araştırmanın yapıldığı Haziran-Ağustos 2022 dönemine ilişkin önemli bir farka işaret etmektedir. Üç grubun aylık ortalama hane halkı gelirleri, Türkiyeliler için 7.586 lira, Suriyeliler için 4.329 lira, diğer göçmenler için ise 4.994 lira olarak sıralanmaktadır. Suriyelilerin yarıya yakınının hane halkı gelirleri 4.000 liranın altındadır. Önemli bir bulgu, yerliler arasında hane halkı gelirleri 4.000 liranın altında olanların yaklaşık üçte ikisi sadece okuyazar veya bir okul bitirmemişken, Suriyelilerde bütün eğitim düzeylerinde hanesine ayda 4.000 liradan az giren hane oranı üçte birden az değildir. Yani yerliler için eğitim düzeyi arttıkça gelir de artarken, Suriyeliler için bu geçerli değildir. Diğer bir deyişle uzman mesleklere sahip Suriyeliler de düşük ücretli işlerde çalışmaktadır.

Hane halkı gelirlerinin kaynakları sorgulandığında, üç grup için de en büyük gelir kaynağı ücretlerdir. Suriyelilerin dörtte bire yakını gelir kalemleri arasında sosyal yardımları belirtirken, Türkiyeliler ve diğer göçmenlerde sosyal yardım alma oranı çok düşüktür. Suriyeliler için sosyal yardım alma oranının kayda değer olması, Avrupa Birliği (AB) fonlarıyla karşılanan Sosyal Uyum Yardımlarından (SUY) kaynaklanıyor olmalıdır. Hane gelir kaynakları arasında emekli maaşını da sayanların oranı sadece Türkiyelilerde kayda değerdir. Özetle, Suriyelerin aldıkları sosyal yardımlara rağmen üç örneklem grubu için de ücretler en önemli gelir kaynağıdır.

İşveren örgütlerinin, sendikaların ve STK'ların görüşlerine başvurulmuş nitel araştırma da göçmen ve mültecilerin çalışma hayatına katılımında – toplumsal cinsiyete bağlı engeller nedeniyle kadınlar dışarıda tutulursa – çalışır yaştaki erkeklerin çok yüksek oranda çalışma yaşamına eklemlediklerini, hatta çalışma yaşının altındaki erkek çocuklarının da yerli nüfusun çocuklarına göre çok daha yüksek oranda çalıştırıldıklarını göstermektedir.

Farklı göçmen ve mülteci gruplarının çalışma yaşamına katılımlarında bazı etkenlerin belirleyici olduğu görülmüştür. Bunların başında göçmen ve mültecilerin ülkelerinden çıkış nedenleri, geliş biçimleri ve varış alanlarındaki ikamet statüleri gelmektedir. İkamet statüsü göçmen ve mülteciler arasında çalışma yaşamına katılım, alınan ücret ve çalışma koşullarını belirleyen en önemli etken olmaktadır. Dolayısıyla çalışma yaşamına girişte göçmen ve mülteci gruplar arasında bir eşitsizlik vardır.

Bu eşitsizlikte en altta yer alan, en dezavantajlı olanlar düzensiz göçmenlerdir. Onların üzerindeyse, çalışma izinleri olmayan ve kayıtlı oldukları illerden ayrılmamaları beklenen uluslararası koruma başvurusu veya statüsü olan kişiler yer almaktadır. Geçim imkânları açısından en avantajlı grupsa geçici koruma statüsündeki Suriyelilerdir. Ancak Suriyeliler arasında da gerek geçici koruma statüsü olmayanlar gerekse kayıtlı oldukları ilin dışında olanlar, kayıtlı oldukları illerde çalışanlara göre daha dezavantajlıdır. Buradan şu sonuca ulaşılmaktadır: Göçmen ve mülteciler arasında ikamet statüsü çalışma yaşamına katılmak ve emek pazarında pazarlık gücü açısından belirleyicidir. İkamet statüsü nedeniyle dezavantajlı olanlar bu kırılgan konumlarıyla daha düşük ücretlerle çalışmayı kabul etmektedirler. Aynı zamanda işverenler de bu grupların kırılganlıklarından yararlanmaktadır.

Araştırmada ortaya çıkan bir diğer sonuç, göçmen ve mültecilerin çalışma yaşamına katılım olanaklarını ve biçimlerini belirleyen etmenlerden birinin sahip oldukları ekonomik, kültürel ve sosyal sermayeleri olduğudur. Toplumdaki yaygın algının tersine göçmenler ve mültecilerin büyük bir bölümü sosyal yardımlara muhtaç bireyler değil, çalışma yaşamına girmelerindeki engelleri aşabildikleri ölçüde sahip oldukları farklı sermayelere bağlı olarak geçimlerini sağlayan faillerdir. O nedenle de göçmen ve mülteciler sınıfsal olarak homojen gruplar değillerdir. Dolayısıyla göçmenler ve mülteciler Türkiye'deki çalışma rejimi, işgücü ihtiyacının niteliği ve sosyo-politik iklimin elverdiği ölçüde sahip oldukları sermayelerle çalışma yaşamına katılmaktalar. Ancak göçmenler ve mülteciler sahip oldukları sermayelerden bağımsız olarak, ikamet statülerindeki kırılganlıklar nedeniyle çalışma yaşamına girmede eşit şansa sahip değiller. Bu konuda en avantajlı grup geçici koruma statüsü olan Suriyeliler olmasına karşın belli mesleklerde çalışma yaşamına girmek için geçici koruma statüsü de yeterli olmamaktadır.

Araştırmada elde edilen veriler, vasıfsız ve yarı vasıflı işgücünün bütün göçmen gruplarında emek pazarına farklı sömürü biçimleri ve ağır çalışma koşulları altında olsa da erişebilmekte olduğunu gösteriyor. Türkiye'nin çalışma rejimi içindeki geniş kayıt dışı alan buna imkân veriyor. Öte yandan farklı maddi ve mesleki sermayeleriyle gelen daha vasıflı göçmenler arasında bu sermayelerini kullanarak çalışma yaşamına girebilenlerin de yine, diğer gruplara göre güvenli ikamet statüsüne sahip Suriyeliler olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Özellikle Suriye'de rejimin kontrolü dışındaki alanlara ve Ortadoğu pazarına ihracatın artmasında, Suriyeliler arasındaki işletme sahiplerinin, dış ticaret uzmanlarının ve tedarik zincirine sahip tüccarların katkısı yerel işveren örgütlerinin temsilcileri tarafından ifade edilmiştir. Ancak uzman mesleklerle sahip Suriyelilerin mesleklerini icra ederek çalışma yaşamına girmeleri çok sınırlıdır. Sağlık çalışanları, eğitimciler, hukukçular ve kamu bürokrasisinde uzmanlar vatandaşlık almadıklarında ve mesleki denklik belgeleri olmadığında mesleklerini yapamamaktadırlar. Bu nedenle bu mesleklerdeki göçmenler ikamet statüsüne sahip olsalar dahi kendi mesleklerinde yasal olarak çalışmadıkları için ya kendi vasıflarının altında işlerde çalışmakta ya da mesleklerini kayıt dışı yollardan icra etmektedirler.

Kayıt dışı çalışma bir yandan çok yaygınken, diğer yandan da yakalandıklarında geri gönderilme riskini barındırdığı için "korkarak çalışma" olgusunu ortaya çıkarmaktadır. Ancak geçici koruma statüsüne sahip Suriyelilerin yasal çalışma imkânlarına rağmen kayıt dışı çalışmayı SUY yardımları kesilmesin diye bir geçim stratejisi olarak tercih ettikleri de bu araştırmada ortaya çıkan bir diğer sonuçtur.

Araştırma bulgularının ortaya çıkardığı bir diğer sonuç, göçmenlerin ve mültecilerin çalışma yaşamına, çalışma rejimindeki bazı engellere rağmen yüksek oranda katılabilmelerini sağlayan en önemli unsurun Türkiye ekonomisindeki vasıfsız ve yarı vasıflı işgücü/ara eleman eksikliği olduğuna dairdir. Araştırma kapsamında görüşme yapılan işveren örgütleri, işçi örgütleri ve meslek odaları temsilcileri özellikle sanayi üretimi ve tarımda (örneğin mevsimlik işçilik ve sığır çobanlığı) Suriyelilerin ve Afganların işgücü olarak üretimin yapısal unsurlarından biri haline geldiğini, kendi sektörlerindeki deneyimlerine dayanarak ileri sürmüşlerdir. Dolayısıyla göçmenler ve mültecilerin yerel ve ulusal ölçekte farklı niteliklerdeki işgücü talebini en ucuz maliyetle karşılayarak sermaye birikimine katkı sağladıkları sonucuna varmak mümkündür.

Çalışmanın bir diğer dikkat çekici sonucu da işveren örgütlerinin ve meslek odalarının göçmen işgücünün Türkiye'de üretimin yapısal unsuru olduğunu ifade etmelerine karşın, özellikle geçici koruma statüsündeki Suriyelilerin geri gönderilmeleri halinde ortaya çıkacak işgücü açığının nasıl karşılanacağına dair herhangi bir senaryoları olmayışıdır. Burada oldukça dikkat çekici olan Türkiye ekonomisinin işveren konumundaki aktörlerinin siyasi muhalefetin "göçmenleri ülkelerine göndereceğiz" iddiasından endişe duymamalarıdır. Buradan da "göndereceğiz" iddiasının popülist bir politik söylem olarak toplumda bir karşılığı olsa da işveren cenahında gerçeklikten uzak bir ihtimal olarak görüldüğü sonucuna ulaşmak mümkündür.

Özellikle Suriyeli kadınların mevsimlik tarım işçiliği dışında çalışma yaşamına katılımının çok düşük olduğu araştırmanın bir diğer sonucudur. Çalışan kadınlarınsa daha çok eve iş alma ya da evde kuaförlük, terzi gibi işler yaparak gelir elde ettikleri işveren örgütleri ve

STK temsilcileri tarafından belirtilmiştir. Göçmen ve mülteci kadınların işgücüne katılımının düşüklüğü, nicel araştırmada da ortaya konulmuştur.

Çocuk işçiliğinin de Türkiye'ye aile bireyleriyle birlikte gelen Suriyeliler arasında diğer göçmen gruplarına göre daha yaygın olduğu, çocuklara yönelik faaliyet gösteren STK'lar ve mahalle muhtarlarının tanıklıkları üzerinden ortaya çıkan diğer bir bulgudur.

Nitel araştırmanın yapıldığı dört kentte ve İstanbul'da Suriyelilerin yoğun olarak yaşadığı mahallelerde, Suriyelilerin işlettikleri irili ufaklı bakkal, manav, berber, tamirci, telefoncu, tatlıcı, lokanta ve giyim dükkânlarının giderek arttığı yapılan görüşmelerde belirtilmiş ve araştırma ekibi tarafından sahada gözlemlenmiştir. Toplumdaki yaygın kanının aksine bu dükkânların büyük bir bölümünün ruhsatlı olduğu ancak bu ruhsatın T.C. vatandaşlığını almış bir Suriyeli üzerinden ya da bir Türk vatandaşı üzerinden alındığı STK temsilcileri tarafından ifade edilmiştir.

Hane yapısı, barınma ve mekânda tutunma

Nicel araştırmanın bulgularına bakıldığında, Türkiyeli katılımcıların haneleri yaklaşık olarak ortalama dört kişiden oluşurken, Suriyeli haneler ortalama beş ve diğer göçmenlerin ait olduğu haneler ortalama 3,5 kişiden oluşmaktadır. Hane halklarının kompozisyonuna bakıldığında, Suriyeli hanelerde 0-17 yaş arası üyeler üçte bire yakinken, yerli hanelerde ve diğer göçmenlerde bu oran beşte bir civarındadır.

Yerli ve göçmen katılımcılar yaygın olarak 2+1 veya 3+1 dairelerde yaşamaktadırlar. Dolayısıyla Suriyelilerin hane nüfusuna göre yetersiz oda sayısı olan evlerde yaşadıkları söylenebilir. Barınma koşullarına ilişkin bir başka önemli veri, konutta temel ihtiyaçların karşılanmasına ilişkindir. Türkiyeli katılımcıların beşte birinin oturduğu konutta doğalgaza erişimi yokken, bu oran Suriyeliler için üçte bire, diğer göçmenlerde ise yüzde 40'ın üstüne çıkmaktadır. Barınma koşullarıyla hane halkı geliri arasındaki ilişkiye bakıldığında, hane geliri 4.000 liranın altında olan Suriyeli katılımcıların yaklaşık yarısının haneleri altı veya daha fazla üyeden oluşmaktadır. Bu oran yerli ve diğer göçmenlerde onda bir civarındadır.

Türkiye'de kentlerin hikâyesi, böyle bir göçler coğrafyasında, gelenlerin ve gidenlerin orada bıraktıkları izin, hafızanın ve orada "var" olmanın hikâyesidir. Kendi habitusundan ayrılan failin kendini başka bir mekânda yeniden var etmesi, o mekânın sahip olduğu ve gelenin orada tutunabilmesini mümkün kılacak olumsal unsurlara sıkı sıkıya bağlıdır. Beş kentte toplanan nitel veri, özellikle belirli coğrafyalardan çıkan göçmenlerin vardıkları bu coğrafyada varlıklarını mekânda nasıl yeniden inşa ettiklerine dair sorunun bazı cevaplarını içermektedir.

Araştırmada göçmenler ve mültecilerin barınma biçimlerine ve süreçlerine dair nitel sorgulamada elde edilen sonuçlardan ilki 2011 sonrası Türkiye'ye giriş yapmış göçmen ve mültecilerin barınma, mekânda tutunma dinamikleri ve süreçlerinde mekânsal olumsuzlukların önemli rol oynadığıdır. Araştırma yapılan kentler modern kentleşme öncesinde güçlü sosyal, iktisadi ve mekânsal yapılara sahip tarihi kentlerdi. Bu kentlerin tarihi merkezlerine bulunan

geleneksel mahalle yapısı ve konut dokusu, modern kentleşmeyle birlikte nüfusun yeni gelişen apartman bloklardan oluşan mahallelere kaymasıyla boşalmaya başladı. Bu mahallelerde kalanlar buradan çıkmaya gücü yetmeyen dar gelirli ailelerdi. İç göçlerle bu kentlere gelen kırsal göçmenlerse bu mahallelerde bir süre barındıktan sonra gidip kendi gecekondularını inşa ettiler. Buralardaki konut stoku giderek metruklaştı ve kentsel çöküntü alanı haline gelerek boşalan bu mahalleler yeni gelecek göçmenler için ucuza barınabilecekleri birer yerleşim işlevi gördü. Bu alanlar 1990'lı yıllarda zorunlu göçlerle kentlere akan yoksul Kürt göçmenleri, 2000'li yıllardan itibaren Afgan, Türkmen, Özbek, Gürcü ve Afrikalı düzensiz göçmenleri, 2011'den itibaren de Suriyelileri barındırıyor. Araştırmanın yapıldığı dört kentte göçmenlerin kentsel mekânda tutunabilmelerinin bu çöküntü alanlarındaki barınma imkânı sayesinde mümkün olduğu görüldü.

Barınmaya dair elde edilen bir diğer sonuç göçmen ve mültecilerin bu küçük ve bakımsız evlerde büyük haneler halinde yaşamayı bir mekânda tutunma ve geçim stratejisi olarak benimsedikleridir. Göçmen ve mülteciler yıpranmış eski kent merkezlerinde ya da giderek yoksullaşmış eski gecekondularına etnisite, hemşehrilik ve uyruğa dayanan göçmenlik ağlarıyla kalabalık haneler halinde yerleşiyor. Çok sayıda işçinin kaldığı bekar evleri ve birkaç aile olarak yerleşilen haneler oluşuyor. Zamanla bekar evleri ve aile evleri de belli sokaklarda konsolide oluyor. Araştırma, bu alanların özellikle kayıt dışı çalışan göçmen grupları için aynı zamanda mahalledeki sosyal kontrolün düşük olduğu güvenli bölgeler olduğunu gösteriyor. Göçmenlerin gelir düzeyleri artsa da sosyal kontrolün ve uyum baskısının yüksek olduğu alt orta-orta sınıf mahallelerine taşınmayı tercih etmedikleri görülüyor. Göçmenlerin belli mahallelerdeki bu mekânsal konsolidasyonu, oraların "derin yoksulluk alanları," "tekinsiz bölgeler," "çöküntü alanları" olarak temsiline yanına "göçmen mahallesi" temsiline de ekliyor.

Araştırma kapsamında göçmen ve mültecilerin barınma ve mekânda tutunma süreçleriyle ilgili olarak varılan bir diğer sonuç göçmen mahallesine dönüşmenin aynı zamanda bir toplumsal güçlenme sağladığıdır. Sadece barınma ihtiyacını değil, gündelik yaşamdaki alışveriş, sosyalleşme ve dayanışma ihtiyacını karşılayan unsurların da oluşmaya başlamasının mekânsal bir aidiyet ve güçlenme yarattığı görülüyor. Göç İdaresi Başkanlığı Mayıs 2022'de uygulamaya koyduğu bir kararla nüfusunun yüzde 20'den fazlası göçmen olan mahalleleri yeni göçmen ikametlerine kapattı. Mekânsal hareketliliği azaltarak göçmenleri belli alanlarda tutmayı hedefleyen bu karar aslında mekânsal konsolidasyonu daha da artırarak "göçmen mahallesi" olgusunu daha da güçlendirebilir.

Araştırmada elde edilen bir diğer sonuç da maddi olarak değersizleşmiş konut stokuyla, yıkık dökük, çöküntü içindeki mahallelerin göçmenlerle birlikte yeniden yaşamaya, sosyal olarak canlanmaya başladığıdır. Ancak bu mahallelerde merkezi konumları nedeniyle arsa değerinin yüksek oluşu, bu alanları küresel ve yerel büyük gayrimenkul yatırım şirketleri için çekim alanı haline getiriyor. Bu mahallelerin büyük bir bölümünün kentsel dönüşüm baskısı altında olduğu da araştırmada elde edilen bir diğer olgudur. Göçmenlerin kentsel dönüşüme direnebilme güçleri ise – yerli nüfustan farklı olarak – zaten pamuk ipliğine bağlı ikamet statülerinden dolayı pek yok. Bir kentsel çöküntü alanındaki göçmenleri oradan çıkarmanın derin yoksulluk içindeki yerli sakinleri çıkarmaktan çok daha kolay olması göçmenlerin bu semtlerden çok yakında çıkmaya zorlanacakları anlamına geliyor.

Göçmenler arasında kısa süreli ikameti olanlar, vatandaşlık almış olanlar ve güvenceli çalışan ve düzenli geliri olan orta sınıfların kentin orta sınıf mahallelerinde yaşamayı tercih ettikleri muhtarlarla yapılan görüşmelerde ifade edilmekle birlikte bu oranın düşük olduğu vurgulanmıştır.

Eğitim sistemine katılım

Nicel araştırma verilerine göre, Türkiyeli katılımcıların eğitim düzeyinin diğer iki gruptan yüksek olduğu görülmektedir. Suriyelilerin üçte ikisinden fazlası ilk veya ortaokul mezunuyken, diğer göçmenlerin üçte ikisine yakını, Türkiyeli katılımcıların üçte birden azı ilk ve ortaokul mezunudur. Okuryazar olmama veya sadece okuryazar olma da göçmenlerde daha yüksektir. Hane halkı üyelerinin eğitim durumlarına bakıldığında da yine göçmen haneler liseden düşük eğitim seviyelerinde yoğunlaşırken, yerli hanelerde lise ve yüksek eğitim yüksektir.

Nitel araştırmadaysa göçmen ve mültecilerin eğitime erişim/katılma süreçlerinin sorgulanmasında şu sonuçlar ortaya çıkmıştır: Öncelikle Türkiye’de yaşayan göçmen ve mültecilerin kayda değer bir bölümünün çocukları temel eğitime katılamamakta, katılsalar bile tamamlayamamaktadırlar. Örgün eğitime katılma hakkı olan geçici koruma statüsündeki Suriyeli çocuklar ile uluslararası koruma başvurusu olan ailelerin çocuklarına yönelik bir program (PIKTES) olmasına rağmen, Suriyeli çocukların bir bölümü eğitimden uzakta kalmakta veya erken kopmaktadır. Mülteci ve göçmen çocukların eğitim sisteminde yaşadığı meselelerin bir kısmı Türk eğitim sisteminden kaynaklanan yapısal sorunlardır: PIKTES’in sınırlı olması, aile dili Türkçe olmayan çocuklar için destek mekanizmalarının yetersiz olması ve öğretmenlerin yabancı öğrencilerin eğitimi konusunda yeterli eğitim almamış olmaları, bu yapısal sorunlar arasındadır. Bazı sorunlara, çocukların gündelik yaşamlarındaki koşullardan kaynaklanmaktadır. Özellikle erkek çocukların ailelerinin yaşadığı ekonomik zorluklar nedeniyle erken yaşta çalışmak zorunda kalmaları ve bazı kız çocuklarının küçük yaşta evlendirilmeleri okul terkine yol açan önemli sorun alanlarıdır. COVID-19 pandemisi döneminde okulla ilişkisi zayıflayan çocukların pandemi sonrası okula dönmemeleri bir diğer sorundur. Ayrıca artan göçmen karşıtı siyasi söylemlerden beslenen bir ortamda, okullarda Suriyeli çocuklara yönelen akran zorbalığı, kimi zaman öğretmenler ve okul idarecilerinden de kaynaklanan ayrımcılık kaygı verici boyuttadır. Bunların önemli bir sonucu devamsızlık ve okul terkidir. Eğitim sistemindeki yapısal sorunlarla mülteci ve göçmen öğrencilerin gündelik yaşamlarının kesiştiği noktadaysa, yoksul mahallelerde sınıfların kalabalık olması, bu nedenle okul yöneticilerinin kimi zaman Suriyelileri kaydetmek istememesi, kalabalık sınıflarda öğretmenlerin Türkçeyi iyi bilmeyen öğrencilerle ilgilenememesi, devamsızlık takibinin düzenli yapılmaması, çocukların okulu erken terk etmelerine yol açmaktadır. Dil sorunu, öğrencilerle öğretmenler arasında olduğu gibi, mülteci velilerle öğretmenler arasında da iletişim sorununa neden olmaktadır. Bir diğer sorun, geçici koruma kaydı başka bir ilde olan ailelerin çocuklarını buldukları ilde okula kaydettirememeleridir. Bu durum özellikle mevsimlik tarım işçisi aileleri etkilemektedir. Bir süre eğitimden uzak kalan çocukların kendi yaş grupları olmayan sınıflara kaydedilmeleri sınıfa entegrasyonlarında sorun yaratabilmekte, akran zorbalığını artırabilmektedir. Saha araştırmasında ortaya çıkan ilginç bir olgu, Konya’da

Suriyelilerin çok yoğun yaşadığı iki mahalledeki birer ilkokul ve ortaokulda Suriyeli ve diğer mülteci çocukların sayısının T.C. vatandaşı öğrencilerden çok oluşudur. Bir diğer ilginç olgu da Suriyeli öğrencilerin Türkçe bilgilerinin yetersiz olduğu durumlarda Arapça veya Kürtçe bilen öğretmenlerin destek sağlamaya çalışmasıdır.

Sağlık sistemine katılım

Nicel araştırmada sağlığa erişime ilişkin doğrudan sorular sorulmamasına karşın, dil becerilerine ilişkin sorulara verilen yanıtlarla haksızlığa uğramaya ilişkin soruların yanıtları, sağlık hizmetleri bağlamında değerlendirilebilir. Dil becerilerine ilişkin yanıtlardan da ortaya çıktığı gibi, mültecilerin ve göçmenlerin yarıya yakınının kendi beyanlarına göre Türkçe dil bilgileri, "idare edecek düzeyde" kaldığından, hastanede veya sağlık merkezinde hizmet alırken zorluk yaşayabilmektedirler. Öte yandan haksızlığa uğramaya ilişkin sorulara verilen yanıtlarda da Suriyeliler, sağlık hizmeti alırken haksızlığa uğradıklarını ilk sıralarda beyan etmişlerdir.

Nitel araştırmadaysa, göçmenlerin ve mültecilerin sağlık hizmetine erişimlerine dair şu sonuçlar elde edilmiştir: Geçici koruma statüsündeki Suriyeliler ile uluslararası koruma kimliği olanların (bir yıl süreyle) birinci basamak sağlık kurumlarına doğrudan, ikinci ve üçüncü basamak kurumlara da sevk almak koşuluyla erişimleri vardır. Kaydı başka ilde olan GK statüsündeki kişilerin kısmi erişimi varken, düzensiz göçmenlerse acil servislere başvuru dışında kamu sağlık sisteminin tamamen dışındadır. Göçmen ve mültecilerin sağlığa erişimi konusunda elde edilen bulguları iki ana başlık altında toplamak mümkündür. Birincisi sağlık sisteminin kendisinden ve göçmenlerin sisteme ulaşımından kaynaklanan sorunlardır. İkincisiyse göçmen ve mültecilerin karşılaştığı sağlık risklerine ilişkindir. Diğer sistemlere erişimde olduğu gibi sağlıkta da Türkçe dil bilgisinin yetersizliği doktor randevusu almaktan doktorla iletişim kurmaya, tanı ve tedavilerin hastaya aktarımına kadar önemli sorunlar yaratmaktadır. Bu tür erişim sorunlarını aşmak ve göçmen ve mültecilerin yararlanabileceği bir mecra yaratmak amacıyla SIHHAT projesi kapsamında çok sayıda Göçmen Sağlığı Merkezi kurulmuştur. Bu merkezler dil meselesini aşabilmekle birlikte, ikinci ve üçüncü basamak sağlık hizmetlerine erişimde hala sorun yaşanmaktadır. Bir diğer sorun bu merkezlerin aile sağlık merkezlerinden oluşan birinci basamak sağlık sistemine yeterince entegre olmaması ve dolayısıyla sistemde bir ikilik yaratmış olmasıdır. SIHHAT projesi kapsamında AB'den gelen fonların ve malzemenin etkin olarak kullanılmadığı yönünde eleştiriler de vardır. Düzensiz göçmenlerin ve başka ilde kayıtlı olan GK statüsündeki Suriyelilerin aciliyet taşıyan durumlarda sağlığa erişiminde sivil toplum kuruluşları devreye girmektedir.

Göçmenlerin sağlık sorunlarına baktığımızdaysa düzensiz göçmenlerle mevsimlik tarım işçilerinin sağlık sistemine erişimleri olmamasından kaynaklanan, kronikleşen sağlık sorunları olabildiği görülmektedir. Mülteci ve göçmen kadınlar için cinsiyet temelli şiddet ve göç yolunda yaşanan travmalar bir dizi sağlık sorununa yol açabilirken, üreme sağlığına ilişkin sorunlar da öne çıkmaktadır. Çocuklarda da göç ve kaçış yolunda yaşanan travmalar ve örselenmeye bağlı oluşan sağlık sorunlarından söz edilmektedir.

Göçmen sahasındaki STK ve yerel yönetimlerin durumu

Nitel araştırma kapsamında göçmen ve mültecilerin toplumsal katılımlarında STK'ların katkısı ve yerel yönetimlerin göçmenlerin kentsel hizmetlere erişiminde destek mekanizmaları irdelenmiştir. Araştırma kapsamında detaylı bir sivil toplum taraması hedeflenmemiştir. Bununla birlikte, nitel araştırmanın yürütüldüğü kentlerde sivil toplum örgütleri, yerel örgütlenmeler ve kurumların özgün ve benzeyen rolleri ile etkinliklerine yönelik önemli bazı örüntüler ortaya çıkmıştır.

İlk olarak mülteci alanındaki dernek ve vakıfların sayısının Suriyelilerin kitlesel gelişinden sonra arttığı, ilk başlarda insani yardım odaklı çalışmaları söylenebilir. 2016'dan sonra Avrupa Birliği ve diğer uluslararası kurumlar tarafından fonlanan projelerin artmasıyla, birçok STK'nın proje yürütme alanına yöneldiği görülmüştür. Bağışlar ve gönüllülük üzerinden çalışmaya devam eden gruplar da çalışmalarını yürütmektedir. Ancak bu gönüllü gruplar küçük ölçekte kalmakta ya da siyaset veya inanç temelli ilişkiler üzerinden belediyeler ve diğer kamu kurumlarıyla işbirlikleri içinde etkinliklerini arttırmaktadırlar. Ayrıca proje temelli çalışma esaslarına göre düzensiz göçmenlere ulaşamadığı görülmüştür. Düzensiz göçmenlere daha çok yerel ölçekli sivil inisiyatifler veya dini saikle yapılan bağışlarla çalışan derneklerin dokunabildiği anlaşılmaktadır.

Böyle bir ortamda mültecilerin insan hakları çerçevesinde çalışmaların ve hak savunuculuğunun gerilediği ve birçok derneğin insani yardım veya sosyal uyum projeleri, mesleki eğitim ve dil kurslarına yöneldiği gözlemlenmiştir. İnsani yardım alanında çalışan STK'ların çok olması, yardımların etkin bir şekilde dağıtılabilesini de kimi zaman engelleyebilmektedir. Kent bazında sosyal inceleme sağlayan bir veri tabanı olmadığı için bazı mültecilerin birden fazla dernekten aynı türde yardımlar aldığı, bir kısmının ise hiçbir yardıma ulaşamadığı katılımcılar tarafından vurgulanmıştır. Buna ek olarak eğitsel veya etkinlik projeleri yapan STK'ların fonlayıcı kurumların proje performans kriterlerini yerine getirebilmek için yararlanıcı aramak ve bulmak durumunda kaldığı ifade edilmiştir.

Haksızlığa uğrama algısı ve ayrımcılık

Nitel araştırmada katılımcıların toplumsal hayatın farklı alanlarında ayrımcılığa uğrayıp uğramadıklarını irdellemek amacıyla "Türkiye'de yaşadığınız dönem boyunca herhangi bir haksızlığa uğradınız mı?" şeklinde bir soru sorulmuştur. Bütün katılımcıların %85'i bu soruya "hayır" cevabını vermiştir. Türkiyeli katılımcılarda bu oran %88 düzeyindeyken, diğer göçmenlerde %83,6 civarındadır. "Hayır" cevabını en düşük oranda verenler, %79,9 ile Suriyelilerdir. Haksızlığa uğradığını söyleyen katılımcılar arasında Türkiyeliler en çok ekonomik durum, cinsiyet ve etnik kimlik nedeniyle haksızlığa uğradıklarını beyan ederlerken, Suriyelilerin yanıtlarında dil, milliyet ve ekonomik durum öne çıkmaktadır. Diğer göçmenler de yabancı olmak, milliyet, etnik kimlik ve dil yanıtlarını vermişlerdir.

Haksızlığa uğranılan duruma ilişkin diğer bir soruya cevaben, Türkiyeliler en çok sokakta/toplu taşımada, okulda ve işyerinde cevaplarını verdi. Suriyelilerin en çok belirttiği seçe-

nekler arasında ilk üç sırada sağlık hizmeti alırken, ev ararken ve işyerinde seçenekleri yer almıştır. Diğer göçmenler içinse bu sıralama işyerinde, işe başvuru yaparken ve sokakta/toplu taşımada olmuştur. Üç grubun da en çok beyan ettikleri seçenekler arasında işyerinde haksızlık yer almaktadır.

Gruplar arası ilişkilerle ilgili bazı araştırmalarda, gruplar arası temasın önyargıların azalmasına olumlu etkisi olabildiği savunulmaktadır (örneğin Morgül vd., 2021). Nicel araştırmada yerlilerle göçmenler arasında sosyal ilişkilere ilişkin bir dizi soru sorulmuştur. Kısaca özetlemek gerekirse, Türkiyeliler ile Suriyeliler ve diğer göçmenler arasında sosyal temas bir hayli azdır. Yerli, Suriyeli ve diğer göçmen katılımcıların kendileriyle aynı uyruktan olmayan komşuları ya da tanıdıklarının evine gitme veya onları ağırlama sıklıkları son derece düşüktür. Farklı türdeki sosyal etkinliklere katılma durumları sorgulandığında gerek yerli gerekse göçmen katılımcıların en çok katıldıkları etkinlikler arasında ibadet için gidilen ortak mekânlar ve park/bahçe/kahve gibi kamusal buluşma mekânları olduğu görülmektedir. Ancak bu paylaşılan mekânlar ve sosyal ortamlarda, bir grubun katıldığı etkinliklerde diğer gruplardan katılımcıların oranının çok düşük olduğu da yine nicel saha verisiyle ortaya çıkmıştır.

Araştırma, Türkiye’de işsizliğin ve enflasyonun arttığı bir dönemde gerçekleşmiştir. Böyle bir ortamda nicel araştırmaya katılan yerliler ve göçmenlerin, gündelik yaşamda en çok zorluk yaşadıklarını beyan ettikleri alanların benzer olduğu görülmektedir. Türkiyeliler, Suriyeliler ve diğer göçmenlerin “çok zor ve zor olarak” en fazla işaret ettikleri üç konu iş aramak, kiralık ev aramak ve resmî kurumlarda iş halletmektir. Her üç grup açısından da verilen yanıtların derinleşen ekonomik krizin baskısı altında beyan edildiği açıktır.

Artan göçmen karşıtı söylemleri, önyargıları ve ayrımcılığı da bu çerçevede değerlendirmek gerekir. Nitel araştırmanın eğitim, barınma, istihdam, sağlık gibi bölümlerinde örnekleriyle yer aldığı gibi göçmenler ve mülteciler bir dizi kurumsal ayrımcılıkla karşılaşmakta, kimi durumlarda kurumlardaki görevliler ve yöneticiler keyfi uygulamalarla ayrımcılığı yeniden üretebilmektedir. Nitel araştırmanın kaygı verici bir bulgusu, ayrımcılığın ve dışlama pratiklerinin yaygınlaştığı ve göç politikalarının muğlaklığının alandaki tüm aktörleri ve mekanizmaları etkilemekte olduğudur.

Önemli bir husus, ekonomik krizle yoksullaşan yerli nüfusun yaşadığı geçim zorluklarının ve sorunların müsebbibi olarak çoğu zaman göçmenleri ve mültecileri görebilmesidir. Kendi ekonomik durumlarını mültecilerle kıyasladıklarında, yerlilerin göçmenlerin imtiyazlı oldukları ve refah düzeylerinin daha yüksek olduğu kanısına sahip oldukları, nitel araştırma kapsamında görüşülen bazı katılımcılar tarafından ifade edilmiştir. Bu durum bir ölçüde göçmenlere yönelik önyargılar, yanlış ve manipüle edici bilgilerden kaynaklanmaktadır. Ancak bir ölçüde de AB fonlarıyla oluşturulan göçmenler ve mültecilere yönelik programların, mahalle gibi sınıfsal kristalizasyonun belirginleştiği mekânlarda yarattığı çelişkilerden ve gerginliklerden kaynaklandığı söylenebilir. Mültecilere yönelik insani destek ve yardımların birçoğunun fonlanan projeler üzerinden genelde sadece Suriyelileri kapsıyor olması yoksul yerli topluluklar ile yoksul mülteci topluluklar arasındaki gerilimi ve bölünmeyi arttırmaktadır.

Bir diğ er önemli husus, Suriyelilere yönelik birçok politikanın geçicilik temelinde kurgulanmış olmasının mültecileri ve göçmenleri belirsizlik ve geleceksizliğ e mahkûm ederek bu-
lundukları yerle bağ kurmalarını engellemesidir. Yerli halk açısından "geri gitmek üzere
misafir edilen bu kitlenin" kalıcı olup olmadığ ının kurumsal düzeyde belirsiz olması, göç-
menlerle ilişkisini sekteye uğ ratmaktadır. Ek olarak bu politikalar göçmenlik alanında doğ ru-
dan ya da dolaylı olarak faaliyet gösteren kurumların politika geliştirme kapasitelerini
engellemektedir. Bu tablo içerisinde 2023 seçim atmosferinde yaş andığı gibi göçmen karşıtı
siyasal tutumun temel argümanı "misafirliğin son bularak gönüllü-zorunlu geri dönüşlerin"
hayata geçirileceğ i üzerine kurulmaktadır. Bu argümanın yarattığı baskı göçmenlere yöne-
lik tepkilerin artmasına neden olurken, farklı kentlerde ayrımcı uygulamalar ve edimlerin
arttığı görülmektedir. Kamu kurumlarının yine bu tepkiler ya da siyasal baskı karş ısında
kitlelerin öfkesini dindirmek üzere geliştirdiğ i hamle ve argümanlar sokakta yaş anan ş iddet
de dahil olmak üzere göçmenlere yönelik ayrımcılığ ın meş rulaş masına yol açmaktadır.

Üçüncü önemli bir husus, büyük bir bölümü kentin yoksul mahallelerine yerleş en göçmen ve
mülteci nüfusun, çoğ u kez aynı mahalleyi paylaşt ığı diğ er sakinler tarafından marjinalize
edilerek etiketlenmesidir. Bu etiketlemeler söylem düzeyinde göçmenleri kentin-mahallenin
potansiyel suçlusunu olarak inşa etmektedir. Mekânsal olarak özellikle kentin yoksul mahalle-
lerinde yoğunlaş an Suriyeliler arasında kendi içlerinde ilişkiler kurma ve sürdürme eğ ilimi
artarken yerli halkın baş langıç ta gösterdiğ i "ev sahipliğ i" ve "misafirperver" yaklaşımla-
rın neredeyse ortadan kalktığı belirtilmektedir. Kentsel yoksulların öteden beri kendilerinin
maruz kaldığı dış layıcı ve ötekileştirici dil, artık göçmenlere ve mültecilere yönelik olarak
kullanılmaktadır.

Politika Önerileri

Hukuki statü

Türkiye, Mültecilerin Statüsüne İlişkin Cenevre Sözleşmesi üzerindeki coğrafi sınırlamayı insan hakları çerçevesinde yeniden ele almalıdır.

Geçici koruma statüsünün yarattığı belirsizlik, Suriyelilerin toplumsal katılımını ve uyumunu olumsuz etkilemektedir. Bu statü Suriyelilerin toplumsal bütünleşmesini sağlayacak şekilde yeniden düzenlenmelidir.

Göçmenler ve mültecilere ilişkin verilerin şeffaflığı

Bu çalışmada sık sık vurgulandığı gibi, Türkiye’de göçmenlerin ve mültecilerin sayılarına ve yerleşim yerlerine ilişkin verilerin tamamı kamuoyuna ve araştırmacılara açık değildir. Ayrıca, vatandaşlığa geçme, sınır dışı edilme, idari gözetim gibi konularda da yeterli veri yoktur.

Etkin bir uyum politikası geliştirilebilmesi, araştırmacıların politika yapımına veri temelli katkı sunabilmeleri ve kamuoyunda sağlıklı, doğru verilere dayalı bir tartışma yürütülebilmesi için, kamu kurumları göçmen ve mültecilere ilişkin verileri şeffaflıkla kamuoyuyla paylaşmalıdır.

Çalışma yaşamına katılım ve istihdam

Çalışma hakkının birinci nesil insan hakları arasındaki en temel hak olduğunun kabulüyle, göçmenlere ve mültecilere ikamet iznine bağlı olarak doğrudan çalışma hakkı verilmesi için yasal düzenlemelerin yapılması gerekmektedir.

Özellikle, geçici koruma statüsü çalışma yaşındaki Suriyelilere otomatik olarak çalışma hakkı verecek şekilde düzenlenmelidir.

Ayrıca, uluslararası koruma başvurusu ve statü sahiplerine çalışma izni verilmelidir.

Kayıt dışı ekonominin emek pazarının en kırılgan grupları üzerinden oluşturduğu asgari ücretin altında çalışma baskısını engellemeye yönelik etkin önlemler alınması gerekir. Bu nedenle, ikamet hakkıyla çalışma hakkı birlikte değerlendirilmelidir. Ayrıca, ilgili kamu kurumlarının işyeri denetimleri artırılmalı ve asgari ücret altında çalıştırma, zorla çalıştırma gibi durumlarda etkin yasal takibat yapılmalıdır.

Türkiye’de sendikalar göçmen ve mülteci işçilerin sınıf mücadelesine katılması için yasal düzenlemeler üzerinde çalışmalı ve bu konuda baskı oluşturmalıdır. İşçi sendikaları temsilcileriyle yapılan görüşmelerde sendikaların konuyu gündeme almaya başladıkları ama halen acil bir sorun olarak görmedikleri sonucuna varılmıştır. Göçmen ve mülteciler Türkiye’de işçi sınıfının yapısal bir parçası halindedir ve sendikaların bu gerçeğe göre hareket etmeleri gerekmektedir.

Mevsimlik işçilikte özellikle kadın ve çocukların çalışma koşulları neredeyse insanlık dışı ağır koşullardır. Bu koşullar iyileştirilmelidir. Ayrıca mevsimlik tarım işçiliğinde ücretlerin belirlenmesi yerel bir koalisyonla gerçekleşmekte ve asgari ücretin çok altında seyretmektedir. Mevsimlik işçilerin ücretlerinin asgari ücretle eşitlenmesi çalışmada adalet ilkesi açısından bir zorunluluk olarak değerlendirilmelidir.

Göçmenler arasında çok yaygın olan çocuk işçiliği konusu Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı, Millî Eğitim Bakanlığı ve Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığının ortak çalışmalarıyla ele alınmalı ve çocukların sömürü ve istismarını engelleyici önlemler alınmalı, düzenlemeler yapılmalıdır.

Barınma hakkı ve koşulları

Göçmenleri ve mültecileri belirli alanlarda tutmaya yönelik bazı mahalleler ve ilçelerin ikamet kayıtlarına kapanması kararı gözden geçirilmelidir.

İkamete kapatma uygulaması bir yandan mekânsal hareketi engelleyerek bir insan hakkı ihlali yaratmakta, diğer yandan da göçmenlerin varış alanlarındaki toplumsal alana katılımını ve bütünleşmeyi engellemektedir.

Kentsel dönüşüm projelerinde yerlerinden edilecek mahalle sakinleri içinde göçmenlerin de dikkate alınmasına yönelik çalışmalar yapılmalıdır. İkamet izniyle birlikte çalışma izni de sağlaması gerektiğini burada da vurguluyoruz. İkamet hakkı aynı zamanda barınma hakkı sahipliği olarak ele alınmalı ve kentsel dönüşüm sürecinde mahalle sakinlerinin pazarlık sürecine ve barınma hakkına yönelik olarak sağlanacak desteklere göçmenler de dahil edilmelidir.

Eğitime erişim

Göçmen ve mülteci çocuk ve gençlerin eğitime erişim/katılımını sağlayacak mekanizmaların geliştirilmesine rağmen bu politikaların sadece kayıt altındakileri içermesi nedeniyle özellikle düzensiz göçmenlerin çocukları eğitime erişememektedir. Aileleriyle birlikte göç etmek zorunda kalan çocukların kendilerinin faili olmadıkları süreçlerden dolayı temel bir haktan mahrum olmaları evrensel çocuk haklarının bir ihlalidir. Bu nedenle çocukların eğitime erişimi konusu erişkinlerin ikamet izinleri ve hukuki statülerinden bağımsız olarak ele alınmalıdır.

Türkiye’de yaşayan göçmen ve mültecilerin bir bölümünün çocukları temel eğitimden yararlanamamakla birlikte bu hakka sahip olan geçici koruma statüsündeki Suriyeli çocuklar ile uluslararası koruma başvuruçularının çocuklarının bir bölümü de temel eğitime erişememektedir. Suriyeli çocukların bir bölümü, bu çalışmada tartışılan bir dizi nedenden dolayı eğitimden uzakta kalmakta veya kopmaktadır. Bu konularda politika önerileri öne sürmek temel eğitim bilimleri alanında uzmanlık gerektirmekle birlikte, bu araştırmanın bulguları doğrultusunda aşağıdaki önerilerin göz önünde bulundurulmasını talep ediyoruz.

Hem yerli hem de göçmen ve mülteci öğrenciler için, okula devam takibi sistematik olarak

yapılmalıdır. Öğrencilerin okuldan uzaklaşmasına neden olan faktörler uzmanlarca değerlendirilerek aileler ve öğrenciler okula devamın artırılması amacıyla yönelik olarak desteklenmelidir.

PIKTES kapsamında öğretmenler için ikinci dil olarak Türkçe öğretmeye yönelik eğitim yöntemlerini içeren programlar ve bu alanda göçmen öğrencilere yönelik eğitim materyalleri hazırlanmalıdır.

Göçmen ve mülteci öğrenci nüfusunun kayda değer olduğu okullarda rehber öğretmenlerin sayısı artırılmalıdır; özellikle rehber öğretmenler olmak üzere eğitimcilere akran zorbalığı, ayrımcılığın ve önyargıların engellenmesi, okulda şiddetin önlenmesi konusunda farkındalık artırıcı ve önleyici eğitimler verilmelidir.

Geçici koruma statüsündeki ve uluslararası koruma başvurusu veya statüsü olan ailelerin çocuklarının, kayıtlı oldukları illerden farklı yerlerde okula kaydını engelleyen düzenlemeler kaldırılmalıdır.

Yerli veya göçmen nüfusun yoğun olduğu okullarda, sınıflarda öğrenci sayısı azaltılmalı, derslik ve öğretmen sayısı artırılmalıdır.

PIKTES kapsamındaki mali ve aynı yardımlar ve teçhizat ve malzeme yardımları, proje bölgelerindeki bütün okulları ve bütün öğrencileri kapsayacak şekilde düzenlenmeli ve mülteci öğrencilerin kayırıldığı şeklindeki algıları güçlendirecek uygulamalardan vazgeçilmelidir.

PIKTES kapsamındaki kaynak tahsisleri şeffaflık ve hesap verebilirlik ilkelerine göre yapılmalı ve meslek kuruluşlarınca denetlenebilmelidir.

Sağlık hizmetlerine erişim

Araştırma bulguları göçmen ve mültecilerin sağlık sistemine erişimlerinde bir dizi sorunu ortaya çıkarmıştır. Diğer başlıklarda olduğu gibi sağlık hizmetlerine erişimdeki en büyük sorun hukuki statüyle ilgilidir. Araştırma ekibinde sağlık alanında uzmanlar yer almamakla birlikte, bu çalışmanın bulguları ışığında aşağıdaki politika önerileri sunulmuştur.

Hukuki statülerinden bağımsız olarak bütün göçmenlerin acil ve halk sağlığını ilgilendiren sağlık sorunları için kamu sağlık sistemine erişimi sağlanmalıdır. Kadın ve çocuk göçmenlerin ve mültecilerin hukuki statülerinden bağımsız olarak birinci basamak sağlık sistemine erişimi sağlanmalıdır. Temel sağlığa erişim sadece bir insan hakkı olmakla kalmayıp, halk sağlığı açısından da önemlidir.

Sağlık kurumlarında yereldeki ihtiyaçlar kapsamında farklı dillerde hizmet verilmeli ve bunun için gerekli düzenlemeler yapılmalıdır.

Birinci basamak sağlık kurumlarının ve buralarda hizmet veren sağlık personelinin sayıları il, ilçe ve mahalle düzeyinde toplam nüfus (yerlileri, göçmenleri ve mültecileri kapsayacak şekilde) göz önünde bulundurularak planlanmalıdır.

Birinci basamak sağlık sunumunda göçmenlere ve yurttaşlara yönelik iki ayrı sistem yerine, yerellerdeki farklı gruplar ve ihtiyaçlar temelinde kapsayıcı ve tek bir sistem kurulmalıdır.

SIHHAT projesi kapsamında sağlık kurumlarına yapılan mali ve teçhizat yardımları şeffaf kriterlere göre ve hesap verebilirlik ilkeleri çerçevesinde yapılmalıdır.

Bu proje kapsamındaki kaynak tahsisleri meslek kurumlarınca denetlenebilmelidir.

Sivil toplum kuruluşlarının faaliyetleri

AB-Türkiye Mutabakatı çerçevesinde ülkede kalan mültecilere ve göçmenlere hizmet sunumunun maliyetini karşılayabilmek üzere Türkiye'ye sağlanan fonların kullanımında kamu kurumlarının yanı sıra STK'lar önem taşımaktadır. 2016'dan sonra Avrupa Birliği ve diğer uluslararası kurumlar tarafından fonlanan projelerin artmasıyla, bu alanda faaliyet yürüten STK sayısı artarken, sivil toplum kuruluşlarının mültecilere ve göçmenlere yönelik faaliyetleri yeterince etkin ve etkili değildir.

STK'ların göçmenlere ve mültecilere sundukları hizmetlerden düzensiz göçmenlerin de yararlanabilmesi sağlanmalıdır.

Sosyal hizmet ve sosyal uyuma yönelik STK programlarının hem yurttaşları hem de göçmenleri ve mültecileri içermesi sağlanmalıdır.

Sivil toplum kuruluşlarının göçmenlere ve mültecilere sağladığı insani yardımlar ve sosyal yardımların il bazında ortak bir veri tabanı üzerinden ve şeffaf kriterler çerçevesinde dağıtılabileceği mekanizmalar oluşturulmalıdır.

Sosyal hizmet ve sosyal uyuma ilişkin fonlanan programlar, proje temelli olmaktan çıkartılıp sürdürülebilir hale getirilmelidir. Bu amaçla yerel yönetimlerle yerellerdeki sivil toplum kuruluşlarının şeffaf kriterler çerçevesinde işbirliği yapması ve ortak programlar geliştirmeleri önemlidir.

Bazı STK'lar geçim kaynakları projeleri, mesleki eğitimler veya sosyal uyum etkinliklerine katılımcı bulabilmek amacıyla mali veya ayni özendiriciler kullanmakta veya daha önce etkinliklere katılmış kişileri katılımcı olarak tekrar davet edebilmektedir. Bu tür projelere ilgisizliğin nedenleri araştırılmalı ve gerçekten fayda sağlayabilecek yararlanıcıların belirlenmesi amacıyla daha etkin yöntemler belirlenmelidir.

Mesleki eğitim veya geçim kaynakları eğitimi gibi etkinlikler, yerel ihtiyaç tespiti yapılarak planlanmalıdır.

Yerel yönetimler

Büyükşehir ve ilçe belediyelerine, göçmenlerin kentsel hizmetlere erişimi, kentsel toplumsal yaşama katılımlarının desteklenmesi ve yerli nüfusla göçmenlerin ve mültecilerin mekânsal ve sosyal ayrışmasının azaltılması için önemli görevler düşmektedir. Ayrımcılığın önlenmesinde mekânsal temasın önemi düşünüldeğünde yerel yönetimlerin elinde bu konuda güçlü

kamusal araçlar vardır. Nitel araştırma yapılan dört kentte, belediyelerin göç birimleri olduğu, ancak yerel ölçekte göçmenlere yönelik politika üretmek ya da bunu seslendirmek konusunda çekinceleri olduğu görülmüştür.

Yerel yönetimlerin yönettikleri şehirlerin yeni sakinlerini en başta "tanımaları" gerekmektedir.

Yerel yönetimlerin kentsel ve sosyal hizmetleri göçmen ve yerli bütün hemşehrilerini kapsayacak şekilde ayrımcılığa yer vermeden sunmaları gerekmektedir.

Belediyeler ve belediye gelirlerine ilişkin yasal mevzuatta, göçmenlerin varlığını gözetim ve yerel yönetimlere bu doğrultuda yetkiler ve kaynaklar veren düzenlemeler yapılmalıdır.

Ayrımcılığın önlenmesi

Göçmenlere ve mültecilere yönelik ayrımcılığın önlenmesi için öncelikle siyasi partilerin ve kurumların ayrımcı ve önyargılı söylemleri terk etmesi gerekmektedir.

Kamu otoritesinin mültecilere ve göçmenlere yönelik belirsizlik ve geçicilik vurgusu içeren söylemleri terk ederek, mültecileri geri gönderme yasağını tam olarak uygulaması gerekmektedir.

Göçmen karşıtı siyasi söylemlere göre dalgalanan keyfi idari gözetim, geri gönderme ve sınır dışı etme politikalarından vazgeçilmelidir.

Göçmenlerin ve mültecilerin idari gözetim ve sınır dışı kararlarına itiraz için hukuki desteğe etkin erişimi sağlanmalıdır.

Uyum Strateji Belgesi ve Ulusal Eylem Planı'nda öngörülen, göçmenlerin toplumsal kabulünü artırma ve önyargıları aşma amaçlı iletişim kampanyaları yaygınlaştırılmalıdır.

Uyum Strateji Belgesi ve Ulusal Eylem Planı'nda öngörüldüğü üzere, yasal mevzuattaki ayrımcılık yasağı ve eşit muamele ilkesi, göçmenleri kapsayacak şekilde güçlendirilmelidir.

Eğitim ve sağlık kurumları, yerel yönetim birimleri ve diğer kamu kurumlarında ayrımcılık yasağının kâğıtta kalmaması ve göçmen ve mültecileri de kapsayacak şekilde etkinlikle uygulanması için önlemler alınmalıdır.

Kurumsal ayrımcılığı önlemek amacıyla öğretmenler, sağlıkçılar, emniyet yetkilileri gibi kamu görevlilerine yönelik farkındalık artırıcı eğitimler verilmeli ve denetim mekanizmaları geliştirilmelidir.

Gruplar arası temasın önyargıların azaltılmasında rol oynayabileceği göz önünde bulundularak, yerlilerin ve göçmenlerin kaliteli şekilde toplumsal temasını artıracak yöntemler geliştirilmeli ve uygulanmalıdır.

Kaynakça

- Akbaş Demirel, C., Körükmez, L. ve Danış, D. (2022). *Suriye'den Göçün 10. Yılında Sivil Toplum: Aktörler, Süreçler ve Öngörüler*. İstanbul: Göç Araştırmaları Derneği.
- Akçin, A., Balta Özgen, A., ve Koçak, M. (2020) *Göç Araştırmaları Derneği Okuma Listeleri. Göç ve Sosyal Uyum*. <https://www.gocarastirmalariderneği.org/tr/yayinlar/okuma-listeleri/133-gar-okuma-listeleri-goc-ve-entegrasyon>.
- Aktekin, S. (Der.) (2017). *Sınıfında Yabancı Uyruklu Öğrenci Bulunan Öğretmenler için El Kitabı*. Ankara: MEB.
- Apak, H. (2014). Suriyeli Göçmenlerin Kente Uyumları: Mardin Örneği. *Mukaddime*, 5(2): 53-70.
- Avrupa Birliği Konseyi. (2004). EU Common Basic Principles for Immigrant Integration s. 15-25. *Press Release* içinde. (Cilt 4, sayı 321).
- Avrupa Komisyonu. (2016). Action Plan on the integration of third country nationals. *Communication From the Commission To the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions* içinde. (Cilt 21, sayı COM(2016) 377). <http://www.oecd.org/els/mig/Indicators-of-Immigrant-Integration-2015.pdf>.
- Ayata, S. (1999). Bir Yerel Sanayi Odağı Olarak Gaziantep: Girişimcilik, Sanayi Kültürü ve Dış Ekonomik Dünya ile İlişkiler, *Ekonomik Durum* 6: 85-112.
- Başak, Z., Saraçoğlu, D.Ş. (2011). *Sermayenin Mekân Arayışı, Kapitalist Üretim İlişkilerinde Değişim ve Yeni Sanayi Odakları: Gaziantep, Qua Vadis?* İstanbul: İletişim Yayınları.
- Bourdieu, P. (1986) The Forms of Capital, *Handbook of Theory and Research for Sociology of Education*, (Der.) Richardson, J. ve Westport, C.T içinde. Greenwood Press, s. 241-58.
- Candeğer, Ü. (2019). "Lozan Ahali Mübadelesi: Konya Örneği," *Geçmişten Günümüze Göçler* (Der.) A. Aköz, D. Yörük, H. Karpuz. Konya: Konya Ticaret Odası Yayınları.
- Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı (2021). "Geçici Koruma Sağlanan Yabancıların Çalışma İzinlerine Dair Uygulama Rehberi," Ankara: ÇSGB <https://www.cs.gb.gov.tr/media/47594/gecici-koruma-saglanan-yabancilarin-calisma-izinlerine-dair-uygulama-rehberi.pdf> (Erişim tarihi: 22.07.2023).
- Dahinden, J. (2016). A plea for the 'de-migranticization' of research on migration and integration, *Ethnic and Racial Studies*, 39 (13): 2207-2225. <https://doi.org/10.1080/01419870.2015.1124129>.
- Danış, D. ve Nazlı, D. (2019). A Faithful Alliance Between the Civil Society and the State: Actors and Mechanisms of Accommodating Syrian Refugees in Istanbul. *International Migration*, 57 (2): 143-157.

- Danış, D. ve Dikmen, H. (2022). Türkiye’de Göçmen ve Mülteci Entegrasyonu: Politikalar, Uygulamalar ve Zorluklar. *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Türkiye’nin Göç Siyaseti Özel Sayısı, 24-45. DOI: 10.46928/iticusbe.1106715.
- Dedeoğlu, S., Şahankaya Adar, A. ve Sıralı, Y. (2021). Supporting Women’s Employment through Institutional Collaboration on Early Childhood Care and Education. Ankara: ILO.
- Demirtaş-Milz, N. ve Saraçoğlu, C. (2015). Space, Capitalism and Kurdish Migrants in İzmir: An Analysis of Kadifekale’s Transformation in the Kurdish Issue. *Turkey: A Spatial Perspective* içinde (Der.) Z. Gambetti ve J. Jongerden. Londra: Routledge, s. 185-212.
- Doğan, E., Durak, Y. (2018). “İslami Burjuvazinin Yükselişi ve Neoliberalizmin Toplumsallaştırılması: İki Dindar Şehrin Başarı Hikayesinin Perde Arkası,” *Yeni Türkiye’ye Varan Yol*, Der: İ. Akça, A. Bekmen, B. A. Özden. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Durak, Y. (2012). *Emeğin Tevekkülü*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Dündar, M. (Mayıs 2023). Yurt Dışında Doğan ve Türkiye Cumhuriyeti Vatandaşlık Hakkını Kazananların Sayısı Yaklaşık 1,5 Milyon Olabilir Mi? TEPAV Değerlendirme Notu. <https://www.tepav.org.tr/tr/haberler/s/10579> (Erişim tarihi: 02.07.2023).
- Eraydın, A. (2002). Yeni Sanayi Odakları *Yerel Kalkınmanın Yeniden Kavramsallaştırılması*, Ankara: ODTÜ Mimarlık Fakültesi Basım İşliği.
- Erder, S. (2018). *Zorla Yerleştirmeden Yerinden Etmeye. Türkiye’de Değişen İskan Politikaları*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Erder, S. (2020). Göçmenlik, Mültecilik ve Değişen Uyum Anlayışı. İçinde Ö. Gül Sallan, S., Dedeoğlu, S. ve Kahya Nizam (Der.), *Türkiye’de Mültecilik, Zorunlu Göç ve Toplumsal Uyum. Geri Dönüş mü, Birlikte Yaşam mı?* s. 21-37, İstanbul: Bağlam.
- Erdoğan, M. (2022). *Suriyeliler Barometresi 2021. Suriyelilerle Uyum İçinde Yaşamının Çerçevesi*. Ankara: UNHCR.
- Erdoğan, M. (2021). *Suriyeliler Barometresi 2020. Suriyelilerle Uyum İçinde Yaşamının Çerçevesi*, Ankara: UNHCR.
- Erdoğan, M. (2020). *Suriyeliler Barometresi 2019. Suriyelilerle Uyum İçinde Yaşamının Çerçevesi*, Ankara: UNHCR.
- Favell, A. (2019). Integration: twelve propositions after Schinkel. *Comparative Migration Studies* 7(21): 1-10. <https://doi.org/10.1186/s40878-019-0125-7>.
- Gemici, N. (2014). Evliya Çelebi’nin Seyahatnamesinde Ayıntap’ta Sosyo-Kültürel Hayat ve Vakıflar, *Uluslararası Antep, Halep Vakıfları Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, Cilt 1, 207-22, İstanbul.
- Genç, F., Keyder, Ç., Keyman, F., Köse-Badur, A. (2021). *Kentlerin Türkiyesi*. İstanbul: İletişim Yayınları.

- GİB (2018). *Uyum Strateji Belgesi ve Ulusal Aksiyon Planı 2018-2023*. İçişleri Bakanlığı Göç İdaresi Başkanlığı.
- GİB (2022). "Mahalle Kapatma Duyurusu hk.," <https://www.goc.gov.tr/mahalle-kapatma-duyurusu-hk2> (Erişim tarihi: 03.07.2023).
- GİB (2023a). "Güncel Veriler: Geçici Koruma," <https://www.goc.gov.tr/gecici-koruma5638> (Erişim tarihi: 01.07.2023).
- GİB (2023b). "Uyum Hakkında," <https://www.goc.gov.tr/uyum-hakkinda> (Erişim tarihi: 03.07.2023).
- GİB (2023c). "Uyum Faaliyetleri," <https://www.goc.gov.tr/uyum-faaliyetleri> (Erişim tarihi: 03.07.2023).
- Gomolla, M. (2017). Direkte und indirekte, institutionelle und strukturelle Diskriminierung. A. Scherr, A., Al Mafaalani ve G. Yüksel (Der.) içinde: *Handbuch Diskriminierung* (s. 133-155). Wiesbaden: Springer.
- Göç Araştırmaları Derneği (2021). *5. Yılında Avrupa Birliği-Türkiye Mutabakatı*. GAR, İstanbul.
- Göç İdaresi Başkanlığı (2020). *Stratejik Uyum Belgesi 2018-2023*. Ankara: GİB.
- Hacettepe Üniversitesi Nüfus Etütleri Enstitüsü (2019). Türkiye Nüfus ve Sağlık Araştırması Suriyeli Göçmen Örnekleme. Ankara: HÜNEE.
- Hanhörster, H., Wessendorf, S. (2020). The Role of Arrival Areas for Migrant Integration and Resource Access, *Urban Planning*, 5 (3), 1-10. (ISSN: 2183-7635, DOI: 10.17645/up.v5i3.2891).
- Harder, N. Figueroa, L. Gillum, R.M., Hangartner, D., Laitin, D.D. and Hainmueller, J. (2018). Multidimensional measure of immigrant integration. *PNAS*. 115(45): 11483-11488 <https://doi.org/10.1073/pnas.1808793115>.
- HBSD. (Heinrich Böll Stiftung Derneği). (2019). Türkiye'deki Sığınma Mevzuatı ve Politikalarına İlişkin Rapor, (1-30). <https://tr.boell.org/sites/default/files/2019-12/ASY-LUM%20TR-S.pdf>.
- HMSAI. (2020). *2020 Integration Report of Hessen An Empirical Analysis of Migrant Integration Concise Version*. Wiesbaden: HMSAI.
- Hürriyet (16.03.2017). "Memlekete Benziyor diye Sürekli Çevresinde Geziyorlar" <https://www.hurriyet.com.tr/gundem/memlekete-benziyor-diye-surekli-cevresinde-geziyorlar-40396689>.
- İçişleri Bakanlığı (2022). Bakanımız Sn. Süleyman Soylu, CNN Türk Canlı Yayınında Gündeme İlişkin Soruları Yanıtladı, <https://www.icisleri.gov.tr/bakanimiz-sn-suleyman-soylu-cnn-turk-canli-yayininda-gundeme-iliskin-sorulari-yanitladi> (Erişim tarihi: 01.07.2023).

- IndyTurk (2022). Birçok konut aldıkları öne sürülen Suriyelilere kanunen taşınmaz mülk satışı yasak... Peki alanlar hangi yollarla satın alıyor? (23 Nisan). <https://www.indyturk.com/node/501461/haber/bir%C3%A7ok-konut-ald%C4%B1klar%C4%B1-%C3%B6ne-s%C3%BCr%C3%BClen-suriyelilere-kanunen-ta%C5%9F%C4%B1nmaz-m-%C3%BCIk-sat%C4%B1%C5%9F%C4%B1-yasa>.
- International Organization for Migration (2019). Baseline Assessment in Istanbul Province, Ankara: IOM.
- Kahya Nizam, Ö. ve Sallan Gül, S. (2017). Türkiye’de Mültecilere Yönelik Yerleşim Politikaları ve Uydu Kentler: Güvenlik Kısılacında Yaşamlar. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi* 22, Göç Özel Sayısı: 1385-1410.
- Karadağ, S. ve Sert, D. Ş. (2023). (Non-)deport to Discipline: The Daily Life of Afghans in Turkey. *Journal of Refugee Studies*. <https://doi.org/10.1093/jrs/fead029>.
- Karadeniz, O. (2023). *Social Security Status of Syrians Under Temporary Protection in the Turkish Labour Market and Recommendations for Transition to Formality*. Ankara: ILO.
- Karahan, H. (2018). “Değişen Politik ve Ekonomik Dinamiklerin Sınıfsal Yapıya ve Mekâna Etkileri: Mardin-Kızıltepe Örneği,” Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yerel Yönetimler, Kent ve Çevre Çalışmaları Anabilim Dalı.
- Kaya, E. (2013). Söylemde Kentsel Dönüşümü İnşa Etmek, *Kentleri Savunmak*, Der: Aysun Koca, Çare Olgun Çalışkan, Esra Kaya, Gürkan Akgün, İstanbul: Notabene Yayınları.
- Kızılaykart (2023). Aylık SUY Programı İnfografiği, https://platform.kizilaykart.org/tr/Doc/rapor/SUY_%C4%B0nfografik_Mart_2023.pdf, Erişim tarihi: 10.05.2023
- Kolluoğlu, B. (2013). Excesses of nationalism: Greco-Turkish population exchange. *Nations and Nationalism*, 19(3), 532-550. doi:10.1111/nana.12028.
- Kolluoğlu Kirli, B. (2005). Forgetting the Smyrna Fire. *History Workshop Journal*, 60(1), 25-44. doi:10.1093/hwj/dbi005.
- Konya Valiliği, Türkiye’nin Merkezine Bir Yatırım Yolculuğu: Konya, <http://www.konya.gov.tr/anadolunun-kalbinde-bir-yatirim-merkezi>, Erişim Tarihi: 04.07.23.
- Kurtulgan, K. (2010). Muhacirlerinin Konya Vilayetine İskânı (1923-1933), Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi.
- Kurtuluş, H., Yüksekler, D. ve Kaya Erdoğan, E. (2022). “Hak Temelli Yerel Politika Bağlamında Beyoğlu’ndaki Göçmenler: Nitel bir Araştırma” İstanbul: TÜSES. http://www.tuses.org.tr/userfiles/files/Beyoglu%20Raporu_V03-final.pdf.
- Lareiro, P., Rother, N. ve Siegert, M. (2020). Dritte Welle der IAB-BAMF-SOEP-Befragung von Geflüchteten: Geflüchtete verbessern ihre Deutschkenntnisse und fühlen sich in Deutschland weiterhin willkommen. (BAMF Kurzanalyse, 1-2020). Nürnberg: Bundesamt für Migration und Flüchtlinge (BAMF).

- Luhmann, N. (2001). *Soziale Systeme. Grundriß einer allgemeinen Theorie*. Suhrkamp.
- Morgül, K., Savaşkan, O., ve Mutlu, B. (2021). *İstanbul'da Suriyeli sığınmacılara yönelik algı ve tutumlar: Partizanlık, yabancı karşıtlığı, tehdit algıları ve sosyal temas*. TÜSES ve HBSD. <https://tr.boell.org/tr/2021/06/10/istanbulda-suriyeli-siginmacilara-yonelik-algi-ve-tutumlar>.
- Özçürümez, S., ve Hoxha, J. (2023). Expanding the boundaries of the local: Entrepreneurial municipalism and migration governance in Turkey. *New Perspectives on Turkey*, 68: 95-113. doi:10.1017/npt.2022.19.
- Özçürümez, S. ve İçduygu, A. (2020). *Zorunlu Göç Deneyimi ve Toplumsal Bütünleşme: Kavramlar, Modeller ve Uygulamalar ile Türkiye*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Özgen, N. (2005). Sınırın İktisadi Antropolojisi: Suriye ve Irak Sınırlarında İki Kasaba. *Gelecekte Geleceğe Antropoloji*, Der. B. Kümbetoğlu ve H. Birkalan-Gedik, s. 100-129, İstanbul: Epsilon.
- Paker, H., Adaman, F., Kadirbeyoğlu, Z. ve Özkaynak, B. (2013). Environmental organisations in Turkey: engaging the state and Capital. *Environmental Politics*. 22(5): 760-778, <http://dx.doi.org/10.1080/09644016.2013.825138>.
- Peker, Mümtaz (2015). *Sahil Kasabasından Büyükşehir Evrimleşme Sürecinde İzmir'e Göç*. İzmir: İzmir Büyükşehir Belediyesi Yayınları.
- Penninx, R. and Garcés-Mascareñas, B. (2016). The Concept of Integration as an Analytical Tool and as a Policy Concept. Garcés-Mascareñas, B. ve R. Penninx, R. (Der.) *Integration Processes and Policies in Europe. Contexts, Levels and Actors* İçinde s. 11-29. Springer Open. https://doi.org/10.1007/978-3-319-21674-4_2.
- PIKTES (2023a). "Hakkımızda," <https://piktes.gov.tr/cms/Home/Hakkimizda> (Erişim tarihi: 1.07.2023).
- PIKTES (2023b). "Sıkça Sorulan Sorular: Uyum Sınıfları," <https://piktes.gov.tr/Home/SSS> (Erişim tarihi: 1.07.2023).
- Pinedo Caro, L., (2020). Türk İşgücü Piyasasında Suriyeli Mülteciler, 9 Şubat, ILO, Türkiye Ofisi, https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---europe/---ro-geneva/---ilo-ankara/documents/publication/wcms_739463.pdf.
- Riegel, C. (2007). Migrante Positionierungen: Dynamische Mehrfachverortungen und die Orientierung am Lokalen. W.-D. Bukow, C. Nikodem, E. Schulze ve E. Yildiz (Der.). *Was heißt hier Parallelgesellschaft? Zum Umgang mit Differenzen* (s. 247-256). Wiesbaden: Springer.
- Rottman, S. (2020). Integration Policies, Practices and Experiences Turkey Country Report. Paper 2020/50, Haziran 2020. <https://www.respondmigration.com/>
- Sak, G. (2012). "The Fate of Two Cities: Aleppo and Gaziantep," *Hürriyet Daily News* (11 Ağustos). <https://www.hurriyetdailynews.com/opinion/guven-sak/the-fate-of-two-cities-aleppo-and-gaziantep-27536> (Erişim tarihi: 22.10.2023).

- Saraçoğlu, C. ve Bélanger, D. (2019). Loss and xenophobia in the city: contextualizing anti-Syrian sentiments in Izmir. *Turkey, Patterns of Prejudice*, 53(4): 363-383, DOI: 10.1080/0031322X.2019.1615779.
- Schinkel, W. (2018). Against 'immigrant integration': for an end to neocolonial knowledge production. *Comparative Migration Studies*, 6(31): 1-17. <https://doi.org/10.1186/s40878-018-0095-1>.
- Sert, Deniz Ş. (2016). From skill translation to devaluation: the de-qualification of migrants in Turkey. *New Perspectives on Turkey*. 54: 97-117. <https://doi.org/10.1017/npt.2016.9>
- Sihhat Projesi (2023). "Hakkımızda," <http://www.sihhatproject.org/> (Erişim tarihi: 26.06.2023).
- Şahin Mencütek, Z., Gökalp-Aras, N.E., Kaya, A. ve Rottmann, S.B. (2023). *Syrian Refugees in Turkey. Between Reception and Integration*. IMISCOE Research Series, Springer.
- Şimşek, D. ve Çorabatır, M. (2016). Challenges and Opportunities of Refugee Integration in Turkey, HBSD. (Heinrich Böll Stiftung Derneği) ve İGAM (İltica ve Göç Araştırmaları Merkezi) , https://tr.boell.org/sites/default/files/hb_rapor_duezlt_1904173.pdf.
- Şimşek, D. (2018). Integration processes of Syrian refugees in Turkey: 'Class-based integration'. *Journal of Refugee Studies*, 33(3), 537-554. <https://doi.org/10.1093/jrs/fey057>.
- Şimşek, D. (2021). "Winners and losers of neoliberalism": the intersection of class and race in the case of Syrian refugees in Turkey. *Ethnic and Racial Studies*. <https://doi.org/10.1080/01419870.2020.1854812>.
- Terkessidis, M. (2004). *Die Banalität des Rassismus. Migranten zweiter Generation entwickeln eine neue Perspektive*. Bielefeld: Transcript Verlag.
- T24 Haber. (2022) "MEB raporu: Suriyeli Çocukların Yüzde 35'i Okula Gidemiyor," <https://t24.com.tr/haber/meb-raporu-suriyeli-cocuklarin-yuzde-35-i-okula-gidemiyor,1024611> (Erişim tarihi: 1.07.2023).
- Topçu, K.D. (2011). Kent kimliği üzerine bir araştırma: Konya örneği, *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi*, 8(2): 148-1072
- TÜİK (2023). Göç İstatistikleri, "İllere ve vatandaşlığa göre Türkiye'ye gelen ve Türkiye'den giden göç, 2016-2021." <https://data.tuik.gov.tr/Kategori/GetKategori?p=nufus-ve-demografi-109&dil=1> (Erişim tarihi: 01.07.2023).
- UNHCR (2023). Türkiye Fact Sheet. Şubat. <https://www.unhcr.org/tr/wp-content/uploads/sites/14/2023/03/Bi-annual-fact-sheet-2023-02-Turkiye-.pdf> (Erişim tarihi: 21.07.2023).
- Urban Planning (2020), "Urban Arrival Spaces: Social Co-Existence in Times of Changing Mobilities and Local Diversity." Franz, Y. ve Hanhörster, H. (Der.) Özel sayı. 5(3).

- Ünver, S. (1967). "Bundan Yetmiş Yıl Önce Konya," *Bellekten*, 31(122): 201-220.
- Wacquant, L. (2012). *Kent Paryaları İleri Marjinalliğin Karşılaştırmalı Sosyolojisi*, (Çev: Mehmet Doğan). İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi.
- Yabancı, B. (2019). Turkey's tamed civil society: Containment and appropriation under a competitive authoritarian regime. *Journal of Civil Society*, 15(4): 285-306.
- Yavçan, A. ve Memişoğlu, F. (2023). Institutional Creation as a Local Governance Response to Syrian Refugees: The Case of Turkish Municipalities. *American Behavioral Scientist*, 1-23. DOI: 10.1177/00027642231182632.
- YÖK (2023). Yükseköğretim Bilgi Yönetim Sistemi, <https://istatistik.yok.gov.tr/> (Erişim tarihi 1.07.2023).
- YUKK (2013). 6458 Sayılı Yabancılar ve Uluslararası Koruma Kanunu. <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2013/04/20130411-2.htm>.
- Yükseker, D., Tekin, U. ve Şahin Taşğın, N. (2021). "Türkiyeli ve Suriyeli Genç Erkeklerin Gündelik Yaşam Deneyimleri: Küçükçekmece ve Sultanbeyli Üzerine bir Araştırma." İstanbul: Heinrich Böll Stiftung Derneği.
- Yükseker, D. (2021). Kapsayıcı Belediyecilik ve Göçmenlerin Kamusal Hizmetlere Erişimi: Yerel Politikalar için Öneriler." İstanbul: TÜSES. <http://www.tuses.org.tr/userfiles/files/kapsay%C4%B1c%C4%B1%20belediyeler-yerel%20politika%20o%CC%88nerileri.pdf>.
- Yükseker, D., Şahin Taşğın, N. ve Tekin, U. (2022). "Suriyeli ve Türkiyeli Genç Kadınlar ve Erkeklerin Gündelik Yaşamları: Küçükçekmece ve Sultanbeyli'de Nitel bir Araştırma." İstanbul: TÜSES. http://www.tuses.org.tr/userfiles/files/Genclik%20Arast%C4%B1rmas%C4%B1%20Raporu_V04.pdf.

